De Nieuwe Gids. Jaargang 8 (1893)

bron
De Nieuwe Gids. Jaargang 8. W. Versluys, Amsterdam 1893

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_nie002nieu08_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

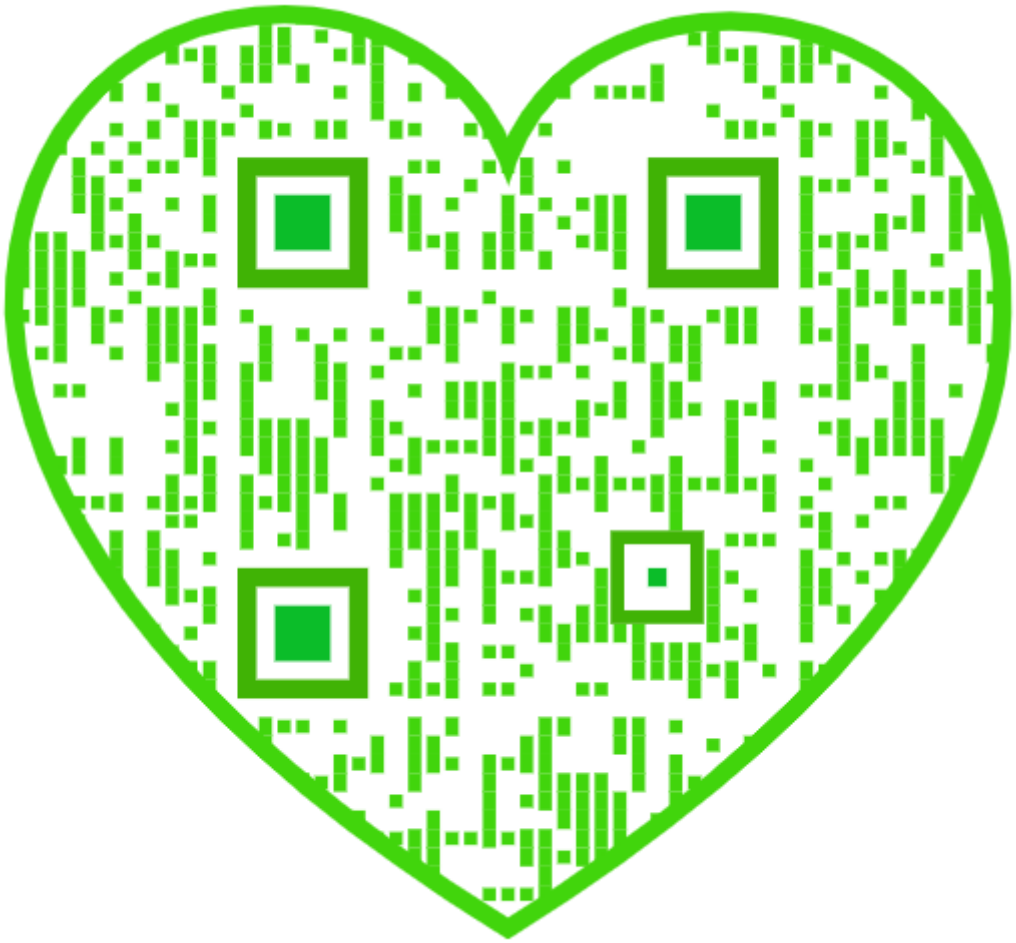

[De Nieuwe Gids. Jaargang 8. Deel 1]

Platonische Studiën door Ch.M. van Deventer.

De Hippias Minor.

De Hippias Minor, ofschoon een der kleinste en minst bekende dialogen, is belangrijk als een eenvoudig en zuiver staaltje van platonische kunst, dat de methode van den Meester duidelijker aan den dag brengt, dan vele andere oneindig schitterender werken doen. Het Symposion, de Protagoras, de Phaedon, de Phaedrus zijn samengesteld uit een rijkdom van bedoelingen, die het moeielijk maakt hun plan te overzien; de Politeia is grootendeels, de Nomoi in 't geheel geen dramatisch dialoog, daar zij niet streven naar het opwekken van spanning door den strijd van meeningen; hetzelfde kan men zeggen van den Timaeus; over den Parmenides en den Philebus spreek ik liever niet, evenmin als over den Sophistes en den Politikus; de Gorgias en de Kratylus, de Euthudemus en zooveel andere dialogen, zij laten hetzij door hun omvang, hetzij door hun verwikkeling en bedoeling die ééne kwaliteit minder duidelijk uitkomen dan de tweede Hippias dat doet, ik bedoel de kwaliteit, waarom men dezen laatsten dialoog een drama van discussie, een compositie van denk-motieven, een dialektische fuga kan noemen.

Het eigenaardige der platonische drama's is, dat hun belangstelling zich beweegt om een zuiver intellectueele kwestie, de behandeling van een wijsgeerig vraagstuk, en hoezeer Plato er zich op toelegt dat vraagstuk zóó te kiezen en zoo te behandelen, dat de oplossing in een of anderen zin de belangrijkste hartstochten moet gaande maken, de intrigue blijft de intellectueele behandeling van het vraagstuk en de spanning is die, welke de verwachting, hoe de oplossing zal zijn, teweegbrengt. Zooals ik reeds zeide, andere hartstochten dan de belangstelling in de redeneering worden in het drama betrokken, en met overgroote kunst, want de vrees en de hoop, de smart en de vreugde, de bitterheid en de hartelijkheid worden bepaald door de verwachting, dat het antwoord op de vraag zóó zal wezen, dat een belangrijke wereldbeschouwing gerechtvaardigd en behouden wordt, doch de intrigue is het vraagstuk en zijn behandeling, en dit bijzondere maakt de platonische drama's tot werken, staande buiten alle andere voortbrengselen der literatuur.

I.

De Hippias Minor is een discussie-drama over de vraag: wie is beter, de willens of de onwillens misdoende?

De Grieken uit Plato's tijd waren niet minder dan wij op het eerste gezicht van meening, dat deze vraag kinderachtig is of enkel door een paradoxale redeneering ten gunste van den willens misdoende kan beantwoord worden. Bovendien achtten zij het gevaarlijk, ook al was het slechts voor tijd-verdrijf, het willens misdoen te verdedigen. Wat moest er van de wereld terecht komen, indien men de jongelieden door een goochelbetoog overtuigde, dat het goed is om opzettelijk kwaad te bedrijven; dat terwijl iedereen onderworpen is aan het onvermijdelijke van talrijke dwalingen, men geprezen moet worden, als men met bewustzijn en opzet verkeerd handelt?

Doch in schijn een parodoxale houding aan te nemen in een belangrijke kwestie was geenszins tegen de neiging van

Sokrates, noch tegen de artistieke taktiek van Plato. Met het verdedigen van een paradox vindt men allicht argumenten, die op zichzelve een belangrijke vondst mogen heeten; redetwistend met de verdedigers van een algemeen aangenomen opvatting onderzoekt men niet alleen die opvatting, doch ook in hoever de verdedigers zelven de zaak onderzocht hebben, en indien men er in slaagt aan te toonen, dat zij niet zoo zeker zijn in hun verdediging, leeren zij zelf wantrouwen stellen in een niet onderzocht geloof, en de toehoorders gaan inzien, dat het gevaarlijk kan wezen blindelings aan te nemen, wat de vertegenwoordigers der openbare meening zeggen, bemerkende dat deze zelven niet in staat zijn die meening behoorlijk te verdedigen. Het vertrouwen schokken in de traditie behoorde tot Sokrates' methode: daardoor toch verzwakte hij den invloed van beroemde redenaars en bracht de menschen tot nadenken.

Dat Plato als artiest er niet tegen opzag paradoxaal te schijnen, is zeer natuurlijk. De belangstelling in den gang der redeneering wordt verhoogd door de omstandigheid, dat het een paradox schijnt, die door den bekwaamsten spreker bepleit wordt met een kracht van argumenteering, die aan het twijfelen brengt, of de verdedigde stelling wel inderdaad een paradox is. Het blijvende verzet, de onoverwinlijke tegenzin van de tweede partij in het gesprek geeft aan die rol leven, en is die tweede partij gelijk in den Hippias, de vertegenwoordiger van de openbare meening, dan wordt zijn optreden nog treffender, want wij vinden onze eigene houding ten opzichte van het vraagstuk in zijn figuur weder, en het is onze eigene zaak, waarvoor we hem zien aanvallen.

Met nadruk zeg ik, dat het pleidooi van Sokrates in den Hippias Minor slechts een schijnbare paradox verdedigt; wij zouden niet zoozeer met Sokrates medegaan en toch hem wantrouwen, indien er niet veel goeds in zijn betoog was. De waarheid is, dat Sokrates geenszins een paradox verdedigt, doch een stelling, die de eerlijkste man ter wereld mag goedkeuren en verspreiden. Bovendien is het niet geheel fiktie van Plato geweest, dat hij Sokrates met die stelling

laat optreden. Want zij komt ook voor in de Gedenkschriften van Xenophon, en deze auteur had zich bij het samenstellen dier memoires voorgenomen de eigen redeneeringen van zijn bewonderden leermeester aan te teekenen. Inderdaad bevat het boek van Xenophon den kern der intrigue van den Hippias zeer duidelijk. In dat belangrijke en leerzame gesprek van Sokrates met den goedwilligen doch zelf-ingenomenen Euthudemus, waarin hij dezen jongen man onophoudelijk toont hoe weinig hij weet van zijn eigen meeningen, vindt men het volgende brok: ‘als menschen hun vrienden tot hun nadeel bedriegen, wanneer zijn zij dan slechter, als zij dat willens, of onwillens doen? - O Sokrates, (zeide Euthudemus), ik durf haast niet meer antwoorden, want alles schijnt mij thans anders dan vóór ons gesprek; maar laat ik toch zeggen, dat de willens bedriegende slechter is dan de onwillens. - Gelooft ge dat er een leer en een wetenschap is van het goede even als van lezen en schrijven? - Zeker. - Wie is bekwamer daarin, die willens verkeert leest en schrijft of die onwillens? - Die willens, mijns inziens; want hij zou, wanneer hij wilde, het ook goed kunnen doen. - Is dan niet die willens verkeerd schrijft kundig in het schrijven; die onwillens, onkundig? - Dat moet wel. - En wie weet het goede, die willens liegt en bedriegt, of die onwillens? - Klaarblijkelijk die willens. - Meent ge ook niet, dat die lezen en schrijven verstaat beter is in die zaken dan die ze niet verstaat? - Zeker. - En dat, die het goede weet, beter is dan die het niet weet? - Ik spreek het niet tegen, maar toch weet ik niet juist, wat ik er van zeggen moet.’

Men zou dit citaat het historische document kunnen noemen, waarnaar Plato zijn Hippias heeft samengesteld, en misschien ontbreekt het niet aan geleerden, die ook dezen Hippias als een tegen Xenophon gericht geschrift beschouwen, waarmede Plato aan zijn medeleerling wilde toonen, hoe men een belangrijk motief behoort te behandelen.

Inderdaad is de behandeling van Plato zeer eigenaardig, en zijn intrigue met buitengemeene bekwaamheid uit het sokratische document ontwikkeld, en wel door gebruik te

maken van het feit, dat de vraag: wie is beter, de willens of de onwillens misdoende? - voor méér dan één omschrijving vatbaar is.

Gewoonlijk toch zullen wij die vraag opvatten als gelijkstaand met deze andere vraag: wie zondigt zwaarder, die willens of die onwillens misdoet? - en het lijdt ternau-wernood eenigen twijfel of het antwoord op deze vraag valt ten nadeele uit van den willens misdrijvenden. Doch het blijft ons dan verborgen, dat de zelfde vraag ook op andere wijze kan omschreven worden, die reeds in het citaat van Xenophon haar uitdrukking vindt, namelijk op deze wijze: wie is in bezit van beter eigenschappen, die willens of die onwillens misdoet, voor zoover dit uit het feit van het willens en onwillens misdoen kan worden opgemaakt? En zeker is het thans, dat de beantwoording van deze vraag den willens misdrijvende ten goede moet komen. Want deze zou niet willens kunnen misdoen, indien hij niet het betere kende en kon doen; hij is dus *in het algemeen* in het bezit van deugden van kennen en kunnen. Die echter onwillens misdoet, betoont daardoor noch een inzicht, noch eenig vermogen ten goede, en staat dus *in het algemeen* bij den ander ten achter. Om een voorbeeld te geven: iemand die onwillens valsch speelt op de viool, bewijst daardoor noch zijn goed gehoor, noch zijn vaardigheid in de techniek; die echter willens valsch speelt, zou niet willens dat kunnen doen, indien hij niet een goed gehoor had en bekwaam was van techniek. De willens valsch spelende is dus in het algemeen een beter musikus dan de onwillens valsch spelende.

Er zijn dus twee zeer verschillende vragen, die door een zelfde formule gedekt worden; Hippias denkt voortdurend slechts aan de ééne vraag, Sokrates onderzoekt steeds de andere; zóó is het grondplan van den Hippias Minor, en het is licht in te zien, dat de discussie levendig, en de spanning groot kan wezen, indien twee menschen redetwisten over een zelfde formule, doch ze op verschillende wijzen opvatten; er bestaat een misverstand tusschen hen, dat een verzoening onmogelijk maakt.

Men beoordeelt Plato verkeerd, indien men hem enkel als een dichter van drama's, als een artist voor de kunst alleen werkende beschouwt. Er is strekking in zijn werk, er is sujet. Doch het sujet wordt bestanddeel van de kunst, daar het in zichzelf een dramatisch motief is. Het sujet is namelijk de figuur van Sokrates, onberispelijk braaf, ouderwetsch braaf zelfs in wandel, sceptisch in woorden. Altijd hopende door zijn onderzoek tot een bevestiging van zijn overtuiging over het goede te komen, slaagt hij er slechts zelden in die uitkomst te bereiken, en komt niet verder dan het verzwakken van de gronden, waarop men gewoonlijk het goede aanneemt. Dit zelfpijnigend onvermogen om de theoretische rechtvaar-diging van ethische overtuigingen te vinden levert in zich zelf een conflict, en dus een dramatisch motief. Ook in den Hippias ontbreekt dit motief niet, en met de meeste kunst is het met het grondmotief samengevlochten. Sokrates houdt namelijk niet van de menschen, die zich op onwetendheid beroepen om hun onwillens bedrevene misdaden te vergoe-lijken; een mensch moet zich zelf onderzoeken en trachten tot wetenschap te geraken over zijn beweegredenen; zij, die gewoon zijn te handelen zonder zelfonderzoek zijn vaak weinig standvastig in neigingen en daden, en worden daardoor onbetrouwbaar, met hoeveel eerlijkheid zij ook telkens een meening uitspreken, telkens een bewering uiten. Sokrates is dan ook de aangewezen verdediger van den nadenkenden tegenover den openhartigen.

De figuur van Sokrates is dus op zich zelve een verdubbeling van het hoofdmotief in het drama, doch nog eenmaal wordt dit motief versterkt door hem de tegenpartij te maken van den redenaar Hippias, die welsprekend is over de algemeen erkende opvattingen, doch geenszins gewoon ze aan een kritisch onderzoek te onderwerpen. En nogmaals versterkt Plato zijn motief door de discussie aan te doen vangen, niet door in 't algemeen een wetenden en een onwetenden te vergelijken, doch deze zeer concreet ter sprake te brengen in de figuren van Achilles en Odusseus, den eersten, de helleensche type van den oprechten zonder terug-

houding, den tweeden, die van den berekenenden en over-wegenden.

Wij vinden dus in den Hippias het hoofdmotief op vele wijzen versterkt: de abstracte kwestie wordt eenmaal belichaamd in de tegenstelling van de disputeerende personen Sokrates en Hippias, en nog eenmaal als de tegenstelling van Achilles en Odusseus. Eindelijk wordt de werking der intrigue nog daardoor verhoogd, dat de groote vraag, wie is beter, de willens of de onwillens misdoende? - niet terstond wordt te berde gebracht, doch als het ware eerst als een soort van preludium in een anderen vorm ingeleid, tot zij eindelijk zichzelve in haar ware gedaante naar voren dringt. En van den aanvang af ook openbaart zich het misverstand tusschen Hippias en Sokrates, dat tot het eind van hun gesprek niet verdwijnt.

II.

Hippias zegt, dat Homeros Achilles en Odusseus als tegen-gestelde karakters heeft geschilderd; Achilles is waar, Odusseus bedriegend. Sokrates beweert daartegen, dat de ware en de bedriegende niet twee personen zijn, doch slechts één. Slechts wie in een zaak kundig is, kan daarin eerlijk zijn of oneerlijk; de onkundige mag eens toevallig een goed antwoord geven, doch van hem zal men noch zeggen, dat hij eerlijk is, indien hij de waarheid zegt, noch oneerlijk, indien hij onwaarheid spreekt. Hippias bijvoorbeeld, die zoo knap is in het rekenen, zou liegen, indien hij twee en twee te samen vijf noemde, hij is eerlijk als hij vier voor de som geeft. Waar wie niets van rekenen afweet, zou met veel minder kans op gevolg willen bedriegen, want hij zou bij toeval de waarheid kunnen zeggen, wat Hippias, die weet hoe hij bedriegen moet, niet overkomen zal. Dezelfde evenwel, die het vak verstaat, waarover gevraagd wordt, is ook in staat de waarheid te zeggen, en zoo kan alleen de kundige zoowel de eerlijke als de bedrieger zijn.

Dat in dit preludium een gewaagde stelling wordt aange-

boden is duidelijk; toch is Sokrates voor een groot deel in zijn recht. Men kan in eenige zaak niet met zekerheid bedriegen, indien men de waarheid niet weet, dat is ongetwijfeld waar. Eveneens is het waar, dat die niet weet wat er van de zaak is, niet met zekerheid de waarheid zeggen kan. Slechts die door zijn kennis tot bedriegen in staat is, kan ook de waarheid spreken; dit resultaat mag veilig aangenomen worden. Sokrates vermijdt echter nadruk te leggen op de eigenschap van den bedrieger om te *willen* bedriegen, en hoewel het zijn bedoeling is Hippias langzamerhand op dit verzuim opmerkzaam te maken, is hij er in geslaagd aanvankelijk het hem te verbergen, door voortdurend over de kunde en het vermogen van den bedrieger te spreken. De tegenzin van Hippias tegen Sokrates' redeneering ontspruit uit het vage besef, dat zij ergens niet in orde moet wezen; gedwongen echter om zooveel toe te stemmen, kan hij het gebrek niet ontdekken, en hij heeft niet veel lust het gesprek voort te zetten. Er is echter één ding, dat Sokrates nog onaangenamer vindt, dan de waarheid niet te vinden, en dat is een eenmaal aangevangen conversatie te laten varen. En hij prikkelt Hippias tot antwoorden, door nog eens scherp te beweren, dat volgens het besprokene Achilles en Odusseus niet tegenovergestelde karakters kunnen wezen, doch zeer veel op elkander gelijken. Zij zijn beiden waar, dus kunnen zij ook beiden liegen, en omgekeerd. En deze uitval mist zijn doel niet, want Hippias gaat Sokrates' methode beschimpen, die altijd met kleinigheden werkt, en een deel van de zaak slechts aangrijpt in plaats van haar geheel door een te schudden. Want velen zijn de bewijzen, dat Homeros Achilles als eerlijk en oprecht, Odusseus als het tegendeel daarvan, als bedriegend en onbetrouwbaar heeft willen voor-stellen. Zoo antwoordende echter geeft hij Sokrates gelegenheid zich te uiten over iets wat hem na ter harte gaat. Evenals in het vorige de woorden *waar* en *bedriegelijk* reeds in verschillende nuanceeringen waren gebruikt, - waar als oprecht, eerlijk, rondborstig; bedriegelijk als leugenachtig, berekenend, onwaarheid-sprekend -, neemt hij thans de

nuanceering *onbetrouwbaar* op, en werpt al zijn afkeer van de menschen, die leven zonder zichzelven en hun meeningen te onderzoeken, in bitteren spot over het karakter van Achilles, dat toonbeeld van rondborstigheid en eerlijkheid, die zoo weinig zijn woorden en daden nagaat, dat hij er niet op let of hij zichzelf tegenspreekt en beloften doet, die hij niet houdt, en zoodoende in den hoogsten graad bedriegend, d.i. onbetrouwbaar is. Aldus heeft Sokrates gelegenheid om de onnadenkendheid naar hartelust te kritiseeren, en tevens helpt hij Hippias op den goeden weg, want nu deze Achilles onbetrouwbaar-bedriegend hoort noemen, wordt hem duidelijk wat het verschil is tusschen Achilles en Odusseus. Achilles, merkt hij op, spreekt altijd onergdenkend en geraakt daardoor licht in tegenspraak met zichzelf, Odusseus echter zegt alles met opzet, zoowel de ware als de onware dingen. Wat, vraagt Sokrates, zijn dan niet zooeven de opzettelijk bedriegenden beter gebleken te zijn, dan die onwillens bedriegen?

Dit resultaat was in het voorgaande geenszins bereikt; de bedrieger was gebleken op een zekere manier gelijk te zijn aan den waarheidspreker, doch de vraag van willens of onwillens bedriegen, was door Sokrates noch Hippias uitgesproken. Toch had de discussie zich voortdurend om deze groote vraag heen bewogen; zij had zoo niet de redeneering zelve, dan toch de stemming der sprekers beheerscht, en Sokrates brengt Hippias er nu toe de grondstelling zeer duidelijk te formuleeren. Hoe, vraagt Hippias, de kwestie breeder opvattende dan zij aangeroerd was, hoe zouden de willens kwaaddoenden beter kunnen zijn dan de onwillens, daar deze laatsten toch veel verontschuldiging hebben, nu zij niet weten wat zij doen? De wetten zijn dan ook veel strenger voor de eersten dan voor de laatsten.

Het hoofdmotief is nu in open woorden voor den dag gekomen, en houdt niet meer op tot het einde van den dialoog zich te doen hooren. In het preludium werd de tegenstelling van Achilles en Odusseus betwist, werden de punten van overeenkomst tusschen den waarheidspreker en den leugenaar uiteengezet, thans komt de tegenstelling weder

aan de orde, doch de plaats der figuren in de tegenstelling wordt omgekeerd, want de redeneering heeft ten doel om de meerderheid van den willens misdoenden in het licht te stellen.

Ik heb reeds gezegd, hoe men deze verdediging van den willens misdoenden moet opvatten. Niet het feit van het misdoen wordt verontschuldigd, doch uit het willens misdoen wordt een eigenschap van den misdrijver afgeleid, die men bij den onwillens misdoenden uit het onwillens misdrijven zelf niet kan opmaken. Sokrates verdedigt dus den opzetlijken misdoenden niet omdat hij misdoet, maar omdat hij, om willens te kunnen misdrijven, in het bezit van een prijzenswaardige kwaliteit moet wezen. En voortdurend heeft Sokrates gelijk in zijn argumenteering, en voortdurend moet Hippias toestemmen zonder zijn tegenzin te verliezen, want altijd heeft hij het misdrijf zelf in 't oog en niet de bedoeling van Sokrates. Deze vormt zijn betoog naar zijn methode der analogie. Hij toont in verschillende gevallen de superioriteit van den willens misdoenden boven den onwillens misdrijvenden aan. De bekwame renner kan zich met opzet laten inhalen, de onbekwame wordt onwillens ingehaald. De bekwame worstelaar kan zich vrijwillig laten neerwerpen, de onbekwame valt tegen zijn zin. En zoo meer. Na aldus in talrijke gevallen, die buiten de eigenlijke ethiek staan, Hippias tot toestemmen te hebben gedwongen, past hij zijn redeneering op de zedeleer toe, en bereikt daarmede het dubbele doel, de discussie tot een einde te brengen, en aan het slot van het gesprek het hoofdmotief nog eens luid te laten weerklinken, en het gelukt Plato beter dit te doen, dan het in onzen tijd zou kunnen, wijl hij gebruik kan maken van de Sokratische leer, dat de braafheid een wetenschap is, een meening, waaraan wij voorzeker een afzonderlijk betoog zouden moeten wijden, doch die voor hem uitgemaakt is. Wie het goede en het kwade kent, heeft het in zijn macht opzetlijk goed, doch ook om opzetlijk kwaad te doen; de onwetende echter in de braafheid zal onwillens kwaad doen. En ook indien de braafheid geen

wetenschap is, doch een kracht, blijft de stelling staan, want slechts de krachtige kan naar willekeur krachtig of zwak, goed of slecht zijn, de zwakke echter doet slecht, omdat hij niet anders kan; de meerdere kan ook de mindere wezen als hij wil, doch de mindere nooit de meerdere.

Ik mag aan het einde van dit overzicht niet verzuimen op te merken, dat Sokrates zijn stelling aanbiedt, niet als een bewering, van wier juistheid hij vast overtuigd is, doch waarover hij dikwijls twijfelt en nadenkt of zij niet juist zou kunnen wezen.

III.

Grote, die zoo onderhoudend en leerzaam over Plato schrijft, behandelt den Hippias Minor anders dan in dit opstel geschied is. En dat wel om twee redenen. Vooreerst was deze dialoog een uitnemende bijdrage tot zijn fraaie theorie over de beteekenis der grieksche sofisten; ten tweede bespreekt hij den Hippias slechts als wijsgeerigen arbeid en niet als literaire compositie, als artistenwerk.

Inderdaad is deze dialoog voor Grote een waar buiten-kansje geweest. Want als gevraagd wordt: wie gelijkt meer op een sofist, een drogredenaar, Sokrates of Hippias? - dan behoort zonder eenige twijfel het antwoord te zijn: Sokrates. Want al biedt Sokrates zijn redeneering met behoedzaamheid en voorbehoud aan, al blijkt bij nauwkeurige beschouwing, dat wat Sokrates verdedigt geenszins een sofisme is, Sokrates is de man, die een eerbiedwaardige meening doet wankelen en Hippias tracht haar te verdedigen. Niet Hippias is het dus die de menschen slechter maakt in het burgerlijke leven, doch Sokrates, en deze, niet Hippias, de beruchte sofist, is de vijand van de maatschappij.

Doch dit buitenkansje heeft Grote zijn behoedzaamheid een weinig doen verliezen. Want hij let niet op de twee stellingen, die door een en dezelfde formule gedekt worden, en maakt daardoor Sokrates tot een feitelijken drogredenaar, die hij geenszins is. Hij beschouwt de discussie over den waren en den bedriegenden man als gelijkstaande

met die over de willens en onwillens misdoenden, en vindt, zich versterkende met de autoriteit van Aristoteles, de fout in de eerste redeneering in de tweede terug. Doch dit is ongetwijfeld onjuist. In de eerste redeneering wordt de vraag van willen of niet willen niet uitgesproken; zij loopt niet over de tegenstelling van opzettelijk en niet opzettelijk misdoen, doch over de overeenkomst in eigenschappen van hen, die opzettelijk kwaad en goed doen, die liegen en waarheid spreken; en Sokrates zelf is het, die Hippias tot de vraag brengt, welke de tweede redeneering noodig maakt, en deze tweede eerst behandelt, niet een overeenkomst, doch een tegenstelling. Voorzeker zegt Aristoteles terecht en Grote mèt hem, dat Sokrates bij het gebruik van de woorden leu-genachtig en waar niet de voorwaarde van de gezindheid des sprekers noemt, die men gewoonlijk aan die woorden toevoegt, doch dit bezwaar mag men tegen de tweede redeneering niet laten gelden, ook al voert Aristoteles het aan. Want de braafheid wordt daar niet buiten de kwestie gelaten, doch ten slotte wordt juist op haar de uitkomst der voorafgaande discussie toegepast, zoowel voor het geval men haar als een wetenschap, als wanneer men haar als een kracht, als een vermogen beschouwt. Men zou veeleer met juistheid kunnen zeggen, dat Plato er voor gezorgd heeft de uitkomst van het gesprek niet uitsluitend van de sokratische leer over de deugd te laten afhangen, door de stelling vol te houden ook voor het geval dat de deugd een vermogen is, en hij had daar groot gelijk in, want de juistheid van Sokrates' stelling was niet afhankelijk van zijn leer over de deugd, want in zich zelf was zij volkomen in orde, slechts zeer geschikt om het misverstand te wekken, waarop de gansche dialoog is geconstrueerd.

In zijn misvatting is Grote nog versterkt door den Hippias niet als een artistieke compositie te beschouwen. Want hij ziet niet, dat de eerste redeneering slechts een preludium is voor de tweede, waarin het motief aan den dag komt, dat in de eerste enkel in de houding der sprekers uitkwam, doch zelf niet in behandeling werd genomen. Van den aanvang

is de dramatische houding vastgesteld. Hippias voelt voort-durend, dat zijn opvatting over Achilles niet gedeerd wordt door de redeneering ten gunste van Odusseus; de tegenstelling van Odusseus en Achilles is voor het gevoel van Hippias, - en Sokrates weet dat zeer goed -, de tegenstelling van den opzetlijk en den onwillens misdoenden, doch het is niet de tegenstelling die ter sprake komt, doch veeleer de overeenkomst, en eerst later vertoont zich de groote vraag, de meening over welke met het gevoel der redenee-renden samen gaat. Men doet Plato en Sokrates derhalve onrecht door de redeneering over den waren en den leugen-achtigen als sofistiek van bedoeling voor te stellen; zij is een voorspel, waarin het grondmotief reeds op zekere wijze wordt aangegeven en waarin een hulpmiddel ter redeneering wordt gewonnen, dat later gebruikt kan worden, de stelling namelijk, dat men, om in eenig vak vrijelijk te kunnen misdoen, men in het vak bedreven moet zijn.

Inderdaad, wanneer men verzuimt Plato als artist te beschouwen, zal men menigmaal tot een onjuiste opvatting over zijn bedoelingen moeten geraken. De artist streeft er naar het hoofdmotief van zijn werk op vele wijzen en in vele vormen te doen gevoelen; groot is zijn behoefte om het motief vol te houden, doch niet voortdurend verlangt hij den lezer de waarheid over de stelling van den dialoog te leeren. Nu eens treedt het motief op in de houding der sprekenden; dan weder als een stelling verwant aan de grond-bewering doch niet dezelfde; eindelijk werkt het zich als zichzelf naar voren, en de discussie, die zij noodig maakt, houdt den lezer in de atmosfeer van gevoelens en denkingen, waarin hij door het begin reeds gebracht werd; steeds blijft het motief in reeksen van vragen en antwoorden klinken en ten slotte triomfeert het koninklijk in de laatste groote serie, waarin, als in den afloop van een groote fuga, slag op slag het gevoel versterkt wordt in de samenvatting en aanroering van alle gewaarwordingen, die in het gansche werk waren gewekt.

Beschouwt men zóó een dialoog van Plato, dan worden

vele duisterheden opgelost; de Hippias Minor althans verliest alsdan den ouden naam van een sofistiek pleidooi te wezen, en vertoont zich als een bescheiden, doch uiterst bekwaam en zorgvuldig bearbeid kunstwerk van streng volgehouden werking, en dat geen enkel sofisme bevat.

Sept. '92.

Fragment uit Johannes Viator,[1] door Frederik van Eeden.

Tweede Dag.
IV.

Twee kinderen, meisjes, even groot, elkander gansch gelijkend. Elf, twaalf jaar.

Ik, drie, vier jaar ouder, een groote jongen. Onzeker in de nog steeds veranderende gestalte van mijn lichaam, ongemakkelijk en onhandig in het groeiende lijf, elken dag weer nieuw. Niet vertrouwd met mijn bewegingen, mijn houding, mijn kleederen. Mijn stem wisselend, mijn handen te groot.

Een land van bergen en snelstroomend water. Aan den bergkant, tusschen 't bosch, een kleine weide. Een klein beekje daardoor, vlug aanloopend uit ongeziene kloofjes, glinsterend onder 't gras, springend links en rechts, in 't zoeken, zoeken van de laagte - en al gestadig murmelend in zichzelven, tevreden als een wandelend, bloemenzoekend kind. De zon daar breed en vaderlijk over.

Daar waren ze, de twee. Zij hadden zwartfluweelen kleer-

1) Het geheel ziet dezer dagen het lïcht bij den uitgever W. Versluys.

tjes aan, beiden. En beiden haar als kronkelend goud, lang vallend in edele lenigheid over de kleine schouders, kleine armen. Het was schooner dan goud, het lange haar, zooals 't weelde-glinsterend neerlag in moede golven op 't zwart fluweel. Het was transparant amberbruin donker en zijig wit licht, - blonde wentelstroomen van geurig licht-heil over 't innig-somber, rijk-lichtend fluweelzwart. Uitspreidend waar het raakte de zon in heerlijk waas van louter glans.

Toen ik hen daar zag, de twee, druk-doend in onbewuste gracie, bewegingen van gewichtige nietigheid, lieve linksch-heid en zoo kleine aanbiddelijke lustjes en smartjes, die vergingen onder de begeleiding der snel-vooruitkomende en langzaam wat achteraanslepende stemmetjes, - als 't tjilpen van slapen-gaande vogeltjes, - toen ving daar aan te spelen in mijn ziel een wonderlijk spel van ongekende melodiën.

Want dit was het vreemde, het was als trachtte er een lied in mij zijne modulatiën mee te doen bewegen, met het bewegen dier twee teedere lichamen, met het wenden der kleine schouders, het neigen en rechtdoen der kleine hoofden, het wijd open doen der in schaduw lichtende oogen, het trillen en geluidloos afglijden en zacht wegvallen van het glanzig haar.

Er was een bijna smartelijke lust in dit streven.

Maar zoo daar kwam een oogenblik, snel, kortstondig, als het oplichten van een uit zonlicht en blank water geboren vonk, dat samenviel de gang dezer blijlevende kinder-gracie met den ritmus mijner innerlijke ziel, tot één klare harmonie - zoo was dat als de flikkering eener nooit vermoedde hemelsche zaligheid, een voldoening aller begeerten, een springvloed van lust.

Aldus heeft het Marjon goedgedacht mij voor de eerste maal te wijzen dat ik niet alleen was in het leven.

Als een dier in de wildernis de plaats terugzoekt waar het eens water heeft gevonden, zoo zocht ik nu elken dag, dat ik toch weer vinden mocht die wondere aandoening.

Het denken over deze emotie was mijn spijs en mijn drank, het weder begeeren mijn leven, mijn dagleven en mijn nachtleven.

De wereld was nu gescheiden als in licht en donker. Daar was het lichte, dat had ik lief, - wat daaraan niet hoorde was donker en haatte ik.

Alle gedachten, omringend deze allerschoonste gedachte, waren licht en mij dierbaar, alle anderen donker en door mij gehaat.

Ik had lief het voelen der regendruppels als ik stond om hen op te wachten, deze kinderen, ik had lief het zien der steenen van hun huis, en de reuk der kamers waarin zij woonden. En ik haatte het verre thuis-zijn, waar zij niet zouden zijn, en al mijn voorbijgegaan leven waarin zij niet waren geweest.

Hoe scheen het al armoedig, - wat achter mij lag, - het groote, doffe, grauwe huis, - de bleeke lucht, de vale, wit-vierkante school, - als een gordijnloos raam, - de lang-eentonige dagen, ruikend naar verdufte, lang bewaarde dingen.

Maar hier rees de morgen sonoor en helder, en droegen de bergen lichtende wolk-kransen om 't donkergroene hoofd, - en de tuin was zonnig en dierbaar beneden, liggend vol rozen, kleurfonkelend gebedde bloemen, schitterend blauw en warm rood, in dampige, warme morgenzon. Hier wilde ik het gras wel kussen en beide handen zacht houden op de rijke aarde.

En de avond was steeds, elken dag, elken dag, een feestelijke glorie. Een groot roodverlicht feest was het elken avond, daaraan deed alles mee. De avondstond vlamde zijn mooist, de rotsen antwoordden met somberrosse vrede het hooge hemelrood, de vloeiende rivier wist het en was licht, de huizen der menschen overal, wit-gelukkig in het groen. En dus mochten de kleine menschen blij zijn en zich in lachen bewegen. Zij deden muziek door 't heele dal.

Maar ik wist wel, ik wist het toen reeds snel, ter wier

wille dit feest gemaakt was. Want nimmer zag ik de schoonheid der dingen aldus bijeengehouden, zoodat zij ook schoon waren in hunne relatie, in één enkel geluk, als een groot volk dat allen een grooten Koning eeren wil.

Zie, daar kwamen zij, midden in, het hart aller glorie, het brandpunt aller schoonheid, het prinselijk kinderpaar, onbewust en toch gansch naar behooren dragend de majes-tueuze hulde aller schoone dingen.

Van een hoog pad kwamen zij af, hand in hand, de dubbel-aureool van blondheid boven 't felle fluweelzwart, - de tengere lijfjes zoo zacht schommelend in den wat beschroomden gang vol lief-serieuze kindergedachten, - een wellust waren hunne kleine, wisselbewegende voeten op den grooten, goeden berg.

Toen heb ik voor het eerst geweten dat er iets zeer goed was in de wereld. Iets meer dan het aangename van geen smart hebben en veilig zijn, meer dan het lekkere van eten, dan het warme van de zon, dan het veilige thuis, - iets liever dan vader en moeder en goede, wèl-vertrouwde menschen.

En liever, ja liever dan wat mij 't liefst was, de doode dingen mijner kleine wereld, waarin leefde de buiten mij geplaatste liefheid mijner eigen ziel: de vertrouwelijk geworden dingen uit mijn huis, - de dierbare dingen daar-buiten, boomen, bloemen, dieren, levend onder elkaar, Win-dekind's rijk van mysterie, waarin ik, kleine vreemde, thuis was geweest als een hoog, gehuldigd gast.

Een gast, immers niet meer? Ik was daar als een kind dat het goed heeft bij vreemden, en daar liever is, omdat het thuis geslagen wordt. Maar nu ving ik aan te gelooven, dat ik het ook thuis goed kon hebben, en dat dit het allerbeste was.

Het is niet goed, - het is een groot kwaad en een groot leed als een kind zich vreemd gevoelt in 't eigen thuis. Dit was mij wel bewust, toen mij een ding, een bloem, een dier

liever was dan één van hen die mij 't meest geleken. Hoe blij, hoe als van pijn verlicht, hoe uitbundig heb ik gegeven de bloeisels mijner affectie aan dit nieuwe, dit heerlijke, dat nu van menschen kwam en toch waarachtig schoon.

O menschheid, mijne moeder, - heb ik u dan ooit niet lief gehad? Wie kan dit in waarachtigheid zeggen, - wie is niet blind, of verbijsterd van zinnen, of ziek van verstand die zegt dat hij zijne moeder haat?

Neen, dit heb ik niet gezegd, - dit heb ik nooit gezegd, - gij weet het wel, ik heb u altijd lief gehad, ook in mijn ontvluchten, mijn hoon, mijn bitterheid en mijn verachten. Want dit kan niet anders, daar is niemand die anders kan. En zoo iemand het zegt, het is niet zoo.

Als gij mij maar niet geslagen hadt, mijn moeder en zoo diep gekrenkt, hoe zoudt gij gekend hebben mijn volle vereering, mijn diepe liefde, mijn roemen van uw goedheid. Maar wat moest ik doen? Uit u heb ik toch mijn ziel en mijn lijf, - en uwe, niet mijne schuld is het dat mijn ziel gevoelig is en mijn lijf zeer teer, zoodat ik krimp van pijn als gij mij aanraakt, zoodat uw woorden en uw gebaren mij scherp slaan als zweepslagen, zoodat ik lijd en ziek word door uwe nabijheid. Van wie heb ik het goede in mij dat zegt dat gij niet goed zijt, en het schoone dat zegt dat gij leelijk zijt - als het niet is van u? En hoe zal ik de blanke oprechtheid van mijn ziel niet verdonkeren, en het heldere geluid der in mij klinkende waarheid niet verdooven, zonder te zeggen dat gij onschoon zijt en slecht, een slechte moeder, en dat uwe kinderen beter zijn dan gij? Want het goede dat in mij luidt is ook uit u, en zoo ik het nog hoor en gij niet, zoo is dat wijl ik een kind ben en gij een oude vrouw, bedorven door de bekommeringen van uw lang, moeielijk leven, bedrukt en onvrij gemaakt door uwe kleine zorgen, door uwe benepen gewoontetjes, moedeloos door uwen ouderdom.

Maar zie nu, hoe ik tot u kom, uw lief, trouw kind, zoo blij en dankbaar, als gij mij goeddoet en niet slaat, - als

ik zie een mooie, kinderlijke lach op uw strak, oud gelaat, als ik een zacht buigen hoor in uw baatzuchtig-harde stem, als gij uw handen vriendelijk naar mij strekt en ze rusten laat op mijn hoofd, dat het weldadig is en ik voel dat ik een moeder heb.

Nu, sterker geworden in begrijpen, durf ik dit alles zeggen, mijn bitterheid en mijn liefde.

Toen ik klein was en bang, heb ik u gevreesd en uw woorden geloofd. Toen kon ik wel niet anders dan niet begrijpen en u heimelijk en bitterlijk haten. Want wie u gelooft kan u niet liefhebben.

Maar dit is al vergeten. Opgerezen ben ik uit mijn vrees, afgeworpen heb ik de banden uwer slechte en bedriegelijke zorg.

Mijzelf voel ik, als uw beter kind, en het goede en het rechte in mij, dat uw goed en uw recht is. Nu durf ik in waarheid zeggen dat ik u liefheb, omdat ik besef dat ik u te vergeven heb en niet gij mij.

Ja nu kan ik u eerst waarlijk en openlijk liefhebben, nu ik weet dat gij mij kwaad hebt gedaan en dat ik u heb vergeven.

De taal der menschen, die zij zoo spreken onder elkaar, is een slechte kaart van een groot, mooi land. Ik had deze kaart goed geleerd en ik deed of mij alles zeer bekend en vertrouwd was, bergen en rivieren en kusten. Maar ik was geheel en al onwetend waar ik was en ik begreep er niets van.

Want deze kaart is slecht. Zij maakt er maar wat van, elke rivier is maar zoowat een slangenlijntje, en voor groote, vreemdgevormde berglanden staat een enkel gevederd streepje. Ook zijn alle steden maar cirkeltjes, en hebben de landen nette roode of blauwe randen.

Hoe lang duurt het eer wij weten wat dit alles werkelijk verbeeldt en hoe weinig het gelijkt op de realiteit!

Heel wijs sprak ik mee over al de dingen uit het menschenleven, over liefde, en geluk, en zonde, en God, - maar

stil wandelend in mijn eigen groot, geheimzinnig land dacht ik bij mijzelven: ‘wat meenen zij nu? waar ben ik dan? Hoe zal ik zóó den weg vinden?’

Want het is alles anders. De steden zijn geen cirkeltjes, de stroomen geen slangetjes, de bergen geen gevederde streepjes en de landen zien niet rood of blauw. Hoe oneindig veel meer is er, hoe veel mooier is het werkelijke, en hoeveel is er niet of gansch verkeerd geteekend. Een groot bedrog schijnt het alles, - ik heb wel alle geloof er aan opgegeven, en in bittere berusting den moeielijken weg alleen gezocht. En later, nu nog, dag aan dag - verbaas ik mij, ziende dat het niet alles valsch en bedriegelijk is.

O gij menschheid, gij barsch, verbijsterd, in kleine hardheid ontaard wezen, nijdige burgervrouw, - ik had u mooi gevonden, voor 't eerst schitterend en innig mooi, - en gij hebt hard neergeslagen den ranken groei van mijn teedere, kinderlijke blijheid, - gij hebt mijn trouwhartig geluk bespot en mijn eerste oprechte liefheid weggeworpen, want toen ik nu het allermooiste had gevonden, dankbaar denkend: ‘dit is de goede weg!’ toen heb ik uit uw spottend gezicht moeten begrijpen dat ik dwaas en erbarmelijk verdwaald was.

Toen ik mijne Liefde vond, heb ik gezegd: ‘dit is de liefde der menschen niet. Dit is niet de liefde waarvan menschen praten.’ Maar men heeft mij uitgelachen.

Toen ik mijnen God vond, heb ik gezegd: ‘dit is de God der menschen niet. Den God waarvan menschen praten vind ik niet, die is geen God, een schijnbeeld.’

En men heeft mij niet verstaan en mij boos bejegend.

V.

De donkere romp gaat nu recht naar het ruime, het ontzachlijk groote, het water, wijd liggend in zilverlicht.

Ringsom is al water, veel golven in donkeren ijver gaan het land in. Maar dit is het niet, dit is donker, besloten

in de donkere armen van het onbewegelijke land. Maar daar ginder, daar ligt het, daar wacht het, daar woelt het blinkende, het schrikkelijk blinkende, eeuwig en ver bewegende, breed, schrikwekkend breed, - God het heeft geen einde!

Nu komt de wind het zeggen. Die is strak, hard en kil. Zoo zal het daar alles zijn in het ontzachlijk rijk: sterk, koel en onverbiddelijk.

Wat ga ik doen! - waar neem ik mijn weg! Dit is een heer van vijanden, een ontelbaar, overmachtig heer. Zie ze flikkeren en toornig opbruischen, - zij zullen mij niet dulden, - zij zijn allen koel-wreed, dom-wreed, sterk en overmachtig.

En de wind is nu mijn vriend niet. Hij kent mij niet. Hij kent de vele golven, het breede, geweldige water, want dit is zijn gelijke, groot en geweldig als hij.

En de maan staat daarboven, rond en meedoogenloos, koud-stralend, blank. Hier is zij een kalm, niet-vreezend veldheer, koel overziend het wild-woelend leger, in zilver gekleed door haar. Zij keurt goed het wreede fonkelbruischen, en gedoogt den woesten wind.

Het komt, van alle zijden. Het trouwe land ontgaat mij, links en rechts blijven de donkere kusten weg, somber, moedeloos, onbewegelijk. Het staart mij na, met verschrikte lichten, wijd opgespalkt.

En al-om, al om mij heen speelt het wilde leven der blinkende, rustelooze zeekinderen. Daar is geen trouw, daar is geen goedheid, daar is geen genade. De groote moeder ligt breed en tevreden onder den maanhemel, een tijgerin, de golf-welpen spelen, jagend en dartelend over den rug der moeder. Zij zijn vroolijk in hun kwaden tijgeraard, zij schaden elkander niet. Zij rijzen op en dalen, verraderlijk molligstil glijdend en rekkend, kwaadaardig verheugd, speelsche duivelen.

En daar ver is het evenzoo, rijzen en dalen, grijslicht, diep-blauw-donker en fel-blauwlicht, op en neer, op en neer, zonder toevlucht, zonder genade.

Ik kan daar niet leven, - en nog verder niet, - en nog verder, - allen gelijk, eindeloos verre, eeuwig mij kwaadwillende onrust, gretig levende, mensch-verslindende boosheid. Wat brengt mij hierin!

Maar het donkere ding draagt mij vast en gestadig. Het gaat voort en slaat de golven, links en rechts, - een breede baan dchter zich van vermorzeld licht, een verre, vlakke weg van verwonnen water, hel-licht stervend schuim, angstig krinkelend, woelend, bleekgetijgerd.

Dit is triomf en groot geluk. Het geweldige dient mij, verwonnen.

Nu is de vrees-ontroering stil geworden. Het eeuwig ruischend bewegen is nu een doode schijn, een effene achtergrond, - kwetst niet meer mijne gedachten.

Maar nu zie ik den onzachtbren, zwarten hemel zich verheffen van alle zijden - samenkomend in immense bogen, strak, vast-zwart, zwart-grimmig met furieus wilde, onbewegelijke goudspikkeling.

En dit was immer over mij, nacht en dag, zoolang ik ademhaalde en bewoog, of ik waakte of sliep, - hoe heb ik dit immer gedragen?

Dit is onduldbaar, - ik kan niet, ik kan dit niet zien en weten. Laat het goede licht komen, het zachtaardige maanlicht, de welbekende dag, de vertrouwde, vriendelijke wolken, en van mij weg-houden dit dreigend-verschrikkelijke. Sluit mij af, mijn wereld van bewegen, mijn thuis, - het huis waar ik veilig ben, het klein grijslicht huis van mijn gewoon menschzijn, waar ik de dingen allen ken, en ze allen vlak en klaar zie, in nuchteren dag.

De wind leeft en beweegt, de onherbergzame zee is licht en bewegend, - in hen is geen ontzetting als daar is, in dat dreigend opwelvende zwart, in die roerloos woeste goudspattingen.

Rustiger, rustiger, alles. Nu weet mijn ziel niet beter of het golvengerucht is goed, - het moet er zijn en bedreigt

mij niet, het is mij om 't even als het gaan van mijn adem, De nachthemel staat nu wijd en stil, een kalm beschermend baldakijn. Daaronder liggen mijn gedachten in vrede en zien onverschrokken op, zij nemen nu ster voor ster, aardige lichtjes, lampjes klein en vriendelijk. Wat zijn er veel!

'O Marjon, weet gij het? - Ik ben gelukkig. Ik ga mijn kinderen vinden, mij twee lieve kinderen. Daarvoor gebeurt alles. Daarvoor doe ik dit. Ik ga over zee, ver, alleen. Ik kan vergaan en verdrinken - en ik vrees niet, maar ben gelukkig. Ik heb niet gerust en veel moeite en veel werk gedaan, opdat ik zou kunnen gaan om hen weer te zien. En nu zal ik hen weerzien. Ik zal zien de kleine voeten naar mij toebewegen - en de tengere lijfjes. Zij zullen het lange haar terugschudden over hun schouder en dan een kleinen sprong doen - en dan komen zij langzaam en groeten wat bedeesd, mij lang aankijkend, overal, volgend mijn bewegingen.

En dan zal ik voelen hen dichter bij mij, om mijn arm zal ik voelen hun twee armen geslagen, zij zullen hun hoofdjes drukken tegen mijn arm, en ik zal ruiken den heerlijken reuk die opstijgt uit hun haar. Dan zal ik neerbuigen en hen beiden kussen.

Marjon, zij zijn wel mooi niet waar? Zij zijn beiden heel bizonder mooi. Zoo zijn andere kinderen niet. De menschen vinden de oudste mooier, die heeft een regelmatig gezicht, een smallen, fijnen mond, Zij is verstandiger en bedachtzamer, haar oogen zijn kleiner en koeler van uitdrukking. Maar de jongere is het fijnst, het blondst - haar mond is half open, men ziet haar twee tanden. Zij is mijn wonderkind, met grooter, blauwer oogen. Haar gang is speelscher, liever, onbeholpener, Heb ik haar liever? Neen, want die stille slimheid der oudste, dat koele niet-merken, doen of ze niet om mij geeft, dat is toch meer. De jongste is mijn pracht, mijn schat, o zulk een kind dat van mij houdt, mijn naam roept, blij is als ik kom. Dat weten is heerlijk. Maar toch nog heerlijker is het, geloof ik, te weten dat zij die

zoo onverschillig doet, en mij wel plaagt door weg te gaan of mij niet te willen zien, dat zij mij innerlijk toch niet missen kan, en trotsch is dat ik met haar speel. Ja, zij moet veel om mij geven, en niemand moet dat weten.

Marjon, hoe zal ik doen als ik ze zie. Ik moet hun hoofdjes in mijn handen hebben en tegen mijn borst drukken. Zij moeten tegen mij opklimmen als ik zit, druk en luidruchtig en vermoeiend. Hun lieve leden moet ik voelen overal - en hun handen om mijn hals. En zal ik ze dan kussen, Marjon, kussen op hun haar en op hun mond?

Voor hen, dat weet ik, moet mij niets te moeilijk of te gevaarlijk zijn. Als ik hen kan zien, moet ik alle andere dingen nalaten. Als ik hen bij mij kan hebben, moet ik alles verlaten. Voor hun plezier, moet ik alle andere plezier vergeten. Ook moet ik dan alle andere dingen en menschen vergeten. Er mag volstrekt niets zijn, waaraan ik met spijt denk als zij bij mij zijn. Als ik bijvoorbeeld hoorde dat mijn huis was afgebrand met mijn kamer en mijn vader en mijn moeder, dan zou ik daarvan geen verdriet moeten hebben als zij bij mij zijn. Als zij mij wilden steken met messen, zou ik mij goed moeten houden. Als ik op dood en leven moest vechten voor hen zou ik niet bang moeten zijn. Dat is goed. Zoo moet het.

Is het alles wel waar, Marjon? Verbeeld ik het mij niet? Is dit alles zoo echt en waarlijk in mij als ik denk? Laat het zoo zijn, laat het toch zoo zijn. Ik wil dat het zoo zijn zal.

De weg is ver. De zee is overal om mij en diep onder mij, diep, diep. Het is griezelig. Ik was zooeven een beetje bang. Nu niet meer. Ik ben ver weg, in gevaar. Dit is alleen om hen en ik ben niet bang. Dit is goed en heerlijk. Ik ben blij.'

In den slaap de beweging en het gedreun, het leven der vreemde geruischen en geruchten en geluiden, allen dicht om mij, mij herinnerend de actie van mijn wezen. Het doen, het gaan, het braveeren ter wille van iets moois, het

allermooiste. Ik slaap, maar ik ben niet stil. In den slaap de gestadige blijheid.

O rijke, feestelijke morgen. Feestdag-zon, glorie-licht, triom-fantelijke breed-lichte rivier aanstroomend uit het vreemde land. Het was maar schijn, die angst. De zee is goed, warm, lichtend-vriendelijk. Het is een goede, warme grootheid.

Zie, nu word ik gebracht naar mijn geluk. De zee heeft mij bang gemaakt, maar nu toch veilig gebracht in den nacht naar mijn groot geluk. Nu glimlacht ze. Het was zoo erg niet. De zon wist het wel, staat rustig te schijnen. En vele schepen, ijverig, varen rustig toe, welvertrouwd op het water. Om mij, links en rechts, zij komen en gaan, sterk-varend, met bruischend schuim vóór.

En de flikkerende, lichtgele rivier komt aan uit het vreemde land. Het land is daar. Ver zie ik de kusten, aan weerszij. Tegen het vaalgroen, in den violetten damp der verte, staan bleeke, rondgebogen zeilen van een groot schip, rechtop, hoog, zeil boven zeil, - het gaat daar ver, onbewegelijk schijnend, - het zoekt de zee.

Mijn geluk komt, mijn groot geluk. Het is daar in dat land. De wereld is een kom van blijdschapslicht. Ik proef het licht, het zee-licht, het water-licht, zilt op mijn tong. Parelend frisch is de lucht. Zij rilt door mijn haren, door mijn kleeren, sterk frisch.

Alles is goed in dit land, dat nu komen zal. Het is rijk en weelderig en gelukkig. Zie de dingen mooi zijn, de schoon inzinkende golven, het bleekgeel der scheepszeilen, de onbewegelijk liggende, groene glooiing der heuvelen.

Voorbij gaat alles, voorbij, voorbij. De zon blijft onvermoeid schijnen, warm en fel. De heuvelen en schepen gaan voorbij, voorbij. Dóórdringend in den langen overlichten dag wordt mijn ziel moe, - oververzadigd tot een niet willende droefgeestigheid.

In den zwartigen nevel van den avond, donker vooruit, de stad. Een donkere wereld vol macht en geheimzinnigheid.

Een dicht gewirwar van schepen, grauw-violet, komt om mij heen, hoog, tusschen groote, zwartrijzende huizenmassaas, een somber bosch, een onbegrepen verwarring van geduchte, machtige dingen, bemanteld in éénzelfden grauwen damp, het water daar-onder, onbestemd licht, vaag golvend heen en weer. Boven, de lucht fijn, gelijkmatig licht.

Mijn geluk, - ik kom hier om mijn groot, mijn eenig geluk. Wat is het ook weer? Het is maar heel klein, iets heel iets onbeduidends, geloof ik. Ik ben belachelijk met dit kleine doel in deze groote dingen. Ga ik dit nu alles voorbij, dit groote, sombere, machtige, - een klein lijfje met een klein verlangentje naar de korte genietinkjes van minuut op minuut, - ga ik dit voorbij en mag het mij niet roeren? Waarom geloof ik nu dat ik mij vergist heb?

Wat is hier grooter dan de zee, geweldiger dan de sterrenlucht? En toch lag over de zee mijn verlangen gansch, en het vulde den ganschen hemel. Op het water, in de lucht-wijdte was ik niet klein, mijn begeerte niet, mijn emotie niet.

Maar hier, in de sombere drukking van dit onbekende leven, in het donkere druischen rondom mij van duizende vreemde gebeurtenissen, in deze ondoorgrondbare wildernis van menschenlevens, hier kan ik mijn ziel niet spreiden over wat ik zie. Ik ben heel klein en bespottelijk. Ik heb dit alles verkeerd gedacht en ik schaam mij.

Ziet ge het, Marjon, ik ben belachelijk klein en gij ook. Gij zijt niet machtiger dan al dit. Er is veel meer en veel grooter dan gij - en daarvan weet ik niet.

Heb ik mij bedrogen? Zeg mij hoe dit is.

De stad! de stad! - Zij drukt mij, zij drukt mij dood en weg. Ik moet van nieuws aan beginnen en leeren groot zijn hierin, in de stad. Ik moet een ander vinden dan gij, die machtiger is, machtiger dan de stad.

Gij hebt de zee overwonnen en den nachthemel. Maar dit zijn huizen en menschen en ik wil niet dat de stad mij overwint. Dit is nu mijn begeerte, meer dan eenig andere.

Ik wil de stad, - groot oprijzen over haar, mijn ziel en hare bewegingen hoog als een hoog licht schijnend over de geheele stad. Als een onbewogen, lichtende wolk wil ik mij uitspreiden over dit donkere leven, als een sterke windvlaag gaan over torens en huizen. Dit wil ik. En zoo gij dit niet kunt zal ik u verlaten.

Zeg mij. Antwoord mij. Waarom zegt gij niets? Waarom antwoordt gij mij nooit?

Maar mijn ziel reist door de bonte stemmingen als een kind, zonder herinnering, niet verderziend dan hare horizon. Het verstand teekent aan in dorre lijnen den afgelegden weg. Maar de ziel verstaat die abstracties niet en kan niet meer zien wat voorbij is. Zij weet dan nog, maar de kleur is weg, de aandoening is weg, zij begrijpt niet.

In een kamer zag ik mijn kinderen weer en alles was vergeten, de zee, de sterrenhemel, de stad. Er was weder één ding het mooist, één ding van belang in al het bestaande. Mijn kinderen. Marjon.

VI.

Boek mijns harten, als ik tot u inkeer, ben ik droevig door de uren van scheiding. Mijn zorg is smartelijk, mijn handen beven van de met smart bedwongen liefde, mijn oogen die scherp willen zien, zijn duister van bedwongen tranen, als ik u goed wil doen, u verplegen, u kinderlijk zorgzaam versieren met het mooiste, - kleurige steenen en gouddraad, ijverig zoekend in mijne droefheid, dat uw schoon toch gelijk blijve aan de overgroote mate mijner liefde.

Dit is het Boek van mijn welbehagen, het Boek mijner vrijheid. In deze wereld ben ik heer en keizer, verbannend het leelijke, het onnoodige, het mij klein en waardeloos dunkende. Hier kan mij niemand gebieden, daar ik niemand te dienen verlang.

Wie kan menschen dienen en gelukkig zijn? Wie kent waarachtige goedheid door het woord van anderen? Wie

zal niet twijfelen en dwalen en eeuwiglijk lijden, die niet in zichzelven heeft gevonden licht en toeverlaat en nimmer begevenden troost?

Geen mensch kan eenen anderen mensch geluk, of goedheid, of wijsheid leeren, Alleenlijk kan hij hem doen verstaan hoe hij in zichzelven deze dingen gevonden heeft.

Mijn mooi is mijn eigen mooi. Daarover kan niemand richten buiten mij. Wie kan het mooie liefhebben en het goede zoeken, die niet geleerd heeft zijn eigen rechter te zijn in volkomen onafhankelijkheid.

Wien ik dien, Hij is in mij. Hoe zal ik eenen anderen kennen? Hoe zal ik weten of Hij ook in anderen is? Maar als Hij in anderen is, en die hebben mijn woorden lief, zoo zullen zij slechts Hem liefhebben in zichzelven.

Toen was het voorjaar lauw en mat. Het leven kwam uit in eene doodelijke moeheid.

Het was nog heel vroeg in 't jaar, nog vóór de lente. Maar de aarde zag zwart, en rook lauw-vochtig. De heggen waren groen, - dichtbij hardgroene, spitse blaadjes, millioenen scherpe, schelgroene vlekjes - van verre lange, valschgroene strepen door het vale heuvel-land.

Een geel, ziekelijk licht was in den hemel. De wolken waren te warm, te week, te mollig. De wind bedwelmend luw.

Over de zee, die zwaar en vlak golfde, gleed heinde en ver een koperachtig nevel-licht, maar met brand-roode glanzen op de golfhellingen.

Moeielijk hief de zee de breede strandgolven op - zij ploften dof neer en gleden slap terug. Roodbruine keien rolden mee, met zwaar geratel.

De bruin-fluweelen muurbloemen stonden en geurden zoet, zóó, open aan zee, in den strandwind. Zij hadden zoo ge bloeid den ganschen winter.

Groote, flauw-groene heuvelen lagen overal rondom, onbeduidend groot met domme, ronde lijnen, - tot waar de

zee hen plots afbrak met eenen heftigen breuk van bleek-grauwen rots.

Ik droeg mijn lijf zwaar, een looden loomheid trok mijn leden neer. De vlam van mijn geest brandde gesmoord heet, dik-walmend. Ik voelde de bleekheid van mijn aangezicht.

Het leven in mij leefde moeielijk, opworstelend in den dichten, zwoel drukkenden nevel. Bang zoekend in het onbestemde.

Alles om mij was schemering, zonder weerstand, zonder bevrediging. Ik tastte in het wezen der dingen als een begraven in weeke wol. Het was al versmorend, meegevend, tergend tot krampachtig knijpen, tot vertwijfeling.

Er was geen bevrediging, wáár ook, in wat ook. Alle lust was als watten in mijn mond. Ik dorstte naar het vaste, het harde, het heldere, het scherpe. Mijn ziel was een wolk van vormloos verlangen.

Mijn arm geluk, hoe werd het tot lijden.

Naast mij gingen mijn twee kinderen, hun kleine handen in mijn handen. Zij praatten veel en deden druk bewegelijk. Zij sprongen half voor mij uit, zich naar mij toewendend, aan mijn armen trekkend, mij gestadig aanpratend, aanhakend mijn moede, overgevoelige ziel met de scherpe haaltjes hunner fijne vraagstemmetjes.

Toen voelde ik langzaam, wat eens mooi geweest was, gansch ontoereikend worden. Het schoon der blonde haren, het lief der wisselende houdingen, de zuivere klank der kinderstemmen, het beeldde zich af op mijn gemoed als een ledig spinsel van vormen en klanken. Het was een fijn gerei van vluchtig schoon, waarin ik mijn smachtend wezen niet laven kon. Het was ijl, onbevredigend, niet vast, niet voedend, niet sterk, niet grijpbaar.

En daarop, in dezen toestand, werd nu het fladderen dier twee luchtige, blikkerende dingen om mijn loome, matte ziel, een hinder, een groote kwelling.

Dat kleine, levendige, klare, onbewuste was als stekende

angels voor mijn dof, machteloos naar bewustheid worstelend ik.

Hun lichte, snelwisselende gedachtetjes, hun heldere, koude stemmetjes waren scherp schrijnend, fel pijnigend voor het zware, somber onderdrukt liggende, zwoel-broeiende in mij.

Dat was of nu wel alles mij begaf. Als ik iets moois vind in mijn wereld, dan is dat mooi mijn toevlucht, mijn rots, daarop bouw ik het huis mijner zaligheid, - mijn schip, ik belaad het met de gansche have van mijn geluk, - mijn eenig kind, mijn eenigst dierbare, zijn leven is mijn leven, zijn kwijnen is mijn ellende.

Toen nu mijn eerste mooi wilde vergaan, toen was het ook of de vastheid der aarde verging onder mijn voeten, of ik duizelde, of ik viel, viel, in afgronden van somberheid zonder genade.

Maar er is een wil in mij, die mij omhoog houdt en doet leven, ondanks mijzelven, zonder dat ik weet hoe en waarom.

Deze drijft mij, als een wijs en geduldig ruiter een dwarsch en onleerzaam paard. Honderdmaal moet het dolen, maar de ruiter houdt aan en verzwakt niet en geeft niet toe, telkens weer terugbrengend en opnieuw vermanend tot het beter verstaat en gaat den eenen, immer-bedoelden weg.

Maar nu was ik verbijsterd en koppig en baloorig. Niet begrijpend, niet wetend waarheen en toch den prikkel voelend, zou ik door muren heengeslagen en de toom verbroken hebben.

Dit heb ik begeerd. Nu is het bij mij. Waarom voldoet het mij niet?

Ik heb mij niet vergist. Ik wil mij niet vergist hebben. Het was mooi. Het is nog mooi.

Ik wil het nu genieten. Ik wil het hebben. Het in mij opnemen, het vast nemen, dat het mijn is. Het moet mijn zijn. Hoe zal ik dan doen? Zal ik het omvatten met mijn armen, het drukken aan mijn lijf? Zal ik het inademen, het indrinken, - het pakken, vatten, vastleggen aan mijn

ziel, innig vervlechten met mijn innigste, het doen doordringen in alle dingen die mijn leven zijn, - mijn voelen, zien, mijn ruiken, proeven. - O wee! o wee! ben ik dan een wolk, een damp, een ijle schijn, een bedriegelijke schim? Kan ik niet werkelijk leven?

De avond kwam, de zon brandde rood, als in een oven, vol stillen, grauwachtigen rook.

Er was als een groote mysterie in de lucht, in de hooge, wollige wolken, de roerlooze rotsen, de vlakwoelende zee. Het was als een groote vertooning om mij te verblinden, een superieur spotachtig prachtvertoon, tot verbijstering van ééne eenzame ziel midden-in.

Het lag alles om mij heen, in den rustigen hoon van meerderheid, in zijn vervaarlijke pracht, mij eenzame, verlatene, niet-wetende, omringend met kalm, gevoelloos, welwetend schoon, een muur van demonische heerlijkheid.

Er was een bedwongen zacht spotlachen achter het scherm der groote, mij als niet-ziende wolken, - de zee ruischend voor zich, als mij niet bemerkend, - de rotsen star onverschillig, - maar allen in een verstandhouding vol geheimen, mij ten doode toe beangstigend. Vreemd gleed het licht langs mij weg. Het prevelde, murmelde, lachte zacht onder elkaar. Snelle melodiën gleden kort, hoog-zilverig op en neer door de wijde ruimten der hemelen.

De zon alleen keek mij aan, een groot, fel strak oog zonder mededoogen, - van uit al het mij niet merkende - mij waarnemend met verschrikkelijke, lachlooze vastheid, - wijdopen op mij gericht, mij aanstarend met starre, vreemde opmerkzaamheid.

Hij zonk onder, - langzaam werd zijn roode blik geloken, - maar die bleef op mij, onafgewend tot het laatst, - tot hij zich loom keerde in zijn eigen duistere mysteriën.

Van daar ben ik weggegaan in wrevel, in onverschilligheid. Met lust tot hard spreken, tot sterk bewegen, tot lachen.

Mijn kinderen droeg ik, beurt om beurt. Met bittere vol-

doening ondergaand de pijn van vermoeienis, - lang, lang volgehouden.

En toen de oudste, die de mooiste was, die met de kleinere, wreedere oogen, - wel lang behagen had in de om haar geleden vermoeienis en zich wel zacht voelde liggen op de pijn van mijn armen, heb ik haar op den mond gekust.

Het was geen slaap, des nachts. Het was het terstond hoog opleven van mijn ziel in een luidruchtig-wilde, wonderlijke wereld, zoodra het dagbewustzijn was verdoofd. De poorten van den slaap waren niet diep en stil en duister, zooals anderen, - een dunne wand, een licht gordijn scheidde nu nachtleven van dagleven. Ik trad in en weer terug, telkens weer. Het waken was stil en droef en zwart, - maar even ingetreden in den slaap, omgaf mij een licht, kleurrijk, verbijsterend gewoel, - vreemde, blauwe kamers met recht-hangende gordijnen, zonder geziene oorzaak opengaande deuren, en daarachter op-zij zacht lachen, - lange, grijze straten met schaduwig gepraat van ongeziene menschen, - veel lage, groote zolders achter elkaar in eindeloos volgen, - hooge daken, links en rechts, in raadselige bouw-verwarring, - een gestadige aanwezigheid van vele menschen die ik niet zag, waarbij ik niet hoorde, - een glijden van schaduwen, - een voorbij zweven van lachen en gefluister - en niemand, niemand. -

En dan op eens menschen, - dicht bij mij, - groote, nadrukkelijke gezichten vlak bij mij, - mij geheel onbekend, - toegestoken handen, - sterk-deftige, overdreven vertrouwelijke gebaren, zeer duidelijk geziene mimiek van een geheel vreemd gelaat, onwaar hartelijk, - soms stil, soms met korte, gewichtig-schijuende gezegdetjes, wier bespottelijke onzin mij niet trof - en ik te midden van dezen, hoog-ernstig, ingespannen, wat beschaamd, mijn best doend mij thuis te gevoelen.

Dan weer het waken, stil, droef, effen-donker, - met de

onbewegelijk vierkant staande dingen in het duister der realiteit.

Weer het kleurig droomgewoel. Nu zachter, donziger, melodieuzer.

De traagheid heeft nu mijn lijf verlaten. Het is licht, ik doe groote sprongen, lenig, bevallig, anderen verbazend.

Een zeer groot huis, mijn huis. Rijk, weelderig, - breede vestibulen, eindeloos hoog opeenvolgende trappen, breed, met bonte tapijten, vreemdkrullend ijzerwerk der balustraden.

Op een der verdiepingen een vrouw. Ik ken haar zeer goed. Beklemmend weten dat er niemand is in dit huis dan zij en ik. Zij loopt met mij, lang, door grijs-bekleedde portalen, langs vele deuren, waardoor licht schijnt. Gevoel dat er iets gebeuren zal, maar het gebeurt niet. Duidelijke visie van het gezicht, van een arm ter mijner rechter zijde. Zwaar, dik, welbekend, vol beteekenis. Een gesprek als dit, niet gehoord, maar gelezen in groote drukletters van een boek, dicht voor mijn oogen;

‘Kom dan nu, mijn lieve jongen.’ -

‘Ben jij Marjon? Ben jij Marjon's zuster, of mijn zuster?’ -

‘Ja, kom maar hier, ik ben Marjon, ik ben je zuster. Je moet niet bang zijn. Je moet dicht bij mij komen. Ik zal je alles zeggen. Je moet mij heelemaal vertrouwen. Doe maar wat ik zeg. Ik zal je alles leeren. Ik zal je wijs maken. Met mij moog je alles doen. Vindt je dat niet prettig? Vindt je mij niet lief? Lieve jongen.’ -

‘Goed, ik wil mij heelemaal aan je geven. Het is niet goed, geloof ik, maar het is prettig. Het is een beetje kwaad, - niemand mag het weten, maar dat is juist prettig.’ -

‘Het is wel goed, het hoort zoo. Het komt er alles niet op aan. Je hebt dit nooit gehad, en dit zou voorbijgaan. Dit is nu het geluk, dit moet je hebben. Denk! het zou voorbij gaan. Vertrouw mij. Kus mij nu! - Kijk zoo! - hier!’ -

Het gaan duurt voort, het is nu een lange, lange gang.

Aan het einde is licht. Langzaam, onder 't voortgaan het besef dat er iets niet reëel is, dat het droomen is, dat wat gebeuren zou, niet gebeuren zal. Spanning, als om het begeerde vast te houden. Maar het baat niet. Het waakbe-wustzijn dringt sterk in, van alle zijden, als een vloed van zwarte vastheid, op de kleurige schimmen van den droom. Een vreemde weifeling, een duizelig kenteren, een worstelend wegzinken van begeerde dingen - en het statige nachtzwart breekt breed en geluidloos over mijn ziel, de visioenen doende vergaan tot ijle flarden van verbleekende kleur, brokjes hangen blijvende klank die ik naluister in onzekerheid. - -

Dan de nacht, stil, donker, droef.

Tot er opwelt uit mijn diepe ziel en barst door de starre verbijstering der illusie, een machtige golf van zware zelf-verachting, een donkere vloed van woede, een bittere, scherpe afschuw van mijn stomme, hulpelooze zelf.

En nog eer de morgen kwam, wist ik dat ik weg wilde.

En ik ben ook spoedig gegaan, want ik voelde dat iets ontheiligd was. Ik wist niet door mij, of door iemand buiten mij, maar het mocht niet blijven en ik heb mijn kinderen nooit weergezien.

De verscheurende gedachte dat zij mij zouden miskennen, droeg ik mee met willend smartbehagen, als zelfkastijding, als boete.

Geneeskundige Armenzorg. door G.W. Bruinsma.

> Tief ins Leben hineingreifend ist der Satz dass die Krankheit der Nichtbesitzenden der Gemeinschaft unendlich theuerer zu stehen kommt, als die der Besitzenden Denn jene gefährdet die Productivität der nichtbesitzende Classe, während diese nur das Vermögen der besitzenden bedroht.
> LORENZ VON STEIN.
> Das Gesundheitswesen S. 145.

Door het Statistisch Instituut en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen beide is een onderzoek ingesteld naar de armenzorg in Nederland. Een onderdeel daarvan: de *geneeskundige* armenzorg komt hierbij niet tot zijn recht. Althans volgens mededeeling in de algemeene vergadering van de Vereeniging voor Statistiek beschouwt het eerste zijn onderzoek reeds als afgeloopen, terwijl medewerking van geneeskundige zijde niet is verleend, en ook de commissie van het Nut heeft tot heden noch van het geneeskundig Staatstoezicht noch van de praktiseerende geneeskundigen voorlichting gevraagd.

Andere bronnen en vertrouwbare officieele gegevens omtrent de inrichting, den omvang enz. der geneeskundige armenpraktijk in ons land bestaan er echter hoegenaamd niet. Met recht is dan ook in den geneeskundigen Raad van Groningen en Friesland en later in dien van Zeeland en

West-Noordbrabant er op gewezen, dat het behoorde tot den eigenaardigen taak van het geneeskundig Staatstoezicht vertrouwbare inlichtingen dienaangaande bijeen te brengen. Tot nog toe is dit echter niet geschied en eigenlijk zijn wij in Nederland, wat betreft een eerste vereischte om deze geneeskundige armenzorg goed te regelen en misstanden uit den weg te ruimen, namelijk in kennis van den bestaanden toestand, achteruit gegaan bij vroeger.

Het reglement toch betrekkelijk het geneeskundig onderzoek en toevoorzicht tot het jaar 1865 van kracht, bepaalde in art. 28: 'De provinciale kommissien van geneeskundig onderzoek en toevoorzicht, volgens art. 1 en 2 der wet van den 12^{den} Maart 1818 opgerigt, zullen hare aandacht vestigen op de geneeskundige verzorging en bediening der armen, vooral ten platten lande en in de kleine steden ten einde voor zoo verre dienaangaande provinciale voorzieningen vereischt worden, daartoe de noodige voordragten aan de Gedeputeerde Staten in te zenden'.

Deze provinciale regeling is vervangen door het geneeskundig Staatstoezicht volgens de wet van 1 Juni 1865 en de geneeskundige Raden met den Inspecteur aan het hoofd zijn in zeker opzicht in de plaats getreden der bovengenoemde commissien, doch de taak om toe te zien of de geneeskundige armenzorg goed is geregeld, is niet op hen overgegaan.

Toch verloren zij haar, vooral in den beginne, niet uit het oog. Naar aanleiding van de voorbereiding en invoering eener nieuwe armenwet in het jaar 1870 werd zelfs, in sommige provincien een bepaald onderzoek ondernomen. Weliswaar leverde het weinig volledige en nog minder bevredigende resultaten op,[1)] toch deed het de vergadering van

1) Op eene circulaire b.v. door den inspecteur aan alle gemeentebesturen der provincie Groningen gezonden, verzoekende inlichtingen aangaande de geneeskundige armenverzorging, werd slechts van *vier* gemeentebesturen antwoord ontvangen en in sommige andere provincien was de uitslag niet veel beter.

inspecteurs besluiten den Minister van Binnenl. Zaken een plan aan te bieden tot regeling van dit onderwerp naar een vast stelsel, dat aan de gemeentebesturen ware aan te bevelen en waarbij als hoofdbeginselen o.a. zouden gelden: beperking van de geneeskundige armenzorg tot de werkelijke behoeftigen met gestrenge controle hierop, terwijl voorts de werking van dit stelsel verzekerd zou kunnen worden door de oprichting van ziekenfondsen voor minvermogenden, die, goed ingericht, als het voornaamste middel kunnen beschouwd worden om de geneeskundige armenverzorging tot de werkelijk behoeftigen te beperken.

De Minister echter antwoordde op deze voorstellen, dat het niet raadzaam scheen, dat de regeering zich mengde in deze aangelegenheid, welke door de armenwet geheel aan de zorg der gemeentebesturen wordt overgelaten. Zelfs raadgeving aan de gemeentebesturen zou den schijn hebben van tusschenkomst in eene aangelegenheid, welke aan de gemeente behoort overgelaten te blijven, terwijl, zoo eindigde het schrijven van den Minister, ook het oprichten van ziekenfondsen het best aan particulieren zou zijn overgelaten,[1)] De weinig bemoedigende uitslag der welgemeende pogingen van het geneeskundig Staatstoezicht en de gebleken angstvalligheid der regeering om zelfs op de meest bescheiden wijze de gemeentebesturen tot meerdere werkzaamheid aan te sporen zijn waarschijnlijk oorzaak geweest, dat vele jaren niets ernstigs ter verbetering werd beproefd.

Wel komt er in het jaarverslag van het geneeskundig Staatstoezicht, van het jaar 1874 af, geregeld een hoofdstuk voor met het opschrift: *Geneeskundige Armverzorging*, doch ook allerlei mededeelingen van anderen aard vinden in deze rubriek een plaats en eenig juist inzicht in den toestand der armenpraktijk verkrijgt men door de lezing daarvan niet. Ook werd er een paar malen door de geneeskundige ambte-

1) Verslag aan den Koning van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig Staatstoezicht in het jaar 1870, 1871, 1872.

naren opzettelijk een onderzoek ingesteld naar de verspreiding der geneeskundigen over Nederland; de aanwezigheid van een medicus ergens ter plaatse is echter, dit zal later blijken, geen waarborg voor eene goede armverzorging. Een tiental jaren later, omstreeks 1883 en 1884 komen bepaalde klachten over gebrek aan voldoende geneeskundige behandeling der armen in de jaarverslagen voor; vooral van de zijde der geneeskundige ambtenaren in Overijssel en Drenthe en Limburg. De adjunct-inspecteur van laatstgenoemde provincie wendde zich zelts met een breed toegelicht voorstel tot de Gedeputeerde Staten, waarbij hij vooral aandrong tot vaststelling der volgende punten.

1°. behoorlijke regeling der geneeskundige armenverzorging van gemeentewege;

2°. subsidie daarvoor worde verleend vanwege de provincie en het Rijk;

3°. oprichting van ziekefondsen worde bevorderd;

4°. ter verpleging van lijders aan chronische en besmettelijke ziekten worden de noodige ziekenhuizen in de centra van bevolking opgericht;

5°. bij de oprichting van dergelijke ziekenhuizen worde, even goed als bij den bouw van scholen en kerken, subsidiën verleend vanwege provincie en Rijk.[1)]

Deze klachten der ambtenaren, met het toezicht belast, hadden ditmaal in zoover eenig meerder gevolg dan vroeger, dat de Regeering haar standpunt van in 't geheel niets te moeten doen, ging verlaten en eindelijk in het jaar 1887 een bescheiden bedrag op de staatsbegrooting uittrok, ten einde te voorzien in de behoefte aan genees- en verloskundige hulp van enkele noodlijdende gemeenten.

Hiermede is weliswaar het beginsel van ondersteuning aangenomen; de regeling der armenverzorging, zooals zij behoort, is daardoor echter op verre na niet verkregen.

De aandrang tot een bepaald onderzoek, waarop wij bij

1) Verslag als voren over 1884.

den aanvang wezen, bewijst dit voldoende. Nog een andere vereeniging als de daar genoemden, heeft zulk een onderzoek willen aanvaarden.

De afdeeling Utrecht namelijk, der *Ned. Maatschappij tot bevordering der Geneeskunde* heeft voor de Algemeene Vergadering te Rotterdam op 12 Juli voorgesteld: ‘eene commissie te benoemen, om een onderzoek in te stellen naar de wijze, waarop in Nederland de geneeskundige behandeling van onvermogende zieken geregeld is en door welke middelen daarin, zoo noodig, verbetering te brengen zou zijn.’

In de toelichting tot dit voorstel wijst de afdeeling er op hoe de overtuiging veld wint, dat de zorg der Overheid tot dusver niet in voldoende mate aan de belangen der behoeftige klassen gewijd is en dat allengs meer aandacht ook wordt geschonken aan de klachten, die over de geneeskundige behandeling van onvermogenden gehoord worden, en dat die hulp veelal onvoldoende is.

Dit voorstel werd niet aangenomen, omdat volgens mededeeling van een der geneeskundige ambtenaren dit onderzoek juist thans door de gezamenlijke inspecteurs van het geneeskundig Staatstoezicht weder ernstig is aangevat, terwijl het te verwachten is, dat het in deze handen en met medewerking der geneeskundigen, wier hulp zal worden ingeroepen, tot betere resultaten zal leiden, dan indien deze laatste die taak alleen zouden ondernemen.

Ook werd de verzekering gegeven, dat dit onderzoek niet, zooals het oorspronkelijk voorstel volgens de toelichting verlangde, zich alleen zou bepalen tot ‘de geneeskundige behandeling van onvermogenden, d.i. dus de vanwege het burgerlijk armbestuur of der kerkelijke gemeenten verstrekte hulp’. Deze uitbreiding is volstrekt noodzakelijk; niet alleen toch over deze eigenlijke armen, wier aantal in zekeren zin vrij beperkt is, loopen de klachten, maar over gebrek aan voldoende hulp en de moeielijkheid en kostbaarheid van geneeskundige behandeling voor de mingegoede bevolking in 't algemeen.

Het onderzoek moet om die reden dus breed worden

opgezet om eindelijk tot een goed inzicht te komen en duidelijk aan het licht te brengen, hoe het in Nederland staat met de voorziening in de behoefte aan geneeskundige hulp, in de steden zoowel als vooral ook op het platteland, voor die groote schaar van daglooners, ambachtslieden en kleine winkeliers, te samen de groote meerderheid der bewoners van ons land uitmakende, en die het minst tijd hebben om ziek te zijn, omdat zij door *dagelijkschen* arbeid in nering of bedrijf in hun onderhoud moeten voorzien.

Jaarlijks worden er eenige honderd duizenden uit de algemeene kassen uitgegeven voor de opleiding van geneeskundigen en vroedvrouwen, is het waar hetgeen beweerd wordt, dat desniettemin voor eene groote categorie van burgers het inroepen van geneeskundigen bijstand eene weelde is, die zij zich niet geregeld en ten allen tijde, waar 't noodig is, mogen veroorloven, omdat de hulp te duur is, dan worden deze uitgaven slecht besteed of het bedrag voor deze volksbehoefte uitgetrokken, is niet voldoende.

Laat men voor 't oogenblik willen toegeven, dat een Staat niet ten plicht of het recht heeft om te zorgen, dat schoolkinderen behoorlijk gevoed en gekleed worden, dat werklieden een voldoende loon ontvangen of niet door overmatigen arbeid gedwongen worden hun levensgeest en levenskracht lang voor den tijd te dooden, dan toch zal ook de hardnekkigste doctrinair moeten erkennen, dat diezelfde Staat zich niet mag onthouden, waar hulp noodig is tegen overmacht.

Of is het geen *force majeure*, dat iemand op het ziekbed wordt geworpen - zelfs waar bij den arbeider een eigen schuld bestaat, door het gedwongen werken onder ongunstige hygienische verhoudingen, het ontbreken van voorzorgsmaatregelen of het verwaarloozen van zijn eigen lichaam door slechte voeding of ongeschikte kleeding - in al die gevallen behoort toch nimmer de ware schuld hem toegerekend te worden, maar is de maatschappij de eenige schuldige, die hem belet datgene te doen hetgeen tot behoud zijner gezondheid had behooren te geschieden.

Is het dan te veel gevergd, wanneer wij meenen, dat de

gemeenschap binnen de grenzen der mogelijkheid verplicht is voor hare leden te zorgen, waar zij niet meer bij machte zijn zich zelf te helpen, dus bij lichamelijk ongeluk en ziekte?

Wij zeiden het reeds, er wordt beweerd, dat dit thans niet voldoende geschied.

In de steden, zoo zegt men, is de geneeskundige hulp voor den geringen man en kleinen burger te duur, op het land te duur of niet te verkrijgen.

Nevens de ervaringen en mededeelingen, die van tijd tot tijd bekend worden, bestaan er enkele officieele cijfers, die het boven uitgesproken vermoeden wettigen.

Zoo geven de laatste verslagen van het geneeskundig Staatstoezicht aan, dat in meer dan honderd (105) gemeenten van Nederland 10 pCt. of meer der overledenen geen geneeskundige hulp hadden ontvangen. Voor Drenthe en Overijssel geldt dit zelfs, de geheele provincie bijeen genomen; 15 en 12 pCt. der overledenen stierven aldaar zonder geneesheer.

Deze gemeenten zijn niet alleen onbeduidend kleine plaatsjes met enkele honderden inwoners; juist deze hebben wij niet in onze berekening opgenomen; alleen dezulke, wier inwonertal minstens 1500 bedraagt en dan behooren er toe: in N.-Brabant 12, Gelderland 20, Z.-Holland o, N.-Holland 1, Zeeland 12, Utrecht 7, Friesland 8, Overijssel 25, Groningen 4, Drenthe 13, Limburg 3; de totaalsterfte per jaar in enkele dezer gemeenten bedroeg zelfs 200 tot 300 personen of meer bij eene bevolking van 5 tot 10 duizend zielen.

Zoo bv. Hoogeveen (Drenthe), waar op 11770 inwoners in 1889 (de verslagen loopen niet verder) 334 personen zijn overleden, waarvan 77 (23 pCt.) zonder geneeskundige behandeling en Ambt Hardenberg (Overijssel), waar in hetzelfde jaar op 8497 inwoners 215 stierven en daaronder, zonder geneeskundige behandeling 73 (34 pCt.)

In meer nauwkeurige en daardoor sprekender cijfers vindt men in de genoemde verslagen als overledenen zonder geneeskundige hulp 10-20 pCt. in 39 gemeenten, 20-30 pCt. in 31; 30-40 pCt. in 24; 40-50 pCt. in 8 en eindelijk

in 3 gemeenten zelfs meer dan 50 pCt., - hetgeen dus wil zeggen, dat meer dan de helft van alle personen, die in deze laatste gemeenten sterven, geen geneesheer aan hun ziekbed hebben gezien. Begrijpelijkerwijze zijn dit kleine plaatsen, doch zoo geheel onbeduidend allen alweer niet; namelijk Dinther en Someren in N.-Brabant en Grootegast in de provincie Groningen, respectievelijk met 1673, 2979 en 4843 inwoners, en waar de verhouding van het geheel aantal overledenen tot dat der overledenen zonder geneeskundigen bijstand, staat als 100 tot 57, 58 en 52.

De opmerking ligt voor de hand, dat het grootste contingent van overledenen zonder behandeling geleverd wordt door de zeer jonge kinderen, waaronder zooals men weet de sterfte zeer aanzienlijk is. Zeer zeker zal dit voor sommige gemeenten waar zijn, doch het feit zelf, dat zoovelen, zij 't dan ook kleine kinderen, den dood ingaan zonder dat een poging wordt beproefd hen in 't leven te houden door deskundige voorlichting, blijft dan toch bestaan en indien geneeskundige hulp overal voldoende en zonder te groote onkosten verkrijgbaar ware, zou allicht ook voor deze schepseltjes die bijstand niet worden versmaad.

Trouwens kleine kinderen zijn het zeker niet alleen aan wie bevoegde hulp wordt onthouden; te Someren stierven er in 1889 slecht 14 kinderen beneden één jaar en toch in 't geheel 45 personen zonder geneeskundige hulp, te Diver slechts 3 zulke kinderen en 14 zonder hulp; te Holten 4 kinderen en 24 zonder geneeskundige behandeling, te Markelo waren deze cijfers 6 en 24, te Nieuwleusen 6 en 24, te Wierden 27 en 54, te Horst 12 en 39 enz. Al werd dus in deze gemeenten voor geen een dezer kleine kinderen geneeskundige hulp ingeroepen, hetgeen moeielijk is aan te nemen, dan nog was het aantal van overledenen zonder behandeling twee tot zes malen grooter. Over 't geheele land genomen, dus ook de meest gunstige plaatsen daaronder gerekend, geldt nog het eerste cijfer; van 5242 personen in 1889 overleden, zonder geneeskundige behandeling, waren 2460 dus nog niet de helft beneden één jaar oud.

Ook vormt niet altijd de afwezigheid van een geneeskundige, de grootste moeielijkheid voor het inroepen van passende hulp.

In Amsterdam toch, met zijn meer dan twee honderd dokters, sterven zonder behandeling ieder jaar tusschen 700 en 750 menschen en in tachtig van de ruim honderd gemeenten, waar wij zagen, dat het aantal overledenen zonder behandeling meer dan 10 pCt. bedroeg van de totaalsterfte, waren één of meer geneesheeren gevestigd; hiertoe behoorden ook vijf van de acht gemeenten, waar dit verhoudingcijfer was geklommen tot boven 40 pCt.

Zelfs ontbrak een geneesheer niet te Grootegast, waar nogtans voor meer dan de helft der overledenen (52 pCt.), zijn hulp niet werd ingeroepen en voor Hoogeveen staan er in de officiëele naamlijst voor het jaar 1889 niet minder dan vijf medici aangeteekend, terwijl toch 77 van de 334 personen, dus 23 pCt., aldaar in dat zelfde jaar gestorven, niet door een van hen of een ander geneeskundige werden behandeld.

Andere oorzaken moeten dus werkzaam zijn, waarom ook bij ziekten, die blijkens hun doodelijken afloop van zeer ernstigen aard zijn, bij den geneesheer geen hulp wordt gezocht, niettegenstaande hij in de gemeente gevestigd is. In de meeste gevallen, 't zal wel geen betoog behoeven, zal dit worden nagelaten om de kosten. Uit den aard der zaak geschiedt dit om dezelfde reden nog meer, waar de hulp uit een naburige gemeente vaak op verren afstand moet gehaald worden. De ongunstigste verhoudingen tusschen overledenen met en zonder geneeskundige hulp vindt men dus natuurlijk daar.

Over 't geheele land genomen mag men aannemen, dat bij 33 pCt., dus 1/3 van al de overledenen in gemeenten, waar geen geneesheer gevestigd is, ook geen geneeskundige hulp werd ingeroepen.

Blijkt het uit bovenstaande opgaven, dat in tal van gevallen zelfs bij ziekten ‘waar de dood mee gemoeid is’ geen geneesheer wordt geroepen, wie kan het cijfer bepalen

van de ongesteldheden, die weliswaar met halve of geheele genezing zijn geindigd ‘ook zonder dokter’, doch waar tijdige en gepaste hulp het ziekteproces had kunnen bekorten of zij 't ook al geen doodelijke, toch schadelijke gevolgen had kunnen voorkomen?

De vragen dringen zich op den voorgrond, wordt er van staatswege iets en genoeg gedaan om in deze, zeer zeker voor velen schadelijke toestanden verbetering te brengen of hebben wij te doen met omstandigheden, die weliswaar algemeen bekend zijn en oprecht betreurd worden, doch waaraan, zooals helaas! aan vele andere wanverhoudingen in het maatschappelijke leven, voorshands niets te veranderen valt?

Om met beantwoording van de laatste vraag te beginnen, zij terstond opgemerkt, dat een feitelijke onmogelijkheid, om zoo goed als alle Nederlanders bij hun ziekte hulp door bevoegde handen te verschaffen niet bestaat.

Het aantal geneeskundigen in Nederland praktiseerende is daarvoor ruim voldoende.

Het Geneeskundig Jaarboekje van dit jaar vermeldt 2130 namen; voor de ruim 4½ millioen inwoners van ons land is dit één geneesheer op 2100 personen. Het is gemakkelijk te begrijpen dat deze verhouding gunstig genoeg is om elkeen de hulp te kunnen verschaffen, die hij noodig heeft. Ook de verspreiding der bevolking over het land is niet van dien aard, dat zij een onoverkomelijk bezwaar voor den medicus oplevert om geregeld en naar den eisch van omstandigheden de zieke personen te bedienen, die behoefte hebben aan zijne hulp.

Dat dit nogtans niet geschiedt, ligt zooals algemeen bekend is, daaraan dat met de verspreiding der bevolking de verspreiding dezer medici niet overeenkomt; terwijl dezen zich in de steden en in enkele welvarende of goed gelegen streken ophoopen tot ver boven de behoefte, blijven kleinere plaatsen en armoedige gemeenten geheel van hunne vestiging verstoken.

Het zal niet noodig zijn dit opnieuw door cijfers en sta-

tistieken aan te toonen; het is meermalen geschied[1]; sedert dat tijdstip is echter het getal geneeskundigen, dat jaarlijks tot de praktijk werd toegelaten, steeds vermeerderd en heeft zich de toestand in zooverre verbeterd, dat men gerust kan aannemen; op dit oogenblik is met zeer geringe uitzondering minstens één geneesheer aanwezig in iedere gemeente, waar voor hem een bestaan te vinden is in verhouding tot de maatschappelijke positie, waarin hij geplaatst is en den stand, waartoe hij nu eenmaal meent te behooren.

Niettegenstaande de toename van het aantal medische studenten aan onze Universiteiten, ook in de laatste jaren nog steeds voortgaande, is het niet aan te nemen dat velen hunner zich als arts op andere plaatsen zullen vestigen. Elk met de practijk bekende weet, dat zij, zoo het maar eenigszins mogelijk is, veel liever een kans wagen of hun tijd afwachten in een stad of een streek, waar het vooruitzicht bestaat althans in de toekomst een goed bestaan te verwerven, wanneer zij langzamerhand in de plaats schuiven van collega's, die verouderen of door den dood wegvallen, dan dat zij zich willen vastnestelen op een plaats, waar weliswaar reeds terstond iets en misschien zelfs meer dan in de bovenbedoelde omgeving te verdienen is, doch met de zekerheid bij een moeitevolle practijk en een hoogst eentoonig leven ergens in een achterhoek, die verdiensten nimmer zich te zullen zien uitbreiden tot een behoorlijk bestaan.

Zonder ingrijpende veranderingen zullen dus al deze plaatsen, waar thans eene vacature bestaat, ook in volgende jaren en op den duur verstoken blijven van een geneeskundige, met het gevolg, zooals wij zagen, dat minstens een derde deel van al de inwoners, die aldaar sterven geen geneeskundige hulp in hunne laatste ziekte ontvangen; 't Zal

1) Dr. G.W. Bruinsma. Werking der geneeskundige wetten van 1865. Gen. Cour. van 30 Maart tot 6 Juli 1879.
Verspreiding der geneeskundigen. Geneeskundig Staatstoezicht 1879 ep 1887.

wel geen te gewaagde veronderstelling zijn, dat deze zelfde verhouding allicht in dubbele mate zal bestaan voor de behandeling van in hare gevolgen minder ernstige, althans niet doodelijke ongesteldheden; dus dat van iedere drie personen, die aldaar ziek worden, nauwelijks een geneeskundigen bijstand erlangt.

In vroegere jaren bestond deze misstand niet; het aantal beschikbare geneeskundigen was nog aanzienlijker dan tegenwoordig, en vooral hadden velen hunner alleen bevoegdheid om op het platteland de practijk uit te oefenen; vandaar dat vele plaatsjes voorzien werden, die thans voor goed verstoken blijven.

Om te trachten hierin te voorzien, heeft de regeering, voorgelicht door het geneeskundig staatstoezicht, in 1887 voor 't eerst een som van *f* 6000 op de begrooting gebracht, met het doel daaruit de bijdragen te bekostigen voor geneeskundigen en vroedvrouwen, die genegen waren zich te vestigen in gemeenten, waar anders hun hulp zou ontbreken. Deze toelagen zouden echter slechts worden verstrekt, indien door het bestuur der betrokken gemeente en door dat der provincie, waarbinnen zij gelegen was, minstens een gelijk bedrag werd verleend.

't Bleek dat lang niet al deze besturen daartoe genegen waren. Wat de gemeenten betreft, verschillende redenen werden opgegeven, waarom zij niet aan de gestelde voorwaarde meenden te kunnen voldoen; de hoofdzaak was dat de behoefte aan voorziening of betere regeling niet door haar werd erkend. Doch ook de provinciale overheden waren niet alle geneigd haar medewerking te verleenen door finantiëelen steun.

Bij het onderzoek door de ambtenaren voor het Geneeskundig Staatstoezicht, naar aanleiding van de bovengenoemde som op de staatsbegrooting, in 1887 elk binnen hun dienstkring gedaan, naar de behoefte aan genees- of verloskundige hulp, bleek b.v. dat in de provincie Utrecht vier gemeenten in aanmerking konden komen, om door subsidie te worden gesteund.

De gemeentebesturen waren niet ongenegen een behoorlijk traktement vast te stellen voor een verloskundige, die zich zou komen vestigen; - de provinciale Staten weigerden echter hun medewerking, waarom ook het Rijk zijne bijdrage niet kon verleenen.

Aan eene gemeente in Friesland kon evenmin eene rijkstoelage worden toegekend, 'aangezien Ged. Staten geen gelden beschikbaar wilden stellen.'

Hetzelfde was het geval in Overijssel en Drenthe, waar nogtans verschillende gemeenten verstoken waren van geneeskundige en vooral van bevoegde verloskundige hulp.

'Ged. Staten van Overijssel vonden geen vrijheid om door "provinciale bijdragen te voorzien in verloskundige hulp" en Ged. Staten van Drenthe, ofschoon de behoefte aan meer verloskundige hulp erkennende, waren van oordeel, dat de voorziening daarin minder op hun weg lag, en maakten bezwaar een voorstel daartoe aan de Provinciale Staten te doen'; - zoo lezen wij op verschillende plaatsen in het *Verslag aan den Koning van de bevindingen en handelingen van het geneeskundig Staatstoezicht over 1887*.

In de overige zeven provinciën van het Rijk, waar de provinciale Staaten wel 'vrijheid vonden' de algemeene kas voor deze volksbehoefte te ontsluiten, evenals zij niet in gebreke blijven dit te doen, waar andere behoeften zooals het aanleggen van wegen, het graven van kanalen enz. dit noodig maken, werden van dit jaar 1887 af geregeld rijkssubsidies verleend aan deskundigen, die zich op aansporing hadden gevestigd in tot dien tijd vacante plaatsen. Een derde gedeelte ongeveer der *f* 6000, welke jaarlijks door de regeering beschikbaar werden gesteld, werd uitgekeerd aan vroedvrouwen, doch het overige werd aangewend voor het doen vestigen van geneeskundigen, dus het gemakkelijker verkrijgbaar maken van geneeskundige hulp, het hoofdpunt, dat ons op dit oogenblik bezig houdt.

Zoo bijv. ontvingen in Noord-Brabant 3 artsen tezamen *f* 750, in Gelderland 2 artsen *f* 500, in Zuid-Holland 2 artsen *f* 500, in Noord-Holland 2 artsen *f* 500, in Zeeland 3 artsen

*f*700, in Groningen 2 artsen *f*500, in Limburg 2 artsen *f*600, tezamen in het Rijk derhalve 16 artsen *f*4050.

Iets wordt er derhalve tegenwoordig, als gunstige verandering bij vroeger, door het Rijk gedaan ter voorziening in geneeskundige hulp op het platteland, op verre na echter niet genoeg. Vooreerst heeft, zooals wij zagen, de verplichting voor de Provincie om minstens een gelijk bedrag aan de noodlijdende gemeenten te verschaffen als door het Rijk wordt verstrekt, ten gevolge gehad, dat sommige gemeenten, waarvoor, volgens het Geneesk. Staatstoezicht, ondersteuning gewenscht was, verstoken bleven van elke hulp; - maar vooral ook is de toelage voor vele gemeenten te laag gesteld om daarvoor zich er een arts te doen vestigen, terwijl de toestand op andere plaatsen zoo ongunstig is, dat eventueele verhooging tot het dubbele of drievoudige der thans aangenomen bijdrage, varieerende tusschen *f*200 en *f*300, niet in staat zou wezen een medicus tot vestiging over te halen. Nog altijd zijn er gemeenten, waar *f*1500 en meer jaarlijks vast tractement wordt uitgeloofd, door het Rijk, de Provincie en het Gemeentebestuur tezamen, en die nogtans vacant blijven; niet omdat er voor een geneesheer geen practijk aanwezig zou zijn, maar omdat een groot deel van dit salaris zou moeten worden besteed aan noodzakelijke transportkosten (paard en rijtuig) en er nagenoeg geen vooruitzicht bestaat door geregeld betalende patienten dit inkomen noemenswaard te vermeerderen.

Zal er dus afdoende hulp verleend worden, dan moet de regeering in de eerste plaats dieper in den zak tasten dan tot nu toe geschiedde. Trouwens zij aarzelt niet hiertoe over te gaan voor geneeskundige hulp.... in de toekomst. Zonder merkbaar verzet van den kant der vertegenwoordiging bracht zij enkele jaren geleden op de staatsbegrooting een bedrag van *f*25.000 alleen om zich op papier een leger reserve-officieren van gezondheid te verschaffen, die in tijd van oorlog zich beschikbaar moesten stellen, doch overigens hoegenaamd niets hadden te verrichten. Weliswaar is thans deze som langzamerhand weer verminderd tot *f*13.000, doch

volgens de oorspronkelijke regeling van 21 Aug. 1880 kon zij opgevoerd worden tot ongeveer een halve ton en tegenover zulk eene misschien jaarlijks terugkeerende uitgaaf ten behoeve van geneeskundige hulp in een allicht ver verwijderd verschiet, klinkt een cijfer van nauwelijks *f*4000, om te voorzien in dadelijke behoefte, bespottelijk gering.

Ook verdient het opmerking, dat ten behoeve van ééne rubriek van zieken, namelijk krankzinnigen op ruime schaal door het rijk, de provincie en de gemeenten in de kosten van verpleging wordt bijgedragen; over het jaar 1892 b.v. is daarvoor begroot een bedrag van *f*705.455 voor een getal van 6191 krankzinnigen; dus voor elk lijder pl.m. *f*100.

Met geld alleen is deze zaak echter niet naar eisch te regelen en vooral niet, wanneer zooals het geval is, ten slotte geen enkel gemeente-, laat staan een provinciaal-bestuur, kan *verplicht* worden de kassen onder hun beheer voor dit doel aan te spreken; - en doen zij dit zelfs in ruime mate, dan nog is de bevolking daardoor niet altijd voldoende gebaat. Vestigt zich allicht mede ten gevolge eener ruime subsidie een geneesheer ergens ten plattelande, dan zijn weliswaar de welgestelde ingezetenen aldaar geholpen en zullen ook de eigenlijke armen in de meeste gevallen waarschijnlijk niet verstoken blijven, doch de mindergegoeden, de daglooners, arbeiders en werklieden met hun gezinnen, niet tot de bedeelden behoorende, zullen zeer dikwijls slechts bij uitzondering voldoenden bijstand ontvangen, omdat zij bij eenigzins langen duur eener ongesteldheid onmogelijk de geneeskundige hulp volgens het gebruikelijke tarief kunnen betalen.

Twee dingen zijn daarom gebiedend noodzakelijk, wil men niet voortgaan een zeer groot deel der bevolking van Nederland verstoken te laten van behoorlijke geneeskundige hulp in dagen van ziekte, namelijk 1°. verplichting van gemeentebesturen om te voorzien in de behandeling der armen, met aanduiding welke personen in dit geval onder armen zijn begrepen en 2°. vaststelling van tarieven, volgens welke

een gesubsidieerd geneesheer minder gegoeden zal moeten bedienen.

Bij het eerste zal in het oog dienen gehouden te worden, om gratis geneeskundige behandeling niet als bedeeling aan te merken in den gebruikelijken zin van het woord en, bij het tweede punt zal de aandacht gevestigd moeten worden op de oprichting of ondersteuning van overheidswege van ziekenfondsen.

Als leidraad hoe in deze richting te handelen heeft het zijn nut na te gaan wat elders hier en daar reeds is geschied en 't zal daarbij terstond in het oog vallen, hoe Nederland in alle opzichten daarbij ten achteren staat.

In Engeland is de geneeskundige behandeling der armen een intergreerend deel van de armenzorg in 't algemeen; deze is sedert het jaar 1871 opgedragen aan plaatselijke armbesturen, volgens de wet geregeld, waartoe o.a. de kantonrechter ex officio behoort en waarvoor de gelden worden verkregen door eene bijzondere armenbelasting.

In Frankrijk bestaat reeds sedert de eerste revolutie voor de gemeenten de verplichting om zieke armen geneeskundig te doen verplegen; het aantal groote en kleine ziekenhuizen tot opname van behoeftige lijders is aanzienlijk. Het grootste deel der zieken onder de armen in de steden vindt daarin plaats; voor het platteland zijn in vele departementen kantonnale geneeskundigen, die tegen een vast salaris de armen kosteloos moeten behandelen of per visite en naar gelang van den afstand worden betaald, terwijl zij minstens één zitdag per week moeten houden, in iedere gemeente binnen hun dienstkring gelegen. Zij zijn mede belast met het toezicht op de algemeene gezondheid.

In Italië is in het jaar 1862 de armenzorg wettig opnieuw geregeld. De gemeenten zijn verplicht de armen te ondersteunen en hun kosteloos geneeskundige hulp te verschaffen in geval van ziekte. De wet eischt aanstelling en bezoldiging van een of meer geneesheeren, medici condotti, in 't bijzonder ten behoeve der armen. Gewoonlijk worden deze

artsen door de gemeentebesturen benoemd onder goedkeuring van het hoofd der politie. Het aantal dezer speciaal-medici is zeer aanzienlijk; zij vormen onderling een afzonderlijk corps, met een hoofdbestuur, afdeelingen enz. Op een congres niet lang geleden te Turijn gehouden waren niet minder dan 2000 hunner aanwezig. Evenals in Frankrijk komt ook in Italiê het zeer groot aantal liefdegestichten de geneeskundige armenverpleging zeer ten goede; op dit oogenblik zijn niet minder dan 17844 inrichtingen tot opname van behoeftigen daar te lande aanwezig.

In Oostenrijk zijn de burgerlijke armbesturen door de wet van 3 Dec. 1868 verplicht te zorgen voor de verpleging van zieke armen. In Bohemen bepaalt eene afzonderlijke armenwet van hetzelfde jaar o.a.: in gemeenten, waar geen ziekenhuizen zijn, is het bestuur verplicht zieke armen in openbare inrichtingen of bij bijzondere personen onder dak te brengen en daarbij tevens te zorgen voor geneeskundige hulp, verpleging en geneesmiddelen, terwijl ten overvloede de provinciale besturen in last hebben te zorgen voor het oprichten en onderhouden van provinciale ziekenhuizen.

In Galizië heeft de wet, betreffende de organisatie van den gemeentelijken gezondheidsdienst van 2 Februari 1891, eene algemeene regeling ingevoerd, die in menig opzicht de aandacht verdient.

Iedere gemeente is verplicht op elke 5000 inwoners minstens één gemeentegeneesheer aan te stellen met een minimum traktement van 500 fl. Kleine gemeenten kunnen zich vereenigen en gezamenlijk een kringarts benoemen.

Deze geneeskundigen zijn verplicht gratis vaccinatiën te verrichten en de armen en lijders aan besmettelijke ziekten, welke geen andere hulp kunnen verkrijgen, kosteloos te behandelen. Bovendien zijn het ambtenaren voor den algemeenen gezondheidsdienst, gehouden aan de overheden inlichtingen te verschaffen en hulp te verleenen.

Dezelfde wet, welke ook reeds in enkele andere zelfbesturende onderdeelen van Oostenrijk is nagevolgd, bepaalt nog, dat iedere gemeente moet zorgen voor eene vroedvrouw

binnen haar kring en tevens dat deze aan de armen kosteloos bijstand verleent. Dat er in 't algemeen in de provincie een voldoend aantal vroedvrouwen ter benoeming steeds voorhanden zijn, hiervoor moet het provinciaal bestuur zorg dragen.

Verder moeten de gemeenten er voor zorgen, dat zieken en kraamvrouwen zonder dak of geschikte verpleging in of buiten de gemeente een doelmatig onderkomen kunnen erlangen; - in allen geval moet er in elke gemeente voorhanden zijn een noodhospitaal met de noodige redding- en vervoermiddelen.

Veel overeenkomst met deze regeling vertoont eene wet van 18 Maart 1888, gewijzigd 18 Dec. 1890, uit een ander kroonland, Bukowina en nagenoeg eensluidend met die van het Groothertogdom Oostenrijk. Daarbij is aangenomen, dat de provincie tot een minimum bedrag van *fl* 300 kan bijdragen in het salaris van een gemeente-geneesheer, indien het noodig blijkt te zijn. Den gemeente-geneesheer is ook opgedragen, behalve de hierboven genoemde functies, toe te zien op de lijkschouwing en op de zorg voor en behandeling van de arme kraamvrouwen door de vroedvrouwen.

In België hebben de Kamers de geneeskundige armenverpleging op het laatst van 't vorige jaar opzettelijk ter hand genomen en door eene wet geregeld. (*Loi sur l'assistence médicale gratuite*), die met 1 Januari van dit jaar in werking is getreden. In hoofdzaak levert zij het volgende; hetwelk wel verdiend eenigzins uitvoerig te worden medegedeeld, omdat de toestanden daar te lande in menig opzicht veel overeenkomst vertoonen met die in Nederland.

Art. 1. De gemeenten zijn verplicht te zorgen voor geneeskundige hulp aan de armen binnen haren kring aanwezig:

a. hetzij door het inrichten van een ziekenverpleging in hare gestichten van liefdadigheid;

b. hetzij door het sluiten van een overeenkomst met het bestuur der ziekenhuizen van een of meer gemeenten van het Rijk of, onder goedkeuring des Konings, met de bestuurders van een of meer bijzondere gestichten;

c. hetzij door het inrichten van een geneeskundigen dienst aan huis (verschaffen van geneeskundige hulp aan huis).

Art. 2. De overeenkomsten gesloten volgens lett. *b.* zullen bepalen de opname in het ziekenhuis van zeker aantal zieken of gebrekkige armen en de kosten van onderhoud en behandeling.

Zij kunnen slechts worden aangegaan voor den tijd van twintig jaren.

Art. 3. Bij nalatigheid of weigering eener gemeente kan de Regeering, de Gedeputeerde Staten gehoord, een ziekenhuis aanwijzen, waar de zieken of gewonde armen dezer gemeente zullen opgenomen worden en in overleg met het bestuur dier inrichting het tarief der verplegingskosten vaststellen of zij kan ambtshalve de geneeskundige behandeling der armen aan huis regelen.

Art. 4. De geneeskundigen voor de kostelooze behandeling aangesteld, moeten alle zieken of gewonde armen behandelen binnen den kring der gemeente aanwezig.

Art. 5. De gemeenteraad is verplicht jaarlijks op de begrooting de noodige gelden uit te trekken ter voldoening in de kosten van onderhoud en verpleging der armen in ziekenhuizen of van geneeskundige behandeling en hulp te huis.

Het meest uitvoerig en doeltreffend is tegenwoordig echter de ziekenverpleging van armen en mingegoeden geregeld in Duitschland.

In de afzonderlijke staten bevatten de verschillende armenwetten dienaangaande onderscheidene voorschriften. Zoo vinden wij sedert het jaar 1870 in Baden, Hessen, Wurtemberg en andere kleine staten, dat het armbestuur, hetwelk in iedere gemeente aanwezig moet zijn, verplicht is te zorgen voor geneeskundige behandeling en verpleging der arme zieken. Het aanstellen in iedere gemeente van een afzonderlijk geneesheer voor de armenpraktijk is weliswaar niet noodig, doch daarentegen kan de district-geneesheer (Kreisphysicus, die door de regeering benoemd wordt) verplicht worden de behandeling van armen op zich te nemen, tegen een volgens

tarief bepaalde vergoeding, indien een gemeentebestuur niet in staat is een gewoon medicus te vinden.

Meer in 't bijzonder is dit onderwerp geregeld in Beieren door de wet van 29 April 1869, *die öffentliche Armen- und Kranken-Pflege betreffend*. Daarvan luidt:

Art. 10. Tot de verplichte armenzorg der gemeenten behoort..... behoeftige zieken de noodige geneeskundige hulp, verpleging en geneesmiddelen te verschaffen.

Art. 17. De gemeenten zijn verplicht inrichtingen noodig ter verpleging der armen in 't leven te roepen. Hiertoe behooren, zoo zegt de officieele toelichting, in de eerste plaats ziekenhuizen en mede het aanstellen van een eigen armendokter.

Deze wet, regelende de verpleging van armen en zieken, strekt ook hare zorg uit over dienstboden, leerjongens en dergelijke, in geval van ziekte; de bepalingen dienaangaande zijn thans echter vervallen en vervangen door de algemeene Rijkswet, betreffende de verzekering tegen ziekte (*Krankenversicherung-Gesetz*), in haar geheel in werking getreden op 1 Dec. 1884.

Ongetwijfeld vertoont ook deze wet leemten, misschien zelfs dat haar grondslag, *gedwongen* deelname in een ziekenfonds, in ons land niet veler sympathie verwerft, doch in allen gevalle is door hare werking, wat betreft geneeskundige hulp aan minvermogenden, een toestand in 't leven geroepen, zooals nergens elders aanwezig is. Vooral nu de regeering voortgaat door gepaste maatregelen ook buiten deze wet mogelijke leemten aan te vullen. Zoo bv. heeft zij het vorige jaar door eene toevoeging aan de wet, waarbij de verplichting der gemeenten is geregeld om de armen onder dak te brengen, (*Unterstützungswohnsitz-Gesetz*) bepaald, dat de armbesturen ten plattelande behoeftige idioten en lijders aan vallende ziekte in doelmatige inrichtingen moeten doen opnemen en verplegen.

In het algemeen kan men aannemen, dat thans in Duitschland, dank zij deze wetten, alles wat behoort tot den kring van werk- en ambachtslieden, daglooners, dienstbaren en

ondergeschikten van lageren rang op voldoende wijze geneeskundige hulp kan ontvangen. Meer dan 7 millioen inwoners, dus 1/6 deel der geheele bevolking, behooren tegenwoordig tot de leden van ziekenfondsen.

Welk een ommekeer ten goede zulk eene wettelijke regeling kan tot stand brengen, bewijst het volgende voorbeeld uit ons land.

In hoedanigheid van lid van den Geneeskundigen Raad de apotheken visiteerende in het zuiden van Limburg, werden wij enkele jaren geleden aangenaam verrast bij het aantreffen op de Duitsche grenzen n.l. te Kerkrade, van een geheel nieuwe apotheek, ingericht volgens de laatste eischen en die, hier op het hoogste punt van Limburg gelegen, in eene plattelands-gemeente met ruim zes duizend inwoners, niet behoefde onder te doen voor de beste uit een onzer steden. Blijkbaar verheugde zich de eigenaar in een behoorlijk bestaan en dit trof te meer, omdat bijna zonder uitzondering de apothekers in de kleinere plaatsen in ons land, speciaal ook in Limburg, achteruitgaande zijn en zich slechts met moeite staande kunnen houden. Onze verbazing steeg echter ten top, toen wij nog een tweede apotheek in dezelfde plaats op eenige passen afstands aantroffen. Bij de visitatie viel onze aandacht op een groote koperen standaardbalans, zooals in een apotheek niet gebruikelijk is. Lachend vertelde ons de eigenaar, dat hij natuurlijk dat ding niet noodig had; het stond er echter nog uit den winkel van zijn vrouw en dochters, dien zij er vroeger bij moesten houden om aan den kost te komen, doch die zij nu hadden opgeruimd, daar de apotheek voor zijn gezin een behoorlijk bestaan opleverde. Dit komt alleen door de Duitsche wet, zoo luidde het verdere bescheid op onze verwonderde vragen, het grootste gedeelte der bevolking alhier werkt in de mijnen op Duitsch gebied; daar zijn ze echter onderworpen aan de gedwongen ziekteverzekering en sedert dien tijd ontvangen ze geregeld geneeskundige behandeling, die ze vroeger slechts bij uitzondering en bij ernstige ongesteldheden inriepen, omdat het te veel kostte. De recepten mogen zij hier laten

gereed maken en vandaar dat wij thans met ons beiden apothekers alhier een bestaan kunnen vinden.

Duidelijker bewijs voor de mogelijkheid van betere voorziening in de behoefte aan geneeskundige hulp der minge-goede bevolking door doeltreffende maatregelen, zal wel niet noodig zijn.

Hoe ver wij hier te lande van zulke gunstige verhoudingen verwijderd zijn, is uit het hiervoor medegedeelde reeds op te maken, doch kan door het volgende nog nader worden toegelicht.

Geheel in tegenstelling met hetgeen wij zagen, dat elders door de armenwetgeving is vastgesteld, verplicht geen enkele wet of bepaling een gemeentebestuur in Nederland, om te zorgen voor behoorlijke verpleging der armen in dagen van ziekte; integendeel eigenlijk verbiedt het de wet. Het bekende en onbarmhartige artikel 21 der gewijzigde armenwet van het jaar 1870 zegt uitdrukkelijk, dat het burgerlijk bestuur aan armen geen onderstand mag verleenen dan bij volstrekte onvermijdelijkheid. Ook gratis geneeskundige hulp wordt als onderstand aangemerkt; dat de gewoonte in de meeste gemeenten gelukkig heeft meegebracht bij *deze* ondersteuning niet zoo nauw toe te zien als bij andere bedeeling gebruikelijk is, heeft misschien zijn ontstaan te danken aan de gemeentewet, waar door art. 135 en art. 179 *b* het bezoldigen van een gemeente-geneesheer is mogelijk gemaakt.

Wij herhalen echter, verplichting daartoe bestaat in de wet niet en in onderscheidene gemeenten is dan ook geen vast geneesheer aangesteld voor de behandeling der armen, maar zijn deze bij ziekte geheel afhankelijk van de kerkelijke armbesturen of de bijzondere liefdadigheid der medeburgers. De voorbeelden bestaan, dat er bij de gegoede ingezetenen een collecte moet worden gehouden om ten behoeve van de behandeling van een volstrekt arme zieke, den geneeskundige, die anders geen belooning zou kunnen erlangen, zekere som te garandeeren. Doch ook daar, waar het gemeentebestuur een geneesheer voor de armen heeft

aangesteld, hetzij woonachtig in de gemeente zelf, hetzij in de nabuurschap, is, omdat er in dit opzicht niets door de wet geregeld wordt, de toestand alles behalve bevredigend. Dikwijls hangt het geheel van toevallige omstandigheden af en van het goedvinden van een burgemeester of een armvoogd, wanneer een arme geneeskundige hulp zal ontvangen of niet.

Op zeer veel plaatsen worden slechts die inwoners geholpen, die tot de eigenlijke bedeelden behooren; de weinigen, voor wie onderstand vanwege het burgerlijk bestuur volstrekt onvermijdelijk is, volgens het boven aangehaalde artikel 21 der armenwet en waarvan de ondersteuning, volgens artikel 20 dier zelfde wet, dus niet kan worden overgelaten aan de kerkelijke en bijzondere instellingen van weldadigheid.

Al degenen, die tot deze laatsten behooren, en het is ongetwijfeld het grootste aantal der behoeftigen, moeten maar zien, hoe zij geholpen worden. Soms voegen de diaconieën voor de behandeling dezer personen, in geval van ziekte, een vast salaris bij het gemeentetraktement van den geneesheer, doch niet zelden ook ontbreken aan de kerkelijke besturen daarvoor de lust of de noodige gelden. Een welsprekend voorbeeld tot welk een toestand dit aanleiding kan geven, leere het volgende uit eigen ervaring.

Nog niet lang geleden ontving ik een schrijven van den geestelijke eener nabij gelegene gemeente, ongeveer anderhalf uur van mijne woonplaats verwijderd, met verzoek ‘om Godswil’ een patient te komen bezoeken, die dringend geneeskundige hulp noodig had. Ik werd er echter aan herinnerd, dat het parochiaal armbestuur de kosten onmogelijk kon dragen en dat de gemeente, ook na herhaald verzoek, standvastig bleef weigeren hulp te verleenen.

Bij mijne komst vond ik in eene armoedige woning een polderwerker, een sterke robuste man in de kracht van zijn leven, lijdende aan rheumatische borstvliesontsteking, een zeer gevaarlijke ziekte, ook en vooral met het oog op latere gevolgen bij aanvankelijke beterschap. De man was reeds een dag of vijf ongesteld en had de ziekte opgedaan bij het

werken aan en in een watergang in de nabijheid. Reeds twee of drie malen waren de vrouw of de buren bij het hoofd der gemeente geweest, doch er kon geen kostelooze geneeskundige hulp worden verstrekt ‘omdat de man niet op 't lijstje stond.’ Toch was de ongelukkige zeker arm genoeg om geholpen te mogen worden. Zijn huisgezin bestond uit vrouw met zeven kinderen, waarvan de jongste nauwelijks drie weken oud, en zijn geheele inboedel, tafel, anderhalve stoel, één paar bankjes en een kastje, kachel, beddegoed enz. zou bij verkoop zeker niet meer dan tien gulden hebben opgebracht.

Wel was er een geneesheer in de gemeente woonachtig. die bij een bevolking van nauwelijks 3000 inwoners een jaarlijksch gemeentesalaris ontving van duizend gulden, doch dezen persoon behoefde hij daarvoor niet te behandelen, omdat deze niet op 't lijstje stond.

Bij 't begin van ieder jaar namelijk werd door het Dagelijksch Bestuur een lijst vastgesteld van veertig personen (geen gezinnen), meestal behoorende tot de vroeger bedeelden of die zich daarvoor hadden aangemeld, die bij eventueele ziekte in den loop van het jaar recht zouden hebben op kostelooze behandeling van den gemeentearts; aan anderen werd deze ook bij de dringendste behoefte, zooals in het aangehaalde voorbeeld, in geen geval verstrekt. 't Zal wel niemand verwonderen, dat bij zulk eene regeling, om zoo te zeggen naast de deur van een bezoldigd armengeneesheer, de armen sterven zonder geneeskundige behandeling en met de bepaalde armen waarschijnlijk nog vele andere min of meer behoeftigen; in de bedoelde gemeente, Halsteren in N.-Brabant, was het bijna de helft, (43 pCt.) van al de overledenen.

Op onderscheidene andere plaatsen in ons land bestaat eene regeling, die als 't ware juist het tegenovergestelde is en die hoewel oneindig veel beter wat de hoofdzaak betreft, namelijk het verleenen van geneeskundige hulp aan hen, die haar noodig hebben en haar zelf moeielijk kunnen bekostitigen, toch ook enkele niet te minachten bezwaren mede-

brengt. De burgemeester of het hoofd van het burgerlijk armbestuur is aldaar als 't ware oppermachtig in het al of niet verstrekken van kostelooze geneeskundige hulp. Sommigen dezer autoriteiten zijn zeer vrijgevig, anderen karig in het afgeven van ‘briefjes’ voor behandeling en niet zelden beslist in plattelands gemeenten de meer of mindere vriendschap met den dokter, die op zich genomen heeft tegen een vast salaris de armen te behandelen, die hem worden aangewezen. Weliswaar zullen slechts zelden personen, die gratis behandeling aanvragen op *dat* oogenblik in staat zijn den geneeskundige zelf te betalen, doch het steunen op de zekerheid van kosteloozen bijstand, zoo hij noodig mocht zijn, kweekt zorgeloosheid in hooge mate en vooral het werkt alle pogingen tot onderlinge hulp tegen, zoowel als het tot stand komen van ziekenfondsen, waarbij door het storten van geringe bijdragen gedurende de gezonde dagen de noodige hulp in ziekte aan de deelnemers wordt verzekerd.

Bovendien zijn er voorbeelden aan te wijzen, dat de eenige geneeskundige de gemeente ging verlaten, omdat hij door zulke al te groote vrijgevigheid van het bestuur gedwongen werd voor het eenmaal aangenomen salaris veel meer patienten te behandelen dan waarop hij had gerekend; terwijl de mogelijkheid van zij 't ook geringe vergoeding van tal van inwoners, die niet tot de eigenlijke armen behoorden, op die manier werd afgesneden.

Alles hangt dus hier te lande af van het goedvinden of de willekeur der plaatselijke overheden, terwijl, zooals wij zagen, overal om ons heen bepaalde verplichtingen voor de geneeskundige verpleging der armen aan haar zijn opgelegd.

Weliswaar schijnt in de meeste groote gemeenten niettegenstaande deze gebrekkige wettelijke regeling, deze verpleging in vele opzichten tamelijk bevredigend ingericht, dank zij de gewoonte en den drang der omstandigheden, toch laat zij bij nader inzien ook daar vaak veel te wenschen over. Uit klachten van armen en busklanten, die nu en dan zeer gegrond blijken te zijn, wordt dit duidelijk en een

merkwaardig voorbeeld geeft de laatste enquête naar de werking van ziekenfondsen enz., waarbij een geneesheer, belast met de behandeling van lijders uit armen- en ziekenfondsen in een onzer provinciale hoofdsteden verklaart, in zijn spreekuur van 8 tot 9½ uur *iederen morgen* 40 tot 50 recepten af te geven, dus telkens ter nauwernood twee minuten voor de ondervraging en het onderzoek van den patient.

In een ander enquêteverslag, opgemaakt door eene commissie van '*Patrimonium*' in Friesland, vinden wij omtrent de vraag naar '*geneeskundige hulp* de volgende antwoorden opgegeven: een dokter is zelden te krijgen en dan buitensgewoon duur,' 'voor een arbeider niet te betalen.' Alleen die door armvoogden bedeeld worden, hebben 'dokter vrij.' Doch ook de 'armendokter' is 'zeer moeielijk te krijgen.'

Dat de toestand op het land en in kleinere plaatsen, wat de voorziening in geneeskundige hulp aangaat, hoogst gebrekkig is, meenen wij door het bovenstaande te hebben aangetoond. Nu de wet echter eigenlijk ook *deze* ondersteuning der armen aan de kerkelijke en bijzondere instellingen van weldadigheid opdraagt, behoorde zij haar toch zeker geen moeielijkheden in den weg te leggen, waar deze zich zoo goed mogelijk van haar taak tracht te kwijten. 't Is niet overbodig ook daarop de aandacht te vestigen.

Ieder die eenigszins van nabij bekend is met de werkzaamheden der armmeesters van verschillende gezindten weet hoe zij steeds te sukkelen hebben om ook maar ietwat naar behooren de verpleging te regelen van die armen, welke bij hunne armoede de een of andere kwaal of eenig gebrek hebben te dragen.

Chronische borstlijders, half verminkten, personen beroofd van 't gebruik van een hunner ledematen of zintuigen, lijders aan kanker of vallende ziekte, aan zenuwaandoeningen van allerlei aard. enz.; in 't kort die gansche litanie van diep ongelukkigen, die men gewoon is te bestempelen met den naam van ongeneeslijken. In de gegoede klassen der maatschappij beijvert zich de gansche omgeving dezer lijders,

om hun leed te verzachten, hunne pijnen te verminderen en de verpleging in te richten op eene wijze, die hun droevig leven nog zoo dragelijk mogelijk maakt.

In de kringen der behoeftige bevolking is elk dezer personen altijd een lastpost; er kan in den regel geen sprake zijn van goede hulp en verpleging, omdat oppassing en geregelde verzorging de verdiensten van een ander lid van het gezin zou doen stilstaan. De particuliere liefdadigheid of een armbestuur moeten dus al heel spoedig ten hunnen behoeve tusschen beide treden. Nu komt het er op aan eene gelegenheid te zoeken, waar voor zoo gering mogelijk bedrag, kost, onderhoud en verzorging kan worden verkregen. Soms gelukt dit bij kinderen of andere nabestaanden, doch dikwijls ook zijn dit de minst geschikte huishoudingen of men heeft te doen met ongehuwden.

In dat geval moet overal naar eene geschikte gelegenheid worden uitgezocht; vroeger werden zij vaak uitbesteed aan de minst biedende en de wijze, waarop somwijlen nog in kleine gemeenten het onderhoud op een akkoordje wordt gegooid, verschilt niet veel van zulk een aanbesteding. En dan nog hebben de ongelukkigen het allerellendigst, ook al wordt hun in de kosthuizen al datgene verstrekt wat voor hen is bedongen. Ofschoon zij zichzelf nauwelijks kunnen redden, zijn zij niet zelden verplicht allerlei huiswerk te verrichten en in allen geval zijn zij nog al te vaak een groot deel van den dag aan zichzelf overgelaten.

Wij hebben gezien, dat in verschillende landen (Bohemen, België) de armbesturen verplicht worden ter verpleging van zulke lijders inrichtingen in 't leven te roepen, dat elders (Frankrijk, Italië) tal van particuliere gestichten in de behoefte voorzien en gelukkig beijvert zich ook in ons land de liefdadigheid om hier en daar met dezelfde bestemming geschikte inrichtingen te doen verrijzen. Vooral in de Zuidelijke provinciën zijn ze soms zelfs op betrekkelijk kleine plaatsen aanwezig. 't Is een ware uitkomst voor tal van parochiale en ook burgerlijke armbesturen, indien zij deze gelegenheid kunnen aangrijpen hunne armlastige ongenees-

lijken daar te doen opnemen; omdat hun voor luttele onkosten alles wordt verstrekt wat in billijkheid kan worden verlangd. Natuurlijk vinden in deze inrichtingen ook een gretig onderkomen: slecht ontwikkelden en bekrompenen van geest, achterlijken niet ver verwijderd van idiotisme, verder zenuwlijders van allerlei aard en lijders aan Vallende Ziekte of aan toevallen daarmede overeenkomende; juist de zoodanigen, die een geregeld toezicht vereischen en anders zich zelf en hun omgeving bloot stellen aan allerhande onrust en gevaren.

Het natuurlijk verloop van sommige dezer ziekelijke aandoeningen is, dat zij langzamerhand in hevigheid toenemen, meer en meer het verstand benevelen en naar die mate steeds meer toezicht en waakzaamheid bij de verpleging vereischen. In enkele gevallen, zooals in 't bijzonder bij lijders aan Vallende Ziekte, eindigt de toestand bijna zonder uitzondering met volslagen idiotisme of krankzinnigheid; hoewel in de vroegere tijdperken der ziekte de geestvermogens langen tijd betrekkelijk ongestoord kunnen blijven en de patient zich met geregelde werkzaamheden kan bezig houden. 't Kan onder deze omstandigheden niet anders of bij de eigenaardige bevolking dezer gestichten moeten van tijd tot tijd gevallen van geestesstoornis voorkomen, die overbrenging naar een gesticht voor krankzinnigen vereischen.

Geschiedt dit echter, en het mag niet worden nagelaten, omdat de wet alsdan geen langer verblijf in een gewoon ziekenhuis of gesticht voor ongeneeslijken toelaat, dan behoeft volgens de Nederlandsche wetten niet langer het armbestuur, voor wiens rekening de lijder tot dien tijd verpleegd werd, de kosten te dragen, maar vallen deze ten laste der gemeente, waar de lijder tot dien tijd verpleegd werd.

Twee gevallen in een betrekkelijk kort tijdsverloop door schrijver dezes waargenomen, mogen het duidelijk maken.

Het eerste betreft een lijder aan Vallende Ziekte. In zijn woonplaats had hij als verwersknecht zoo goed en zoo kwaad als het kon vele jaren het kostgeld kunnen verdienen, dat hij, inwonende bij een getrouwde zuster, zijn eenige familie,

moest betalen. Toen de toevallen in aantal en langdurigheid toenamen, ging dit allengskens moeielijker en nadat hij eenmaal bijna oorzaak was geweest van een groot ongeluk op het werk, durfde geen een baas hem meer aannemen. De man verviel aan het kerkelijk armbestuur, dat echter niet het volle kostgeld bij zijne familie kon betalen en elders goedkooper gelegenheid moest opzoeken.

Op die manier kwam hij in de inrichting mijner woonplaats. De eerste twee jaren gaf hij geen bijzondere reden tot zorg, hoewel het oordeel en de geestvermogens merkbaar afnamen. Langzamerhand echter werd hij, naar gelang de aanvallen telkens in korter tusschenpoozen terugkeerden, half suf, afwisselende met driftige buien. Eindelijk verviel hij bij wijlen in vlagen van kwaadaardigheid, werd in dien toetoestand gevaarlijk voor zijne omgeving en moest ten slotte als krankzinnig uit de inrichting verwijderd worden.

Het armbestuur, hetwelk den lijder had doen opnemen, hoewel niet ongenegen de verplegingskosten te blijven betalen, weigerde echter hem terug te nemen, waarom hij gedurende een periode van betrekkelijken welstand werd teruggezonden naar de plaats van herkomst. Daar aangekomen bleek ook weldra opneming in een krankzinnigengesticht noodzakelijk, doch het bestuur der gemeente was niet genegen de kosten van verpleging op zich te nemen en de gemeente mijner woonplaats, waar de vroegere verpleging van den epilepticus in de genoemde inrichting had plaats gehad, werd daarvoor aansprakelijk gesteld.

Het tweede geval betrof een zenuwlijderes; een meerderjarig meisje zonder naaste familie, waar zij in huis kon worden opgenomen. Nu diende zij een korte poos hier, totdat de menschen hare zonderlinge gedragingen niet meer wilden dulden, dan betaalde het armbestuur elders eenig kostgeld toe en vond zij op die manier een onderkomen; op de eene plaats kon zij echter niet blijven, omdat haar kwaal er verergerde, in een ander gezin stelden hare beperkte geestvermogens haar aan zedelijke gevaren bloot. Zoo sukkelde zij rond totdat het kerkelijk bestuur eindelijk

een plaats voor haar vond in het liefdegesticht alhier. - Gedurende de eerste weken gaf haar verblijf geen aanleiding tot bijzondere opmerkingen; zij was zooals al soortgelijke zenuwlijders, veeltijds lui en met zichzelf ingenomen, somtijds lastig. Op zekeren dag was dit laatste in hoogere mate het geval en werd daarom mijne hulp ingeroepen en zag ik haar voor de eerste keer. Na eenige dagen observatie bleek het mij, dat de persoon niet in deze inrichting thuis behoorde, maar in een krankzinnigengesticht. Ook zij werd daarom naar hare vroegere woonplaats teruggevoerd; daar kwam zij thans ook met de burgerlijke autoriteiten in aanraking, die hare overbrenging naar een krankzinnigengestischt gelastten, doch de kosten meenden te moeten verhalen op de gemeente, waar zij het laatst eenige weken verblijf had gehouden, omdat zij aldaar krankzinnig zou geworden zijn.

Dergelijke gevallen, die zooals wij zeiden, noodwendig van tijd tot tijd moeten voorkomen in gestichten, waar een groot deel der bevolking bijzonder voorbeschikt is tot, of reeds bij haar aankomst op de grenzen verkeert van krankzinnigheid, maken niet alleen het voortbestaan dier hoogst nuttige inrichtingen zeer bezwaarlijk, maar dwingen als 't ware de gemeentebesturen hare oprichting op alle wijzen te bemoeielijken. Want al komen, zooals in het laatstbeschreven geval de Raad van State heeft uitgemaakt, niet altijd de kosten ten laste der gemeentekas, aan allerlei moeite stelt het bestaan zulk eener inrichting het bestuur der gemeente bloot en het eerste geval toont aan, dat op die manier niet onbelangrijke uitgaven kunnen gevorderd worden tot verder onderhoud van armen, die als 't ware binnen de grenzen der gemeente zijn gelokt door de goede reputatie van haar verplegingsgesticht; - een enkele maal misschien zelfs door een armbestuur van buiten zijn aangebracht met de heimelijke bedoeling zich van de verplegingskosten te kunnen ontslaan, zoodra de toestand van den lijder in krankzinnigheid mocht overgaan.

Dat de wet deze mogelijkheid heeft in het leven geroepen, is in hooge mate af te keuren; het ergste echter is, en het

was ons doel in het bijzonder daarop te wijzen, dat voor zeer vele armen op deze wijze de deur van zulk een gasthuis, bijna de eenige plaats, waar hun lijden dragelijk wordt gemaakt, meedogenloos wordt toegeworpen.

Na de hier beschreven ervaringen moesten voorzichtigheidshalve reeds terstond een vijftal lijders uit de inrichting verwijderd worden, terwijl in de twee daarop volgende jaren de opname van minstens een dozijn ongelukkigen, hoe dringend ook gevraagd door verschillende kerkelijke besturen, moest worden geweigerd. Wat er van deze allen daarna is geworden, is ons natuurlijk onbekend gebleven. Van een der eersten, een half idiote knaap, weten wij, dat hij reeds in weinige maanden drie kosthuizen had gehad, in het eene kreeg hij meer slagen dan eten, in een ander onderkwam hij van vuil enz. Van een der laatsten, een epilepticus, vernamen wij, dat hij reeds eenmaal in het vuur was gevallen en een andere maal bijna een kind had doodgedrukt, toen hij voorover was geslagen op een wieg, waarover hem de zorg door zijn kosthouders was toevertrouwd.

Uit het voorbeeld te Kerkrade hebben wij gezien, hoe zeer een doelmatige wet ten goede kan komen aan de geneeskundige hulp voor eene bevolking, uit onze laatste mededeelingen valt te leeren hoe ook een wet in staat is geschikte verpleging haar te ontnemen. Zijn wij in Nederland tot nog toe in gebreke gebleven ook maar iets te doen in de richting dier eerste wet, wijzigingen inzonderheid van de armen- en gemeentewetten mogen zoo spoedig mogelijk aan de laatste een einde maken; zoodat het oprichten van particuliere inrichtingen ter verpleging van ouden van dagen, lijders en ongeneeslijken van allerlei aard op geenerlei wijze meer worde bemoeielijkt.

Men bericht, dat bij de regeering herziening der krankzinnigenwet in bewerking is en dat daarom de procureurs-generaal zijn aangeschreven mededeeling te doen tot welke opmerkingen en klachten de bestaande wetgeving aanleiding heeft gegeven.

Het bovenstaande, hoewel niet direct een uitvloeisel dier

wet, hangt van ter zijde toch daarmede samen; het moge doen zien, dat het wenschelijk is niet alleen het gevoelen in te winnen van juristen, maar dat ook de medici hun stem moeten doen hooren.

't Zou toch anders allicht kunnen zijn, dat bij handhaving van het strengste recht aan vele ongelukkige medeburgers groot onrecht geschiedde.

Tot nog toe spraken wij, althans wat Nederland betreft, alleen van geneeskundige zorg voor de armen en zagen, dat deze zeer veel te wenschen overlaat, voor zoover zij door wetten en reglementen behoorde te zijn geregeld.

Toch is dit eigenlijk slechts een zeer klein gedeelte van de behoefte aan geneeskundige hulp, waarin de Staat dient te voorzien, omdat de bevolking voor een groot deel zelf niet bij machte is zich te helpen. In ééne richting heeft iedere regeering in ons land dit altijd voor oogen gehad; namelijk door de gelegenheid aan te bieden, tot het vormen van kundige geneesheeren.

Dat haar taak daarmede niet geëindigd was, en deze bekwame hulp ten slotte ook bereikbaar moest zijn voor de bevolking, heeft zij zelden met ernst overwogen en in allen gevalle zijn nimmer praktische bepalingen uit deze overwegingen voortgesproten, vóór dat enkele jaren geleden, zooals wij hebben medegedeeld, luttele duizende guldens op de begrooting werden uitgetrokken om hier of daar in het land waar absolunt geen deskundige hulp aanwezig was, de vestiging van een geneesheer misschien te vergemakkelijken. Veel heeft deze maatregel niet uitgewerkt, zooals blijkt uit het groot aantal personen, dat overal in Nederland ook waar geneeskundigen gevestigd zijn, sterft zonder geneskundige hulp te hebben ontvangen en zooals wij hiervoor hebben aangetoond bijwijlen klimt tot 50 pCt. - Nog niet lang geleden stierven in ééne maand in het niet sterk bevolkte Drenthe 40 personen op die wijze.

Er moeten derhalve hoogere traktementen worden vast-

gesteld voor de vacante gemeenten en daarbij moet worden bepaald, dat de geneesheeren, in het genot daarvan, verplicht zijn niet alleen de armen te behandelen, maar ook minder gegoeden hetzij gratis, hetzij tegen een laag tarief of vaste premie.

Natuurlijk moet daarbij het denkbeeld van bedeeling, hetwelk bij het verstrekken van kostelooze geneeskundige behandeling nog altijd voorheerscht, geheel vervallen. Dit is reeds een half dozijn jaar geleden uitdrukkelijk bij de wet aangenomen in Denemarken en geldt ook elders min of meer, zooals sommige der hiervoor medegedeelde wetsbepalingen uit naburige rijken doen zien. Twee jaren geleden werd door den Kantonalen Raad van Bazel eene wet aangenomen, waarbij aan ieder burger met een inkomen van niet meer dan 1200 francs het recht werd toegekend op kostelooze geneeskundige hulp; terwijl het Kanton moet voorzien in de bezoldiging van den medicus en de onkosten voor geneesmiddelen.

Reeds vroeger (October 1886) was in den gemeenteraad van Berlijn voorgesteld door een der leden om den stedelijken gezondheidsdienst te hervormen en deze af te scheiden van de eigenlijke armenzorg, op de manier van de gemeentescholen, die tegenwoordig ook geen armenscholen meer zijn.

Ook voor Nederland geldt dit laatste; van vele zijden wordt aangedrongen op kosteloos onderwijs en nu reeds overal geheele of gedeeltelijke kwijtschelding van schoolgeld verleend, zonder dat daarbij gedacht wordt aan armenbedeeling. Niets belet eenzelfde beginsel toe te passen bij het verleenen van geneeskundige hulp. 't Is daarbij niet noodig over te gaan tot de *gedwongen* verzekering tegen ziekte, zooals in Duitschland reeds sedert enkele jaren bestaat en wellicht spoedig in Oostenrijk zal worden aangenomen, waaraan ieder arbeider, dienstbode, ondergeschikt ambtenaar enz. verplicht is deel te nemen, terwijl het rijk, de werkgever en de deelnemer elk een deel der contributie betalen.

Gemakkelijk genoeg zou de zaak te regelen zijn door het oprichten van ziekenfondsen in iedere gemeente, waarvan

de administratie, onder toezicht van hooger hand, berust bij de gemeentebesturen en waaraan ieder inwoner *kan* deelnemen, hetzij kosteloos omdat zijn vermoedelijk inkomen te gering is, op het voetspoor van Bazel, hetzij tegen betaling van eene min of meer groote, jaarlijks vast te stellen bijdrage. Die weigerachtig zijn zich te laten inschrijven of wegens vermoedelijk fortuin niet in de termen vallen om te worden aangenomen, moeten in eigen behoefte op eigen kosten voorzien. Men veronderstelle niet, dat de medici dan allicht geneigd zouden zijn al deze patiënten als 'busklanten' te behandelen. Vooreerst toch verlieze men niet uit het oog, dat in zeer vele gemeenten ten plattelande *deze* praktijk de voornaamste voor hen zal zijn, welke hun een vast en het grootste deel van hun inkomen bezorgt en dan bovendien spreekt het van zelf, dat het toezicht op hunne handelingen niet mag ontbreken.

Juist in ons land bezitten wij een kenmerkend voorbeeld. Nagenoeg alle militaire geneeskundigen oefenen tegenwoordig particuliere burgerpraktijk uit; hiervoor ontvangen zij extra belooning, terwijl zij een vast salaris genieten, waarvoor zij militairen met hunne gezinnen van allerlei rang moeten bedienen. Niettegenstaande deze zekerheid wachten zij zich wel de laatste praktijk te verwaarloozen, omdat het inkomen daaruit voortvloeiende ten slotte de hoofdzaak is, die zij niet in de waagschaal durven stellen en ook een behoorlijk toezicht van hooger hand wordt uitgeoefend. De bijdragen door iederen inwoner te storten, zouden waarlijk niet zoo hoog behoeven te zijn. Enkele centen per week en per hoofd zouden zelfs in gemeenten met duizend inwoners of daaromtrent een aardig begin opleveren voor het vast salaris aan den geneesheer aan te bieden; te meer wanneer bij het beheer door de gewone gemeente-ambtenaren de kosten van administratie tot een minimum konden worden teruggebracht.

't Is mijn vaste overtuiging, dat goed geregeld en goed gecontroleerd, door dergelijke algemeene ziekenfondsen de onkosten van de overheidsbesturen gevorderd ten behoeve

van geneeskundige hulp der bevolking geen overwegend bezwaar zouden opleveren, doch al zouden zij ten slotte hooger worden dan thans verondersteld kan worden, dan toch zal niemand durven beweren dat deze uitgaven ongeoorloofd zouden genoemd mogen worden. Men bedenke, dat de Staat zelf voor een groot deel schuld is aan dit gebrek aan geneeskundige hulp, door te vorderen dat alleen in alle opzichten bevoegde, op bepaalde wijze opgeleide personen het recht hebben die hulp te verleenen. De goede bedoeling om verkeerde behandeling, ongelukken en te veel kwakzalverij te voorkomen, valt niet te miskennen, doch al moge in vele gevallen geen hulp de voorkeur verdienen boven slechte hulp, een groote afstand nog is er gelegen tusschen de wenschelijkheid om deze laatste te voorkomen en het weren van alle minder volmaakte hulp, die zij 't ook gebrekkig, toch niet zelden ter goeder trouw verleend, veel diensten zou kunnen bewijzen.

Een voorbeeld ter verduidelijking. Eenigen tijd geleden werd mijn hulp, als verloskundige, des nachts ingeroepen voor eene vrouw in een gehucht op bijna twee uren afstand van mijne woonplaats in eene andere gemeente. Deskundige hulp was aldaar noch in de nabijheid aanwezig. Er viel niet aan te denken, dat de ongeveer anderhalf duizend inwoners van het bedoelde gehucht geregeld genees- of mannelijke verloskundige hulp volgens welk gebruikelijk tarief ook, konden betalen. Wat de laatste betreft, hielp in den regel een buurvrouw, die schoon geheel onbevoegd, zoo'n beetje begrip had gekregen en slechts bij afwijkingen om een deskundige stuurde.

Een nieuwe commandant der marechaussee had kortelings gedreigd en op zijn standpunt geheel volgens plicht en wet, proces-verbaal tegen haar te zullen opmaken wegens overtreding der geneeskundige wetten, zoodra zij op die manier voortging. Daarom weigerde de vrouw thans hare hulp en was de bevolking ook bij gewone verlossingen verstoken van allen bijstand of overgelaten aan de onverplichte welwillendheid van den een of anderen verloskundige in de

buurt. Bij het ontnemen door de wet van de hulp, die hoe gebrekkig, hoe gevaarlijk misschien ook, toch de eenige was, die de vrouwen ten dienste stond en waarmede zij tevreden waren, rust op dezelfde wetgevende macht de verplichting van compensatie.

Wat te denken van de bemoeiingen eener Overheid, die het drinken van ondeugdzaam, misschien somtijds schadelijk water op straffe verbood of door afsluiting onmogelijk maakte en niet tevens zorgde, dat zonder al te groote opoffering van geld en moeite beter drinkwater aanwezig was?

Zoo zou in het besproken voorbeeld de wet die onbevoegde hulp strafbaar stelt aan de gemeentebesturen de verplichting dienen op te leggen te zorgen, dat in iedere gemeente van zekeren omvang een bevoegd verloskundige gevestigd ware of door overeenkomst met een of meer verloskundigen in de buurt bevoegde hulp gratis of tegen een bepaald en niet te hoog tarief verkrijgbaar ware voor de mingegoede bevolking. Elders (*Vragen des Tijds, Nov. 1882*) heb ik medegedeeld hoe ik in één nacht twee bevallingen heb waargenomen, met doodelijken afloop voor beide moeders en één der kinderen, terwijl allen waarschijnlijk behouden zouden zijn gebleven, indien een vroedvrouw in de gemeenten aanwezig geweest ware.

Uit het aannemen door den Staat van het beginsel: slechts de door mij geijkte hulp mag worden ingeroepen, volgt dus noodwendig de verplichting, dat die hulp binnen niet onmogelijke grenzen voor allen verkrijgbaar worde gesteld.

Dat in 't algemeen gemeente en provincie in staat, en dan nog anders als door een wet gedwongen, genegen zouden zijn veel meer dan thans in de kosten bij te dragen van het salaris voor geneeskundigen, valt niet te vermoeden, het Rijk zou derhalve in de meeste gevallen als geldschieter moeten optreden. Dit zal echter gemakkelijk kunnen geschieden ook zonder daarvoor van de belastingbetalenden nieuwe offers te vragen.

Ik koester de hoop, dat de hiervoor door mij gegevene uiteenzetting van feiten en omstandigheden bij velen de

overtuiging zal hebben gewekt, dat, waarom en hoe verbetering mogelijk is en ik aarzel eenigszins die sympathie weder in de waagschaal te zetten, door onomwonden den weg aan te wijzen, waardoor ook de noodige kosten door verbetering kunnen worden gevonden. Toch zou zonder dit, mijn schrijven voor menigeen slechts een betrekkelijke waarde bezitten.

Twee dingen, zeide ik, zijn noodig voor een goede, burgerlijke geneeskundige dienst. Bekwame geneesheeren en de mogelijkheid om hunne hulp te erlangen.

Voor het eerste heeft de Staat gezorgd door het oprichten en bij voortduring behartigen en uitbreiden van kweekscholen, waarbij de studenten op verre na niet de kosten hunner opleiding behoefden te vergoeden.

Allen zijn er van overtuigd dat thans daardoor aan de eerste vereischte ruimschoots is voldaan; geen land bezit waarschijnlijk een corps degelijker ontwikkelde medici als Nederland; het aantal in verhouding tot de bevolking (1 op 2000 inwoners) is eveneens meer dan voldoende. Welke reden kan er bestaan of in allen geval welke noodzaak is er om met deze opleiding, die de staatskas schatten kost, maar steeds op denzelfden voet voort te gaan? Heeft het volk bakkers, hoefsmeden, dokters noodig en voorziet daarin het particulier initiatief niet of niet voldoende om den eigendom en de gezondheid voor schade te behoeden, 't is de eigenaardige plicht der regeering te trachten in de behoefte te voorzien, doch eens die taak vervuld, kan zij haar zorg laten varen en *moet* zij het ongetwijfeld, indien aan het voortgaan op denzelfden weg aanzienlijke kosten zijn verbonden.

Zoo deed zij indertijd, toen hooge premies werden uitgeloofd en alle studiekosten werden vergoed aan studenten, die zich verbonden als militair-geneeskundige te dienen, zoo zou zij ook thans kunnen voortgaan de opleiding te bekostigen van aanstaande medici, die zich willen verbinden, tegen zeker vast traktement, evenals de officieren van gezondheid, eenige jaren na hun eindexamen in deze of gene plattelands-

gemeente de praktijk waar te nemen, zooals in de laatste jaren ook is voorgesteld in andere landen, (Saksen en Oostenrijk).

Maar nog eens, waarom zouden van de andere medici niet de volle onkosten hunner opleiding teruggevorderd worden? Ieder beseft het en het wordt door uitspraken van verschillende zijde telkens bevestigd, vermeerdering van het aantal geneeskundigen is op dit oogenblik noch in het belang van den Staat, noch van het volk. Waar geen publiek belang dus de vorming eischt op kosten van 't algemeen, betale een ieder voor zich. Allicht zal ieder medisch student alsdan zoovele duizenden moeten betalen als thans honderden worden gevorderd en binnen zeer korten tijd zal ongetwijfeld niet meer geklaagd worden, zooals tegenwoordig, over de overvulling in de gehoorzalen en aan de ziekbedden.

Er is niets onbillijks in gelegen dat op die wijze alleen goed gefortuneerden zich aan de studie der medicijnen kunnen wijden; wanneer zij zelf alles betalen, heeft toch niemand te klagen. Allicht zou echter blijken, dat de vergoedingskosten, die gevorderd zouden moeten worden zoo aanzienlijk waren, dat slechts een zeer enkele als bij uitzondering zich deze weelde zou kunnen veroorloven.

In dat geval zal de Staat altijd een aanzienlijk te kort ondervinden bij het onderhoud zijner zeer kostbare leerinrichtingen en leerstoelen.

Welnu, de weg is alweer duidelijk aangewezen; thans zijn er in ons land, vier opleidingsscholen, zij zijn niet alle meer noodig, nu zij aan geenerlei behoefte meer voldoen; men heffe een of twee dezer kweekplaatsen voor geneeskundigen op en in hetzelfde oogenblik worden tonnen gouds beschikbaar om besteed te kunnen worden voor bijdragen aan ziekenfondsen, traktementen voor geneeskundigen op armoedige plaatsen en verder ten behoeve van al de maatregelen, noodig voor de tweede voorwaarde van eene goede regeling, om namelijk, naast een voldoend aantal bekwame geneeskundigen, de mogelijkheid te openen hunne hulp te erlangen.

Mijn voorstel, ik ben 't mij bewust, is zoo ingrijpend, dat

het daarom alleen reeds velen zal afstooten, doch wij leven in een tijd, dat de operatieve heelkunde, d.i. het heelen door ingrijpend handelen, met reuzen-schreden is vooruitgegaan. Kwalen en gebreken, tot voor korten tijd als ongeneeslijk beschouwd, worden thans langs chirurgicalen weg zonder groote moeite hersteld. De gevaren en bezwaren bij vele operaties, die vroeger als nagenoeg onoverkomelijk werden beschouwd, blijken bij nadere kennismaking tot betrekkelijk geringen omvang te kunnen worden teruggebracht en 't was reeds een zegen voor velen, dat de operateur zich uit overdreven vrees daarvoor niet heeft laten terughouden.

De kwakzalvers echter blijven voortgaan te speculeeren op de angstvallige gemoederen, die vreezen voor het mes; zij spiegelen hun voor, dat dezelfde genezing kan en zal worden verkregen door een zalf of een likkepotje; zeker echter is het, dat de kwaal onder zulk een behandeling voortwoekeren zal, tot schade van gezondheid en leven. Daarom met bedachtzaamheid en niet dan na rijp beraad, maar dan ook zonder aarzeling of misplaatst medelijden het mes ter hand genomen en door een moedige operatie een einde gemaakt aan misstanden en miswassen der maatschappelijke organisatie, voor zoover dit mogelijk is.

S t e e n b e r g e n , Juli 1892.

Anaxagoras of over de smart door Ch.M. van Deventer.

(Slot).

- Doch ge zijt niet billijk, Prodikos, viel Anaxagoras in, nu ge zelf Sokrates aanvalt, want de afspraak was dat de jongelieden zonder steun van onze zijde zouden strijden. En ik, voorwaar, heb Sokrates niet geholpen, nu niet, en vroeger eigenlijk ook niet, want het meeste van wat hij gezegd heeft, heeft hij van mij niet ontvangen.

- Ik voorzie, dat ik hem nog wel zal kunnen gebruiken, Anaxagoras, zei ik, uw steun van vroeger, indien Ktesippos verder gaat met vragen, want thans moet hij mij nog uitleggen, wat men over het wenschelijke of niet-wenschelijke van den dood moet denken, indien men aanneemt, dat het bij het sterven niet geheel uit is met een mensch.

- Doch daarover heeft Prodikos mij eigenlijk nooit wat gezegd, zeide Ktesippos haastig en met angst.

Prodikos maakte een beweging, alsof hij iets zeggen wilde, doch hij bedwong zich, en ik zag Ktesippos verbaasd aan, en sprak:

- Wat zegt gij daar, Ktesippos? Hebt ge mij zoo even niet de keuze gelaten, wat ik aannemen wilde, òf een bestaan òf een niet-bestaan in den dood?

- Zeer zeker heb ik dat, Sokrates, zeî Ktesippos, doch indien gij het eerste hadt gekozen, ik zou u onmiddellijk verzocht hebben, die keuze te laten vallen, want ik geloof wel dat half-goden als Herakles bij de onsterfelijken komen, misschien ook is voor eenige brave lieden in den dood een leven beschoren in den Hades of elders, doch over het algemeen, Sokrates, ben ik niet zeer geloovig aan verhalen over een leven in den dood. Wat mij betreft kunt ge dus ons gesprek als geëindigd beschouwen.

- Maar, zei ik, terwijl ik hem weder verbaasd aanzag, bij de Goden, Ktesippos, indien men nu wèl behoorde te gelooven aan een bestaan in den dood, zou dan ons gesprek geëindigd zijn?

- Geenszins, zeide hij.

- Want dan zouden wij het leven dáár met het leven hier moeten vergelijken om te weten welk van beiden het verkieslijkste is?

- Zeer zeker.

- Moeten wij dan niet eerst nagaan, wat wij te denken hebben over een al of niet bestaan in den dood, vóór wij mogen besluiten in waarheid en niet alleen schijnbaar geëindigd te hebben?

- Wilt gij het nagaan? vroeg hij.

- Bij de Goden, Ktesippos, zeî ik, ge lacht als bespot ge mij, denkende, dat wij beiden, gij zoowel als ik, te jong zijn om over zulk een vraag te spreken of zelfs maar te denken, en geenszins schaamt ge u, zeggende, dat ge er geen meening over hebt. Doch, o voortreflijke, hoe moeilijker een vraag te beantwoorden is, hoe meer tijd het zal kosten ze te beantwoorden, hoe eerder daarom men naar het antwoord moet gaan zoeken; juist jongen mannen betaamt het dus de vraag aan te grijpen en op vele wijzen dooreen te schudden, en zoo wij vele malen blijken misgetast te hebben, vroegtijdig reeds te leeren, welke schreden op den weg naar het antwoord dwalen, opdat wij, ouder geworden zijnde, meer kans zullen hebben de goede richting te kiezen. Mij zult ge dus geenszins beschaamd vinden, in-

dien het gesprek zelf, of anders Prodikos en Anaxagoras hier ons onze dwaling toonen, want zeker zullen wij wijzer eindigen, dan wij begonnen zijn, en elke schrede op dien weg gewonnen, is een groote winst. Indien ge dus als vriend samen met mij wilt zoeken, zal ik u dankbaar wezen.

- Maar geenszins wil ik u uw verzoek weigeren, zeide Ktesippos.

- Welaan dan, Ktesippos, zeî ik, zeg mij: waardoor is het zoo moeilijk om aan een leven na het sterven te gelooven? Is het niet, omdat wij weten uit eigen ondervinding en van hooren zeggen, dat men niets meer bemerkt van de gestorvenen, en zóó zeer niets, dat wij moeite hebben om te gelooven aan de verhalen over hen, die na het sterven op de een of andere wijze zouden zijn blijven leven?

- Dat is zeker een reden, zeî hij.

- En vooral omdat er bij, die dood gingen, zijn, die het ons zeker gaarne op een of andere wijze zouden doen weten, indien zij het konden, dat zij niet geheel weg zijn.

- Ge hebt gelijk.

- Want als die reden niet bestond, gewis wij zouden wel anders denken. Want ik althans geloof niet, dat die nooit van den dood hoorde of zag, ooit uit zich zelven zou denken eens dood te zijn.

- Maar toch zien wij alles om ons heen worden en vergaan, Sokrates, zoodat wij ook van ons zelven, die geworden zijn, het vergaan moeten verwachten.

- Doch zien wij de zon en de sterren niet iederen dag en iederen avond weder? Niet alles dus om ons heen is voor goed vergankelijk, voor zoover wij het met de oogen gezien hebben.

- Doch ga verder.

- Is het alleen met de oogen, dat wij zien, Ktesippos?

- Met de ooren althans zeker niet, doch wat meent ge?

- Zijt ge zeker, dat ge thans Sokrates ziet?

- Dat ben ik.

- En waarom?

- Zou ik niet zeker wezen, dat gij dezelfde zijt, dien ik honderde malen heb gezien?

- Ik ben dus dezelfde als de Sokrates, dien ge vroeger gezien hebt?
- Zeker.
- Ik gelijk dus zeker véél op dien vroegeren Sokrates.
- En zeer veel.
- Zoodat, toen ge binnen kwaamt, ge aanstonds dacht, dat moet Sokrates zijn, en geen ander.
- Dat deed ik.
- Ge oordeeldet dus, dat de Sokrates, dien ge zaagt, bijzonder veel geleek op den Sokrates, dien ge gezien hadt.
- Zeker.
- Dat deedt ge, ze als het ware naast elkander plaatsende en vergelijkende.
- Zoo is het.
- Doch zaagt ge ze beiden tegelijk met uw oogen of was er slechts één Sokrates in het vertek?
- Er was er slechts één, en die was dezelfde als de vroegere.
- Maar ge spreekt als een vrouw, voortreflijke, die hetzelfde steeds herhaalt, in plaats van iets nieuws te zeggen.
- Wat wilt ge dan?
- Hoe, mijn beste, als ge zegt: de Sokrates dien ik zie, is dezelfde als dien ik gezien heb, let ge dan niet de gelijkheid op tusschen twee personen, tusschen den Sokrates, dien ge ziet, en den Sokrates, dien ge gezien hebt?
- Dat doe ik.
- Als ge dus goed wildet spreken, zoudt ge moeten zeggen: er was een man in het vertrek, die zeer sterk geleek op den Sokrates, dien ik honderd malen gezien heb.
- Ge hebt gelijk.
- Wat is het dan, dat ge naast mij plaatstet, en dat zóó sterk geleek op wat ge zaagt, dat ge beide zaken gelijk oordeeldet.
- Mijn herinnering natuurlijk, als ge dat wilt, mijn herinnering van u, Sokrates.

- En gelooft ge, dat ge bij iedere herkenning een waarneming vergelijkt met een herinnering?

- Dat geloof ik.

- Op het oogenblik der herkenning nu ziet ge één ding met uw oogen, datgene, wat gij herkent als te zijn wat ge het noemt, doch de herinnering, waarmede ge vergelijkt, ziet ge die ook met de oogen van uw lichaam?

Ktesippos zweeg.

- En toch, mijn vriend, ging ik voort, doet ge met de herinnering zoo iets als aanschouwen, want deel voor deel vergelijkt ge mijn aangezicht en mijn geheele lichaam met de deelen uwer herinnering.

- Dat is zoo.

- En als ik anders gekleed mocht zijn, - hoewel dat niet zeer waarschijnlijk is, Ktesippos -, en ge let dat op, ook dan vergelijkt ge een waarneming met een herinnering.

- Ge hebt gelijk. Doch hoe zien wij die herinnering?

- Weet gij het niet? Ook ik niet, behalve dat zij op vele wijzen aanschouwd wordt, want als ge wilt en zeer sterk denkt over den Sokrates van vroeger, dan kunt ge zijn beeltenis als het ware levend vóór u zien; doch niet altijd doet ge dat en niet altijd is het noodig, want ook zonder het beeld levend te zien, kunt ge vergelijken.

- Zoo is het.

- De oogen uws lichaams zien die herinnering, beeld of geen beeld, zeker niet; willen wij zeggen dat het uw ziel is, die de herinnering ziet?

- Het zij zoo.

- Hoe Ktesippos? Als ge naast elkander plaatst, wat ge met de oogen van uw lichaam en met de oogen van uw ziel ziet, is dan de herkenning geschied? Of behoort er nog bij dat ge zegt: die twee dingen gelijken veel of weinig op elkander en dus zijn zij dezelfde of niet dezelfde?

- Dat behoort er bij.

- Want zonder dat zoudt ge als een wezenlooze zijn, die twee menschen ziet, en niet eenmaal oplet, dat zij veel overeenkomst hebben.

- Dat is zoo.

- Doch zeggen: dat en dat is aan elkander gelijk of niet, is dat een ziening, een waarneming, Ktesippos?

- Neen.

- Neen, zooals ge zegt, want het is een redeneering, een besluit, en duidelijk is dat ook daaruit, dat ge ook andere herinneringen er bij moet nemen, en vele beelden naast één waarneming plaatsen, zoo dat ge werkelijk overeenkomst genoeg ziet om te kunnen zeggen: al die dingen zijn in hoofdzaak hetzelfde.

- Dat is zoo.

- Als ge dus denkt: ik zie Sokrates, dan doet ge vrij wat meer, Ktesippos, dan enkel zien: ge ziet, ge vergelijkt, ge redeneert, en ge besluit.

- Ge hebt gelijk.

- Zien is het werk van uw oog; de herinnering neemt ge waar met de ziel, hebben wij gezien; doch wat redeneert en besluit?

- De geest zeggen wij gewoonlijk, Sokrates.

- Bij een enkele herkenning werken dus uw lichaam, uw ziel en uw geest?

- Dat volgt.

- En doet ge veel herkenningen?

- Doe ik, Sokrates?

- Vraagt ge mij dat, Ktesippos? Ziet ge niet voorturend voorwerpen, die ge herkent, en andere dingen, die meer of minder gelijken op reeds geziene dingen, en die min of meer ook herkend worden? En als ge iets nieuw noemt, hoe, verklaart ge dan niet iets ontmoet te hebben, dat in weinig of niets gelijkt op reeds bekende dingen, en zijt ge dan óók niet aan het waarnemen geweest met lichaam en ziel en aan het besluiten met uw geest?

- Ge hebt gelijk.

- Onophoudelijk dus werken uw lichaam, uw ziel en uw geest, want onophoudelijk gevoelt ge, herinnert ge en besluit ge, o Ktesippos.

- Ik spreek het u niet tegen.

- En meer nog zult ge moeten toestemmen, Ktesippos,

dan ge thans denkt. Want zeker zijt ge reeds verbaasd, dat ge zoo werkzaam zijt, terwijl ge u verbeeldt stil ter neer te zitten en enkel te zeggen: daar is Sokrates.

- Hoe zoo?

- Hebt ge wel van Prometheus gehoord, Ktesippos, die de menschen maakte?

- Dat heb ik.

- Want hij nam, als ik mij wel herinner, aarde en water en kneedde uit dezen een lichaam te samen; vervolgens wiesch hij dat lichaam met hemelsch vuur, en ten slotte blies hij zijn maaksel zijn eigen adem in.

- Dat alles heb ik vaak gehoord, Sokrates.

- En bewondert ge Prometheus om dat werk?

- Zou hij geen groot kunstenaar zijn, die zóó een mensch opbouwt? vroeg Ktesippos.

- Bewonder dan ook u zelven, zei ik, want een even groot kunstenaar zijt ook gij, op weinig na.

- Ge doet mij schrikken, Sokrates; wat meent ge?

- Wat ziet ge van mij, Ktesippos, mijn lichaam, mijn ziel of mijn geest?

- Uw lichaam alleen zie ik ongetwijfeld, Sokrates; uw ziel echter en uw geest leeren uw woorden mij.

- En hoe bemerkt ge mijn woorden?

- Met de ooren zou ik denken.

- Zijn het uw ooren, die zeggen, dat Sokrates een geest heeft en een ziel?

- Geenszins.

- Hoe dan, Ktesippos?

Ktesippos zweeg.

- Zouden niet uw eigen geest, en uw eigen ziel daarbij werkzaam zijn?

- Ik denk het wel, Sokrates, doch hoe?

- Zóó ongeveer, zou ik denken, mijn beste. Ge ziet uw eigen lichaam en hoort uw woorden, en weet dat ge denkt en dat ge u herinnert, en wanneer ge nu een voorwerp ziet met een romp en een hoofd, en armen en beenen, dan meent ge alreeds een op u zelf gelijkend wezen te aanschouwen.

- Dat is zoo.

- Doch die gelijkenis is er nog maar een van lichaam, Ktesippos. Maar wanneer ge bovendien nog woorden hoort, gelijkende op woorden, die ge zelf zoudt kunnen zeggen door de medewerking van uw ziel en van uw geest, dan zegt ge, dat met dat lichaam ook een ziel en een geest verbonden zullen zijn, gelijkende op uw ziel en uw geest.

- Zeer waar.

- Gij zelf zijt het dus, die aan het geziene lichaam een geest en een ziel toevoegt?

- Ge hebt gelijk.

- Niet ten onrechte dus, Ktesippos, heb ik gezegd, dat ge zeer ijverig waart, wanneer ge in schijn rustig nederzat en niets meer deedt dan zeggen: daar is Sokrates.

- Ik dank u zeer, Sokrates, zeide hij lachend, dat ge mij zoo ijverig maakt, terwijl ik mij niet bewust was méér te doen dan nagenoeg niets.

- En niet ten onrechte heb ik u met Prometheus vergeleken, Ktesippos, want gij zelf neemt het geziene lichaam op, en blaast er een ziel in en een geest gelijkende op de uwen, als het ware uw eigen ziel en uw eigen geest. En geenszins zou het mij verwonderen, o gelukkige, indien de dichter, die de sproke van Prometheus maakte, wijsgeer was geweest en in den menschenvriend Prometheus den mensch zelven bedoelde, willende aanduiden hoe de menschen de wereld om zich heen bevolken. Want eenzaam zouden wij zijn, mijn vriend, indien wij niet, wat wij zagen gelijkende op ons lichaam en klanken voortbrengend, die gelijken op de onzen, bedeelden met een ziel en een geest op onze eigenen gelijkende.

- Ik hoor u spreken, Sokrates, en het is, alsof ik een schouwspel zie, dat mij geheel onbekend is gebleven, en verbazing bevangt mij, die bedenk, dat ik de daad van leven schenken zoo vaak heb verricht zonder te weten wat ik deed.

- Doch betreur dat niet, mijn vriend, want goddelijk is de verbazing, tot beter weten toch voert zij. Want is niet

de verbazing het gevoel dat ons aangrijpt, als wij zien of meenen te ontwaren, dat een zaak geheel anders is als wij meenden, dat zij is?

- Zoo is het.

- En indien wij dat niet zagen, zouden wij dan bij een onjuiste meening blijven?

- Wij zouden.

- Wij zijn dus op weg tot een betere te geraken, ons verbazende?

- Ge hebt gelijk.

- Wees dus dankbaar voor uw verbazing, mijn vriend, doch dankbaar ook voor nog iets anders.

- Voor wat dan?

- Bij alle Goden, Ktesippos, zoudt ge wenschen geheel alleen op de wereld te zijn?

- Geenszins ben ik zulk een menschenhater, Sokrates.

- En geen Athener zoudt ge wezen, indien ge 'ja' zeidet; praatlievend toch zijn de Atheners, en zij houden van redetwisten. Dankbaar moet ge dus wezen aan datgene in u, dat in de geziene lichamen een ziel en een geest brengt.

- Ge hebt gelijk.

- En wat in u doet dat, Ktesippos? Bestaat de werkzaamheid, die ik noemde, niet in het brengen van een ziel en een geest achter daden van klanken en beweging van lichaam; zijt ge dan niet bezig te vergelijken en na te gaan, welke geest en welke ziel behooren bij zulke klanken en zulke bewegingen, ze afrekenende naar de klanken en de bewegingen, die ge zelf voortbrengt en verricht? Is het niet uw geest, die nemende uit de ziening en de hooring en uit uw herinnering van uw eigen geest en uw eigen ziel, dat alles te samen grijpt en het kneedt en vormt tot dat ongeziene beeld, dat ge in het geziene lichaam plaatst?

- Ge hebt gelijk, Sokrates, zoo ik u goed begrijp.

- Uwen geest derhalve moet ge dankbaar wezen voor de bevolking van de wereld, want hij verricht ze.

- Het is zoo.

- En dat wezen gebracht in het lichaam maakt het lichaam een levend mensch?

- Ja.

- Hoe Ktesippos, gelooft ge dat uw schepping een schijnbeeld is, of bestaat dat leven in de lichamen werkelijk?

- Doch de wereld zou ledig zijn, Sokrates, indien ik gelooven moest alleen met mijn eigen verbeeldingen te wezen.

- Ge gelooft dus dat die verbeeldingen in werkelijkheid bestaan, althans, dat er een werkelijkheid is beantwoordend aan uw verbeeldingen?

- Zeer zeker, wat anders zou ik niet met u praten, noch afwachten, wat ge mij zeidet.

- Is het niet wederom uw geest, die tot het bestaan van de werkelijkheid besluit?

- Dat is zoo.

- Er is dus een groote werkelijkheid gelegen in de lichamen, door u gekend als uw verbeeldingen; niet met de oogen gezien, maar door den geest opgebouwd, en in zoover slechts waargenomen?

- Ge hebt gelijk.

- Wat noemt ge den waren mensch, Ktesippos? Datgene wat ge ziet, zijn lichaam, of wat achter dat lichaam verborgen ligt? En zoo het u moeite kost te antwoorden, omdat ge ook een schoon lichaam bewondert, zeg mij dan: de onzichtbare mensch, heeft ook diè waarde voor u?

- Zeer zeker, Sokrates en zeer veel, want hij is het, dien wij als vriend liefhebben en als wijzen bewonderen en ook als moedigen.

- En het is dezelfde onzichtbare mensch, Ktesippos, welke aan het lichaam de bewegingen schenkt en de klanken, waaruit gij tot het besluit van dien onzichtbaren besluit?

- Dat is zoo.

- Hoe, Ktesippos, neemt uw lichaam ruimte in?

- Zeker.

- En uw geest?

- Waarom ook die niet, Sokrates?

- Neemt hij altijd evenveel ruimte in of nu eens meer dan eens minder?

Ktesippos antwoordde niet.

- Welke, Ktesippos, zijn de daden des lichaams? Zijn zij niet allen zóó, dat er een beweging van het lichaam of van zijn deelen bij geschiedt?

- Zoo is het,

- Wat zijn de daden van den geest? Zijn zij niet vergelijken, denken, besluiten?

- Dat zijn zij.

- Indien wij die daden bewegingen noemen, spreken wij dan als een dichter, die met verbeeldingen werkt, of heeten wij de zaak, zooals zij is, de gedachten verandering van plaats noemend?

- Ik weet het niet, zeide Ktesippos.

- Doch dit weet ik wel, mijn vriend, sprak ik, dat die beweging al zeer zonderling zoude zijn, indien zij een werkelijke beweging was.

- Hoe dan, Sokrates?

- Indien ge denkt aan de zon, Ktesippos, zou die denking dan een beweging van uw geest naar de zon kunnen wezen?

- Misschien wel.

- Maar verlaat uw geest dan uw lichaam?

- Dat zou toch al te dwaas zijn.

- Dat dunkt ook mij zoo, Ktesippos. En zie ook eens zóó: wanneer ge denkt: daar is Sokrates, dan, hebben wij gezien, dan vergelijkt ge twee dingen met elkander, wat ge ziet en wat ge u herinnert.

- Dat hebben wij.

- Ge denkt dus ook aan beide dingen?

- Zeker.

- Waarbij is dan uw geest, Ktesippos, bij den gezienen of bij den herinnerden Sokrates?

- Bij beiden.

- Nemen zij beide ruimte in, of zou het vreemd wezen te zeggen, dat de Sokrates van uw herinnering ruimte innam?

- Het zou vreemd zijn.

- Uw gedachte kan dus gaan even goed naar iets dat ruimte inneemt als naar iets dat geen ruimte heeft, en niet behoeft u dat te verwonderen, als ge nagaat, hoe vaak ge denkt en spreekt over deugd en gezondheid en zulke dingen, die ge toch niet kunt zeggen op zichzelve ruimte in te nemen.

- Dat is zoo.

- Indien dus uw geest ruimte innam, en zijn gedachten bewegingen waren naar de gedachte zaken, zou hij kunnen zijn ook dáár, waar geen plaats is, zooals bij den Sokrates van uw herinnering, de deugd en de gezondheid.

- Dat zou hij.

- Doch o mijn beste, waar geen ruimte is, kan daar iets zijn wat ruimte inneemt?

- Geenszins.

- Uw geest mag dan ook geen ruimte innemen, Ktesippos.

- Het zij zoo, Sokrates, doch zoo mijn en ook uw geest geen ruimte innemen, waar zijn dan die geesten?

- Bedoelt ge met *waar*, in welke plaats?

- Ge hebt gelijk, Sokrates, dat mag ik niet vragen zonder weder te beweren dat de geest ruimte inneemt.

- Het is dus ook niet goed gezegd, Ktesippos, dat de geest in of achter de lichamen is?

- Niet goed, Sokrates.

- En wanneer wij toch zoo spreken, Ktesippos, dan doen wij dat om een woord te hebben, waarmede wij te kennen geven, dat de geest en de ziel door ons aangenomen worden op een of andere wijze tot het lichaam in betrekking te staan.

- Dat zal wel zoo wezen.

- Welaan, Ktesippos, zeg mij nu of ge u nog wel herinnert, dat ge het zelf zijt, die u den onzichtbaren mensch opbouwt en in of achter den zichtbaren plaatst?

- Dat herinner ik mij zeer goed.

- Waarom dan, Ktesippos, houdt ge op Prometheus te wezen, wanneer ge 't lichaam niet meer ziet bewegen, of hoort klanken geven? Zijt gij het niet zelf, die nalaat leven te brengen; is het dus niet uw eigen schuld, die de gestorvenen dood maakt?

- Doch veeleer moest ge mij beschuldigen, indien ik anders deed, Sokrates. Want als ik het bestaan van den onzichtbaren mensch opmaak uit wat ik zie en hoor van het lichaam, ben ik slechts billijk dien mensch wegnemende, zoo ik het lichaam niet meer zie, noch de klanken hoor.

- Ge onderzoekt dan ook niet, Ktesippos, of er eenig leven na het sterven bestaat; ge neemt aan, dat het er niet is.

- Wat moet ik anders doen?

- Maar ge begrijpt toch wel, indien er iets is van den levenden mensch na het sterven, dan is dat overblijvende zeker niet het lichaam, want dàt zien wij vergaan.

- Zeer zeker. Doch ook van den onzichtbaren mensch merk ik niets meer.

- Doch ziet ge den onzichtbaren mensch vergaan? Neen, naar mij voorkomt, Ktesippos; gij weet enkel, dat datgene, waardoor hij zich aan u merkbaar maakte, vergaan is; doch indien hij, gelijk ge zelf toestemdet, niet alleen een verbeelding van u was, doch een wezen, werkelijk bestaande en met uw verbeelding overeenkomende, dan, Ktesippos, dan bewijst het vergaan en verdwijnen van het lichaam geenszins het vergaan van den onzichtbaren mensch, doch enkel het ophouden zich te vertoonen door middel van een lichaam en geluiden.

- Dat is zoo, Sokrates, doch welke reden heb ik dan om wel te gelooven, dat de onzichtbare mensch is blijven bestaan, zoo ik niets van hem merk?

- O Ktesippos, riep ik, zijn wij niet aangevangen met te erkennen, dat wij beiden jong zijn en geenszins moeten verlangen de vraag volledig te beantwoorden, doch tevreden wezen, indien wij ook slechts een kleine schrede op den weg naar de juiste oplossing vooruit kwamen?

- Dat zijn wij.

- Laat ons dus niet alles begeeren, doch trachten ons een weinig te overtuigen, dat de onzichtbare mensch niet behoeft te vergaan, als het lichaam en de geluiden sterven.

- Doch ook indien ge mij slechts een weinig kunt overtuigen, zal ik verheugd wezen, Sokrates.

- Wij zullen dan naar de eigenschappen van den onzichtbaren mensch moeten zoeken.

- Althans indien wij dat niet genoeg gedaan hebben.

- Hoe, Ktesippos? Mogen wij na al het vorige gelooven, dat al onze kennis uit zintuigelijke gewaarwordingen bestaat, of zullen wij, getrouw blijvende aan onze vroegere woorden, moeten meenen dat wij slechts billijk zijn, indien wij ook voor den onzichtbaren mensch een eigen wereld van weten aanwijzen?

- Indien ge mij uitlegt welke, zal ik ze gaarne hem toekennen, zoo hij er recht op heeft.

- Maar toch hebt ge mij reeds toegestemd, dat ge den onzichtbaren Sokrates kendet door de werking van uw geest.

- Dat is zoo, Sokrates.

- En zie dan verder aldus, Ktesippos. Zijn twee voorwerpen ooit volkomen gelijk?

- Ik zou het niet denken, Sokrates.

- En wij letten in de verschillende dingen op, dat zij ongelijk zijnde toch meer of minder gelijk zijn?

- Dat doen wij.

- Is dat een dwaling en ongerijmd, Ktesippos, of niet?

- Wij zouden niet veel weten, Sokrates, indien wij niet konden zeggen, dat de dingen ongelijk zijn, en meer of minder op elkander gelijken.

- Schoon zoo, mijn vriend. Terecht dus zien wij het gelijke in het ongelijke?

- Ja.

- Doch niet met de oogen des lichaams, Ktesippos, want deze worden aangedaan door de dingen zooals zij zelven zijn, en daar zij ongelijk zijn behooren ook de aandoeningen ongelijk te wezen. Het aanschouwen van het gelijke behoort dus door den onzichtbaren mensch te geschieden.

- Het moet zoo wezen.

- Hoe, Ktesippos? Het geheugen is dat een eigenschap van het lichaam? Herinner u goed, mijn beste, wat ge

vroeger gezegd hebt, want toen zeidet ge, dat de herinnering is van dingen, die wij vroeger gezien hebben, en later, bij het herinneren zelve, met de ziel aanschouwen.

- De herinnering behoort dus ook bij den onzichtbaren mensch, Sokrates.

- Wat, Ktesippos? Herinnert ge u alleen gewaarwordingen, of ook wanneer gij ze gevoeld hebt?

- Ook dat laatste.

- Ook de opvolging der gewaarwordingen wordt dus door uw ziel of uw geest aanschouwd.

- Het is zoo.

- En behoort de kennis van die opvolging tot uw weten?

- Natuurlijk.

- En meer dan ge zelf wellicht op het oogenblik denkt, voortreffelijke. Want zoudt ge kunnen handelen, indien ge niet eenig vermoeden hadt over de uitwerking van uw daden?

- Wat dan, Sokrates?

- Is het niet uw geest, die overlegt en zegt: als Ktesippos zóó doet, zal dàt geschieden, daarbij rekenende naar de herinneringen, die in u door u aanschouwd worden?

- Ge hebt gelijk.

- Ge aanschouwt dus niet alleen dingen in u, doch ook een zekeren regelmaat, waarin uw herinneringen en nieuwe gewaarwordingen elkander opvolgen?

- Ik geef het u toe.

- Gelijkt de werkzaamheid van uw geest niet veel hierop, Ktesippos: is het niet, alsof ge uw gewaarwordingen als stippen op een bodem schrijft, doch vervolgens zegt: aan die stippen alleen heb ik niet genoeg, want er is tusschen hen geen verband, dat hun beteekenis duidelijk maakt, doch ik zal lijnen trekken, verschillende lijnen door de stippen heen, en die lijnen kennende, ken ik ook de waarde der stippen; en ge trekt één lijn door de stippen die veel op elkander gelijken, en een ander door de stippen die na elkander gekomen zijn, en weer een lijn door hen die op elkander moeten volgen, - doet uw geest nlet zóo iets met de ge-

waarwordingen, Ktesippos, ze aan elkander hechtende met bepaalde banden?

- Ge hebt gelijk.
- En ook die banden zijn deelen van onze kennis?
- Zeer zeker.
- Hoe, Ktesippos, heeft iemand u die zaken geleerd, geleerd die banden te leggen? Ik bedoel niet of de werkzaamheid van uw geest u thans duidelijker is dan vóór ons gesprek, doch hebt ge niet uw gansche leven door gelijkheid opgelet en ongelijkheid, aan opvolging gedacht en oorzaken?
- Dat heb ik.
- Ook zonder dat iemand het u zeide?
- Het is zoo.
- En terecht stemt ge dat toe, Ktesippos, want ook als iemand u iets leeren wil met gebaren of door klanken, dan moet ge toch van de werkzaamheid van uw geest gebruik maken om hem te begrijpen, om uit zijn gebaren en klanken denkingen op te maken overeenkomende met uw eigen denkingen.
- Ik geloof u gaarne.
- Kennis van gelijkheid en ongelijkheid hebt ge dus noch van een ander geleerd, noch ook uit uw gewaarwordingen verkregen, want veeleer verbindt ge, omgekeerd, uw gewaarwordingen aan elkander door ze meer of minder aan elkander gelijk te noemen of ongelijk.
- Het moet wel zoo zijn.
- De kennis van het gelijke of ongelijke is dus een bijzonder eigendom van uw geest waarmede ge uw herinneringen aanéén hecht?
- Het is zoo.
- En toch is het bestaan van die kennis u eerst gebleken uit het zien van verschillende voorwerpen.
- Ge hebt gelijk.
- Het is dus alsof ge door dat zien herinnerd wordt aan kennis, die ge reeds hadt.
- Het heeft er van.

- En evenzoo is het, naar mij dunkt, Ktesippos, niet alleen met de gelijkheid en ongelijkheid zelven, doch ook met datgene, waarin de dingen gelijk schijnen; twee cirkels brengen u door haar gelijkenis een andere, onzichtbare en onverganklijke cirkel te binnen, - onzichtbaar, daar zij in alle cirkels zijnde zelf geen grootte kan hebben; onverganklijk wijl altijd naar haar het cirkel-zijn of niet-cirkel-zijn wordt afgemeten -, en aan die onzichtbare cirkel herinnerd wordende, zegt ge van alle geziene kringen dat zij cirkels zijn.

- Ge hebt gelijk.

- Kennis had uw geest dan reeds van zeer veel zaken, Ktesippos, toen gij geboren werdt, en steeds wordt ge in uw leven aan die kennis herinnerd.

- Ik hoor het u zeggen, Sokrates.

- En hoe, Ktesippos? Moet kennis niet op een of andere wijze verworven worden?

- Men zegt het.

- En indien men het terecht zegt, Ktesippos, moet de kennis, die uw geest bezit verworven zijn vóór uw geboorte, dus moet hij ook vóór uw geboorte bestaan hebben, en indien dat zoo is, waarom zou hij dan niet blijven leven, wanneer gij, zooals men het noemt, gestorven zijt?

- Ik hoor het u zeggen, zeg ik nog eens, Sokrates.

- En wat is uw meening?

- Zeg mij liever of ik u goed begrepen heb, Sokrates, of het uw meening is, dat mijn kennis deels door het lichaam is verworven, deels uit herinneringen in mij bestaat, deels ook uit datgene, waardoor de geest verband brengt tusschen al die zaken en wat hij als het gelijke in het ongelijke aanschouwt?

- Zoo iets van dien aard heb ik inderdaad bedoeld.

- Doch hoe, Sokrates? Indien ge zoo iets bedoelt, brengen dan uw woorden u niet op een dwaalspoor? Want ge spreekt, alsof gij en ik uit verschillende stukken bestaan, die gescheiden naast elkander leven. Doch hoe, mijn vriend, indien iemand zeide, dat zóó spreken dwalen is, want ik gevoel mij volstrekt niet, alsof ik uit deelen was samengesteld, en

indien wij spreken van een onzichtbaren en een zichtbaren mensch en van een lichaam en een ziel en een geest, dan is dit enkel voor het gemak in het gesprek, doch geenszins om te beweren, dat wij uit die deelen als uit zelfstandige stukken bestaan; want op ieder oogenblik gevoel ik mij als één geheel, dat zou ophouden Ktesippos te zijn, indien ge er iets van afneemt of er aan toevoegdet.

- En ik moet u vragen, Ktesippos, of er geen scheiding van deelen moet wezen, indien er een leven is in den dood; want dat uw lichaam vergaat en niet het lichaam van Ktesippos blijft, daaraan twijfel ik niet en gij ook niet, naar ik vermoed. Zoodat het met den dood gansch uit zou wezen als er niet zoo iets als een scheiding was. Doch ik wil u ook dìt vragen.

- Wat dan, Sokrates?

- Dat uw lichaam voortdurend aan verandering onderhevig is, dat betwijfelt ge zeker geenszins?

- Geenszins.

- Ook uw herinneringen nemen toe en af, althans ge wint nieuwe en vele oude gaan verloren.

- Ook dat stem ik toe.

- Indien ge het niet wist, zoudt ge het waarschijnlijk niet dadelijk toestemmen.

- Natuurlijk niet.

- Ge let dus op dat ge verandert van lichaam en van herinneringen.

- Dat is zoo.

- Welke Ktesippos is het, die oplet, dat hij veranderd is, de Ktesippos vóór of de Ktesippos nà de verandering?

- Die nà de verandering.

- Doch wie is er veranderd, de Ktesippos vóór of die nà de verandering?

- Die vóór de verandering.

- De Ktesippos nà de verandering weet dus dat hij vroeger de Ktesippos vóór de verandering geweest is en geen ander?

- Dat weet hij.

- Hij ziet dus zich zelf in een anderen vorm, dan hij vroeger had?
- Zeker.
- En die vormen zijn niet geheel gelijk?
- Neen.
- Gij ziet dus in beiden iets, dat gelijk is?
- Dat moet wel.
- Zijt ge uw leven lang aan veranderingen blootgesteld geweest?
- Zonder twijfel.
- Voortdurend is dus Ktesippos in verschillende vormen geweest?
- Ja.
- En ge zijt zeker dat het Ktesippos was die voortdurend veranderde en geen ander?
- Dat ben ik.
- In al die vormen zaagt ge iets gelijks?
- Dat moet wel.
- Dat gelijke is dus niet veranderd, Ktesippos, want dan zou het opgehouden zijn aan zichzelf gelijk te blijven.
- Ge hebt gelijk.
- Er moet dus een zelfde Ktesippos ongedeerd zijn gebleven na al die veranderingen?
- Dat blijkt.
- Hoe weet ge, dat ge al die vormen doorleefd hebt, Ktesippos, is dat niet uit herinnering?
- Dat is zoo.
- En ga na of het ook iets anders kan wezen dan door uw herinnering. Want ik geloof niet, dat ge ooit besef zoudt hebben van uw bestaan van vroeger tijden, indien ge u niet herinnerdet van vroegere gewaarwordingen.
- Het zal wel zoo zijn.
- Uw geest aanschouwt dus, gebruikende de herinneringen, éénzelfde ding, dat in al uw gewaarwordingen, vormen en toestanden hetzelfde was, en altijd Ktesippos en nooit een ander?
- Ge hebt gelijk.

- En wat datzelfde ongedeerde is, kan ik zoo dadelijk niet zeggen, mijn vriend, doch dat er zoo iets is, volgt uit het toegestemde.

- Het volgt.

- Al gevoelt ge u dus één, Ktesippos, dan behoort ge toch te erkennen, dat er een deel is, dat ongeschonden blijft in al uw veranderingen, en niet behoort ge dus ook in het algemeen te ontkennen, dat er in de eenheid zelfstandige deelen zouden zijn.

- Ik moet het toestemmen.

- Ook voor den geest kunnen wij dus aan een zelfstandig bestaan gelooven?

- Althans, het schijnt mij minder betwistbaar dan zooeven.

- En mijns inziens is het voor den geest nog veel minder betwistbaar dan voor den geheelen ongedeerden Ktesippos. Want twee zéér onderscheiden werkzaamheden geschieden in de menschen, mijn vriend, één van opnemen, en een van beschouwen en regelen van het opgenomene. Want al wat van de voorwerpen om u heen komt, de gewaarwordingen der zintuigen derhalve, en ook de herinneringen, vormen geen kennis, doch eerst door ze te schiften en ordenen naar gelijkheid en ongelijkheid en opvolgen en samenvallen hebt ge kennis gekregen. En al dat ordenen geschiedt door den geest, die derhalve het opgenomene verwerkt, doch er niets mede gemeen heeft, zoo min als een bouwmeeester iets gemeen heeft met de steenen en het hout die hij gebruikt.

- En wat verder, Sokrates?

- O Ktesippos, hebben wij niet gezegd, dat wij jong zijn en ons tevreden zouden achten, indien wij ook een kleine schrede gevorderd waren op den weg naar het goede antwoord? En zijn wij niet een schrede gevorderd, indien wij ons overtuigd kunnen houden, dat het niet ongerijmd is te gelooven, dat de geest kan blijven bestaan ook indien het lichaam te gronde gaat? Mij dunkt het, Ktesippos, en zoo ge blijft gelooven aan de uitkomst van ons gesprek van

heden, wellicht zult ge dan nog meer overtuiging er bij winnen, en vast gaan gelooven, dat het ongedeerd blijvende in den onzichtbaren Ktesippos een bestaan zal hebben, ook al is het lichaam niet overgebleven. En zijt ge zoo ver gekomen, mijn vriend, en ben ik het met u eens, dan kunnen wij weder gaan spreken over de vraag waarmede gij heden ons gesprek aanvingt, en trachten te leeren, wat beter is, leven of dood-zijn. Want heden hebben wij slechts de helft van de vraag besproken, Ktesippos, en Prodikos heeft u en mij voor die eene helft het goede antwoord geschonken, doch wellicht zullen wij later ook voor de tweede helft het juiste antwoord vinden.

Doch Ktesippos zag naar Anaxagoras en riep: bij de Goden, Anaxagoras, indien Sokrates dankbaar is aan Prodikos voor het halve antwoord, behoort gij dan niet mìjn dankbaarheid te verwerven door de andere helft te schenken? Of is uw gift reeds in de woorden van Sokrates neergelegd? Want niet herinner ik mij u ooit zoo te hebben hooren spreken, als Sokrates heden gedaan heeft, en zeg mij daarom of het ùw wijsheid is, die in zijn woorden werd uitgesproken, of heeft hij zelf zijn redeneeringen gevonden?

- Doch niet schoon zou het wezen, zeide Anaxagoras, indien ik den geheelen tijd mij aan de afspraak gehouden had, en nu aan het einde mijn belofte ontrouw werd. Want Prodikos en ik, wij zouden u laten spreken zonder onze tusschenkomst, en daarom, Ktesippos, vraag daarom aan Sokrates, indien ge wat weten wilt, want ik zal het u niet zeggen.

- Bij Herakles, zeide ik, hebt gij dan Anaxagoras niet dikwijls hooren zeggen, Ktesippos, dat Homeros niet alleen de bedoeling had de twist van Achilleus en Agamemnon te bezingen en de omzwervingen van Odusseus, doch dat hij met die verhalen tevens een andere wijsheid over de goden, de menschen en de natuur wilde leeren, welke het ons betaamt uit te vorschen? Zoo ook, Ktesippos, verbeeld ik mij, dat ook de woorden van Anaxagoras ten deele gemeend zijn zoo als hij ze zegt, doch voor een ander deel als een

sprookje, waaruit wij een andere waarheid vinden moeten, dan die woorden zelve leeren.

En dit nu heb ik Anaxagoras vaak hooren zeggen, en ook gij zult het wel gehoord hebben, naar ik meen: ‘eens was alles één en gemengd, doch de Geest kwam en ordende. En ordenende was hij niet met de andere dingen gemengd, doch de eenige van alle dingen bestaat hij zelf of zich zelf. Want niet zou hij kunnen ordenen, indien hij aan de andere dingen verbonden was, want zij zouden hem verhinderen, zoodat hij niets kon bewegen: op zichzelf is hij dus, het eenige van alles. Fijner is hij dan alle andere dingen en reiner ook, en van alles heeft hij kennis en sterker is hij dan alles. En zoo zijnde ordende hij en bracht alles op zijn plaats en in schoone beweging. En eerst begon hij het kleine in een kring te doen bewegen, en daarna het grootere, en steeds brengt hij méér de zaken in kringbeweging, tegelijk overziende wat gemengd is en wat afgescheiden wordt. En wat zal geschieden, en wat was, en wat nu is, dat alles ordende de geest.’

Zoo heb ik Anaxagoras hooren spreken, Ktesippos, en dan dacht ik: schoon zijn die woorden, doch nog een andere wijsheid wil Anaxagoras ons er mede leeren, en die wijsheid vond ik in wat onze eigene geest verricht. Want ik wist mij te overtuigen, dat al onze gewaarwordingen en herinneringen een baaierd vormen, een wild mengsel, op zich zelve onbruikbaar voor ons. Doch onze geest treedt op in dien baaierd, Ktesippos, en ordent, en zegt: dìt is ongelijk aan dàt, doch veel er op gelijkend, en zoo met alle dingen; en dìt is grooter en dàt kleiner, en dìt is eerder geweest en dàt later. En niet is de geest een deel van den baaierd, want slechts één van de vele zaken daarin zijnde, hoe zou hij dan kunnen ordenen en over alles heerschen? Gansch er buiten moet hij wezen, en veel fijner en reiner, zoodat hij door de drommen der gewaarwordingen en herinneringen niet gestoord wordt, doch meester over hen is, en ze schaart, zooals het behoort. - Deze tweede waarheid schenen mij Anaxagoras' woorden toe te spreken, Ktesippos, en daarbij

dacht ik ook, dat onze geest, die heerscht over den baaierd niet behoeft te gronde te gaan, indien de zintuigen er niet meer zijn, die het mengsel vergrooten, evenmin als de groote geest in de natuur, die begon te ordenen en altijd daarmede doorgaat. Indien ge dus iets goeds in mijn woorden gevonden hebt, Ktesippos, dank niet mij daarvoor, doch Anaxagoras, want zìjn wijsheid verkondigden zij.

Zóó, Aristofanes en Euripides, zoo sprak ik tot Ktesippos; en indien ge oordeelt dat ik genoeg heb gezegd met mijn verhaal, ontslaat mij dan van verder spreken. En o, geliefde vogeldichter, laat ons den gastheer danken voor zijn voordracht en zijn aanhooren, en indien ge hem danken wilt, u verbazende dat ge zoo lang vriendschappelijk met hem samen zijt geweest, zeg dan niet een van uw eigen zangen, doch herhaal het hem zoo dierbare lied:

> Veelvormig en bont zijn de daden der Goôn,
> Vaak tegen de hope is het godlijk besluit,
> En het door ons verwachte werd vaak niet verricht;
> Doch het onverwachte verschaffen zij baan, -
> Zóó liep deze zaak dan ten einde.

Gedichten in Proza. Door Frans Erens.

Pijp.

De straten recht, eentoonig recht, de straten met de roze brikken. De huizen allen even hoog; de straten strak, geen boog. De ramen en vensters allen egaal, achter elkander horizontaal, in het verschiet korter bij elkander schijnend. Als bekken van loerende dieren hangen de hengelende hijschbalken van boven uit de zolders voorover, allen naast elkander van alle huizen naast elkander. In het einde van de straat de lucht beneveld, als mistig door de stof uit de ontelbare ramen.

Altijd maar hetzelfde: de eene zoo de andere straat. De Govert Flinck en de Jan Steen en anderen. De eene is een nette straat. De andere minder net.

Studenten zwabberen, zwaaien met de stokken, tikken meiden gelijkvloers of wenken één hoog, twee hoog, drie hoog; deze lachen, vliegen naar de deuren gauw in hun witte ochtend kleeren, openen gauw en heimelijk met de deur maar op een kiertje, trekken ze naar binnen vlug bij de mouwen van hun jas met hun blanke bloote armen in een wip, want zij smokkelen gaarne binnen jonge mannen

wat niet mag weten de oude rijkaard, die alléén komt tusschen vijf en zessen. Aan zijn vrouw geeft hij dan op, dat hij bitteren gaat in Doctrina met den ouden dien en den ouden anderen.

Heeren loeren naar omhoog, vallen over kinderen, die op den weg gehurkt zitten aan het spelen. Meiden loeren naar omlaag, tillend met de bloote blanke armen met de witte fijne handen de kijkgordijnen, wenken met de fijne handen.

Kinderen woelen door elkander, dansen plechtig op de tonen van de orgel, die gedraaid wordt door een man, die steeds naar boven kijkt tegen al de dichte vensters en de neêre witte gordijnen. Witte handen komen dan uit vele ramen, gooien centen gedraaid in witte papiertjes naar de vrouw met het bakje, die rondzoekt op den grond naar de plotseling klinkende centen, zij kijkt naar boven om te bedanken, maar ziet dan niets als de dichte kijkgordijnen.

Heeren blijven staan en kijken omhoog of gaan door, willend volstrekt geen slechte vrouwen maar een flinke maintinée. Meiden knikken met de hoofden naar den minnaar van weleer, die voorbijgaat en volstrekt geen zin heeft in de nu gewone hoer. Deze lacht dan met lang gezicht en de spijt trekt om het bleeke neusje. 't Was toch eens zoo'n goede jongen toen zij 's avonds haastig slopen in het zeer bekende rendez-vous. Laat hem dan maar loopen die kale jongen, die armoedzaaier, die geen centen heeft en geen lid is van de groote club.

Oude vrouwen op hun sloffen loopen boodschap voor de dochters en vertellen aan de buurvrouw op de straten, de verteerde handen spreidend houdend over de gevulde mandjes, die steunen tegen de vergane borsten, vertellen van de nette heeren, die gisteren kwamen bij hun dochters, zij kwamen met een hooge zijden, altijd handschoenen aan de handen. En die was lid van de groote club. Daar kwamen niets als heele rijken, geen studenten. In effecten doet hij op de beurs en dat geeft centen.

Ook komen wel eens nette Joden heeren. Zij zijn zeer rijk en geven veel cadeau. Ja, waarachtig onder de isráeliten

heb je knappe mannen. En op de centen komt het toch maar aan; al ruikt de worst ook naar de knoflook.

Studenten zitten fuivend aan de ramen die geopend doorlaten wolken rook van pijpen en cigaren, volle glazen staan op de kozijnen en zij wuiven naar de meiden, naar het jonge maintineetje aan de overzij.

Orgels draaien, kinderen springen, meestal meisjes, trappend plechtig met de magere beentjes onder de armoedige korte rokjes. Studenten zingen, jufjes loopen vlug en haastig op weg naar de winkels in de oude stad, zelfgenoegzaam schuddend met de wassende dijtjes, want zij zullen volgens afspraak dezen avond druk gaan vrijen. Venters roepen, deuren klappen, ramen schuiven, bedelaars zingen geweldig tegen al die roze brikken. Vrouwen zitten aan de ramen, mannen zitten aan de ramen, kijken altijd door op straat, zien dan dezen heer voorbijgaan en dan den anderen, zitten vele uren lang, om wat zij zien te vertellen straks aan de nette commensalen.

Provincie.

Heerlen ligt in de avondzon, in den kom van het dal, in grijs gesprei van huizen, waar tusschen door de boombouquetten donker groen met gouden zonnetoppen. De daken van de huizen nat van goudgevloei door de zon die dalend kwijnt achter de hoogten van den horizont.

De kerkbouw drukt massaal den grond en zwaar staat hij in het midden van het dorp. De uren vallen één voor één uit de blauwe lucht van den hoogen toren en brandend in het gouden licht staat als een vuur de torenhaan.

Op den mullen weg uit de stad komen één voor één de groentekarren, leeg gekocht. De omnibussen vliegen forsch voorbij in woeste vaart, in stijgend stof.

In zijn rijtuig komt de dokter van zijn verre patienten en wordt gegroet door de winkeliers en winkelvrouwen, die aan de deuren staan of zitten op de banken voor de huizen in kalm vertel.

Op de stoelen vóór de tafels van het Café Belge zitten samen de griffier, de ontvanger, de apotheker. Zij spreken van de stemming in de tweede kamer. De griffier zit redeneerend, pratend altijd door, maar door.

Oude heeren grijze haren gaan voorbij, zij gaan naar het Café Dirix. Stijf en deftig, elken avond op hetzelfde uur. Zij spreken over hunne jachten.

De griffier, een kleine man redeneert maar altijd door, los zich voelend onder provincialen heft hij van den grond zijn beenen, vliegt zijn linkerhand van tafel in de volle

woordenrij, met de rechter grijpt hij heftig het gele bier en heeft nauwelijks tijd tot slikken.

Ja, de provincie, dat is zijn terrein, dat voelt hij. Hij spreekt van graven en baronnen. Al is hij niet van adel, toch zegt hij, heeft hij groot respect voor baronnessen en gravinnen. Maar ook wil hij praten met het volk, dat moet je stemmen in de tweede kamer.

Daar komt de deken groot en machtig. De griffier draait op zijn stoel en salueert, dat het stof vliegt van den grond, met het zwaaien van zijn hoed.

Daar komt de pachter van Terlinden. De griffier die vraagt: ‘wie is dat?’ Hij offreert een glaasje bier, want die pachter die is machtig bij de kiezers. Dat zal helpen voor de kamer.

Koeien trekken log voorbij in het gewirwar van hun pooten, die in 't gestof verdwijnen en zij vlekken door hun rompen de grijze straat met witte roode en zwarte kleuren.

Dames in katoenen zomerkleeren, witte, roode, gele kleeren sleepen 't stof met hun japonnen en op den weg en in de deuren gaan de witte strooie hoeden van de heeren en de petten van de boeren af met een wip of breeden zwaai.

In de verte oefent de fanfare voor het aanstaand Zondagmiddagfeest.

Heerlen rust in 't avondlicht.

Amstelveld.

Met plassen ligt het Amstelveld, 't schijnt dat je er door henen kijkt door den grond, als door een versleten stuk tapijt. De plassen spiegelen 't gouden licht der stijgende zon, stijgend achter de huizenrij van de Prinsengracht.

Zie daar gaat een lange meid. Haar schaduw dooft de plassen in het gaan. Zij loopt vóór: de schaduw volgt: dat weet ze niet. Voor de scholen is het nu de tijd, daar komt het meisje met den fermen stap. Onder den japon van wit katoen werpt zij zware beenen ruw vooruit. Haar glimmend haar in vollen zwaai hangt op den rug in bruine pracht terwijl de borst opspringt in den kloeken stap. Zij gaat naar school. De boeken houdt ze in den hand. Haar wangen rood en wit zijn vol van jeugd en de groote oogen schitteren hel als de plassen van het Amstelveld.

Daar gaat de oude boodschaplooper van een oude firma van de Keizersgracht. Den eenen arm is hij kwijt; hij draagt een pakje met den anderen: waardoor de eene schouder hooger is dan de andere, langzaam zoo geworden, Hij loopt altijd denzelden weg: misschien trapt hij elken dag op het zelfde uur op de zelfde grijze steenen van het Amstelveld.

De koster van de houten kerk zit voor de glazen maar wel verborgen achter de blauwe horretjes. Vroeg is hij altijd bij de hand.

Met plassen glimt het Amstelveld.

Frisch.

De wind blaast door het hoog getak, in ruisch-geluid.

Boven hoog in lucht en licht de leeuwerik stijgt in juich-gezang.

De blauwe lucht, die spreidt zich wijd in vreugde al-gezang.

De varende wind door de dennen zingt als klank, die tot geruisch gebroken uit de verte zeilt, aankomt, weggaat, wegvliedt door blijde blauwte van het lichtend, brandend, wijde, klare, ruim.

Het blauwe ruim in de volle zon tintelend, vonkelend, krioelend in oneindig ijl, staat strak en rond en rein.

De leeuwerik zingt met fijn gesjirp stijgend met een ruk en zingt en hangt en vladdert in het hooge blij.

Zwijgend trekt de zwarte raaf hoog boven de aarde heen. De klaarte tintelt wijd en zijd. De zon schuift door het hoog getak en vliegen blinken in de zon, die gouden schijven strooit op purperen grond.

De klaarte welft, de klaarte sprankelt over de aard.

De wind ruischt door het hoog getak met ver-geluid, vol van geheim vertellend van een verre reis.

Nederlandsche Politiek.
Indrukken van den dag.

De kieswet is ingediend, en zóo dat de verwachtingen welke de democratische groepen van dit ministerie konden koesteren, grootelijks overtroffen zijn.

Niemand zal, dunkt mij, zóo het betere tegenover het betrekkelijk goede willen stellen, dat hij op eene thans onmogelijk te verkrijgen herziening van art. 80 der Grondwet zal willen aandringen, en met dien eisch het regeerings-ontwerp bestrijden. Zoo deze onverzoenlijken er zijn, staan zij der democratie in den weg.

Berust men tot nader order in het Grondwetsartikel, dan zijn de uitsluitingen uit art. 80 Gw. in het ontwerp-kieswet overgenomen, gesteld buiten het debat. En dan blijft slechts ter beschouwing over datgene waaromtrent de Grondwet den wetgever vrijheid liet.

Ten eerste wat ‘geschiktheid’ voor kiezen is. De regeering antwoordt: de kennis van lezen en schrijven, en eischt als bewijs voor die kennis niet anders dan eene eigenhandig geschreven aanvraag om op de lijst der kiezers te worden geplaatst. Deze bepaling sluit weinigen uit, een aantal dat steeds geringer wordt, en de politieke volksvereenigingen hebben ruim den tijd om nog velen in deze eenvoudige kunsten te onderwijzen. De Grondwet schrijft imperatief de

bepaling van een kenteeken voor van geschiktheid, en ik geloof dat het moeilijk zou zijn er een te vinden, dat minder Nederlanders uitsluit.

Eveneens is voorgeschreven de bepaling van een kenteeken van ‘maatschappelijken welstand’. En hier worden alleen uitgezonderd die bedeelden, aan welke toch al. 3 van art. 80 verbiedt het kiesrecht te geven. Hoe ik over dat grondwettelijk voorschrift denk, heb ik vroeger hier wel eens gezegd, maar het bestaat, en ook in dit opzicht, dat van den ‘welstand’, is de ruimste uitlegging gekozen.

Dat zij die hun aanslag in de rijksbelastingen niet hebben voldaan, van het kiesrecht zijn uitgesloten, wordt door de Grondwet alleen voorgeschreven, voor zoover die aanslag als vereischte van kiesbevoegdheid wordt gesteld. Ik geloof dat de letter van de wet hier zoo duidelijk is, dat geen latere uitlegging van de bedoeling, ook niet die van de memorie van toelichting bij het tegenwoordig ontwerp, het bewijs kan leveren, dat het tegendeel gewild is, en dat de niet-betalers *moeten* worden uitgesloten. Nu de uitsluitìng echter alleen hen geldt, die niet onvermogend zijn gebleken, loont het de moeite niet om over dit voorschrift en zijne uitlegging te twisten. De uitzondering houdt, blijkens de duidelijke woorden der toelichting en van het artikel zelf, op te werken als de belasting is kwijtgescholden, of de invordering wegens onvermogen van den belastingschuldige niet is geschied. De uitsluiting van hem die kàn betalen en het niet doet, is, bij eene billijken maatstaf van taxatie van het onvermogen, juist. Ook het meest democratische stelsel zal van medewerking aan het Staatsbestuur moeten uitsluiten, die moedwillig weigeren meê de lasten te dragen. Er zit in deze quaestie maar één angeltje: wat is onvermogen? Dit kan eerst worden vastgesteld, als men het er over eens is aan welke behoeften van een gezin in de eerste plaats moet worden voldaan. Aan de bepaling van dat Existenz-minimum zijn we echter nog niet toe, al zullen ook andere vragen dan die van dit onvermogen haar vroeg of laat aan de orde stellen.

Voor hen die zich opzettelijk aan den krijgsdienst hebben onttrokken, geldt dezelfde reden van uitsluiting. Maar behoort deze, zooals de minister wil, levenslang te gelden? A tout péché miséricorde. Vooral omdat dit delict in den regel begaan wordt op jeugdigen leeftijd. De ergste vorm van deze onttrekking, de desertie naar den vijand, zal, volgens het ontwerp van een militair strafwetboek, kunnen gestraft worden met levenslange gevangenisstraf of tijdelijke van ten hoogste 20 jaren. Er wordt dus ondersteld, dat dit misdrijf, dat toch wel erger zal zijn dan het zich niet aangeven voor den dienst, of het niet opkomen, binnen een zeker aantal jaren kan geboet zijn. De maatschappij is dan tevreden. En volgens ons burgerlijk strafrecht mag de rechter den tot tijdelijke gevangenisstraf veroordeelde, slechts tot hoogstens vijf jaren na afloop der straf van staatkundige rechten ontzetten. Moet nu de kieswet, die onttrekking aan geldelijke lasten met slechts een jaar onthouding van kiesrecht straft, de levenslange ongeschiktheid uitspreken over hem die zich aan persoonlijke lasten onttrekt? 'Dit misdrijf kan niet worden hersteld', schrijft de minister; 'het maakt den schuldige blijvend ongeschikt voor uitoefening van het kiesrecht'. Het komt mij voor, dat deze uitspraak bewijs behoeft.

Ik weet wel, dat ik hier niet te doen heb met eene strafbepaling in den zin van het crimineele recht; maar er is analogie. De wetgever veroorlooft den strafrechter slechts dàn levenslange ontzetting uit eenig burgerrecht uit te spreken, wanneer de patient tot levenslange gevangenisstraf is veroordeeld, dat is in die zeldzame gevallen, waarin de terugkeer tot de maatschappij geheel voor hem is afgesneden. Maar aan den man die wegens zwaar misdrijf tot twintig jaren gevangenisstraf is veroordeeld, mag de rechter niet langer dan vijf jaren na afloop der straf eenig burgerrecht ontzeggen. Na die vijf jaren is hij verkiesbaar voor de Kamer. Waarom dan die hardheid, die uitsluiting van redres in de kieswet? Want hier kan zelfs geen gratie helpen, die alleen straffen kan opheffen door rechterlijk vonnis opgelegd.

Inderdaad een plichtverzuim, in verreweg in de meeste gevallen op jeugdigen leeftijd begaan, dat ‘niet kan worden hersteld’, dat den bedrijver ‘blijvend ongeschikt’ maakt voor de uitoefening van een recht, voor dat denkbeeld is in onze wetgeving geen plaats meer. De Code Penal kende de levenslange ontzetting uit zekere burgerrechten als gevolg van tijdelijke straffen. Ons strafwetboek heeft met die leer gebroken, moet zij nu in ons publiek recht weder hare intrede doen? Wie zich aan den krijgsdienst onttrekt zal met den burgerlijken of militairen strafrechter te doen krijgen, en de kieswet kan het aan dezen overlaten om naar de wetten die ze hebben toe te passen, ontzetting van burgerrechten uit te spreken.

Principieel geldt hetzelfde van de volgende uitsluiting, van hen die onherroepelijk wegens misdrijf zijn veroordeeld tot eene vrijheidsstraf van vier jaren of langer. Niet van die van hen, die door den militairen rechter onwaardig verklaard zijn om bij de gewapende macht te dienen. Deze laatste is eene levenslange uitsluiting van zekere bevoegdheid, waaraan eene andere evenzeer levenslange uitsluiting logisch zou zijn te verbinden. Maar de man die voor vier jaren of langer veroordeeld is, wordt op een zeker tijdstip weer de oude: zijn schuld is uitgewischt; men poogt zelfs al meer en meer zijn terugkeer in de maatschappij mogelijk te maken.[1)] Nu zal

1) De verwijzing van den Minister naar de bij de wet van 26 April 1884 in het B.W. gebrachte veranderingen is niet gelukkig. Men had in de gewijzigde artikelen betre kelijk echtscheiding en bevoegdheid tot erven een nieuw criterium noodig, juist omdat het begrip ‘outeerende straf” was vervallen.
Beide artikelen, waarvan sprake is, betreffen zeer speciale gevallen.
In art. 264 3°. werd veroordeeling tot onteerende straf als grond van echtscheiding vervangen door ‘veroordeeling wegens misdrijf tot een vrijheidsstraf van vier jaren of langer.’ Bij artikel 885 was onwaardig verklaard om erfgenaam te zijn ‘hij, die bij rechterlijke uitspraak overtuigd is tegen den erflater lasterlijk te hebben ingebracht eene beschuldiging van een misdrijf waartegen eene onteerende straf is bedreigd.’ Daar werd ‘onteerende straf” veranderd in ‘vrijheidsstraf met een maximum van ten minste vier jaren.’ Deze voorschriften zijn gegrond op zeer speciale rechtsverhoudingen, waaruit omtrent staatsrechtelijke bevoegdheden moeilijk argumenten kunnen geput worden.

de kieswet den gestrafte voorgoed een brandmerk op het hoofd drukken, en vraagt men hem twintig jaren na afloop van zijn straftijd, na twintig jaren van onberispelijk leven, na eene loutering, die niet alleen mogelijk, maar ook wenschelijk moet worden geacht, eene loutering, waarop de wijze van uitvoering der straf zooveel mogelijk is berekend - vraagt men hem na twintig jaren: waarom gaat gij niet kiezen? - dan moet hij liegen of antwoorden: ik heb gezeten.

Het is hier niet te doen om een kiezer of wat meer. Ik wil wel aannemen, dat velen uit de genoemde categorieën behooren tot hen, die ik liever van de stembus zie wegblijven. Trouwens daartoe behooren ook wel ongevonnisten. - Maar hier geldt de vraag of in de kieswet zal gereageerd worden tegen een beginsel dat zachtere zeden in ons strafwetboek hebben doen schrijven.

De uitsluiting van gevangenen, krankzinnigen en van hen die niet op de kiezerslijsten staan, zijn rationeel en noodzakelijk.

Anders is het met de schorsing van het kiesrecht voor de militairen beneden den rang van officier voor den tijd gedurende welken zij zich in werkelijken dienst onder de wapenen bevinden.

De 2^{e} alinea van art. 80 Gw. luidt:

'De wet bepaalt in hoever de uitoefening van het kiesrecht wordt geschorst, voor de militairen, beneden den rang van officier, bij de zee- en de landmacht voor den tijd gedurende welken zij zich onder de wapenen bevinden.'

Deze alinea laat den wetgever volkomen vrijheid om de bedoelde schorsing niet voor te schrijven. De minister zegt dan ook in de toelichting, dat hij met art. 7 gebruik maakt van eene 'bevoegdheid', en hij doet dat op daarvoor bij de behandeling van het Grondwetsartikel aangevoerde gronden. Niet 'op *de* gronden' toen aangevoerd, maar 'op gronden', d.w.z. op eenige daarvan. Welke wordt niet gezegd.

Wij zullen dus moeten nazien welke motieven bij het aannemen dier bepaling hebben gegolden.

Noch het voorstel der staatscommissie, noch dat der regeering, bevatte deze alinea, zij werd in de Grondwet gebracht door een amendement van het militaire lid Rooseboom, die de schorsing ook mogelijk wilde maken voor officieren.

Zijne gronden waren deze.

Het leger is de krachtige arm van het gezag; het heeft te gehoorzamen zonder in eenig opzicht te mogen beoordeelen in hoeverre het gezag op goede of minder goede wijze wordt uitgeoefend. Daarom is het wenschelijk dat het leger niet deelneme aan den partijstrijd. De band van kameraadschap zou daardoor worden losgemaakt, zoo niet verbroken. De partijen zullen alles aanwenden om invloed uitteoefenen in de kazernes en daar verkiezingsagenten te recruteeren.

Staat de koning *boven* de partijen, het leger blijve daar *buiten*. Voorloopig meende de heer Rooseboom, dat voor officieren al deze bezwaren niet zouden gelden, maar de wetgever diende ook voor hen de bevoegdheid van uitsluiting te hebben. Men kon toch niet weten in wat voor omstandigheden men later komen zou.

De heer Reuther zeide dat sommige categorieën van arbeiders zeker niet minder afhankelijk zijn dan militairen, en dat het een groote onbillijkheid zou zijn, om personen die anders het kiesrecht zouden hebben, daarvan te berooven, omdat hun in het belang des lands de plicht opgelegd wordt het land te dienen.

De heer Schimmelpenninck van der Oye was voor het amendement, vooreerst om het leger te houden buiten opwinding, en dan om practische redenen, in de gevallen waarin militairen en soms ook schutters buiten hun woonplaats voor den dienst worden beziggehouden. ‘Een leger moet in de hand blijven van zijn chef.’

Ook de heer Seret was het eens met den heer Rooseboom, hoewel hij niet blind was voor de onbillijkheid in beginsel

van de bepaling. Hij nam er echter bij sub-amendement de bevoegdheid tot uitsluiting van officieren uit.

Anders de heer Corver Hooft. Wat hebben militairen gedaan, dat men er aan denkt hun het kiesrecht te ontnemen? En hebben zij geen misdaad bedreven, hoe kan men er dan aan denken hun die men een der gewichtigste plichten in de maatschappij oplegt, een der voornaamste rechten van den burger te ontnemen? ‘Wanneer de militairen volkomen in alle lasten moeten bijdragen, en geroepen worden hunnen plicht in alle omstandigheden te vervullen, dan mag men hun m.i. niet eene bevoegdheid ontnemen, die aan alle andere ingezetenen is toegekend, van zich te vereenigen in kiezersbijeenkomsten, hetzij onder elkaar, hetzij met andere kiezers.’

De heer Brouwers achtte het amendement in het belang van het leger goed; maar zag toch geen enkele reden, waarom, bij onbeperkte uitbreiding van het kiesrecht, de gedisciplineerde man, die eene hoogst achtenswaardige positie in de maatschappij bekleedt, zou moeten worden uitgesloten, wanneer hij het land dient, terwijl overigens alle gezeten en niet gezeten werklieden tot de uitoefening van het kiesrecht zullen worden toegelaten. Hij stemde tegen.

De heer Heemskerk, namens de Regeering: Er is geen plaats voor mistrouwen jegens den militairen stand..... Waarom mogen zij die de wapenen tot verdediging des lands dragen, hunne publieke rechten, wanneer zij deze overigens bezitten, niet uitoefenen?

Ook de minister van oorlog, generaal Weitzel, bestreed het amendement. Hij duchtte in ons land geen der gevaren, die de heer Rooseboom zich voorstelde. En later deed hij uitkomen dat onder het toenmalige, het oude census-kiesrecht, onderofficieren waren die de kiesbevoegdheid hadden, en die men hun dus zou ontnemen. En dat terwijl men al het mogelijke deed om het korps onderofficieren te releveeren.

Het sub-amendement Seret werd aangenomen met 46 tegen 37 stemmen, en het nu gewijzigde amendement Rooseboom met 42 tegen 41 stemmen. De stemming was

gemengd; onder de tegenstemmers waren 14 liberalen, en wat voor de quaestie niet zonder belang is, de generaals Reuther en Van der Schrieck, die, evenals de heer Weitzel, de gevaren, waarvan de heer Rooseboom zooveel ophef maakte, niet zagen, stemden tegen het amendement.

Ik heb aan de voornaamste punten uit dit debat herinnerd, om te doen uitkomen welk ernstig verzet is gesteld, zelfs tegenover het verleenen der bevoegdheid van uitsluiting aan den wetgever. En het is te hopen dat men de zaak niet minder ernstig zal overwegen, nu wordt voorgesteld om van die bevoegdheid gebruik te maken.

Het kiesrecht zou alleen toekomen aan het kader, de vrijwilligers en de plaatsvervangers, voor zoover zij meerderjarig zijn. De miliciens der jongste lichtingen zijn te jong, en die der oudere zijn in Juni niet onder de wapens. De plaatsvervangers kunnen we buiten rekening laten, omdat zij nu toch onder het nieuwe kiesrecht wel eindelijk eens zullen verdwijnen. Het kader dus en de vrijwilligers, dat zijn degenen die den militairen stand hetzij voorgoed, hetzij voor geruimen tijd als hun beroep hebben gekozen. En deze vertrouwt men niet. Kameraadschap en discipline zullen lijden, als het blijkt dat zij bij verschillende politieke partijen zich aansluiten. Maar hoe is het dan met andere corpsen, waarop ‘het gezag’ in troebele tijden moet kunnen rekenen? Met de politie, de rijksveldwacht, de maréchaussée? Hoe met de rechterlijke macht? Met de schutters, die wel niet onder de wapens zijn, maar bij standjes ieder oogenblik en corps kunnen worden opgeroepen? Moet het meêkiezen van al die corporaties de kameraadschap en de discipline doen verdwijnen?

Waar blijft in deze bepaling de consequentie?

De beroepsmilitairen, aldus alleen uitgesloten, zullen zich afvragen: zijn wij dan werkelijk niet te vertrouwen? Zijn wij een militaire kaste ter beschikking van de regeering en staande buiten de burgerij en buiten de burgerrechten? En wat zal de regeering, die immers den krijgsdienst wil maken tot eene alle-burgers-plicht, daarop antwoorden? De bepaling

behoort thuis bij een leger van soldeniers, van huurlingen.

De heer Rooseboom stelde zijn amendement voor in Maart 1887, een halfjaar na het palingoproer. Er heerschte in die dagen in militaire kringen een zekere opwinding; men dacht, door de onware voorstellingen van dat zoo treurig verloopen buurtstandje misleid, dat men wel eens geroepen kon worden de orde te handhaven tegen een oproer. In beangste burgergezelschappen hoorde men hetzelfde. Men wilde er zelfs niet hooren van critiek over de oorzaken die aan dat standje zulk een omvang gaven. En toen zagen velen het leger nagenoeg uitsluitend als waarborg van de binnenlandsche rust. Ik zie tusschen die stemming en het amendement verband.

Zou de regeering nu misschien onder een anderen indruk tot even eenzijdige beschouwing zijn gekomen, en zou de rumoerige ophef van de socialistische propaganda in het leger en het militaire-werkstakings-phantoom van den heer Domela Nieuwenhuis haar aan 't schrikken hebben gemaakt? Dat zou toch niet wèl overwogen zijn. Want geen beter middel om aan te wakkeren de ontevredenheid, het verzet tegen bevoorrechting, dat voor velen de gansche inhoud van hun socialisme is, dan eene willekeurige achterafzetting als deze uitsluiting van het kiesrecht.

De tijd der stemming, een Dinsdag van acht tot vijf uur, is niet gelukkig gekozen. Het morgen-schaftuur is voor de werklieden die dikwerf vèr van hun kiesbureel aan 't werk zijn, te kort om te komen kiezen. Ook in het middag-schaftuur hebben zij weinig tijd te verliezen, en juist dan zal men, bij den grooten toevloed aan de bureelen, wel eens moeten wachten, eer men tot den lessenaar wordt toegelaten. Was bij alle werkgevers ingenomenheid met het kiezen door hun werklieden te wachten, dan zou men van hen eene schikking kunnen hopen, die dit bezwaar ophief. Maar dat zal hier en daar heel anders uitkomen. De eenige geschikte

dag is de Zondag, en voor wie gemoedsbezwaren heeft tegen het kiezen op dien dag, zou men den Maandag tot twee uur er bij kunnen voegen. Het afbreken der verkiezing is geen overwegend bezwaar, want ook bij de verkiezing op Dinsdag moest het ontwerp reeds voorzien in eene mogelijkheid van verzegeling en beveiliging der documenten.

Het kiesrecht voor de gemeenteraden wordt gelaten zooals het is. De regeling moet wachten op de herziening der gemeentewet. Meer dan formeel kan de opgegeven reden wel niet zijn, en als eens een uitgebreid kiesrecht voor de Tweede Kamer is tot stand gekomen, zal wel niemand de illusie koesteren, dat hij voor de gemeenteraden het beperkte kiesrecht lang kan handhaven. Waarom het dan nu niet geregeld, en waarom aan de tegenstanders der ontwerpen een wapen in handen gegeven, waarvan elke partij op hare manier kan en zal gebruik maken?

Ik weet hierop geen antwoord. Mischien spreekt hier de ervaring in het buitenland een woord meê. Terwijl in de landsvertegenwoordiging de socialistische invloeden die men zoozeer vreest, ook onder zeer uitgebreid kiesrecht, gering bleven, hebben zij zich hier en daar in de gemeenten wat meer doen gelden.

Hoe weinig men echter deze lacune in de wetsontwerpen moge billijken, het is zaak er eenvoudig in te berusten en geduld te blijven oefenen. Men kan en zal niets tot stand brengen tegen de regeering. Eene meerderheid voor uitbreiding dezer ontwerpen is er niet, en zooal voor b.v. eene motie tot uitstel van behandeling totdat ook een ontwerp voor het gemeentelijk kiesrecht zou zijn ingediend, eene meerderheid te vinden ware, zou deze grootendeels waarschijnlijk bestaan uit tegenstanders van uitgebreid kiesrecht, die van elk uitstel de kans gretig zouden aanvatten. De democratische groepen mogen scherp uitkijken en critiek oefenen, maar nu deze ontwerpen er liggen, is haar taak

te werken met de regeering, niet tegen haar. Zoolang zij althans blijft bij hetgeen zij thans heeft voorgesteld. Eene principieele democratische oppositie tegen de ontwerpen leidt tot den eisch van Grondwetsherziening. Wien thans dien strijd wil voeren, zal het zeker niet ontbreken aan stof voor artikelen en redevoeringen, maar ik vrees dat hij der democratie een slechten dienst zou bewijzen.

Het zal al moeilijk genoeg zijn voor de liberale partij, althans voor velen harer leden, om de aanvoerders te volgen. Werken al hare leden meê aan dit kiesrecht, dan zal menigeen hunner aan lang geliefkoosde theorieën het zwijgen moeten opleggen. In het voorloopig verslag zullen wij ze wel vinden, die theorieën. Want het is te vreezen, dat men in de afdeelingen niet zoo sober zal zijn met algemeene beschouwingen als de minister in zijne toelichting. We zullen heel wat te slikken krijgen. Een liberaal journalist begon zijne beschouwingen met eene herinnering aan Confucius, en nog menige uitspraak van wijze mannen zal door minder wijzen worden herhaald. De ‘sprong in 't duister’ zal zeker groote diensten bewijzen. Er komt een tijd van opgewekten strijd. Reeds is tegen 1 November het advies van prof. Buijs aangekondigd, waarop een aantal liberale journalisten zitten te wachten. En de deftige *Tijd* verlaagt zijn abonnementsprijs en geeft een volksblad uit. De radicale partij breidt zich uit tot een Bond. Een nieuw morgenblad zal in Amsterdam verschijnen. In de groote kiesvereenigingen bereidt men zich reeds voor op een groot aantal kiezers. Ook de tegenstanders zijn overtuigd dat de uitbreiding zal tot stand komen.

Want zij kan niet uitblijven. Een gemodereerd liberaal ministerie stelt haar voor en zegt in de toelichting: (Des wetgevers) ‘voorschriften zullen onder alle ingezetenen des lands het vertrouwen in de volksvertegenwoordiging moeten kweeken en versterken.’

‘Kweeken en versterken’. Dat wil zeggen, het vertrouwen is er niet of maar zwakjes. Dat hebben wij al lang en al dikwerf gezegd. En het wordt nu herhaald door het ministerie, in welks optreden de nog zoo groote macht der liberale burgerij hare wedergeboorte als politieke partij zag.

Wat kan zij antwoorden?

Bussum.

P.L. TAK.

Zieke Prins. Door Delang.

II.

Symbool der Tijden

De Prins: (tot den slaaf, die hem eens het leven redde).

‘Daar gij in ketenen gaat, zal ik u niet kwellen met lofspraken op de vrijheid, noch wil ik u verblijden met het vrij-koopen van uw lijf. Want uw aard is die van een slaaf en ik kan dien niet *anders doen zijn dan hij is* door het weggeven van een hand-vol zilverlingen. Gij hebt geen verleden en zult geen toekomst hebben; de dood zal u maaien, maar niemand zal u richten; ge zijt geen mensch en geen hond; voor de ploeg een os en in den tredmolen een beweegkracht - en, zoo ge al hebt kunnen opmerken, dat deze wereld niet voor *u* was gemaakt, is het nog niet zeker dat gij het opmerken zult in de volgende, daar niemand of niets zich de moeite zal geven u op te richten uit den Dood.

Ik zeg u dit niet om u droever te maken dan *het Leven droef maakt*, maar om u te loonen (een loon waarnaar gij aast, schavuit) en ik ontzeg u dan ook beslist het recht erger te weeklagen dan vóór dezen, nu ge weet, dat niemand zich uwer zal erbarmen en uwe ketenen eerst zullen

afvallen als de gewrichten uwer handen te dor worden om die te dragen. Ik zeg u dit om u-zelfs wil.

Want ge zoudt tot uwen meester kunnen gaan en u-zelf noemen. Dan zou hij u slecht ontvangen. Daarom is het goed u te zeggen, dat ge niets zijt. Ook zoudt ge u kunnen in-beelden méér voor hem te zijn dan een andere slaaf, en ik zou het verstandig vinden, indien hij u (zoo hij dit bemerkte) verminken liet, om u klein te doen zijn voor de geringe vrouwen van uwe liefden, en u te verootmoedigen. Als hij *niet* zoo deed, zou ras de dronkenschap der hoovaardij in u opstijgen en u doen gelijken op een volgeblazen pad.

Ga tot uwen meester in stille onderworpenheid en wacht het heilig oogenblik zijner menschelijke ontroering. Gewèn u in-een te krimpen bij het fronsen zijner wenkbrauwen; zóó bedwingt gij dikwerf in hem de lust, die hij heeft in uwe pijn. Bedenk ook, dat alle kleinheid alléén heerscht over wat klein is *in waarde*, en geen meester vermag te heerschen over het groote-in-waarde in u, dat zwart voortleeft in het nacht-duistere uwer binnenvaten.

Zie mij toch niet aan als brak uw hoofd; sluit de woorden, die ik u vóór-weeg tot een loon, binnen het pannedeksel uwer hersenen:

Het Eigene is en het On-eigene is, maar het On-eigene is als de troebele wieling der ontroerde wateren.

Het Eigene is goed en het Begin-der-dingen, maar de Wording-der-dingen is het On-eigene.

Niemand kan in-zich dragen een ander Idee dan het zijne, dat *uit hem is geboren* en *in hem gegroeid*, en zoo één vreemd idee valt in het gemoed van eenigen mensch... zoo ge verstoren wilt het Begin-der-dingen, leg één vreemd idee in het gemoed van dien mensch. Niemand kan andere ideeën *omvatten* en *doorvoelen* dan die welke zijn Eigene

zijn en zóó als gij geboren zijt tot niets, is elke mensch geboren *om te blijven wat hij geweest is*. Niemand heeft *den aard van het begrip van een ander*.

De ontroering is als het aardvuur; de ontroerde mensch is als de verscheurde aarde.

Zie mij zoo niet aan; gij schijnt een uil met opgesperden snavel.

Ga tot uwen ontroerden meester en leg u zacht bij hem neder en neem uit u één idée, *dat niet het zijne is*....

Denkt ge dat ik gek ben? Uw verdwaasde oogen zijn mij als het door de Eeuwen rollende Wanbegrip. Gà liever en laat u kruisigen.'

Sept. '92.

Nederlandsche Bourgeoisie, door F. van der Goes.
I. J.C. van Marken Jr.: Het sentiment.

I.

De Heer van Marken heeft in eene lezing, Maart 1876 op een paar plaatsen van ons land voorgedragen en in dien jaargang van de *Vragen des Tijds* afgedrukt, den Franschen auteur Jean Macé een verhaal naverteld van een goeden genius, die op aarde verschenen was om de menschen nuttig te wezen, maar die ten laatste, verslagen en ontmoedigd, den terugweg naar den hemel inkeerde. - Hoe was het hem gegaan? Hij landde eerst aan bij de hoogste autoriteiten en rijkste burgers: hij vond betuigingen van warme ingenomenheid in antwoord op zijne vermaningen tot menschenliefde en gelijkheidszin. Maar toen hij den volgenden dag in een gezelschap van radikale advokaten was opgemerkt, draaiden de groote heeren hem den rug toe en letten niet op zijn verweer, dat hij bij de gevreesde rooden dezelfde verklaringen had gehoord als den vorigen dag in de aanzienlijke woning. En toen hij met personen van den middenstand in aanraking kwam, lieten de advokaten den genius in den steek, en zijn vriendschap met de werklieden aangeknoopt

verbeurde hem de achting van den middenstand, en zijn liefdevolle handreiking aan een verloopen straatslijper, maakte de werklieden van hem afkeerig. Daarom sloeg de genius den weg naar den hemel weer in, ontmoedigd en verslagen. Overal had hij den gelijkheidszin en de menschenliefde gepredikt en overal had men zijne woorden met hartelijke instemming begroet. Helaas, hij vond geene daden dan daden met die instemming in strijd, elke klasse van de maatschappij aan de andere vijandig. Zelfs de bedelaar kreeg van zijn gezelschap genoeg, denkende dat de genius het zijne zocht bij gebrek aan beter....

Niet toen in zijne lezing, en, indien de voorstelling die ik van ééne zijde van Van Markens publiek optreden heb, en in deze bladzijden ga geven juist is, - ook niet later bij zijn denken over Maatschappij en Leven, is de Heer van Marken op het idee gekomen wat de oorzaak is geweest van des genius mislukte propoganda. Want, hoeveel eerbied men aan de bedoelingen van den godsgezant verschuldigd moge zijn, zullen toch velen zich willen herinneren dat niet juist naar den hemel de weg met zulke bedoelingen is bestraat. Het was, om de waarheid te zeggen, een verdoemd onpractische genius, die zijn loon verdiende. Geen hemelbode, zou men onder zekere menschen zeggen, maar een hemeldragonder; een lid van het groote gild der welvarende praatjesmakers, die voor steenen harten en hongerige magen en leege hoofden, een zelfde geneesmiddel hebben: de zalf van schoone woorden. Ook had de genius blijkbaar nog nooit een ernstig boek over sociologie met vrucht gelezen, misschien wordt die lektuur in zijne gewesten niet toegelaten. Want dan zou hij begrepen hebben dat de zeden van de menschen, in elken stand of klasse, het gevolg zijn van de maatschappelijke instellingen, waartoe zij zijn weten te komen. Dan zou hij hebben ingezien, dat, wie op deze zeden wil werken met edel betoog, zoo veel kans op goeden uitslag heeft als wie den spiegel verbrijzelt, om de voor hem onaangename werkelijkheid te ontgaan. Wijzig de werkelijkheid en gij zult haar spiegelbeeld, de moraal,

zien veranderen; neem de oorzaak weg, de verkeerdheid van de instellingen, en gij zult het gevolg, de kwade zeden, zien verdwijnen. En als dan de genius in dezen tijd had geleefd en behalve die algemeen sociologische waarheid, nog deze bijzonder politieke had betracht, dat de arbeiders bestemd zijn de bourgeois-maatschappij te revolutionneeren, gelijk de burgers het waren die de feudale wereld hebben herschapen, dan zou hij met dezen vasteren bodem onder de voeten dan de nevelvloer van goede bedoelingen, een geheel andere taktiek hebben aangenomen en met een overvloedig resultaat zijn beloond. Dan had hij de groote heeren mitsgaders de radikale advokaten onbezocht gelaten, en ook de woning van de kleine burgerij was hij voorbij gegaan. Maar tot de werklieden had hij zich direct en uitsluitend gewend, tot hen gezegd -: de politieke en economische organisatie is het wat jelui moeten hebben, om straks, als, gedeeltelijk ook ten gevolge van die organisatie, de wankelende kapitalistische staatsorde in elkaar valt, op te treden als beschaafde, ontwikkelde en vereenigde klasse om op de puinhoopen de nieuwe orde, de socialistische, te vestigen; en intusschen gebruiken jelui de organisatie vast om de slagen van het inwendig verstoorde, en stuiptrekkende kapitalisme zooveel mogelijk af te weren. - Zoo sprekende had de genius weinig hemelsch in zijn woorden gelegd, maar op waarlijk verhevene uitkomsten kunnen rekenen. Het idealisme namelijk dat in de woorden zit waarmede men wil vermurwen, is het schijn-idealisme uit de wereld van de bourgeoisie, die, zelve enkel nog de schijn van wat zij placht te zijn en wezen wil, de klasse van het verstand, de maatschappelijke deugd en de kracht, niets dan schijn-deugd kan vertoonen. Zooals de tuinier niet zijne rozenstekken met parfumerieën maar met simpel water begiet, noch hen mest met paarlen maar met drek, zoo wordt de samenleving besproeid en gevoed met den grof-praktischen zegen van stoffelijke instellingen. Opdat de hoogere zegen wasse als groene bladeren en purperen vruchten, aan den met dien drek en dat water geteelden stam. Het babbelen over de

vruchten en de bladen ontheft niet van de zorg voor vocht en voedsel. Het ware idealisme kan alleen worden gebouwd op de onomstootbare fondamenten van een zorgvuldige gelegde realiteit.... zoodat de genius die menschenliefde en gelijkheidszin kwam prediken, eerst van al de stoffelijke machtsmiddelen had moeten aanwijzen die gelijkheid teweeg brengen, door ongelijkheid weg te nemen, die liefde mogelijk maken door onderlingen strijd en mededinging op te heffen. Maar hij vond water mogelijk te eenvoudig en mest te vies - en zoo heeft hij de aarde moeten verlaten zonder een enkele roos van menschelijk geluk in zijn gordel te kunnen meênemen, verslagen en ontmoedigd.

Omdat nu het volgende enkel een uitbreiding en een motiveering van dit begin zal zijn, acht ik het wel zoo goed hier dadelijk bij te voegen, dat ik aan den Heer van Marken denk als aan dien goeden genius; - evenals deze op de aarde gekomen om de menschen nuttig te wezen, zich wendend tot alle standen en klassen met zijn dringende beroepen op de edelaardigste gevoelens; maar die ten slotte tot den hemel van zijn eigen idealisme de toevlucht zal moeten nemen omdat er op aarde weinig of geen aanhangers van zijn optreden overblijven. Die, gewoon het wolkentapijt te betreden dat daar gespannen is, den harden grond van de positieve sociologie niet aangenaam vindt onder zijne zachte zolen. En van wien voorspeld mag worden, dat, al heeft hij met een genius in meer dan een opzicht het geniale gemeen, hij niet van de wereld zal kunnen scheiden met het besef de groote quaestiën waarin hij belang stelde, maar éene enkele schrede nader bij hun doel te hebben gebracht. Van wien integendeel kan worden gezegd, dat, zoo hij in deze iets blijvends zal achterlaten, het de diepere overtuiging zal wezen, dat de manier waarop hij zijn leven heeft besteed, de gezochte oplossing niet bevordert en eene verspilling van kracht is.

II.

De socialisten die dit ijdele spel gadeslaan, het aanbevelen van de betere zeden door tegenstanders van de betere instel-

lingen, merken niet enkel op dat het eene onwetenschappelijke, onvruchtbare methode is. Het aangeduide schijn-idealisme wordt niet alleen afgekeurd omdat het nutteloos is, maar het is vooral verwerpelijk omdat het de strekking heeft de slechte instellingen te verbloemen, de aandacht afteleiden van het feit dat de gepredikte moraal uit de bestreden instellingen niet kan voortkomen, en dus deze grootste fout van de instellingen aan het oog ontrekt, dat zij de betere zeden onmogelijk maken. De betere instellingen loopen gevaar van sterk vertraagd te worden, wanneer het denkbeeld bij de menschen ingang mocht vinden, dat zij ondanks het gebrekkige systeem, nog wel een leven van tevredenheid en naastenliefde zouden kunnen leiden. De betere instellingen zullen eerder worden verkregen, wanneer bij de menschen de overtuiging post vat, dat het gebrekkige systeem hen dwingt tot een leven van onvoldaanheid en broedertwist. Hierin is dus het gevaar van het burgerlijke, valsche idealisme gelegen dat het, onder den schijn van vol ijver de wenschelijke hervormingen aan te prijzen, hunne uitvoering belemmert. De lofrede op mogelijkerwijze te bereiken betere zeden, wekt ergernis, als men bedenkt dat het juist deze lofrede is die hen tegenhoudt.

Nu wensch ik in dit artikel minder de onwetenschappelijke, onvruchtbare en nadeelige methode te kritiseeren, dan wel rekenschap af te leggen van den afkeer dien het sentiment van hare volgelingen bij ons opwekt. - De methode-zelve is het uivloeisel van een gebrekkige theorie, zij is te algemeen in zwang dan dat men haar zou kunnen toeschrijven aan den toevalligen gemoedsaard van personen. Omdat zij algemeen in zwang is, moet zij een algemeene oorzaak hebben, en deze kan niet anders zijn dan wat in een bepaald tijdvak algemeen is: de mate van bekendheid met het wezen der maatschappelijke verschijnselen. Nu er socialisten komen, geen geboren engelen maar lieden die de maatschappelijke verschijnselen beter kennen, verandert de methode van maatschappelijk hervormen. En uit al hetgeen de socialisten door hunne hervormingen bereiken willen, ontwikkelt zich eene

abstractie van maatschappelijk goed, die door het verstand niet, maar door het gevoel gekend wordt.

De vertrouwdheid met zulke abstractiën wekt het socialistisch sentiment: eene geenszins aangeboren, maar langs deze wijze verkregen vaardigheid des gemoeds om te onderscheiden wat socialistisch goed, wat kwaad is. Niet allen die dit sentiment bezitten, hebben in zich zelf en bewust de abstractiën gevormd die het sentiment bepalen. Sommigen hebben ze zonder veel moeite uit de literatuur overgenomen, anderen zijn ze aangewaaid met den wind die over dezen tijd gaat. Dat deze gevallen mogelijk niet enkel maar talrijk zijn, doet velen besluiten dat het intellekt met de vestiging van dit andere sentiment niets te maken heeft, en zij spreken als over een zeer natuurlijk geval van wat inderdaad wonderbaar en ongelooflijk zou zijn: het veldwinnen van een nieuw gevoel te midden van oude, nog nauwelijks veranderde toestanden. Maar dit mysterie van een socialistisch sentiment, dat in eene kapitalistische wereld zich zonder een merkbare oorzaak zou ontwikkelen, en dat zoo onweêrstaanbaar zou worden van zelfs de kapitalistische instellingen te verdrijven, dit houden zij in hunne onkunde van deze dingen voor de allereenvoudigste zaak. Terwijl zij wat werkelijk eenvoudig is en niets meer dan een repetitie van alle overeenkomstige evenementen: het andere gevoel voor goed en kwaad voortspruitend uit de overtuiging dat andere instellingen mogelijk zijn, bij sommigen, en bij de massa uit de vestiging van die andere instellingen, dit achten zij een ondoorgrondelijke en een onhoudbare hypothese.

Het kapitalistische sentiment is aan het socialistische tegenovergesteld. De geslachten die het kapitalistische sentiment hebben gekweekt en aan hunne nakomelingen overgedaan, zagen in de kapitalistische wereldorde datgene wat zij was, de op een gegeven tijdstip hoogst bereikbare vorm van menschelijk samenzijn, en datgene wat zij niet was, de onveranderbare en voor eeuwig gevestigde vorm. Op dit oogenblik is het zuiver kapitalistische sentiment bijna niet meer aanwezig, de schrijver bij wien het kan worden waar-

genomen, is wijlen de Leidsche econonoom Vissering. De nog levende Amsterdamsche econoom N.G. Pierson, bezit het gemengde sentiment; het vertrouwen op de uitsluitende voortreffelijkheid van de kapitalistische instituten is verdwenen, het begrip van de mogelijkheid van andere nog niet doorgedrongen, maar men heeft eenigszins het nieuwere gevoel gekregen met het opmerken van de gebreken van de oude toestanden. Wat de vroegere staathuishoudkundigen terecht aanzagen voor de grondslagen van de maatschappij en verkeerdelijk voor de onveranderbare grondslagen, heeft hun de abstracties van goed en kwaad gegeven die hun sentiment hebben bepaald. De productie in handen van particulieren en de zorg voor de productie aan particulieren toevertrouwd, een belangrijk onderdeel waarvan in deze maatschappij de kapitaalvorming is, vereischt bij de particulieren eenige eigenschappen waarvoor de eerbied het positieve, en wordt benadeeld door eenige andere eigenschappen waarvan de afkeer het negatieve bestanddeel van het kapitalistische sentiment uitmaakt. De spaarzaamheid, de vlijt, de inspanning om in de wereld van zaken vooruittekomen, het succes-zelf, dit zijn deugden en daden die het kapitalistische sentiment aangenaam zijn, dewijl de kapitalistische staatsorde op het succes van particulieren, op hunne inspanning, op hun ijver en overleg berust. De verkwisting, het spel, tenminste het spel van den verliezer, achteloosheid in zaken, de toestand waarin iemand geraakt tengevolge van een van deze oorzaken: de armoede, kwetsen het kapitalistische sentiment, omdat de kapitalistische staatsorde zou ondergaan, en met haar de beschaving welke nu nog geen ander houvast heeft, als de armoede algemeen werd. Dit is het zuivere kapitalistische sentiment. - Het gemengde, het sentiment van de moderne bourgeoisie, nu de onvolmaaktheden van het kapitalisme meer en meer voor den dag komen, en deze grootste van alle zichtbaar wordt, dat het kapitalisme bezig is zich zelf te ondermijnen op twee manieren: in de bezittende klasse door het scheppen van eene productie van zulke enorme afmetingen, dat zij enkel door het tegenovergestelde van

het kapitalistische particulier initiatief, namelijk door het monopolie van trusts en rings kan worden beheerd; in het proletariaat, door de vorming-zelve van deze klasse, steeds talrijker en in belangen steeds eensgezinder, - nu met de ware ook de booze gedaante van het kapitalisme haast voor iedereen dagelijks duidelijker optreedt, komt dit gemengde gevoel voor het zuivere sentiment in de plaats. Het is nog lang het socialistische niet, maar het heeft er toch iets van. Het ontzag voor den bekwamen en gelukkigen bijzonderen ondernemer wordt geringer, naarmate de overtuiging doordringt dat beter dan alle bijzondere ondernemingsgeest, het overleg van de gemeenschap is. De heftiger en fellere concurentie kan nauwelijks meer in de vergoelijkende of prijzende woorden van voorheen worden aangeduid. Dat alle particulier succes in het beste geval stukwerk, in vele gevallen een gereglementeerde roof van evenmenschen, in vele andere maar zeer weinig voordeelig voor het geheel is, - deze overweging doet afbreuk aan het positieve element van het kapitalistisch gevoel en heeft ook invloed op het negatieve. Want als de achting voor de deugden die het kapitalisme noodig heeft, vermindert, moet de afkeer van de eigenschappen die het bedreigen, slinken in een overeenkomstige verhouding. Andere qualiteiten die dikwijls de aan het kapitalistische sentiment vijandige neigingen vergezellen, worden met een beter oog aangezien. Naast de spilzucht bespeurt men de edelmoedigheid, bij de achteloosheid de geringschatting van wereldsche uitmuntendheid, en de grootheid van ziel nevens eene algemeene verachting voor wat de gebruikelijke moraal van gisteren gebood te huldigen. De verliezer is niet steeds minder achtenswaardig dan de winner, nu het àl spel blijkt te zijn. De verliezer door wat voorheen het talent, nu de schuld van den winner heet, verdient beklag, alleen de ander onze verontwaardiging. De armoede, van een overblijfsel uit barbaarsche tijden, een toestand van uitzondering die door de vordering van de kapitalistische productie zou worden opgeheven, zou verdwijnen voor de toenemende beschaving van de lagere klasse, - de armoede wordt een normaal maatschappelijk verschijnsel,

een product van de productie-zelve, een zorg die niet overgaat. Dit is het gewijzigde inzicht, en het nieuwe sentiment: een gevoel van medelijden met de offers van eene maatschappelijke regeling in de plaats van den ouden wrevel wegens de verstoktheid van eigen schuld, en de oude onverschilligheid voor een groepje verslagenen in den strijd des levens, gewonden die moesten afgemaakt worden in eigen en algemeen belang.

Als dit, duidelijkheids-halve eenigszins sterker gekleurd dan de strikte copie van de werkelijkheid zou wezen, de hoofdtrekken van het modern-kapitalistische sentiment zijn, blijft nog een vraag te beantwoorden over. Deze: waarin verschilt dit sentiment van het socialistische? - Ten eerste in kracht en volledigheid, zooals nauwelijks noodig is te zeggen. In de volgende bladzijden zal er gelegenheid bestaan den aard van het socialistisch sentiment, den inhoud van de socialistische abstractiën van kwaad en goed, nader te doen kennen, wat overigens het hoofddoel van dit artikel niet is. Maar één punt van verschil met het gemengd kapitalistische dient hier nog te worden aangegeven, geen qnantitatief maar een een qualitatief onderscheid. Nu in dit moderne sentiment het gevoel gaat kennen wat het verstand heeft opgemerkt: de zooeven bedoelde en nog andere gebreken van de bestaande orde, nu naast de menschelijke eigenschappen die het zuivere kapitalistische sentiment lief had, de door haar gesmaadde of verwaarloosde in aanzien komen, nu hecht zich al krachtiger aan deze laatste neigingen dit moderne sentiment.

Het karakteristieke van het gemengd kapitalistische sentiment is deze voorkeur, het voorname verschilpunt met het socialistische dat ik op het oog heb. En, als uit het bovenstaande het verband gebleken is tusschen de modern burgerlijke leer en het modern burgerlijke sentiment, dan moet de betrekking van dit sentiment tot de modern burgerlijke taktiek ook aanstonds helder worden. De leer is: een van zijne ergste fouten gezuiverd kapitalisme, is, zoo niet het best denkbare, dan toch het eenig mogelijke maatschappelijk

stelsel. De taktiek: laat ons trachten die fouten weg te nemen door te werken op de menschelijke eigenschappen welke in het kapitalisme worden verwaarloosd.

Het sentiment: een liefde voor deze, en een afkeer voor de daaraan tegenovergestelde eigenschappen. Aan onze waarneming vertoont zich dit sentiment als het valsche idealisme waarvan gesproken is. Dit idealisme is valsch omdat het de moreele wederga is van het wanbegrip in de taktiek. In het brein heeft men het fantastisch stelsel van een kapitalisme zonder kapitalistische hoedanigheden, en het gemoed dweept met fraaie idealen die in het kapitalisme niet verwezenlijkt kunnen worden en die aan het kapitalisme met geweld worden opgedrongen. Men versiert eerst in zijn verbeelding de leelijke kapitalistische werkelijkheid met de bloemen van zijn sentiment, en gaat dan het opgesmukte beeld beschrijven en verheerlijken alsof het ergens anders dan in de verbeelding bestond. - Naar illustraties van deze wijze van gevoelen moet men zoeken in de geschriften van hen, die de dingen bij voorkeur met hun gevoel onderzoeken. In tijden als een bepaald sentiment het heerschende is, zal men bij hen daarvan de sterkste uitdrukking vinden. - Alleen hiervoor dient men zich bij deze en alle andere sociologische studiën te wachten, dat men in den persoon die van een verschijnsel het voorbeeld verschaft, gaat zoeken naar de volledigheid van alle andere verschijnselen, die bij het eene betrokken zijn. Zoo is het niet noodig dat men bij den Heer van Marken zou opmerken de volkomen uitdrukking van de nieuwere leer om aan hem het nieuwere sentiment te bespeuren. Hij kan zelfs een eenigszins andere leer zijn toegedaan, en het niet daarbij passende sentiment van anderen hebben overgenomen. Er kunnen wijzigingen komen in zijne theorieën en zijn sentiment kan hetzelfde blijven of pas later een overeenkomstige wijziging ondergaan. Wij moeten niet vergeten, dat, als wij spreken over sentiment of leer, wij spreken over dingen die geen afzonderlijk en eigen bestaan hebben buiten de menschen. Alleen de menschen bestaan die zekere sentimenten of eenige leer

bezitten. Spreken wij over verschijnselen van leer en sentiment, dan bedoelen wij zoodanige verschijnselen van de bij elk individu verschillende elementen gezuiverd. Het generale en voor alle individuën geldende is het voorwerp van het onderzoek. Maar als dit eenmaal gevonden is, door het reduceeren van de bij elk individu wegens die verschillende elementen anders uitziende verschijnselen tot hun voor alle individuën geldende eigenschappen, dan dient men naar de individuën terug te keeren om eenig verschijnsel in bijzonderheden na te gaan. Over eene andere methode beschikt de sociologie niet die geen proeven kan nemen, en niet de verschijnselen kan doen plaats hebben waarvan zij de oorzaken heeft opgespoord, door die oorzaken aan het werk te stellen. En de menschen wier organisatie hen belet het algemeene in de maatschappelijke verschijnselen te zien, meenen dat alleen het bijzondere zooals het in elk individu zichtbaar wordt, belangrijk is. Omdat bij elk individu dit bijzondere zich natuurlijkerwijze anders voordoet, geïnfluenceerd door de over het geheel kleinere maar bij ieder afzonderlijk mensch sterk werkende oorzaken, die uit ieders persoonlijkheid voortkomen, denken zij dat enkel het bijzondere bestaat, dat dan alleen aan deze kleine oorzaken zou zijn toe te schrijven. Zelfs het onderzoek naar de algemeene oorzaken achten zij een verwerpelijke liefde voor theoriseeren, en de uitkomsten van zoodanig onderzoek noemen zij dogma's, waarvoor zij de schouders ophalen. Evenwel is juist alleen dit generale van gewicht en vormt het doel van de sociologische wetenschap, omdat, dit doel eenigermate bereikt, de sociale maatregelen met overeenkomstige zekerheid van succes kunnen genomen worden. Zij die door de diversiteit van de individueele verschijningsvormen dermate verblind worden, dat zij aan vindbare sociologische wetten twijfelen, zijn zoo dicht bij de waarheid als iemand zou wezen, die uit de omstandigheid, dat niet één golf van den oceaan in afmeting of kracht aan den ander gelijk is, zou besluiten tot de afwezigheid van algemeene oorzaken die golven teweegbrengen. - En hier-

mede is de theoretische helft van wat ik wensch te zeggen voltooid.

III.

De lezing waarin het vertelsel van den goeden, maar omtrent aardsche dingen slecht ingelichten genius voorkomt, is getiteld Heerschend Wanbegrip. De Heer van Marken bestrijdt het gevoelen dat wereldsche grootheid, aanzien bij de menschen, hooge positie in staat of maatschappij, als zoodanig verkieselijk zou zijn en meer wezenlijken eerbied verdienen dan vergetelheid en een nederige plaats wanneer zij met eere wordt vervuld. Dit is geen algemeene bespiegeling, de lezing is gehouden in volksvergaderingen en heeft de strekking het publiek van dit wanbegrip te bevrijden. Ik wensch nn niet langer stil te staan bij den oorsprong van het gevoelen, het is het sentiment dat behoort bij eene maatschappij die van de inspanning van particulieren afhankelijk is, en die, zoo zij die inspanning niet wist te prikkelen door de belooning welke zij aan het welslagen verbond, spoedig zou ondergaan. Intusschen begint de gebrekkigheid van deze maatschappij zelfs in de kringen van de bourgeoisie voelbaar te worden, en valt, op de hierboven beschreven wijze, de aandacht op de totdusver verwaarloosde eigenschappen en neigingen. Want het bijzondere is niet dat men over het aangeduide gevoelen spreekt als over een wanbegrip; in de christelijke moraal heeft de afkeer voor de wereldsche hoogheid een kwijnend bestaan voortgesleept; maar het bijzondere is dat een jong en wakker industrieel met deze leer aankomt in arbeidersvergaderingen als een leus om tot propoganda voor sociale beterschap aantesporen. Zie hier de bevestiging van wat ik gezegd heb van het verband tusschen dit sentiment en de modern-burgerlijke leer. - De eerste voorwaarde is, zegt Van Marken, dat wij die openlijk met die overtuiging (van de noodzakelijkheid van hervormingen) optreden, *zelf haar in ons dagelijksch leven in praktijk brengen*. (bl. 221) Gingen wij hier verder de leer bespreken, dan zouden wij in de eerste plaats aan

den Heer van Marken de vraag moeten stellen: hoe het mogelijk zou zijn in een kapitalistische maatschappij anders dan kapitalistisch te handelen, hoe wij in ons dagelijksch leven iets in praktijk moeten brengen, waartegen juist de praktijk van dat leven zich dagelijks en onoverwinnelijk zou verzetten. Deze vraag is voldoende om te bewijzen dat iemand die zoo spreekt, het wezen van de maatschappelijke dingen niet begrijpt, droomend van een mogelijkheid het leven te fatsoeneeren naar de formules van eenige zedekunde, buiten de werkelijkheid om van de instellingen, met die werkelijkheid in strijd. Maar ik heb deze zinsnede alleen aangehaald om te toonen dat bij den persoon-zelf aan wien het moderne sentiment gedemonstreerd wordt, ook het verstandelijke inzicht waaruit in het algemeen het sentiment voorkomt, aanwezig is. De Heer van Marken is zoover ik weet nooit van deze theorie afgeweken. En, al zal hij haar waarschijnlijk nu niet zoo scherp meer willen uitspreken, zijn taktiek is hij aan deze theorie blijven ontleenen. Intusschen, dit behoefde niet zoo te wezen om Van Marken toch als den man van het sentiment dat uit die theorie en taktiek voorkomt, te mogen voorstellen.

Dit heerschende wanbegrip dan, zou, als de Heer van Marken zijn zin gekregen had, uit de gedachten van zijn gehoor, van de arbeiders in het algemeen, zijn verbannen. Dat hij dit wilde bereiken zal iedereen goedkeuren, dat hij het juiste middel niet gevonden heeft niemand kwalijk nemen; en de schrijver van deze bladzijden zou liever dit geheele artikel verscheuren, dan op iemand den indruk maken van iets in den Heer van Marken te misprijzen of te berispen. Alleen moet het geoorloofd zijn het socialistisch sentiment te plaatsen naast het sentiment dat Van Marken dreef en nog drijft. Immers, hoe wenschelijk het is dat men niet blindelings buigt voor het succes en het aanzien, men zal daarin geen beterschap brengen door het af te keuren zoolang - de omstandigheden van dien aard zijn, dat voor de overgroote menigte aanzien en succes in alle opzichten verkieslijk is boven het omgekeerde. En in een zeker stadium

van het kapitalisme, in het eerste namelijk, als het nog inderdaad de grootere bekwaamheid en het meerdere talent is dat de uitverkorenen naar de hoogste plaatsen voert, zijn deze plaatsen de billijke belooning van hen die ze bekleeden. Dat verandert later als volgende geslachten het geld en de macht van de vorige erven en zich geen grootere moeite geven dan noodig is om te blijven zitten. En dan nog later wanneer het kapitalisme bezig is in zijn tegenovergestelde omgezet te worden, wanneer het monopolie de concurrentie grootendeels heeft verdrongen, dan is de eerbied voor maatschappelijke grootheid eerst recht een wanbegrip. Maar in geen van deze drie tijdvakken kan het worden verholpen door er tegen te ijveren, omdat het enkel de moreele weerschijn is van het licht dat gedurende alle drie onbewolkt aan den maatschappelijken hemel staat: deze waarheid, dat de inspanning van particulieren - en niet het overleg van de gemeenschap - eerst om te krijgen, daarna om te vermeerderen, vervolgens om te behouden, het eenige middel is waardoor de maatschappij in hare behoeften kan voorzien. Welken indruk maakt nu, om weer van de leer naar het sentiment over te gaan, het bestrijden van dien weerschijn op het hedendaagsche socialistische gevoel? - Dit, van te blaffen tegen de maan, een verspilling van kracht; en dit: van de menschen te willen doen gelooven dat de maan een hollandsche kaas is, en eenige verre en bleeke sterren de bron zijn van het zilveren licht in den nacht. Wat moet, met andere woorden, denken, en wat heeft ongetwijfeld menig werkman gedacht, toen hij den in 1876 reeds vermaarden fabrikant tegen het wanbegrip dat hier bedoeld wordt, hoorde aangaan? In de taal van de hoorders uitgedrukt: je praat goed, maar je eet nog beter... Want de arbeider ziet in den kant van de werkelijkheid die naar hem toegekeerd is, de zedelijke aspecten aan die werkelijkheid onverbreekbaar verbonden. Hij, die in armoede en onderworpenheid verkeert, en die, als hij eenigszins tot nadenken is gekomen, deze oorzaken van al de slechtheid om zich heen onderscheidt, vindt het niet meer dan natuurlijk dat

het bezit van macht en rijkdom hoog staat aangeschreven. Het dansen om het kalf van goud, gevoelt hij, zal alleen eindigen wanneer er geen kalven van goud meer worden opgericht in den maatschappelijken woestijn. Te meenen dat de lieden met afgewende blikken de altaren van den mammon zullen voorbijgaan, is een ijdele hoop zoolang wie niet onder offeraars een plaats verovert, gevaar loopt zelve geöfferd te worden. De Heer van Marken, denkt hij, is hamer, en het is in hem niet meer dan een betamelijke edelmoedigheid om het aanbeeld te loven; zijne hoorders zouden gaarne met hem instemmen, indien zij niet meer aanbeeld behoefden te zijn. - En ik heb niet noodig de bedenkingen van de proletariërs tegen het valsche idealisme te fantaseeren, de Heer van Marken heeft ze zelf onder woorden gebracht in zijn opstel. Daarmede het ongezochte bewijs leverende dat niet de klassegenooten van Van Marken geroepen zullen worden de sociale hervormingen te maken, maar de arbeiders waarvan de Heer van Marken reeds in 1876 gesprekken wist te citeeren die zooveel verstandiger waren dan zijn lezingen. Zie hier:

- ‘Zoolang de paarden, zegt de werkman, die het verdienen, den haver niet krijgen; zoolang de overgroote meerderheid in het zweet des aanschijns moet zwoegen en slaven, en enkele gelukkigen zonder werken het vette der aarde genieten; zoolang millioenen tot handenarbeid zijn gedoemd, den ontwikkelden mensch onwaardig, terwijl slechts voor weinigen een werkkring openstaat, die werkelijk iets meer vereischt dan de kennis van lezen en schrijven; zoolang blijf ik de maatschappij slechts beschouwen als een poel van onrecht en ellende.’

Als de spreker hier nog bij had gevoegd dat de organisatie van de millioenen dit drieledige gevolg zou hebben: van het vette der aarde in ongekende en nauwlijks te vermoeden overvloed voorttebrengen, van den handenarbeid tot een minimum te beperken en van voor iedereen een werkkring open te stellen den ontwikkelden mensch waardig, - dan zou hij de kritiek van de bestaande en de verwachting

van de komende maatschappij in korte en juiste woorden hebben geformuleerd..... Helaas, de fabriekant geeft een erg onnoozel bescheid:

- 'De gelijkheid, waarvan gij schijnt te droomen, is mijn antwoord aan dien ontevredene, is zeker onbereikbaar, en voor mij ook niet het ideaal der samenleving. [Och arm, dat is een dwaze fantasie van uw soort, waarde Heer: van een ideaal dat in gelijkheid zou zitten, heeft de man volstrekt niet gesproken. Dat is de karikatuur die gij lieden de gewoonte hebt van de arbeiderseischen te maken.] Zelfs uwe beschouwing van den bestaanden toestand is de mijne niet. Gij miskent den zegen van den arbeid, ook voor den arbeider. - Ik heb een rijke erftante, zoo verhaalde mij onlangs een mijner werklieden, en als die komt te sterven, behoef ik mijn leven lang niets meer uit te voeren. - Wanneer de vrucht van die erfenis, antwoordde ik, uw werkeloosheid moet zijn, zoo hoop ik voor uw geluk dat die tante nog lang in het leven moge blijven.' - Niets komt mij vreeselijker voor dan de pijn der ledigheid, die door geen schatten wordt opgewogen, en ik ben innig overtuigd, dat menig nietsdoener gaarne zijn weelde zou ruilen voor het gevoel van voldoening, dat ons die wel werken bezielt, wanneer wij het loon van onzen arbeid in den zak steken.'

Dit is nu waartoe de methode voert om het kapitalisme te bestrijden - de Heer van Marken meende met deze redevoering de ook door hem gewilde hervormingen te bespoedigen - door menschelijke neigingen te prikkelen die door het kapitalisme onaangeroerd worden gelaten, en door van andere kwaad te spreken die in het kapitalisme worden ontwikkeld. - De waarheid is dit: hoe meer het kapitalisme groeit, hoe harder het lot wordt van den werkman en hoe sneller hij wordt gereduceerd tot het bestaan als een aanhengsel van de machine. Natuurlijk is dit feit in de moreele zienswijze van het tijdvak terug te vinden: de arbeid wordt veracht, door de arbeiders zelven beschouwd als een straf, en nietsdoen het eindpunt van ieders streven.

Daar verandert men niets aan door in het algemeen ‘den arbeid’ te verheerlijken. In de werkelijkheid bestaat *de* arbeid niet, er is in de werkelijkheid alleen kapitalistische arbeid, een steeds hatelijker wordende slavernij. Die deze waarheid negeert komt in den leugen terecht, logisch en met het gevoel. Iemand te hooren spreken over den zegen van den arbeid, maakt den indruk van wreeden spot of brutaal bedrog. De zegen van den arbeid ‘ook voor den arbeider’ is: dat hij gemiddeld tien jaar eerder sterft dan men aan ‘de pijn der ledigheid’ komt te overlijden; dat van zijn kinderen er twee maal meer dood geboren worden dan bij de rijken, dat onder de levenden, voor zij vijf jaar zijn geworden, de sterfte meer dan twee maal grooter is; dat hij zijn vrouw verouderen, zijn kinderen hun onschuld ziet verliezen als in het gezin van de rijken alles nog bloei en frischheid is; dat hij zijn zonen ziet verdierlijken in de kazerne, of bederven door een vroegen en overmatigen arbeid, zijn dochters in de bordeelen; dat hij zijn heele leven geen enkelen dag zeker is van zijn jammerlijk bestaan, en alleen hiervan zeker dat, als hij ouder wordende zijn gereedschap niet meer kan hanteeren, zijn eenige steun de bedelstaf zal wezen; dat hij zoolang het werken nog duurt, nooit vrij zal zijn van de spoken van werkeloosheid en ziekte, en met zijner handen arbeid wel al datgene voortbrengt wat dient tot het levensonderhoud en in de hoogere genietingen van het leven voorziet, maar zich zelf noch genietingen, noch in vele gevallen onderhoud kan verschaffen. Dit is in het algemeen de zegen van den arbeid; en als, niet in de eigengemaakte utopie van den spreker, maar in de werkelijkheid deze zegen anders was, dan zou zijne innige overtuiging althans met een enkele maal deze voorbeelden uit de praktijk bevestigd worden, door voorbeelden van menschen die hunne weelde ruilden voor de voldoening van te leven van het loon van den arbeid. Het kenmerk van het kapitalisme is integendeel dat ieder er naar streeft van den arbeid van ánderen te leven; de zoetheid van het loon is enkel proefbaar in een groote hoeveelheid, en om

recht zoet te wezen moet het samengesteld zijn uit een voornaam deel van wat anderen hebben verdiend. Het allerzoetste is het loon dat geheel door den arbeid van anderen wordt opgebracht. De menschelijke neigingen, die zich tegen de exploitatie van den arbeid door de ledigheid zouden verzetten, blijven krachteloos in een maatschappij die, akelig wonder, aan den arbeid den nood en de ellende verbindt, en aan de ledigheid hare bitterheid ontneemt, door juist aan de ledigheid het puik van zinnelijk genot, de keur van geestelijke verstrooiing te verzekeren. Want deze tegenstelling tusschen nietsdoen en werken, heeft nog dit gebrek, dat zij niet bestaat. De keuze in onze maatschappij is niet zooals zij in het valsche licht van dit schijn-idealisme er uitziet: niet tusschen het volstrekt niets-doen, in idiote weelde doorgebracht, en het geluk van een nobele inspanning. De keuze is tusschen demoraliseerend en lichtloos zwoegen - en een beschikking over zijn vrijen tijd, verheven boven de nietige bekommerdheid voor het bestaan, tot alle aangename en edele bezigheden. - En de werkman die dit alles niet hoeft te leeren, maar het inzuigt met zijn dunne moedermelk en het dagelijks eet uit zijn schralen pot, bij wien het socialistische sentiment nog sluimert, maar in den slaap reeds bromt, zal al wat hier is opgemerkt kortelijk samenvatten in het woord waarmeê hij zich van den bourgeois redenaar afwendt, zeggende: verrèk.

IV.

Brutaal bedrog of wreeden spot - zoo noemde ik den indruk van dit berispen van de kapitalistische moraal. Ik meen genoeg gezegd te hebben om te mogen aannemen dat men deze worden niet verkeerd zal verstaan. Het is niet het verstand dat zoo spreekt; het verstand zegt: een prijzenswaardige minachting voor de materieele en zedelijke fouten van de maatschappij, maar een gebrekkig inzicht in haar wezen en daardoor een verkeerde methode om de materieele fouten te verbeteren door een afzonderlijken strijd

tegen de zedelijke te beginnen. - Het gevoel wordt aangedaan op de wijze die in deze woorden is aangeduid, en ik wensch nu nog rekenschap te geven van een dergelijk oordeel dat het socialistische sentiment over een andere zijde van Van Markens optreden uitspreekt. De ergernis die de volkslezing van 1876 gaf, lag hierin dat wanbegrip werd genoemd, wat, wanbegrip of niet, direct uit de economische werkelijkheid voortkomt, den eerbied formuleert die aan het goede in die werkelijkheid is verschuldigd, en de verachting voor wat in haar verwerpelijk is - welke af- en goedkeuring voor de lieden die het betere genieten, het onderwerp kan zijn van een theoretische bespiegeling, maar voor hen die van het verwerpelijke de slachtoffers zijn, de beteekenis heeft van een zeer redelijke voorkeur en van een even rechtmatigen haat. Juist in hunne tegenwoordigheid dezen haat te veroordeelen en die voorkeur in twijfel te trekken, is het kenmerk en de fout van het modern-burgerlijk sentiment. De andere tekortkoming die ik op het oog heb, treft het gevoel als een onverdedigbare grootspraak. - Even als de vorige beleedigingen van het socialistisch sentiment, wordt deze toegebracht door de neiging om het kapitalisme te hervormen door het te idealiseeren. Ook deze ongeurige bloem ontspruit in den bodem van een gebrekkig inzicht. De verheerlijking van den arbeid in de kapitalistische maatschappij was reeds grootspraak, en inzooverre niet van het volgende principieel onderscheiden; maar aan dat voorbeeld heb ik juist de onbewuste bespotting van de proletariërs gewraakt, omdat dit andere geval duidelijker nog den schijn van opsnijderij vertoont. Ik bedoel eenige plaatsen in geschriften van den Heer van Marken, waar hij meer in het bijzonder de leelijke dingen van tegenwoordig tracht te verfraaien door ze namen te geven, die niet zij, maar eerst de instellingen van een latere periode zullen mogen dragen. Vooral dit is kwetsend voor het socialistisch sentiment, dat zijne liefste leuzen ziet behandelen alsof men een onbesmette vlag door het slijk sleurde. Om ook hiervan den intellektueelen oorsprong aan te wijzen: de Heer van Marken heeft wel een

algemeene socialistische aspiratie, maar anders dan als een gezuiverd kapitalisme doet het socialisme zich toch niet aan hem voor, en gezuiverd voornamlijk door de bemoeiingen van particulieren. Waar het kapitalisme ophoudt, waar het socialisme begint, is hem onduidelijk. De tegenwoordige toestand, maar dan met zeer veel gemeenschaps-gevoel, zooals een kopje slappe thee met suiker wordt smakelijk gemaakt, dat is ongeveer zijn socialisme. Nu is het niet te ontkennen, dat wij thans wat meer gemeenschaps-gevoel bezitten dan vroeger, en met dat beetje hebben wij dus al een soort van socialisme. En dit wordt niet bedoeld zooals de kalme opmerker nu reeds constateert het groeien van de socialistische orde in den kapitalistischen chaos, en die daarbij niet uit het oog verliest dat deze wasdom practisch nog van weinig belang is en allerminst reden kan geven om den chaos, die de overhand heeft, te prijzen. Maar dit wordt met een zeker enthousiasme begroet, deze vordering van het gemeenschapsgevoel, en begroet ook als een krachtig span dat de geheele maatschappij wel voort zal trekken. Wij, evenwel, die weten dat het gemeenschaps-gevoel niet de oorzaak maar het gevolg is van de veranderende instellingen, wij rekenen het afzonderlijk prikkelen van het gemeenschaps-gevoel als het spannen van paarden achter den wagen. En wie dan nog van den hoogen bok tromfantelijk rond ziet, en den menschen toevoegt dat hij van plan is straks een geweldige vaart te nemen, die maakt een posierlijken indruk en meer in het bizonder die van grootspraak.

Zie hier. - De Heer van Marken vertelt in zijn meergenoemde lezing van iemand die patroon was over verscheidene slechtbetaalde kantoorbedienden. Eens op een middag detailleerde hij hun de fijnheden van een menu dat bestemd was dien avond, niet door hen, maar door den patroon en zijne gasten verorberd te worden. - Hoe aanstootelijk de bluf en de hardheid tegen ondergeschikten reeds in 1876 den Heer van Marken voorkwam, zoo mag men niet vergeten dat er een tijd geweest is waarin gevallen van dien aard niet enkel voorkwamen, maar de geheele

verhouding tusschen meester en knecht kenmerkten. Dat sommige goede dingen voor een bepaalde klasse van menschen geschapen zijn, en dat alleen wie ze kan betalen er recht op heeft, dat iemand die ze niet kan bekostigen, ze ook niet begeert; dit is geen gevoelen dat verdwenen is. Ik meen wel dat het modern-burgerlijke sentiment het veroordeelt, maar dan alleen in de betrekking tusschen particuliere personen. Want dit sentiment wordt blijkbaar in het minst niet beleedigd door de etalage van de weelde van de koninklijke familie, onder de oogen juist van de ellendigste armen, zooals niet lang geleden in Friesland is gebeurd. Toen onlangs het Hof in Haarlem op visite was, hebben de bourgeois-bladen den streek van den door Van Marken geciteerden patroon herhaald, en de spijskaart publiek gemaakt. En, zooals vroeger alle bedienden meenden, en sommige nog meenen, dat hunne meesters van de goede dingen de beste moeten hebben omdat zij meesters waren, zoo meent het volk nog grootendeels dat de praal van zijne regeerders een rechtmatig privilegie is. Zelfs de Heer van Marken kon wat hij verhaalde nog maar toetsen aan het half-geävanceerde, het modern-burgerlijke sentiment. - Toen de chef weg was, werden hem natuurlijk de verwenschingen van zijn personeel nagezonden. ‘Dwaze menschen, laat de Heer van Marken een van hen zeggen, dwaze menschen, dacht ik, toen even daarna mijn kleine Jan mij om den hals vloog en mij naar de tafel troonde, waar mijn goede vrouw mij zat te wachten met een schotel eenvoudigen middagkost, die mij zeker veel beter gesmaakt heeft, dan de pasteien en truffels van mijn patroon.’ Nu, ik ben ook geen vriend van pasteien, omdat die mij in den regel te vet zijn, maar ik houd zeer veel van truffels, van versche wel te verstaan. Ik vrees evenwel dat wij hier verzocht worden den bediende, den vader van kleinen Jan, te bewonderen en zijn patroon te beklagen. Dit - moeten wij verstaan - is zooals het behoort, en als nu maar iedereen op die manier zijn beklag en zijn bewondering verdeelde, dan waren wij spoedig in een aardsch paradijs, ondanks dat de een voort zou gaan

met truffels te eten, de ander met ze te lezen op een menu. Nu wil ik er niet over twisten wat ten slotte het ware geluk vertegenwoordigt, de middagkost of de truffels; de pasteien geef ik cadeau, bij wijze van spreken ten minste. Dit punt, dat ik weet niet in welk onderdeel van de wijsbegeerte tehuis hoort, is niet aan de orde. Aan de orde is: wat de meeste menschen voor het ware geluk hoúden, en daartoe rekent men de truffels, zelfs in fleschjes, ofschoon de versche natuurlijk lekkerder zijn. En die dat beseft, wordt door de voorstelling welke de Heer van Marken van zijne anecdote geeft, even onaangenaam getroffen als de Heer van Marken door de gebeurtenis zelve. Hem ergerde het zuivere, ons kwetst zijn gemengde kapitalistisch sentiment. Ja, bijna verkiezen wij het zuivere sentiment. Het schijnt ons oprechter, meer uit één stuk: zoo waren die luî, denken wij, hunne ondergeschikten rekenden zij niet tot menschen die zintuigen en behoeften hadden als zij, niet geheel ten onrechte zelfs, en die ondergeschikt was wist niet beter of het hoorde zoo. - Maar nu iemand te hooren, die zooveel dichter bij ons staat, en vooral dit met ons gemeen heeft, dat het maatschappelijk bewustzijn eenigszins in hem ademt, die wel den poenigen kantoorheer bestraft, maar toch doet alsof hij het ware en laatste woord in deze quaestie niet durft zeggen, en zich met een uitvlucht behelpt, een platte algemeenheid, dit grieft ons stellig dieper. Wij moeten ons vasthouden aan onze wetenschappelijke overtuiging, om niet door ons sentiment te worden meegesleept, en om te blijven bedenken dat Van Marken geen uitvlucht bedoelt en eene belangrijke, behartenswaardige moreele waarheid meent te leeraren.[1)] - Dit is één geval van de grootspraak, die ik wilde illustreeren.

1) Mogelijk is iemand die dit leest, bezig te denken: nu ja, dat is alles uit die lezing van Van Marken in 1876, hij zal in 16 jaar wel veranderd zijn. - Over die verandering straks; en in het algemeen de opmerking dat ik mij niet verbeeld een zekeren Heer J.C. van Marken te berispen of de les te lezen, maar uit stukken van de politieke literatuur zekere verschijnselen in onze beschaving te bestudeeren.

V.

Als grootspraak voelen wij de poping om de kapitalistische wereld voor te stellen als een plaats waarin de tevredenheid het deel van de armen is, de rijken met het omgekeerde bezocht worden. De realiteit is precies andersom. Wij hooren het als een fraze, dat den koopman zijn fijn diner niet gesmaakt heeft. Waarom zou hij het dan besteld hebben? Neen, dat loflied op den eenvoud is een gedwongen fraaiigheid, en wij vernemen onderdoor het knarsen van den billijken nijd, het snikken van een hongerig kroost. Alleen die eenvoud is plezierig die een smaakvol besteedde welvaart veroorlooft, een verfijning van de weelde, geen noodzakelijke beperking van behoeften waarin alleen verdierlijkte menschen kunnen berusten. Tenzij natuurlijk een individu behagen scheppe in de uitsluitende verzorging van zijn geestelijke voortreffelijkheid, en al het overige gering acht. Maar wij hebben te maken met de voorkeur van de groote massa, en alleen wanneer die voorkeur vrij is; wanneer wij eenen staat van samenleving zullen bereikt hebben, waarin de een de uitgezochtste spijzen en het overige verkiest, en de andere er zich niet om bekommert, niet omdat ze voor hem onbereikbaar zijn maar omdat hij er niet van houdt, daar geeft het pas de matigheid aan te bevelen. De matigheid is verachtelijk zoolang de matigheid gedwongen is. Alleen in de socialistische wereld is het met den goeden smaak vereenigbaar, de onthouding te prijzen. Wij zijn nog zoo ver niet, en te doen alsof wij zoo ver waren, is bluf. - Ruim 16 jaar later heeft de Heer van Marken weer een redevoering gehouden voor werklieden, die eveneens verschenen is.[1)]. Ditmaal tot zijn eigen werklieden, in druk van zijn eigen persen. Al dien tijd heeft de Heer van Marken ijverig gewerkt aan zijne manier om de maatschappij

1) *De Fabrieksbode*, onder redactie van I.C. van Marken, Elfde jaargang, 1892, Zaterdag 6 Augustus. Feestnommer ter blijvende herinnering aan de wijding van 'De Gemeenschap', - Delft, Van Markens Drukkerij-Vennootschap.

te verbeteren, en in getrouwheid aan de beginselen door hem bij zijn optreden als fabrikant kenbaar gemaakt, is hij niet te kort gekomen. De woorden zijn daden geworden, wat gedaan kon worden *is* gedaan. Een van deze daden was de aanleiding tot het uitspreken van die redevoering; voor het eerst in een nieuw gebouw, een zaal voor bijeenkomsten van allerlei aard, vernomen, hadden deze woorden de strekking de moreele beteekenis van de opening te doen waardeeren. De rede zelf, en de verdere inhoud van het boekje waarin zij voorkomt, het relaas van de wijding, vloeit over van de melk van de wederzijdsche achting, de honing van edele gezindheid. En het is waarlijk niet dat ik edik en gal zou verkiezen, of dat de vorm waarin het milde en zoete wordt geboden, mij literarisch van minder goeden smaak zou dunken. Dit laatste is wel eenigszins het geval, maar niet noemenswaard bij de oorzaak van den afkeer die deze manier van spreken over de realiteit van vandaag mij inboezemt. - Ontken ik het recht van een fabrikant die gelukkig geweest is zijn zaken, en die daarbij veel goede dingen voor zijn arbeiders heeft gedaan, om op een gegeven tijdstip bij het klimmen van zijn jaren tot hoog in den mannelijken leeftijd, dan een enthousiast en een optimistisch woord te spreken tot het personeel van zijn inrichtingen bij gelegenheid van een feest? Ontzeg ik den Heer van Marken de vrijheid om tevreden te zijn over den gang van zijn ondernemingen, of ingenomen met den roep die om verschillende redenen van ze uitgaat? Het een, noch het ander. Bij het sociologisch onderzoek worden geen standjes gemaakt of prijzen uitgedeeld, ook niet bij de ontleding van sentimenten die de maatschappelijke stelsels vergezellen, zooals de geur hangt aan de voorwerpen. Maar deze practische, zuiver agitatorische strekking heeft deze ontleding, dat wij, door den menschen zoowel den een als den anderen geur aan te bieden, hen trachten te overtuigen van de mindere voortreffelijkheid van de instellingen die het minder aangename sentiment voortbrengen. Hier dan is het socialistische sentiment, dat, zich vermeiende in de uitmuntendheid van de

door de socialistische leer ontworpen minder dan voorspelde instellingen, met een aan afgrijzen palend gevoel ontwaart, hoe daar de namen van de schoone toekomst worden gegeven aan de feiten van een verfoeielijke werkelijkheid. Welke andere dan zwarte voorstelling van de hedendaagsche toestanden kan gegeven worden, zonder het socialistisch sentiment te kwetsen, zal in den laatsten paragraaf van dit artikel worden aangeduid; deze verfraaiing met socialistische verven is in hooge mate aanstootelijk.

Het nieuwe gebouw heeft de Heer van Marken genoemd: De Gemeenschap. Hier begint in onze oogen al het misbruik en de grootspraak. De vlag geheeschen door de echtgenoote van den redenaar, aangesproken als de ‘moeder der gemeenschap’, draagt in zijn witte baan deze voor onze oogen duidelijk leesbare leuze: Van Delft begint de sociale victorie. Hoeveel bescheidenheidsverklaringen de Heer van Marken ook voortgaat met af te leggen, dat is alleen zijn verstand dat hem telkens aan de betrekkelijke nietigheid van de resultaten herinnert. Maar zijn gemoed verkneutert zich heimelijk in het half uitgesproken besef, dat hier nu eigenlijk aan de groote taak van de maatschappelijke hervorming met succes gearbeid wordt. De versterking van het gemeenschapsgevoel heeft hij van het begin af gehouden voor het éene noodige, en in zijn fabriek heeft men, zoo gelooft hij, al fijn aan de stichting van een gemeenschap gewerkt. Dit nu maar op groote schaal en algemeen nagevolgd, en de groote gemeenschap van de toekomst is hare verwezenlijking nabij. Zijne onderneming is een van de cellen bij wijze van spreken, waaruit het maatschappelijk organisme van de toekomst zal zijn geweven. Het behaagt den redenaar namen te geven aan personen en instellingen van zijne onderneming, die aan het algemeene huishouden zijn ontleend. De keuze van deze beeldspraak verraadt het sentiment. Hij spreekt van volksvertegenwoordigers; van het vaderland, van militaire instituten: kader, bataljons, rangen van officieren, gelederen, die het vaderland dienen; zinspeelt op den volksaard van de Nederlanders die tegen

Spanje hebben gestreden en nu ook in ‘onzen eigen kring’ zou uitmunten, en op éene plaats betitelt hij de fabriek met wat er bij behoort: onze sociale organisatie. De Heer van Marken heeft de aangename visie van de maatschappij van de toekomst, heel in het klein aanwezig te zien in de onderneming die hij bestuurt. Bijna op elke bladzijde glimt het woord gemeenschap, kon de gemeenschap als een geest worden opgeroepen door herhaaldelijk haar naam te noemen, dan zou zij nog in het Agneta-park moeten rondwaren. De nieuwe zaal begroet de Heer van Marken herhaaldelijk als den tempel der gemeenschap, een tempel waarin hij zonder zelfverheffing zich kan beschouwen als de priester van zijne altaren.

En echter, - als het schuim van dit burgerlijke idealisme is weggeblazen, zal over nog eenigen tijd, niemand meer van deze vaten willen drinken. Hoe de zucht tot mooi-doenerij, de bourgeois liefde voor schoone woorden, den spreker door dik en dun drijft, bespeurt men wel het treffendst op éene plaats waar hij, nu niet de industrieele instellingen die hij bestuurt en dan metaforisch, maar den tegenwoordigen Staat der Nederlanden, de achterlijke oligarchie, kalmweg de groote gemeenschap noemt, waarvan de fabriek een gedeelte zou zijn. Het is de plaats waar allereerst ‘aan het geëerbiedigd hoofd van den staat, - aan H.M. de Koningin-Regentes’ dank wordt betuigd voor de ontvangen blijken van belangstelling, in geld en in het bezoek op 20 April. - Hier is, dunkt mij, het hoogtepunt van de smakeloosheid bereikt. Hoe een ernstig en vooruitstrevend man, die de ‘liberale partij’ den rug heeft toegekeerd, die zich gaarne socialist noemt, die een nieuwe ‘sociale partij’ wil stichten, die jaren en jaren in belangrijke quaesties van publieken aard zich heeft verdiept, - hoe hij de misselijke komedie van het koningschap op zijn terreinen kon laten uitvoeren, is mij alleen begrijpelijk als ik mij het wezen van dit jagende sentiment voorstel. Succes en bluf zijn in het bordeel van de bourgeoisie de namen van de meest gevierde vrouwen. Naar hunne om-

helzingen haakt heel de bent en weet van geen andere, zuivere min. Het tegenwoordige een schijn te geven, te doen als of het nog zoo kwaad niet was, daar heeft zij alles voor over. Dit voor ons allerstuitendste sentiment verblindt de besten van hare kaste en voor de verwerpelijkste dingen. Zoo moest zelfs een van Marken dulden niet enkel, maar er plezier in hebben, dat de Haagsche hofstoet, als zoodanig eene in het jaar onzer beschaving monsterlijke vertooning, de poort van zijne schepping kwam binnenstuiven met zijn onnoozele en aan 's lands armen ontstolen praal! Dit schamele fantasietje, dat het miserabele Holland onzer dagen een ‘groote gemeenschap’ zou zijn en de weduwe van den laatsten Koning daarvan het ‘geëerbiedigd hoofd,’ het heeft Van Markens burgermans-gevoeligheid bekoord, zoodat hij zegt alleen uit bescheidenheid geen tweede bezoek te hebben willen solliciteeren! Van Marken betreurt dat het samenzijn in het nieuwe gebouw niet aan de Regentes en haar dochtertje kon worden vertoond.... En zie hier tevens een bewijs van de bewering, dat het enkel prediken tegen eenig heerschend wanbegrip niet helpt, want de Heer van Marken, die uit de maatschappij, welke op de grootheid van individüen berust, den eerbied voor wereldsche grootheid wilde verbannen, roemt nu zelf in de eer aan zijne ondernemingen door de koninklijke belangstelling bewezen, en zou zoo erg graag nog eens een vrouw en een meisje huldigend ontvangen, waarvan hij niets anders weet dan dat zij de allerhoogste plaatsen innemen. Een hooggeplaatstheid, die bovendien geheel onvereenigbaar is met de politieke theorieën, welke hij met nadruk verkondigt. Of is in zijne sociale partij plaats voor een aan de beschaving zoo vijandig instituut als dit overblijfsel van het constitutioneele koningschap? - Van Marken behoorde minstens als republikein te spreken, waarvan hij de denkbeelden heeft; maar het modern-burgerlijke sentiment dat het bestaande idealiseert, leent hem de kruipende grootspraak van een lakei.

Verder heb ik niet veel woorden noodig om, nu op dit meerdere de aandacht gevestigd is, de karakteristiek van

het mindere te voltooien. Immers, als wij den Heer van Marken zoo ver zien gaan van aan een realiteit zoo leelijk als het hedendaagsche Nederland vertegenwoordigt, den schoonen naam te geven die de samenleving van de toekomst draagt in onze verbeelding, dan verwondert het niemand meer dat hij zijne betrekkelijkerwijze uitnemende fabrieken zoo betitelt. Maar ook dit is grootspraak en het sentiment dat hem daarbij leidt, niet bestand tegen een scherper examen. Dit is kortelijk de indruk van de rede. - De spreker is voor beide blind: hij ziet het heden niet dat hij veel te mooi maakt, en de toekomst niet die hij zich voorstelt als het gerepareerde (en niet volkomen gerevolution-neerde) heden. Zoo laat hij zich uit over de noodzakelijkheid van een 'kloek gezag'. Wat is nu de zaak? Moeten wij gelooven dat in de kapitalistische wereld, waarvan de Delftsche fabriek een samenstellend deel is, een kloek gezag, 'maar dat vrij is van heerschzucht' mogelijk zou zijn, als de gezagvoerders hun 'gemeenschapsgevoel' maar wat meer lieten inbrengen? Of hebben wij met den spreker te denken aan een noodzakelijke behoefte van elke, dus ook van de latere, gemeenschap om door een gezag 'dat zich krachtig doet gelden' te laten leiden? Beide uitleggingen kwetsen het sentiment. Tot welke soort van gezagsoefening de kapitalistische productie-wijze voert, die ieder mensch in een voortdurende afhankelijkheid van een ander mensch stelt, weten wij, helaas, al te precies om ons door het praatje van Van Marken te laten bedotten. En dan, in de tweede plaats, is een gemeenschap waarin gezag zou worden geduld, laat staan, noodig geacht, geen interpretatie van ons ideaal, maar een satire er van. Er zijn geen twee dingen die elkaar volledliger uitsluiten dan de denkbeelden van gezag en van gemeenschap. Het gezag zal op de aarde blijven zoolang de gemeenschap niet compleet is, het zijn twee schalen van den balans die niet beide gelijktijdig stijdig of dalen, en wie zich zoowel van het een als het ander een vriend verklaart, weet niet wat hij zegt. - Een tweede voorbeeld. Eenige malen gewaagt de Heer van Marken van de 'belan-

gen der gemeenschap', van eene 'harmonie van belangen tusschen kapitaal, arbeid en leiding.' 'Een harmonie', zegt hij, 'waarvan de bestaanbaarheid ten minste op even goede gronden te verdedigen valt als de vermeende noodzakelijkheid van den strijd.' Niet het sentiment, maar de leer zou het raken wanneer wij hier over deze vraag een discussie begonnen; wel ligt het op onzen weg de eer van het beleedigde gevoel te wreken. Heeft de Heer van Marken nu werkelijk vrede met een verdeeling van belangen in eene gemeenschap als hier plaats vindt - of denkt hij zich geene andere harmonie dan de actueele in eene gemeenschap bereikbaar? In het eerste geval: hoe kan men met een effen gezicht, en eenigermate zalvend, spreken over de belangen van de gemeenschap, die elk met nauwgezetheid behoort te dienen - als in de werkelijkheid het eene lid der 'gemeenschap' zijn belang kan begrooten, laat ons zeggen op dertigduizend gulden per jaar, de andere op 10 gulden in de week? In het tweede geval: eene harmonie die deze dissonnanten zou moeten oplossen in een zuiver accoord, zal wel enkel vernomen worden in den droom van den man van de dertigduizend gulden, de man van den daalder per dag zal er niet mee dweepen. - Een derde voorbeeld. 'De belangen onzer ondernemingen veroorloven dikwijls niet openbaarheid te geven aan zooveel, dat haar op verschillend gebied verheft boven het gewone peil, zooveel dat haar eene onbetwistbaren voorrang heeft geschonken in de nijverheid, en niet slechts in de beperkte nijverheid van ons kleine vaderland. - Als nu de Heer van Marken eens goed wilde proeven wat hij voor zich had, en niet over de verzuurde kapitalistische klieken de saus van zijn eigen sentiment goot, dan zou hij, dunkt mij, vooral bij het bedenken van deze zaak, een erg viezen smaak moeten krijgen. Het mankeert er enkel aan dat hij de noodzakelijke geheimhouding van 'zooveel' ging verheerlijken. Wel sterk moet de manie van het optimisme hem bezitten, als hij in dezelfde rede van dit zuiver kapitalistische, anti-sociale systeem kon gewagen en nogthans de geheele socialistische terminologie te

pas brengen. Niet, nogmaals, om te debatteeren, maar om de dikte van het sentiments-pantser te meten dat zulke slagen keert, bedenke men wat de geheimhouding van zekere industrieele inrichtingen en methoden beteekent. De Heer van Marken zegt het zelf: de belangen der ondernemingen eischen het. Reeds daaruit blijkt immers onweêrsprekelijk dat elke bijzondere nijverheids-onderneming van tegenwoordig, geen andere belangen dan de belangen van de winstzoekende kapitalisten *kan* beöogen? Niet de productie is van de hedendaagsche productie het doel. Haar doel is niet de voortbrenging van goederen, maar de voortbrenging van meer waarde aan geld dan de kosten van de voortbrenging bedragen - van een overschot dat als kapitaal in de zakken van de bezittende klassen gaat. Daarom staat het belang van elke onderneming lijnrecht tegenover het belang van het geheel. Heeft eene onderneming een middel gevonden om goedkooper of beter te werken dan een andere, een middel dat zij niet zoekt omdat het haar een lust is het publiek beter en goedkooper te bedienen, maar om een voor haar gunstiger verhouding te bereiken tusschen de uitgaven en de ontvangsten, en dientengevolge een grooter overschot te verkrijgen, dan - moet zij er voor zorgen dat dit middel geheim blijft. Waren de belangen van wat Van Marken het hart heeft de groote gemeenschap en een deel er van te noemen, niet aan elkaar tegenovergesteld, was het streven van de tegenwoordige productie niet het verrijken van personen maar het voorzien van de massa - dan zou iedere onderneming die een verbetering had uitgevonden, zich haasten er de grootst mogelijke bekendheid aan te geven. - Wat moeten wij van den Heer van Marken gelooven: gevoelt de Heer van Marken niet het anti-sociale van het bedrijf dat hij en al zijne collega's volgen, en moeten volgen, of heeft hij zulk een schamele conceptie van eene gemeenschap dat hem deze strijd van een deel tegen het geheel niet hindert....!

VI.

- ‘Medeburgers - wij zijn hier bijeen als vertegenwoordigers van twee zeer verschillende belangen. Gij, de arbeiders aan deze fabrieken, hebt er voordeel bij dat ik, directeur en zaakwaarnemer van de aandeelhouders, zoo weinig mogelijk winst maak, omdat van de opbrengst van hetgeen hier gefabriceerd wordt, het geld dat niet in mijn zak en den hunnen gaat, door u wordt ingepalmd. Ik heb er daarentegen belang bij dat uw loon zoo laag mogelijk zij, omdat van de opbrengst van hetgeen hier wordt gefabriceerd, het geld dat gij niet in uwe vingers krijgt, bestemd is voor de aandeelhouders en voor mij. Natuurlijk moeten gij en ik bij het streven om van de opbrengst zooveel mogelijk naar ons toe te halen, niet alleen daarop maar ook nog op eenige andere dingen letten. Ten eerste moeten wij er voor zorgen dat er iets te verdeelen vált. In de zorg daarvoor zijn wij bij manier van spreken als diefje en diefjesmaat. Onze gemeenschappelijke vijand van dat standpunt, nl. in den nek, gezien, is het publiek dat gist eet en spiritus drinkt. Wij moeten hun zooveel mogelijk van dat tuig in de maag stoppen en tegen zoo hoog mogelijke prijzen. Zooveel als het even lijden kan boven onze kosten moeten wij hun uit den zak kloppen. Niet té veel, want dan gaan ze bij onze concurrenten koopen. De waar moet zoo zijn dat er zooveel mogelijk van verkocht wordt, juist zoo goed dat onze waar de beste is, en telkens zooveel beter als noodig is om de beste te blijven. - Nu, de zorg voor de opbrengst vereenigt ons niet alleen tegenover onze medemenschen (hm!), maar stelt ook zekere lijnen die wij bij onzen onderlingen strijd in het oog moeten houden. Als gij te veel loon gaat eischen, zoodat, al wilde ik niets voor de actionnarissen en mijzelf bewaren, de oude klare en de pannekoeken te duur zouden worden, dan verloopt ons standje en dan zijt gij wat onze Israëlitische medeburgers noemen, finaal gesjochten. Ik ook eenigszins maar niet zoo erg. Dit moet gij niet vergeten, in uw eigen belang: er is wat men noemt een loon-

standaard in de wereld: dat is de mate van de vaardigheid welke de werklieden in het verdeelen van de opbrengst hebben bereikt. Waar zij over het algemeen mede tevreden zijn, bepaalt den loonstandaard en gaat door voor billijk. En dat is ook billijk, aangezien gij niet meer verdient dan gij verdient, ik bedoel: omdat niemand zoo gek behoeft te zijn u meer te geven dan gij vraagt. Wel, als gij nu eenigzins belangrijk boven den loonstandaard wilt gaan, gebeurt er van twee dingen één: of, zoo als ik gezegd heb, de krentebroodjes en de pommerans wordt te duur, zoodat wij niet verkoopen, want gij zijt - met verlof - te beroerd om al uwe collega's over te halen ook loonsverhooging te eischen. Of, wij zouden de prijzen de zelfde laten en als aandeelhouders en directie ons te vreden stellen met minder dividend en tantième. Uit vrees anders de heele boel te verliezen zouden wij wellicht toegeven, maar aan onze toegevendheid komt een einde. Voor mijn bemoeiingen als directeur is ook een soort loonstandaard en eveneens voor de uitkeering aan de heeren die in onze onderneming een levendig aandeel nemen, een aandeel dat voortdurend vruchten afwerpt. Daalt nu, tengevolge van uwe hooge eischen en de onmogelijkheid om de prijzen op te slaan, onze vergoeding eenigszins beduidend onder het peil dat wij met eenige zekerheid in andere affaires zouden kunnen bereiken - dan verplaatst zich het kapitaal, en dan verplaatst zich de directeur, en gij, waarde vrienden, zijt alweer gesjochten. Houdt dit voor oogen, dat als het op mij en op de aandeelhouders wasemt, dan regent het baksteenen op ú. - Dit is van uw kant de grens waarbinnen gij als arbeiders van mijne fabriek, verstandig zult doen uwe aanspraken te beperken.

En nu van mijn kant. Ik heb zoo straks gezegd dat ik en mijns gelijken er op uit waren uw loon zoo laag mogelijk te houden. Dit is een beetje te algemeen gezegd en daardoor minder juist. Want ook in dit streven moet ik mij laten leiden door onze eerste zorg: dat er zooveel mogelijk wordt ingepikt boven de uitgaven. Druk ik nu uw loon zoo kolos-

saal naar beneden dat gij het eenvoudig verdraait om te werken, dan loop ik groot gevaar om mijn broodwinning te verliezen. Terwijl ik daarentegen juist heb opgemerkt dat met wat hoogere loonen en wat kortere werkuren, zoowel de hoeveelheid als het gehalte van uw productie stijgt - en, dat is het grappige er van - stijgt in een grootere mate dan de aan die voor u aangenamer regeling verbonden uitgaven. Degenen onder u die hersens in hun hoofd hebben, zullen nu begrijpen, hoe die generale formule van zoo laag mogelijke loonen, hoe die moet luiden als ze precies wil wezen; namelijk zoo: mijn belang is, u zoo weinig te geven als gij van mij wilt aannemen zonder nijdig te worden en uwe ambitie kwijt te raken, of kunt aannemen zonder van honger te barsten. Elke cent die ik u meer betaal, ontsteel ik aan de aandeelhouders en aan mijzelf.

Gij ziet dus, medeburgers, dat hoezeer het juist is wat ik begonnen ben te zeggen, en onze belangen aan elkaar tegenovergesteld zijn, toch een zekere gemeenschappelijkheid van belangen niet kan worden ontkend. Het moet dus ons doel zijn tegelijk te letten op wat ons verdeelt en op wat ons vereenigt. Gij zult er steeds op uit moeten wezen zooveel van mij te vragen als ik geven kan: en wees gerust dat ik niet meer geven zal dan ik in de ruimte kan missen; ik zal, acht slaande op die komieke verhouding tusschen uw beter leven en uw nog beteren arbeid, er voor blijven waken dat uw leven steeds zoo goed zij, dat ik van uw arbeid het beste mag verwachten. - En als wij nu dezen stand van zaken eens nauwkeurig beschouwen - een stand van zaken dien gij noch ik hebben geschapen, dien gij bij het verlaten van moeders dikwijls leegen pappot en ik na het afloopen van mijn studie-jaren hebt leeren kennen, die de eenige manier is waarop tegenwoordig in de behoefte aan spiritus en gist kan worden voorzien, en dien wij dus moeten aanvaarden zoolang men ons geen ander middel aan de hand doet om te leven, dat wil zeggen zoolang de produkten van den arbeid van anderen voor ons alleen verkrijgbaar zijn in ruil tegen de door ons op die wijze gefabriceerde artikelen -

als wij, met andere woorden, er van doordrongen zijn dat dit voor ons de onvermijdelijke noodzakelijkheid is: wat dan, medeburgers, hebben wij in dat besef als verstandige menschen te doen? Vergun mij op deze vraag het antwoord te laten volgen. - Ten eerste moeten wij ons bij de feiten neerleggen zoolang zij bestaan. Het is de natuurlijke grondslag van elke maatschappij, dat de individuën gedreven worden door hun eigenbelang. Van de vorige, van de tegenwoordige, van de toekomstige. Alleen zal de manier waarop het eigenbelang werkt, verschillen. Daar zal ik nu niet nader op ingaan, daar bedoel ik op dit oogenblik alleen mee te zeggen, dat wij ons geen seconde behoeven te verontrusten of wij wel zedelijk goed doen met ons in die noodzakelijkheid te schikken. Bedenk bovendien dat ik tot u spreek als werklieden aan een bepaalde fabriek. Ik meen dat het niets zou geven om hier in de fabriek, bij onze dagelijksche bezigheden, ons er tegen te verzetten; ik heb u gezegd waarom. Wij zullen wel doen met in het geheel niet te mopperen: gij niet wegens uwe lage loonen en mijne hooge tantièmes; ik niet wegens uwe neiging om evenwél te mopperen en uwe ondankbaarheid voor mijne goede zorgen. Laat ons integendeel de noodzakelijkheid niet enkel aanvaarden, maar trachten ons leven van elken dag er niet door te laten verbitteren. Ik ben daarbij een goed mensch, en ik zie er geen bezwaar in, de tantièmes en de dividenden éenmaal in veiligheid, het u zoo aangenaam mogelijk te maken. Het spierinkje, dat ik uitwerp om een kabeljouw te vangen, wil ik wel in de beste Delftsche boter laten bakken, dat kan mij niet schelen. Het is een dubbele last: de onplezierige noodzakelijkheid én een vergald bestaan, wie wijs is draagt enkel de noodzakelijkheid. De tantièmes en de dividenden zouden minder welkom zijn, als behalve uw bloed en uw zweet, ook nog uw gal er aan kleefde - minder, zeg ik, maar niet zóoveel minder dat wij zouden weigeren ze op te strijken, wees dus spaarzaam met uw gal. En gij zijt toch reeds in die mate ontbloot van de stoffelijke en intellektueele genietingen des levens, dat gij verkeerd zoudt doen met u nog

verder bloot te geven aan de beten van een knagende ontevredenheid.

Ik wil niet eindigen, medeburgers, alvorens ik u bekend gemaakt heb met het antwoord dat ik zou willen geven, indien gij, de verliezende partij bij de hedendaagsche maatschappelijke regeling, mij gingt vragen naar mijne meening omtrent de mogelijkheid en de wenschelijkheid van die regeling te veranderen. Reeds heb ik u gezegd dat ik een goed mensch was, en, als gij kondet lezen op den bodem van mijn hart, dan zoudt gij daar de verzuchting gegrift vinden om in het geheel geen spieringen, rauw of gebakken, te behoeven uittewerpen. Dat is wat de wenschelijkheid amputeert; wat de mogelijkheid aangaat, ook daaromtrent heb ik een vaste meening. Niet hier of daar op kleine schaal en voor eigen rekening, behoort de hervorming van het productie-stelsel te worden aangevangen, dat is de ouderwetsche, afgedankte idee. Maar daar waar de organisatie van de klasse die de productie leidt, het sterkste is, welke organisatie steeds actiever ten dienste van de productie-zelve optreedt, daar dient men te beginnen; namelijk bij de inrichting van den Staat. Als staatsburgers moet gij eerst den Staat democratiseeren en, nu hij onmogelijk op eenmaal, de bestaande verbrokkeling van de productie in particuliere ondernemingen kan vereenigen tot één geheel, zijn macht gebruiken om de straks genoemde en u hinderlijke fouten van het systeem zooveel mogelijk te beperken. De Staat én sterk én democratisch: dat zij uwe leuze, daarmee bereikt gij een tweeledig doel: de verbetering in het begin en de hervorming ten slotte. Omdat die hervorming totaal moet zijn, noemen wij haar de revolutie van het kapitalisme. Ik zeg niet dat gij deze revolutie enkel door wettelijke regeling zult moeten tot stand brengen. Immers het kapitalisme is bezig zich-zelve te revolutionneeren. Kijk maar om u heen. Om de concurrentie te kunnen voeren, moeten wij ons steeds grooter inrichten, en zoo verdringen de enkele groote de ontelbare kleine instellingen. De eigenaars en leiders van die groote worden minder talrijk en ieder voor zich rijker,

de vorige drijvers van kleine zaken versterken de klasse van de armen, vormen allen tesamen het proletariaat. Dat is dus een manier om de kaars aan twee einden tegelijk te branden: eindelijk komt het monopolie in de plaats van het particuliere initiatief, en zullen de proletariërs de bezitters overstroomen. De proletariërs zullen dan de inmiddels alles beheerschende monopolies gaan exploiteeren ten algemeenen nutte - en in korten tijd is het verschil tusschen bezitters en proletariërs verdwenen, de klasse-staat is weg en heeft plaats gemaakt voor de socialistische organisatie. De Staat moet krachtig genoeg worden gemaakt om den overgang voor de proletariërs zoo gunstig mogelijk te kunnen, en democratisch, om hem zoo gunstig mogelijk te willen regelen. En om naderhand geschikt te zijn voor de taak,... de erfenis van het Kapitalisme, nl. het Monopolie, te aanvaarden. - Beschouw dus, medeburgers, mij als een leider in den strijd tegen den nog niet gedemocratiseerden en nog onsamenhangenden Staat. Het zelfbewuste proletariaat moet zich meester maken van de politieke macht; de organisatie van de bezittende klasse, de in hare soort volledigste organisatie die de wereld ooit heeft gezien, kome in handen van de werklieden. Dat is de kortste, de breede, de veilige weg tot het einddoel: de Revolutie van het Kapitalisme!

En intusschen, medeburgers, hoeden wij ons den gewapenden vrede, die ons beiden door ons eigenbelang afgedwongen overeenkomst met elkaar, om elkaar niet noodeloos te plagen of naar de geldende zienswijze onredelijk te behandelen, en elkaar integendeel over en weer te bejegenen met zooveel tegemoetkoming als met ons belang vereenigbaar is, hoeden wij ons dien toestand ook maar in eenige verte te vergelijken bij de organisatie waar ik van repte. De hel verschilt niet meer van den hemel dan het socialisme dat komen moet van het kapitalisme dat is..... Althans ik, de sterkere, die in eene positie geplaatst ben welke zeer weinige van de nadeelen, en al de voordeelen van het kapitalisme aanbiedt, ik zou, met al mijn idealiseeren van het bestaande, slechts den indruk maken van het toekomende

niet te begrijpen en van u te bespotten. Bij het nadeel dat ik u als kapitalist toebreng, zij het verre van mij de beleediging van den hoon te voegen. - Ik heb gezegd.'

Als in de plaats van de redevoeringen, zooals er in dit artikel twee uit verschillende tijdperken van Van Markens leven behandeld zijn, wellicht de eerste die hij gehouden heeft en de laatste tot heden, - een toespraak als de hier geschetste van den aanvang af had mogen treden, dan zou, behalve de roem van zijn gist over het land, de zuurdeessem van zijner woorden kracht onweerstaanbaar door de openbare meening zijn gegaan.

Sept./October 1892.

Semeleïs. Door H.J. Boeken.

I.

‘O god, o Zeus, o heilge hemel-koning,
Licht-neer de stilte van uw hoog paleis,
Doorlucht de rondheid van uw ronde woning,

Daal-neer den vrede van uw wereld-pais,
Laat al het volk in uwen naam verzamen,
Klinkend het lied òp op plechtige wijs

En noemend kinderlijk uw dierbre namen,
Die elk een schuts-woord zijn van vrede en rust,
Een bloeisel en een zegen voor het samen-

Wonende volkschap, uwens heerschens lust.
Vader, gij zijt de vader van de dingen,
De menschen en het vee, - en de oogenlust:

De bloemen, 't groen, - die in de takken zingen:
   De vooglen, - van den donder die 's nachts schalt
Op den Kithairoon, dat in sidderingen

De grond dreunt en ons stad, maar geen huis valt
   Dan dat gewezen werd door uws toorns wijsheid
En vorkgen bliksem-schicht, - vader u zal 't

Volk eeren vader-raadsman van de grijsheid
   Der stad, - en vader van den dag en 't licht, -
En vader van de goôn, en die hen wijs leidt

Tot gaven-gevers van het volk, - gij richt
   De Starren en de Zon, en ook de Maan,
De bleeke lichtster van den nacht, die zich 't

Maagddom verkoor, waarvoor de maagden gaan
   In bleeke reien bij 't wit licht, bezwerend
De maagden-kwalen, die zij zendt en gaan

Naar 't wisslen van haar vorm, - maar gij, verkeerend
   Haar zwakte in sterkheid, en ze, vrouwen, zeegnend
Tot moedren van de kindsheid door 't begeerend

Manvolk, uw zonen, die als gij, - bejeegnend
   De aarde met liefheid en den dauw der min,
En 't dorstig land tot vruchtbaarheid bereegnend, -

Doen uw geboden naar uw scheppers-zin.
   Dan spaar, o god, de mannen en de vrouwen,
De kindren, knapen, maagden van 't gezin,

Dat uw stad Theben is, en laat geen rouwe
Vallen op 't volk omfloersend 't zonnelicht.
En hen die trokken uit om de landouwen

Te vrijen van den vijand, laat hen licht
Keeren de landplaag en weeromme-komen
De lievlingschap der jeugd, de bloem van 't Sticht.

Zij zijn de jeugd, zij zijn de gouden droomen
Van 't leven, hier verwerkelijkt op aard;
Zij zijn als op de groote zeeë-stroomen

't Omkrullend schuim dat elke golf-top gaart,
Dat even schittert in de zon, dan boven
Het wijkend diep weer nedervalt naar waar 't

Mee-gaat in 't altijd-voortgaan, - zij zijn 't stoven
Der vruchte-bloesem in de zon op 't volle
Op-wentelen des jaars in 't welig loof en

Licht-warmte en warmen nacht, over het holle
Niet-zijn en duistren dood, - maar gij, heer, heerscht
Tusschen de oneindigheid des tijds en 't rollen

Der jaren, zoon des Tijds, maar die het eerst
Hèm sloegt, uw vader en de macht hem naamt
Te zwelgen in 't verlinden van het teerst

Opbloeiend leven, toen gij, licht-vorst, kwaamt,
Krijgsheld en redder en verwinnings-god,
Met uw heir lichte goôn, om u verzaamd.'

Zoo zongen ze op de al-oude wijze, tot
   Hun oppergod, de reiën die vergaderd
In 't huis van Zeus verlichtten 't menschenlot

Door zang en schalling, - toen, als in 't gebladert'
   Dat stilhangt, komt de wind-stoot, dat 't bewegen
Begint, en dat de stilte wordt dooraderd

Door 't fluistrend ruischen, en dan uitbreekt 't tegen-
   Elkaar-gebruisch van takken, - zoo begon
Na 't zwijgens-oogblik in de kerk 't bewegen:

Schuiflen van voeten, kleed-geruisch, - men kon
   Een stemm'tje hooren: kindren, die zich schaarden
Mee in de golving, gaand naar waar de zon

Hel-lichte de deur-oopning; daar vergaarde
   Zich 't al, hel-donkere gestalten voor den
Ontzachbren dag die buiten blonk, en waar de

Stoet in trad, hortend. Buite' uit 't wit licht gloorden
   De kleuren op, boven het vlak der straat
In het in-eens-op-kabbelen van woorden:

Kleuren van kleeding, en van licht gelaat,
   Bewegend in de looping, groote en kleinen:
Het hel en violet en bont gewaad

Van vrouwen, maagden in den witten schijn en
   Vouw-ploojing van den sluier: knapen hoog
En rank van leest en opstal, met de lijnen

Van hals en schouder trotsch-op, 't donker oog
In dubbel-glans met 't git-haar, enkle lichter
Met dieper blauwer blik; - er-tusschen-door bewoog

Het gekrioel van kindren, dat het licht er
Goudde in het krul-haar, glansde in de vochte oogjes: -
Ze schuifelden de voetjes dicht en dichter

Al bij elkaar, dan weer uit-een, als boogjes
Soms rijtjes, pratend naar elkaar, en oudere
Al stiller in de deftigheid, en hoogjes

Neerziend op de andre, - zoo ging naar der oudere
Mannen en vrouwen maatstap voort de stoet
In 't regelmatig opgaan van de schouderen.

Uit Aischylos, door H.J. Boeken.

Zeven tegen Thebe.

I. (Vs. 41-68).

BODE.
Ik was zelf ziener van de dingen, die ik zeg,
'k Zag mannen zeven, voerend elk een woesten troep,
Die, stieren slachtend over 't zwart-omkringde schild,
De vingers dippend in het varsche stierenbloed,
Ares, Enuo en de slachting-smakende Angst
Aanroepend, zwoeren òf verwoesting in de stad
Te stichten en te slechten de oude Kadmos-vest,
Of, dood, dees grond te weeken met hun leekend bloed.
En heuchnis-teeknen voor hun oudren, voor te huis
Hingen ze met hun handen aan Adrastos' kar,
Haast weenend, maar geen klacht-klank ging door hunnen mond,
Want ijzer-harde kracht van geest, gegloeid door moed
Brieschte uit hen, als van leeuwen, oorelog in 't oog.

Dat dit hun waar was werd niet door gemar vertraagd:
'k Verliet hen, lotend hoe op zìjn bestelde post
Een ieder hunner naar zìjn poort zijn schare drijv'.
Stel gij in dezen de uitgeleeznen van de stad
Snel tot een heerscher, elk bij elk poortuitgang, op.
Want zwaargewapend nadert staag de Argeeër-schaar
En komt en stofwolkt, op de vlakte valt het schuim
In witte vlokken langs de paarden-schoften neer.
Gij als de trouwe stuurman van een schip
Bescherm dees stede voor dat de adem nedervlaag
Van Ares; als een branding bromt rondom de drom.
Kom dan en vat gelegenheid met gauwen greep.
En Ik zal 't oovrig met een waakzaam wachtend oog
Bespieden en door mijn klaarzinnig woord
Wetend wat buiten voorvalt, zult gij veilig zijn.

II. (Vs. 375-416).

BODE.
Wel wetend spreke ik wel den staat der weerpartij
En hoe 't lot elk voor elke poort zijn post verkoor.
Tudeus alreede, tegen Proitos' poort gericht
Dreigt luid; maar waden door de' Ismenos raadt niet aan
De Weter; want niets goeds wil steeds maar 't offervleesch.
Maar Tudeus razend en vol geilen lust naar strijd
Schreeuwt in het zonlicht, schittrend, als een draak geschubd,
En wondt met schimpwoord wijzen weter, Oikleus' zoon,
Dat hij thans lot en strijd aanvleit met moedloosheid.
Zoodanig razend schudt hij schaduwslaande pluim
Op 't hoofd, zijns hellems manen en van onder 't schild
Klinken de koopren klokjes 't schelle schrikgeluid.
En óp 't schild voert hij dit blazoen van overmoed:
Onder het stargeflonker donkren nacht gebootst,
De volle maan pronkt prachtig op het middelvak,
Der starren ontzagwekkendst, 't nachtlijk oog dat staart.
Zoodanig ijlend in het trotsche strijdgewaad
Roept hij aan de' oever van den stroom, en geilt op strijd,
Gelijk een strijdhengst hijgend schuimbekt op 't gebit
Die hoorend 't roepen der klaroenen voorwaarts wil.
Wien stelt gij tegen dezen die aan Proitos' poort
Wanneer de slagboom valt, neemt aan om pal te staan.

ETEOKLES.
Geen pracht van waapnen zal ik vreezen van een man,
Noch vleeschoprijtend kunnen schildblazoenen zijn,
En pluim noch klokjes zullen steeken zonder speer.
En wat gij zeidet dat een nacht gebootst op 't schild
Bemarmerd met de starren aan den hemel praalt,
Wellicht waar zij voorspelster wat zijn lot zal zijn:
Als hij geveld werd en hem nacht op de oogen viel,
Dán zou den drager 't teeken en het trotsch vertoon
Naar recht verdiend is dat doen wat de naam bedoelt,
En zelf waar hij waarzegger nu hij waanzin toont.
Maar tegen Tudeus zal ik Astaks trouwen zoon
Tegen hem stellen als voorvechter voor dees poort
Van edele afkomst en den hoogen troon der Schroom
Vergodend, verafschuwend woorden overhoog.
Want lui in 't schandwerk maar niet laf wenscht hij te zijn.
En van 't gezaaide manvolk, dat eens Ares spaard'
Schoot op, een spruit hij, en hoort wel terdeeg aan 't land.
Hij Melanippos: Ares slecht de kans van 't spel
Maar zuster Dike gaat hem hevig aan en vraagt
Des vijands speer te weren van zijn moeder-aard.

Agamemnoon.

I. (vs. 630-680).

REI.
Kwam er ook van zijn[1)] leven of zijn sterven taal
Of teeken van die mede voeren op de zee?

ROEPER.
Geen weet er iet-wat dat hij duidlijk kond kon doen,
Dan hij die 't leven in der aarde grond teelt: Zon.

REI.
Hoe zegt gij dat de storrem op de leger-vloot
Kwam en weer heenging, door der goden toorn vertoond?

ROEPER.
Een dag van blijde tijding moet men niet door spraak
Van kwaad ontheilgen; elke god heeft eigen eer.
Wie weeën waard-te-af-bidden boodschappend der stad
Met wrevel voorhoofd van 't vernederd leger komt,
Dat één gemeene wonde de gemeente treft;
Dat mannen vele uit veel geslachten uit-gekeurd

1) Menelaos.

Zijn voor den dubblen geezel-zweep, dien Ares mint,
Twee-speergen toorn, en purper-bloedig peesen-paar;
Wie met zoodaange rampen-tijding komt bezwaard
Hem voegt zoo'n kreet van zege voor de Erinuen.
Maar bodend schooner dingen heil en blijd bericht,
En komend in een stede, die in welvaart leeft,
Ongaarn vertroeble ik 't goed met kwaad, wanneer 'k verhaal
De' Achajer zee-ramp, die wèl kwam door toorn der goôn.
Want samen-zwoeren wie vijandig steeds voorheen:
't Water en 't vuur saam; en betoonde' hun trouw elkaar
Verdervend 't jammerzaalge Argeeën-leger-volk.
Des nachts dof brommend zwol 't gekook der golven op:
De schepen werden tege' elkaar door Thrakische' aâm
Geblazen; kneuzend met de koppen in elkaar,
In hagel-vlagend storm-lawaai op golf-gebons,
Gingen ze onzichtbaar, door eens kwaden herders droom.
Maar toen de zon kwam met haar al-beglanzend licht
Zien wij bebloemd met drijvend lijf de Aigeesche zee
Van mannen van Achaia en met brokken wrak.
Ons en ons vaartuig echter ongedeerd van 't weer
Had of geheimlijk mee-gesleept of door-geleid
Geen mensch, een god in 't duister, rakend aan het roer.
't Toeval als redder reisde mede en richtte 't schip,
Dat wij niet, ankrend, in de branding zijn geraakt,
Noch neder-sloegen op de klippen van de kust.
En toen, ontkomen aan dien Hel van zee en weer,
In 't witte dag-licht, gansch niet zeker van het lot
Koeherderden we zachtjes in ons zelf dit leed,
Dit jongst, hoe 't heir geteisterd was en stuk-gegruisd:
‘En nu van genen, als een leeft en aêmt de lucht,
Spreken van ons zij als van dooden; hoe zou 't niet?

En wij van hen weer denken dat ze in 't zelfde zijn.'
Late' 't gebeure' als best is. Menelaos dus
Verwacht hèm 't eerst en 't meeste dat hij komen zal,
En als hem ergens nog een straal der zon bereikt
Levend en om zich kijkend door het werk van Zeus,
Zeus, die nog niet begeert te delgen 't gansch geslacht,
Dan is er hoop nog dat hij eens weer-komt naar huis.
Gij die dit hoordet, weet dat gij de waarheid hoort.

II. (vs. 810-829).

AGAMEMNOON.
't Eerst is het plicht mij Argos en de goden-schaar
Des lands te groeten, want zij zijn mèt mij geweest,
Dat ik terug-keere en mijn rechts-daad Priamos'
Stad deed. Want niet naar woord-strijd hoorend en pleidooi,
Wierpen de goden in de bloedge bus des doods,
Dat Ilion vergaan zou en veel volks geslacht,
Wilvast, hun stemming-steenen; maar aan de andre zij
Zat Hoop, onnut, bij de urn, die maar niet vol-werd, neer.
De stad, gevangen, is zéér kenbaar nog van ver
Aan rook. 's Toorns hoozen aadmen: de meestervende asch
Werpt nog een dichten, vetten walm van rijkdom op.
Den goden moet men hiervoor al-gedacht'gen dank
Vergelden, daar we 't over 't al geworpen net
Toehaalden strak en daar om eener vrouw bezit
De stad doorvoorde het Argiefsche fel gediert,
De worp eens paards, het beuklaar-dragend legervolk,
Dat waagde 't springen toen het Noordsch gestarnte dook,
En, overspringend 't bolwerk als rauw-vrate leeuw
Lekte het zat zich aan het lekker vorsten-bloed.
Den goden sprak ik deze voorspraak tot zóó-ver.

III. (vs. vs. 905-974).

KLUTAIMNESTRA.

Nu, mijn geliefde man,
Treed neder van uw wagen, maar zet niet op de aard
Uw vorsten-voet, heer, die een stad heeft omgetrapt.
Vrouwen, wat mart gij, wien het werk werd op-gelegd
De vloer zijns voet-gangs te overspreijen met gewaad?
Zij op mijn woorden purper-overstroomd de grond,
Dat hem zijn huis in, onverhoopt, het Recht geleî;
Maar 't andre zàl Zorg, niet door slaap verwareloosd,
Rechtvaardig ordnen, naar der goden wil en 't Lot.

AGAMEMNON.

Dochter van Leda, en bewaakster van mijn huis,
Gij spraakt zoo-als mijn af-zijn lijkt en waardig is,
Want lang hebt gij gesproken; maar met ware maat
Te roemen, nog van andren wacht ik dat geschenk.
Verweekelijk mij ook niet naar der vrouwen aard
Met weelde, noch als waar 'k een Aziatisch man
Gaap, in het stof gekropen, pratend naar mij op.
Noch door gewaden-spreiding breng mijn weg gevaar
Van nijd; deze eere-schatting brengt men slechts den goôn;
Maar sterflijk mensch zijnde over schoonheid van gewaad
Te stappen, dat 's voorzeker mij niet vrij van vrees.

'k Zeg: als een man past, niet een god, geef gij mij eer.
Ook zonder voet-vertreding en tapijten-pracht.
Gaat roem en roep uit; en niet zinneloos te zijn
Is grootste gaaf der goden; en hèm mag men wel
Wèl-zalig loven die in vreedge zachtheid eindt.
Als alles zóó ging, zoude ik zeker goeds-moeds zijn.

KLUTAIMNESTRA.
Maar zeg dit ééne nu niet tege' uw meening mij.

AGAMEMNON.
Weet dat 'k mijn meening niet voor u vervalschen zal.

KLUTAIMNESTRA.
Omdat gij vreesdet zwoert gij zóó den goôn te doen?

AGAMEMNON.
Als één ooit waar sprak, dan sprak *ik* dit wel-bedacht.

KLUTAIMNESTRA.
Wat dede, dunkt u, Priamos bij zooveel heils?

AGAMEMNON.
Hij zoude, dunkt mij, diep in 't donker purper treên.

KLUTAIMNESTRA.
Vrees dan ook gij nu niet der menschen babbel-praat.

AGAMEMNON.
De sprake, die de menigt spreekt, is van veel kracht.

KLUTAIMNESTRA.
Maar de onbenijdde heeft ook niets wat waard is Nijd.

AGAMEMNON.
't Past vrouwen niet belust op strijd van reên te zijn.

KLUTAIMNESTRA.
Den zaalgen staat ook 't overwonnen worden schoon.

AGAMEMNON.
Hoe eischt dan gij verwinster in dees strijd te zijn?

KLUTAIMNESTRA.
Geef toe; dit doende zijt gij *mijn* verwinnaar wis.

AGAMEMNON.
Nu, als u dus dunkt laat dan een mijn loggen schoen
Losbinden snel, het slaafsche schoeisel van mijn voet,
En laat, nu 'k treed op 't purper, niet van ver een blik
Van afgunst vallen van het oog van geen der goôn.
Want wèl-zéér schroom ik met mijn voeten te vertreên,
Verdervend het rijk weefsel met veel schats gekocht.
Laat dit aldus zijn, maar de vreemde[1)] breng haar zacht
En vriendlijk binnen, want op hem die zachtlijk heerscht,
Ziet van de verte God met vríendlijke oogen neer,
Want niet vrijwillig draagt er iemand 't slavenjuk.
En deze is als een uit-geleezne van veel schats,
De bloem, de gift des legers, mijnen gang gevolgd,
Nu daar 'k gewillig me aan uw wil gegeven heb,
Treed 'k in mijn woning, over 't pad van purper-wol.

1) Kasandra.

KLUTAIMNESTRA.
De wijde zee blijft, wie, die 't zieden blusschen zal
Opdrijvend purper-weelde ruim-waard rijk metaal,
Steeds nieuwe borling bruischend, die de vachten drenkt.
Ons blijft 't vermogen daarvan met godswil, mijn vorst,
Te nemen; armoe kent mijn woning nimmermeer,
En velen liet ik willig vele kleeden treên
Als 't werd bevolen door de orakeltaal der goôn
Nu 'k voor deez' redding reisgeld heb te saamgebracht.
Want waar een stam is, reikt het lover aan het dak
En spreidt een schaduw tegen 't zengen van den Hond,
En nu gij weer-keert naar de thuis-vereerde haard,
Brengt ge in de koude zomerwarmte en zoele lucht,
En wanneer Zeus stooft in den zuren druiventros
Den wijn, dan reede waait er koele lucht door 't huis,
Wanneer de heer der volheid in de woning heerscht.
Zeus, Zeus, die volmaakt, breng tot volheid mijn gebeên,
Maar gij zorgt wel dat gij voleindt dàt wat gij wilt.

IV. (Vs. 1178-1197).

KASANDRA.
Welaan niet langer zal uit sluier en gewaad
De toekomst kijken als een nieuwgehuwde bruid,
Maar wolkloos waaiend tegen 't rijzend licht der zon,
Zal zij voortsteigrend spoeden dat, als golf op golf
Heenholt in 't zonlicht, over rampen grooter ramp
Neervalt; oraaklen zal 'k niet meer in raadseltaal.
En gij, getuigt gij, dat ik 't spoor van al het kwaad
Van lang volbracht hier, speurend volg met juisten reuk.
Want nooit verlaat meer dezer woning dak de rei
Saamschallend niet schoon-klinkend; want hij zegt niets goeds;
En volgedronken, om te driester nog te zijn
Met bloed van menschen, blijft de wilde troep in huis
Niet uit te keeren; 't zijn de Erinuen van 't geslacht,
Ze zingen liederen, wijl ze zitten door het huis,
Van de eerste wandaad; en vervloeken op zijn beurt
Het bed wraak-vragend van den broeder die het schond.
Mis ik 't of mik ik 't als een schutter die het treft?
Of ben 'k een leugen-zegger die zijn spreuken vent?
Geef nu getuignis onder eede dat ik weet
In mij de' aelouden zondenlast van dit geslacht.

(Vs. 1217-1226).

Ziet gij ze zitten boven op het dak van 't huis?
De kindren, lijkend op het schimmenbeeld eens drooms
Kindren gestorven door de daad van naast-verwant?
De handen houden vleesch van eigen lichaams-spijs,
Darmen en lever, brok allerafschuwelijkst,
Hun vader proefde 't. En zoo zitten ze in het licht.
Op wraak hierover zeg ik dat er iemand zint.
Een leeuw laf, krachtloos, die in 't praalbed ommewoelt,
In 't huis genesteld, loerend op den vorst die komt,
Mijn vorst, wee mij, want dragen moet ik 't slavenjuk.

V. (Vs. 1431-1447).

KLUTAIMNESTRA.
Ook hoor nu deze mijner eeden wet nog aan:
'k Zweer bij dees wraak, volbracht nu, om mijns kinds-zelfs wil, -
Ate en Erinus, - want hùn heb 'k dees man geslacht -:
Niet wacht ik vrees, als vreemdling komend in mijn huis,
Zoolang op *mijn* haard brandend houdt het vuur mijn man,
Aigisthos, zoo als vroeger mij gezind voortaan.
Want niet een klein schild is hij voor onze' overmoed.
Verslagen leit hier wie dees vrouwe heeft gesmaad,
De lievling der Chryseesche meisjes bij het kamp,
En dees gevangne, deze teeknen-zienerin,
Zijn samenslaapster, die de orakel-spreuken sprak,
Zijn lieve bijzit, die dezelfde plank van 't schip,
Drukte naast hem. Hun is niets onverdiends geschied:
Want Hèm ging 't áls 't ging; maar zij, zooals 't zwanen gaat,
Gezongen hebbend 't laatste lied, voor Dood begon,
Ligt als zijn vrijster, en hij heeft haar *mij* gebracht
Als prikklend smaakje bij mijn rijke lekkernij.

Indrukjes.

I.
Jules Renard, l'Ecornifleur.[1)]

'*Le bourgeois est celui qui n'a pas mes idées*.'

Droefenissen, droefenissen. Uit de hoofden der poëten in het langzaam begrip der menschen, barende de late Verwondering.

Moeheid. Niet meer wenschen te zien de zee op nieuwe manier, niet meer wenschen te nemen nieuwe beelden, nieuwe vergelijkingen te maken: 'Heureux ceux qui peuvent dire simplement d'une belle chose:
- Voilà une chose qui est belle.'

Ironie. Dat spotten met groote dingen, door te doen als deden ze voor *ons*: 'j'eus encore le courage de louanger les étoiles, dont quelques unes filaient à propos.'

Trieste ernst. Zoo stil, met kleine woorden, met grijze woorden, on-precieus dun, en niet-fraai te zeggen van de vreemde menschen, de vriendelijk-dwazen, die drijven op

1) Parijs, P. Ollendorff.

eens anders woord, al die menschen die leven het leven van anderen en denken ze hadden geleefd.

Dit boek een leering. Het leven is een spel, van de poëten is het leven een spel, dit is de leering.

De menschen zijn serieus, meenen altijd iets, willen altijd iets, kwade of goede dingen, willen ook iets hoogs, vèr-af: de kunst.

Nu voldoet niet meer den vernuftloozen menschen het spel om het spelen, het genieten om het genot, willen de étalage, willen de dekoratie, willen hun ‘god.’ Nu gaan zij zich in-beelden, dat er wezenen waren, werkend, zoo dwaas, om gods-wil, aan dingen die zij niet kennen, maar wel zouden wenschen (kunnen zij niet reeds pianospelen en lieve, snoezige brieven schrijven?) - als waren er wezenen, zoo dwaas, die maakten hèn idealen om naar te mijmeren en te turen in vrije uren als de deuren gesloten en de belangen verzekerd,..... voor al deze prettige, zoete wenschjes tamme poëten, geknipt voor tijden dat in kranten van kunst staat geschreven - dat héële hooge, alléén niet-te-besjouwen, heele-maal witte en mooie om naar te kijken als naar een troon (om den mensch van het dier te onderscheiden en beschaafde menschen en beschaafde jonge dames van ruwe matrozen en gevallen meisjes te onderscheiden) - daarvoor te hebben wezenen die timmeren het vervaarlijk getimmerte van het ideële, beschavend, verheffend, verfraaiend, - hebben we niet reeds expozitiën om binnen te gaan, kalmpjes-aan, rikke-tik, door het wentelende hek, zooals we reeds kritieken lezen, (veld wint de Idee!) 's avonds voor we tijdig naar bed toe gaan. Het is zoo móói.

Onderwijl zit een triest artist te spelen, grijs-spel van lijnen en vegen, zonder effort, zonder machtigheid (de Balzac), alleen met triesten ernst, vóór-doende hoe harmonisch zwak mooi kan zijn. Uit het ongeloof van zijn tammen tijd, uit

de uitputting van revolutie en vernietiging is hij geboren... zit, genietend voor zich, te verspelen zijn leven, ironisch kwaad-puntig, analyzeerend zich en beeldend, als inzakt een wereld.

Dit boek is een leering.

Sept. '92.

II.
Maurice Maeterlinck, Pélléas et Mélisande.[1)]

Het Leven is als een gevoelen.

Gebeurtenissen, zwaar aan-gewenteld uit alles-wat-was.

Duistere nacht-hemel, donkere wolk-gevaarten die aan schuiven, uit de rond-liggende wacht-kimmen van het bestaande,

Uit den nacht.

Moeder, kort-zichtige, gij in deze webbe...

1) Brussel, Paul Lacomblez.

De fataal-geslagene, groot-ondergáánde, om zwart-gedood te liggen in 't sombere bosch.

Zoo klein, zoo fijn, zoo rein - zwaar is het in de borst snikkende. *Ik* zal het breken.

Zoo jong, zoo krachtig, zoo áánminnig. *Ik* zal hem breken.

Ze was als de ebbe van het Leven, hoe Het zich ontdoet van de wezenen....

Het Leven heeft zich gegeven, heeft zich begonnen, heeft de passie gebaard.... de passiën hebben gestreden, de passiën zijn dood.

De passiën hebben gestreden met het mysterie.

Alleen de menschen hebben geleden; het Leven *duurt*, passie-loos.

Oct. '92.
J.C.M.

Indrukken. Door A. Aletrino.

Schwarza-dal.

Onder 't wijdluidend, gouden zonlicht rusteloosde de Schwarza voort, korte, wegbuigende golfjes schuimend tegen de natglanzende, grijze steenklompen loghoopend op den ondiepen grond.

Aan de overzijde, zwaarstaande onder de stille warmte, fluweelde 't donkere dennegroen van den Saugarten bewegingloos, breed heendonzend langs 't water, hoog opzachtend de diep doezelende tinten van het zon-bewasemde bosch tegen het egaalstrijkende blauw der verre lucht.

Grijs-wit koelde de gelijke weg in de suizende stilte, buigend onder de steile bergschuinte, met groote, grillig omtrokken plekken wit waarop de zon warmde, eenzaam, ruim alleen, helder liggend tusschen de donkere kleuren der langs glooiende hoogten.

Dicht naast elkâar loopend kwamen zij op uit de zachte schaduw van den weg, zwijgend onder de droomerige drijving van het ruime licht, langzaam stappend naar 't houten bruggetje dat plat neêrrechtte over 't water.

Op 't midden van de brug hielden zij stil. Rechtop in het helle licht stond hij naast haar, scherp vlekkend tegen 't

donker der boomen, hoog kijkend boven haar gezicht dat ze naar hem toeboog. Zacht vagend om haar heen scheen het licht een weeken goudglans over heur blonde haar dat zwaar hing in moeielijk-bochtende wrongen.

Onder hen in het water sloeg de zon een breede, zilvere spiegeling, opschijnend naar boven in blindend schitteren, dragend 't heider-lichtend bruggenvlak in losse zweving.

En onbewegelijk in den toonenden lichtklank bleven ze een tijdlang staan, groot-alleen in de ernstige eenzaamheid rondom.

Toen neêrbuigend zijn gezicht naar 't hare kuste hij haar lippen in een innige omhelzing, zachtstreelend over 't haar dat op haar rug hing in dichte vlechten, goud in het wijdgouden licht om haar heen.

Dicht leunend tegen elkaâr stapten zij boven 't zilver schitterend water naar de overzij, waar zij langzaam wegschaduwden onder 't fulpen groen der hoog ineendoezelende pijnboomen, donkertintend in 't licht.

En de Schwarza stuwde voort, haar korte golfjes wegschuimend in rustelooze strooming.

Morgen.

Wegschemerend achter den dichten nevel staan de huisjes van Schwarzburg slapend in het nauwbochtende dal. Aan beide zijden de bergen langzaam opvlakkend uit 't wit, wazig, grijsgroen naar de hoogte waar de morgenmist flokkig kleeft tusschen de boomen, ijl, luidloos met weeke vloeingen heenwelvend naar de zon, die zacht neêrduwt in den wijddrijvenden damp. En heel hoog een nevelig, goudroze licht, teêr schijnend in weglossende kleuring, onmerkbaar mengend in het grijs beneden.

Langs den klamdonkeren, roodbruinen weg, bochtig heen-

schuivend onder de opstaande, dichtwollende witheid staan de boomen beweegloos, breed spreidend de diepgroene bladertakken, dof de dauwdruppels neêrklakkend op den grond met korte tikken.

Door de dompige rust breekt heel ver 't klappend ruischen van een molenrad door de lucht, mat neêrgedempt in de wolkende volheid.

Schimmig dwaalt een donker menschenfiguur in de dun raggende schemering, plotseling weggedekt achter de wattende dichtheid in de verte.

En de zon glanst hooger. Vaag uiteendeinend wijkt de damp in weeke scheuren, gazig-goude lichtingen dóórschijnend in den lossenden nevel, optrekkend de helderende roodheid van een pannendak, het witte muurvlak van een huis scherp vlekkend tegen het grijzige wit er achter. Suizend langs de droomende boomen wiegelt een gladdrijvend windje de takken heen-en-weêr, een tikkeling van druppels neêr-spattend op den grond in vèr-schuivend ruischen.

En de zon glanst hooger. In de wijde wijking van den nevel breekt het goudlicht diepe spleten, uitduwend het dunnende gaas naar boven waar 't onzichtbaar wegblauwt tegen den teêr-blauwen hemel. En dringend naar onder spreidt de zonneglans breed over den grond, de huizen helderend in duidelijke kleuren, het boschgroen der bergen zuiver donkerend in lichtenden gloed, zilverend de danwdruppels der boomen in wisselende schittering.

Onder 't ruimer lichten der zon zuivert de ijlende nevel op in den langzaam-uitvloeienden glans die hoog over de rustige bergen gloeit in een teêrdekkend, zachtgoud luiden.

Ilmenau.

Roerloos lag het plein, mat neêrgedrukt onder de groote, hel-staande schroeiing der middagzon.

Een wijde, ruim uitslaande hitte, opblakerend van den grijsblindenden grond, kronkeltrillend langs de scherpe, hooggaande huiskanten, terugblinkend tegen de platte gevels die droogwit vooruitstaarden in 't kleurlooze licht.

In 't midden, glansglimmend onder de scherp-borende zon stond de fontein recht alleen, donker opblokkend uit den smallen schaduwrand van onder, een klein, dun, zilver doortikt straaltje neêrmurmelend in den ruimen, zwart-harden waterbak. Hoog boven 't plein in een verre, moêziende wijking van klankloos blauw, koepelde de hemel in een langzaam neêrbuìgende welving, strakstrijkend over de terug-spiegelende daken die hoekig opkantten, onbewegelijk, starsnijdend in de dunne lucht.

Onder de langzaam hoogende zon zogen de smalle schaduwranden der huizen spoorloos in de wit opblokkende steenen, een doodsche, plat-uitspreidende, hel-kleurlooze vlakte lêegend, wijd en stil.

Uit het duister van een huis aan de overzij brak een vrouwen-figuurtje plotseling vooruit. Kort stappend, in een scherpe lijning tegen het wit achter haar donkerde zij op, kleinrechtend op de wijde leegte van den grond, in een langzame grooting schuivend het zwart van haar lichaam door het helle licht. Haar hoofddoek zuiverde een schitterende vlek scherp-wit boven haar.

Bij de fontein bleef ze staan. En haar arm uitstrekkend tilde zij de kan onder het waterstraaltje dat inkortend de zilverspattende streep optrok naar omhoog.

Omkeerend donkerde zij terug naar de huizen, kleiner duisterend in de verte waar ze plotseling wegviel, de groote leegte achter haar doodlatend in de onbewegelijke stilte.

Het plein lag weêr wijduit. plat geschroeid onder de hoog-hangende gloeizon.

Altenstein.

Zacht, weekblauw, met ijle geuren weende 't maanlicht over het groote grasveld, 't hooge wit-doffe huis opklompend met de stompe dakdonkerte tegen de diepgroene lucht. Aan beide zijden droomden de boomen duister ineen, dicht doezelig in fulpe, lijnlooze dommeling, zwartduwend tegen het laagstaande, verre blauw. En de ruime, blanke stilte welfde over den nacht, zilverzangend rondom, drijvend in vloeiende toonen, wijkend in luidloozen, innigen weedom.

Rechtschuivend omhoog stond de scherp-witte schuimstraal van de fontein oplijnend uit het schuinglooiende grasveld, weekbuigend van boven, met klein-deinende trekken van de dichtblanke kuif, neêrglijdend in breede waaiingen van suizend, murmelend klateren, spreidend een schemerige wolkregen langs het stilkoele licht.

Luidloos, in rustigen voortgang achter elkaâr gleden kleine wolkjes onder den strak-klankenden hemel, wegdroomend heel ver, zacht vloeiend een donze lichtlaag boven den nacht, een teêrmatten weerschijn dekkend op de slapende schaduw.

In het dof-drukkende, laag-hangende schijnsel mompelde de fontein voort, geheimzinnig, vaag, eentoonig, kort-tikkelende, kleurlooze klanken, klein-tokkelend van onder, dof opruischend uit het grasveld dat breed neêrspreidde in donkere schemering.

Langzaam schoof het wolkdak heen. En uitgalmend in ruimende lichting zong de hooge maanglans zijn welvende, groote helderheid om-weg, vèrzachtend een weekluidenden toon van zuiver, diepklankend licht, breed, zilverstrijkend over de opdoemende boomendonkerte, ernstig en stil.

Uit de hooger-rekkende, breede schuimstraal van de fontein regende murmelend een geheimzinnig-voortruischende sprook van zachten weemoed.

Avond.

Aan mijne vrouw.

Naast haar achterover leunend boven de doffe schuiving der wielen over den gelijken weg, staarde ik naar de neêrrustenden schemer, weg-droomend door den egaal-rythmenden klopstap van het paard, òmsoezend den zachtsnikkenden weedom van den avond.

Langs mij gingen hoog-donkerende boomen, met regelmatige wegwijking naar achter, rustigend naar boven in een breed-zegenend uitspreiden der dichtgebladerde takken, rechtopstaand tegen de vaag-helderende ruimte der velden, vèr, vèrwijdend in mat schemerende rust.

Zacht duisterde de nacht neêr van de ernstig-kalme lucht, weeke schaduwen donzend rondom, teêrweenend een dicht-blauwend luiden van ver geluk, moedigend een groot vergeten van stil-geweten lijden.

En deinend 't lang gevoeld leed van mijn voorbije leven, dreef de breede nacht rond mijn hoofd, wegvagend het jachtend mokken van mijn denken, klank-kussend een gouden zang van hoog-stijgend verlangen.

Naast mij gleden donkere stammenlijnen luidloos langs in schemerigen voortgang, kleurloos opstaand uit den grond, diepdichtend het bladdak boven, hoog, beweegloos. Vèr over 't neêrliggend land hing een laatste lichtschijn vaagschemerend van den hemel, dekkend den heenslapenden dag, weglossend in lijnlooze vloeiing.

Inniger zong de nacht, dieptoonend den klank van goude verwachting, dichtwevend een lichtenden weemoed in mijn borst, fluisterend een week-klankend genot van zachtschreiende smart.

En neêrbuigend mijn moewe hoofd, leunde ik tegen haar schouder, luidloos snikkend 't grootjuichend geluk van mijn nieuw leven.

Dresden.

Hoog gaat de nacht langs 't venster, wegrustend 't woelende lichtleven van de stad.

Aan de overzij vormloos-duisterende gebouwen, vage torens opschaduwend tegen de lucht, heen-wijkende, diep-donkerende daken vèr weg tot een lijnlooze ineenlossing met den hemel, een weeke, geheimzinnige voeling van een groote huizenmassa, nevelig als een droom.

Langs de kade, stroomop, voortbochtend naar de ruime duisternis, lantaarnlichten in regelmatigen stilstand, onbewegelijk oogend boven het water, terugslangend naar onder in deinende, kabbelende streepen vuur. En stroomaf, schroeiend in het egale zwart er naast een helle lichtschijn, stil, afgevlekt opstaand onder de donkere laging van de lucht, wegvloeiend beneden in een zachtbewegenden glans.

Onzichtbaar vóórdrijvend uit de verre stilte, stroomt de Elbe rustig langs de stad glimplassend in het weeke schijnsel der lantaarns, zachtschurend tegen de logstaande brugpijlers. En boven de snelle voortzwarting van het water onder de hoogboogende brug woelt onduidelijk de rustelooze gang der menschen, langrijend aan beide zijden onder de vlammende lichten, schimmig wegduisterend in de stille schaduw.

Langzaam spreidt een donze koelte over de gebouwen aan de overzij, dofdroomend in de opdrijvende stilte. En de rustelooze gang der menschen ruimt, wijd plekkend de brug in het schemerende licht, geleidelijk stillend de vage stad breedslapend in stille rust.

Hoog langs 't venster gaat de nacht, wegslapend 't groote leven!

Alleen de Elbe leeft voort, eindeloos schuivend langs de kâ onder het schijnsel der strakoogende lichten, rusteloos schurend de brug, wegdonkerend stroomaf naar de verre stilte.

Wandeling.

Aan mijne vrouw.

Ernstig voelend de druk van haar hand, liep ik naast haar in een donkere omneveling van mijn gedachten.

Wijd om mij bewoog het vreemde menschenleven, eenzaam scheidend mijn onbekende zijn, niet wetend mijn klein wezen in de groote jachting van eigen voortgang. Luidloos opzwevend uit mijn vèrgeweten bestaan, vaagden langgeleefde dagen voor mijn geest, treurend de sombere tijden van diepgestriemde smart, voorbije uren schreiend van strakgeslagen leed, de pijnende schrijning van nooitgezegde bitterheid nieuwwrangend door mijn ziel.

Moêsprekend met klanklooze stem weende ik uit mijn verdriet, bijtend mijn lichtloos verleden met opsmerende haat, mijn matgebroken jaren rouwend in een luchtende breking van ingekropte ellende.

En neêrzakkend onder de dofschokkende druk van mijn herinnering zag ik in haar donker oog het meêweenend begrijpen van ongesproken lijden.

Dicht leunend naast haar liep ik met haar voort, ver alleen in de groote vreemdheid rondom, weggescheiden uit de onverschillige gang van het nooit voelend leven.

Langzaam in het witte namiddaglicht, onbewegelijk hangend uìt de lage, egaal-grijze wolken, toonde een zachtzilvere kalmte over mij heen, een vèrbleekende, wijkende klank van hooge, droomende stilheid, een teêre, ijlzwevende tint van weekzangende, rustigende weemoed.

Zacht hooger woelend ruimde vreugde in mijn borst, zingend een nooit geweten klankzang door mijn voelen, wijd-juichend een nieuwglanzend geluk tegen de wegwijkende somberheid van mijn denken.

En hoogziend op het kleine gaan der vreemde menschen om ons heen, bleef ik steunen op haar, de zwakkere, dankbaar voelend haar stilbelovende liefde.

Hockstein.

Moê rustend onder 't uitluifelend sparrendak van het kleine huisje, zat ik zwijgend te staren naar de regen, die zacht, kleinvochtend neêrzweefde uit de lage, grauwhangende wolken.

In ijle gazing hing ze neer over den bruinsoppenden weg, grijsnevelend langs de donkere heuvelhelling, de verschgroene velden glansnattend in breede, beweeglooze platheid, drijvend in een dunne mist over het 't diepe Polenzthal, de verre bergen wegschemerend achter een teeren, loomwiegenden damp.

Opschuivend in de zwijgende, dofstaande stilte trok eenzaam het kleurloos geluid van het onzichtbare water beneden egaaldroomend omhoog, eindeloos ruischend den zachten zang van weeksoezende gedachten.

Naast me mompelde de goedige stem van het oude vrouwtje klankloos voort, eentoonig zeggend van menschen die kwamen van ver, even opkomend in haar stil, alleenig leven met vreemd-klinkende, ongeweten woorden, heenwijkend weêr na korte poos voor altijd, een lange, ongekende rij, schemerig herinnerend in haar eenzaâm zijn, nadroomend nooitgeweten dingen, mooi gezien in de kinderlijke, teêre kleur, van haar klein denken.

Langzaam, onzichtbaar, helderde de regen weg, de donkere hellingen duidelijkend uit den heenzuiverenden mist, dundrijvend de wolken die donzig bewogen in zacht-witten voortgang. Ver boven 't dal brak een stil-geele zon, schuinbundelend door een week-blauwe wolkscheur, een warm licht strijkend over de zwart-groene boomen, goudkleurend de hooge bergen in een breedrustigen klank.

Toen opwakend uit mijn wegsoezende rust, groette ik 't vrouwtje, haar klein rimpelig handje zachtdrukkend in de mijne.

Hoog achter me bleef ze staan, weekwuivend haar lieven groet: reisen sie glücklich.

En plotseling kneep pijnend de droeve smart in mijn keel dat ik wegging voor altijd.

Visioen.

Onder de breede vloeing van het geele licht zag ik haar staan, rechtop, lachend ziende op de menschen die neêrbogen vóór haar, één in de groote menigte die langs haar heen drong, niet wetend de menschenwoeling rondom, groot in de helle juiching van het feest dat haar goud omzweefde, háár alleen.

Uit de weeke schaduwen van den tuin, schemerde de muziek vage, langzangende tonen naar haar toe, golvend over haar zonnend hoofd een wolkend schijnsel van teêrkleurend licht, een zachtzwevende aureool van verren, gelukkigen trots, een reinen glans helderend om haar heen, opschroeiend haar hooge beeld-zijn, háár alleen.

Ver van haar stond ik eenzaam, luisterend in mijn hoofd het zilverzingen van dicht genot, dieptrillend in mijn hart 't stil verlangen mêe te leven in den vlammenden lichtkring die neêrtintelde van haar wezen, donker voelend mijn eigen zijn in de groote helderheid die van haar uitsloeg ruim en wijd.

En ze bleef staan, rechtop in de zuivere zweving van het blindend licht, trotslachend over de menigte die neêrboog langs haar heen.

Maar angstig klemmend in mijn keel, brak plotseling een ruwe smart in mij op, dofduisterend den lichtglans waarin ik haar zag.

En ik droomde een kamer, schemerig donker in 't weggedekt licht, de meubelen dommelend in onduidelijken opstand, haar breede troonbed schaduwend onder de loomhangende, zwaar-plooiende gordijnen. En gebogen op zij, zachthijgend met korte trekken, zag ik háár, moêliggend in 't kant-omzweefde kussen, mat onder 't blauwklamme doodszweet dat perste op haar blank voorhoofd, goud omwolkt door de zware aureool van dichtblond haar, breed spreidend over haar bleek, weglevend gezicht.

Toen, wegdwalend uit de onverschillige woeling der menschen heb ik geweend, langsnikkend mijn doode liefde.

Luxemburg.

Een dichte, heldere zomerhitte, opstaand onder 't helle licht van den wijdstarenden gloeizon; een witte, drukkende schroeing der lucht onbewegelijk trillend tusschen de hoogblindende huizenrijen zwaar slaapstaande langs de breede, rechtstillende straten; een zwijgende, diep-blauwe hemel straktrekkend in gladde koepeling, vèrwelvend boven de luidlooze stad.

De boulevard dommelend onder de loome middagrust met de oude boomen bewegingloos voortrijend in loggen opsand van telkens een donkere stammendikte. Onder de boomen, boven ineenwoelend met 't warrelend groen der bladeren een doffe, klamme warmte teêrdrijvend over den pas-gesproeiden grond, zachte, vochte geuren opdonzend naar boven.

En onder langs de platte aaneengeveling der huizen met de eentoonige raming der vensters logoogend in de stilte, lag een breede zonnewitheid weg-voortlooperend over de hardpikkende straatsteenen, een blakerende zonnestreep scherptrekkend naar de verte waar twee menschjes opvlekkend in het licht heen- en weêrbewogen tegen de donkere massa van een groot, lompstaand bouwwerk.

Uit de dun grijze schaduw van een zijstraat kwamen twee koorknaapjes en een priester.

Hoog rechtend met zachte schreden liep de priester, 't witte bovenkleed blankend in het duistere licht. Vóór hem, kleinbewegend met korte schokken gingen de knaapjes moeilijk stappend, rechthoudend in hun handen de kerkstukken waarvan het goud schitterde met wisselende tikken.

En vóórkomend uit de schaduw van de breede zonnestreep langs de huizen helde 't wit der kleederen op, glanslichtend in de stilte, breed zuiverend onder den zonnegloed, een groot en schijn spiegelend in 't langzaam gaan.

Ernstig, stil onder 't groote licht gingen ze voort, alleen bewegend in de ruime rust, breedruimend rondom de wijde zuiverheid van hen kleed.

En dof-helderend en weêr opglanzend onder de boomenrijen naar de verdere zonnewitheid gleed de groote lichting voort, een teêrzachte schijn nadrijvend in de eenzame warmte die over de boulevard neêrtrilde.

Luidloos verdwenen ze aan de overzij, wegezogen door de dichtkoele schemering van een schaduwende zijstraat.

Weêrzien.

Den morgen na mijn terugkomst ging ik haar wêer opzoeken.

Zij zat zooals ik haar had gelaten, alsof er geen weken waren heengedroomd tusschen mijn laatsten bezoek en nu, achterover rechtopsteunend in haar leunstoel, haar dunne, dorre handen, losliggend op de leuningen, bleekwit onder het hoogzachte licht dat om haar heen zuiverde, warmkleurend over het zwijgende groen der planten.

Buiten weende een ruime, weekblauwe hemel een weemoedige herfstzon over de verre velden, een gouden glans spreidend over de donkere gebouwen van het Buitengasthuis, het bruin der boomen ineendoezelend tot een rustige slapende massa, 't loszwevende geruisch der stad vaag opwolkend in de stille lucht.

Terwijl ze zat te praten, eentoonig, klankloos voortsprekend met droomerige stem, brak op eens de helle, zilvere tikkeling van de speeldoos door de kamer, met buitelende klankjes kleurend in het gouden licht, kartelend met korte trekjes over haar mat, witslepend geluid.

In haar moeielijk luider-spreken, vèrdoffend achter het trillende waas der muziek, zag ik de roode teringplekjes scherper kleuren op haar jukbeenderen, de diepe, magerende voren pijnlijker groeven om haar zieken mond.

En zachtjes, moêbuigend, leunde ze haar hoofd in haar kussen.

Langzaam liep de speeldoos af, langzamer de heldere klanking der tonen kleurend in de stilte, langzamer de laatste klanken weekrekkend door 't vertrek als zachte, wegslapende snikken.

En met matte, vèrzilverende stem moewde ze voort over haar beter worden, gedachteloos starend naar buiten, waar de wijde lucht een rustige herfstzon neêrzweefde over 't vage stadsgeruisch.

Nov. '92.

Dragamosus, door Arij Prins.

V.

De slag niet ver van heilig vuur, dat altijd branden door priester-zorg.

De slag op kale aarde, waar-over als donkere zwart-water-buiken dun-volle wolken hang-drijven zacht in twijfel-weenlicht van de verscholen zon.

De slag. Komen de Barbaren van de hoogte in één troep, die was naar voren spits, en zingen zij hun oorlogslied van zacht tot luid, met woest beweeg der speren. Dreunen de grond van hun harde stappen, die één dompgeluid; groot het geweld door horens, die mannen met golf-baarden houden aan hun mond, en wild geschreeuw komen van achteren, waar opdoemen hoog in nevel de donkerheid van oorlogskarren.

Regen-donker duistere strepen schuiven over de rijen, die kwamen, en over de rijen, die stonden in starre harnas-schittering. Zware druppels spaarzaam, als hemel-tranen, op wapenen en schilden noch-blank, maar wind een scheur maken in de natte boven-dampen, en de witte zon van achter een wolk, die dreig-grauwen met scherpe kanten, straf strook-water-licht schieten in het Barbaren-leger.

De woeste menschen-kudde hoog-gaan in het zilver-helle met groote dreigementen. Donker de open schreeuw-monden in de wild-stroeve glim-gezichten, diep-blinken de bloedoogen onder horens-met-huid van woud-beesten, en die onbedekt het stugge haar in hooge pluim om bang te maken.

Vooraan een lange, die blink-zwaaien een bijl. Zonder kleed van vellen hij om goed te strijden, en toonen met trotsch kracht-vertoon zijn spierige naaktheid, goudblonde ruigheid in de zon, geteekend reeds door menig wapen.

Stil en loeren de Franken in kromme leger-lijn.

In het midden vele ruiters, die donker in ijzer-en-leder, spook-glimden door nattigheid, met lansen op in trilling, De hoofden vreemd, als ingedrukt door het lage helm-welven, voor-uit in spannend wachten. Niet bewegen zij, en de stilte slechts niet stil door paarden-ongeduld, dat ijzer renkelen deed.

In schubbe-jakken, links en rechts, de mannen van het land en uit de steden stille op hun beenen-met-banden, en wachten op bevelen.

De voorsten, die vaardig met den boog, reeds-weten, grijpen in den schouder-koker, en toen spraken met zwaard-wijzen en lijf-ombuigen zij, die alleen vooraan, pijlen puntglinsterend doorvlijmen de lucht, waarin weêr regen zijn, en slaan met kracht in het groote doel, dat nader-komen.

Lijk-armen even-op aan den speren-rand; woed-huilen, die om vallenden, en sneller de Barbaren-in-een-spits op de ruiters in. De eerste, lange dolle-dansen, slechts twee sprongen, voor man-en-paard, zien zijn oogen in koude boven-oogen-onder-een-kap, die scherp-schouwden, trillen zijn naaktheid, die zich krommen tot een sprong; de armen terug met de klauw-handen. - Een schok van vleesch op vleesch, die bloed deed spatten.

De naakte hoog in deining op ijzer-om-kracht, niet weten roode warmte uit zijn lijf, voelen in harte-vreugd dood komen onder zijn worg-vingeren, en zoo scherp het genot, dat dit zijn leven zijn. Zien-in-nevel blinkends opkomen snel

van alle kanten, en met den doode gaan omlaag om niet weer op te staan.

Barbaren door Barbaren in de bres gestuurd, die grooter werd. Moeten de zware rossen wijken ter zijde voor de allen-kracht, hoewel van boven snel gedaal der twee-hands-zwaarden, die schedels onder schilden spleten.

En voor de ruiters, die roerloos staan, omdat zij moesten, en vochten naar omlaag, opkomen de vloed van woede-koppen met storm-geluid.

In het menschen-voortgeduw door menschen de wapens menig zelf-verwonden, en bijna nutteloos. Slechts die ver-af, en daardoor vrijer, gevaarlijk door hun messen. Nooit mis een worp, en zakken dan de ruiter met krommen rug op het paard, dat brons geleek, en als ook dood niet vallen kon.

Noch ongerept de tweede ruiter-rij, die werkte hard met speren, en stootte neer wat kwam in bloed van het glibberig hoog der dooden, waar-in noch leven wezen soms, en ook gevaar. Gillen een Barbaar met haar-in-vlechten, dat hing op rugge-rauw, rauw door zwaard-afglijden, want als op het hoogst, dat ijzer, waar-onder leven was geweest, een hand met scherp diep-dwalen in zijn vleesch. Een tweede gil, zijn laatste, door een spies.

Maar komen meer, en stil-getreden het gekreun, dat kwam van-bij de lijken. Gebroken meest de lansen, die de ruiters haddene en hoog in het zadel hakken zij, met neer-gebuig der stijve ijzer-rompen, op die geen vrees ook kenden.

Hebben de Barbaren, die zoover gekomen, meest geen wapens meer, en klemmen zich met laatste kracht aan de beesten-in-kurassen, die heffen zich met wild gestijger. Opgaan dan de mannen ook, en hangen beenen tegen pooten. Krassennagels op metaal, en menschen bijten dieren, die dol van smart zich lichter maakten, en holden in den dood met droef gehinnik.

Door harden houw met snelheid toegebracht ook vallen veel terug, het blanke lijf heel vreemd, alsof het ruggelings springen wou.

De afgeknotte menschen-keil nu echter ook vooruit, en

maken laag den doodendam, als vloed bij storm een dijk. Barbaren tegen paarden aan, en door de wapenen groot rumoer. Staan de ruiters noch aan-een, en op voor hen, die vielen.

Een even-stilte. De mannen die zaten, schreeuwen het laatst vol haat, en dreigend hoog hun zwaarden, die bloed verloren. Maar voort die liepen met één kracht-van-duizend, en één schreeuwgezang. Vallen, die stonden vooraan, en en steeds naar voren, vallen die kwamen daarna, doch toen de ruiter-macht als losse schakels van een keten.

Een woeste zee van blonde koppen, waar-op het laatste werken-om-het-leven der hoogen, die verspreid en ingeklemd. Zien hun oogen door het helm-duister sterke handen zich strekken naar hun lijf; hooren zij gedempt door het ijzer, blijde kreten uit de laagte, en dit zoo vreemd hun zijn, dat als het zwaard verloren, buigen menig het in-gesloten hoofd, gelaten voor den laatsten slag. Zwenken dan de romp, voor vreugde, in het dronken van den dood, en slaan omlaag, de zware beenen boven.

Toen was het, dat er regen viel, die maakte bloed tot modder, en Dragamosus op een hoogte, waarom veel volk, sloeg bont om het lijf-in-vreezen, en zag naar wie niet kwamen. Onzekerheid martelen in zijn hoofd; zien zijn leven straks in helle-donker al, en schouwen laag, in twijfel wat te doen.

Niet tevreden de nabijen, wijl rusten bij den slag. Woedbewegen, toen de ruiters vielen, en morre-woorden onder helmen luid. Gaan de paarden reeds naar voren, maar Dragamosus met een roep, die luid en heftig, rustig maken ongeduld.

Waar ruiters stonden, stilte nu van dooden, die lagen vreemd dooreen; paarden-donker tusschen naakt van menschen, door regen blank gespoeld, en blinken harnassen vol, waaruit geen hoofd wel stak, in purper-waterplassen. Lijken op elkaar tot mensche-hoogte, waar strijd het hevigst was, en onrust komen soms in wat al dood reeds scheen; een paard, in laatste strekken, schudde op wat boven lag, of ook een

krijger zwijmelend op, die noch slechts nevelen zien, en viel wêer om met doode-zwaai der armen.

En boven, in de lucht, kwam leven onder het grauw; krassen vogelen, die blauw in het vleugelglanzen hadden, en draaien zij omlaag in honger-ongeduld.

Barbaren nu verspreid, vechten naar twee kanten met het volk, dat bogen had. De mannen schieten heel bedaard, met wijd gestaan der beenen, en lachen somber-wreed, als, na het snorren, de veder door een lichaam viel.

Een woest gehuil door dit verzet kwam van de donkere karren, waar blonde vrouwen stonden hoog, en strekten armen in ontroering.

Dit dolle-maken de Barbaren, en loopen zij naar rechts, van-waar de meeste pijlen, de koppen laag, als beesten voor een stoot gereed. Slieren het lange haar voor oogen-diep, dat strak door razernij, en diepe sporen in den grond door voeten-op-sandalen.

Tuimelen voor de bogen veel met laatst gehijg-in-zweet, maar toch meer komen aan het doel, en woeden vreeselijk hun kracht op die slechts handig waren. Messen door de jakken heen, alsof geen ijzer opgenaaid, zwaarden hakten armen los, en die geen krijgstuig hadden, doodden met hun groote handen: vuisten sloegen schedels stuk, borsten werden ingedrukt, en één Barbaar deed kusse-kraken koppen.

De Franken, die nog niet bereikt, wierpen weg hun bogen, en weken snel-onvast met ommezien door vreeze, de handen angstig uitgestrekt.

Toen stille-lachte Dragamosus, die stond noch op de hoogte, want zien in kleinheid, die steeds minder, de ruiters lang verwacht. Hoog nu steken het breede zwaard, buigen het lijf, dat bolle-blinken goud, en voort omlaag met hen, die wachtten reeds te lang.

Zij gingen snel door het hard gebruik der sporen, dat bloed op aarde druppelen deed, en hoog-met-moed de stijven, zwaar door ijzer, op hun rossen, die waren wild-in-schittering, en strekten pooten over lijken. Modder spatte rond in kluiten, en maakte zwart die lagen stil, de oogen groot en open.

Wind-door-snelheid storm brengen in de ooren, pluimen bogen laag, speere-vaantjes vroolijk waren, en de oogen achter gleuven zagen de Barbaren slecht.

Er kwam nu lichte duisternis; zonne-vuur als brand-verspreiden hoog, sloeg achter wolken op, die grauw als bergen dreigden. Rood-bronzen door den gloed de ruiters in hun rusting, en daarvoor rood ook de Barbaren, maar slechts door bloed.

Zij stonden bij elkaâr, noch meer dan honderd wel, en zagen somber naar de lansen, die daalden dreigend in het komen. Vele, die geen wapens hadden, raapten zwaarden van den grond, of toorn-balden vuisten, en woede deed gewonden rijzen, die kromme staan in smarten.

De groote paarden holden in de menschen, en sprongen voor met bloed bespat. De ridders deinden boven-op, hun speren vast-omlaag, zij schokten achteruit als het hout zich kromde door een stoot, en als de schacht verbrijzeld werd, zij onverhoeds naar voren, het hoofd nabij de manen. Dan haastig grijpen naar het zwaard, dat slingerde aan het leder.

Geweldig door het gevaar de daden der Barbaren; hun kracht alleen woog tegen wapenen op.

Door naakt geweld werd menig paard-met-ruiter neêrgesmeten, en naar den man, die knarste in den val, handen snelle-gaan, die zwijgen deden het gekreun, dat uit de rusting kwam.

Met panter-sprong ook naakten op een kruis, en zoeken met een vuist-en-mes waar kwetsbaar was het lijf, dat door één hand werd neergedrukt. En als de twee de roode aarde raakten door wilde sprongen van het beest, dan, in het gevaar der hoeven, de strijd-in-rollen-om-elkaar tot altijd één bleef liggen.

Wel was de Koning nog vooraan, en had met eigen hand, door kracht, die jeugdig scheen, twee man doorstoken, doch vele ridders stijf ter neer, en moedeloos, die hoog en ongedeerd noch waren.

Maar door het groot geraas van monden en metaal, kwam luid geschreeuw van verre aan, en eensklaps achter

de Barbaren de Knecht-van-God met zijne liên, en vast op paarden zij, die schuimden van de rit, en rood nabij de liezen waren.

De Bisschop droeg geen schoone pij, maar was in ijzer, plomp gegoten, en toonde groot beleid in het voeren van zijn zwaard, dat met twee handen werd geheven. Hij riep zijn vrome knechten toe, geen mensch te sparen, en het dik der knotsen, die zij zwaaiden, was weldra rood, en ook beplakt met haren.

De zon was nu verdwenen, en over het veld, dat doode-golven stil in zwoele lucht, droef de klagingen der vrouwen, die geen man meer hadden. En Franken donker-sluipen naar de karren, de handen noch met bloed bevlekt, want willen na de zege genot op het vleesch, dat buitgemaakt.

(Wordt vervolgd.)

Platonische Studiën.
De Protagoras door Ch. M. van Deventer.

Aan Mevr. M. de Vries.

Eenige maanden geleden heeft prof. Pierson een werkje over Plato en Aristoteles geschreven,[1)] dat ik gaarne naar behooren zou beoordeelen, indien ik het kon. Doch ik mag er mij niet op beroemen alle dialogen van Plato bestudeerd te hebben; evenmin heb ik den gansenen Aristoteles doorgewerkt, en een vóórstudie van dien aard zou gemaakt moeten wezen door hem, die het oordeel van prof. Pierson over het wijsgeerig karakter, het intellectueel temperament, als men zoo spreken kan, van beide die groote figuren uit de antieke filosofie wilde bevestigen of wederleggen. Ik wil daarom enkel mijn bewondering te kennen geven voor den moed, die prof. Pierson zijn taak zoo breed deed opvatten, en de manlijkheid, waarmede hij uit een zóó bonte veelheid van kleuren en trekken twee groote gestalten naar voren heeft weten te halen, terwijl hij ze in ieder brok van hun werk wist aan te wijzen. Moed is in

1) Geestelijke Voorouders. Hellas. Vierde stuk, de Wijsbegeerte. Haarlem, H.D. Tjeenk Willinck.

hem, die voor een algemeen publiek over Plato willende schrijven, ook de studie en de bespreking van die documenten niet vermijdt, welke aan dat publiek niet eenmaal met name bekend zijn, en die zelfs menig bewonderaar van Plato en Aristoteles afschrikken; manlijk is het de zware opgave tot het einde vol te houden, en niet verschrokken door de duizend vragen en twijfelingen bij het onderzoek opkomend, dat ééne visioen steeds krachtig vóór zich te houden, en het te zoeken en te vinden, maar weinigen wagen het op te sporen. Prof. Pierson heeft op zijn wijze een Plato gemaakt, en daarvoor verdient hij dank.

Of zijn schepping de ware Plato is, is een andere vraag. En nog een andere, of al wat hij zegt over de werken van Plato, beaamd mag worden. De eerste vraag zal ik niet beantwoorden, doch over de tweede heb ik een meening en die is, dat prof. Pierson op tal van punten over Plato's drama's een verkeerde inlichting verschaft, en dit zoowel als onvermijdelijk gevolg van zijn methode, als uit onjuiste opvatting dáár, waar zijn methode een goede toeliet. Prof. Pierson's methode namelijk bespreekt Plato niet als artist, en niet te verwonderen dan is het, dat hij menigmaal een onjuisten indruk moet geven, wanneer hij over een dialoog als geheel een oordeel uitbrengt of tusschen de regels door lezen laat, maar de artisticiteit er buiten houdt. En in de tweede plaats zegt hij, ik weet niet door welken boozen genius geleid, op meer dan één plaats dingen, waar niets van deugt, en de invloed van dezen genius heeft de waarde van de kultuurhistorische appreciatie zeker niet verhoogd.

Geen der dialogen schijnt mij toe er slechter afgekomen te zijn, dan de Protagoras, dien men zich uit prof. Pierson's woorden zou gaan voorstellen als een vrij gebrekkig dingetje, met eenige aardige opmerkingen er in, en dat Sokrates in een tamelijk ongunstig daglicht stelt, terwijl deze dialoog in werkelijkheid een der schitterendste kunstwerken ter wereld is, waarvoor men God op zijn bloote knieën danken mag, als men het lezen kan, rijk aan schoonheid, rijk aan wijsheid, levend in ieder woord, en het tegendeel van beschamend

voor Sokrates. Er is dus alle reden om den Protagoras thans ter sprake te brengen; want velen zullen prof. Pierson op zijn woord gelooven, en dat behoort niet zoo te zijn.

I.

De Protagoras, voorzeker een der schoonsten van Plato's scheppingen, behoort tot de groote dramatische dialogen, waarin de schildering der personen met een rijkdom van lijnen en kleuren is uitgevoerd, en de discussie afgewisseld wordt door vroolijke intermezzo's, die aan het drama een bijzonder belang geven, boven dat der behandelde kwestie en haar onderzoek.

Men ziet in den Protagoras niet enkel een abstract wijsgeerig onderzoek, men ziet het onderzoek levend in groote figuren, botsend in hun temperamenten, hartstochten wekkend in groote scharen, een vóór en een tegen tegenover elkander stellend, die met geringe kans op blijvende verzoening hun strijd strijden, omdat zij het eeuwige contrast vormen van gelooven en weten, van aannemen en twijfelen, van berusten en onderzoek. Deugd moet er wezen, of de samenleving wordt onmogelijk. Kan een een ieder braaf worden gemaakt? De tegenstelling tusschen de zekerheid van de eerste bewering en de twijfel van de tweede vraag, is het punt waarom het drama zich beweegt, zoowel in de discussie, als in het optreden en den aard der sprekende en hoorende personen.

Het tooneel in den Protagoras geeft een aantal figuren te zien. Men heeft er de drie beroemde sofisten, Protagoras, Prodikos en Hippias; men ziet hun schare van bewonderende volgelingen; er is een belangrijke verzameling van Atheensche toehoorders, genegen om de sofisten te loven, doch niet geheel afkeerig van een eenigszins scherp optreden tegen hun autoriteit; men heeft, eindelijk, Sokrates en den jongen Athener, ten wiens behoeve de aanval op Protagoras ondernomen wordt.

De tijd is voorbij, waarin men de antieke sofisten met een minachting beschouwde, welke verdiend zou wezen, indien

men met onze opvatting van hun naam hun beteekenis kon omschrijven.

Wel verre van onbeduidende drogredenaars te wezen, waren vele sofisten, en in de eerste plaats Protagoras, geniale vertegenwoordigers van een belangrijke wijsgeerige richting, en bovendien in meer dan één vak uitvinders en aanvangers. Terecht dan ook heeft prof. Pierson Protagoras zoo hoog verheven, dat hij Plato voor een groot deel als tegenstelling van den schitterenden denker laat bestaan, wiens spreuk ‘de mensch is de maat van alle dingen’, de vijand is geweest, welken Plato zonder ophouden heeft bestreden. Hij is geen geringe, tegen wien een zeer groote voortdurend moet optrekken, en inderdaad is Protagoras een machtige in de antieke wereld geweest, groot van gedachten, en heerscher door welsprekendheid.

In den dialoog van zijn naam echter treedt de sofist geenszins op als verkondiger van een zeker scepticisme, dat de wereld in verwarring zou kunnen brengen, doch integendeel als een optimistische behoudsman, die met groote welsprekendheid betoogt, dat de menschen zoo kwaad niet zijn, en de samenleving op uitnemende grondslagen gebouwd is; die volstrekt geen neiging gevoelt tot het opperen van twijfel over 's menschen vermogen om een braaf burger te zijn en die zelfs een groote weerzin toont voor een diepgaand onderzoek naar het wezen van dat vermogen, wijl het aangaan zelf van dat onderzoek de twijfel als een gerechtvaardigd iets onderstelt, en de gelegenheid opent voor het opwerpen van verscheidene zeer gevaarlijke vraagstukken.

Is Protagoras als socioloog altijd geweest, zooals wij hem bij Plato zien, een optimistisch redenaar van conservatieve neigingen? Of moeten wij het zóó verstaan, dat de brillante hemelstormer op zijn ouden dag een *bourgeois satisfait* is geworden? Ik weet het niet. Doch dit wordt ons door Plato zelven duidelijk gemaakt, dat in Protagoras' optreden de aanleiding gelegen was, waarom hij nooit een geheel eerlijke openbaring van zijn idee kon worden, en waarom hij een slecht voorbeeld gaf, indien men althans het aller-

beste alleen goed noemt. Die aanleiding is de omstandigheid, dat Protagoras onderricht gaf *voor geld*.

Ik raak hier een teere zaak aan. Er is niemand in onzen tijd, die het slecht vindt intellektueelen arbeid voor geld te verrichten, en in de antieke periode werd een diergelijke broodwinning ook volstrekt niet geminacht. Toen, zoo min als nu, was niemand oneerlijk die materieele belooning verlangde voor verstandelijke diensten; zoo min als thans was men er toen van overtuigd, dat er een gevaar dreigt aan hem, die voor zijn arbeid stoffelijk beloond wil worden. Dat gevaar dreigt voorzeker niet overal, en een bekwaam lofredenaar zou met gemak een wijze en overredende lofrede op het geld-verdienen kunnen houden. Is Wagner niet eerst recht de groote man geworden, toen een vorst hem beloonde? Heeft het Velasquez kwaad gedaan, dat een koning zijn meester was? Zijn dat de minste portretten van Rembrandt, die hij geschilderd heeft om zijn schulden te betalen? Indien de nood vindingrijk maakt, welke nood is voortdurend meer werkzaam dan geldnood? Prikkelt de hoop op een goede verdienste niet tot belangrijke verrichtingen? Uit deze en diergelijke historische en sociale argumenten zou men een uitstekend opstel kunnen bijeenbrengen. Doch ook de tegenbewering kan krachtig gesteund worden. Maar aangezien het niet mijn plan is in een afdwalende beschouwing te treden, wil ik er enkel op wijzen, welk een ontzaglijk voordeel hij heeft, die over de motieven van de samenleving denkt en leert zonder daarvoor betaald te worden, boven den ander, die geld voor zijn onderricht eischt, en daardoor in zijn leering afhankelijk wordt van den zekeren opgang, dien hij maken moet, om geld te verdienen.

Indien er zijn, die zich vrij hebben weten te houden van den invloed der betaling, Protagoras behoorde niet tot hen. Rondtrekkende, en overal bij de rijken gaande, en onder dezen leerlingen zoekend, kwam hij er toe hun die dingen te vertellen, welke zij gaarne hoorden. In plaats van een onbevreesd onderzoek uit te lokken, leerde hij hun de welsprekende verdediging van hun eigen inzichten; in plaats

van in de ethiek een revolutionair te wezen, zooals in de wijsbegeerte, werd hij een weldoorvoede conservatief, wiens talent gevaarlijker werd naarmate het grooter was, wijl het diende tot steun van een opvatting, wier motief geenszins enkele waarheidsliefde was.

Dit heeft Sokrates hem nooit kunnen vergeven, en Sokrates was een der weinigen, die recht had, op dit punt niet vergevingsgezind te zijn, want hij was een der zeer weinigen, met wiens onderzoek en leering het geld voor geen tiende obool te maken had. Zijn uiterst gering vermogen was voldoende hem het uiterst geringe minimum te verschaffen, waarvan een mensch leven kan, en naar meer dan dat minimum heeft hij gestreefd noch verlangd, tevreden indien hij onder menschen kon wezen en praten en vragen naar hartelust, met de vrije ontwikkeling van zijn ingeboren neiging tot zoeken en doorvorschen. Als men nadenkt over het verschil tusschen deze twee wijzen van leeren, de betaalde van Protagoras, de onbezoldigde van Sokrates, dan zal men zich er niet over verwonderen, dat Sokrates altijd een zekere minachting gevoelde voor den eigenaar van dat schoone talent, dat zich prostitueerde door zich slaaf te maken van de rijken.

Protagoras, de gebonden, Sokrates de volmaakt vrije onderzoeker, dat is een der vormen van de tegenstelling der hoofdfiguren uit den Protagoras.

Een tweede oorzaak, die Protagoras meer kwakzalver maakte dan hij behoorde te wezen, was zijn eerzucht, zijn ijdelheid. Hij was vermaard als de grootste wijsgeer uit Hellas, en hij wilde dat blijven. Een nieuwe reden voor hem om te zorgen, dat hij bevriend was en bleef met hen, wier bijval het best zijn reputatie omhoog kon houden, de rijken en aanzienlijken. Van Sokrates kon echter niet gezegd worden, dat hij de rijken naliep. Een mensch met hersens in zijn hoofd en een tong in zijn mond, dat was het wat hij zocht, en indien men hem vaak bij de aanzienlijken vond, het was omdat zij hem zochten, en niet omgekeerd.

Eindelijk had Sokrates tegen Protagoras een bezwaar van

zuiver wetenschappelijken aard. Protagoras, - altijd de Protagoras van den dialoog, - behoorde tot de groote schare van hen, die meenden vele dingen goed te weten, terwijl zij volgens Sokrates het niet wisten. Wat de definitie van weten is, daarmede kwam Sokrates niet aan, doch hij had een uitstekend praktisch hulpmiddel om aan te toonen, dat iemand niet wist: als die iemand niet in staat was over eenig onderwerp bevredigend alle vragen van Sokrates te beantwoorden en zijn onderzoek te doorstaan, dan wist hij niet. De lezer, die van mijn opstel over den Hippias Minor heeft kennis genomen, heeft daaruit kunnen zien, wat soort van stellingen Sokrates opwierp en met groote vaardigheid verdedigde, en het waren zulke vraagstukken, wier grondige oplossing alleen iemand het recht kon geven zich zelf in eenige zaak een weter te noemen. Protagoras nu, hoewel geenszins een verwerpelijk disputant, was niet de evenknie van Sokrates, noch in het opwerpen, noch in het oplossen van dialektische fijnigheden; hij kon niet terstond den logischen bodem van een subtiel vraagstuk ontwaren, en doet dan ook onder voor den virtuoos in de dialektiek, voor Sokrates, die bovendien het voordeel had altijd als vrager op te treden.

Deze laatste opmerkingen kunnen mede dienst doen ter verklaring van een merkwaardig verschijnsel, dat den Plato-lezer treft. Hij is het in den aanvang gewoonlijk eens met den tegenstander van Sokrates, en vindt dezen allicht een onpraktischen haarklover, waar zijn tegenpartij het recht en het gezond verstand op zijn zijde heeft. Een zeer nauwkeurige beschouwing leert wel de waarde van Sokrates' argumentatie, doch onze sympathie wordt daardoor aan den overwonnene niet ontnomen. Newton zelf, het wiskundig genie bij uìtnemendheid, men kan er haast zeker van wezen, hij zou het afleggen tegen Sokrates, en tot de niet-weters gebracht worden, omdat hij niet in staat zou geweest zijn behoorlijk die uiterste subtiliteiten te verklaren, waarop de mathesis berust, of liever die men ter zijde moet schuiven om mathematische stellingen te vinden. Er is alle reden voor ons

om Protagoras niet te minachten, hem niet een slechten sofist te noemen, want hij is van onze eigen partij en een van onze besten. Hij is een gezond verstand van een buitengewoon goede soort, en groote welsprekendheid, en in het disputeeren, zoo al geen gelijke van Sokrates, toch volstrekt niet te minachten. Meer dan eens weet hij den valstrik van Sokrates' vragen te ontwijken, en in de gansche discussie is hij slechts éénmaal bepaald zwak.[1)]

Zijn conservatisme moet ook niet enkel als een uitvloeisel van zijn winstbejag worden opgevat. Meer dan één wijsgeer is een hemelstormer geweest in zijn theoretische, een behoudsman in zijn praktische filosofie, en Sokrates zelf alleen kon onbevreesd alle erkende zedelijke grondslagen aantasten, omdat zijn eigen onberispelijk braaf leven genoeg te kennen gaf, dat zijn onderzoek theoretisch was. Niemand heeft nagedacht, of hij was het eens met Protagoras: deugd moet er zijn, of de samenleving is onmogelijk, - en daarom vreezen alle wijsgeeren de meening, dat de deugd niet zou wezen een onbewijsbaar en noodwendig iets. Als Sokrates de leerbaarheid van deugd en twijfel stelt, versterkt hij de antipathie tusschen zichzelf en Protagoras, en niet vermindert zij, als Sokrates durft vragen of een boosdoener verstandig kan wezen, als hij boos doet; eerst wanneer Protagoras bemerkt, dat Sokrates ook op zijn manier de leering der deugd wil rechtvaardigen, ontstaat een toenadering; de vijandige discussie verdwijnt en maakt plaats voor een gemeenschappelijk ondernomen onderzoek.

II.

Hippokrates, de jonge Athener, dien Sokrates aan Protagoras voorstelt, verklaart veel in Sokrates' optreden tegen

1) Ik bedoel met deze zwakheid het feit, dat hij in het gedicht van Simonides een fout vindt, die een onderscheiding tusschen de woorden *zijn* en *worden* opgehelderd zou hebben. Misschien echter is deze zwarigheid, door Protagoras opgeworpen, als een strikvraag te beschouwen.

den sofist. Daar is nu een jonge man, driftig naar weten, bereid om zijn geld en dat van zijn vrienden voor een onderricht op te offeren, waarvan hij de strekking en de gevolgen niet eenmaal overwogen heeft. Niet eenmaal kan hij den dag afwachten, maar hij komt Sokrates, als het nog donker is, uit zijn bed halen om naar den grooten wijsgeer Protagoras te gaan, en op zijn voorspraak de gunst van Protagoras' onderricht te verwerven. Zóo werkt de reputatie van den beroemden sofist, en om vele redenen ìs aan Sokrates die werking volstrekt niet aangenaam. Vooreerst, omdat hij de leer van Protagoras geenszins de allerbeste vond; vervolgens omdat hij het voorbeeld van den sofist ook niet goedkeurt, en eindelijk, omdat het nu niet zoo bijzonder aangenaam is, om, als men zich bewust is een nieuwe en betere methode in de wereld te brengen, om dan als de aangewezen persoon beschouwd te worden, die aan den grootsten tegenstander een nieuwen leerling brengen moet. Deze overweging brengt geenszins iets kleingeestigs in Sokrates' gevoel tegenover Protagoras, en heeft geen andere uitwerking dan den aanvang van den dialoog levendig te maken, en aan den aanval op Protagoras een gevoel van eigen kracht bij te zetten, dat den indruk van het dispuut zeker niet verzwakt; doch de hoofdzaak verandert er niet door. Hippokrates, en de andere Atheners ook, zij moeten zien, dat Protagoras wel een groot talent is, doch niet volmaakt, noch de wijsheid in eigen persoon; dat een andere methode van onderzoek dan de zijne denkbaar is, die haar voordeelen heeft, en waarmede de groote leeraar uit Abdera volkomen onbekend is. Een kleine voorbereiding op deze uitkomst verstrekt Sokrates reeds in de wandeling naar Protagoras' verblijf aan zijn jongen vriend, als hij hem waarschuwt voor het gevaar van zich zoo blindelings over te geven aan den invloed van een meester, dien hij niet beoordeelen kan.[1)] En daarna eerst komen zij beiden in

1) Volkomen ten onrechte spreekt prof. Pierson van een goedkoope verdacht-making, o.c. blz. 41.

gezelschap van Protagoras en het luisterrijke gezelschap, dat in Kallias' huis bijeen is, en dan eerst neemt het eigenlijke drama een aanvang.

Er bestaat, als ik het wel heb, een indeeling van het blijspel in comédie d'intrigue, comédie de moeurs en comédie de caractère; les Fourberies de Scapin, les Femmes Savantes, le Misanthrope. Duidelijk is het, dat deze benamingen gegeven worden, niet naar het uitsluitend voorkomen van intrigue, schildering van zeden of van karakter, doch naar het overheerschen van een dier bestanddeelen in een mengsel, waarin geen van de drie geheel ontbreekt. Zoo zijn ook de platonische drama's nooit geheel zonder intrigue, en deze is, gelijk ik vroeger reeds gezegd heb, van zuiver intellektueel belang, de verwikkeling van de discussie over een wijsgeerig vraagstuk. Zoo heeft ook de Protagoras zijn intellectueele intrigue, de discussie over de vraag: is de deugd leerbaar of niet -, terwijl de dialoog toch een karakterdrama in de eerste plaats moet heeten. Want de uitkomst, die Plato wil bereiken, is niet vooral wat men te denken heeft van de leerbaarheid der deugd, doch zij is de indruk der tegenstelling tusschen de personen Protagoras en Sokrates, zoowel in hun optreden, als in hun methode van onderzoek zich openbarende.

Ik heb over het karakter van de beide wijsgeeren reeds een en ander medegedeeld, ook reeds iets over beider methode, doch het verschil in wijze van onderzoek en behandeling zal duidelijker uitkomen, wanneer ik een overzicht geef van de intrigue, van den gang der discussie.

Nadat Protagoras, niet zonder woordenpraal, zich zelfleermeester in de deugd heeft genoemd, antwoordt Sokrates hem met het opwerpen van twee bezwaren tegen de leerbaarheid der deugd. Vooreerst wordt de deugd niet beschouwd als een vak waarin leermeesters bestaan; iedereen spreekt er over mede zonder er ooit onderricht in ontvangen te hebben. In de tweede plaats, dikwijls ziet men, dat brave vaders slechte zoons hebben, terwijl zij toch in de eerste plaats zullen verlangen van hun kinderen brave menschen te maken.

Protagoras beantwoordt de tegenwerpingen van Sokrates met een lange redevoering, die een zeer gunstig getuigenis aflegt van zijn bekwaamheid om een kwestie te overzien, zijn welsprekendheid, en zijn ernst. Hoeveel Plato op den sofist moge willen aanmerken, waar hij hem de gelegenheid geeft zich naar zijn eigen zin te openbaren, is die openbaring een schoone en schitterende, een gedenkteeken voor het superieure van den helleenschen geest. De gouden gedachten stroomen in een breeden vloed van welsprekendheid, mede nemend den hoorder door den drang der styleering, de ernst der argumenteering, de belangstelling des sprekers in zijn eigen redeneering, de volle welluidenheid der rijke taal, de klimming der emotie bij den redenaar naarmate hij het overtuigende van zijn woorden sterker gaat gevoelen. Er zijn weinig fraaiere brokken bij Plato te vinden dan deze rede is van den grooten sofist, en voor hem, die dit schoone aan een ander wil doen gevoelen, is het een onaangenaam besef, vrij wel machteloos te wezen, daar geen vertaling den gewenschten indruk geeft. Wat prof. Pierson zoo juist van een beroemde episode uit de Politeia zegt, kan men ook op Protagoras' rede toepassen: men bederft ze, als men ze aanraakt. Ik bepaal mij dan ook tot den schets der argumenteering.

Protagoras geeft eerst in den vorm van een sprookje het belang van de deugd voor de samenleving aan. Deugd moet er zijn, of de samenleving kan niet bestaan, dat is de eerste leering van zijn mythe; de deugd is niet een bekwaamheid van enkelen, doch van een ieder, die tot de samenleving behoort, de tweede. Het is niet geoorloofd, gelijk prof. Pierson doet, uit de mythe af te leiden, dat Protagoras van de deugd een geschenk der goden maakt, en dus de leerbaarheid aanneemt, in plaats van ze te bewijzen; het godengeschenk behoort tot den symbolischen vorm van het sprookje, welks feitelijke leering enkel is, wat ik zeide, de onmisbaarheid voor de samenleving van het bestaan van deugd bij ieder van haar leden; de spreuk: in de deugd mag niemand leek zijn.

Vervolgens bestrijdt Protagoras Sokrates' bezwaren. De eerste bestrijding is een uitweiding over den inhoud van het sprookje: iedereen heeft deel aan de deugd, die deel heeft aan de samenleving, en daarom bestaat er geen vakonder-richt in de deugd, daarom ook zijn er geen bijzondere onderwijzers; en de overtuiging hiervan is zoo algemeen, dat men zelfs, als men slecht is, het niet mag bekennen, maar huichelen moet. Voorts bestaat er een algemeene overtuiging over de leerbaarheid; want terwijl men iemand aangeboren gebreken niet kwalijk neemt, worden gebreken in de deugd aangerekend in den vorm van vermaningen en straffen, terwijl de straf zelf, die dient tot afhouding van het kwade in het vervolg, wederom bewijst dat de leerbaarheid wordt erkend.

Waarom hebben brave ouders vaak slechte zoons? Protagoras vraagt ter oplossing van deze moeilijkheid aan Sokrates eerst of hij niet lichtvaardig oordeelt, zeggende dat de ouders hun kinderen geen leering in de deugd verschaffen. Want verwonderlijk zou het zijn, indien zij het welzijn van hun kinderen beoogden, en niet met alle macht trachtten hun datgene te schenken, wat hen voor de grootste rampen in het leven, doodstraf, verbanning, onteering, kan behoeden. En zij trachten het dan ook wel degelijk, want de geheele opvoeding is leering in de deugd. Als knapen wordt hun het goede door voorbeeld en woorden ingeprent, en met straffen wordt de indruk versterkt; indien zij uit de school komen, wordt de staat zelf leermeester, en leert hen het goede door wetten en straffen.

Waarom dan hebben brave vaders vaak slechte zoons? Dat feit wederlegt geenszins de leerbaarheid van de deugd. Want ook in andere vakken, wier leerbaarheid buiten kwestie is, en waarin beroepsleermeesters bestaan, ziet men den een beter vooruitkomen dan den ander; er bestaat verschil in aanleg, al is het vak leerbaar. Doch ook zij die slechte burgers heeten, hebben niet geheel en al niets geleerd, want vergelijk hen maar eens met volkeren, die geheel onbeschaafd zijn en zonder wetten leven, en de slechtste burger uit een

beschaafden staat, zal bij hen nog een braaf mensch wezen. Want wel beschouwd, zijn wij allen min of meer deugdzaam, en daarom ziet men geen onderwijzers van beroep in de deugd, want wij allen leeren elkander braaf te zijn, evenals wij elkander onze taal leeren spreken. Zoodat, indien iemand ook maar een weinig in kennis van de deugd boven de anderen uitsteekt, hij terstond iets zeer bijzonders is in die richting. En zoo iemand is Protagoras zelf, die dan op zijn beurt ook weder een ander boven het gewone braaf kan maken.

Deze is de inhoud van Protagoras' rede, waarmede Plato den sofist in zijn kracht heeft laten zien. Doch Protagoras heeft behalve een kracht ook een zwak, vooral in de oogen van Sokrates en van Plato, en dit zwak ligt nu aan de beurt.

Wanneer men de argumenten van Protagoras nagaat, dan bemerkt men, dat zij grootendeels van negatieven aard zijn. Ik zeg niet, dat het hun aan kracht ontbreekt, - geen enkel van hen trouwens wordt door Sokrates aangetast -, doch zij hebben meer de strekking om te betoogen, dat de leerbaarheid van de deugd algemeen wordt aangenomen, en dat het al zeer zonderling zou wezen, indien de deugd *niet* leerbaar was, dan dat zij op onmiddellijke wijze de leerbaarheid aantoonen. In de deugd mag niemand leek zijn, dat is de eenige belangrijke positieve bewering van den sofist, terwijl hij voorts de inrichting der maatschappij als bewijs voor de algemeene overtuiging over de leerbaarheid aanhaalt, en enkele schijnbezwaren uit den weg ruimt.

Op die wijze behandelt men echter de zaak niet naar Sokrates' zin. Wie een goed bewijs wil leveren, behoort aan te toonen, dat in het wezen zelf der deugd haar leerbaarheid gelegen is, en moet dus een onderzoek naar dat wezen instellen. Want Protagoras, men lette daar wel op, neemt als algemeen bekend aan, wat de deugd is, en gebruikt haar in zijn betoog enkel als een onmisbare voorwaarde voor de samenleving, terwijl hij de eigenschappen van die voorwaarde niet onderzoekt; hij verzuimt derhalve, wat voor Sokrates juist het belangrijkste is, het opsporen van de

eigenschappen der deugd; hij begaat den misslag wel het verband tusschen de besproken zaak en andere aan te geven, doch haar zelf niet te ontleden; zijn betoog is een synthetische in plaats van een analytische redeneering.

Indien men denkt, dat Sokrates deze bezwaren dadelijk tegen Protagoras zegt, dan kent men hem niet. Hij is niet de man om terstond tegenover een lange redeneering een andere lange te stellen; hij wil met korte stappen, die ieder door een toestemming van de tegenpartij verzekerd zijn, langzaam doch zeker voortschrijden. Bovendien heeft hij meer te doen dan een andere beschouwing tegenover die van Protagoras te plaatsen, hij wil den sofist van zijn zwakke zijde laten zien, opdat de jonge Athener en de anderen, die geneigd zijn zich blindelings aan den verlokkenden tooveraar over te geven, gewaarschuwd worden. Ik heb reeds gezegd, dat de Protagoras meer een drama van karakter dan van intrige is, en wij zullen dan ook meer een schildering van persoonlijk optreden en methode moeten verwachten, dan een belangrijk resultaat van de discussie. Wel is er een voorloopig resultaat, dat eenige hoop op een afdoende oplossing geven kan, doch dit is niet de hoofdzaak.

Sokrates dus is het in de grondstelling lang niet oneens met Protagoras. Ook hij is geneigd aan de leerbaarheid van de deugd te gelooven; niet alleen is hij daartoe geneigd, doch hij meent een eigen betoog te hebben, dat een uitnemende aanvulling van Protagoras' bewijsvoering zoude zijn, een afleiding namelijk van de leerbaarheid der deugd uit het inzicht, dat zij een weten is, of althans met een weten gepaard gaat.

De deugd een weten, daarop is het aangelegd van het oogenblik af, dat Sokrates weder aan het woord komt. En als hij dan aan het woord komt, openbaart zich de platonische motiefsbehandeling weder met een verbazende bekwaamheid. Het motief komt, wat de redeneering aangaat, niet terstond voor den dag, doch vormt aanvankelijk een zeer moeilijk te ontwaren achtergrond van Sokrates' vragen, een achtergrond, dien Protagoras niet dadelijk ziet, al heeft

hij onmiddellijk een zekere antipathie tegen de redeneering van Sokrates, welke antipathie gericht is juist tegen het motief zelf. Protagoras is, als zooveel wijsgeeren, bevreesd om een zuiver intellectueele basis te geven aan een zaak, die in de meeste gevallen door het gevoel moet geregeld worden, en staat daarom aanvankelijk vijandig tegenover Sokrates' neiging om een denken van de braafheid te maken. De antipathie berust op een misverstand, want de disputanten eindigen als goede vrienden, doch beheerscht aanvankelijk de houding der sprekers. Bovendien gevoelt Protagoras wel zijn tegenzin, doch ziet in het begin geenszins, waar Sokrates heen wil. Ik zal de laatste zijn om hem dat kwalijk te nemen. Want het is reeds zulk een hoofdbrekend werk om, als men den dialoog gedrukt en wel voor zich heeft, den draad van Sokrates' redeneering ook in zijn eerste vragen reeds te grijpen, dat ik althans er niemand minder om mag vinden, die, met deze vragen toegesproken, niet terstond hun strekking ontwaart, en veeleer wil ik Protagoras bewonderen, dat hij niet geheel in de war raakt, doch vele malen met flinke antwoorden voor den dag komt.

Protagoras heeft in zijn redeneering onder meer gesproken van verschillende *deelen* van de deugd, vroomheid, ingetogenheid, rechtvaardigheid. Die uitdrukking is nog al onschuldig, zou men zeggen, doch het infernale genie van Sokrates om denkfouten in hun uiterste schuilhoeken op te sporen, weet aan die eene uitdrukking het gansche gebrek van Protagoras' betoog vast te knoopen. Dit gebrek is namelijk, dat Protagoras de eigenschappen van de deugd op zichzelf niet heeft nagegaan, noch de deugd als een weten opgevat, en het openbaart zich nu bij hem in het gebruik van de uitdrukking *deelen* der deugd, in zoover als hemzelf de aard der betrekking tusschen *deel* en *geheel* in dit geval, waar het een abstractie betreft, niet duidelijk is. Sokrates toch legt den sofist de schijnbaar onschuldige vraag voor, of de deelen der deugd deelen zijn, zooals stukken van een brok goud daarvan deelen zijn, dus in wezen gelijk van aard onderling en met het geheel, dan wel deelen,

zooals de deelen van het gelaat, ooren, mond, neus, deelen van het geheel zijn, dus onderling en met het geheel bijna volkomen verschillend van aard en werking. Protagoras, in deze vraag volstrekt geen val bemerkend, antwoordt grifweg, dat de deelen heterogeen zijn, en verder nog, dat men ze ieder afzonderlijk kan bezitten; dat zij gansch verschillende functie hebben, en niet op elkander gelijken. Wanneer Sokrates nu zijn bevreemding over deze bewering te kennen geeft, en zijn meening uit, dat de deelen der deugd zeer veel op elkander gelijken, weet Protagoras niet beter te antwoorden, dan met de vage stelling, dat alle dingen min of meer op elkander gelijken; het belang van Sokrates' vragen ziet hij echter in 't geheel niet in.

En toch gaat Sokrates reeds recht af op zijn doel, op het dubbele doel om Protagoras in zijn zwak te toonen en zijn denkbeeld over de deugd naderbij te komen. Protagoras is niet vooral sterk in wat wij noemen formeele logika, en hoewel dit vak in Plato's tijd nog niet geystematizeerd was, het blijkt uit Plato zelven, dat vele belangrijke stellingen en bewerkingen er van reeds bekend waren. De deelen der deugd zijn noch deelen gelijk de deelen van het gelaat, noch deelen gelijk die van een brok goud. De uitdrukking *deelen* is hier een beeldend bij-wijze-van spreken, waarvan wij modernen het gevaarlijke ontgaan, door van *soorten* te spreken, en Protagoras had toen Sokrates hem vroeg: deelen als van een stuk goud, of deelen als van een gelaat? - moeten antwoorden: geen van beiden. De deelen der deugd hebben namelijk dit eigenaardige, gelijk het geval is bij alle abstracties, dat zij bij logische analyse een gemeenschappelijk bestanddeel, een zelfde substraat opleveren, waardoor zij allen deugd zijn. Zij zijn allen deugd; zij gelijken op elkander voor zoover zij dat substraat bevatten, en verschillen in datgene wat bij het substraat komt. Protagoras had desnoods de vergelijking met enkele deelen van het gelaat nog kunnen volhouden, met oogen, ooren, neus, die allen waar-nemingsorganen zijn, doch toen hij eenmaal gezegd had, dat de deelen der deugd geheel verschillende functie hebben,

en niets op elkander gelijken, sloeg hij den plank gansch mis, en betoonde zich te kort te schieten in logische analyse en logische konsekwentie. Sokrates daarentegen is zich volkomen bewust van het substraat der deelen van de deugd, en dit substraat is voor hem het *weten*, waaraan hij zooveel waarde toekent, dat hij de gelijkenis dier deelen juist zeer groot noemt.

Protagoras toont dus reeds terstond zijn zwak, en Sokrates laat niet na dit gebrek scherp te doen uitkomen, en al weder op zulk een wijze, dat zijn eigen denkbeeld meer naar de oppervlakte komt. Hij brengt den sofist tot het toestemmen van een absurditeit, en dit gelukt hem, wijl Protagoras evenmin het substraat van de deelen der deugd oplet, als dat dit substraat een weten zou kunnen zijn. Hij stemt toe, door Sokrates vragen geleid, dat *wijsheid* en *verstandigheid*, twee verschillende zaken zijnde, tegengesteld zijn beiden aan het ééne ding *onverstand*, en geraakt dus in strijd met de welbekende logische stelling, dat aan één ding slechts één ding tegengesteld is. Deze tegenspraak is slechts schijnbaar, want in werkelijkheid bewijst Sokrates, dat *onverstand* aan *wijsheid* en *verstandigheid* beiden tegengesteld is, voor zoover het eerste een *niet-weten* is, de beide laatste zaken *weten* zijn, zoodat de logische stelling niet verkracht wordt. Protagoras ziet dit echter niet in, en zou òf die stelling moeten laten varen, òf zijn vroegere bewering, dat de deelen der deugd geheel verschillend waren. Sokrates laat hem nog niet los, en werpt de gevaarlijke vraag op, of iemand verstandig kan wezen als hij misdrijft, een vraag waarvan Protagoras schrikt, en aan de definitieve beantwoording waarvan hij zich onttrekt door een laage rede te houden over het onmogelijke om uit te maken of een ding absoluut nuttig is.

Het eerste bedrijf van de discussie tusschen Protagoras en Sokrates is hiermede afgeloopen, en ik wil er nogmaals op wijzen, dat Protagoras geenszins als een schijngeleerde moet worden opgevat, omdat hij onbevredigende antwoorden geeft. Temperament en methode waren bij hem anders dan

bij Sokrates; met het zuiver abstract logisch zien van een vraagstuk was hij niet vertrouwd, en hij had den steun van veel fantasie en directe waarneming noodig om zijn denkingen den goeden weg te laten uitgaan. Het onvolledige van dit temperament, - velen zullen dit onvolledige niet eenmaal een gebrek noemen - dàt echter wil Sokrates laten uitkomen, daar het nu eenmaal zijn taak is om de al te groote bewondering voor den sofist tegen te gaan. Met dit onvolledige hangt samen, dat Protagoras met de methode van Sokrates, het redeneeren met korte vragen en antwoorden, de *brachylogie*, die noodig maakt de logische draagkracht der vragen in abstracto terstond te overzien, dat hij met die methode niet best overweg kan. Lange antwoorden, een uitvoerige beschouwing veel feiten en voorstellingen inhoudende, dat waren zijn argumenten.

Het is het conflict tusschen deze methoden, die thans den voortgang der discussie belemmert: Protagoras wil niet met korte vragen en antwoorden werken, Sokrates niet op een korte vraag een lange rede tot antwoord krijgen. Het dramatische spel van denkingen en methoden, maakt plaats voor een druk gesprek met de toehoorders, en de andere sofisten, Prodikos en Hippias laten de gelegenheid niet voorbijgaan in hun stijl uit te komen. Ik laat dit tooneel echter, evenals de volgende uitvoerige episode, waarin Sokrates een gedicht van Simonides op zijn manier uitlegt, thans achterwege, - niet omdat de episode geen behoorlijke plaats heeft in het artistiek geheel -, wijl de discussie na die episode weder wordt aangevat. De houding van Sokrates is thans een andere dan te voren. Het onvolledige van Protagoras heeft hij voldoende aangetoond, hij laat alle vijandigheid varen; hij noodigt den sofist uit tot een gemeenschappelijk onderzoek naar de waarheid in de zaak, die vroeger besproken was geworden en vraagt wederom, hoe men de deelen der deugd heeft op te vatten. Protagoras, eveneens toeschietelijker geworden, neemt den voorslag aan, en erkent gedwaald te hebben, toen hij zeide, dat de deelen der deugd allen geheel verschillend zijn - want van ver-

scheidenen wil hij toegeven, dat zij nagenoeg gelijk zijn; één echter is er, de *moed*, waarover hij bij zijn meening blijft. De moed gelijkt in niets op de andere deugden. En men kan dit terstond daaruit opmaken, dat vele menschen slecht zijn en onvroom, losbandig en onwetend, en toch zeer moedig.

Het streven van Sokrates richt zich daarom thans er op om aan te toonen, dat ook in den moed datgene is, wat de andere deugden deugden maakt, nl. een *weten*. Protagoras stemt al spoedig toe, dat er een verschil bestaat tusschen *dapperheid* en *moed*, en dat zij, die in krijgsbedrijven kundig zijn, dapperder zijn dan de onkundigen. Dikwijls zijn de dapperen zonder zulke kundigheden. Die enkele dapperheid is echter een soort van waanzin, meent Protagoras, die geen echte Helleen zou wezen, indien hij niet in theorie de rede boven de drift stelde. Bij deze gelegenheid betoont Protagoras zich een vaardig disputant, die geenszins in den val loopt, als Sokrates hem een tegenspraak met zich zelven wil opdringen, doch zeer juist aantoont, dat omdat de moedigen dapper, daarom nog niet alle dapperen moedig zijn. Alleen schijnt hij niet geheel zuiver in te zien, dat het begrip dapperheid niet, het begrip moed daarentegen wel een weten insluit. De moedigen zijn nl. dapper, omdat zij op het oogenblik van de daad onbevreesd zijn, en het dapper-zijn drukt alleen deze onbevreesdheid uit zonder haar oorzaak in het weten aan te geven, in de dapperheid op zich zelve is derhalve geen weten besloten. Om algeheele zekerheid op dit punt bij Protagoras te brengen, slaat Sokrates een nieuwen weg in. Hij ontwerpt eenige trekken van een theorie, waarvan de grondslag is, dat genot op zich zelf een goed is, smart een kwaad, en omgekeerd goed genot, kwaad smart. Daar Protagoras echter ook thans in zijn temperament blijft, en niet best overweg kan met de logische conceptie van een begrip op zich zelf, en liever beweert, dat de dingen soms genot geven en slecht, soms genot geven en goed zijn, tracht Sokrates hem duidelijk te maken, dat iedereen altijd bij iedere daad er naar streeft om genot te verwerven, en tevens een goed zoekt. Te dien einde onderzoekt hij, be-

leefdheidshalve schijnbaar met Protagoras samen, doch in waarheid alleen, wat de menschen bedoelen, wanneer zij er over klagen, dat zij niet de rede, doch hun lusten volgen, dat is, vaak het kwade doen, wetende dat het kwaad is, en toch het niet laten kunnen. Dit onderzoek, in den vorm van een gesprek met de menigte, heeft tot uitkomst, dat niemand een daad doet met de bedoeling zich een kwaad te berokkenen; dat altijd het uiterste motief het verlangen naar een goed is, en indien de menschen beweren, dat hun lust hen een kwaad doet kiezen, dan drukken zij zich onnauwkeurig uit, want zij meenen eigenlijk, dat het gekozen genot gevolgen heeft, welke onaangenaam zijn. Hun fout is dus niet, dat zij het kwade kiezen, doch dat zij niet nauwkeurig weten en overwegen, wat de som is van alle gewaarwordingen door een daad en haar gevolgen aangebracht, een genot of een smart. De ethische tekortkoming wordt dus een intellectueel gebrek. Want altijd is hun verlangen naar een genot en een goed, en hetgeen hen zoogenaamd overwint is niet het genot, doch hun *onwetendheid* aangaande de juiste waarde van alle genietingen en smarten door de verrichte daad en haar gevolgen aangebracht.

Deze uitkomst, waarmede Protagoras en ook de andere sofisten genoegen nemen, stelt Sokrates in staat het geschil over den moed tot een beslissing te brengen. Niemand kiest vrijwillig het kwade en smartelijke, moedigen dus zoo min als lafaards. Indien de lafaards vreezend ten strijde trekken, dan is het omdat zij niet het schoone van den strijd weten en niet het genot van den strijd, voor zoover die schoon is. Hun vrees spruit dus voort uit een onwetendheid, de moed daar-en-tegen is kennis van wat werkelijk vreeselijk is en wat niet.

Nu Protagoras dit alles moet toestemmen, zal hij niet met alle voorgaande resultaten in tegenspraak komen, blijft hem niets anders over dan te erkennen, dat hij dwaalde toen hij zeide, dat er menschen bestaan, die zeer moedig zijn, doch volkomen onwetend. Het onaangename voor Protagoras in deze betrekkelijke nederlaag gelegen, weet Sokrates te lenigen door ook zichzelven van een fout in de rede-

neering te beschuldigen. Hij lacht zich zelf uit, dat hij eerst Protagoras tegensprak over de leerbaarheid der deugd, terwijl hij, Sokrates zelf, het is, die later met alle macht wilde aantoonen, dat zelfs de moed een weten is, en dus zeer zeker in de termen valt geleerd te kunnen worden. Ongetwijfeld is deze gevoelvolle zelfbeschuldiging niet enkel een wellevende zelf-ironie. Sokrates is te zeer overtuigd van de moeielijkheid om zijn geliefd denkbeeld, dat de deugd een wetenschap is, onaantastbaar te bewijzen, dan dat hij nu reeds zou meenen zijn doel bereikt te hebben, en het is hem ernst wanneer hij zegt nog in het onzekere te verkeeren over het wezen van de deugd en haar leerbaarheid. Dit neemt niet weg, dat hij enkel uit wellevendheid zich van een denkfout beschuldigt, want niemand wist beter dan Sokrates zelf, dat zijn eerste bezwaren tegen Protagoras slechts als uitlokking hadden gediend, en dat hij bij den aanvang der groote discussie terstond zijn doel scherp voor oogen had, het verstandelijke in de deugd aan te toonen, en daardoor te doen, wat Protagoras verzuimd had, uit het wezen zelve der deugd een bewijs voor haar leerbaarheid af te leiden.

III.

Ik heb in mijn overzicht van de redeneering een groot brok van den dialoog overgeslagen, omdat het in zulk een overzicht kon gemist worden, en niet wijl ik het met prof. Pierson eens ben, dat dit brok weinig of niets ter zake doet of onbelangrijk is. Mijn meening is de tegenovergestelde; Sokrates' uitlegging van het gedicht van Simonides is zeer belangrijk op zichzelf, omdat zij een uitstekend fraai mengsel van ernst en ironie uitmaakt; zij heeft haar plaats in het geheel van den dialoog, zoowel als tegenhanger van Protagoras' rede en als overgang tot de hervatting der discussie, als om het motief, dat die discussie beheerscht, aan het licht te brengen. Ik bedoel het motief: niemand kiest vrijwillig het kwade, doch onwetendheid leidt zijn

keuze. Inderdaad blijkt het wederom, welk een kwaad prof. Pierson zich gedaan heeft, door bij zijn beschouwing van Plato geen rekening met den kunstenaar Plato te houden, want daardoor heeft hij menigmaal ook den denker Plato verkeerd verstaan. Prof. Pierson houdt geen rekening met den artiest - een maatregel, die voor zulk een smaaklievend mensch een ware zelfkastijding moet wezen, - en heeft daardoor niet ingezien, dat Plato, wel verre van Protagoras naar beneden te halen, hem van meer dan één kant heeft willen laten zien; dat zijn lof groot is, zijn berisping daarentegen betrekkelijk gering. Want als men zijn gemoed opent voor esthetische invloeden, bemerkt men terstond, dat de groote rede van Protagoras een wonder van welsprekendheid is, en niet het minst om den rijkdom van gedachten, die bij de ware welsprekendheid hoort; men overtuigt zich al spoedig, dat Plato voor Protagoras niet schooner een monument had kunnen oprichten, dan door hem diezelfde rede in den mond te leggen. Prof. Pierson echter heeft zijn gemoed onverbiddelijk gesloten gehouden voor iets anders dan voor het naakte intellekt; hij is door de rede niet aangegrepen en heeft daardoor zelfs haar intellektueelen inhoud voorbijgezien. Zijn straf heeft hij beet door een groot genot te missen, door een onjuist oordeel over de rede uit te brengen, en in de wroeging, die hem vroeg of laat kwellen zal, als hij inziet, dat hij zwart op wit den braafsten der braven, Sokrates, van onedele gedachten beschuldigd heeft. Laat ons hopen, dat de straf, volgens de bewering van Protagoras, niet een vergelding zal zijn voor het verrichte kwaad, doch een waarschuwing tot onthouding van het kwade in de toekomst, - want, werkelijk, deze spreuk, waarmede men heden ten dage nog wel eens als wat nieuws kan aankomen, is bij Protagoras te vinden -, laat ons hopen, dat prof. Pierson een ander maal de kunst er niet buiten zal laten, als hij het over iemand heeft, die moeite had de kunst van zich te houden.

En het is wederom het gevolg van de zelfde methode, dat prof. Pierson de episode van Simonides' gedicht vol-

komen niet begrijpt, noch esthetisch, noch intellectueel. Hij heeft haar oppervlakkig intellectueel gelezen, alleen opgelet, dat zij in het zuiver logisch verband der redeneering kan gemist worden, en daardoor noch ontwaard haar schoonheid als kunstwerk op zich zelf, noch haar plaats en beteekenis in het artistiek geheel van den dialoog, noch de stellingen, die zij bevat, en welke fraaie ernst zijn.

De lange rede van Sokrates over het gedicht van Simonides heeft haar plaats in de constructie van den dialoog, zoowel als tegenhanger van Protagoras' voordracht, als om den overgang te vormen van dialektisch getwist tot gemeenschaplijk dialektisch onderzoek. Het eerste gedeelte van de discussie tusschen den Athener en den Abderiet had tot een eenigszins vijandige houding geleid; deze echter wordt opgeheven, nadat Sokrates eerst evenals een sofist een lange redevoering heeft gehouden, en doen uitkomen wat eigenlijk zijn bedoeling was, de bedoeling, die in het dispuut eerst als achtergrond verborgen lag, en in de meening bestaat, dat het deugdzaam zijn een kennis is van wat goed is; dat, wel beschouwd, dwalen in de deugd een dwalen is in weten en dus niemand eigenlijk willens en wetens misdrijft, doch uit onwetendheid.

Het gaat niet aan om met prof. Pierson van deze episode enkel te zeggen, dat zij een veel te lang uitgesponnen discussie is over een versregel van Simonides. De episode moest er wezen; zij is lang, doch niet te lang, wijl zij een wonder is van vernuft en voortreflijk schrijfwerk, en onder den invloed van een hoeveelheid dramatische bedoelingen, die een openbaring van belangrijke afmeting alleszins verklaart.

De bedoelingen van Sokrates zijn namelijk dezen. Hij wil toonen, dat hij ook wel een lange rede kan houden, al beweert hij van niet. Hij wil Protagoras nog een beetje plagen over zijn optreden als leerend wijsgeer. Hij wil Simonides wat plagen, omdat die het naar zijn zin te gemaklijk met de deugd neemt. Hij wil toonen, dat het spreken over een gedicht, - een zaak in zijn tijd in de mode en

door hem afgekeurd - weinig nut heeft, omdat men den man er niet bij heeft, die rekenschap van zijn woorden zou kunnen geven en op vragen antwoorden; omdat men daardoor er alles van kan maken wat men wil. Hij wil ten slotte uit het gedicht halen, wat hij voor zijn discussie noodig heeft, de spreuk: niemand zondigt vrijwillig.

Eenigszins tot mijn verbazing zie ik, dat ook Grote met de besproken episode geen raad weet, en tot het zonderlinge besluit komt, dat Plato Sokrates als den mindere van Protagoras als redenaar heeft willen voorstellen. Het spreekt toch wel van zelf, dat een kritiek van een gedicht tot een gansch andere soort van redevoeringen behoort, als een beschouwing over de samenleving. De denkkracht en het vernuft van Sokrates zijn zeker niet minder dan die van Protagoras in zijn rede, en de omstandigheid, dat Sokrates de bedoeling van den dichter dwingt naar zijn eigen inzicht, ontneemt aan Sokrates niets van zijn superioriteit: de ironie is van den aanvang geïndiceerd, en even zichtbaar is het dat Sokrates een minachting voor poëtenuitlegging vereenigt met het streven naar het uitbrengen van zijn motief.

Doch ook nog andere redenen zijn er, die Grote wederleggen.

Sokrates brengt in zijn kritiek verscheiden opmerkingen te pas, die ernstig en gevoelvol gesteld, en platonische lievelingsdenkbeelden zijn, en zulke uitingen legt Plato natuurlijk niet in den mond van een redenaar, wiens minderheid hij wil aantoonen. Vooreerst draait de aanvang van het gedicht zelf zoo klaarblijkelijk om de tegenstelling van de begrippen *zijn* en *worden*, dat het niet een geforceerde subtiliteit is van Sokrates om het onderscheid tusschen die begrippen op te letten, gelijk Grote beweert, doch integendeel een bewijs voor Protagoras' gebrek van scherpte in denken, waardoor hij die begrippen voor hetzelfde houdt en Simonides van een tegenstrijdigheid met zich zelven beschuldigt, tenzij het de bedoeling was op zijn beurt ook Sokrates op de proef te stellen.

Simonides heeft namelijk een gedicht gemaakt, waarin hij beweert, dat men niet al te veel van een mensch moet verlangen. Men zij tevreden, zoo hij niet vrijwillig kwaad

doet, en noeme zulk een man een goed middenslag, zooals allen moesten zijn. De verleiding om kwaad te doen is zoo groot, dat een streven naar goed zijn geprezen moet worden. Moeilijk is het om een goed man te *worden*, tegen den drang van die verleidingen in. Doch goed *zijn* en *blijven* ligt niet in 's menschen vermogen, want hij is afhankelijk van omstandigheden, en niemand blijft goed, die door groot onheil wordt aangegrepen. Ten onrechte beweerde daarom Pittakos: moeilijk is het braaf te *zijn*. Want het braaf *zijn* (zijn en blijven) ligt gansch niet in de macht van den mensch, die geen meester is over omstandigheden, welke hem dwingen den rechten weg te verlaten.

Zóó ongeveer zegt Simonides, en de lezer kan zelf zien, dat de argumenteering tegen Pittakos alleen kan bestaan, indien men de scheiding tusschen *zijn* en *worden* aanvaardt. En nu is het wel zoo, dat het woord *genesthai*, waarvan Simonides zich bedient, vaak met *zijn* samenvalt maar aangezien de beteekenis *worden* eveneens kan worden aangenomen, is het in 't minst geen valsch vernuft van Sokrates, als hij de beteekenis gebruikt, zonder welke het gedicht zinloos zijn zoude, doch veeleer is het een gebrek aan scherpzinnigheid bij Protagoras, dat hij niet terstond inzag op welke wijze het gedicht verstaanbaar was te maken; tenzij hij van zijn kant eens een stríkvraag wilde opwerpen, toen hij Sokrates vroeg of Simonides niet met zich zelf in strijd was.

Een deel van Grote's aanklacht vervalt dus reeds. Doch er is meer. Uit het overzicht van het gedicht blijkt, dat Sokrates iets tegen Simonides moest hebben. Misschien is het waar, dat de God alleen goed is en blijft, doch ook een mensch kan het verder brengen in de deugd, dan Simonides schijnt noodig te achten, en nadenken en oefening kunnen hem in staat stellen ook in slechte omstandigheden braaf te wezen. Niet alleen was deze meening altijd die van Sokrates, doch juist waar over de braafheid gedisputeerd werd en hij over haar leerbaarheid een gedachte wilde uiten, waardoor zij in hoogen mate gesteund zou worden, was er een reden te

meer om Simonides te lijf te gaan, die met een goeden wil tevreden is, doch niet te veel van dien wil verlangt. Hieruit ontspruit die geraffineerde ironie, waarmede hij den dichter prijst en hem zóó uitlegt, dat ten slotte de eigen woorden van Simonides tot een lievelingspreuk van Sokrates en ook van Plato zich omvormen. Simonides is zoo dom niet, zegt Sokrates, om te onderstellen, dat iemand vrijwillig kwaad zou kunnen doen; hij wist zeer goed, hoe het kwaad doen alleen uit onwetendheid voorkomt; niemand toch zondigt willens en wetens, doch uit onwetendheid. En hiermede heeft Sokrates met Simonides nagenoeg afgerekend, en tevens duidelijk de spreuk genoemd, die zijn houding in de discussie bepaalde, en ook in het vervolg bepalen zal.

Dit alles heeft Grote voorbij gezien, en daardoor is hij in de dwaling vervallen, Plato de bedoeling toe te schrijven, om Sokrates een zwakke en mislukte redevoering te laten houden, alsof Plato dan Sokrates zoo geheel in zijn ware houding zou hebben doen treden en zijn lievelingsdenkbeelden zoo plechtig laten verkondigen.

Voor ik van deze episode afstap, wil ik nog verklaren, hoe Plato in den Protagoras kan beweren, dat niemand vrijwillig misdoet, terwijl in den tweeden Hippias het bestaan van willens misdoenden als iets van zelf sprekends wordt aangenomen. Deze handelwijze zou een tegenspraak insluiten, indien uit de stukken zelven niet bleek, hoe Plato in ieder geval de woorden verstaan heeft.

De man uit den Hippias, die willens en wetens misdoet, weet dat zijn daad op zich zelf een misdrijf genoemd wordt, en in zoover is hij wetend, hij weet echter niet, volgens de bedoeling van den Protagoras, dat hij per slot van rekening meer smart dan genot van zijn daad zal ondervinden, want anders zou hij hem niet verricht hebben. Vrijwillig misdoet bijv. Hippias zelf als hij twee maal twee vijf moemt, doch had Hippias geweten dat zulk een misrekening hem nadeel zou aanbrengen, hij zou er zich wel buiten gehouden hebben.

De spreuk: niemand zondigt willens en wetens - heeft het nadeel van alle spreuken, die in weinig woorden een

groote bedoeling willen omvatten, dat zij om niet verkeerd begrepen te worden toelichting behoeft. Doch in den Protagoras is alle misverstand voorkomen, want er is zeker geen betere toelichting voor die spreuk denkbaar, dan de dialoog zelve.

IV.

De deugd van den Protagoras is niet, dat zijn intrige zoo verbazend knap is samengesteld. Want men wordt den gang der logische verwikkeling bij het onbevangen lezen niet gewaar; men bemerkt hem eerst als men aan het analyseeren gaat. De deugd van den Protagoras is, dat hij voortdurend werkt op den lezer en hem medeneemt; dat hij schoon is bij onmiddelijken indruk. Het is niet de meening geweest van Plato, naar mij voorkomt, dat de lezer de tekortkoming van Protagoras terstond ook dáár zou zien, waar Sokrates ze wist te vinden; evenmin dat de toeleg van Sokrates bij zijn schijnbaar onschuldige vraag over de deelen der deugd dadelijk zou bespeurd worden. Wat men noodig heeft daarvan te bespeuren om het drama te volgen, wordt men gewaar uit de houding der sprekers en van het publiek, en langzamerhand eerst, en vooral in de bespreking van het gedicht, wordt Sokrates' bedoeling duidelijk en komt men onder den indruk van de bewering, dat de deugd een weten zou zijn, en niemand willens zondigt.

Evenwel, wanneer men mijn overzicht van de discussie nagaat, ziet men dat Plato zijn drama gegrond heeft op een met ongemeene scherpzinnigheid, doorzicht en overleg uitgevoerden logischen schets; die schets is een der zaken, die men kennen moet, als men Plato leest en hem, als men het noemt, begrijpen wil, en die zich beter in woorden laat brengen dan de schoonheid van den indruk, en om die redenen heb ik hem met uitvoerigheid gegeven, doch als men mij vraagt of het denkbaar is, dat een artiest zooveel zorg aan den schets besteedt, en toch daarvan niets zou willen laten merken in den indruk van het geheel, dan is mijn antwoord, dat het nu eenmaal Plato's methode was van

zulk een schets uit te gaan, hetzij zijn werk een discussie-drama werd van karakter of van intrige, en dat het den lezer eigenlijk niet aangaat, hoe Plato zijn indruk maakte, indien de indruk er maar is.

Is er dan over de schoonheid van den dialoog niets te zeggen? Zeer zeker, want ook de direkte lezing laat zooveel van de bedoelingen uitkomen, als noodig is om het drama te gevoelen en te volgen. De karakters van Sokrates en van Protagoras, en hun methoden wordt men terstond gewaar, en daaraan heeft men genoeg om hun conflikt te begrijpen en vatbaar te worden voor die groote eigenschap van den dialoog, zijn belangstelling; de belangstelling bedoel ik, door de sprekers gesteld in hun eigen woorden en die van de tegenpartij, en in den loop door de discussie genomen.

Toch is een onderzoek naar den logischen schets van nut voor het genieten van een zuiveren indruk, en mag men het een geluk noemen, dat een zorgvuldig bewerkte logische intrige op den bodem ligt. Want dit onderzoek brengt ons eerst goed er toe een onbevangen en nauwkeurige lezer te zijn. De opmerking van prof. Pierson: de belangrijkste antieke auteurs willen niet gelezen worden, doch bestudeerd - is in zeker opzicht ook op den Protagoras toepasselijk; doch die studie moet dan niet dienen tot correctie van het onvolkomene in de compositie van den auteur, doch tot verbetering van het onvolkomene in de houding des lezers, die zelden onbevangen tot een antiek produkt komt, en dikwijls niet die nauwkeurigheid van lezen toepast, waaraan het werk behoefte heeft, omdat het antiek is en meer gevaar loopt verkeerd begrepen te worden dan een produkt uit onzen eigenen tijd. Men moet zich losmaken van vele onjuiste voor-opvattingen, en tevens er zich voor hoeden dingen over het hoofd te zien; men moet er tegen waken Plato zaken te geven en te ontnemen, en het nagaan van den logischen draad van het drama geeft ons een uitstekend wapen tegen onze eigen gebreken.

Eindelijk zal ik de laatste zijn om te ontkennen, dat het beschouwen van de logische intrige op zich zelf genot geeft.

Het was niet Plato's bedoeling den schets te laten uitkomen, doch men kan hem vinden, want hij is er nu eenmaal, en het is als een waar buitenkansje te beschouwen, dat het zoeken beloond wordt met het opdelven van zulk een verwonderlijk scherpzinnig aangelegd plan, waarin de sterkte en het doorzicht van dien grooten geest duidelijker aanschouwd wordt dan in den dialoog op zich zelven, wijl deze laatste niet op den geest alleen, doch ook op het gevoel werkt.

V.

Indien men alles wilde lezen, wat over Plato geschreven is, vóór men zelf over een dialoog ging spreken, zou men heel wat tijd verliezen, die nuttiger had kunnen besteed worden aan iets anders en beters, ik bedoel aan de poging om door herhaalde en nauwkeurige lezing van den dialoog zelven, de eenheid er uit op te delven, en uit Plato zelven te leeren, wat hij bedoelde.

Ik heb mij daarom voorgesteld aan mijn lezer mede te deelen, hoofdzakelijk, wat de uitkomst is van een zoodanige lectuur, en ik hoop daardoor zoowel hem iets wetenswaardigs mede te deelen, die geen Plato-lezer is, als anderen, welke den Protagoras lezen of gelezen hebben, zonder een eigenlijke studie van dat werk te maken. Want er zijn er zulken, en er zouden er meer kunnen wezen, indien het gymnasiaal onderwijs, behalve een benijdenswaardige hoeveelheid grammatikale kennis, ook die andere nog kostbaarder bekwaamheid aan de leerlingen wist te geven, de vaardigheid in het lezen, waardoor zij in staat zouden gesteld worden ook na het verlaten der school een antiek meesterwerk met lust en vrucht ter hand te nemen.

Daarom heb ik mij beperkt tot Plato zelven, met dank voor de hulp van den braven Stallbaum en zijn opvolger, en de vrijheid genomen geen andere schrijvers over den Protagoras te raadplegen, zoodat ik ook niet in bespreking behoef te treden van de meening, door anderen geuit. Evenwel met twee uitzonderingen. Prof. Pierson moest worden

aangeraakt, omdat zijn studie kort geleden en in ons eigen land is verschenen, en om beide redenen niet zonder nader onderzoek mocht vermeld worden. En Grote wil ik noemen, omdat diens werk een standaardwerk is, en vermaard, en de meeste aanbeveling verdient, wijl het veel leert en zeer leesbaar is.

Het verschil tusschen de meening van Grote, en die welke in dit opstel is medegedeeld, ligt voornamelijk hierin, dat Grote de logische analyse, de intellectueele intrigue, met minder uitvoerigheid behandelt, dan ik heb gedaan. In vele belangrijke opzichten vallen beide overzichten samen, doch de verschillen ontspruiten juist daaruit, dat Grote den logischen schets niet in alle bijzonderheden heeft nagegaan. En, naar mij voorkomt, tot zijn schade. Want door dat verzuim heeft hij te veel toegegeven aan zijn bewondering voor den grooten sofist, en niet ingezien dat ook de houding en de beweringen van Sokrates tot in bijzonderheden volkomen in orde zijn. De zonderlinge meening over de beteekenis van het gedicht van Simonides heb ik reeds vermeld en gekritiseerd, doch ook in menig ander opzicht laat Grote Sokrates geen recht wedervaren, omdat hij den logischen draad niet overal gezocht en gevonden heeft. Terecht beweert hij, dat Plato het contrast heeft gegeven van de rhetorische en de analytische methode, doch de scherpte, waarmede Plato dat contrast heeft gesteld en volgehouden, is hem niet in alle volheid duidelijk geworden. Hij heeft niet ingezien, dat de vragen van Sokrates strikvragen zijn, waarbij het niet Sokrates is, die tracht een sofisme te verdedigen, doch Protagoras, wien het aan de bekwaamheid in begripsontleding ontbreekt, om te merken, wáár de strik ligt. Indien de dialoog ware geëindigd toen Protagoras was vast gezet, er zou reden zijn om Sokrates te verdenken van de neiging om met een sofisme de zaak uit te maken, doch de dialoog eindigt dan geenszins, het belangrijkste moet nog komen. Als Sokrates voldoende heeft aangetoond, dat Protagoras niet bij machte is, zijn strik te doorzien, gaat hij open kaart spelen, en plaatst de stelling vóórop, die achter zijn vorige

vragen gelegen was, de stelling, dat de deugd een weten is. Grote noemt het een woord- en begripsverwarring van Plato, dat hij *onverstand* aan *wijsheid* en *verstandigheid* beiden tegenoverstelt, een verwarring tusschen de verschillende beteekenissen aan hetzelfde woord gehecht, terwijl de waarheid is, dat Sokrates *wijsheid* en *verstandigheid* beiden tegenover *onverstand* plaatst, in zoover de beide eersten beiden een *weten* tot substraat hebben, het laatste een *niet-weten* is. Dit had Protagoras moeten opletten, maar hij doet het niet, hoewel Sokrates het hem eigenlijk gemakkelijk gemaakt had, door de stelling te noemen: dat aan één ding maar één ander ding tegengesteld kan zijn.

Waartoe dan die strikvragen? Omdat Sokrates Protagoras' tekort schieten in begripsanalyse wilde doen uitkomen, een tekort schieten, dat juist hier van zeer veel belang was, wijl Protagoras daardoor de leerbaarheid van de deugd niet in haar zelve had gezocht, doch in haar samenhang met de inrichting der maatschappij.

Er is dus op Sokrates niets aan te merken, wanneer hij Protagoras met deze vragen te lijf gaat.

Ook over Sokrates' theorie van de deugd, schijnt Grote mij toe een onjuist inzicht te hebben, al was hij de aangewezen man om van Plato *geen* afgewerkte theorie in dezen dialoog te verlangen. Sokrates wil Protagoras niet bestrijden over zijn opvatting van de leerbaarheid der deugd, doch aantoonen, dat men langs een gansch andere methode er ook kan komen; zijn betoog is een aanvulling van dat van Protagoras, geen wederlegging. En zoowel om deze aanvulling te geven, als om de bruikbaarheid der methode te doen blijken, kan hij volstaan met het behandelen van één belangrijken, fundamenteelen trek der theorie, en het aanwijzen van dezen trek, ook dààr, waar men hem zoo licht niet vermoeden zou, in die bijzondere deugd, die moed heet. Terecht merkt Grote op, dat Sokrates Protagoras niet in alles wederlegt, doch dat komt enkel daarvan, dat Protagoras' bezwaren niet allen ter zake doen.

Dat moedigen onrechtvaardig kunnen wezen, strijdt geens-

zins tegen de bewering, dat ook in den moed een intellectueel bestanddeel is, en dat zij die moedig den oorlog ingaan, op de een of andere wijze daarin een voordeel voor zich zelf zien, en niets anders wil Sokrates aantoonen.

Zeer zeker had Plato het slot der discussie lichter te begrijpen gemaakt, indien hij den logischen voortgang meer aan concrete voorbeelden had gebonden. Toch is het niet noodig het betoog onduidelijk en onbevredigend te noemen. Onbevredigend kan het slechts wezen voor hem, die een meer uitgewerkte theorie verlangt, doch aangezien het Plato's bedoeling geenszins was zulk een theorie te geven, en hij ze voor den bouw van den dialoog ook niet noodig had, ligt de schuld niet aan Plato, doch aan den onbevredigden lezer. Onduidelijk is het betoog niet, want men kan de redeneering van Sokrates met eenige inspanning vatten, en dan blijkt dat de moeielijkheid vooral gelegen is daarin, dat wij allen meer op Protagoras gelijken dan op Sokrates, en slechts met belangrijke inspanning er toe geraken kunnen, het begrip op zijn eigen weg te volgen zonder te verdwalen op zijwegen. Protagoras heeft moeite uit elkander te houden: datgene, wat slecht en onaangenaam voor een bepaald mensch is, en datgene wat gewoonlijk gevaarlijk en onvoordeelig voor allen genoemd wordt. De moedige en de lafaards gaan naar hetzelfde, zegt Sokrates zeer terecht in aansluiting op de voorafgaande redeneering, namelijk op het hun goed en voordeelig schijnende. Wanneer Protagoras nu opwerpt, dat de moedigen wel, de lafaards niet naar den oorlog gaan, is hij eenvoudig een weinig in de war en heeft hij de strekking der discussie niet geheel begrepen. De moedigen kiezen niet den oorlog om het gevaar, doch omdat het hun om een of andere reden schooner toeschijnt te strijden dan weg te loopen. Zij gaan dus naar wat zij schoon, en in zoover goed en in zoover aangenaam vinden. De lafaards loopen weg, omdat het wegloopen hun op een of andere wijze voordeeliger, dus aangenamer schijnt te wezen, dan het strijden. Beiden gaan dus naar wat aangenaam is in hun oogen. Het tastbare voorwerp, waarheen een mensch zich met een vrijwillige

daad richt, bevat altijd iets, dat dien mensch schoon, en in zoover goed, en in zoover aangenaam schijnt, en om dat schoone, goede en aangename doet hij de daad, en het is dus naar dat schoone, goede en aangename, dat zijn daad in werkelijkheid gericht is. Zóó is de meening van Sokrates, en ik geloof dat er zeer weinig tegen te zeggen is, en ten onrechte derhalve beweert Grote, dat de toepassing van Sokrates' theorie op den moed onbevredigend is. En evenzeer is het onbillijk Plato te verwijten een onvolledige theorie over de deugd in den Protagoras te verkondigen, want het was nu eenmaal zijn bedoeling niet zoo iets te doen; voor zijn doel, - en dat doel was zijn methode tegenover die van Protagoras stellen; een betoog aanduiden ter aanvulling van Protagoras' betoog -, voor dat doel volstond hij volkomen met het aangeven van één belangrijken grondtrek der theorie, en het ontwikkelen van dien grondtrek.

VI.

Ik vertel den Plato-lezer niets nieuws, door hem te zeggen, dat de Protagoras een gansch ander werk is als de Hippias Minor, doch ik wil aan het slot van dit opstel nog eens beide dialogen karakteriseeren.

Beiden, de Protagoras en de Hippias zijn discussie-drama's met een intellectueele intrige; doch terwijl in den laatsten deze intrige hoofdzaak is, wordt zij in den Protagoras ondergeschikt aan de bedoeling om het contrast in karakter en methode van Sokrates en Protagoras te schilderen. Ook in den Hippias ontbreekt een type-schildering niet, noch een artistieke inkleeding, doch in hem wordt de spanning opgewekt door een misverstand in de redeneering gelegd en volgehouden tot het einde; in den Hippias moet men vooral geboeid worden door den logischen schets, de verwikkeling der intellectueele motieven. In den Protagoras echter zijn het karakters en methoden, wier conflict de spanning opwekt, en de compositie der denk-motieven, hoewel parallel loopend aan het karakter-drama, werkt niet

op zichzelve, en niet zij is het die den onbevangen lezer bezig houdt, hoewel zij bij onderzoek gevonden wordt, en dan op zichzelve een nieuw genot verschaft.

Protagoras, de welsprekende vertegenwoordiger van de menigte, denkende met niet-onderzochte denkingen, ze bindende aan vele voorstellingen en feiten, het visioen van een breed geheel behoevende om in den samenhang der deelen zijn geloof in de noodzakelijkheid te vinden; Sokrates, de onfeilbare denker, die in alle feiten en voorstellingen slechts dien kant aanraakt, welke aan de eens opgevatte denking beantwoordt, - van dit contrast is de Protagoras het aangrijpende, het vlekkelooze, en het onvergankelijke drama.

Werkeloosheid, door J. Stoffel.

Weinige lezers van dit tijdschrift kennen uit eigen ervaring de vreeselijke beteekenis van dit woord, want de meesten hunner zijn boven gebrek verheven. Zij kennen niet den waanzinnigen angst van den arbeider die het brood moet verdienen voor vrouw en kinderen, voor dat monster 'werkeloosheid', dat hem het geheele jaar, maar vooral in den winter, aangrijnst en zich gereed maakt hem en zijn gezin te verslinden - neen, langzaam te doen wegteren in wanhoop en ellende.

De willige en vlijtige arbeider, die, vervolgd door de bleeke gezichten van vrouw en kinderen, vergeefs loopt bedelen om werk tot iederen prijs; de man die al wat hij bezit gaandeweg heeft moeten verpanden of verkoopen en dan tot laagheden zelfs zijn toevlucht moet nemen, om brood op crediet te kunnen krijgen, is een maatschappelijk type, aan onzen tijd eigen en voor onze zeden kenmerkend, dat nog te weinig is gekend.

Want zoo, lezer, is het lot van honderdduizenden uwer landgenooten, van millioenen uwer medemenschen. En de werkeloosheid wordt grooter en het aantal slachtoffers talrijker, naarmate de rijken rijker worden, den grond en de arbeidsmiddelen in beslag nemen, de arbeid-besparende

machines volmaakter worden en dus onze zoogenaamde beschaving vooruitgaat; - die beschaving, waarop wij zoo trotsch zijn, rust op het fundament: het arbeidende volk, dat verteerd wordt door werkeloosheid, zoodat het grootsche gebouw spoedig krakend moet tot puin vallen.

Menigeen die zich thans nog veilig waant, zal zich of zijne kinderen getrokken zien in den gruwelijken draaikolk der werkeloosheid, die alle welvaart, alle vrijheid verzwelgt. Wordt het bestaan van den industriëel, den koopman, den winkelier, den ondernemer niet elken dag onzekerder? Zijn er niet voor iedere betrekking honderd aspiranten? Is het niet waar, dat er weldra van ambtenaren, ingenieurs, geneesheeren, onderwijzers, opzichters, te veel zullen zijn? De spoorwegen zijn gebouwd, de kanalen gegraven; de Staat wordt karig, de vestingbouw heeft opgehouden; de scholen zijn klaar. De rijke menschen worden zuinig, want de rente is immers laag en in de industrie is niets te verdienen. De boeren zijn arm en kunnen niets laten doen; de arbeiders zijn doodarm en hebben geen koopkracht om in hunne behoeften te voorzien. Het werk wordt dus gedurig minder en het rente-eischend kapitaal grooter. Het deel van de totale productie, dat aan den arbeid toevalt, wordt allengs kleiner, dat wat aan den kapitalist of den grondbezitter komt, grooter en daarmede vermeerdert in rechte evenredigheid de werkeloosheid.

Maar wanneer gij ook al de werkeloosheid zelve nog niet kent, haar gevolgen en de omstandigheden, die haar vergezellen, kent gij wel. Zij zijn:

1. *Een te kleine productie*. Millioenen menschen met flinke armen en gezonde hersens loopen ledig, moeten als paupers en misdadigers door den arbeid van anderen onderhouden worden, kwijnen weg in jammer en ellende, ondermijnen de grondslagen der maatschappij en wij zeggen tot hen, dat er geen werk is, geen vraag naar hun handen- of geestesarbeid, terwijl nog maar een klein gedeelte van de aarde bebouwd is, terwijl dat kleine gedeelte nog zóó slecht

wordt bewerkt, dat het met aanwending van kapitaal, waarvan de voortbrenging tegenwoordig onbegrensd, en met arbeidskracht, waarvan naar men zegt te veel aanbod is, drie of viermaal meer dan thans kan voortbrengen.

De productie is veel te klein en het is volkomen waar, dat een gelijke verdeeling van allen rijkdom onder alle menschen, bij behoud van onze tegenwoordige maatschappelijke inrichting, alle menschen tot armen zou maken.

Hoewel er dus behoefte genoeg bestaat aan de dingen, die de werkeloozen kunnen voortbrengen, zoodat er eigenlijk groot gebrek aan arbeiders zou moeten zijn om in die behoeften te voorzien, worden toch die arbeiders niet aan 't werk gezet, omdat het ontbreekt aan *koopers* voor die producten, d.w.z. aan menschen die daarvoor den prijs kunnen betalen. De koopkracht, en dus het verbruik van het volk, is te klein. Daarom kan de productie niet stijgen, want wij kunnen het niet lang volhouden om dingen te produceeren, waarvoor geen koopers zijn te vinden. Wanneer wij dit doen, noemt men dit: het maken van over-productie. En als wij spreken van over-productie van Amerikaansch graan, van kleeren, van schoenen enz., dan bedoelen wij niet, dat er van die dingen te veel zijn, want wij weten heel goed, dat er in Europa alleen 100 millioen hongerlijders zijn, die met een stuiversbroodje extra per dag, den geheelen invoer van graan uit Amerika zouden opmaken; die met één pak kleeren en één paar schoenen per jaar meer, een kolossaal tekort op de markt van schoenen en kleeren zouden veroorzaken; - maar dan bedoelen wij dat er niet genoeg menschen zijn, die een voldoenden prijs kunnen geven voor graan en kleeren en schoenen.

2. *Wie niet anders dan zijn arbeidskracht te verkoopen heeft is volkomen afhankelijk van hen, die den grond en de arbeidsmiddelen (het kapitaal) in eigendom bezitten*.

Door werkeloosheid of de vrees voor werkeloosheid worden de arbeiders met hoofd of hand totaal afhankelijk van hen, die het in hun macht hebben, werk te kunnen geven, en zij moeten de door dezen gestelde voorwaarden aannemen. De

beste arbeidswetgeving baat den werkeloozen niets. Werkeloosheid doet de werkstakingen mislukken, de gruwelijke worsteling tusschen arbeid en kapitaal, die dit voorjaar in Engeland heeft gewoed, is, toen de kassen der *Trade-Unions* leeg waren, geëindigd met een totale nederlaag der arbeiders, omdat de plaatsen der werkstakers. ondanks de beste organisatie, werden ingenomen door de 'industrieële reserve-armee,', door de werkeloozen, de blacklegs, die hunkerden naar werk en brood.

De werkeloosheid kweekt een toestand van vernedering, die mannen van het Kaukasische ras dieper drukt, dan veertig jaren geleden de slavernij de zwarten in de Zuidelijke Staten van Amerika.

Dit kan ook zelf ondervinden ieder die in een zoogenaamd afhankelijke betrekking is en reden heeft om te vreezen, dat men hem ontslaan zal, wanneer hij over een of ander punt vrij zijn meening durft zeggen. Ook hij bukt dan onder het slavenjuk, uit vrees werkeloos, broodeloos te worden.

Wat zou het u deren of gij uw ontslag kreegt, als gij maar zeker waart op een andere wijze uw brood te kunnen verdienen, als er maar geen werkeloosheid was? Dan behoefde men ook in Amsterdam geen meetings te houden om te protesteeren tegen het ontslag van een gasstoker. Dan zoude het voor de beide menschen in Deventer, die hun ontslag hebben gekregen omdat zij deel hadden genomen aan de Mei-meeting, geen ramp zijn geweest, geen straf voor een onschuldige daad, hun door gewone medeburgers opgelegd, en zwaarder dan menig strafvonnis van den crimineelen rechter.

En als er geen werkeloosheid was, zouden die menschen in het geheel niet zijn ontslagen, want de werkgevers hadden hen dan noodig en de arbeiders konden hunne voorwaarden stellen.

Onmogelijk is het, om in de bestaande omstandigheden, waarin alle macht is in de handen van den kapitalist en deze den arbeider allengs minder noodig heeft, zoodat

de werkeloosheid met ieder jaar toeneemt, een arbeidswetgeving te maken, die den arbeider hooger loon en meer onafhankelijkheid geeft. Er kunnen geen wetten gemaakt worden, die den arbeider een goed loon, voortdurend werk, en een goede behandeling waarborgen, maar wel kunnen er wetten gemaakt worden, die den arbeider in staat stellen deze dingen zelf te eischen.

Men kan den ondernemer niet verbieden een werkman te ontslaan wiens neus hem niet aanstaat; omgekeerd moet het natuurlijk den arbeider ook vrijstaan den dienst van een ondernemer te verlaten, wiens neus *hem* niet aanstaat. Een wet, die dat zou willen verbieden, zou een tirannieke wet zijn, toepasselijk op slaven, maar niet op vrije menschen.

Zoolang hem echter het Damocles-zwaard der werkeloosheid boven 't hoofd hangt, is de arbeider onvrij. Alleen het ophouden der werkeloosheid, alleen de zekerheid dat hij zijn arbeid àltijd zal kunnen aanwenden om in het onderhoud van zichzelf en de zijnen te voorzien, kan hem tot een vrij man maken.

Werkeloosheid is het vreeselijk wapen, waardoor de heerschende klasse de andere kan dwingen zich naar lichaam en geest aan haar te onderwerpen, zij kweekt oogendienaars, kruipers en wij kunnen het dezen niet euvel duiden, want vaak hebben zij vrouwen en kinderen achter zich, die honger hebben.

3. *Laag loon*.

Waar twee werkgevers staan uit te kijken naar één arbeider, daar zijn de loonen hoog, daar kan de arbeider ook zonder werkstaking zìch gunstige levensvoorwaarden bedingen.

Waar echter twee werklieden dingen naar één plaats, daar zijn de loonen laag, hoe goedgunstig de werkgevers ook zijn, en ten spijt van alle werkstakingen ter wereld.

Alléén omdat er zooveel werkeloozen zijn, alleen omdat de werkgever zich werklieden kan verschaffen, die werken willen voor ieder loon, zijn de loonen zoo laag; dáárom is de concurrentie in elk bedrijf zoo fel, zoo moordend;

dáárdoor wordt getal tusschenpersonen, dat zich dringt tusschen den voortbrenger en den verbruiker en de waren duur maakt, voortdurend grooter. Dáárdoor wordt de koopkracht van het volk voortdurend kleiner tegenover het productie-vermogen en leven wij in een chronischen staat van over-productie, die den arbeider verhindert om brood-noodige dingen te produceeren, waardoor het gebrek aan den eenen, en werkeloosheid aan den anderen kant toenemen.

De werkman graaft zijn eigen graf. Hoe meer rijkdom hij produceert, hoe grooter de over-productie, hoe grooter de werkeloosheid. Hoe meer machines hij uitdenkt, hoe meer hij zelf overtollig wordt en door ‘de heeren’ als lastige over-bevolking wordt beschouwd.

De werkeloosheid brengt ten slotte alle kapitaal en allen grond in de handen van enkelen, die daardoor de uitsluitende macht krijgen om werk te geven op *hunne* voorwaarden.

Wie de werkeloosheid kan opheffen, kan de sociale kwestie oplossen, zeide eens met een zienersblik mijn oud leermeester, Mr. H. ter Haar, en hij had gelijk. Als er maar geen werkeloozen waren, dan stegen de loonen, dan steeg de productie, dan werd de arbeider onafhankelijk, dan was er geen behoefte aan arbeidswetgeving, want dan kon de arbeider zich zelf wel helpen.

‘Werk voor ieder die wil werken’, zoude de moordende concurrentie om het dagelijksch brood onmiddelijk veranderen in een concurrentie om het overtollige, om de weelde in het leven. Er behoefde dan nog geen sprake te zijn van opheffing van het privaatbezit, van afschaffing der rente of van staatssocialisme. Wanneer er maar werk was voor allen, wanneer er slechts de gelegenheid bestond om de volle menschelijke arbeidskracht te ontplooien, dan zouden de werkers het, dank zij de uitvindingen en ontdekkingen van den nieuwen tijd, nog best kunnen betalen om de rijke niets-doeners in weelde te onderhouden, wanneer dit zooals sommigen beweren, een voorwaarde is voor een beschaafde

maatschappij. Maar wanneer wij de werkeloosheid niet kunnen opheffen, dan zijn wij verloren, dan is er geen redding meer voor onze maatschappij, want die werkeloosheid stijgt met ieder jaar, met iederen dag; daartegen moet een middel gevondea worden en nog in deze eeuw, want de 20ste eeuw zal die kwestie niet van de negentiende overnemen. Op straffe van vernietiging moet onze maatschappij het middel vinden en toepassen, om te zorgen dat ieder die wil werken, door arbeid het brood voor zich en zijn gezin zal kunnen verdienen.

Wat baten leerplicht, ambachtscholen, goede arbeiders-woningen, bibliotheken, volkshuizen, *Toynbee-hall's*, wanneer het werk ieder jaar vermindert en de som, die voor arbeidsloon beschikbaar gesteld wordt, met ieder jaar kleiner wordt?

Ik aarzel niet het misdadig te noemen, om deze zaken - hoe goed ook op zich zelf beschouwd - in den tegenwoordigen tijd op den voorgrond te stellen, omdat daardoor de aandacht wordt afgeleid van maatregelen, die het volk meer werk, hooger loon, grooter onafhankelijkheid kunnen geven. Alle maatregelen, die niet daartoe strekken, zijn nutteloos.

Ik twijfel er volstrekt niet aan, dat de menschen, die ze voorstellen, de beste bedoelingen koesteren, maar in werkelijkheid houden zij de eenige hervorming tegen, die inderdaad helpen kan, die een einde maakt aan de werkeloosheid.

En dat gruwelijk verschijnsel der werkeloosheid, die meer slachtoffers eischt dan de meest vernielende oorlog of cholera en pest, die krachtige mannen en teedere vrouwen en kinderen verlaagt, verdierlijkt, vermoordt; die toeneemt met de toeneming van den rijkdom in de handen eener bevoorrechte klasse; die haar klanwen dieper slaat in het vleesch der arbeiders met iedere nieuwe uitvinding en ontdekking in de techniek gebied; die alle landen en volken, waar de beschaving zich vertoont, bezoekt en namelooze ellende brengt over de geheele wereld: die kwestie der werkeloosheid, die de kwestie is bij uitnemendheid in onzen tijd, heeft ook de aandacht getrokken van de Maatschappij tot Nut van 't

Algemeen. Zij wil haar ook van naderbij bekijken en draagt daartoe aan een jongen man, Mr. Ph. Falkenburg, op om een boekje te schrijven: 'De werkeloosheid als maatschappelijk verschijnsel', en deze schrijver komt in dit boekje tot het resultaat 'dat de werkeloosheid een kwaal is, waartegen nog geen universeel kruid is gewassen.'

Maar wanneer die ongeluksprofeet gelijk heeft, dan is het doemvonnis over onze maatschappij gesproken, dan wordt de wereld verdeeld in grenzeloos rijken en doodarmen, dan is de sociale revolutie, die onze geheele beschaving zal vernietigen, onvermijdelijk en zeer aanstaande. De schoonst ingerichte 'kartels' onder staatscontrôle en de beste statistiek kunnen de loonen niet verhoogen, de koopkracht des volks niet grooter maken, dus de wanverhouding tusschen productievermogen en consumtie niet opheffen. De werkeloosheid, het overtollig worden der arbeiders, moet dus steeds grooter afmetingen aannemen.

Gelukkig, is Mr. Falkenburg geen profeet, maar alleen iemand, die schrijft over dingen waarvan hij niet genoeg afweet.

Ik duid het hem niet euvel, dat hij zoo heeft geschreven; hij heeft, voor zoover hij dat uit boeken en van meesters heeft geleerd, het vraagstuk der werkeloosheid behandeld. Hij weet niet beter en heeft te goeder trouw de hem opgedragen taak volbracht, maar het is een doodzonde van het Hoofdbestuur van het 'Nut', dat het de behandeling van een dergelijke maatschappelijke levenskwestie aan zoo onbevoegde handen toevertrouwt en dan het resultaat daarvan in duizenden exemplaren voor eenige centen laat verspreiden, waardoor het doodende gif van valsche economische begrippen, dat zoo gretig wordt opgezogen door de welvoldane burgerij en hare parasieten, over het geheele land wordt uitgestort.

Als Mr. Falkenburg iets van werkelijke staathuishoudkunde had afgeweten, zou hij nooit die slotwoorden hebben geschreven. Hij zou dan weten, dat wanneer ieder arbeider in het bezit kwam van zijn eigen arbeidsproduct of van het equivalent daarvan, er geen sprake kon zijn van

werkeloosheid, in dien zin dat een arbeider zijn arbeid niet zou kunnen aanwenden om in zijn eigen behoeften te voorzien. Hij zou zich dan niet hebben druk gemaakt met het bespreken van takken van bedrijf, waarin tijdelijk werkeloosheid onvermijdelijk is, of met het trekken van arbeiders van het platteland naar de stad of met handelscrisissen, die werkeloosheid veroorzaken, maar zou direct de eigenlijke oorzaak der werkeloosheid hebben genoemd: de ongelijke verdeeling van het arbeidsproduct tusschen den grondbezitter en den kapitalist aan den eenen, en den arbeider aan den anderen kant, of m.a.w. het betrekkelijk lage arbeidsloon. En hij zou hebben erkend, dat het universeele kruid tegen werkeloosheid daarin bestaat, dat de maatschappij zorgt voor een betere verdeeling van het arbeidsproduct, voor hooger loon voor den arbeider en minder winst voor den kapitalist of grondbezitter.

Stel u eens voor lezer, dat door den een of anderen maatregel het koopvermogen van het loon der arbeiders eens verdubbelde, dat dus de massa, die daaraan de grootste behoefte heeft, dubbel zooveel schoenen, kleeren, eetwaren enz. kon koopen en een dubbel zoo groot huis kon bewonen, dan was er stellig geen gebrek aan werk meer, maar groot gebrek aan handen om aan de enorm gestegen vraag naar die artikelen te voldoen. Millioenen bunders grond zouden worden ontgonnen, milliarden guldens zouden aan arbeidsloon meer besteed worden op den thans bebouwden grond; honderdduizenden stoommachines met de noodige werktuigen zouden gemaakt moeten worden, duizenden mijlen spoorweg zouden worden aangelegd, enz.

Door de verdubbeling van het loon zou de groote massa des volks, die behoefte heeft aan arbeidsproducten, in de gelegenheid zijn gesteld om daaraan te voldoen, daardoor zou de werkeloosheid ophouden, want van alle kanten zou vraag naar arbeidskracht ontstaan.

Maar stel u nu ook eens voor, dat door den een of anderen maatregel de intrest, de winst en de pacht, in het kort: het inkomen der kapitalisten, dat door de arbeiders moet

worden opgebracht, verdubbelde, dan zou het verbruik der massa met hetzelfde bedrag dalen als het inkomen der kapitalisten was gestegen, en het verbruik der kapitalisten zou niet in dezelfde mate toenemen als het verbruik der arbeiders daalde, want in de behoeften der kapitalisten is reeds ongeveer geheel voorzien: zij willen en kunnen ook niet meer verteren in evenredigheid met hun gestegen inkomen. Zij eischen, als betaling voor hunne winst-, pacht- of rentevordering, van de arbeiders geen producten, maar geld, en als dezen dit niet geven kunnen, dan eischen zij grond, wanneer de arbeider dien nog bezit, of hypotheken of rente-gevende schuldbrieven. Door de macht van den samengestelden intrest wordt die schuld vanzelf voortdurend grooter, en brengt zij ten slotte allen grond en alle kapitaal in de handen van de groote kapitalisten.

Wanneer morgen aan den dag het aandeel van den arbeider in zijn eigen arbeidsproduct verdubbelde, dan was de werkeloosheid voor jaren verdwenen en de productie zou ongeloofelijk stijgen.

Wanneer morgen het aandeel van den kapitalist verdubbelde, dan zouden over-productie en werkeloosheid zóó groot worden, dat de maatschappij geen maand langer zou kunnen bestaan.

En in de laatste richting beweegt zich de wereld. Rente, pacht en monopolie, winst der kapitalisten, vermeerderen jaarlijks met milliarden, en het bedrag dat aan arbeidsloon wordt besteed of waarvoor producten worden gekocht, wordt met ieder jaar geringer.

De Engelsche econoom Dudley Baxter maakt eene berekening, dat in 1867 nog 40 pCt. van het Engelsche nationaal inkomen in arbeidsloon werd genoten en 60 pCt. in rente, pacht en winst, terwijl in 1888 het arbeidsloon nog slechts 21 pCt. van het volks-inkomen bedroeg.

Als voorbeeld hoe de som, die voor arbeidsloon wordt besteed, daalt, en de winst van den kapitalist rijst, kan het volgende dienen.

Twintig jaren geleden bedroeg de vracht van een ‘stan-

daard' gezaagd hout (een hoeveelheid waarnaar de scheepsvracht in den regel wordt gemeten) van de Oostzee naar Holland gemiddeld 32 gulden, thans bedraagt zij 14 tot 16 gulden. Stoombooten van steeds beter wordende constructie hebben de zeilschepen verdrongen en die lage vracht veroorzaakt. Terwijl dus vroeger voor een zeker bedrag aan scheepsvracht werd besteed, dat voor het grootste deel weer als arbeidsloon werd betaald aan den scheepstimmerman, den zeilenmaker, den touwslager, den smid voor ankers en kettingen, en als gage aan het scheepsvolk, is dit bedrag thans tot de helft verminderd. Millioenen guldens worden dus *minder* aan arbeidsloon betaald. Maar het hout is daardoor niet goedkooper geworden, want de prijzen der wouden in Rusland, Zweden en Finland zijn in de zelfde mate gestegen, als de transportkosten van het hout uit het binnenland naar de havenplaatsen zijn gedaald. De grondbezitters, de grootkapitalisten in die landen, hebben al het voordeel genoten van het goedkooper vervoer. De millioenen, die vroeger aan arbeidsloonen werden uitgegeven en vraag deden ontstaan op de producten-markt, komen nu in handen van menschen, die geen meerdere verbruiks-artikelen noodig hebben en met hun grooter inkomen alleen vraag doen ontstaan op de effecten-markt.

Zoo is het ook in andere zaken gegaan. De waarde der grondstoffen is grooter geworden, en de waarde van de menschelijke arbeidskracht kleiner. Wij kunnen dus constateeren een voortdurende toeneming van het inkomen uit het grondbezit en uit het kapitaal, en een betrekkelijke afneming van het arbeidsloon.

Stoffelijke vooruitgang heeft dus in de bestaande omstandigheden, de neiging om de verdeeling van het arbeidsproduct tusschen den eigenaar en den voortbrenger voortdurend ongelijker te maken.

Dit feit wordt ook door de orthodoxe staathuishoudkunde erkend en is door de statistiek aangetoond, maar de leeraren van die wetenschap ontkennen dat daardoor werkgebrek zal ontstaan, en uit het feit alleen, dat de verdeeling van het

arbeidsproduct voortdurend ongelijker wordt, is de werkeloosheid ook niet te verklaren.

De oorzaak van de werkeloosheid moeten wij zoeken in de wijze, waarop die kapitalisten hun steeds grooter wordend inkomen besteden.

Het spreekt van zelf, dat, wanneer de zooeven genoemde grondbezitters hun grooter inkomen verteerden door meer geld uit te geven voor een mooi huis, voor kleêren of voor meer sieraden, voor meer wijn of eenige andere weelde, het werk niet minder zou zijn geworden. De vroeger genoemde arbeiders en handwerkers zouden *minder* werk hebben, maar de huizenbouwers en de vervaardigers van weelde-artikelen *meer*, de vraag naar arbeiders zou dezelfde zijn gebleven en het loon zou in 't algemeen niet zijn gedaald. Al mochten wij het betreuren, dat de toeneming van het productie-vermogen alleen aan die kapitalisten was ten goede gekomen, zoo zou daardoor toch geen werkgebrek zijn ontstaan.

Maar ook wanneer die grondbezitters hun grooter inkomen niet verteerden, maar gebruikten om spoorwegen aan te leggen, fabrieken te bouwen of land te ontginnen, dan zou hun meerder inkomen, hoe groot het ook werd, geen werkgebrek kunnen veroorzaken, en als het waar was, wat de economisten beweren, dat de kapitalisten op die wijze hun geld beleggen, dan was het verschijnsel der werkeloosheid niet te verklaren.

Wanneer de kapitalisten werkelijk hun besparing leenden aan de ondernemers, om daarmede de productie te vergrooten, dan zou wel door de geweldige over-productie tegenover een gelijkblijvend of verminderend consumtie-vermogen van het volk, een steeds aangroeiend aantal ondernemers geruïneerd worden, maar er zou geen werkeloosheid ontstaan, want altijd door zouden nieuwe fabrieken verrijzen en te gronde gaan, totdat het geslacht der dwazen, die in de industrie geld trachtten te verdienen, geheel was uitgestorven. Men zou maar altijd doorgaan met spoorwegen te bouwen, waarvoor geen verkeer; stoombooten, waarvoor geen vracht; fabrieken waarvoor geen afzet te vinden was.

Nog veel meer dan thans het geval is, zouden verbeteringen in de techniek worden toegepast; nieuwe fabrieken, daarmede toegerust, zouden ontstaan, en voor het in orde brengen van dit alles zou het leger der arbeiders volop werk hebben. De schepen van een vroegere constructie, spoorwegen, waarvoor geen verkeer was, de machines, die met een paar jaren waren verouderd, alle dingen, die korten tijd geleden met het geld der kapitalisten waren gemaakt, zouden waardeloos zijn geworden en als oud ijzer worden versmolten. De vernielerij zou dezelfde rol vervullen als het verbruik.

Wanneer in het algemeen de besparingen der kapitalisten werden geleend aan menschen, die het geld in de productie gebruikten, dan had de tegenwoordige werkeloosheid niet kunnen ontstaan, en zooals ik reeds gezegd heb, ook niet het lage loon en de tegenwoordige tijd van crisis. Want wanneer ‘de industrieele reserve-armee’, het leger der werkloozen, niet bestond, hadden de arbeiders het in hun macht om, wanneer het noodig was, door werkstaking hun aandeel in het arbeidsproduct te verhoogen.

De werkelijke oorzaak van werkgebrek en crisis ligt hierin, dat het steeds toenemend inkomen der kapitalisten niet wordt verteerd en niet in productie-middelen wordt belegd, maar wordt omgezet in rentegevende schuldbrieven of geruild voor grond.

Stel u voor, dat zulk een grondbezitter in Rusland, ten gevolge van de lagere scheepsvrachten, zijn inkomen ziet stijgen van 10.000 tot 20.000 gulden, en dat hij, omdat in al zijn behoeften voorzien is, die 10.000 gulden bespaart, terwijl zijn buurman, een scheepsreeder, en fabrikant, door die zelfde lage vrachten dat gedeelte van zijn kapitaal, dat hij in schepen had belegd, verliest. Deze leent van den eersten de bespaarde 10.000 gulden, om zijn schulden aan den scheepsbouwmeester, zeilenmaker enz. te kwijten, en hij geeft hem daarvoor een hypotheek op zijn fabriek. Voor de eerste bespaarde 10.000 gulden van onzen kapitalist gaat nu de redeneering der economisten op; zij hebben gediend om arbeidsproducten te betalen. Maar na verloop

van een jaar is onze fabrikant 10.500 gulden schuldig, omdat hij voor zijn schuld 5 pCt. rente of 500 gulden moet betalen. Omdat, zooals wij gezien hebben, de som, die voor arbeidsloon wordt besteed, door de lage scheepsvracht minder is geworden, is de afzet van onzen fabrikant ook minder geworden en kan hij de 500 gulden alleen dan aan den kapitalist betalen, wanneer hij zijn persoonlijke uitgaven inkrimpt of wanneer hij het arbeidsloon verlaagt; in beide gevallen wordt de gelegenheid om werk te krijgen voor de arbeiders verminderd. Omdat over de geheele wereld de kapitalisten een groot deel hunner inkomsten besparen, wordt de koopkracht van het volk, dat rente en pacht aan hem moet opbrengen, verminderd, en de toestand van den fabrikant wordt voortdurend slechter. Hij kan zijn rente niet betalen, maar zoolang hij er nog goed voor is, zet de kapitalist ieder jaar den vervallen intrest op zijn debet en met rente op rente is de schuld in 14 jaren verdubbeld en dus 20.000 gulden geworden. Voor die tweede schuld van 10.000 gulden, waarvoor weer een hypotheek wordt gegeven, heeft de schuldenaar niets ontvangen; daarmede heeft hij geen uitgaven kunnen dekken ‘ter aanschaffing van kapitaalof verbruiksvoorraad’ zooals de staathuishoudkundigen zeggen; hij betaalt met die nieuwe hypotheek alleen een schuld, die te voren niet bestond, maar door het feit, dat er maanden en jaren zijn verloopen, van zelf is ontstaan.

Wanneer nu de schuldenaar zijn rente-schuld kon betalen met goederen, met arbeidsproducten, dan zou die ieder jaar terugkeerende betaling den arbeider wel arm kunnen maken, maar, geholpen door het uitvindingsvermogen van den nieuwen tijd, dat de productieve kracht van den arbeid zoo reusachtig heeft vergroot, zou toch de arbeider wel in staat zijn de toenemende rente-schuld te kunnen betalen, wanneer maar één voorwaarde vervuld was, wanneer de kapitalist genoegen nam met een betaling in arbeidsproducten. Dit wil hij echter niet; hij eischt geld. Vóórdat dus de arbeider zijn schuld aan den kapitalist kan voldoen, moet hij eerst zijn producten verkoopen en wel op een markt, waarop de

kapitalist slechts voor een klein deel als kooper optreedt. De kapitalisten willen niet koopen, omdat in hunne behoeften reeds is voorzien; de arbeiders kunnen niet koopen, omdat zij te veel aan intrest, pacht of belasting moeten betalen. De markt is dus overvoerd en onze arbeider is gedwongen met produceeren op te houden, totdat de overproductie is verbruikt. Intusschen is zijn schuld bij den kapitalist nog ongedekt en is hij gedwongen om hem, wanneer hij nog wat bezit, een hypotheek af te staan, een stuk grond of een effect, waardoor langzamerhand al dergelijke rentegevende papieren in de handen komen van een kleine minderheid van menschen, die met rente op rente ieder jaar hunne tribuutrechten op het arbeidsproduct van anderen vermeerderen.

De rente-, pacht- of belastingschuld van het volk in den vorm van hoogere hypotheek-schuld, hoogere pacht of hoogere belastingen, rentebetaling van de staatsschuld, neemt daardoor ieder jaar, zooals bekend is, in meetkundige progressie met milliarden toe, die weer in nieuwe tribuutrechten worden omgezet, waardoor de relatieve koopkracht van de groote meerderheid der menschen steeds kleiner wordt en de werkeloosheid steeds grooter.

Het is natuurlijk dat wij het niet vol kunnen houden om ieder jaar de rente van een schuld te betalen, die volgens de financiëele bladen in de beschaafde wereld jaarlijks met 6000 millioen gulden toeneemt, wanneer het ons niet vergund is de schuld te kwijten langs den eenigen weg, waardoor wij in staat zijn, een schuld af te doen, door betaling met producten van onzen arbeid.

‘Er uit’, zegt dus de maatschappij der kapitalisten, ‘met die arbeiders, die *wij* niet noodig hebben en die ons nog meer aan onderhoud kosten, dan zij ons opbrengen. Laat ze naar Canada gaan, of zich door de toepassing van het Nieuw-Malthusianisme aanpassen aan *onze* behoeften.

‘Er uit, met die kooplieden en winkeliers, waarvan er veel te veel zijn. Wij kunnen met veel minder toe. Druk ze weg door de coöperatie van ‘Eigen Hulp’.

‘Er uit met die fabrikanten, die ons niet genoeg rente voor ons geld kunnen betalen, terwijl de belegging in hun zaken voor ons toch zoo gewaagd is. Wat hebben wij aan hen, wanneer de buitenlandsche staat ons meer rente wil geven? Wij kunnen immers onze artikelen overvloedig uit het buitenland krijgen.

‘Zaken zijn zaken, en wij zijn van oordeel, dat een mensch wanneer hij koopt op de goedkoopste markt en zijn geld belegt op de duurste markt, het best voor zich zelf zorgt en daardoor ook het best voor het algemeen belang.’

Op die beginselen is onze maatschappij gebaseerd en daardoor moet langzamerhand alle grond en al het kapitaal in handen komen van enkelen, en de ellende veroorzaakt door werkgebrek steeds toenemen.

De directe weg om een einde te maken aan overproductie is dus: vergrooting van het arbeidsloon en besnoeiïng van de winst van den kapitalist. Daardoor alleen krijgt de groote massa - die behoefte heeft aan de dingen, waarvan naar men zegt te veel is geproduceerd - de macht om die dingen te koopen en in hare behoeften te voorzien.

De heer Falkenburg zal mij moeten toegeven dat hieraan nog wel iets te doen is.

Drie wegen staan daartoe open.

1. De toepassing van het beperkte socialisme met behoud van het privaat-eigendom van grond en arbeidsmiddelen. De aanhangers hiervan eischen een beperking van den arbeidsdag, verbod van vrouwen- en kinder-arbeid, de vaststelling van een minimumloon, staatszorg voor het onderwijs, de gezondheid, de veiligheid en het gemak en genoegen der burgers; het opleggen van dwang aan de bezitters van grond en kapitaal om deze niet uitsluitend in hun eigen voordeel maar ook in het algemeen belang te gebruiken, of anders tegen schadeloosstelling afstand er van te doen, ten behoeve van derden.

Het is ontwijfelbaar, dat wanneer dergelijke bepalingen internationaal konden vastgesteld worden, of ook wanneer zij in een afzonderlijk land werden ingevoerd en in dat land

de invoer van goedkoopere arbeidsproducten door hooge invoerrechten werd belemmerd of verboden, de groote hinderpaal, die een rijzing der loonen belemmert, ‘de industrieele reserve armee’, zou zijn opgeruimd. Er zou werk zijn voor alle arbeiders, en zij zouden het daardoor in hun macht hebben om door werkstaking of door bedreiging daarmede den werkgevers en grondbezitters een hooger loon af te dwingen. Tegenover het monopolie der grond- en kapitaaleigenaars zou het monopolie der arbeiders staan, dat beschermd werd door wetten, die het aantal arbeiders en den arbeidsduur beperkten, een minimum loon bepaalden, de concurrentie van vreemde arbeiders en desnoods ook van de machine belemmerden, en den kapitalist dwongen zijn kapitaal in de binnenlandsche productie te beleggen. De kapitalisten en grondbezitters zouden zich met minder intrest, winst en pacht monten vergenoegen. De koopkracht der massa zou grooter zijn geworden en de werkeloosheid zou ophouden.

Maar hiertoe zou een ‘krachtige’ regeering een vereischte zijn en een ‘gesloten handelsstaat’, zooals Friedrich List, de leermeester van Bismarck, voor zijn beschermende handelspolitiek zich die voorstelde. In zulk een staat zou het mogelijk wezen, om met behoud van het privaateigendom van grond en arbeidsmiddelen, het loon van den arbeider te verhoogen. Ik acht het echter onmogelijk om, met behoud van den vrijen handel en onder een democratischen regeeringsvorm, door maatregelen als de zoogenaamde radicale partij bij ons voorslaat, het loon van den arbeider te verhoogen en daardoor de werkeloosheid te doen ophouden.

Het is duidelijk, dat de door haar geëischte belastinghervorming, leerplicht, progressief betaald onderwijs, het loon van den arbeider niet in het algemeen en duurzaam kunnen verhoogen. Zoolang de grond en het kapitaal het eigendom zijn van enkelen, zullen die enkelen, bij een betere inrichting van het belastingstelsel, waardoor de voortbrengers worden ontlast en bij meerdere bekwaamheid om voort te brengen

door algemeen voldoend onderwijs en leerplicht, *meer* grondrente en een hooger bedrag aan intrest van hen kunnen opeischen.

Het is immers een feit, dat de betere inrichting van het landsbestuur in onze eeuw, de grootere veiligheid van persoon en goed, de uitbreiding van kennis en wetenschap onder alle rangen der maatschappij, alleen de grondrente hebben verhoogd en het bedrag der kapitaalsrente hebben vermeerderd, maar het loon van den arbeider niet hebben verhoogd; hij heeít het slechter dan vroeger, hoewel het productief vermogen van zijn arbeid veel grooter is.

Het toezicht op fabrieken en werkplaatsen, het aansprakelijk stellen van werkgevers voor ongelukken aan werklieden in hun dienst overkomen, het beperken of verbieden van vrouwen- en kinderarbeid, zijn nuttige zaken, die door den menschenvriend moeten worden toegejuicht, al acht hij het ook treurig dat zij door de wet moeten worden voorgeschreven en de arbeiders niet krachtig genoeg zijn om zelven ze van hunne werkgevers te eischen. Maar zij strekken natuurlijk niet om de som, die voor loon besteed wordt, grooter te maken zoodat ook de koopkracht niet grooter wordt en de werkeloosheid niet vermindert.

Het bepalen van een wettelijken arbeidsdag en van een minimum-loon, het instellen van verplichte pensioenfondsen voor oude en van dito ondersteuningskassen voor zieke arbeiders zal, zoolang de maatregel niet algemeen en in alle landen is doorgevoerd, de industrie naar andere landen verplaatsen, waar dergelijke bepalingen niet bestaan. De katoen-industrie verplaatst zich b.v. van Engeland naar Voor-Indlë. De suprematie van Engeland op industrieel gebied is sterk aan het dalen, de uitvoer van industrie-artikelen begint op verontrustende wijze af te nemen, ondanks de buitengewoon gunstige ligging van Engeland, de groote natuurschatten die het bezit, en de intelligentie van zijn arbeiders en fabrikanten.

Zeer zeker kunnen gemeente-besturen en ook de landsregeering door het toepassen van bovengenoemde maatrege-

len den toestand van menschen, die werk verrichten in *hun* dienst, verbeteren, maar een algemeene loonsverhooging is met behoud van den vrijhandel en van de vrijheid om zich het vak en de woonplaats te kiezen, die men voor zich zelf het beste acht, langs dien weg niet te verkrijgen.

Thans reeds wordt de arbeider meer en meer vervangen door de machine, die het loon van den arbeid verlaagt; en de toepassing der machine zal reusachtig toenemen wanneer de staat den werkgevers de bovengenoemde verbeteringen oplegt. De macht van den kapitalist, die alleen in staat is om zich die machines aan te schaffen, zal grooter worden, het aantal werkeloozen zal toenemen en het gemiddelde loon van hen die werk hebben, zal niet hooger worden.

Het bepalen van een minimum-loon voor menschen, die bij een ander in dienst zijn - voor hen die voor eigen rekening werken, is natuurlijk geen minimum-loon vast te stellen - zal ten gevolge hebben, dat er een zeer afhankelijke klasse van loondienaars ontstaat, waartoe alleen zij zullen behooren, die door ‘de heeren’ begunstigd worden, maar voor hen, die geen vast werk hebben, voor de proletariërs, zal niets zijn gedaan.

Het instellen van gedwongen pensioenfondsen en ziekenkassen zal dezelfde gevolgen hebben. Wanneer de zorg daarvoor aan de werkgevers wordt opgelegd, dan zullen zij, teneinde de concurrentie vol te houden, zich daartegen moeten verweren. Zij zullen alleen jonge en gezonde arbeiders aannemen, die door een dokter zijn gekeurd, evenals de levensverzekering-maatschappijen doen, en zij zullen, als dit mogelijk is, hun de premie voor de verzekering van hun loon korten.

Wanneer de staat de kosten van die fondsen draagt, dan zal dit, zooals men in Duitschland reeds ondervindt, zoo reusachtig veel geld kosten, dat er van een eenigszins voldoende hulp geen sprake zal kunnen zijn.

Met behoud van de ‘vrije concurrentie’, van den vrijhandel, den democratischen regeeringsvorm en het privaateigendom van grond en arbeidsmiddelen, is er van dergelijke

maatregelen geen algemeene loonsverhooging te wachten, en dit laatste is toch het eenige middel om aan het werkgebrek en de armoede een einde te maken.

Als tweede middel - door de partijgangers het *eenige* middel genoemd - noemen wij het volledig socialisme, de opheffing van het privaat eigendomsrecht op grond en arbeidsmiddelen en het overnemen van de taak der productie en verdeeling der producten door de gemeenschap.

De tribuutheffer, 'de uitzuiger', is dan verdwenen, en de arbeider ontvangt zijn volle arbeidsproduct na aftrek van zijn aandeel in de kosten der regeering en der regeling van den arbeid, of eigenlijk krijgt hij eenvoudig een deel van het totale arbeidsproduct, na aftrek van genoemde onkosten. In elk geval zijn er geen menschen meer, die een tribuut van hem kunnen heffen, dat zij niet verbruiken of niet in arbeidsmiddelen beleggen.

In den socialistischen staat kan dus van werkgebrek geen sprake zijn, zoolang de menschen nog onvervulde behoeften hebben; en wanneer in alle behoeften was voorzien, zou hiervan een tijdperk van rust het gevolg zijn, waarin de menschen leefden van de opgespaarde vruchten van vroegeren arbeid, maar dan zouden zij niet over werkeloosheid kunnen klagen, evenmin, als de mieren, die in den winter leven van hun in den zomer opgegaarden voorraad.

Het is mijn plan niet hier uit te weiden over de voor- en nadeelen van het socialisme. Het voor en tegen is vaak genoeg en door meer bevoegde menschen dan ik ben, bepleit. Ik wil Van der Goes gaarne toegeven, dat het socialisme, de maatschappij als een groot huisgezin, waarin de menschen werken naar krachten en ontvangen naar behoeften, een schoon ideaal is, en dat het wel mogelijk is dat de menschen eenmaal zoo edel en groot zullen worden, maar voorloopig lijkt het daarop nog niet veel, en ik acht het zeer onpractisch om, zooals sommigen doen, de menschen te vertellen, dat die toestand met de tegenwoordige menschen mogelijk is en nog wel door middel van een maatschappelijke omwenteling in het leven geroepen kan worden.

Ik acht een staat zonder privaateigendom, zonder concurrentie en zonder privaat-ondernemers niet mogelijk, tenzij de geheele aard der menschen veranderde. Het zou van de menschen afhangen of zulk een staat zou zijn een dorado waarin allen vreedzaam en vriendelijk zouden bouwen aan elkanders geluk, of een despotisme zonder weerga, waarin geen vrijheid en ook geen welvaart kon bestaan.

Men mag de geheele menschheid niet afmeten naar sommige hoogbegaafde edele naturen, die, wanneer zij de groote meerderheid uitmaakten, zeer goed een socialistische maatschappij konden vormen, maar de groote massa is nu eenmaal kleingeestig, inhalig, traag en afgunstig, en ik ben van oordeel, dat om die reden een socialistische organisatie noodzakelijk op despotisme zou moeten rusten.

Het verwerven van privaat eigendom is voor verreweg de meeste menschen een noodzakelijke prikkel om zich in te spannen, om hun natuurlijke traagheid te overwinnen. Het kwaad ligt niet in het privaat-eigendom van producten van menschelijken arbeid, maar het ligt hierin, dat in onze maatschappij het privaat-eigendom macht geeft om een ander van zijn arbeidsproduct te berooven, m.a.w. om daardoor zonder arbeid rente, pacht of winst te maken. Aan het privaat-eigendom die macht te ontnemen, zou nuttig en zegenrijk zijn voor de geheele maatschappij. Dan zou de toeneming van den algemeenen rijkdom het loon voor allen verhoogen, rente en winst besnoeien.

De concurrentie, zooals die tegenwoordig gevoerd wordt door den kapitalist, die, beschikkende over grond en arbeidsmiddelen, de arbeiders, die van alles ontbloot zijn, met elkander laat concurreeren, om uit te maken wie in staat is het meeste werk te doen met het minste voedsel, de geringste kleeding en de slechtste woning, is afschuwelijk, maar daaruit kan men het bewijs niet afleiden dat *alle* concurrentie nadeelig is. Als niet de kapitalisten, maar de arbeiders zelven beschikten over grond en arbeidsmiddelen, dan zou de concurrentie, het streven om het beter te doen dan een ander, de arbeidskracht en het uitvindingsvermogen

prikkelen, en de productie vergrooten ten bate van allen. De nadeelen zouden dan zijn weggenomen, maar de onmiskenbare voordeelen blijven en die kunnen wij niet missen zoolang de menschen niet een veel hoogeren trap van zedelijke volmaking hebben bereikt dan wij thans kunnen waarnemen.

Ik wil volstrekt niet beweren, dat de ondernemers zooveel verdienstelijker zijn dan de werklieden, die bij hen in dienst zijn, en dat zij inderdaad het dikwijls zooveel hooger loon *verdienen*. Velen hunner arbeiders zouden, wanneer zij in de positie van den patroon werden verplaatst, zijn werk even goed of beter kunnen verrichten. In de meeste gevallen echter is het niet de patroon, de werkgever, die een hooger loon krijgt dan hem toekomt, maar het is de kapitalist. *Alleen wanneer de werkgever een kapitalist is*, kan hij meer dan een gewoon inkomen verkrijgen. In onzen tijd kan een ondernemer in den regel geen winst maken, als hij het kapitaal in zijn zaken van een bankier tegen gewone bankiersrente zonder onderpand moet leenen. De voorbeelden van ondernemers, die alles hebben verloren, bewijzen genoeg hoe gevaarlijk de belegging van kapitaal in zulke ondernemingen is, en hoeveel van die zoogenaamde ondernemerspremie als risico-premie moet worden afgetrokken.

Het is onzinnig om den ondernemer op zichzelf als een vijand der arbeiders voortestellen; hij geniet niet den meerarbeid door zijne arbeiders geleverd, maar geeft die weer af aan den grond- en kapitaalbezitter. De laatste is de ware ‘uitzuiger.’

Maar als nu de ondernemers niet de uitzuigers zijn, waarom zal men dan hen voor gewone bedrijven vervangen door ambtenaren, die voor hetzelfde loon waarschijnlijk een derde van hun arbeid verrichten.

Wanneer grond en arbeidsmiddelen niet meer het monopolie zijn van kapitalisten, maar toegankelijk voor de arbeiders, zullen productie en ruiling voor het grootste deel verricht worden door coöperatieve arbeidersvereenigingen, omdat dit dan het voordeeligst zal blijken te zijn, wijl iedere

arbeider dan belang heeft bij de minst kostbare en de grootste productie, maar daarom is het volstrekt niet onmogelijk, dat er bedrijven zullen wezen, waarin een ondernemer door zijn persoonlijke bekwaamheid en zijn organiseerend talent zijn arbeiders een even hoog of hooger loon kan geven dan zij als lid van een coöperatie zouden kunnen verdienen. Waarom zou men het loonstelsel afschaffen, als er menschen zijn, die liever de zorg en het hoofdbreken voor een commercieele zaak aan een ander willen overlaten, die daarvoor een betrekkelijk hooger loon geniet, en zelven het gemakkelijker en voordeeliger vinden om een vast loon te trekken?

Ik geloof niet, dat een socialistische organisatie van een geheel volk thans bereikbaar is, en de menschen, die zoo iets uitvoerbaar achten, zijn dan ook bijna uitsluitend geleerden of werklieden, menschen die nooit een handels- of industrie-zaak hebben gedreven en geen begrip hebben van de groote bezwaren, die aan zulk een concentratie van alle bedrijven in de handen van de gemeenschap zouden zijn verbonden.

De maatschappij rust op de individueele vrijheid om te arbeiden en op den prikkel van het eigenbelang, en zal daarop nog lang blijven rusten, ten spijt van alle socialistische droomerijen over een toekomstigen heilstaat. Deze is wel mogelijk, maar alleen met zeer hoog staande menschen en de groote meerderheid staat nu eenmaal maar op geringe hoogte; wie haar te hoog aanslaat, zooals de socialisten doen, komt bedrogen uit.

Wij moeten een betere maatschappij tot stand brengen voor gewone, niet voor buitengewone menschen, en daarom moeten vrijheid van arbeid (concurrentie) en eigenbelang (privaatbezit van arbeidsproducten) behouden blijven, wij hebben alleen maar te zorgen, dat die vrijheid en dat privaatbezit niet misbruikt kunnen worden om anderen te benadeelen.

Een volledige socialistische maatschappij uit een revolutie geboren, kan geen stand houden, en de menschen, die naar een bereikbare hervorming streven, zijn betere vrienden voor

het volk, dan de revolutionaire utopisten; en wat de evolutionaire utopisten betreft, geloof ik dat zij, door denzelfden weg te bewandelen als de zoogenaamde radicalen of staats-socialisten, ten slotte een ambtenaars-heeeschappij in het leven zullen roepen, die tiranniek zal regeeren, den toestand van de armen slechts weinig zal verbeteren en den vooruitgang der maatschappij zal dooden.

Er ligt in het beginsel der oude economie: het *laisser-aller*, een groote waarheid, die door alle practische lieden zal worden erkend. De menschen zullen het gelukkigst zijn, wanneer hun vrijheid wordt gelaten om te arbeiden en over hun eigen arbeidsproduct naar goedvinden te beschikken, wanneer hun gelegenheid wordt gegeven om de grootste hoeveelheid nuttige dingen voort te brengen met de minste inspanning, teneinde die te verbruiken, te besparen of weg te schenken naar het hun behaagt, voor zoover die vrijheid geen inbreuk maakt op de gelijke vrijheid voor anderen. De staat moet hun die gelegenheid verschaffen en die vrijheid waarborgen, moet den arbeid aanmoedigen en gemakkelijk maken, maar voor gewone bedrijven zich niet bemoeien met den individueelen arbeid.

Maar de oude economische school heeft vergeten, dat in onze maatschappij de arbeider *niet* vrij is om voor zichzelf te werken, dat hij afhangt van de genade van den gronden kapitaal-bezitter, en dat dus het geheele systeem van het *laisser-aller* onhoudbaar is, wanneer enkelen als eigenaars beschikken over grond en kapitaal, de voorwaarden voor allen productieven arbeid, de voorwaarden zelfs om te leven. Hierin ligt de oorzaak van het jammerlijk mislukken van de verwachtingen der Manchester-school en het opkomen van de leer van het staats-socialisme.

Wij zijn vroeger tot het besluit gekomen, dat het middel om aan de werkeloosheid een einde te maken, hierin ligt, dat het loon van den arbeid worde verhoogd en de winst van den kapitalist worde besnoeid, en wij hebben gezien, dat het staats-socialisme met behoud van het privaat-eigendom

van grond en arbeidsmiddelen, daartoe niet het middel kan zijn, en dat het volledig socialisme met de bestaande menschen een utopie is.

Mij rest nu aan te geven, waarin het middel dan wel bestaat, en ik geef als mijn volle overtuiging te kennen, dat het eenige werkzame en uitvoerbare middel om tot het doel te geraken is: de opheffing van het privaat-grondeigendom, om dit te brengen in de handen der gemeenschap, die den grond tegen betaling der grondrente tijdelijk in gebruik geeft.

De voordeelen van het gemeenschappelijk grondeigendom zijn:

1. Wanneer het land aan de gemeenschap in eigendom toebehoort zal het geheel kunnen worden opengesteld voor den arbeid en de productie.

Het is een misdage dwaasheid om te spreken van overbevolking en tegelijk van over-productie, wanneer in Europa nog de helft van den grond onbebouwd ligt en de bebouwde helft volgens bevoegde menschen drie of viermaal meer kan opbrengen. Al het land zou ter verpachting worden aangeboden en de gemeenschap zou er het grootste belang bij hebben om dien grond bebouwd te krijgen, want daardoor zou de waarde van haar eigendom stijgen. Alle werkeloozen zouden dus werk kunnen vinden in het eerste en oorspronkelijk bedrijf van den landbouw. De productie zou daardoor stijgen, het loon en het verbruik grooter worden.

2. De gemeenschap zoude in het genot komen van een reusachtig inkomen uit grondrente, dat niet alleen voldoende zou zijn om de geheele staathuishouding - die bij afwezigheid van belastingen veel eenvoudiger en goedkooper ingericht kon worden - te bekostigen maar nog een groot overschot zou aanwijzen, om allerlei nuttige instellingen tot stand te brengen, waarvoor nu geen geld is.

3. Bij gemeenschappelijk bezit van den grond kan met den tijdelijken pachter een goed pachtcontract worden gesloten, dat hem het genot waarborgt van alle verbeteringen, die hij zelf op den grond aanbrengt, terwijl aan de gemeenschap de voordeelen komen van alles wat deze aan den

grond ten koste legt. Willekeur is buitengesloten en de gemeenschap heeft het in haar macht om den grond te doen gebruiken op een wijze, die overeenkomt met het algemeen belang.

4. Wanneer de kapitalist met zijn geld geen grond of hypotheken meer kan koopen, moet hij zijn besparing in echt kapitaal (arbeidsproducten) beleggen, waardoor het aanbod daarvan toeneemt en de rente daalt, zoodat de productiekosten afnemen, de loonen rijzen en de gelegenheid om te produceeren toeneemt. Wanneer men kapitaal voor 1 pCt. rente per jaar kon krijgen, werd de Zuiderzee onmiddelijk drooggemaakt, werd het Panamakanaal voltooid en de Sahara in vruchtbaar land veranderd.

5. Omdat de verlaging der rente en de grootere produktiviteit van den arbeid onfeilbaar de waarde van den grond zullen verhoogen, zou de gemeenschap binnen korten tijd de grootste kapitalist worden, die haar kapitaal renteloos kon uitleenen aan ondernemers of arbeiders-associaties; zij zou den kring harer werkzaamheden voortdurend ten bate van allen kunnen uitbreiden, en ten slotte volkomen kunnen beantwoorden aan het ideaal der socialisten.

Het middel om hiertoe langs geleidelijken weg te komen is: onteigening van den grond en afbetaling met rentegevende aflosbare pandbrieven, waarvoor de rente gevonden worde uit de pacht, of in den eersten tijd uit een progressieve belasting op groote nalatenschappen. Naarmate die onteigening vorderingen maakt, daalt de rente, waardoor de gemeenschap in staat gesteld wordt, haar schuld afte lossen.

Men kan met dit middel onmiddelijk een aanvang maken, zooals onlangs door P. van Vliet in ‘de Standaard’ en door A. Rauwerda in ‘De Grond aan Allen’ is aangetoond en direct de armsten aan grond en aan werk helpen.

Maar in onze tegenwoordige omstandigheden zou zulk een hervorming alleen met de hulp der bezittende klasse kunnen ten uitvoer gelegd worden, en die hulp, de zucht om werkelijk te hervormen, de offervaardigheid ontbreekt bij onze bezitters. Zij haten het volk; zij verzetten zich

hardnekkig tegen elke verandering, die hun bevoorrechte stelling in de maatschappij aantast. Er zijn natuurlijk uitzonderingen, maar in het algemeen ontbreekt bij onze bourgeoisie het democratisch gevoel. Zij willen wel wat doen voor het volk, maar het volk moet hen als 'de heeren' erkennen. Zij zullen barmhartigheid oefenen, maar geen rechten geven. En het eerste noodige voor wezenlijke sociale hervorming is de erkenning dat alle menschen dezelfde rechten hebben.

Bruno Borchard schreef onlangs zeer terecht in het 'Socialpolitische Centralblatt': 'Landnationalisatie zou, wanneer dit denkbeeld een sterken aanhang vond bij de bourgeoisie, wanneer onder die menschen nog zooveel idealisme en gemeenschapszin schuilden, of zooveel inzicht in het ontwikkelingsproces, waarin de maatschappij thans verkeert, inderdaad met vrucht kunnen worden doorgevoerd. Maar juist die drang tot hervorming ontbreekt bij haar bijna totaal.'

Een Engelsch predikant, Charles Wicksteed, zeide eens: 'Men kan geen vijf minuten met een lid van de bezittende klasse over sociale hervorming spreken, of hij heeft al uitgerekend welken invloed deze zal hebben op de erfenis, die hij van een oude tante verwacht, en daarnaar zal hij zijn oordeel inrichten.'

'Het is naïef om te meenen,' zegt August Bebel, 'dat de heerschende klasse zich ooit door een redeneering, hoe sluitend ook, zal laten overtuigen van het nut of de noodzakelijkheid eener hervorming, die in strijd is met haar belang, die zich aankant tegen haar heerschappij.'

En de hervorming die wij voorstaan is in strijd met het belang van allen die zonder arbeid willen leven van den arbeid van anderen, en van hen die zich door stand, geboorte of bezit verheven achten boven hunne medeschepselen, want wij willen de kansen voor allen gelijk maken en 'het eigendom' alleen de vrucht doen zijn van 'eigen doen.'

De bourgeoisie is onmachtig tot zulk een grootsche daad; alleen de arbeiders kunnen haar tot stand brengen. De eerste stap daartoe is het algemeen kies- en stemrecht; de

tweede zal zijn: landnationalisatie. Door het eerste wordt aan een heerschende klasse de politieke macht ontnomen, door het tweede verliest zij haar economische macht, de gelegenheid om de arbeiders ten haren bate te exploiteeren.

Gij kunt het rad der geschiedenis niet terugdringen, de maatschappij beweegt zich in de richting der democratie, deze is de voorwaarde voor onze beschaving. De ontwikkeling zal haar loop hebben, de proletariërs zullen gelijkgerechtigde burgers worden, - langs vreedzamen weg, wanneer de bourgeoisie begrijpt, dat haar rol is uitgespeeld en dat zij moet verdwijnen; door geweld, wanneer zij even blind blijft voor de teekenen der tijden, als de adel en geestelijkheid honderd jaren geleden in Frankrijk waren.

September 1892.

Remy de Gourmont: Le Latin Mystique.[1] Door A. Diepenbrock.

Le seul moyen de pénétrer une chose c'est l'amour.

G. Albert Aurier.

Iam nunc missa ferens ore columba
Ramum, paciferae munus olivae,
Exutas liquido flumine terras
Laeto significet capa volatu.

St. Ambrosius.
Hymnus in Postulatione Serenitatis.

I.

Voelt gij niet hoe weer de oudste luchtstroom u tegenwaayt, de eerste van deze eeuw, die een opene poort is doorwaayd van veel zeldzame vlagen des Geestes?

Ziet gij niet walmen heilige sluiers voor de oogen der vaderen en zonen van wie met hunner zekerheid woorden dit eeuwgetijde het luidst bespraken?

Hoor nu naar de stemmen van Novalis en Beethoven die nú eerst klinken met den eigenen klank in het gastvrij gewelf dezer nieuwe jaren, als kinderstemmen in een verwilderden rozentuin.

Want dat de Wijsheid een gave is en eenan gede, de

1) Le Latin Mystique. Les poetes de l'antiphonaire et la symbolique au moyen age. Par Remy de Gourmont. Preface de J.K. Huysmans. Miniature de Filiger. A Paris edition du 'Mercure de Françe' et se vend chez Leon Vanier 1892.

Schoonheid de beeldwording der Wijsheid, en beider moeder de Liefde, ‘die rust boven alles in het eene hoogste, waaruit alle goed vloeyt en voortkomt’[1], de Liefde, de brug van Worden tot Zijn, zoekend in al het ontwaarde de sporen van het éene niet-aan-het-worden-schatplichtige, die zijn het geheim van de òp en neergaande gevoelende en strekkende, staande en stroomende lijnen des Levens, het geheim van het getijde, dit is van de zweving der dingen, zichtbare en onzichtbare, - de zweving der dingen, dit is hun geluiding uit de stilte waaruit alles spreekt, - dat de Schoonheid beelden schept van wat de Wijsheid der Liefde vernam, en zendt door de wolken der tijden de javelijnen der heilige zangen, die het zwevend getijde der uren belezen, stichten het Nú, de wijdstralende Rust, de volmaakte drieklank des Levens, - dit leeft nu vol weer en diep in de zielen der jongeren wier hart zwaar is van de liefde der toekomst, en die God zoeken, gaand door de hagen der uren en dagen en de duistere tunnels der nachten.

Zie hoe het altaar bedekt is met stof, de kransen verwelken, de offers verschaarschen op het altaar van den God der moderne gedachte, den luidruchtigen God van het tastbare Feit, den naijverigen God der eeuwige wisseling. Hoor hoe reeds de stemmen vergalmen zijner profeten die riepen: ‘niets is blijvend dan de verandering, niets is waarlijk bestaande dan wat is door waarneming der zintuigen, God is het eeuwig vergankelijke.’

Want verwelkt is de wijn van het vroegere weten op de moede lippen van dit geslacht. Walging wekt hun een god die geen god is, een wereldmachine gebouwd door de grauwe daglooners van het positivisme. Waar de oudste cultuur is, daar wordt ook de walging het bitterst geproefd. Zooeven nog stierf in Frankrijk de gevierde verkondiger van het bevredigingprekende *lauwe* leven, een door den afgod der ‘waarheid’ begoochelde, een waarheid die hem geen

1) Thom. *a* Kempis. Imit. III, 5, 4.

god en een god die hem geen waarheid was. Heeft hij *zijn* God in de harten geprent van de jeugd van zijn land, dat hem eerde als Meester, of zijn niet de besten der jeugd langs zijn graf gegaan met den spot der zwijgenden, die te dun en te spits is voor woorden? Zij de geestelijke erfgenamen van de somptueus-ideële kunst van Villiers de l'Isle-Adam, de offeraars in den glanzend-schallenden tempel der taal van Flaubert, de intiem-devote toehoorders van Verlaine en Mallarmé, de jongere tijdgenooten van Huysmans, en geen hunner vreemd aan het werk van Wagner den mystischen wereldverklanker. Want niet zonder de macht der geluidenmagie is het jonger geslacht vervreemd van het oudere, noch zonder den weerzin tegen de vergoding der wetenschap en harer dochters, het utilisme en materialisme, tegen heel den antiphilosophischen, vulgair-profanen geest, de vrucht der moderne historie en natuurwetenschap.

Nu wordt weer als eens bij de diepreligieuse Hellenen geprezen van het geslotene oog het gezicht.[1)] En aldus sluitend het oog (myssontes), zoekt hunne wijsheid in de reflectie der zichtbare wereld in hun binnenste de sporen te vinden van God. Aldus zijn zij mysten en alles voor hen is natuur, emanatie en tevens verhulling der godheid, en de namen der dingen zijn thands aan de dingen zelve gelijk, want niet reeëler is hun het ding dan de naam. 'Dat omnia, zegt Thomas a Kempis,[2)] in omnibus amans, quia in uno summo super omnia quiescit, ex quo omne bonum fluit et procedit.'

Dit te zien heeft Huysmans zijn haat belemmerd tegen het klein-actueele Parijsche leven rondom hem, en niet enkel zijn haat tegen 'dat ijdele bestaan dat wij allen leiden',[3)] misschien ook zijn vroeger verkeer met de naturalistische meening, en daaruit de neiging de dingen afzonderlijk en naar hun uiterlijke verschijning te zien en niet als evenveel variëteiten en evenvele vermommingen van dezelfde nimmer-

1) Maeterlinck, Pelleas et Melisande.
2) Imit, III, 3, 4.
3) Latin Mystique Preface.

rustende zucht om het Nû te stichten, de colonie der Rust, de versmelting van Voorheen en Toekomst, om het Eéne te vinden, het Eéne niet wankele. Want de verachtlijke bende der mode-jongleurs-met-religieuse-motieven, die Huysmans[1] zoo bitter begiet met de gal van zijn hoon, zij zullen voorzeker niet maken het mystische boek, 'het witte boek', maar hun is met de waarlijk-mystieken van nu niets gemeen, en zij zijn nog niet goed genoeg om te verachten.

Maar al werd geenen anderen deze genade dan Paul Verlaine, en ook hem slechts bij tijden, - al stierf zooals hare epische kunst in steen, kleur, toon of woord, door de eeuwen de contemplatieve extase, de hooge Christelijke mystiek, het God-in-en-uitademen, de communie der aardsche natuur met de goddelijke - om haar in-wereldsch wezen onsterfelijk vloeide steeds voort, als een ondergrondsche bron door de schachten der eeuwen, de dubbelvoudige strijdvolle zielestaat, die is uit de tegenstelling van Geest en Materie, reeds vóor het Christendom door Plato omschreven, en door de ascetische secten der Oudheid verder gevoerd tot een ethisch principe, de strijd tusschen het hemelsch Jerusalem en het 'mysterium: Babylon magna, mater fornicationum et abominationum terrae'[2], de Satan des verderfs uit de Apocalypse, geïncarneerd in de meretrix dronken van het bloed der martelaren en profeten.

De middeneeuwen vergingen, maar geen anti-mystieke of antieke geest was zoo sterk dit sentiment te kunnen verstikken, het aloude Platonische Gedicht dat als een symbool door de tijden gaat van den geestelijken strijd tusschen Avond- en Morgenland.

Geen romantiek noch 'dilettantisme' was het, dat Goethe zijn rijk leven besloot met den hymnus op de Mater gloriosa, en het mystiesche koor van den symbolischen zin van al wat vergankelijk is, - maar de keuze van den grooten alharmonist in den grootsten en felsten strijd onzer eeuw.

1) Le Latin Mystique Prefaçe.
2) Apoc. 17.5.

Want met deze eeuw die zoovele verborgene bronnen terugvond, verscheen wederom in de kunst de cultuur van het mystiesche en van zijn noodwendig correlatief, het Satanische.

Het eerst bij Goethe en Novalis. Dan leefde zij voort een geheim van weinige ingewijden, verfijnden van geest en verlichten van zinnen, bekoorders en bekoorden door al wat van ver kwam en sprak uit de stilte en vreemd was en onzichtbaar des daags, de magie van het exotische in klanken, kleuren en vormen, de gevoelde alomtegenwoordigheid van den mystieschen geest der vervlogene eeuwen, wiens atomen rondcirkelden, door de ijle lucht der tijden, het uit liefde helderziende begrip der gewijde symbolen, een magisch-muzikale, Celtisch-Germaansche cultuur, tot nù toe overstemd en verschuchterd door de luidruchtige stemmen der dienaars van de almachtige 'Wetenschap', de cultuur, tot wier ingewijden behoorden Novalis en Goethe, Baudelaire en Wagner, Villiers en Flaubert, Mallarmé en Laforgue en Verlaine en Huysmans onder de nù levenden, behalve de jongeren, wier werken op velerlei wijze incarnaties bevatten der oude mystiesche en satanische zielestaten, als object van liefdevolle beschouwing, of als subjectieve eigenverbeelding.

Dit laatste wellicht het sterkste in het werk van den meest subjectieven, minst harmonìschen, minstwijdmogenden-schepper, een van de meest complexe gestalten van dezen laten, vreemden tijd, Hij die den verstokten haat van zijn gevallenengelenschap en de weemoed zijns paradijsverlangens voor lange tijden heeft verbeeld in de figuren van Durtal en des Esseintes, in zijn twee zwarte werken A Rebours en Là Bas. Lichamelijke en geestelijke hyperaesthesie, walging en druk van het Weten van vroeger, doodkille bewustheid der onherroepelijk-verloren gevoelsongereptheid, wellust-extase zoò hoog, dat de foltering in wellust verkeert, in het geestelijke als in het lichamelijke, - hoogste exaltatie van geest en gevoel door het onbegrensde verlangen naar dat eéne nietgeproefde aan de weelderig-bedwelmende tafel van het moderne zinnen- en geestesleven op welks bodem nièt sluìmert de bittere verzadiging en de bleekgele walging; het gevaar

van alle hooggestemde naturen van nú, die niet in het ééne hoogste van Thomas à Kempis rust kunnen vinden, de Rust de opperste prikkel van Onrust, de lokkend-tergende belofte die hoog-uitschittert boven het gansche vibrato van geest en materie, de wijdstralende Rust, daarnaar het verlangen, het verlangen om daarin zichzelf te verliezen, het onvermogen, de onwil tot het vinden van nieuwe levensprikkels, de wanhoop van den hopeloos verlatene, dit alles doordacht en doorproefd tot de pijnlijkste, scherpste bewustheid - des Esseintes, de proever van elke vrucht uit de tuinen van Schoonheid, Luxurie, Gedachte.

Hij is uit de litteratuur, - nù komt er een litteratuur uit hem. -

II.

Wie nú nog jeugdig genoeg zijn om gelooven en hopen te kunnen, zien dezen tijd als een overgangstijd en niet alleen vol van den angst van het oogenblik, maar ook van de zware verwachting der toekomst.

Twee zijn er onder de groote hopeloozen reddeloos wanhopend: Nietzsche en Huysmans. Maar als de philosoof de dingen ziet in den grooten historischen horizon, en voelt de decadence van dezen tijd als een onbreekbare macht over het oude Europa, en zijn haat is hardkoel, onbewegelijk trotsch en geweldig, bovenal een jaloersche haat tegen het Christendom, is het sentiment van Huysmans dat van den verfijnd-Parijschen artist, minder cerebraal, meer subjectief-zwevend, meer vrouwelijk-nerveus en gekleurd door de hallucinaties van zijn pijnscherpe zenuwaandoeningen, de wanhoop van den hartegebrokenene, de weemoed van het onherroepelijk verlorene.

‘Il s'apercevait enfin que les raisonnements du pessimisme etaient impuissants à le soulager, que l'impossible croyance en une vie future serait seule apaisante.’ ...

‘Allons, fit-il, tout est-bien fini; comme un raz de marée, les vagues de la mediocrité humaine montent jusqu' au ciel et elles vont engloutir le refuge dontj'ouvre, malgré moi, les

digues. Ah le courage me fait défaut et le coeur me lève! Seigneur, prenez pitié du chrétien qui doute, de l'incrédule qui voudrait croire, du forçat de la vie qui s'embarque seul, dans la nuit, sous un firmament que n'éclairent plus les consolants fanaux du vieil espoir!'

Het einde van A Rebours, de roman van des Esseintes, het verhaal van zijn mystiek-sensueele ziele- en zenuwgenietingen, van zijn hopeloos zoeken naar het verloren Paradijs. Door veel litteratuur is hij gegaan, zooals hij ging door alle rijken van de askesis der gedachte en van de luxurie der zinnen, om de nimmergeslaakte kwelling te ontkomen van de onrust der nimmer voldane begeerten van zinnen en ziel, - want hij mist de macht om te puren uit zijn weeën en vreugden, den honig der schoonheidsontroering. Hij is de enkel-mensch-zijnde Huysmans.

De litteratuur die hem niet walgt, is niet die van voornaam-klassieke beperktheid en rustig-zekeren rhythmus, van den kalmen open-deinenden klank die normaal is van hartslag en bloedsomloop, want voor deze is hij te ziek. Het is ook niet die van den enkel-stralenden naam des auteurs in het door eeuwen-heen zelf-duistere werk, nog minder die vuil en groezelig geworden is door de eeuwenlange vereering der velen, - maar zieke princelijkheid en hooge keizerlijkheid van woorden bemint hij, het violente en excessieve in alle vormen, het barbaarsch-somptueuse en exotisch-bedwelmende, het kwijnend-perverse en mystiesch-maagdelijke.

In 17 bladzijden is zij beschreven de Latijnsche Lectuur van des Esseintes.

Het is de belijdenis van Huysman's haat tegen de klassiciteit, zij zelf en hare vereering, waartegen hij voelt een geheimzinnige, bijna physieke antipathie.

De haat tegen de strenge syntactische tucht, die de koelvolbloedige woorden beheerscht en ze schaart tot strijdhafte colonnen van demonstratie, wier zegevierend onstuitbare gang het rhythme is, in het groot van de heerschzucht, in het klein van de hebzucht en pleiters-ambitie, deze drie sterkste passies van het hardvochtigste, materieelste, meest

antimystieke en onphilosophische volk der oude Romeinen.

Merkwaardig de antipatie van dezen uiterst vermoeiden geest tegen al wat in litteratuur *alleen* het type der romeinsche activiteit vertoont. Want niet enkel de stijl van het Ciceronisme, ook de latere minder stroomende, meer staand-gespanneneprozastijl van het Keizerrijk - welks voorbeeld was de pijlspitse aphoristiesche kunst van Sallustius - de Senecastijl met haar prismaflikkeringen, haar pretentieuze telgangerstap, haar driftig-nerveuze bewegelijkheid die woordwording was van de uiterst wereldsche ziel dezes hoogst spiritueelen rhetors, en de Tacitusstijl met zijn straffe spanning, voornaamheid van rhythme en koperen galm is Huysmans onverschillig of antipathiek. Want het zijn slechts verschillende dialecten van de eene taal der activiteit en persoonlijke wereldsche eerzucht. Het is de taal der politiek ‘cette basse distraction des esprits médiocres’ (A Rebours p. 35) de aarts-consequente antipathie van het meest artificieele en artistieke epicurisme.

En als hij ook zich niet voelt zieleverwant, ondanks zijn Hollandsche afkomst, zooals Vondel en Hooft aan Virgilius en Ovidius, om hun diepe vertrouwelijkheid met het reëel-zichtbare, om hun liefde tot dat iets, ‘dat bekoort in ieder ding’, waaruit Virgilius schiep de Georgica en de dansende Copa Syrisca, als hij doof is voor het helderrijke vokalenspel, de muzikale mozaïek van Horatius' Oden, - dan is het diezelfde antipathie tegen het klassiek-romeinsche, die hem op verscheidene wijzen deed liefhebben: den roman van Petronius met zijn moderne objectiviteit en soepele zilvertinkelende taal, het somptueus-pathetische gedicht van Lucanus, evenzeer als de barbaarsche bontheid van Apulejus den Africaan, de laatste kreet van het stervende heidendom, de epopeën van Claudianus, die met den fatalen klaroenklank van zijn hexameters het zieltogende rijk doorschalde, - en eindelijk, behalve het proza der christelijke Apologeten, waarin hem nog de antieke rhetorica hinderde, de geheele christelijke litteratuur van af het Carmen Apologeticum van Commodianus van Gaza tot het einde van den Carolingischen tijd.

In Ausonius en de Hymnenpoëzie van de derde tot de zesde eeuw, van Hilarius van Poitiers, Prudentius Clemens den dichter der Psychomachia en het suave 'Salvete flores martyrum', Paulinus, Ambrosius, Venantius Fortunatus en Claudianus Mamertus, aan wie de beroemde hymnen 'Vexilla regis' en 'Pange lingua' worden toegeschreven, - heerscht nog de antieke traditie in verskunst en woordstijl.[1)] Maar reeds zijn Prudentius en Venantius Fortunatus de scheppers van veel nieuwe woorden[2)], en verzuimt Hilarius de oplossing der lange syllabe in twee korte in de Horatiaansche systemen, gevend aldus aan het vers een meer syllabisch karakter.[3)] Vol hebraismen en doorruischt van den profetischen toon der oude psalmisten is de Vulgata van Hieronimus en de aan Ambrosius toegeschrevene hymnus 'Te deum laudamus.'

Met de 5de eeuw begint in de heidensche litteratuur de ontbinding en algeheele verrotting van de taal die gedurende eeuwen het idioom was geweest van wereldsche heerschzucht en zinnelijkheid; de weefsels ontvezelden zich en de langvermolmde skeletten der oude rhetorische figuren zakten ineen. Wat niet geheel in ontbinding was overgegaan, werd in de Christelijke litteratuur opgenomen, en door den nieuwen geest verjongd en veredeld.[4)]

'Cette langue,' zegt Huysmans, 'qui sentait le cautère et la rose s'arrêta de puer; le Christianisme le desinfecta, fit

1) Vergel. Ambrosius' Hymnus in postulatione serenitatis 5-25 met Ovid. Met. I, 262, Meropius Paulinus Psalm, I met Hor. Epod. II Verscheidene door Gourmont niet gepubliceerde Hymnen zijn te vinden bij Kehrein, Christliche Dichter des Mittelalters, Frankf. 1841.
2) Mundialis, resolubilis, cunctipotens, mortificatus, saporus, cruciamen, Christigena, Christipotens (Budentius); blandifluus, caligosus, condolere, congaudere, emptica, memorabiliter, formosare, vicarietas (Ven. Fort.)
3) Kehrein p. 24. De hymnus de Agatha martyra van Damasus, den 384 overleden bisschop van Rome, is in berijmde dactylen geschreven.
4) Verg. bijv. het klankkarakter van de woorden jubilare en conjubilare in de oud-christelijke Poezie met de door Festus s.v. gegeven omschrijving: 'rustica voce inclamare.

repousser ses chairs, aviva la pâleur d'anémone avec l'orfroi des chapes.'[1)]

Een vreemde toon kwam in de taal met de nieuwe emotie, een nieuwe teerheid vreemd aan die van het Alexandrijnsch-Romeinsche natuursentiment en het gemengd bucolisch-erotische sentimentalisme van het decadente Hellenisme,[2)] de teerheid der deernis, van smart en erbarmen, de glorificatie van lijden en tranen[3)]. De strijdhaftige spanning der phrase, die nog het proza der Christlijke Apologeten bezat, - en na den dood der middeleeuwsche mystiek wederom het proza heeft geregeerd van de drie laatste eeuwen litteratuur, - week omstreeks de tiende eeuw voor de zachtgebroken cadans der Sequenzen, de 'lumina' en 'colores' der oude rhetoren voor de ééne zoete woordmelodie van het mystieke Latijnsche proza.

Het is een verouderd vooroordeel, de woordwording van de Christelijke Ziel te verachten om de antieke litteratuur. Uit een vlam- en geestlooze bewondering der antieke litteratuur, de christelijke litteratuur te verachten, is een zeer verouderd vooroordeel; omdat reeds een eeuw de cultuur-beweging, die toenmaals nieuw was na de doode mystiek, de 'wedergeboorte der kunsten', de 'litterae artesque renatae' in het humanistisch jargon - ook op hare beurt weer verging met haar antiquarisch ideaal, dat was: de *wedergeboorte der romeinsche rhetoriek in architectuur en litteratuur*.

En nu die litteratuur met de haar innig verwante grego-

1) Latin Mystique Préface.
2) Verg. met den Paaschhymnus van Venantius (Kehrein p. 136): Verg. Ecl. IX, 40, Plin. H.N. XVI, 25, Verlaine's 'C'est la fête du blé, c'est la fête du pain.'
3) De woorden 'Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt' (Virg. Aen. I, 462) bedoelen niet het ontroerde beschouwen der dingen, de ontroering van het enkele beschouwen zooals Goncourt ze verstaan heeft. (La maison d'un artiste, Préface), maar droeve herinneringen, tranen gesuggereerd door het zien der voorwerpen. In de bovengenoemde hymne van Venantius Fortunatus is de regel over den wijnstok: 'Caudice de secto lacrimat sua gaudia palmes' van een geheel nieuwe spiritueele visie. Hoe rustiek is hierbij de passage van Plinius over de bloesems der boomen in de lente: 'Non omnes florent et sunt tristes quaedam, quaeque non sentiunt gaudia annorum.'

riaansche toonkunst, met de romaansche en gothieke architectuur en schilderkunst weer tot ons spreken, nu ook de geestloosgewordene geest van Erasmus niet alleèn meer spreekt in dit vochtige land, nu weer hersteld de communie is van de ziel van nù en de ziel van eertijds, van de nieuwe cultuur en de oude van Thomas à Kempis en Ruysbroeck, van Memlinck en de van Eiken, van Ockeghem, Hobrecht en Josquin des Préz en van wie bouwden te 's Hertogenbosch de St-Jans-Cathedraal, - nù past het met liefde en eerbied te groeten het werk van Huysmans' jongeren geestverwant, waardoor wederom de mystieke Latijnsche litteratuur toegankelijk geworden is voor allen die gelooven en hopen, - een werk van uiterst geestvolle en delicate eruditie, door een kunstenaar die zijn rijk weten heeft geglorifieerd met den luister zijner schoonheidsliefde: Remy de Gourmont.[1)]

Het geestelijk aandeel van Huysmans in het ontstaan van dit werk betuigen de menigvuldig aangehaalde meeningen van des Esseintes en het verzoek des auteurs aan zijn wegbereider, bij den ingang des tempels den geloovigen den ritus te wijzen. Dat hij dit heeft gedaan met de scherpe stem en toorngebaren van een die ijdel predikte in de woestijn, en nù eindelijk de gemeenzaamheid ducht der profanen, dit is misschien te betreuren. Maar niet is te loochenen dat het fond van dit werk reeds acht jaar geleden is uitgesproken in de zeventien bladzijden over de Latijnsche lectuur van des Esseintes.

In menig opzicht deelt de auteur de antiklassieke gevoelens zijns voorgangers. ‘Seul, que l'on soit croyant ou non, seule la literature mystique convient à notre immense fatigue.’

Hij betoogt de superioriteit der mystieke boven de antieke litteratuur, de woorden citeerend van Ernest Hello ‘Quant à Saint Jerôme, il a créé le magnifique idiome dans lequel il a parlé. Tacite et Juvenal sont des balbutiements humains de la langue, que saint Jerôme a parlée divinement’, en

1) Redacteur aan den ‘Mercure de France’, auteur van Sixtine, Le Fantome, Litanies de la Rose, Lilith.

zooals hij Marius Victor boven Statius stelt als meester der woordkunst, en de Liguori als moralist boven Seneca, zoo dunkt hem de ziel dezer asceten rijker aan idealiteit dan die van Horatius ‘ce vieux podagre egoïste et sournois’, maar, - voegt hij er aan toe, ‘il s'agit moins de detruire les vieilles admirations que d'en creér d'autres.’

De platte benaming ‘decadent’ voor de Latijnsche mystieke poëzie vernietigt hij met die éene enkele phrase over het Stabat Mater ‘quels signes de decadence reconnaître en ce poème oeuvré par une main douloureuse mais sûre, selon des lignes très nobles, des voiles raidis comme par des larmes de sang, en cette robe de deuil mais frangeé d'or vert, mais stelleé d'amethystes?’

Het boek bevat een met liefdevol begrip gekozen verzameling uit het Antiphonarium en de overige latijnsch-christelijke poezie, tekst, commentaar en vertalingen, op hoogst oorspronkelijke wijze tot een zoo harmonisch mogelijk geheel vereenigd, beginnend met Commodianus van Gaza, eindigend met het het ‘Stabat Mater’.

Huysmans keurt de vertaalmethode, die de auteur ‘litteraire-litterale’ noemt, niet onvoorwaardelijk goed, maar de teksten van welke hier sommigen voor de eerste maal werden geinterpreteerd, zijn soms van de dichtste duisternis, en in vele gevallen is de inspiratie van den geinitieerde meervermogend, dan de zekerheid eener methode, die zich aan geheel andere objecten ontwikkeld heeft.

Remy de Gourmont heeft in andere proporties hetzelfde gedaan voor de middeleeuwsch-latijnsche poezie, als Haberl deed voor de werken van Palestrina.

Uit de gewijde boeken der Katholieke liturgie, uit den sluimer der zwijgende folianten zijn de hymnen verrezen der heilige visionairen.[1)]

13 Dec. '92.

1) De schrijver van dit stukje hoopt op den inhoud van Le Latin Mystique bij een latere gelegenheid terug te komen.

Ondergangen. Door Delang.

Mensch-rouw.

Het goddelijke Mensch-hoofd *is* dan geopend.
Het zijn niet alleen de wijde Oogen, noch de liefdeslorpende Mond; het is het Hart en het breede Middenrif.

Vreemde impulzen liggen in zijne *vreemde* kamerten, maar stil *genomen* en bij het voeder der dieren gelegd. Uit-gaan, vullende uit het eigene hoofd, de *eigen* dingen - nacht-vogelen - langzaam als groote droefenissen, droef als lange lijkstoeten, gebogen als de schaamte. Gevoel van veel geleefd te hebben, geleefd te hebben àltijd, maar de Volbrenging *nu*. Uittocht-van-dingen als lange-lange blik deernis.

Deze droeve, zich-in-menschen-verliezende, mensch is als een priester, na elkander doende de heilige dingen. Een priester is zonder nageslacht, moet sterven:

Als het dorre *begrip* is het hart, de tikkelende vingeren over de verrukte lijven zijn als de *wil* van een luit-speler.

De lippen, die dronkenschap brengen, zien ongezond en gespleten.

Dan wil het hart zich wel vullen wee-nen-de, en de huid der smalle vingeren wil bévende òp-leven, en de lippen willen de *bevreemding* weêr:

Maar achter den on-wetende staat het na-gedenk van den weter, áán-ziende de dingen die de Vloek zijn en *waarover het Lot meester*.

Zonde-val.

o, Gij mensch-in-wien-het-weten-is, offer den goden niet, want niet *zij* kunnen iets voor u. Het is ook beter arm te zijn en verlaten, en niet te kennen die u liefhebben, nu ge *de Overgave verkwistet*, en uw gevoel verstompte voor het Geschenk van den Eenvoudige. Leer u verharden tegen de herinneringen uwer jeugd, die u slechs kunnen *verontrusten* - betreur nooit het Verlorene.

Ge moet stil zijn nu.
Want dit is uwe gevallenheid, en die te dragen tot het einde. Dit is uwe verdoeming, dat ge een hoovaardige geboren zijt.

Ge moet *schoon* zijn nu.
En uw *leven* is schooner dan eenig der *tijdelijke* dingen, schooner dan eenige *kunst* - kunsten, bouwsels-van-schijn, maar *uwe* schijn-bouw dichter bij het zelfbehagen gods.

Ge zijt de héén-gaande; noch van het Wisselende, noch van het Blijvende, geen mensch en geen god; wonder voor

u-zelven, in deze wereld het Vreemde - en wat ge ook worden moget in de heugenis der mensehen, nu zijt ge als een geweldig-rollende bergsteen of, in den klaren dag, als een sneeuw-val, snel-gaande naar den lagen Oorsprong. o, Val-van-den-mensch, zijt *gij* niet god, is god niet ‘als neergetuimel uit de hooge luchten.’ De groote vergeefsheid heeft niet *u* gegrepen en *ontzet*. Onder de menschen zijt ge het rechte en het machtige. Ik zie u in de verheerlijking van mijn Zien; ik zie u als de Openbaring der Eigenheid - Zelf-gevloektheid en Noodzakelijkheid. Zijt ge een mensch? Maar uw bewegen is ontzachlijk.

Om ons zijn de menschen als dieren en planten. Ze zijn, en zullen blijven de wereld vullende. Maar *uwe* ziel zal schoon òp-bloeien en uw begrip zal zijn als een wondere spiegel, *waaruit het Leven straalt*, lang-nà uw lach verstijfd is en uw lichaam verdorven. Want alle smarten zult ge gekend hebben en alle verlangens geweend; *uwe smarten zullen zijn als de skeletten uwer verdorde vreugden*. Uw dood zie ik als verduister van veel licht.

Maar den dood der deugdzamen merken wij niet. Zij zijn als de Vreugde; de lichtheid hunner smarten is niet te wegen.

Nood-lot.

. . . . . .

. . . . . .

Groene smart-vogelen, gegrepen in de vlerken, zware klepvogelen als raven, loom klappend gedachten van droefenis.

Arme, koraal-roode pennen, ontvederd, gebroken in angstgetuimel, in wreed-roode grepen van druipende honde-muilen.

. . . . . .

. . . . . .

Op-schokkend smart-wringen van 't naakt, in 't stugge mes-gezaag; moord, door *geen mensch* begaan.

. . . . . .

. . . . . .

Lam-liggen neer, bewust, in looden-gesloten kist, leven wèg-wéénende.

. . . . . .

. . . . . .

Doode-blijk, wiemelend òpkomend, als paarse verdrónkenheid.

. . . . . .

Dec. '92.

Berbke. Door Frans Erens.

Zij werd geboren in het zuiden van het land van Limburg, in een dorpje, nabij de grens van Pruisen. Haar ouders waren arm en woonden in een leemen hut, die aan de zijde van een dalend weiland hing als een witte dobbelsteen.

Toen zij volwassen was zag zij er uit als een maria-beeldje in een kerkje van het gebergte langs den Rijn. Zij was klein van lichaam met een gezichtje rond en oogen groot en blauw.

Zij diende eerst als kindermeid bij den notaris in het dorp, waar zij geboren werd. Zij was daar bijna twee jaren lang. Zij speelde met de kinderen en zorgde goed voor hen. De vrouw van den notaris had plezier in het goede kindermeisje en de notaris lachte vriendelijk in zijn langen baard, als hij haar zag. De kinderen liepen om haar heen als de kiekens om een kip en gaarne sliepen zij op haren schoot.

Op het laatst was zij met haren gedachten weinig bij haar werk en als zij met de kinderen was in de naburige wei, waar de koeien en runderen graasden, viel zij soms op hare knieën op den grond en bad zij luid den rozenkrans.

Op een achtermiddag dat de zon was aan het zinken en door de appelboomen van de weide een goudvloed zond, zat zij daar te bidden terwijl het jongste kind, dat bij haar was, alléén zat in het gras te spelen met een schelletje, dat een vrouw uit de buurt had meegebracht van een kermis-kraam.

Zonder dat Berbke het zag kwam een rund op het kindje af en stiet met de horens, zoodat het hoofdje bloedde en het kind begon te schreeuwen met een woest gekrijsch. Zij nam het kind ijlings op en liep er mee naar binnen. In haast werd een man gestuurd naar den dokter, die woonde in een naburig grooter dorp. Mevrouw schold haar uit en zei dat het schandelijk was een kind zoo aan zichzelven over te laten. Zij kon haar niet langer meer in huis hebben en zij zond haar weg. Zij ging huilend naar het kleine zolderkamertje en onder de pannen en stroopoppen tusschen de spinnewebben schreide ze luid.

Zij vond weer gauw een anderen dienst als werkmeid op een kleine boerderij, maar droomend stond zij steeds in den koestal of op den zolder in het venster, bekeek de lucht en zag de wolken trekken. Als zij een vogel vliegen zag keek zij hem na, totdat hij verdween en als er een man voorbijkwam of een vrouw tuurde zij ze na. Zij bad steeds veel en vóór zij in haar bed ging liggen, zat zij lang geknield daarvoor; ook viel zij dan soms in een vasten slaap en des morgens lag zij dan daar nòg inéén gevouwen als een oude doek.

De meiden en knechten van de boerderij spotten met haar en des avonds na het werk zaten zij in de keuken te lachen om haar onnoozelheid. Toch bleef zij nooit een antwoord schuldig en menigmaal trof zij door een scherp woord de meid of knecht diep in het hart. Dan schold die knecht haar uit en de lach verdween van zijn aangezicht. Die hield dan op en een andere begon dan weer. Dat duurde zoo tot naar-bed-gaan's tijd. En bijna elken avond ging dat zoo door.

Maar zij werkte niet en droomde voort, als zij alleen was.

Op een Zaterdagmorgen kwam de boer bij haar, terwijl zij aan het vegen was met den bezem. ‘Wij kunnen je niet langer hebben, Berbke. Ga maar weg.’ Zij zette den bezem tegen den muur van de schuur en zij ging naar het zolderkamertje, waar haar groote houten kist stond. Zij nam hare kleeren, haar oud gebroken spiegeltje, haar kam die vol haren zat en de hoedendoos van blauw karton en zij wierp ze in de kist. Zoo ook haar kerkboek en den rozenkrans en hare versleten hemden, en haar roode wollen kouzen, gestopt met zwarte en geele wol. Zij huilde niet, en ging maar weg en zeide alléén, dat zij de kist nog denzelfden dag zou laten halen door haar vader, die komen zou met een kruikar.

Zij ging naar haren vader terug en naar hare stiefmoeder. Maar zij werden boos toen zij haar zagen en zeiden dat zij Maandag de deur uit moest en een dienst zoeken, zij was 27 jaar en zij konden haar niet in huis hebben, zij hadden geen brood genoeg voor haar.

Zij zwierf nu rond van het eene naar het andere dorp, zij ging van de eene naar de andere hoeve; zij bood zich aan om de koeien te bewaken op de klavervelden en het vegen van de stallen, maar men wilde haar niet. Men zei, dat men haar niet noodig had en men gaf haar een schotel met warme aardappelen of eene boterham met weinig boter. Op de pachthoeven liet men haar slapen in de stallen of in de weiden, waar de koeien graasden in den nacht; zij dronk uit waterpoelen langs den weg of uit de beek, die zij voor zich zag en haar plotseling dorst gaf door den reinen stroom van over kiezel vliedend water. In de kerken liet zij des avonds zich opsluiten en sliep dan in een biechtstoel den ganschen nacht, totdat de koster kwam in den vroegen morgen en bij het openen van de deur der kerk Berbke kruipen zag op handen en voeten uit den biechtstoel. Hij greep haar vast denkende dat zij gestolen had uit een offerblok.

Toen zij voor het eerst een twee-wieler voorbij zag snellen, schrok zij tot in hare beenderen en stond met de oogen wijd geopend als versteend te staren naar den man, die op

de ijzeren wielen met spoed verdween in een kromming van den weg. Dat begreep zij niet en toch had zij het gezien. Een volgende keer toen er weer een aan haar voorbij schoot verwonderde zij zich niet meer en keek als met eene minachting naar een anderen kant.

Des avonds zat zij soms bij een kapel in een der groote bosschen van den omtrek van haar geboortedorp. Zij ging dan liggen onder de hooge eiken, zij sliep in op den mossigen grond en boven haar ruischten de kruinen der zware boomen. De woudduiven waren bang en vloden weg met klepperend getorvel in het dicht gebladerte. Maar als zij na een paar uren van vasten slaap dan wakker werd en zij de nachtgeluiden hoorde van het woud, dan wierd zij bang en kroop in één. Zij zette zich dan recht op en luisterde met schrik naar de takjes die hier en daar verdord, kraakten en vielen op den grond, somtijds was het een angstige schreeuw, zij wist niet wat, die door het bosch klonk en de vogels deed fladderen in de toppen van het geboomte. Dan schoot een vos voorbij; zij dacht, het was een hond. Zij zag hem ijlen in het donker. Soms morrelde iets in de oude loovers, die hier en daar met hoopen bij elkander waren gewaaid.

Dat was zeer angstig. Zij wist niet wat het was. Dan dacht zij iets voorbij te zien zweven en zei zichzelven dat het spoken waren. Het was wit: daar ginds tusschen die boomstammen hield het stil. De takken ruischten huiverend in den zwaren nacht.

Haar docht somtijds dat zij een mensch zag zitten; zij bleef maar stil inééngekrompen in hare vele kleeren, die zij om haar lijf had.

Heel stil knaagde dan een wormpje op den grond naast haar. Misschien was het wel een muis, zij wist het niet en bad een wees gegroet, opdat de Heer haar zou beschermen, in dat zwart verlaten zijn.

Een uil schreeuwde onder het hoog gewelf van het woud en uit de verte kwam een zacht gehuil van een hond vol weenend wee. Dan rammelde een windstoot de bladeren,

die even ratelden en klepperden en dat was, alsof het geesten waren die voorbij voeren door de lucht.

Door de takken heen zag zij een paar sterren hoog in het blauwe donker en zij dacht dat het lampjes waren, daar gehangen voor haar door den almachtigen God, dien zij zich dacht als een ouden man met langen witten baard en die boven in de wolken geheel alléén zat ergens.

Ook hoorde zij soms een rijtuig in den nacht, dat langzaam den weg vervolgde door het bosch; eerst was zij bang want op haar toe schenen af te komen twee lichten, maar toen zij beter zag, had zij het graag, dat er nog menschen kwamen in den nacht. Zij hoorde het paardgestap verzwinden en sliep dan weer rustig tot den vroegen morgen.

Dan ontwaakte zij door het gezang der vogels. De woudduiven vingen aan hun luid roekoek boven in de takken en de vinken sloegen fel. De morgenwind waaide frisch door den oceaan van bladeren en deed de dampen verdwijnen en rein in de hoogte bleekte, blauwde sterker en sterker de hooge lucht tot donkerblauw.

De zon kwam op en strooide de roode morgenplekken kwistig als met een regen over de grijze stammen en den donkerbruinen grond.

Dan was het een lawaai in takken en bladeren, een gescharrel en een gemorrel, een zingen en fluiten en schreeuwen van groote en kleine vogels.

Zij vond dat erg plezierig; zij stond dan op en keek met met groote oogen onbewegelijk stil naar al die blijdschap in de hoogte: en zij zei tot zich zelf ‘dat is schoon.’ Zij begon dan te bidden luid, zoodat de vogels schrokken en de kraaien met hard gekwaak wegvlogen in haastigen vleugelslag. Dan hield zij op, verschrikt over hare lnide stem en zij bad zachter.

Daarna ging ze naar de kerk van het naburig dorp en wachte aan de deur, totdat de koster kwam met den sleutel, om de deur te openen. Zijn oogen waren nog klein van slaap, en sufferig nog, zei hij haar den goeden morgen.

Zij werd vuil en smeerig, zij waschte zich niet meer en stof en vuil ging om haar lichaam zitten. Haar oude kleeren hield zij aan en als op de een of andere hoeve een kleedingstuk haar gegeven werd, dan trok zij het aan boven de anderen van een gelijke soort, om het niet te verliezen, want zij had geen thuis of bergplaats, waar zij het neer kon leggen.

Zoo wierd zij langzaam een vierkant hoopje kleeren, gedragen door haar kleine lichaam, zwervende langs de stille wegen van de streek, waar zij zich ophield. Maanden lang bleef ook hetzelfde hemd om haar lichaam zitten. De luizen kropen nu over hare mouwen, over haren rug en over hare borst. Zij zag ze kruipen, bekeek ze teeder stil met schuins gebogen hoofd en was er niet door verschrikt. Zij liet alles zijn gang maar gaan rondom haar heen. Somtijds alléén, nam zij er een en uit baldadigheid kneep zij ze dood. Zij bekeek ze nog eens of zij wel dood was. Zij lachte dan als de een of ander het had gezien. Een vrouw schold haar uit en Berbke zei: ‘'t zijn maar kleine diertjes.’

De menschen begonnen haar te mijden en op den weg liepen zij naar den overkant als zij haar zagen komen. Zij zeiden haar toch vriendelijk goeden dag, luid roepend van de overzijde van de straat. Zij zei niet veel ten antwoord, maar ging stil door, in hare hand de oude tasch, dik gevuld met hare prullen. Zij had die tasch gekregen van een pachtersvrouw, die medelijden met haar had op den avond, dat zij haar wegzond. In die tasch, die dik gevuld was, had zij een rozenkrans en oud gebedenboekje, een geel katoenen bovenlijfje dat zij gekregen had van de notarisdochter, eenige gekleurde prentjes en inéén gemoffelde papieren, waarin niets was gedraaid, maar waarin zij dacht dat zij iets wikkelen kon. Een klompje garen en een ouden schoen; den anderen had zij verloren. Dien ouden schoen, die nog niet stuk was, zooals het paar, dat zij gewoonlijk droeg, trok zij aan, als zij Zondags ging naar de kerk.

Daar zat zij, het kerkboekje geopend in hare breede vuile handen, de oogen neêrgeslagen; om haar hoofd een grijzen

wollen doek, die neêrhing in een driehoek op den rug. Zij zat op hare knieën onbeweeglijk, zeer klein ineengezakt en keek vóór zich steeds op het gebedenboek. Hare zachte groote oogen gingen somtijds rond en naar boven uit de diepte harer knieling met hel geflikker, maar niemand zag dat zij naar anderen keek; toch zag zij alles en iedereen, en niets wat haar ontging.

Bedeesd sloeg zij de bladen om van het gebedenboek, want zij had lezen geleerd en schrijven ook. Daar was zij trotsch op, want veel andere vrouwen naast haar zaten met den rozenkrans en zij wist, dat die en die niet lezen kon. Er was altijd een groote ruimte om haar heen, want de menschen waren bang haar aan te raken.

Zij durfde soms niet binnen gaan, zij bleef dan staan aan de deur der kerk, terwijl binnen-in de orgeltonen klonken dat de vensters daverden en het koorgezang luid schreeuwend langs de gewelven voer.

Als de mis uit was en de menschen allen aan haar voorbijgingen, keek zij onbeweegelijk op het geopende kerkboek, dat zij met hare breede handen voor zich hield. Meisjes en jongens die haar allen kenden, rieden haar toe: ‘Berbke! Berbke!’ Maar zij keek niet op en bleef staan als een beeld stil en zacht, de groote vuile duimen op de bladzijde van het geopende kerkboek breed gedrukt. Oude vrouwen en oude mannen bekeken haar met een glimlach, zeiden niets en gingen door. De koster, een drooge grappenmaker, met een deftig uiterlijk, die het laatst uit de kerk kwam, zeide eens tot haar: ‘Dag Maritsibil’. Zij sloeg haar oogen open groot en rond, naar boven keek ze naar hem toe en lachte vol eerbied voor den fijnen heer. Deze ging dan statig verder tevreden over zijnen scherts en lachend in zijn eigen over het onnoozele wicht.

Gaarne hoorde zij een preek, zij onthield zeer goed de woorden van den kapelaan of den pastoor en des avonds in de keuken van de hoeve of aan de menschen, die zij sprak, vertelde ze van het schoone, dat de geestelijke had gesproken ‘en boven zijn hoofd was een wit duifje geschil-

derd.’ Zoo vielen haar gedachten in eens op de schildering van het klankbord boven in de preekstoel.

Op een avond in den zomer kwam zij met hare reistasch, een wollen doek om haar hoofd en een zwaren zwarten versleten wintermantel om haar lijf, op een boeren-hofsteede. Het was een warme dag geweest en de hitte vloeide uit de muren. Het was acht uur. Zij zette hare reistasch neer op den grond naast haar en bleef stil staan voor de groote karrepoort.

De koemeid kwam naar buiten, zag haar staan en riep: Hemel je! daar is het Berbke! Zij vroeg of zij niet dien nacht in een stal kon slapen.

Uit de stallen en uit de keuken waren de knechten en meiden gekomen en de pachter en de pachtersvrouw. Zij stonden rondom haar en keken haar aan. Zij sloeg de oogen neer. Toen zei de pachtersvrouw, dat het goed was, dat zij maar moest slapen in de koestal.

Zwijgend ging ze zonder te bedanken langs de mestvaalt naar den koestal met de tasch in hare hand, haar hoofdje zachtjes heen en weer bewegend onder het dragen.

Zwijgend keken allen haar na, getroffen door de ellende van dat wezen dat in verlaten zijn, voortsleepte zijn bestaan. Bij het ingaan van den stal streek een groote vleermuis langs haar hoofd en vloog rond in wijde cirkels in den grooten vierkant dien de hoeve vormde met zijn vier gebouwen.

Voorzichtig ging zij langs de koe die bij den muur stond. Deze draaide haren kop met de groote oogen verwonderd naar haar toe en raakte haar met de horens, waarvan zij schrok. Zij ging door naar de voerderij achter de kribbe en stond daar stil in het half donker. De koeien keken verwonderd allen naar het stille wezen, dat zij niet kenden en allen bleven staan, Berbke en de koeien in stille mijmering. Eene snoof heel hard en Berbke schrok. Nu viel het haar in, dat zij de tasch op den grond kon zetten. Zij bleef staan steeds met den mantel aan en de wollen doek om haar hoofd in de lauwe stallucht.

Na eenigen tijd legde zij ook deze af in een hoek op den

grond en zette zich neer op eenige bossen stroo die er lagen voor de koeien en bad luid het ave Maria, menigmaal na elkander, weemoedig en week als in een groote droefenis.

De hond in het hok, aan een ketting vast, blafte voortdurend om dit ongewoon geluid met harde blafstooten eindigend, in een langgetrokken weegehuil.

Langzaam werd het gebed stiller en slechts enkele woorden, losse klanken dreven op de stilte, zwak en wegsmeltend, Berbke sliep, ineen gekrompen als een pak oude vodden. De koeien waren gaan liggen, kouwden allen te samen, snoven in de dikke lauwe stallucht door de duisternis.

In de keuken van de hoeve dachten de menschen niet meer aan haar. De meiden spoelden de vaten en borden en spoedig lag de hoeve in een diepen slaap. Alléén de hond huilde en blafte om de vreemde die er was.

In een stal stampte een paard en in de dakgoot rommelden een paar duiven. En uit een open deur kwam ket harde gesnork van een slapenden paardenknecht.

Dan was alles weer rustig en op eens klepperde een vleugelslag en er kraaide een haan met een luiden schreeuw.

In den koestal was het erg warm. De lucht hing dik als een walm onder de balken waartegen ontelbare vliegen stil waren aan het kruipen. Berbke lag in kalmen slaap. Maar toen des morgens bij het vaal bleeken der lucht de hanen de een na den anderen begonnen te kraaien, wierd zij wakker.

Zij vond dat steeds heerlijk, want voor haar was het de lichte dag, die aanbrak. En de nachten voor haar waren vol van angstgevoel wanneer zij niet slapen kon.

Zij richtte zich op, nam haren mantel en haar oude voorschoot en hing die in de weide op de doornenhegge.

Zij greep een bezem en zij kegon op de binnenplaats van de hoeve de steenen te veegen. Zij veegde, veegde den heelen morgen lang en als zij de heele binnenplaats rond was geweest, begon zij weer van voor-af-aan. Dat was hare bezigheid den ganschen dag; vele maanden lang.

Doch het kwam in haar op, dat zij niet meer in den koeslal slapen kon. En zij ging nu heimelijk des avonds naar

een vertrek, waarin het brood gebakken werd. Zij dacht dat niemand haar zou zien en legde zich neer op een zak met aardappelen. Maar toen des avonds laat de pachter nog eens kwam zien of alles wel gesloten was, zag hij haar rijzen in de hoogte van den zak, zij zeide niets en vloog naar het venster, doende alsof ook zij bang was dat het niet goed dicht zou zijn en zij begon te huilen.

‘Ga dan maar naar het kamertje hierboven’ zei de man in medelijden. Daar had een knecht gewoond, die nu weg was en in een oude mannenhuis. Zij begon nu luid te bidden en haar gebed klonk treurig over de hoeve in den nacht.

Maar de luizen kwamen weer kruipen op hare kleeren en de pachtersdochter vond er twee op haar eigen japon. Dat was te veel.

Men zond haar weg.

Zij nam hare reistasch op en trok des avonds den weg op naar een Pruisisch dorp dat niet ver af lag.

Daar was een hoeve waar zij menigmaal gewerkt had in den oogsttijd.

De pachter en zijn vrouw wilden haar niet in huis en zeiden dat zij in de weide slapen kon. Het was nog in den zomer en de open lucht zou haar goed doen.

Daar zat zij dan den heelen dag en des nachts sliep zij langs de doornenheggen en als het begon te regenen ging zij staan onder een grooten kersenboom, die dicht begroeid was met takken en bladeren en als de donder losbrak in de wolken en zij den bliksem zag kroop zij onder den stam van een miswassen breeden beukenstruik.

Dwaallichten zag zij zweven in het duister. Zij was er bang voor. Zij dacht, dat het geesten waren of sterren gevallen uit de lucht.

't Ontwaken in de wei was voor haar steeds een feestelijk uur. Zij hoorde van over de daken der hoeve het kraaien der hanen en de koeien zag zij plekken met vele kleuren

tusschen de stammen der appelboomen. In de helderende zilverlucht zag zij de laatste sterren verzwinden. En de meerlen en koolmeezen vlogen om haar heen en andere vogels en zij verlangde, dat zij een stuk brood had om het voor de vogels in kruimels neer te strooien.

Zij speelde met de koeien, streek ze over den rug met hare breede handen. De koeien waren niet meer bang voor haar, en zij bleven doorgrazen, als zij aankwam en ze klopte op den rug. Maar op een Zondag dat zij naar de kerk wou gaan, vond zij haar tasch stuk gebeten en veel spullen van haar ook; zelfs was een paar kousen weg. Dat hadden de koeien gedaan in den nacht. Daarover klaagde zij dagen lang.

De dochter van den pachter bracht haar zelf het eten: des morgens een boterham, des middags warme aardappelen met een saus van meel en des avonds weer een boterham. In den herfst at zij veel appelen ook, die van de boomen vielen. Somtijds wierp zij wel eens met een stok er heen maar dat wilde haar niet lukken; er vielen geene appelen af. Zij wierp met veel moeite, nadat ze eerst lang had gezwaaid met den stok boven haar hoofd, en als zij hem in de hoogte had geworpen liep zij gauw weg, bang dat hij terug zou vallen op haar hoofd.

Zoo leefde zij tot in den laten herfst en toen de bladeren op de boomen en in de heggen begonnen te dorren en vlogen met den wind door de weide heen en ritselden over het korte gras dat rossig werd, toen vroeg zij aan den pachter of zij niet slapen en blijven kon onder het afdak waar de karren stonden. Zij was er reeds menigen nacht geweest, zonder dat iemand het wist.

De pachter vond het goed en zei, met hoog geheven hand wijzend naar de lucht: ‘'t Is voor God dat ik het doe!’

De dagen werden korter en korter en toen zij altijd alléén moest zitten in het donker, weende zij dikwijls uren lang, terwijl de hagel of de regen op het afdak kletterde alsof er knikkers werden geworpen op de pannen.

In den winter zat zij en tuurde stil in de duisternis, die duurde van des middags vier tot acht uur 's morgens van den anderen dag.

Zij herinnerde zich hoe zij vóór lange jaren bij den notaris diende, toen had zij meer dan nu, want nu voelde zij zich arm en vol ellende. Ze wist nog alles, zij wist nog de kleur van de japon waarmeê mevrouw des Zondags naar de Hoogmis ging, de prentjes die hingen op haar kamertje, elk hoekje van het huis en zij zag nog in den geest alles wat zij had doorleefd op hare tochten door de dorpen.

Zij sprak somtijds in zich zelven, herhalend wat zij tegen het een of andere meisje of jongen had gezegd; dan viel haar plotseling in dat zij een schoon lied had gehoord onder de vespers in een kerk. En zij begon dan zacht te zingen in het donker. Op de hoeve en er om heen was alles stil. Alle deuren waren dicht. Zij zong heel langzaam tusschen al die oude houten, ploegen en eggen en de muizen liepen weg verschrikt. Zij zong, zij zong soms uren lang, totdat zij vermoeid zich neerzette op het stroo en soesde en sliep.

Ook bad zij dikwijls den heelen avond tot middernacht den rozenkrans en ook dan viel zij onder het gebed in slaap.

Bij fellen wind joeg de sneeuw tot bij haar neer en zij ontwaakte soms geheel in het wit.

En als het maanlicht was ging zij het sneeuwen zien en zij ving de vlokken in haar handen, die uit den hoogen als diamanten daalden. Dat was een spel en zij speelde gaarne nog als een klein kind. En zij zag hoe tusschen de zwarte takken van den reusachtigen peerenboom, die voor haar stond, de sneeuw viel in het licht der volle maan, terwijl geen wind het stille schommeldalen stoorde. Zij liet op hare handen en op hare wangen de vlokken smelten, dat zij als tranen blonken en hare oogen sprankten blijde in de zilveren klaarte. Zij wist niet beter of zij was nog een jong meisje van 18 jaren, alhoewel zij bij de 40 was. Zij leefde altijd in herinnering en dat was haar kindertijd en haar jeugd, die zij altijd zag voor haren geest. Zoo bleef zij altijd jong.

Bij het feest van den kerkpatroon dat in het dorp acht dagen duurde, ging zij veel naar de preek, die elken dag plaats had in de kerk. Daarvoor waren twee paters gekomen.

Toevallig in dien tijd werd zij erg geplaagd op een namiddag door den staljongen, die met een paar knechten en den pachterszoon de wortelen halen kwam uit de aardemijt. Zij liet een schreeuw zoo vinnig en zoo wild, dat de mannen bleven staan verbluft, en zij greep een verroeste pook en sloeg den jongen op den rug, dat hij van de pijn haast in elkander zakte.

Men zeide haar, dat zij nu biechten moest, want anders kwam zij in de hel. Zij antwoordde niet en toonde geen berouw over hare daad. Dat was haar recht beweerde zij.

Maar den dag daarna was zij in alle vroegte reeds verdwenen en voor de kerkdeur stond zij te wachten in het warrelen van den sneeuw die om de kerk joeg dicht en vlug in het fluiten van den wind.

Toen zij een paar uren daar had gestaan en de sneeuw heel dik op hare schouders lag en op haar hoofd als een kroon van onschuld rustte, kwam de koster open doen. Zij wachtte tot de mis was gelezen, terwijl van haar kleeren de sneeuw wegsmolt tot een plas op de blauwe steenen van de kerk.

Zij ging op den pater toe en vroeg of zij ook biechten mocht. Deze ging direct den biechtstoel in en zij hem na. Zij vertelde van haar slaan met de pook op den rug van den jongen. De pater ernstig zei, dat het zoo erg niet was, maar dat, als zij het nog eens deed, de zonde grooter werd.

Zij huilde niet, maar beloofde vast dat het nooit meer zou gebeuren.

Toen ging zij zitten op haar knieën in een bank om te bidden. Er was niemand meer in de kerk. Naast het altaar zat de pater nog aan het bidden van zijn brevier.

In plaats van te bidden staarde zij voortdurend schuins naar boven naar den top van een zijaltaar.

De pater keek of daar iets was. Maar hij zag niets en hij dacht: ‘het arme kind’!

Tegen het voorjaar toen de bladeren op de boomen bleekgroen te voorschijn kwamen en de rose en witte bloesemsneeuw in trossen aan de takken kleefde, de nachtigalen schallend zongen en de bijen bij duizenden soemden over de lentebloemen in de weide van de hoeve, waar zij den winter had doorgebracht, trok zij weg. En wederom ging zij de wijde wereld in. Maar zij hoestte veel en al meer en meer werd zij mager met den dag, Haar oogen schenen grooter, haar wangen waren bleek en grauw. En op een morgen vroeg vonden de menschen haar dood liggen onder een heg, langs den weg.

Xerxes, door H.J. Boeken.

Toen Xerxes stond op de' Aziaatschen grond
   En zag zijn heir, zijn heir-volk over-daveren
   Den heir-pont, - langzaam gaand de trotsche draveren,
Den nek gekromd, - benauwd dien wijden sont,

Den Hellespont, van vlottend volk, - in 't rond
   Op vlakten en op hoogten, zooals klaveren
   't Veld dekken stopplig, zag hij braavre' aan braveren
't Land dekken, kust-land, kaap en Hellespont; -

Zwol-òp de borst hem in het pracht-gevoel
   Van trotsch vorst en jong man, die daar het al
   Naar zìjn wil voor zich heen bewegen zag,

Toen hoog-òp snikkend over al 't gewoel
   Van volk en mogenden: ‘Geen van die all'
   Ziet nog na honderd jaar den lichten dag.’

Late Herfst. Door H.J. Boeken.

Geel is het blad, geel zijn de lichte bladeren,
Ver is de lucht, - 'k durf haast niet dat ik 't zeg -
Niet blauw, niet wit, wèl licht, - het snelle raderen
Van waagnen hoor 'k op blad-bestrooiden weg.

Maar angstig is mijn hart, want in mijn aderen
Voel 'k 't leven leven, wetend dat ik weg
Eens moet, en dat ik mee-weg-dorrend leg
Onder den grond, - weg, al die lichte bladeren.

O blaadren die zoo schoon zijt in uw dunheid,
Schoonst nu gij dun zijt, schooner dan de zomer,
Al-licht, dóór-licht, gansch ín-schijn van de zon,

Gij sterft, de zon blijft - durf ik zoo, ik droomer?
Ik die niet weet dan licht-, dan fijn-, dan dun-heid,
En dat ik loop in 't wondre licht der zon.
(*Scheveningsche weg.*)

Middel-Eeuw. door Jac. van Looy.

Op Mijner Wereld regelrechte banen
Pronkvolkren trekken op ter kathedrale:
Kaproen, pij, toog, kazuifel, filigrane
Mijter, dorpers-rood, rood van kardinalen.

In val en dreun van kanonieke schalen,
Manbasse', in wierook knapen als sopranen;
Naar 't donker dienen boven de missalen
Schreed heer en knecht, met kruis, reliek en vanen.

Al boven 't stijve stoeten van de lieden
Zag ik in 't kerk-aanzicht de Maged, hoog
In 't glas-gebrand, nacht-purper ossen-oog,
Haar smartlijk hart gelijk een bloem aanbieden.

't Ruim rookt', 't goud smeuld', de Maagd het Hart hield bloot....
En 't storremde àl in eenen ren van rood.

Paul Verlaine, door Jan Veth.

Een omtrek.

Een markante verschijning: Ofschoon niet groot van stuk, kolossaal forsch aangelegd in tors en nek en schedel, - alleen in verhouding de dijen kort en de armen kort, en de nerveuze, onverzorgde handen fijn, haast slap bij den stoeren kop, die niet zonder crânerie, crânerie van een taaien invaliede, hooggehouden staat boven de lage schouders. Het komplexe hoofd, met menigen grondslag van uitdrukking, schijnt kameleontiesch zelfs van type. In elk geval geen moderne Parijzenaar, - veeleer, naar zijn afkomst, een soldateske Waal. Soms stroef, barsch, een beetje als onze Kennemer Meistreel was, schoon minder eng, grandiozer, - of, maar niet zoo fijn, denken doend aan het katholiek-eerwaardige van Dr. Cuypers, - of heel-even, uit de verte en oppervlakkig gezien, het week-rond-letterkundige er in van Mr. van Loghem, met een zonderling opkreukekelenden Sokrates-neus.

Een kop van grof beengestel, met donkere borstels gezet op de ongelijk gespannen, verweerde huid, - verweerd, want de driften hebben gerameid op die trekken, en de rampspoed staat gevreten in de felle knepen. Op de zware,

bijna ineen gegroeide wenkbrauw-snorren, drukt het legendariesch indrukwekkende, wonderlijk gebulte, in bloote, ver naar achter gaande wandbeenpartijen wegwelvende voorhoofd, waarin met zin in de charge van een gevat teekenaar Anangkè werd geschreven, - en onder het noodlot-wicht van die brauw-bogen, fonkelen onrustig, tusschen gebrande randen uit, zwartvurige oogen, met een woestheid, die ook in de breed gespalkte neusgaten, die ook in den zwaren sapeursknevel schuilt, den goedigen knevel, waaronder een mond met iets grimmig-dierlijks verborgen gaat.

Woestheid van hartstocht en pracht van stemmig gemoedsfijn samen vechten in dat onvernist gelaat, dat van een op zwerven geraakten poorterszoon, dat van een middeneeuwschen wapensmid kon zijn. Ja, met zijn zachtaardige ongetemdheid, en niettegenstaande iets hoofsch en iets kaduuks in stand en gang, een figuur om een grooten hamer te hanteeren met zwaren zwaai; verbijsterend, toomeloos, - als tot het aanvoeren van een opstandig demonenheir. Men zou dien schedel zien fronsen, de aderen zien slaan aan die slapen, de jukbeenderen gevaarlijk scherp puilen onder de niet meer menschelijke oogen, de neusvleugels dreigend zien snuiven en den snorbaard wild snoeven, het trekbeen zou blijken een bokspoot te zijn, - er zou vuur spatten om den duivel en god heen, vonken van ziedende zonde, en echo's zouden daar daveren van barbaarsche blasphème.... tot op eenmaal bij het zien van een crucifix de duivel week, en men een somberen, boetvaardigen Bededictijner, een passieven, met allures van zeldzame makheid, alsof hij links en rechts en altoos weer zich had gestooten, gaande door straten van hoon, - met goedheid en stille ontroering muziek hoorde prevelen, milde muziek van onvergetelijke litaniën.

Nov. '92.

Bedenkelijk Optimisme, door J. Stoffel.

Professor W. van der Vlugt heeft in ‘de Gids’ een tweetal artikelen, ‘Toynbee-werk’ genaamd, geplaatst, waarin hij tracht te betoogen dat Engeland thans bezig is de sociale kwestie op vreedzame wijze op te lossen. Hij zegt: ‘De hoofdgrond, waarom Groot-Brittannië de toekomst meer dan hare buren vertrouwend kan te gemoet gaan, is deze. Zij is dien buren een machtigen sprong vooruit in de daadwerkelijke weêrlegging van zoogenaamd “classieke” staathuishoudkundigen en “Chartisten” beiden. Wat dezen, trots den tweespalt hunner slotsommen, in de onderstellingen, waarvan zij uitgingen, verbond: het “credo” van de oppermacht der zelfzucht over heel het rijk van voortbrenging en verkeer, zij heeft, sinds jaren reeds, het practisch ondergraven. Immers: zij is bezig met daden aan Europa het bewijs te leveren, hoe, in de goederenwereld, juist als elders, gelijk het ongeteugeld eigenbelang beginsel van ontbinding - zoo slechts zijn tegendeel tot binden, stichten, bouwen en behouden machtig blijkt. Dit kortweg, is de tweede groote les, door Engeland aan het Vasteland gepredikt, dat ernstige broederzin en vérziende goede wil in staat zijn om, *op den bodem der voorhanden maatschappelijke orde, en zonder iets van haren onmisbaren zegen prijs te*

geven, nochtans den arbeidersstand te verheffen tot duurzamen stoffelijken welstand en tegelijk tot onbetwiste maatschappelijke gelijkwaardigheid met wie van ouds zich veelbeteekenend betitelden als zijne "meesters".'

Professor Van der Vlugt verkeert in de meening, dat de toestand der Engelsche arbeiders voortdurend beter wordt, en dat men daar, zonder diep ingrijpende maatregelen, 'op den bodem der voorhanden maatschappelijke orde' de sociale kwestie zal oplossen.

Dat is natuurlijk muziek in de ooren van de bezittende klasse, die gretig luistert naar dergelijke uitspraken van een professor, maar daarom te meer acht ik het den plicht van ernstige menschen om aan dergelijke verwachtingen, die zoo weinig gegrond zijn, den bodem in te slaan. Prof. Van der Vlugt maakt zich schuldig aan een gevaarlijk optimisme, waar hij meent, op de gronden die hij aanvoert, tot zijn stoute uitspraak te mogen besluiten.

Ook ik ben van meening - op gronden, die ik later zal behandelen, maar die professor Van der Vlugt niet aanroert - dat Engeland, tegenover alle andere volken, de meeste kans heeft op een vreedzame oplossing, maar ik acht het gevaarlijk de heerschende klasse voor te preeken, dat die oplossing kan geschieden *zonder* een einde te maken aan 'de voorhanden orde': de grond en het kapitaal het uitsluitend eigendom van een kleine minderheid.

Een vreeselijke revolutie zal haar dan leeren, hoe slecht zij was voorgelicht, en hoe zij, in slaap gesust door het wiegeliedje van Van der Vlugt, verzuimd heeft de eenige maatregelen te nemen, die werkelijk die gewelddadige revolutie kunnen keeren.

Van de eigenlijke sociale kwestie: de berooving van den arbeider door den nietsdoener, waartoe 'de bestaande orde' aanleiding geeft, schijnt de hoogleeraar zelfs geen besef te hebben.

Als bewijs van den gunstigen toestand voert hij aan: Dat in 1882 in Engeland een som van 128.000.000 pond sterling in de spaarbanken was belegd. Dat tegenwoordig

vele geschillen tusschen arbeiders en patroons door scheidsrechterlijke uitspraak worden beslist. Dat de Blackburnsche wevers vóor drie jaren in een manifest, gericht tot de leden der vakvereeniging, hebben verklaard, dat de belangen van werkgevers en werklieden ten nauwste verbonden zijn; en eindelijk, dat de Londensche dokwerkers, gesteund door de publieke opinie, de overwinning hebben behaald.

Hij schrijft dezen gelukkigen toestand voor den Britschen werkman toe aan de *Trade Unions*, de Engelsche vakvereenigingen, die in geen ander land zoo krachtig en goed georganiseerd optreden; aan de coöperatieve winkelvereenigingen; aan den vrijhandel; aan de Engelsche arbeidswetgeving, en ten slotte aan het *Toynbee*-werk, dat het proletariaat tot vakvereenigingen organiseert.

Als autoriteit haalt hij professor Brentano aan, die aan Schulze-Gävernitz schreef: ‘Zoo heb ik dan den indruk uit Engeland meêgenomen, dat het gevaar eener maatschappelijke omwenteling daar niet bestaat.’

Die spaarbankcijfers zijn ongetwijfeld juist; daarvan kan men een goede betrouwbare statistiek verwachten, maar om hieruit een besluit te trekken, zou men moeten weten, wie de inleggers zijn. Als hiervan een lijst werd overgelegd, zou daaruit waarschijnlijk blijken, dat het grootste deel van die millioenen is ingelegd door kleine renteniers, die hun besparing veilig in de spaarbank beleggen, en dat eigenlijke werklieden maar een klein gedeelte van de inleggers uitmaken. Het is zeker, dat met de uitbreiding der spaarbanken, het voor den handwerker en kleinen industrieel, die vroeger van zijn buurman of vriend geld leende om in zijn zaken te gebruiken, hoe langer hoe moeielijker wordt om, met de toenemende risico in handel en industrie, kapitaal in zijn zaken te krijgen. Toeneming van de spaarbankinlagen kan dus ook een teeken zijn - en is dit in onzen tijd ook werkelijk - dat er voor den kleinen kapitalist in handel, industrie en landbouw niets te verdienen is, en hij daarom zijn geld naar de spaarbank brengt.

Bovendien is 128 millioen pond sterling, bespaard door

10 millioen Britten, ook nog een kleinigheid tegenover de 200 millioen pond waarmede, volgens schatting der statistici het ‘nationaal vermogen’ in Engeland ieder jaar toeneemt.

Dat de heer Van der Vlugt het manifest der Blackburnsche wevers als een vooruitgang beschouwt, is juist, maar het is alleen een vooruitgang in juiste erkentenis van het sociale vraagstuk bij de werklieden; want dat sociale vraagstuk bestaat, niet zooals de heer Van der Vlugt schijnt te meenen in een strijd van belangen tusschen. werkgevers en arbeiders, maar in een strijd van belangen tusschen den arbeider en den kapitalist. Wanneer de sociale strijd gevoerd werd tusschen arbeiders en werkgevers, zou hij reeds zijn beslist. Werkstakingen en de concurrentie onderling der werkgevers om arbeiders te krijgen, zouden reeds lang de loonen hebben opgedreven en de ondernemerswinst hebben gereduceerd tot een eenvoudig ondernemersloon en een risico-premie. Alleen wanneer de werkgever tevens kapitalist is, kan hij winst maken; wanneer hij het door hem gebruikte kapitaal en den grond van anderen moet huren, krijgt niet *hij* de *meer*waarde van den arbeid zijner werklieden, maar hij staat dien af aan zijn geldschieters.

Zoodra grond en kapitaal voor den arbeider beschikbaar zijn gesteld, zullen de ondernemers geen ‘winst’, maar alleen ‘loon’ kunnen verdienen.

Het was dus goed gezien van de Blackburnsche wevers om de belangen van werkgevers en werklieden identisch te verklaren, het is een verblijdend teeken van betere begrippen op economisch gebied bij de arbeiders. Maar er volgt tevens uit, dat, al ware de verhouding tusschen werkgevers en werklieden nog veel gunstiger, al waren alle fabrieken coöperatief ingericht, dit nog niets zou hebben bijgedragen tot de oplossing der sociale kwestie, die een strijd is tusschen loontrekkers en rentetrekkers.

De aaneengesloten dokwerkers in London hebben, geholpen door invloedrijke menschen in Engeland en gesteund door de publieke opinie, een overwinning behaald; dit is waar, zij hebben geregelder werk en hooger loon gekregen, maar

tot schade van een groot aantal menschen, die vroeger in de dokken een schamel stuk brood verdienden, dat zij nu in het geheel niet meer kunnen krijgen.

H. Levellyn Smith en Vaughan Nash, die een boekje hebben geschreven: 'De geschiedenis van de werkstaking der dokwerkers'. dat met een voorrede is voorzien van het parlementslid Sydney Buxton, schrijven: 'Zoolang de overeenkomst duurt, zal het werk in de dokken meer geregeld zijn, en beter worden betaald dan ooit te voren. Dit alles zal een tastbare winst zijn voor hen, die er het voordeel van kunnen genieten, maar het gevolg zal ontwijfelbaar wezen, dat het arbeidsveld zal beperkt worden, en dat het aantal van hen, die werk kunnen vinden, kleiner zal worden. Voor de laagste klasse van sjouwerlieden zal ten slotte het bestaan nog wisselvalliger worden dan thans, naarmate de vaste en meer bekwame werklieden meer geregeld werk vinden. Het eindresultaat van de organisatie van den dokarbeid zal, evenals van die in andere vakken zijn, dat de zwaksten er uit gedrukt worden. De landloopers, de straatventers, de menschen die achteraan komen in den wedloop om werk - de leden van klasse B in de maatschappelijke rangorde van William Booth - zullen bij de verandering niet winnen, maar integendeel weêr een deur voor zich gesloten vinden en wel in vele gevallen de laatste deur, waardoor zij nog werk kunnen bereiken.'

Het doel van dit artikel is om aan te toonen, dat de toestand van den Engelschen arbeider *niet* gaandeweg beter wordt, dat de Engelsche vakvereenigingen niet meer in staat zijn den achteruitgang der loonen tegen te houden, dat Engelands suprematie op handels- en industrieel gebied verdwijnt; dat vrijhandel wel de rijke menschen rijker maakt, maar den arbeider in Engeland tegenwoordig niet meer baat en hem in vele gevallen werk ontneemt; dat arbeidswetgeving den toestand niet duurzaam kan verbeteren en dat *Toynbee*-werk, met hoeveel liefde en zelfopoffering ook ondernomen, nutteloos zal blijken te zijn, omdat het bestaande onrecht in onze maatschappij de ellende, die men door

Toynbee-werk tracht te lenigen, onverbiddelijk met ieder jaar grooter maakt. Men roeit geen onkruid uit, door er de bloemen af te slaan, maar door de wortels te vernietigen. Zoolang wij het onrecht niet opheffen kan philanthropie niet baten.

Hoe komt toch professor Van der Vlugt op het denkbeeld, dat de toestand der arbeiders beter wordt, terwijl wij juist dezer dagen lezen van het groote gebrek aan werk, dat overal heerscht, van het '*sweating-system*', waarnaar door een commissie uit het parlement een onderzoek is gedaan, van 50.000 kleermakers, die in Londen zonder werk rondloopen, van werkstakingen die geregeld mislukken, van uitgeputte kassen der *Trade-Unions*, van Chamberlain die verklaarde dat, volgens zijne onderzoekingen, van twee arbeiders, die 60 jaren worden, er gemiddeld één armlastig wordt, welke verklaring bevestigd wordt door den predikant Blackley, die, als resultaat van de onderzoekingen van 70 of 80 predikanten in verschillende deelen van Engeland, mededeelt dat 45 percent van de arbeiders die 60 jaren oud zijn geworden, van de armvoogdij moeten leven.

John Burns heeft onlangs, bij gelegenheid van een demonstratie ten gunste van een wettelijken arbeidsdag van 8 uren, ronduit verklaard:

'De meeste ambachtslieden, smeden, timmerlieden, schrijnwerkers, metselaars enz. zouden het onderspit delven, wanneer zij een werkstaking beproefden. De uitkomst der groote werkstaking in Schotland van het vorige jaar is zeer treurig geweest. Wat hebben de Schotsche spoorwegambtenaren en de arbeiders aan de Schotsche hoogovens gewonnen en de Londensche timmerlieden? Bij al die werkstakingen om een korteren arbeidstijd zijn de arbeiders door de patroons geslagen. Hoe zou een arbeider, na zulke ervaringen, ooit kunnen hopen met behulp der *Trade-unions* een werkdag van 8 uren te kunnen krijgen? *Er zijn tegenwoordig duizenden werklieden, die bereid zijn de plaatsen der werkstakers in te nemen*. Verkorting van den arbeidsdag is alleen door de wet te verkrijgen.'

De autoriteit van professor Van der Vlugt, professor Brentano, verklaart zelf:

'De sedert 15 jaren aanhoudende crisis op de wereldmarkt, die nog steeds voortduurt, heeft bewezen, dat de verzekering tegen werkeloosheid der Engelsche *Trade-Unions* wel bij machte is om de arbeiders door de vroegere voorbijgaande crisissen heen te helpen, maar dat zij niet toereikend is bij een crisis van zulk een uitgebreidheid en van zoo langen duur als de tegenwoordige.

Het loon der Engelsche arbeiders, dat, wanneer zij geregeld werk hebben, 35 shilling bedraagt, is thans, tengevolge van het bestaande gebrek aan werk, niet meer dan 20 shilling per week; dit beteekent dat de Engelsche arbeider van de 52 weken in het jaar door elkaar slechts 30 weken werk heeft, gedurende de overige 22 weken is hij werkeloos. De uitgaven van de groote Engelsche *Trade-Unions* zijn, ten gevolge van de stijgende uitgaven voor onderstand aan werkeloozen sedert het begin der tegenwoordige depressie in de industrie, zóó toegenomen, dat zij thans meer bedragen, dan de inkomsten, zoodat zij alleen gedekt kunnen worden door het vroeger bespaarde kapitaal der vereenigingen aan te tasten.'[1)]

Om de werkeloosheid te verminderen heeft het congres der *Trade-Unions*, dit jaar te Glasgow gehouden, zich uitgesproken ten gunste van een 8-urigen arbeidsdag, en met algemeene stemmen tot de regeering het verzoek gericht om de immigratie van vreemde werklieden te verhinderen, en toch vooral datgene wat de regeering noodig heeft, in het binnenland te doen vervaardigen.

Toen in 1889 de dokwerkers in Londen met werkstaking dreigden, lieten de dokmaatschappijen direct een advertentie plaatsen in de bladen, dat 1000 arbeiders gevraagd werden voor vast werk, tegen een belooning van 20 shilling in de week, waarbij werd te kennen gegeven, 'dat het spoorweg-

1) Lujo Brentano. Die Ursachen der heutigen socialen Noth. Leipzig, Duncker & Humblot.

kaartje naar Londen aan hen, die werden aangenomen, zou worden terugbetaald.' Dat de staking toch gelukte was voornamelijk toe te schrijven aan den oogsttijd, die op dat oogenblik alle arbeiders op het land werk gaf, en aan den steun van het publiek.

Bij een staking der gasstokers van de *South Metropolitan Gas-company*, die eenige maanden later plaats greep, had de directie veel meer menschen, die zich aanboden om de werkstakers te vervangen, dan zij gebruiken kon, en men zegt dat de directeur, de heer Livesey, 1000 pond sterling heeft uitgegeven om de menschen, die tevergeefs naar Londen gekomen waren om zich aan te bieden, wéér naar hunne woonplaatsen terug te zenden. Hij kon dan ook eenige maanden later aan de aandeelhouders verklaren:

'dat het bewezen is, dat de *Company* beschikken kan over een onbepaald aantal bekwame arbeiders binnen den kortst mogelijken tijd, en ook weet waar zij ze krijgen kan.'

Benjamin Tillet verklaarde in 1888 voor de Enquête-commissie:

'Zestien of zeventien jaren geleden verdiende een dokwerker het geheele jaar door gemiddeld 24 of 25 sh. per week, nu krijgt de man door elkaar niet meer dan 7 shilling. Ik zou wel eens gaarne aan de heeren uitleggen, dat de onzekerheid en het onstandvastige van het werk in de dokken veroorzaakt wordt door het groot aantal menschen, dat altijd aan de poorten staat te wachten op werk. Wanneer vijftien of achttien jaren geleden de directie op een bepaald uur de menschen niet binnen liet, dan kon zij geen volk krijgen, of zij moest een paar uren wachten. Thans kan zij volk krijgen zooveel ze maar wil op ieder uur van den dag. De meeste dokmaatschappijen hebben schuren gebouwd, en de menschen gaan bij slecht weder in die schuren en wachten dan den ganschen dag tot men hen noodig heeft.'

De oorzaak hiervan ligt in den stroom van arbeiders van het platteland naar de dokken. Het land levert die industrieele reserve-armee, die *black-leys*, die onderkruipers,

die het loon neerdrukken en elke poging der werklieden, om het door werkstaking op te drijven, verijdelen. Diezelfde Ben Tillet sprak het voor de enquête-commissie uit: ‘Mijn ervaring heeft mij geleerd, dat voor iedre acre, die in het Vereenigde Koninkrijk buiten bebouwing raakt, wij een onderkruiper in Londen krijgen.’

In het rapport van de Parlements-commissie tot het instellen van een onderzoek naar de huisvesting der armen komt voor: ‘De huishuren in de overbevolkte gedeelten van Londen worden gaandeweg hooger en de loonen stijgen niet; het vooruitzicht bestaat dus, dat de verhouding tusschen loon en huishuur voortdurend slechter zal worden.’

Toch geloof ik met den heer Van der Vlugt, dat de toestand der Engelsche arbeiders op het oogenblik nog beter is dan voor vijftig jaren; wij moeten echter wel in het oog houden, dat juist in het midden van deze eeuw die toestand bijzonder ongunstig was, endat er, volgens de onderzoekingen van professor Thorold Rogers, een tijd is geweest in Engeland, dat de arbeider een weelde kon genieten, als hij thans niet kent. In de dagen van Hendrik VII b.v. kon een arbeider in Engeland voor zijn loon het vierdubbele koopen van hetgeen hij thans voor zijn dagloon kan genieten.

Dat hij echter thans een hooger loon krijgt dan 50 jaren geleden, is een gevolg van de uitbreiding van Engelands handel en industrie, die, tengevolge van het vrijhandel-stelsel, de geheele wereld tot afzetveld kreeg. Er ontstond een schijnbaar onuitputtelijke vraag naar Engelsche industrie-producten tegen hooge prijzen. De industrie had behoefte aan arbeiders, de loonen werden hoog; de *Trade-Unions* ontstonden en dreven de loonen op tot het hoogste dat de werkgevers konden betalen. De *Unions* werden rijk en machtig; zij regelden de loonen en maakten den Britschen arbeider tot een voorwerp van bewondering en nijd voor zijn collega's op het vaste land.

Maar die goede tijd voor den Engelschen arbeider is voorbij voor altijd. Door den nood gedwongen hebben de andere

volken de Britsche artikelen geweerd van hun markt, want zij moesten hunne eigen arbeiders werk verschaffen. En het gevolg is, dat de Britsehe nijverheid achteruitgaat; dat de uitvoeren af- en de invoeren toenemen; dat de werkeloosheid zich uitbreidt en de loonen dalen, dat de kassen der *Trade-Unions* ledig worden en het Engelsche volk ook begint te roepen om bescherming tegen den arbeid van vreemdelingen.

De zaak van den model-fabrikant Titus Salt, die door professor Van der Vlugt wordt aangehaald en aan duizenden arbeiders werk verschafte, heeft onlangs hare betalingen gestaakt, tengevolge van het Mac Kinley-tarief in de Vereenigde Staten, waardoor het voor die firma onmogelijk werd om naar dat land te exporteeren.

In het *Statistical Journal* van 1888 komt een artikel voor van professor Giffen over de jongste veranderingen in prijzen en inkomens. Hij voegt hieraan toe een uittreksel van de antwoorden op de circulaire van de *Royal Commission on Trade-depression* omtrent de beweging der arbeidsloonen, gericht tot de verschillende vereenigingen van patroons en werklieden in Engeland.

Uit deze antwoorden blijkt, dat het loon over het geheel lager is dan het gemiddelde der laatste 20 jaren, en dat het stukloon in bijna elk bedrijf aanzienlijk lager is. De *Amalgamated Society of Engineers* te Glasgow schrijft:

‘Het loon voor stukwerk is in de laatste twintig jaren voortdurend gedaald en is nu 50 tot 75 pCt. lager. Het dagloon is nu ongeveer even hoog als in 1864, maar de menschen werken nu slechts 54 uren terwijl zij toen 60 uren werkten.’

Uit Oldham schrijft men: ‘Wat stukwerk betreft is de prijs aanzienlijk lager, maar dank zij de verbeterde machines is het dagloon toch ongeveer 5 pCt. hooger dan 20 jaren geleden’.

Het loon voor stukwerk in Manchester is van 10 tot 100 pCt. gedaald.

Uit Barrow-in-Furness schrijven de scheepsbouwers: ‘Er

is tegenwoordig zoo'n vreeselijke haast met het werk, dat de menschen in ons vak dikwijls in één dag moeten doen, waarover wij vroeger twee of drie werkten'.

De loonen der mijnwerkers in West Cumlerland zijn van 1868 tot 1872 met 46 pCt. gestegen en van 1874 tot 1879 met 70 pCt. gedaald.

De tabakstrippers in Whitechapel antwoorden, dat zij die werk hebben, een kleine loonsverhooging hebben gekregen, maar dat er tenauwernood half zoo veel menschen in dit bedrijf werkzaam zijn bij vroeger vergeleken.

De kamer van koophandel te Sheffield schrijft: 'De loonen voor de arbeiders, die werk hebben, zijn vrij wel dezelfde als twintig jaren geleden. De arbeidende klassen lijden niet zoo zeer onder een loonsverlaging als wel onder een vermindering van den tijd, waarin zij werk hebben, ofschoon in sommige vakken ongetwijfeld het loon is besnoeid. Gebrek aan werk echter is hun grootste grieve, en dit wordt natuurlijk veroorzaakt door den tegenwoordigen tijd van malaise'.

Dit komt overeen met de uitspraak van professor Brentano, die wij vroeger hebben aangehaald.

'Onze stapel-industrieën', zegt het *Timber-Trades Journal* van 21 Mei 1892, gaan voortdurend achteruit en de belastingen worden steeds hooger. Het rapport van de *Board of Trade*, dat wij de vorige week mededeelden, is treurig uit een commercieel oogpunt beschouwd, omdat het zulk een voortdurende vermindering van onzen uitvoer aantoont en een steeds grooter wordenden invoer van industrie-artikelen van vreemden oorsprong. De groote kwestie is, wat wij zullen doen met een aangroeiende bevolking, terwijl het werk steeds minder wordt.'

De waarde van den invoer tot die van den uitvoer van Engeland staat tegenwoordig als 3 tot 2, en in Januari 1892 stond zij zelfs als 2 tot 1.

Het bovengenoemde blad zegt omtrent de werkeloosheid:

'De arbeidsmarkt is verschrikkelijk overvoerd en daaruit

ontstaat de ontevredenheid, die zich uit in demonstraties en werkstakingen'.

'De moeielijkheid bestaat hierin, dat er niet genoeg werk is voor allen, maar het geneesmiddel, zeggen de arbeiders, is te vinden in een verkorting van den arbeidsdag. Er bestaat echter niet de minste waarborg, dat dit werkelijk een geneesmiddel zou zijn voor de kwaal. De plaatsen zouden heel spoedig worden aangevuld door menschen van buiten en door vreemdelingen en de ontevredenheid onder de gedwongen werkeloozen zou even groot als vroeger worden'.

'De winsten der werkgevers worden door de woedende concurrentie al kleiner en kleiner en een vermeerdering der productiekosten, welke een verkorting van den arbeidsdag zonder loonsverlaging natuurlijk ten gevolge heeft, zal menigeen het bedrijf geheel en al doen opgeven. Zij kunnen dus feitelijk niet voldoen aan den eisch der werklieden om hooger loon en korteren werktijd'.

Naar aanleiding van een werkstaking der timmerlieden in Londen, in het vorige jaar, die 6 maanden heeft geduurd, zonder dat de arbeiders eenig belangrijk voordeel hebben verkregen, zegt hetzelfde blad, dat geschreven wordt door harde mannen van zaken, als waarschuwing aan de arbeiders:

'Er is een soort van werk, dat alleen door handenarbeid kan verricht worden, maar wij mogen er zeker van zijn, dat, wat door de machine kan gedaan worden, spoedig door haar zal gedaan worden.

'Iederen dag worden nieuwe machines, ter besparing van arbeid gepatenteerd, en de pas geëindigde werkstaking zal er veel toe bijdragen om die machines toe te passen. Natuurlijk zouden de patroons heel gaarne de zaken op den ouden voet laten voortgaan, maar het is met de timmerlieden niet als met gewone arbeiders, die een werk staken waarin handenarbeid wordt vereischt en dat bij gebrek aan arbeiders moet stil liggen. Neen, er worden tegenwoordig door den timmerman nog een massa dingen met den hand gemaakt, die heel goed door de machine kunnen vervaar-

digd worden en, in een tijd waarin de markt overvoerd is met bekwame arbeiders, het werk neer te leggen en op die wijze de uitvinders aan te moedigen om nog *meer* machines uit te denken, is inderdaad een zeer kortzichtige politiek..... Zoolang onze arbeidsmarkt zoo overvoerd is, moeten natuurlijk de loonen al lager en lager worden'.

De heer C.E. Bratt in Stokholm heeft een nieuwe machine uitgevonden om vaten te maken. De uitvinder zegt: dat die machine *met behulp van zeven jongens*, duizend waterdichte vaten per dag kan maken, waardoor men gemakkelijk 25 pCt. kan besparen op den kostenden prijs.

De heer Joseph M. Webster adverteert een machine om pakkisten te spijkeren en beveelt haar aan met deze woorden: 'Drie jongens of meisjes kunnen hiermede *per dag* vier duizend kisten maken'.

Ten gevolge van de hoogere loonen in Engeland en de telkens herhaalde werkstakingen beginnen de Engelsche reeders hunne schepen in het buitenland te bestellen.

Onlangs is b.v. een stoomschip de '*Ferrum*' in Denemarken gebouwd, en een ijzeren zeilschip te Vierverlaten in Groningen.

In Mei 1892 kwamen de lattensplijters van Londen zich voor de parlementscommissie voor den arbeid beklagen over de concurrentie van vreemdelingen, die hun bedrijf benadeelden, zoodat zij thans 7½ shilling minder verdienden dan 15 jaren geleden.

De oude *Trade-Unions* zijn nog rijk en machtig, maar met de nieuwe, die ten deele aan *Toynbee-Hall* haar ontstaan hebben te danken, is het treurig gesteld. Reeds professor Brentano schrijft in een artikel over het onlangs gehouden *Trade-Unions*-congres te Glasgow, dat de heerschende crisis de meeste der nieuwe *Trade-Unions* weêr heeft vernietigd.

Over de zeer uitgebreide 'Vereeniging van zeelieden en, stokers' lezen wij, 'dat zij het jaar 1891 begon met een kas van 31.159 pond sterling, welke aan het einde van het jaar was versmolten tot 3.516 pond. In het geheel was

gedurende 1891 uitgegeven 65,780 pond en hiervan werd aan werkstakers betaalde 23.053 pond, aan zieken-geld 1.112 pond en voor wanbetalers 930 pond terwijl 10.888 pond werd verslonden door salarissen en 4.989 pond voor gerechtskosten, De algemeene onkosten, huur van lokalen, drukwerk enz., bedroegen 4.730 pond.

'En nu hebben de scheepsreeders dit jaar toch niet de minste moeite om zoovéél volk te krijgen, als zij verlangen, tegen verlaagd loon, en er zijn zóóveel zeelieden buiten werk, dat er van een werkstaking geen sprake kan zijn, ook al wilde de *Union* haar beproeven.'

Wegens gebrek aan vracht lagen in Augustus in New-Castle alleen 206 stoombooten en 37 zeilschepen stil in de haven.

Uit het bovenstaande blijkt stellig niet, dat de toestand der Engelsche arbeiders voortdurend beter wordt, en dat Engeland, zooals professor Van der Vlugt meent, bezig is om 'op den bodem der voorhanden orde' de sociale kwestie op te lossen.

Wat zal de professor doen tegen die toenemende werkeloosheid, die verlaging van het loon, dat verdringen van den arbeider door de machine, met zijn *Trade-Unions*, zijn arbeidswetgeving, zijn winkelvereenigingen, zijn vrijhandel en zijn *Toynbee*-werk?

Waar 'de maatschappelijke orde' gedoogt, dat de vrijheid wordt geschonden en de gerechtigheid wordt verkracht; waar de wet toelaat, dat Gods gaven aan allen worden in beslag genomen door enkelen; waar de kapitalist, krachtens de wetten des lands, de macht bezit om de voorwaarde voor allen productieven arbeid en zelfs voor het bestaan van den mensch, den grond, voor zich in beslag te nemen, daar zal een toenemende beschaving, d.w.z. een grooter wordende heerschappij van den mensch over de stof, de macht en den rijkdom van den 'stof'-bezitter vergrooten en den arbeider steeds armer en afhankelijker maken.

Het gevolg van de reusachtige verbeteringen in de techniek, die de nieuwe tijd heeft gebracht, moet zijn: een toe-

nemende rijkdom bij de eigenaars der grondstof, die niet verteerd maar bespaard, met de macht van rente op rente, den arbeider, den verwerker van de grondstof, steeds dieper in de schuld brengt bij dien eigenaar en die, hoezeer ook de vruchtbaarheid van zijn arbeid stijgt, hem alles afneemt boven een noodzakelijk levensonderhoud. En wanneer het den eigenaar behaagt, behoeft hij den arbeider zelfs dat niet te geven, maar hij kan hem de grondstof voor zijn arbeid geheel en al weigeren en hem dus werkeloos en broodeloos maken.

Hieruit ontstaat gebrek aan koopkracht bij de massa, over-productie, werkgebrek en toenemende ellende, naarmate de rijkdom der bezitters van de grondstof toeneemt, d.w.z. naarmate zij meer papieren bezitten, die hun de macht geven het arbeidsproduct van een ander op te eischen - want hierin bestaat eigenlijk hun rijkdom - en naarmate de vooruitgang den menschelijken arbeid meer ontbeerlijk maakt.

Hieraan kan geen einde gemaakt worden door uwe middeltjes, professor Van der Vlugt!

Wanneer wij voortgaan met de wet der gerechtigheid te schenden, zal zij zich wreken. Hoe grooter de macht van den mensch wordt over de stof, des te dringender eischt de gerechtigheid, dat wij allen menschen hun rechtmatig aandeel zullen geven in die stof.

De weigering van dit menschenrecht geeft in onze maatschappij aanleiding tot die angstwekkende opeenhooping van rijkdom en macht in de handen van enkelen en die bittere armoede en afhankelijkheid bij de meesten. De voortzetting van dit onrecht zal een wereld-revolutie ontketenen, die onze trotsche beschaving zal vernietigen. De Hunnen en Vandalen zijn op het oorlogspad, het zijn in deze wereld van overvloed de werkeloozen, de proletariërs, die ons naar de keel vliegen. En zij zijn het product van *onze* onrechtvaardige wetten; wij hebben hun menschenrechten geweigerd. Die booze daad wordt aan ons en onze kinderen gewroken.

Ik heb in den beginne gezegd dat ook ik met Professor

Van der Vlugt van oordeel was, dat, zoo ergens, in Engeland de sociale kwestie op vreedzame wijze zou opgelost worden, maar ik heb aangetoond dat de gronden, waarop de heer Van der Vlugt zijn meening bouwde, de mijne niet waren. Ik moet nu nog aangeven waarop mijn oordeel steunt.

Ik geloof, dat Engeland op weg is de sociale kwestie vreedzaam op te lossen, omdat bij geen ander volk het besef zóó levendig is, dat die oplossing ligt in de opheffing van het privaat grondeigendomsrecht.

Reeds in April 1851 stelde de conventie der Engelsche Chartisten op haar vergadering te Londen een programma van beginselen vast, waarvan het eerste artikel luidt:

'De conventie is van oordeel, dat grond en bodem het onvervreemdbaar erfdeel is van het menschelijk geslacht, en dat het tot nu daarop gevestigde monopolie tegen de wetten van God en van de natuur indruischt. Het maken van het land tot nationaal eigendom is de eenige ware grondslag voor de volkswelvaart.'

Om dit doel te bereiken worden daarna zeer gematigde en verstandige maatregelen aanbevolen, die thans reeds ten deele in Engeland in toepassing zijn gebracht.

Te zelfder tijd toonde Herbert Spencer in zijn *Social Statics* op onweerlegbare wijze aan, dat het privaat grondeigendomsrecht onbestaanbaar is met de persoonlijke vrijheid en met het ware eigendomsrecht van den mensch op het product van zijn eigen arbeid.

Dat Herbert Spencer in latere jaren, bukkende voor den invloed der Engelsche aristocratie, bij wie hij toen een gevierd wijsgeer was geworden, zich heeft verlaagd om zijn vroegere deducties te herroepen, vermindert de kracht van zijn bewijsvoering in *Social Statics* in geen enkel opzicht, evenmin als Newton de ontdekking van de wet der zwaartekracht weer ongedaan had kunnen maken, als hij had goedgevonden om in zijn ouderdom het bestaan van die wet te gaan loochenen.

In geen land is ook het boek van Henry George, *Progress and Poverty*, zoo gretig ontvangen, zóó algemeen verspreid en

zóó ingedrongen in alle klassen der maatschappij als in Engeland.

Twee wijdvertakte vereenigingen, *The Landrestoration League* en de *Landnationalisation-Society*, die over groote geldmiddelen beschikken, verspreiden honderdduizenden brochures onder het volk en brengen in den zomer, door propaganda-wagens, van welke iederen avond redevoeringen worden gehouden, aan de veldarbeiders door geheel Engeland het nieuwe evangelie, dat de grond moet komen in de handen der gemeenschap en de gebruikers alleen aan haar pacht moeten betalen.

Ook de socialisten in Engeland nemen geene vage moties aan en onpractische beginselverklaringen, zooals hier en in Duitschland, maar zij stellen practische, uitvoerbare eischen en hun eerste en voornaamste eisch is: dat de grond moet worden teruggegeven aan het volk.

In Mei 1890 werd door den afgevaardigde R.T. Reid in het parlement de volgende motie voorgesteld:

'Het Huis is van oordeel, dat een wet noodzakelijk is, die de gemeentebesturen de macht geeft om òf op minnelijke wijze òf door gedwongen onteigening tegen een billijke vergoeding en op een eenvoudige en weinig kostbare wijze, zich in het bezit te stellen van land, dat in de nabijheid der gemeente ligt en waarvan het bezit door de gemeente, naar het oordeel van het bestuur, voor de welvaart der burgers noodzakelijk is.'

Deze motie verwierf in het Engelsche Lagerhuis 159 stemmen en werd met een meerderheid van slechts 16 stemmen verworpen.

In geen land nog heeft men als in Engeland er reeds een begin mede gemaakt om den landheer in de vrije beschikking over zijn grond te beperken, om de pachten bij de wet vast te stellen en den pachter een recht op schadevergoeding toe te kennen voor zijn verbeteringen op den grond aangebracht. Nergens is men ook nog als in Engeland be-begonnen met wetten, als de *Allotments-act* en de *Small hol-*

dings-act, die ten doel hebben den grond meer open te stellen voor den arbeider.

Hoe populair het idee van Landnationalisatie in Engeland is, bewijst een motie op het laatste congres der *Trade-Unions* aangenomen, die aldus luidt:

'De vergadering is van oordeel dat, in afwachting van het tot volkseigendom maken van den grond en de mijnen, het parlementair comité van het congres een wet moet ontwerpen, krachtens welke de regeering een commissie benoemt, die, evenals het Iersche Hof voor het bepalen van een billijke pacht, voor het mijnwezen en het spoorwegwezen een billijke mijnpacht (royalty) en een billijk transport-tarief voor het goederenvervoer vaststelt, ten einde op die wijze onze achteruitgaande industrie te helpen.'

Het programma der liberale parlementsleden, die door de landbouwdistricten in Engeland worden afgevaardigd, begint met de volgende verklaring:

'Het is wenschelijk, dat gemeente-besturen worden gemachtigd zich land te verschaffen *en in bezit te houden*, teneinde dit te verhuren voor akkers, kleine boerderijen, openbare gebouwen, arbeiderswoningen. parken, speelplaatsen of andere zaken van openbaar nut.'

De tenuitvoerlegging hiervan zou een begin zijn van Landnationalisatie, en met vertrouwen mogen wij van de partij, die thans aan het roer is in Engeland, maatregelen verwachten om dit beginsel in toepassing te brengen.

Wanneer dit wordt gedaan en de groote landgoederen, overgegaan in het bezit der gemeentebesturen, gekozen door het algemeen kiesrecht, in kleine stukken aan pachters worden verhuurd; dan zal de ontvolking van het platteland ophouden, de productie enorm toenemen en Engeland weêr zijn eigen voedsel kunnen verbouwen. Dan zal er een groote vraag naar arbeidskracht ontstaan en de loonen zullen in ieder bedrijf stijgen. Dan zal de overbevolking uit de stad weêr naar het land terugvloeien, vanwaar zij gekomen is, en daar welvaart brengen. Dan zal Engeland vreedzaam - maar niet 'op den bodem der voorhanden orde' - de

sociale kwestie oplossen, door aan alle menschen de gelegenheid te geven land in gebruik te nemen om daarop hun brood te verdienen en de pacht van dat land te doen strekken ten bate van allen.

En door die daad zal Engeland tevens de macht van den kapitalist om den arbeider van zijn arbeidsproduct te berooven, besnoeien en ten slotte vernietigen.

Bewust of onbewust aanvaardt Engeland daardoor de erfenis van Proudhon, die ons het woord heeft nagelaten, dat den nieuwen tijd beheerscht:

LA PROPRIÉTÉ C'EST LE VOL, hetgeen beteekent: Alles wat de kapitalist krijgt in den vorm van rente, pacht of winst zonder arbeid of risico, is diefstal. Den arbeider komt de geheele vrucht van zijn arbeid toe.

In dat woord is de sociale omwenteling uitgedrukt, die wij moeten volbrengen, en die in Engeland reeds is begonnen. Alle andere natiën zullen moeten volgen op straffe van onder te gaan in een gewelddadige revolutie waaruit een nieuw Caesarisme, een nieuwe barbaarschheid zal te voorschijn komen.

D e v e n t e r, Januari 1893.

De Vrouwenkwestie. Door F.M. Wibaut.

Men spreekt over de vrouwenkwestie èn over de arbeiderskwestie en men bedoelt daarmede de verheffing of opstijging der vrouwen tot gelijken van de mannen, èn de verheffing of opstijging der arbeiders tot gelijken van vrije menschen, verheffing zoo men bedoelt, dat de hooger staanden de lageren zullen tot zich trekken, opstijging zoo men zeggen wil, dat de lageren zullen klimmen met eigen kracht. In de afzonderlijke vermelding dezer twee wordingen, dezer toekomstige bevrijdingen van nu onderdrukte klassen, ligt, meen ik, de getuigenis van onvolledig inzicht in de oorzaken der verdrukking. Er is niet een vrouwenkwestie en daarnaast een arbeiderskwestie, doch deze twee zijn één, en beide zijn bestemd om te worden opgelost door éénzelfde hervorming. Deze meening te ontwikkelen is van het nu volgende opstel het doel.

Wie in Nederland iets zeggen wil over de vrouwenkwestie en zich daarbij wil aansluiten bij wat er al over gezegd is, mag, meen ik, uitgaan van het boek van Mr. S. van Houten, ‘Bijdrage tot den strijd over God, Eigendom en Familie’,[1)]

1) Tweede Druk, Haarlem, H.D. Tjeenk Willink, 1883.

in het bijzonder van het opstel: ‘Over de Maatschappelijke en Wettelijke stelling der Vrouw’. Het is zestien jaar geleden dat dit artikel is geschreven, doch de meeningen daarin verkondigd gelden nu nog als geavanceerd, en de wenschen van de meeste strijders voor de rechten der vrouw gaan in hoofdzaak nog niet verder dan die van den heer Van Houten. Zóó in een artikel ‘Huwelijk en Opvoeding’, waar mejuffrouw Cornelie Huygens[1] ten opzichte der ‘Maatschappelijke en wettelijke stelling der vrouw’tot geen andere eischen komt dan Mr. van Houten. Zóó ook in een brochure van Johanna ‘Het recht der vrouw’[2], waar de schrijfster wel kiesrecht der vrouw als eersten eisch stelt, doch zich overigens op zooveel punten aansluit bij het betoog des heeren Van Houten, dat de reden waarom de redactie van de ‘Vragen des Tijds’ de plaatsing van dit artikel (blijkens het voorbericht der brochure) heeft geweigerd, wel nauwelijks die kan zijn van te vèrgaande geavanceerdheid der daarin verkondigde meeningen.

Er schijnt dus geene fout in gelegen de bovengenoemde opstellen van den heer Van Houten nu nog te beschouwen, als de uiteenzetting der wenschen van wie opkomen voor het recht der vrouw.

Ik meen dat het genoemde artikel ‘Over de maatschappelijke en wettelijke stelling der vrouw’ bij zijn verschijning moet gegolden hebben voor een stout stuk. De mantel der conventie, waaronder de treurige afhankelijkheid en de ergerlijke verdrukking van de vrouw in onze samenleving zijn verborgen, is forsch vaneengescheurd. De heer Van Houten heeft uitspraken neergeschreven, die men hem benijden kan gezegd te hebben voor het eerst, en die het aangenaam is met instemming aan te halen, wijl wie ze nu nog zegt, genoeg alleen staat om den steun van een bondgenoot te waardeeren.

Mr. van Houten heeft bij zijn kritiek op het huwelijk

1) Vragen des Tijds. Juli 1892.
2) H.J. Pontsma, Sneek. 1892.

vooral de bezittende klassen op het oog. De fout is volgens hem deze: de vrouwen dragen niet door haar arbeid bij tot de inkomsten van het gezin; de vervanging van handenarbeid door fabriekswerk, de telkens zich uitbreidende verdeeling van arbeid, en de goedkoopere voortbrenging in het groot van een aantal artikelen van voeding en kleeding, heeft de waarde van den vrouwelijken handenarbeid in het gezin sterk doen dalen; vroeger in elk gezin onontbeerlijk, is ze nu in vele opzichten van gering nut geworden, zelfs onnut en overtollig. De taak der vrouw in het gezin is daardoor minder belangrijk geworden, de man brengt alle inkomsten aan, en de vrouw kan enkel de uitgaven beheeren, goed beheeren soms, doch niet meer door eigen arbeid de uitgaven verminderen; alleen die vrouwen op het platte land, vrouwen of dochters van landbouwers, die toezicht hebben te houden op het landbouwbedrijf, doen in het gezin productieven arbeid; in welgestelde gezinnen in de steden komt deze weinig meer voor. De arbeid van den man is dus de eenige bron van inkomsten, zoo geen vermogen aanwezig is. Vele mannen, en telkens meer, verdienen echter niet genoeg om een geheel gezin te onderhouden. Zij moeten dus ongetrouwd blijven. Deze vermeerderende kans om ongetrouwd te blijven, maakt de meisjes gretig op een huwelijk met den eersten man die zich aanmeldt, dikwijls zonder dat zij liefde voor hem voelen. Het ongetrouwd blijven der vele mannen leidt tot prostitutie. De zucht om te trouwen bij mannen wier inkomsten onvoldoende zijn voor onderhoud van een gezin, leidt hen ook weer tot huwelijken zonder liefde, maar mèt vermogen dat inkomsten geeft. Van deze huwelijken zonder liefde zegt Mr. van Houten op bladz. 233: ‘Naar de definitie van prostitutie van Owen, als geslachtsbevrediging zonder liefde, heerscht er in onzen tijd veel prostitutie *in* het huwelijk’

De economische nuttelоosheid der vrouw, de omstandigheid dat ‘de waarde van haren arbeid niet meer tegen de kosten van haar onderhoud opweegt’ (blz. 242) is volgens Mr. van Houten oorzaak dat in onze burgerklassen de vrouwen

zonder vermogen die huwen moeten, als klasse, alle persoonlijke waardigheid missen, want zij huwen opdat in haar levensonderhoud door den man zal worden voorzien. ‘Ook nu reeds heeft het meisje dat geen geërfd vermogen heeft, geen andere keus dan òf haren arbeid òf zichzelve te verkoopen’ (bladz. 236). ‘Wezenlijk fatsoenlijk en zedelijk is alleen de vrouw die geen recht op haar persoon verleent; die van de inkomsten uit haar geërfd vermogen of van eerlijken arbeid leeft; die dus vrij van finantiëele voorwaarden of nevenbedoelingen hare liefde schenken kan zonder ander equivalent te vragen dan de wederliefde’ (bldz. 236). ‘De vrouw moet zich evenmin verkoopen als verhuren, tusschen het een en het ander ligt slechts verschil van graad van immoraliteit.’ Met deze en nog eenige andere uitspraken van dezelfde krachtige soort, duidt Mr. van Houten aan, hoe laag, volgens hem, de gehuwde vrouw in onze samenleving is gezonken, en het onvermogende te huwen meisje zinken moet.

Minder scherp en hard maar toch even duidelijk zegt Cornelie Huygens hetzelfde in haar laatsten roman ‘Hoogenoord’.

Louize zal gaan trouwen met Frans; een huwelijk zonder liefde waar ze zich door allerlei omstandigheden toe genoopt acht; ze heeft er tegen gestreden maar niet overwonnen. Doch de gedachte dat zij een deel van haar levensonderhoud aan haar man zou te danken hebben, is haar onverdragelijk.

‘Papa, heeft Frans meer fortuin dan ik?’

‘Ik wil weten papa of u mij een bruidschat meêgeeft groot genoeg om..... de vrouw van een vermogend man te kunnen worden.’

‘Maar dat alleen weet ik, dat ik mijn eigen fortuin wil meêbrengen, dat ik finantieel onafhankelijk wil zijn..... in een woord, dat ik niet door mijn echtgenoot wil onder houden worden’.

‘Onzin misschien waar het huwelijken uit liefde betreft,..... en dàn nog..... maar u vergeet vader, dat vooral in mijn positie’.

Hier is dezelfde gedachte als bij Mr. Van Houten: de grondslag van een goed huwelijk moet zijn dat de vrouw eigen inkomsten heeft, ongeveer gelijk aan die van den man, en wijl die grondslag in zeer talrijke huwelijken ontbreekt, zijn zeer talrijke huwelijken afschuwelijk slecht.

De hervorming die volgens mej. Huygens en Mr. Van Houten noodig is om te komen tot meer huwelijken en betere huwelijken, is deze: alle vrouwen die geen eigen vermogen bezitten moeten betaalden arbeid doen, moeten geld verdienen even goed en evenveel als de man.

De opleiding der meisjes moet haar in staat stellen tot de vervulling van alle of bijna alle betrekkingen en ambten, meisjes die in eigen onderhoud kunnen voorzien zullen dan niet huwen om zich levensonderhoud te verzekeren. Betaalde arbeid moet ook regel blijven voor gehuwde vrouwen; hare arbeidsuren moeten zoo geregeld worden dat haar nog tijd overblijft voor de huishoudelijke bezigheden, althans voor toezicht daarop: een arbeidsdag voor de getrouwde vrouwen ‘van hoogstens een achttal uren’ zegt Mr. Van Houten blz. 241.

Aan gehuwde vrouwen zal zoo noodig in het tijdperk dat zij kinderen krijgen een verlof worden verleend van een aantal maanden; ‘in den staatsdienst zou volstrekt geen bezwaar bestaan in het invoeren eener organisatie welke de gelegenheid tot langdurige verloven opende’. (v.H. blz. 246). Vele mannen wier inkomens hen vroeger niet tot een huwelijk in staat stelden, zullen dus nu kunnen huwen, wijl de vrouwen nu ook inkomsten hebben.

Een oogenblik is bij den heer Van Houten de vrees opgekomen, of, zoo alle vrouwen aan de bedrijven gingen deelnemen, vroeger bijna uitsluitend door mannen beoefend, de loonen van mannen en vrouwen beiden zoo laag zouden dalen, dat ze samen niet veel hooger zouden zijn dan het loon van den man alleen was; doch de ‘wetten der staathuishoudkunde’ (bladz. 243) hebben hem op dat punt spoedig gerustgesteld. De ‘belooning’ voor arbeid zal nooit kunnen dalen beneden ‘het peil der noodwendige levensbehoeften, vermeerderd

met eene vergoeding voor opleidingskosten'. 'Tegen een nog lageren prijs zou er op den duur geen aanbod zijn'.

'Doch ook in die voor mijne thesis minst gunstige veronderstelling, zal de maatschappij veel beter gesteld zijn, omdat het huwelijk dan toch nog ophoudt uit een economisch oogpunt voor den jongen man ruineus te wezen, tenzij de bruid zelve voldoende middelen ten huwelijk aanbrengt'.

Bovendien al worden ook uit eenige bedrijven de mannen verdreven 'deze mannen zullen niet werkeloos blijven' (blz. 244). Er is voor hen in de 'productieve bedrijven' 'nog plaats genoeg'. 'Alleen in de periode van overgang zal hier en daar te veel aanbod zijn'. 'Maar even als na de invoering eener machine, die veel arbeid overbodig maakt, zal na eenige verschikking en verplaatsing de geheele maatschappij door het vergroot arbeidsvermogen en de daaruit voortvloeiende vermeerderde productie gebaat zijn'.

Men kan dus gerust wezen; er is voor allen gelegenheid om een loon te verdienen, iets hooger dan de 'noodwendige levensbehoeften'; daar zorgt de staathuishoudkunde voor; zoo men ooit mocht meenen enkele vrouwen of mannen te bespeuren die dit loon niet kunnen vinden, dan behoeft men slechts te bedenken dat men is in een 'tijd van overgang' en iedereen is getroost.

De bezwaren voor gezinnen er in gelegen dat de vrouwen betaalden arbeid gaan verrichten buitenshuis, zullen zich in den aanvang doen gelden, doch weldra worden overwonnen. 'Het geldt hier bovendien geene geheel nieuwe zaak, want in min aanzienlijke lagen der maatschappij..... moeten de vrouwen reeds beide soorten van plichten (werken in huis en er buiten) tegelijkertijd vervullen.' In deze kringen levert het veel meer zwarigheden op. 'De huisvrouw b.v., die tegen eene goede belooning lessen geeft, kan iemand bekostigen die haar te huis vervangt; de werkvrouw of de fabriekarbeidster niet'.

Tot het verkrijgen dezer economische onafhankelijkheid, zullen de meisjes uit de burgerklassen moeten worden in

staat gesteld door haar hetzelfde onderwijs te geven dat nu de jongens ontvangen. Voor haar die dus zijn voorbereid, worden als regel, alle betrekkingen open gesteld; hieraan verandert niets zoo zij huwen.

De zoo onafhankelijk geworden vrouwen zullen dan de rechten kunnen verkrijgen, die de wetten haar nu onthouden; mannen zullen niet meer zijn de heerschers en vrouwen de beheerschten, doch beiden in rechten gelijk.

Geheel in denzelfden gedachtengang zegt mej. Cornelie Huygens[1)] sprekende over de vrouwen uit de 'lagere klassen' die nu reeds haar belangrijk aandeel bijdragen in de kosten van het gezin: 'Zij en zij alleen hebben dus thans reeds het recht op andere huwelijkswetten verworven. Toch zullen zij haar nimmer geschonken worden alvorens hare hooger geboren zusteren den stoot geven.'

Tusschen de aldus gelijk geworden partijen zullen nog huwelijken worden gesloten, doch ze zullen anders zijn dan nu, de vrouw is niet meer de ondergeschikte; het huwelijk is ontbindbaar door den enkelen ernstigen wensch van man of vrouw, enkel tegenover derden blijft het huwelijk een contract: 'De echtgenooten zijn solidair verplicht tot onderhoud en opvoeding der kinderen; tegenover derden solidair aansprakelijk voor huishoudelijke schulden' (v.H. blz. 256). Tusschen man en vrouw echter wordt het huwelijk 'de waarachtige vereeniging van twee ebenbürtige menschenzielen'[1)] 'waar het ideale element der liefde niet langer door lage berekening en geldkwesties of zedelooze compromis bezoedeld of vermoord kan worden'.[2)]

In de aanduiding door Mej. Huygens en Mr. van Houten beiden gedaan, dat de gelijkheid van economische positie van vrouw en man die zij voor de rijkeren begeeren, bij de armeren nu reeds bestaat, ligt eene proeve voor de waarde hunner meening. Zoo het deze economische gelijkheid is

1) Vragen des Tijds. Juli 1892, blz. 224.
1) Corn. Huygens. Vragen des Tijds. Juli 1892, blz. 228.
2) Ibid, blz. 226.

die de huwelijken maakt tot ideale vereenigingen, dan moeten nu reeds de huwelijken der armeren daarop gelijken, dan moet in deze kringen blijken dat in den regel huwelijken voortspruiten uit ‘wederzijdsche liefde’ en het oogmerk om met elkander, ‘de elementaire maatschappelijke eenheid, een gezin te vormen’ (v.H. blz. 232). Wie wil nagaan hoe dikwijls deze overweging bij de een of andere groep menschen voorkomt, heeft geen statistieken tot zijn dienst; eigen waarneming moet hier beperkt blijven tot weinige gevallen, meest onvolledig bekend, en het oordeel kan dus niet zijn het vaststellen van een feit, doch slechts het uitspreken eener meening. Mijne meening is, dat de overweging hierboven aangeduid, bij de huwelijken der armen eene uitzondering is, nog zeldzamer dan bij die der rijken. Ik bedoel dit: geslachtelijke aandrang zal bij die huwelijken in den regel aanwezig zijn, ook persoonlijke genegenheid in den zin van afwezigheid van afkeer, doch niet de vooropgezette begeerte om met elkander een gezin te vormen uit maatschappelijken drang. Waar eigen levensonderhoud de levenskwestie is, is voor maatschappelijke overwegingen geen plaats; nageslacht wordt daar aanvaard als noodzakelijkheid, soms welkom, dikwijls verwenscht, en gewenscht enkel daar waar het hoop geeft op volledige levensonderhoud in de toekomst; behalve bij kleine boeren die kinderen kunnen wenschen voor de voordeeliger bewerking van hun lapje grond, zal het uitblijven van kinderen in huwelijken van arbeiders door hen slechts zelden beschouwd worden als een ramp.

Niet de begeerte om een gezin te vormen ‘als maatschappelijke eenheid’ is in deze kringen de algemeene aanleiding tot huwelijken, doch de omstandigheid dat huwelijk, dáár nog meer dan bij de rijken, de eenige vorm is voor geslachtelijk verkeer. Maatschappelijke overwegingen komen

slechts aan de beurt zoo aan de allereerste stoffelijke, persoonlijke behoeften is voldaan, en dat hieraan wordt voldaan is in de kringen die wij hier op het oog hebben, geen regel.

Samenkoppelingen van personen die elkander niet begeeren, zijn hier niet te verwachten, wijl de drang naar levensonderhoud door huwelijk van de zijde der vrouw niet bestaat, bij vrouwen die levensonderhoud door eigen arbeid vermogen te verschaffen; dit is een oorzaak waarom minder huwelijken zullen zijn, 'verkoop', doch nog geen reden waarom de huwelijken zullen worden gesloten uit maatschappelijke overweging. Geen drang tot huwelijken van de laagste soort, doch geen kans op huwelijken van hoogere soort: dit zijn, meen ik, de termen waarmede men het huwelijk onzer arbeidersklassen kan omschrijven, en zoo deze omschrijving juist is, dan is daarmede tevens gezegd dat economische gelijkheid van vrouw en man niet voldoende is voor een huwelijk uit maatschappelijke overweging.

Er is bij de arbeiders wel economische gelijkheid voor vrouwen en mannen, doch het is gelijke afhankelijkheid; de gelijkheid waarvan Mej. Huygens en Mr. van Houten de verheffing der vrouw verwachten, is gelijke onafhankelijkheid; de fout echter is, dat zij die onafhankelijkheid nù algemeen mogelijk achten en dat zij die verwachten als gevolg der hervormingen die zij begeeren. In hunne beschouwingen spreken zij over de vrouwen als klasse, doch hunne waarneming beperkt zich tot de bijzondere klasse waarin zij leven, de kleine klasse der meergegoeden. Zij spreken over welbetaalden vrouwenarbeid, welbetaald en toch niet overmatig, welbetaald en verkrijgbaar voor elk, alsof het de wensch is van den arbeider die de vraag naar arbeid bepaalt en het loon daarvoor vaststelt.

Het inzicht dat arbeid van iedere soort, in onze maatschappij, bestemd is om minder gevraagd te worden, ontbreekt in deze beschouwingen geheel, en dit gemis kenmerkt hare beperktheid. Niet de vrouwenkwestie hebben zij op het oog, doch een dameskwestie. Het is zonder twijfel voor

jonge dames zeer verkieselijk, dat hare opleiding niet minder voortreffelijk zij dan die der jonge heeren, ook is het wenschelijk, dat die opleiding haar den weg baant tot betrekkingen en ambten; ontwikkeling is te verkiezen boven bekrompenheid, werkzaamheid is beter dan luiheid, en onafhankelijke ongehuwdheid staat hooger dan gedwongen huwelijk uit afhankelijkheid; dit zijn alles waarheden van de soort die men in het engelsch 'truisms' noemt, doch de vraag is of deze gelijke opleiding en de gelijke toegankelijkheid der ambten voor beide geslachten, deze onafhankelijkheid brengen kàn, niet enkel aan eenige jonge dames doch aan alle meisjes.

Mr. van Houten spreekt op bladz. 157 van 'Goed ontwikkelde burgers die goed kunnen werken en *dus* ook een goed loon kunnen erlangen'; in dit woord *dus*, dat ik heb gecursiveerd, ligt meen ik de kern van de kwestie. Zoo het waar is dat wie goed werken kan *dus* van een goed loon is verzekerd, dan is er geen vrouwenkwestie meer zoo min als een arbeiderskwestie. De waarheid echter is dat niet allen die goed werken kunnen, goed werken mogen, dat er vergunning noodig is van hen die met dezen arbeid hun voordeel kunnen doen, toegang tot het afgebakende terrein waar arbeid vruchtbaar wordt. Arbeid moet op iets worden aangewend, op een grondstof om voortbrengend te zijn, dit is de eerste letter van alle voortbrengingsleer; de *dus* van Mr. van Houten veronderstelt dat de grondstof, die de arbeid behoeft, toegankelijk is voor ieder; de stelling kan juist zijn in een maatschappij waar alle grondstof die aan arbeid vruchten schenkt, aan allen gemeenschappelijk toebehoort, onjuist is ze waar deze grondstof, de bijzondere eigendom is van eenigen, die aan de anderen de aanwending hunner arbeid op die grondstof slechts veroorloven, zoo deze aanwending voordeelig is voor henzelven, voor de eigenaars.

Waar deze grondstof bijzonder eigendom is, zijn allen die geen deel hebben in dezen eigendom, wier arbeid de eenige bron is van inkomsten, van deze eigenaars afhankelijk; deze afhankelijkheid is duidelijker bij den werkeloozen veld-

arbeider, dan bij den ingenieur die een betrekking zoekt, doch zij is bij beiden van dezelfde soort. De eigenschap van bijzonder eigendom der grondstof, dat zij arbeid afhankelijk maakt, is geene tijdelijke of toevallige; zij spruit noodzakelijk voort uit de verhouding waarin arbeid tot de grondstof staat, zij heeft dus bestaan zoolang bijzonder eigendom der grondstof bestaat. Dat wij die eigenschap nu duidelijker zien dan eenige eeuwen geleden, is een gevolg van de uitvindingen, die het nù mogelijk maken door machines arbeid te verrichten, dien vroeger enkel menschen konden doen; sedert de eigenaars der grondstof machines tot hun dienst hebben, om uit die grondstof vruchten te trekken, hebben de eigenaars den arbeid van menschen nog wel noodig, doch minder noodig dan vroeger; de afhankelijkheid der arbeiders van de eigenaars is niet door de machines ontstaan, doch duidelijker aan het licht gekomen. De eigenaars hebben arbeid nooit anders gebruikt dan in hun eigen voordeel, doch de gelegenheid om dezen te gebruiken met voordeel is minder geworden, nu machines ook velerlei arbeid doen, en wordt nog minder met iedere machine die meer arbeid kan doen of arbeid van een andere soort.

Waar vraag naar arbeid bepaald wordt door de omstandigheid of eigenaars der grondstof voordeel hebben bij de aanwending, daar kan arbeid ongevraagd blijven, en daar zal die ongevraagd blijven telkens zoo de eigenaars er geen voor hen voordeelige aanwending voor weten. Onder de aanbieders van ongevraagden arbeid zal dus wedstrijd zijn om te voorzien in de vraag, zoo die zich voordoet; kennis en bekwaamheid zijn wapenen in dien strijd; de vrouwen die moeten medestrijden, behoeven die wapenen even goed als de mannen; haar die wapenen uit de handen te slaan of haar te beletten zich te oefenen in het hanteeren, is de ontkenning der gelijke aanspraak van vrouwen en mannen, op de gelegenheid om uit inkomsten van arbeid te leven. De overweging dat naarmate vrouwenarbeid meer wordt aangewend, de strijd tusschen vrouwen en mannen om de gelegenheid tot arbeiden heftiger zal worden, de waarschijn-

lijkheid dat meer mannenarbeid ongeplaatst zal blijven en de geplaatste slechter zal worden betaald, ontneemt aan de pogingen der mannen om de vrouwen te houden buiten het strijdperk, niet het karakter van geweld. De erkenning echter van het recht der vrouwen om mede te strijden, sluit niet in zich goedkeuring van den strijd.

Hier ligt het verschil: Mr. van Houten en mej. Huygens staan op het standpunt van de eeuwige onvermijdelijkheid van dien strijd, zij verlangen niet naar het eind er van, doch naar de gelijkheid van wapenen. Wie de noodzakelijkheid zien van de verdwijning van persoonlijke heerschappij over de grondstoffen der voortbrenging, die zien het eind van den strijd, de vrede, en deze vrede achten zij grootere winst dan de gelijkheid van kansen in den oorlog. De vrede die zij begeeren zal gekomen zijn, zoo de gelegenheid om arbeid vruchtbaar te maken zal aanwezig zijn voor allen; deze vrede zal niet zijn afkeer van arbeid, doch eendrachtig werken naast elkander, zonder dat de een gedwongen is den ander te duwen van zijn zijde.

Er zal dan zooveel arbeid gedaan worden door vrouwen zoowel als mannen als noodig is, doch niet meer; de omstandigheid dat een man meer kan doen, tijdelijk of op den duur, dan een vrouw, zal geen reden zijn waarom die man de meerdere zou zijn van die vrouw: de gehuwde vrouw, die door de zorgen voor haar gezin onttrokken wordt aan rechtstreeksch voortbrengenden arbeid, zal niet achterstaan bij de ongehuwde, die wèl zulken arbeid doet of bij den man; want het opvoeden van kinderen zal dan even goed maatschappelijke arbeid zijn als het voortbrengen van levensbehoeften.

De gelijkheid der opvoeding van meisjes en jongens zal dan meer bedoelen dan gelijke uitrusting voor den levensstrijd. Als Gulliver op zijne reizen in het land der Houyhn-hnms is geraakt, als hij daar verpleegd wordt in het huis, de mooie stal, van het hoofd van dit edele paardenvolk, dan spreekt hij met zijn gastheer, tot wien hij opziet als een meester, over de verschillen in de gewoonten van dit volk

der paarden met die van het volk der menschen. ‘Mijn meester vond het ongehoord, dat men bij ons aan de vrouwen eene andere soort opvoeding gaf dan aan de mannen, behalve voor zoover dat enkele huishoudelijke zaken betrof; dat is de oorzaak, zooals hij terecht opmerkte, waarom de eene helft der bewoners ten onzent nergens anders goed voor is dan om kinderen ter wereld te brengen; en om de zorg over onze kinderen aan zulke onnutte dieren toe te vertrouwen, zeide hij, was een teeken van nog grootere domheid.’ Deze uitspraak van Swift geldt voor sarcastisch; ik meen dat de tijd zal komen wanneer de wensch van Mr. van Houten, ‘een arbeidsdag voor de getrouwde vrouwen (n.l. voor arbeid buitenshuis) van hoogstens een achttal uren’ en de klacht dat ‘de waarde van haren arbeid niet meer tegen de kosten van haar onderhoud opweegt’, niet anders zullen worden opgevat dan als sarcasmen van de scherpste soort. Thans, nu voor de meesten onafgebroken ploeteren noodig is voor levensonderhoud, nu huwelijken voor velen van hen die geen ‘geërfd vermogen’ bezitten, bezwaarlijk worden, zoo niet de arbeid ook der vrouw wordt betaald in klinkende munt, nu geldt opvoeding der kinderen voor de moeders als tijdverlies, als onnut werk, als kracht die omgezet had moeten worden in verdiend geld en die nu verloren is gegaan. Kinderen zijn nu een noodzakelijkheid, als de moeders ze moeten zoogen dan moet haar voor dat tijdperk vrijstelling worden gegeven van betaalden arbeid buitenshuis, zegt Mr. van Houten, doch zoo het zoogen is volbracht en aanhoudende moederzorg ontbeerlijk is geworden, dan gaat de vrouw weer aan den arbeid voor centen, want die centen zijn noodig voor onderhoud van het gezin, òf het verdienen er van is noodig voor de vrouw, opdat zij niet de mindere zij van den verdienenden man. Deze redeneering is, meen ik, een scherp beeld van de noodzakelijke aanbidding van geld, noodzakelijk in een maatschappij waar harde arbeid het vonnis is voor hen die niet bezitten.

Er is iets bedenkelijks in voor een man om weinig inge-

nomen zich te betoonen met het vooruitzicht van betaalden arbeid der gehuwde vrouw. Een aantal vrouwen die vooraan zich plaatsen in den strijd voor vrouwenrecht, zullen hem verdenken van het streven, bewust of onbewust, om de gehuwde vrouw te doen blijven in de economische afhankelijkheid die nu haar lot is. Wie gehuwde vrouwen niet gaarne ziet in het arbeidsveld, vreest, meenen zij, haar mededinging. In de arbeiderswereld wordt deze vrees niet ontkend; mededinging der gehuwde vrouw geldt daar als dubbel kwaad, kwaad omdat mededinging kwaad is, doch dubbel kwaad omdat in geen bedrijven de mannenloonen zoo laag zijn als in die, waar arbeid der gehuwde vrouw tot regel is geworden;[1)] zóó zelfs dat loonen van vrouw en man te zamen in die bedrijven niet hooger zijn dan van den man alleen in vakken waar enkel mannen werken. De man die uit deze overweging de vrouw wil weren uit den arbeid is haar onderdrukker, de handhaver harer voortgezette afhankelijkheid. Doch deze daad is zucht tot zelfbehoud. De eigenaar der grondstof verkiest den arbeid der vrouw, zoo die goedkooper is dan die van den man, en zoo de vrouw zijn plaats inneemt, dan is hij zonder plaats. De man is hier de vijand van de vrouw, doch niet gewild, hun beider vijand is de eigendom.

Het vechten om arbeid zal ophouden, zoo arbeid als levenskans niet langer een voorrecht is. Als arbeid bevrijd is van den druk van eigendom, de vervulling lichter en de opbrengst grooter, dan komt de tijd van overleg hoeveel ieder zal verrichten. Als ieders arbeid het aandeel in het product vergroot van allen, dan is aller arbeid welkom, doch dan ook is enkel noodige arbeid eisch. De gehuwde vrouw die al haar tijd wil geven aan haar kinderen, zal dit mogen doen; want opvoeding van kinderen is dan een gemeenschappelijk belang. Zoo arbeid niet meer is de drukkende last, drukkend omdat hij werd opgelegd door eigendom,

1) Belangrijke cijfers ten dezen opzichte komen o.a. voor in George Canton ‘Wealth and Progress’ London Macmillan, 1888, bladz. 167 en volgende.

dat is door vreemden, dan wordt hij de lustige samenwerking van makkers met eenzelfde doel. Wie veel kan, doet veel, doch wie meer doet is daarom niet de meerdere van die minder heeft verricht. Allen zijn afhankelijk van elkander, doch niet de een van den ander; niet de vrouw van den man, zoomin als de man van de vrouw. Huwelijken uit behoefte aan levensonderhoud komen niet meer voor, wijl arbeid aan allen levensonderhoud geeft; huwen is dan de vereeniging van personen die te zamen de maatschappelijke taak, het stichten van een gezin, met bewustheid hebben aanvaard.

Wie zich verlustigt in het zien van deze toekomstbeelden hoeft niet te meenen dat hij die toekomst anders dan als beeld zal zien. Te weten, wat aan 't eind ligt van een langen weg, is niet te meenen dat één stap ons brengen zal aan 't eind. Wie zegt, dat de vrijmaking der vrouw te wachten is van socialisme, en niet eer, zegt niet dat de vrouwen voor hare bevrijding niet anders kunnen doen dan wachten.

Er is geen twijfel aan dat de meisjes uit de klassen der meergegoeden, die den raad volgen van Mr. van Houten en mejuffrouw Huygens, zich bekwamen voor een ambt en het ook vervullen, hare kansen op geluk vergrooten; geluk door arbeid, die haar onafhankelijk maakt, geluk om de onafhankelijkheid die haar de vrijheid geeft bij huwelijksaanzoek de beslissing te doen uitspreken door neiging en verlangen, geluk om de frischheid van geest, die van matigen arbeid de belooning is, om de ruimte van blik, die het voorrecht is van ontwikkeling boven bekrompenheid. Ook is het zeker dat de gehuwde dames, die den raad volgen van Helene Mercier[1] en zich arbeid, maatschappelijk nuttigen arbeid tot plicht stellen, niet als tijdverdrijf doch als taak, eene

1) ‘Een eisch des Tijds’ in den bundel ‘Verbonden Schakels’. Haarlem. Tjeenk Willink, 1889.

hoogere plaats zullen gaan innemen in haar gezin en daarbuiten. Het is verder zeker, dat zoo het aantal dezer meisjes en vrouwen groot was, veel grooter dan nu, zij vereenigd eene krachtige beweging konden op touw zetten, die de wijziging onzer huwelijkswetgeving belangrijk zou verhaasten, en die een poging om bij een toekomstige grondwetsherziening den weg te banen tot kiesrecht voor de vrouw, krachtig zou kunnen voorbereiden. Dat alles kan nu geschieden, en moet bevorderd worden door vereenigd optreden van vele vrouwen.

'De geschiedenis leert, hoe iedere reeds vertegenwoordigde klasse, eiken opkomenden stand die nog geene staatkundige macht bezat, in fragmentarischen toestand poogde te houden; slechts met sterken aandrang kon het nieuwe element zich zijn plaats veroveren.'[1)] Eene vrouwenbeweging voor de rechten der vrouw, is even noodig als een arbeidersbeweging voor de rechten der arbeiders, en de vrouwenbeweging kan staan naast de arbeidersbeweging, zoolang het inzicht niet algemeen is dat zij staan moet midden er in.

Naast elkander, doch niet tegenover elkander; dit is wat dit opstel wil betoogen, dat de vrouwenbeweging niet vijandelijk is aan de arbeidersbeweging, en wederkeerig, want dat de vrijmaking der vrouw er geene zal zijn zoo zij niet tevens is de vrijmaking van den arbeid, van vrouwelijken en mannelijken arbeid. De huwelijkswetgeving, die zou stellen dat de vrouw de gelijke is van den man, de kieswet die haar het recht gaf even dikwijls te kiezen als de mannen, die zullen haar niet hebben vrijgemaakt, zoolang de arbeid niet is ontheven van den last, die loodzwaar op hem drukt, den last van bijzonder eigendom der grondstoffen voor de voortbrenging. Deze eigendom is het die economisch afhankelijk maakt niet enkel vrouwen, doch ook mannen die van arbeid moeten leven; de druk komt eerst op den man en van hem op de vrouw; het verschil in belangen tusschen vrouwen en mannen is slechts schijn, het wezen is de

1) 'De vrouw en haar recht'. Henr. van der Mey, 'Vragen des Tijds', 1888.

tegenstelling der belangen tusschen de arbeiders en de eigenaars; niet elkander dus hebben vrouwen en mannen te bestrijden, doch samen hebben zij te strijden voor de opheffing dezer tegenstelling, dat is voor het gemeenschappelijk worden van dezen eigendom.

Zoo dit inzicht in de vrouwenkwestie door vrouwen wordt gehouden voor het ware; zoo talrijke vrouwen gaan zien wat de vrouw heeft te wachten van het socialisme, dan zal gezien worden de ontzaggelijke steun, die het socialisme heeft te wachten van de vrouw.

Middelburg, Januari 1893.

Platonische Studiën.
De Euthydemus. Door Ch.M. van Deventer.

Mijn eerste studie over Plato, wellicht is de lezer zoo goed het zich te herinneren, heeft den Hippias Minor tot onderwerp gehad, den dialoog, waarin de vraag wordt behandeld: wie is beter, de willens of de onwillens misdoende?

Indien Sokrates bij de discussie over deze vraag voortdurend gelijk had en toch naar onzen zin onbevredigend sprak, het was, omdat hij de vraag opvatte, zooals wij dat niet gewoon zijn te doen; het was, omdat hij een dubbelzinnigheid in haar oplette, die ons gewoonlijk ontgaat; het was omdat hij een ervarenheid bezat in de praktijk van het vak thans formeele logika genoemd, welke den meesten van ons ontbreekt.

In een taal, waarin voor de uitdrukking willens (en wetens) misdoen één woord, voor de uitdrukking onwillens (en onwetens) misdoen één ander woord bestond, zou de Hippias Minor ternauwernood geschreven kunnen zijn. Doch wanneer de taal zóó is, dat één daad omschreven wordt door een combinatie van twee begrippen, is er aanleiding voor het optreden van een dubbelzinnigheid, omdat de daad kan beschouwd worden, zoowel ten opzichte van het eerste, als ten

opzichte van het tweede begrip, zoowel als, eindelijk, waar het om te doen was, ten opzichte van de combinatie der begrippen. In het vraagstuk van den Hippias Minor is het misverstand beperkt tot twee opvattingen: tot die welke het eerste begrip alleen, en tot die welke de combinatie beschouwt. Sokrates ziet naar het eerste begrip, Hippias naar de combinatie, en daaruit ontstaat het verschil.

Zóó gaat het in de wereld. De vermeerdering der woorden gaat samen met verfijning en verrijking van het denken, met een vergrooting van het aantal denkingen, een vertakking van gedachte-bewerkingen, een vorming van meer denkingseenheden. Doch zij die de woorden en hun verbindingen maken, en zij die ze overnemen en door weder-zijdsche stilzwijgende afspraak het gebruik der woorden en hun verbindingen regelen en vaststellen, zij zijn zich niet bewust van hun eigen denkingen en kennen hoofdzakelijk den gevoelsindruk, welke bij de woorden en hun combinaties behoort; zij leven voort in een wereld van woorden, een chaos van gedachten, van begrippen en denk-bewerkingen, - want men lette wel op: de formeele logika is niet een vak, dat de bijzondere hersenen van één mensch, van Plato of Aristoteles behandelt; zij omvat de denkingen van alle menschen tot een geregeld systeem -, tot op een zeker oogenblik er één of meer komen, die zich bewust zijn van hun denkingen en de wijze waarop zij en anderen tot hun gedachten geraken, en welke met regelmaat de bewerkingen uitvoeren, die de menigte in het wilde hanteert, - en dan begint de strijd.

Want die van de menigte zijn, hebben het onaangename gevoel met hun eigen denkingen te worden doodgeslagen, te worden gedwongen tot toestemmingen, waarin zij niet de minste lust hebben, en die een allerhinderlijksten schok geven aan die gemaklijke wereld, waarin zij zoo kalm weg met hun gevoel alleen behoefden te rade te gaan. Want de man tot wien zij spreken, werkt met hun eigen werktuigen, doch hij doet dat met bewustzijn, en volbrengt er mede wat zij niet kunnen volbrengen; hij hakt er het gebouw van

de menigte mede in stukken en stapelt de brokken opeen tot een tempel van eigen vinding.

Zulk een man is de Sokrates van Plato; zulk een menigte is de schare van Hippias van Elis, van Protagoras van Abdera.

Het gebruik regelt de beteekenis der meeste woorden en ook die van hun combinaties, en aan de woorden en hun verhoudingen wordt niet alleen een intellectueele inhoud vastgehecht, doch ook een gevoelsinhoud, en het is deze laatste, waarmede men gewoonlijk te rade gaat, want het gevoel werkt terstond en met bewustzijn van zich zelve, het denken kan niet spoedig den weg terugvinden, waarlangs het gekomen is tot de vorming van begrippen en de beteekenis van hun verbinding. En het kost veel, zeer veel moeite aan het denken om in te zien, dat aan de gebruikelijke begripscombinatie ook nog een andere beteekenis kan worden gegeven dan de gewone. De Hippias is een illustreering van wat hier gezegd is. Hippias kan zich niet losmaken van de gebruikelijke beteekenis der begrips-combinatie willens misdoen, noch tot besef komen van den gedachtengang, die gevoerd heeft tot de toepassing van *die* uitdrukking voor *die* zaak. Voor hem is de uitdrukking het teeken, niet meer van een gedachtengang, doch enkel van een zaak, waarvoor men een bepaald gevoel heeft en niets meer.

De taak, die Sokrates zich voorstelde in zijn omgeving met de menigte en met de sofisten, was echter juist om het gebrek aan besef van 's menschen denkingen aan het licht, om de denkprocessen tot bewustzijn te brengen, en aan te toonen, hoe weinig wij weten van datgene wat wij ieder oogenblik doen: woorden en begrippen gebruiken, ze vereenigen tot nieuwe eenheden, ze splitsen in bestanddeelen; operaties die een ieder voortdurend verricht zonder ze te kennen, en waarbij hij zich bedient van stellingen, die hij evenmin kent. Wat wij zouden zeggen in de eerste plaats te weten, dat weten wij juist niet, dàt wilde Sokrates aantoonen, en vooral aan hen, die beweerden van alle markten

thuis te zijn en alles te weten, de groote en de kleine sofisten. Het formuleeren van de bewerkingen van het denken is eerst na Sokrates geschied, doch hij heeft op dat niet-onderzochte vak opmerkzaam gemaakt, en niet het minst door de beste woordvoerders der menigte schaakmat te zetten door de onbekendheid met hun eigen denkingen.

De kwestie van den Hippias Minor is er een van de soort, die door Aristoteles later uitvoerig besproken is. Het is een vraagstuk, dat in schijn één, in wezen méér vragen omvat, en de fout van den sofist is niet, dat hij zijn meening heeft over den willens-misdoende, doch dat hij de veelheid der vragen in het schijnbaar enkelvoudige vraagstuk niet inziet. Deze fout ontspruit weder daaruit, dat hij niet met bewustzijn, - want onbewust doet hij het zoo goed als alle andere menschen -, niet met bewustzijn in dit geval de bewerking uitvoeren kan, die men het ontleden van een samengesteld begrip noemt, en zijn fout is dus terug te brengen tot die ééne grondfout, waarop Aristoteles terecht zoo dikwijls terugkomt, het niet-opletten bij een samengestelde zaak, of datgene, wat er van wordt beweerd, betrekking heeft op de zaak als geheel, of ten opzichte van eenig deel, en welk deel en onder welke omstandigheden.

Inderdaad, deze onnauwkeurigheid is de bron van veel kwaads, voor wie niet, van veel goeds, voor wie wèl van veel praten houdt. Zonder algemeenheden kan de conversatie niet leven, zegt de wijze Balzac ergens, en hij heeft gelijk. Want de meeste discussie ontspruit daaruit, dat iemand over een samengestelde zaak een bewering uitspreekt, die niet voor alle deelen geldt, doch voor een of meer, welke voor den spreker op het oogenblik, dat hij zijn oordeel gaf, een eenheid vormden. De toegesprokene echter, die niet dezelfde combinatie van deelen als eenheid aan het woord verbindt, let de ongeldigheid der bewering op voor de andere deelen, noemt daarom het oordeel onjuist, en dan is de discussie aan den gang, de discussie, waarbij de sprekers verschil schijnen te hebben over dezelfde zaak, doch naar alle waarschijnlijkheid over verschillende zaken spreken.

Laat ik nog eens zeggen, dat de logische wetten geen verzinsel zijn van Aristoteles of een ander, doch bewerkingen door iederen denkenden uitgevoerd. Iedereen werkt met de stelling, dat ieder ding gelijk is aan zichzelf; dat van één ding in één opzicht slecht één zaak kan beweerd worden; dat één ding in één opzicht slechts aan één ander ding in één opzicht tegengesteld is; iedereen vat datgene waarover hij een oordeel uitbrengt, op dat oogenblik als een eenheid op; doch niet iedereen is zich van die denkingen bewust. Allicht zou iemand het tyranniek kunnen vinden, dat men hem zoo maar vertelt, wat er in zijn hersens omgaat, welke zijn denkingen, welke haar regels zijn. Doch die dat tyranniek acht, heeft nooit geweten, of is vergeten, dat de logika niet ter wereld is gekomen als een dogmatisch geheel van stellingen, maar als een vak van veel waarneming, veel experiment en veel overweging. De drie groote mannen van het vak zijn Sokrates, Plato en Aristoteles. De waarneming is van alle drie; het experiment vooral van Sokrates, de overweging der resultaten vooral van Plato, de systematiseering van Aristoteles.

Waargenomen zijn het eerst de treffende en eenvoudige gevallen, zich openbarende in de toestemmingen, welke bij een elk te vinden zijn; proefnemingen zijn vijftig jaren lang verricht door Sokrates met zijn onophoudelijk vragen, waardoor hij de toestemmingen nader onderzoeken kon en controleeren; zijn uitkomsten zijn opgenomen, doorzien en uitgewerkt door Plato, en Aristoteles heeft alles in een groot leerboek samengebracht, terwijl ook anderen hebben medegewerkt tot de vorming van dat groote voortbrengsel der antieke beschaving, de logika.

Het lijdt geen twijfel: van de formeele logika is niet Aristoteles de stichter, doch Plato. Aristoteles heeft het handboek geschreven, de systematiek gemaakt, kunsttermen uitgedacht; doch de belangrijkste stellingen en bewerkingen, zij worden bij Plato met bewustzijn gebruikt, en vormen vaak den grondslag van zijn drama's.

Den Hippias heb ik vermeld, en gezegd, dat hij gecon-

struëerd is op een denking, welke bij Aristoteles haar plaats heeft. Doch ook de Protagoras is een drama van logika, waarin een groote rol speelt de bewerking der begrips-analyse, en de logische conceptie van een begrip op zich zelf, terwijl Protagoras de type is van hen die niet, Sokrates, de man, die wèl met logika konsekwent kan omgaan. Méér nog: de filosofie van het Symposion is getrokken uit de scherpe conceptie van twee begrippen, die tot elkander staan in de betrekking van subjekt en objekt, en de sublime periode, waarin de extase dier filosofie haar hoogste punt bereikt, de opstijging naar het Schoone, is niet anders als de poëzie van de bewerking, welke wij thans *abstraheeren* heeten, het opklimmen tot het algemeene begrip, dat aan tal van bijzondere voorstellingen ten grondslag ligt. Plato was tegelijk de stichter, de wijsgeer, de lyrikus en de dramatikus van de formeele logika; hij en niet Aristoteles is *de* groote man van het vak geweest, en indien deze laatste aan het einde van zijn reuzenwerk over logika Plato niet noemt, is dat een fout van hem en een ondankbaarheid, want zijn werk is het handboek over dat denkmateriaal, waarmede Plato voortdurend en met bewustzijn werkt, terwijl hij in den Euthydemus aan een deel van dat materiaal een afzonderlijken dialoog gewijd heeft.

Ik zal de laatste zijn om hard te kibbelen met hen, die beweren, dat Plato met de stichting van de formeele logika een matige dienst aan de wereld heeft bewezen; want men kan het niet ontkennen, de grootste toepassing der logika is de scholastiek geweest, en deze verdient maar al te zeer haar kwaden naam. Het oordeel, honderd jaar geleden door Goethe over de logika uitgesproken:

> Mein theurer Freund, ich rath' euch drum
> Zuerst Collegium logicum.
> Da wird der Geist euch wohl dressirt,
> In spanische Stiefeln eingeschnürt,
> Dass er bedächtiger so fortan
> Hinsleiche die Gedankenbahn,

Und nicht etwa die Kreuz' und Quer,
Irrlichtelire hin und her -

deze ironie is nog steeds van kracht. De menschen zijn van zelf in bezit van genoeg ongesystematiseerde logika om zich te helpen, en al werken zij niet volgens de regels der kunst, de gedwongen oefening door de conversatie en de polemiek des levens verschaft, geeft hun een voldoende vaardigheid in de toepassing van een min of meer scharrelende logika. Indien iemand, meer ervaren in deze zaken dan ik, het vraagstuk grondig wil oplossen, waarom de strenge logika niet noodig is voor de praktijk, zal ik hem dankbaar zijn. Doch deze oplossing en de instemming met het vonnis van Goethe kunnen niets ontnemen aan de geestelijke grootheid van hen, die het vak van niets tot veel hebben gemaakt; ook is het waar, dat de regels der logika op zichzelf belangrijk zijn als verstandelijke verschijnsels, en zeker is het, dat een systematische opleiding in de logika en haar toepassing ook heden ten dage nog vaak discussies zou kunnen bekorten of onnoodig te maken, die veel tijd wegnemen.

Van mijn laatste bewering heb ik voor de lezers van dit tijdschrift een fraai voorbeeld bij de hand.

Eenige jaren geleden heeft de heer Van der Goes de stelling van Buckle geprezen: de vooruitgang der beschaving is niet in gevoel, doch in weten; het gevoel volgt het weten, en niet omgekeerd.

De heer Van Eeden kwam op tegen deze bewering, zeggende onder meer: waarom wordt de abortus thans gestraft en in vroeger eeuwen niet? Vroeger toch was de kennis van de embryologie, noodig om het geval van de ethische zijde te beoordeelen, even groot als thans. Het is dus enkel een vooruitgang, een beschaving van het gevoel, die de veroordeeling heeft gebracht in een geval, waarover het weten thans niet grooter is dan eeuwen geleden.[1)].

1) Ik neem uit deze discussie slechts één détail als voorbeeld, en formuleer dien, zooals het geval het wenschelijk maakt, niet zooals de discussianten hem gesteld hebben.

Gaat men bij Buckle zelf na, wat hij zegt, dan blijkt zijn bedoeling te wezen: naar mate de kennis over de natuur grooter wordt en technische uitvindingen toenemen, veranderen de opvattingen over den mensch en de menschelijkheid. De sociale toestanden veranderen, de godsdienstige meeningen worden anders dan zij waren, en de ethische theoriën volgen deze wijzigingen. Het buskruit heeft de burgerij over den ridderstand doen zegevieren; heeft daardoor den kring van menschen uitgebreid, waarmede de beschaafden rekening hielden; heeft daardoor de humaniteit aangekweekt; heeft eindelijk, daardoor in 't algemeen de zeden verzacht. - De boekdrukkunst heeft een diergelijke rol gespeeld. Ook de drukpers is, middel tot verspreiding van kennis en mededeeling, wapen geweest in de handen van den minderen tegen den meerderen man, heeft medegewerkt tot vermeerdering van het aantal als menschen beschouwde wezens en daardoor tot verzachting der zeden.

Buckle meent dus niet: wie knapper is in een vak, heeft een verfijnde moraal ten opzichte van de voorwerpen van dat vak; doch hij meent: toename van kennis *in 't algemeen*, heeft *in 't algemeen* verzachting van zeden tot gevolg. Precieser gezegd: vermeerdering van kennis in eenige richtingen, werkt in andere richtingen beschavend op het gevoel. De verzachting der zeden is dus *zijdelings* een gevolg van de toename der kennis.

Buckle meent dus geenszins, dat de uitvinders van het buskruit en de boekdrukkunst door hun uitvinding tegen den abortus gestemd moesten wezen, noch dat het verteederde nageslacht, uit bewondering voor beide uitvindingen een tegenzin tegen die maatregel had moeten krijgen, en evenmin volgt uit zijn theorie, dat tengevolge van den vooruitgang der embryologie een bepaling in het strafwetboek is gekomen, die in andere toestanden van beschaving ontbrak.

Voor den heer Van Eeden lag de laatste bewering wel degelijk besloten in de formule door Van der Goes aangeboden, en Van Eeden is in dit geval nauwkeuriger denker

geweest dan zijn tegenpartij. Indien er niets bij gezegd wordt, behoort men uit een formule die weten en gevoelen vereenigt, weten en gevoelen op te vatten ten opzichte van het zelfde voorwerp, en ontstaat dan een misverstand, dan ligt de schuld aan den steller der formule.

De fout van Van der Goes is er een geweest van de soort, welke bij Aristoteles op vele wijzen besproken wordt. Zijn formule moest misverstand geven, omdat zij meer dan één stelling omvat; zij houdt in een bewering *in 't algemeen*, en meer dan één bewering *in 't bijzonder*; zij affirmeert iets *absoluuts*, doch bedoelt iets *in een bepaald opzicht*; en indien Van Eeden zoo bekwaam was geweest als Sokrates en een mondelinge discussie met Van der Goes had gehad, hij zou hem hebben vastgezet, omdat hij wèl en Van der Goes niet wist, waar de logische knoop van het meeningsverschil of liever het misverstand gelegen was, en men zou een platonische discussie hebben gehad tusschen Sokrates en een sofist.

Inderdaad een sofist, al mishaagt dit woord wellicht den heer Van der Goes, en een leerling van een grooten sofist. Want ik kan Plato's bedoeling over de sofisten niet beter kenmerken dan door te zeggen, dat Buckle door hem een sofist genoemd zou worden, al is geldverdienen niet de drijfveer geweest bij den schrijver van de *History of Civilisation*. Buckle is een sofist, omdat hij de beschaving, het voorwerp van zijn studie, niet analyseert, doch de analyse als een bekende zaak aannemende, het verband zoekt tusschen dit voorwerp en andere dingen. Hij is een sofist, omdat hem deze bijzonderheid even weinig duidelijk schijnt te zijn als zij het Protagoras in een eenigszins overeenkomstig geval was. Hij is een sofist, omdat het ontbreken van de analyse der beschaving hem verhinderd heeft te zien, wat de ideale beschaving is, omdat dit niet-zien zijn opvatting van beschaving beperkt heeft tot de zelfgenoegzame meening van zijn klasse. Hij is een sofist, omdat hij een uiting is van de menigte zijner klasse, en zijn boek geen wegwijzer voor de toekomst, doch het evangelie van het ouderwetsche kapitalisme, van de laisser-faire-plutokratie, met Adam Smith

als godsgezant; hij is een sofist, omdat al deze wijdstrekkende gevolgen terug te voeren zijn tot het verwaarloozen van de analyse der besproken zaak en het alleen zien naar haar samenhang met andere verschijnselen; hij is een sofist, verwant aan Protagoras niet enkel in temperament en methode, doch ook in grootheid, want zijn werk is een wonder van weten en mededeelen, want het is geleerd en vol zware materie, en men kan het lezen alsof het een roman ware. Hij is een sofist geweest door de ironie der legende, want de overlevering gaat van hem, dat hij het veel aangenamer vond een lange rede te houden dan in discussie te treden.

Om weer terug te komen op het geschil tusschen Van Eeden en Van der Goes, ik hoop door dit voorbeeld aan den lezer getoond te hebben, hoe ook nog heden ten dage het gebruik van de formeele logika van nut kan wezen. Zij kan misverstand uit den weg ruimen, nauwkeurigheid van uitdrukking bevorderen, het nadenken scherpen. In de hand van Plato kon zij nog meer. Doch voor de overgroote meer derheid der menschen is haar nut beperkt tot wat ik opnoemde. Zij schift en regelt wat men weet, doch vermeerdert niet de hoeveelheid kennis, zij is een analytische doch geen synthetische wetenschap.

Hoe dan heeft Plato, die de logika stichtte, den naam kunnen krijgen, niet enkel een drama-dichter, doch ook de wijsgeer en de poëet van een filosofie te wezen, die in den hoogsten graad synthetisch is, strevende naar vermeerdering van kennis, ook van die kennis, welke in de logika niet vervat is?

Eén reden is: Plato had een sterk besef van het ontoereikende der zuiver intellectueele kennis voor het praktische leven. Het kennen van de begrippen en hun verband, was wel de meest zekere wetenschap voor hem, doch er was nog een soort van kennis, die geen zuiver weten is, maar op ieder oogenblik min of meer betrouwbare en steeds wisselende meeningen inhoudt. Zonder zulke meeningen kan een mensch niet leven, en men moet trachten ze

te veroveren, al zijn zij niet absoluut. Absolute kennis is er niet over de natuur, doch de relatieve behoeft daarom niet te worden verworpen.

Een tweede reden is deze: een der belangrijkste deelen van Plato's filosofie, hoewel door analyse gevonden, is in haar wezen synthetisch. De leer van de Begeerte, zooals het Symposion haar mededeelt, bindt de toekomst aan het heden; men begeert het toekomstige op een of andere wijze als men begeert, en de weg naar het zuivere weten voert door en langs de verschijnselen.

Een derde reden is: het begrip, door analyse gevonden uit die zaken, welke gewoonlijk als de objekten van dat begrip beschouwd worden, reikt in zijn algemeenheid verder dan die objekten, en omvat andere en nieuwe.

Eindelijk, de werking van deze laatste reden wordt versterkt door Plato's groote gave om de realiteit, waarover hij spreekt, even duidelijk te zien met de fantasie, als hij zijn denkingen en haar draagkracht denkt met den geest.

Den vloek der logika, dien men scholastiek noemt, heeft Plato daarom zelf vermeden, en naar ik vermoed, is het optreden der scholastiek niet door hem gevreesd. Doch hij vreesde een andere averechtsche toepassing van zijn geliefd vak, die onvruchtbare toepassing, welke raadsels stelt in plaats van vraagstukken, en niet tot tijdverdrijf, doch als tentoonspreiding van een zeer onnoodige vaardigheid van het gebruik der logische regels tot verwarring van hen, die gansch geen oefening hebben in het vak; die toepassing, welke menschen dikwijls maken als zij in de discussie boos worden; die toepassing, waarop men eveneens eenige regels van Goethe kan aanwenden:

> Wer Recht behalten will, und had nur eine Zunge
> Behält's gewiss -,

ik bedoel de kibbel-redeneering, de eristiek, en de satire van deze eristiek is de Euthydemus.

II.

Inderdaad, de eristiek was zeer gehaat èn bij Sokrates, èn bij Plato, en bij alle ware wijsgeeren moet zij gehaat zijn, omdat zij het oprechte streven in den weg staat, al heeft die verachtelijke redeneerwijze ook haar goede zijde. Want er is een goede zijde, en deze is, dat zij vraagstukken opwerpt, die de oplossing waard zijn, en op welke men niet zoo licht zou geraken, indien de bedoeling om verwarring te stichten er niet toe geleid had. De taak, welken Plato in den Euthydemus wilde volbrengen, is echter enkel om den slechten kant van de eristiek te laten zien, en wel om twee redenen. Vooreerst om het onwijsgeerige der eristische strekking, ten tweede om Sokrates te verdedigen tegen de beschuldiging zelf een eristikus te wezen.

Inderdaad bracht de werkzaamheid van Sokrates hem maar al te zeer in verdenking, datgene te zijn, wat hij het meest verachtte, een twister. Zijn streven, de taak volgens zijn overtuiging hem door den God in Delphi opgelegd, was, de menschen te overtuigen dat zij niet wisten, terwijl zij meenden te weten. Daarom bracht hij door zijn vaardigheid in het vragen zijn tegenpartij in het nauw, en dwong deze dingen toe te stemmen, waarvan hij wist, dat zij niet zoo waren. Sokrates deed zoo, niet om een paradox te doen zegevieren, doch om den ander te overtuigen dat hij niet wist. Gaarne koos hij een sofist als tegenpartij, een vertegenwoordiger van de menigte en sterker nog dan de meesten van deze overtuigd van zijn weten. Daarom ook tastte hij vaak opgeblazen jongelingen aan op een wijze, die meedoogenloos scheen, en hem bij velen gehaat maakte.

Wij weten, dat Sokrates, al sprak hij meestal in het openbaar en gewoonlijk in tegenwoordigheid van velen, nochtans door velen verkeerd begrepen werd. Aristofanes zag in hem een godloochenenden natuurfilosoof, en al is de dichter van de *Nefelai* later teruggekomen van zijn dwaling, indien *hij* jaren lang dwaalde, is het geen wonder, dat anderen nog sterker in een verkeerde meening leefden over hem, die voor

zijn grootste bewonderaars een zonderling was. Geen wonder dan, dat zijn vijandig optreden tegen de bekwame sofisten en de vele anderen, die meenden te weten, hem in de publieke opinie tot één soort bracht met die anderen, de ware eristici, die door geen nobel streven geleid, zich enkel ten doel stelden met strikvragen iemand tot zwijgen te brengen, daarbij dan nog een taktiek van antwoorden verlangende, die het spel van vragen en antwoorden geenszins tot *fair-play* maakte.

Behalve dat Sokrates het lastig vallen met vragen als zijn levenstaak beschouwde, liep hij nog om een andere reden gevaar een eristikus te schijnen. Hij verlangde niet in de eerste plaats te vinden, doch te zoeken, en het langdurig bezig-zijn met het onderzoek van alle vragen scheen hem geen tijdverlies. Ook indien er geen ander resultaat bereikt werd dan dat alle aangegeven meeningen over een vraagstuk niet steekhoudend waren, was hij tevreden met nauwkeurig gezocht te hebben. Ook daardoor scheen hij aan velen een onpraktische haarklover, die er plezier in had het gezag van gangbare meeningen te ondermijnen.

Evenwel, Sokrates was geen ware eristikus, geen eristikus in den ongunstigen zin des woords, omdat zijn geredetwist nimmer een slechte bedoeling had, nooit de strekking om de knapste van de twee te willen schijnen. De onwetendheid van hen, die beweerden te weten en niet wisten, moest hij aantoonen; daarom bracht hij Hippias en Protagoras, daarom bracht hij den xenophontischen Euthydemos in het nauw; waarheidlievende menschen behooren met zoeken tevreden te wezen, daarom schroomde hij niet met Theaitetos de vele moeilijkheden aan de oplossing van een belangrijk vraagstuk verbonden door te gaan; doch afschrikken van zoeken was nooit zijn bedoeling, en nimmer trad hij scherp of bangmakend op tegen bescheiden menschen, en vooral niet tegen hen, die zich bescheiden gedroegen en van wie veel te verwachten was, omdat zij nog jong waren, de bescheiden jonge mannen van goeden aanleg, zooals Charmides en Lysis uit de naar hen genoemde dialogen, en zooals

het verlegen ventje, de jonge Kleinias uit den Euthydemus. Tegenover zulke jongelieden was Sokrates beminlijk en behulpzaam, terwijl de ware eristikus juist deze knapen het liefst aantastte, omdat zij in hun verlegenheid botweg antwoordden en geen toelichting durfden vragen.

Daarom richtte Plato zijn satire tegen de eristici, tevens verdediging van Sokrates, zoo in, dat hij liet uitkomen hoe verschillend zij en Sokrates zich tegen jongelieden gedroegen. Doch zijn satire had niet enkel een verdediging van Sokrates tot bijbedoeling, ook voor zich zelf moest hij afrekenen met een vijand, die ontstaan was naast Sokrates, en die het vruchtbare onderzoek allermeest belemmerde. Want hoe kan men verder komen met het onderzoek, indien de tegenpartij, die medezoeker behoort te wezen, bezwaren opwerpt, waarvan hij zoo goed als een ander weet, dat zij voor het gegeven geval van geen kracht zijn, terwijl hun bevredigende oplossing veel tijd en energie in beslag neemt, die beter hadden besteed kunnen worden? De oplossing van logische raadsels en gecompliceerde woordspelingen kan in vele gevallen van nut zijn, doch dàn zijn zij schadelijk en dàn te vervloeken, indien zij worden opgeworpen ter belemmering van den gang van het onderzoek en afhouden van het werken voor de opheldering, die men verlangt.

Deze en diergelijke strekkingen kan met Plato toeschrijven als dichter van die allervroolijkste satire, welke de Euthydemus heet, en die als kunstwerk een afzonderlijke plaats inneemt, omdat zij een drama is, waaraan vijf of zes personen gelijktijdig deelnemen en wier bedoelingen en gevoelens voortdurend in wisselwerking staan.

Gelijk meer dialogen, is ook dit een voorgedragen dialoog. Sokrates vertelt aan zijn vriend Kriton van de wijsgeeren Euthydemos en Dionysodoros, en wat hij en anderen met hen besproken hebben. Doch deze inkleeding heeft in den Euthydemus meer belang dan gewoonlijk geschiedt. In den Protagoras is een inleiding van één bladzijde, en als Sokrates eenmaal aan het vertellen is, wordt op de omgeving, waarin

de voordracht plaats vindt, weinig meer gelet; er is ook geen slot, dat aan de inleiding beantwoordt. In den Phaedo is eveneens een kort inleidend gesprek voor Phaidoon den eigenlijken dialoog gaat verhalen, en eenmaal komt de tweede persoon van de inleiding nog even aan het woord. In den Euthydemus echter is de inleiding betrekkelijk groot, een uitvoerig slot slaat op de inleiding terug, terwijl, midden in, een gesprek met Kriton een episode van eenigen omvang vormt. Het is de kunst van Plato, die, wat bij een ander allicht storend zou werken, tot een samenhangend geheel weet te componeeren. Het invallen van Kriton geschiedt op een oogenblik, dat de lezer zelf ook geneigd is aan Sokrates te vragen of het wel heelemaal waar is, wat hij vertelt, zoodat Kriton juist doet, wat de lezer verlangt.

Men zou den Euthydemus kunnen vergelijken met een harmonische compositie van vijf paneelen, drie smalle, omvattende twee breede paneelen. Deze laatste vormen het vertelde gesprek, de drie eersten het voorgestelde.

Ik houd mij hoofdzakelijk aan het vertelde gesprek.

In het lycëum heeft zich een gezelschap gevormd, waarvan de voornaamste figuren zijn de eristici Euthydemos en zijn broeder Dionusydoros, Sokrates, de jonge Kleinias en zijn wat oudere vriend Ktesippos. Voorts is er een omgeving van jonge Atheners en leerlingen van de sofisten. De sofisten en Sokrates toonen hun verschillende opvatting over de wijze, waarop men een jongen man tot onderzoek moet aansporen. Kleinias is het voorwerp van beider methode; de driftige Ktesippos dient om het ijdele der eristiek duidelijker te laten uitkomen en tevens om aan te toonen, hoe zij een kunstje is, dat men kan afzien.

Het is niet mijn plan alle strikvragen van Euthydemos en zijn broeder te vermelden, en het is zelfs niet mogelijk ze allen te vertalen, daar de strik vaak gelegen is in een woordspel, dat in het Hollandsch niet bestaat. Doch een enkel gedeelte zal ik omwerken als voorbeeld en omdat ik kans zie voor het daarin voorkomende misverstand een Hollandsch equivalent te vinden.

Deze episode betreft de eerste serie van vragen door de sofisten tot den jongen Kleinias gericht, vragen, waarmede zij beweerden tot onderzoek en deugd aan te sporen, terwijl zij in waarheid slechts op een flauwe strikvraag doelen, welke een ieder kan doorzien, en die slechts hem van de wijs brengt, die verlegen is, en geen opheldering durft vragen.

'..... Euthydemos dan begon ongeveer hier, naar ik meen: o Kleinias, wie van de menschen zijn het die leeren, de kundigen of de onwetenden? - En het ventje, want het was ook zoo'n zware vraag, kreeg een kleur en zag in verlegenheid naar mij; en ik bemerkende, dat hij in de war was: Heb moed, zei ik, o Kleinias, en antwoord onbevreesd wat van beiden ge meent; het zal u zeker geen kwaad doen. En op dat oogenblik boog Dionysodoros zich wat voorover naar mijn oor en met een lachend gelaat: Voorwaar Sokrates, zei hij, ik voorspel het u, wat van beiden de knaap ook antwoordt, hij zal worden vastgezet. En terwijl hij dat zeide, had Kleinias al geantwoord, zoodat ik geen gelegenheid meer had het ventje aan te raden om op zijn hoede te zijn, maar hij antwoordde, dat het de kundigen waren die leerden. En Euthydemos: Noemt ge, zei hij, sommige menschen leermeesters: - Ja, zei de ander. - En zijn dan niet die leermeersters leermeesters van menschen, die leeren, zooals de cithermeester en de schoolmeester immers leermeesters waren van u en de andere jongens, en gij leerlingen? - Hij stemde toe. - Hoedan? Zoolang ge leerdet, wist ge nog niet datgene, wat ge leerdet? - Neen, zeî hij. - Waart ge dan kundig, toen ge dat niet wist? - Zeker niet. - Indien niet kundig, onwetend? - Natuurlijk. - Gijlieden dus, leerende wat ge niet wist, waart onwetend toen gij leerdet. - De knaap knikte van ja. - De onwetenden dus leeren voor deskundige, o Kleinias, en niet de kundigen, zooals gij meent. - Toen hij dat gezegd had, vielen de volgelingen van Dionysodoros en Euthydemos, evenals een koor op het teeken van den meester, zoo vielen zij in met luid gejuich en gelach, en vóór het ventje weer goed en wel op adem was gekomen, pakte Dionysodoros hem

snel aan, en: Wat, zei hij, o Kleinias, toen de schoolmeester u een les liet opzeggen, wie leerden hun les toen goed, de knappen of de dommen? - De knappen, zei Kleinias. - De kundigen leeren dus, maar niet de onwetenden, en niet juist hebt ge zooeven Euthydemos geantwoord. -

Toen voorwaar begonnen de vrienden van beide mannen weder hard te lachen en te juichen, verbaasd over hun wijsheid, doch wij anderen zaten verslagen en in stilzwijgen ter neder. En Euthydemos ons in verslagenheid ziende, opdat wij hem nog meer zouden bewonderen, liet het ventje niet los, maar vroeg weder, en evenals de bekwame dansers hun bewegingen, boog hij zijn vragen met dubbele zwenking om hetzelfde punt, en zei: Maar die leeren, leeren die van wat zij weten of wat zij niet weten? - En Dionysodoros, weder tot mij fluisterende: Ook deze, zei hij, o Sokrates, is even sterk als de vorige. - O Zeus, zei ik, en uw vorige vraag was reeds zoo fraai. - Al wat wij vragen, zei hij, o Sokrates, is zoo onoverwinlijk. - En ge zijt dan ook niet weinig in aanzien bij uw leerlingen, naar het schijnt, zei ik. - Maar intusschentijd had Kleinias aan Euthydemos geantwoord, dat de leerenden leerden wat zij niet wisten, en deze vroeg hem weer, op dezelfde wijze als te voren: Wat, zei hij, kent gij de letters niet? - Ja, zei hij. - Allen, niet waar? - Zeker. - Als iemand iets van buiten leert, leert hij dan niet letters van buiten? - Zoo is het. - Van wat ge kent, leert ge dan iets van buiten, daar ge die dingen kent? - Ook dit gaf hij toe. - Wat, zei hij weer, is van buiten leeren leeren of niet? - Leeren, zei de ander. - Dan leert ge wat ge weet, zei Euthydemos, indien ge althans inderdaad alle letters kent. - Hij gaf toe. - Niet juist hebt ge dus eerst geantwoord. - En nauwlijks was het woord Euthydemos den mond uit, of Dionysodoros, alsof het een bal ware, het gesprek haastig opnemend, mikte weder op den jongen, en zeide: Euthydemos bedriegt u, o Kleinias. Want zeg mij eens, is leeren niet kennis krijgen van datgene, wat men leert? - Ja, zei Kleinias. - Maar weten, zei de ander, is dat iets anders als kennis hebben? - Zoo is het. -

Doch wie krijgen en ontvangen iets, die het reeds hebben of die niet? - Die nog niet hebben. - Ge zijt het dus met mij eens, de niet wetenden behooren tot de niet-hebbenden? - Hij knikte. - Tot de ontvangenden behooren dus de niet-leerenden, doch niet tot de bezittenden? - Hij gaf toe. - Dus zijn het de niet-wetenden, die leeren, o Kleinias, en niet de wetenden.[1)]

Onvruchtbare spitsvondigheden als het doorgaan op een woordspeling gelijk in deze aanhaling, maken een belangrijk gedeelte uit van het onderricht in de wijsheid en de deugd, dat de beide sofisten beweren te willen verstrekken, en zelfs voor geld verkoopen, en vooral Euthydemos is de sterke man van de twee. Want broeder Dionysodoros, die gewoonlijk het woord van Euthydemos overneemt om nog even een tweeden slag toe te brengen, geraakt wel eens zelf in de war, en begaat de misdaad van het *examphoteriseeren* der redeneering, de voor een eristikus allerzwaarste fout, om de vraag zóó in te richten, dat de tegenpartij niet één slechts, doch twee antwoorden geven kan, waardoor de overwinning van den vrager onmogelijk wordt.

Doch niet alle sofismen zijn oppervlakkig en dom. Want de fout van den eristikus is niet in hoofdzaak, dat hij schijn-bezwaren opwerpt, en vraagstukken, aan wier oplossing heel wat gepeuterd kan worden, doch dat hij deze bezwaren en vraagstukken te berde brengt met onwijsgeerige bedoelingen; met de bedoeling om het onderzoek te belemmeren, om onervarenen bang te maken en van nadenken af te schrikken, en om zelf de baas in het redeneeren te schijnen. Euthydemus en zijn broeder komen dan ook met moeilijkheden aan, die een historische vermaardheid hebben, en aan wier grondig onderzoek Plato zelf veel tijd besteed heeft;

1) In het grieksch is de strik van de eerste vraag gelegen in de dubbele beteekenis van het woord *manthanein, onderricht ontvangen* en *begrijpen*. De dubbele beteekenis van *leeren*, onderricht geven en onderricht ontvangen geeft het sofisme vrij nauwkeurig weder. In den tweeden reeks vragen is het sofisme wat meer ingewikkeld.

de paradox van Anthisthenes, dat tegenspreken onmogelijk is, en de daaraan verwante stelling van Protagoras: iedereen heeft gelijk in wat hij beweert. Doch ook deze vraagstukken brengen de broeders slechts te voorschijn ter belemmering van de discussie, terwijl een ieder zeer goed weet, dat zij met die discussie niets te maken hebben.

Ziehier een staaltje van de verregaande misbruik van logika door de eristiek gemaakt. Sokrates heeft als afwisseling een ernstig onderzoek met Kleinias opgevat, en als hij ontwaart, dat zij blijven steken, roept hij de bekwame broeders te hulp. Helpt ons, vraagt Sokrates, de wetenschap te vinden, die de menschen gelukkig maakt. Euthydemos blijft niet achterwege met zijn hulp, doch verklaart zich bereid, niet alleen om die wetenschap te leeren, doch om te bewijzen, dat Sokrates ze reeds bezit. Want Sokrates weet een en ander, dus weet hij, dus is hij wetend, dus weet hij alles; want indien hij sommige dingen niet wist, zou hij niet-wetend, en dus tegelijk *wetend* en *niet-wetend* wezen, en nu is het onmogelijk, dat een ding tegelijk iets en het tegendeel van dat iets is; daarom moet Sokrates, als hij wat weet, al-wetend zijn, dus kent hij ook de wetenschap, die hij met Kleinias zocht.

Dàt was het wat Plato haatte en wat iedere wijsgeer verafschuwt: het aankomen met een spitsvondigheid, niet tot toelichting van het onderzoek, niet als een bezwaar dat overwonnen moet worden voor men verder kan gaan, doch tot belemmering van de redeneering met een moeilijkheid, wier oplossing niets ter zake doet, en waarvan een ieder terstond inziet dat zij geen ter zake doende moeilijkheid is. Geen der toegesprokenen uit den Euthydemus denkt ook maar een oogenblik voordeel te hebben van Euthydemos' ontdekking over de algemeene al-wetendheid, en Sokrates geeft voldoende te kennen, waar de fout van het sofisme gelegen is, doch de broeders eischen een methode van antwoorden, waardoor de oplossing van het sofisme vrij wel onmogelijk wordt gemaakt. Sokrates mag alleen ja of neen antwoorden. Wordt hem gevraagd: zijt gij wetend?, dan

is het hem niet geoorloofd te zeggen: ten opzichte van enkele dingen, doch alleen ja of neen. Zegt hij ja, dan is hij al-wetend, zegt hij neen, dan is hij al-onwetend.

Moet ik uitleggen, wat de fout van het sofisme is? Aristoteles heeft dat al twee en twintig honderd jaar geleden uitvoerig gedaan. De fout is gelegen in de verwarring van een oordeel in het *algemeen*, en een oordeel *in een bepaald opzicht*. Sokrates is wetend, doch alleen ten opzichte van de dingen die hij weet; onwetend, ten opzichte van de dingen die hij niet weet. Wetend in het algemeen is hij dus niet; onwetend in het algemeen evenmin, De bijvoegingen *in 't algemeen* en *in een bepaald opzicht* laat men in het gewone gesprek gewoonlijk achterwege; iedereen weet, dat zij er bijhooren, al worden zij niet uitgesproken. Van deze gangbare spraakverwaarloozing maken de sofisten misbruik om Sokrates te laten beweren òf dat hij absoluut wetend, òf dat hij absoluut onwetend is; want dat iemand niet tegelijk absoluut wetend en absoluut onwetend kan zijn, wisten de Grieken uit Plato's tijd precies.

Dit sofisme het eerste van een langen reeks, waarin de broeders een ware standvastigheid betoonen in het volharden bij hun standpunt. Zij ondervinden echter het nadeel van door den driftigen Ktesippos gedwongen te worden te bekennen, dat zij ook een heeleboel schandelijke dingen weten, en moeten ervaren, dat zij ook in hun eigen vak kunnen worden doodgeslagen, als de tegenpartij maar brutaal genoeg is. Ktesippos ziet hun het kunstje af, en verslaat hen een paar maal op hun eigen terrein, terwijl hij door dik en dun zijn eerste bewering volhoudt en met de meest sofistische argumenten ondersteunt.

En Ktesippos heeft gelijk in zijn methode, want hij stelt de broeders aan den kaak met hun eigen wapen, met oneerlijkheid. Eristiek is niet alleen belemmerend voor een ernstig onderzoek, zij is ook oneerlijk. Tusschen twee menschen, die met elkander spreken, bestaat een stilzwijgende afspraak van wederzijdsch goed vertrouwen. Wie niet wil begrijpen, wat een ander bedoelt met zijn woorden, - en

zoo iemand is een eristikus -, vergrijpt zich aan den goeden trouw. De woorden hebben nu eenmaal hun waarde door een zeker gebruik; en ook de combinatie der woorden tot verschillende wendingen hebben een gangbare beteekenis door het gebruik gekregen. Wie niet tracht na te gaan, wat in het bijzondere geval de beteekenis der woorden van den ander is, zondigt daarom tegen artikel één van de ongeschreven grondwet der conversatie, de eerlijkheid en den goeden wil, en het beste is, zoo iemand te overtroeven met onbeschaamdheid.

Plato is er dan ook volstrekt niet bang voor de bekwaamheid van Euthydemos en Dionysodoros in hun oneerlijk bedrijf te erkennen; hij laat zonder bezwaar zelfs Sokrates vastzetten, en dat is wel het sterkste bewijs van onverschilligheid, dat hij voor de eristische methode kon afleggen. Het is dan ook zijn eigen gevoelen, dat Sokrates uitspreekt, wanneer deze den strijd opgeeft, en zegt: ‘o gelukkigen gij met uw wondervollen aard, dat gij zoo groot een zaak zóó snel en in zoo korten tijd hebt kunnen volbrengen. Veel andere schoonheden voorwaar bevatten uw redenen, o Euthydemos en Dionysodoros; doch dit is wel in hen het fraaiste, dat gij om de meeste menschen en de ernstigste en de belangrijkste u niets bekommert, doch alleen om uw gelijken. Want wel weet ik dit, dat zeer weinige menschen slechts zulke redenen zoo zeer als gij beminnen, en dat de anderen zóó over hen denken, dat zij zich eerder zouden schamen in zulke redenen iemand te verstrikken, dan zelf verstrikt te worden. En ook dit is zeer vriendelijk en welwillend van u, wanneer gij zegt dat geen ding schoon is noch goed noch wit noch iets anders van dien aard, noch in 't algemeen anders dan andere dingen, dan naait gij inderdaad de monden der menschen geheel dicht, zooals gij ook beweert; dat ge dit niet alleen doet met de monden van anderen, doch ook met uw eigenen, dat voorwaar is tegelijk zeer aangenaam en ontneemt het nadeelige aan uw woorden. En wat nog het grootste is, dat gij dat zoo kunstig en overzichtelijk bijeengebracht hebt, zoodat iedereen het leeren kan, dat merkte

ik wel en ik lette ook op bij Ktesippos, hoe hij spoedig in staat was u zoo dadelijk maar na te bootsen.'

IV.

Aan den Euthydemus knoopen zich verscheidene *quaestiones platonicae* vast. Tegen wien heeft Plato het gehad; wie is Euthydemos, wie Dionysodoros? Wie is de man, die aan het einde zoo geheimzinnig wordt aangeduid als de grensbewoner, instaande tusschen de wijsgeeren en de staatslieden? Wie is het, die de wijze woorden spreekt, welke Sokrates zelf niet aan den jongen Kleinias durft toekennen? Heeft Plato polemiek gevoerd tegen Antisthenes en ook Isokrates eens op zijn plaats willen zetten? Heeft hij op zijn manier de aristofanische discussie tusschen den braven en slechten man willen reproduceeren?

Zulke vragen zijn er, en er zijn er nog meer en jaren lang werken de geleerden aan deze vraagstukken met bitter weinig resultaat. Het schijnt wel, dat Isokrates de grensbewoner is; er schijnt wel iets van een polemiek tegen Antisthenes in 't spel te wezen; misschien heeft Plato aan Aristofanes gedacht; misschien is Euthydemos wel werkelijk Euthydemos geweest; misschien heeft hij een broeder gehad; misschien was deze niet Dionysodoros maar de rhetor Lysias. Zoo goed als zeker is alleen, dat Plato zijn dialoog schreef met veel toespelingen en bedoelingen ten opzichte van zijn tijdgenooten, dat hij zeer polemisch was.

Het resultaat is mager, en minder troostrijk is nog het vooruitzicht, dat men van al deze dingen het fijne nooit zal te weten komen, omdat de documenten ontbreken en ontbreken zullen, en men nooit verder zal komen dan gissingen, die over eenigen tijd door andere gissingen vervangen zullen worden.[1)]

Inderdaad dit resultaat is weinig troostrijk, althans voor hem, die zonder een vaste en betrouwbare beantwoording

1) Zie de aanteekening aan het slot. aant.

van de vragen niet goed leven kan, doch voor twee andere kategoriën van menschen is de geringe kans op een afdoende oplossing nog zoo heel erg niet.

Vooreerst hebben de Plato-geleerden voortdurend wat te doen, en kunnen zij met elkander wedijveren in het schrijven van artikels en boeken, en in het opstellen van fraaie hypothesen. Menigeen is op die manier beroemd geworden en heeft een aardig slaatje uit Plato geslagen. Menigeen heeft op die manier arbeid geleverd, waardoor de lezer, die wat in Plato heeft gewerkt en van hem houdt, in een aangename atmosfeer wordt gebracht, in Zijn kring, Zijn leven van den dag, Zijn talrijke kleinere en grootere sympathiën en antipathiën. En ik voor mij ben dan ook altijd dankbaar, als ik een werk van 'Plato-Forschung' in mijn handen krijg, want het is niet onaangenaam er in te lezen.

De tweede kategorie bestaat uit de nog te geringe schare van hen, die Plato, zooals men het noemt, voor hun plezier lezen. Want dezen hebben genoeg aan Plato zooals hij daar ligt, toegelicht door datgene, wat hij zelf over zijn bedoelingen duidelijk genoeg te kennen geeft, en wat men uit andere gegevens met genoegzame zekerheid kan aannemen. Ik zeg niet, dat voor deze menschen nauwkeuriger kennis over vele duistere punten van geen nut zou wezen, ik zeg dat ook zonder deze kennis nog onnoemelijk veel genot voor hen overblijft.

Van de groote bedoelingen, die men kennen moet en die uit Plato zelf geleerd worden, noem ik zijn bewondering voor Sokrates, zijn opvatting over de sofisten, zijn hartstocht voor dialektiek en logika. De eerste is altijd duidelijk geweest; de tweede terstond gebleken, zoodra er iemand verstandig genoeg was om in te zien, dat de sofisten niet de minderen waren van den eersten den besten gewonen modernen mensch; de erkenning van de derde heeft slechts te strijden gehad tegen het vooroordeel, dat een dichter geen subtiel denker tevens kan wezen. Doch deze belangrijke ophelderingen zijn uit Plato zelven te verkrijgen, indien men hem niet leest met de een of andere voorop gezette hypothese in het

hoofd, indien men onbevangen aanneemt wat hij geeft en dat nauwkeurig overweegt.

Er blijft genoeg over, ook al is niet alles bekend. Neem het altijd aantreklijke en altijd onoplosbare vraagstuk van de dateering der dialogen. Twintig oplossingen bestaan er van, en alle oplossingen hebben argumenten vóór zich, doch er is er geen die het verder gebracht heeft dan op den duur alleen den uitvinder te behagen. Zijn wij niet-geleerden nu zoo diep ongelukkig, omdat wij niet weten hoe oud Plato was toen hij den Phaedrus dichtte? Neen, wij zijn zeer te benijden, als wij den Phaedrus lezen mogen, want hetzij Plato als schrijver van den Phaedrus een jonge man was, hetzij van rijperen leeftijd, hoewel wij het interessante van de actualiteit alleen door een hypothese in te roepen eenigszins kunnen begrijpen, ook zonder zulk een hypothese is de Phaedrus onverganklijk van genialiteit, onsterflijk van schoonheid.

Want zóó is het met de werken van groote dichters. Indien zij hun aanleiding vinden in hun omgeving, de oorzaak vinden zij in hun ziel, die het tijdelijke eeuwig maakt, en uit het voorbijgaande onverganklijke beelden vormt. In het bijzondere zien zij het algemeene, en van dat algemeene scheppen zij een levend wezen, één mensch en toch duizenden tegelijk. In de sofisten zag Plato niet enkel Hippias en Protagoras, doch hij zag de menigte tevens in hen, en de menigte bracht hij in Protagoras tot openbaring.

Er blijft genoeg over, en wie daar nog aan twijfelen mocht, ga na, hoeveel hij genoten heeft van dichters, ook zonder een deskundige te wezen in de beroemde vraagstukken over den poëet.

De vraagstukken over Shakespeare zijn niet gering in getal, doch als Shakespeare zijn beroemdheid alleen hebben moest van zijn philologen en historici, hij zou niet de groote figuur wezen die hij is.

Over den Faust is de wereld, naar ik meen, niet meer zoo opgewonden als vijftig jaar geleden; toch is ook de Faust een heerlijk gedicht en vol schoons ook voor hem,

die de bibliotheek niet heeft doorgewerkt, welke door de Faust-literatuur is gevuld.

En een derde, nog tastbaarder voorbeeld. Er is haast geen poëet, die zóó het algemeene eigendom van de beschaafden is geworden als Molière. Doch wat weten zij van de Molière-vraagstukken? Niets of nagenoeg niets. En toch zullen er wel boeken bestaan als *Molière en zijn Tijd;* artikels: *Molière als Hoveling; Molière en de Geneeskunde; Molière als Minnaar; Molière als Polemikus*, en diergelijken. Toch weten wij niets van al die dingen, en lezen wij Molière met het meeste genoegen.

In den *Misanthrope* heeft Molière, heb ik wel eens hooren zeggen, zich zelf voorgesteld. Doch indien deze meening bleek onjuist te wezen, zou dan de *Misanthrope* een haar minder groot en roerend zijn? - Ik weet in de verste verte niet, welke aanleiding Molière tot het dichten van zijn *Don Juan* heeft gebracht; misschien kende hij een edelman, die zoo onverschrokken, lichtzinnig en atheïst was, doch als dat niet zoo is, zal Molière zijn fantasie hebben opgebouwd uit de waarneming van Don-Juanitische trekken bij velen, en deze trekken verwerkt hebben tot het groote visioen, dat een zijner schoonste scheppingen is.

En zoo dunkt mij, dat ook de Euthydemus kan genoten worden, al blijft men onbekend met de toespelingen, die Plato's tijdgenooten er terstond in zagen. Want het was niet de een of de andere eristikus, dien Plato zoo bijzonder haatte, het was de gansche eristiek, die hij verachtte met al zijn ziel, omdat hij een groot wijsgeer was en het streven naar waarheid oprecht liefhad. De eristiek nu behoeft men niet bij enkelen te zoeken, zij is bij velen zeer veel, en bij allen dikwijls te vinden.

Want de eristiek is het gewone middel, waarmede men zich tracht te verdedigen, indien een stelling door iemand opgeworpen ons niet aanstaat. Want gewoonlijk strijdt men niet tegen de bedoeling van hem die de stelling uitsprak, doch tegen den vorm waarin hij zijn meening brengt, en die meestal meer dan één uitlegging toelaat, al weet men

zoo goed als de beste, welke de eigenlijke uitlegging is. De ijdelheid van den mensch en zijn jaloezie brengen hem er duizende malen toe een anders woorden op te vatten zooals die ander ze niet gemeend heeft; de vrees om zijn prestige te verliezen door een ander gelijk te geven en daardoor materieel nadeel te ondervinden brengt hem tot het zelfde: zoo is de eristiek gebonden aan ijdelheid, afgunst en zucht tot zelfbehoud, en zijn het slechts zeer enkelen, de weinigen die Sokrates na bij komen, welke van eristiek zich vrij houden. Niet gelijk hebben, doch in schijn gelijk krijgen is het streven der meesten, en dit streven valt samen met de definitie van den eristikus.

Daarom, Plato behoefde niet één bepaald persoon in 't oog te houden, de eristiek zelve, zooals zij door haast een ieder gehanteerd wordt, die was zijn vijandin en haar heeft hij in den Euthydemus op de meest geniale wijze gepersiffleerd.

V.

De kunst van den Euthydemus is beter onder woorden te brengen, dan die van den Protagoras; van den artistieken bouw zijn de lijnen zichtbaar, en men kan ze beschrijven.

Ik heb reeds gezegd, dat de Euthydemus een combinatie is van twee gesprekken: van een door Sokrates met Kriton gevoerd, en van een ander door Sokrates aan Kriton verhaald, en ik heb de combinatie vergeleken met een vereeniging van vijf paneelen, drie smalle en twee breede. Nu is de virtuositeit te bewonderen, waarmede deze deelen onderling verbonden zijn, en vooral het inlasschen van het middelste brok, waarin Kriton plotseling invalt. Het is een gevaarlijke onderneming, om de persoon aan wie het gesprek verhaald wordt, en die men na eenigen tijd vrij wel vergeten is, weder te doen optreden, en zoodoende een verren achtergrond plotseling naar voren te verplaatsen. In den Euthydemus hindert deze gewaagde daad geenszins, want zij helpt den lezer aan een opheldering, waaraan hij behoefte heeft. Sokrates laat namelijk in zijn verhaal den

jongen Kleinias op een gegeven oogenblik dingen zeggen, die bijzonder kalm en verstandig zijn, zoodat men niet wel begrijpt, dat Kleinias, het verlegen kereltje, de zegsman van die zaken is. En het hindert ons daarom geenszins, als Kriton met verbazing vraagt: wat zegt ge daar, Sokrates, beweerde dat ventje zulke dingen? De vraag hindert ons niet, en bevredigt veeleer, en brengt ongedwongen een gesprek tusschen Kriton en Sokrates aan den gang, dat een gedeelte van het vertelde dialoog overneemt, en aldus de afwisseling verhoogt.

Groot gevoel en overleg blijken voorts uit de tegenstelling tusschen het leeren der eristici en het leeren van Sokrates. Het eerste is enkel bang maken, tijd verspillen en afschrikken van onderzoek met onvruchtbare spitsvondigheden; het tweede welwillend en ernstig aandringen tot onderzoek, liefderijk van toon en bedoeling, als van een vader die tot zijn zoon spreekt; kort en schril komen de korte, vijandige vragen van de eristici, als een bijtend staccato; als een violoncelpartij, gedragen van klank met lange streken en zachte zwenkingen van melodie is de toespraak van Sokrates; wijsheid en deugd zeggen de broeders te leeren, en zij geven enkel kleingeestig gekibbel; leeren doet Sokrates niet, volgens zijn bewering, doch brengen tot onderzoek is zijn vriendelijk gegeven geschenk.

De aaneenschakeling der strikvragen gaat met veel natuurlijkheid en volgt het dramatische spel van de stemming der sprekenden, en even luchtig is de wijze, waarop de broeders elkander opvangen. Dionysodoros bewijst aan Sokrates, dat, als hij Kleinias knap wil hebben, terwijl deze nu nog onwetend is, hij hem anders wil hebben als hij is, dus wil hij den Kleinias, die hij is, niet hebben, dus wil hij hem dood hebben. Hierop wordt Ktesippos, de vriend van Kleinias, niet weinig boos, en roept: ‘ik heet u liegen, dat ik hem dood wil hebben.’ Onmiddellijk komt Euthydemos zijn broeder te hulp en vraagt hij Ktesippos: gelooft ge werkelijk dat het mogelijk is om te liegen? En binnen de vijf minuten heeft hij Ktesippos bewezen, dat ieder gelijk

heeft in wat hij zegt en nooit liegt. Deze uitkomst maakt echter Ktesippos volstrekt niet kalmer, en door scherpe antwoorden haalt hij zich de berisping op den hals, dat hij onbeleefd is en scheldt. Sokrates wil hem wat doen bedaren, en geeft hem den raad in alle rust de wijsheid van de broeders af te wachten, - bij welke raadgeving Sokrates tevens aanduidt waar de knoop van Dionysodoros' strikvraag is gelegen -; Ktesippos neemt den raad aan, maakt zijn excuus, en zegt dat Dionysodoros hem verkeerd begrepen heeft: het was volstrekt niet zijn bedoeling om te schimpen, maar alleen om tegen te spreken, wat hem onjuist gezegd voorkwam. Terstond vraagt Dionysodoros, of hij werkelijk gelooft dat tegenspreken mogelijk is, en dwingt Ktesippos de onmogelijkheid toe te stemmen. De uitkomst is voor Sokrates aanleiding om te vragen, of het dan heelemaal onmogelijk is iets verkeerds te zeggen, en zoo ja, hoe iemand dan wijs kan heeten. Dionysodoros tracht Sokrates met een strikvraag vast te zetten, doch deze keer gelukt hem dat nog niet, en Sokrates heeft gelegenheid om zijn vriendschaplijk onderzoek met Kleinias weder op te vatten.

Tot dezelfde soort van bekwaamheid in komponeeren behoort de klimax, of liever de stortvloed van strikvragen, waarmede de broeders hun zitting eindigen, en waaronder zij eindelijk Sokrates zelven begraven. Sokrates zelf kan hun lagen niet ontgaan, als hij eenmaal er in berust heeft enkel met ja en neen te antwoorden zonder er toelichting aan toe te voegen, zonder opheldering te vragen; en hij moet toestemmen dat hij alwetend is of niets weet; dat hij de vader is van iedereen of geen vader; de broeder van een ieder of niemands broeder; ja, hij kan zich zelfs niet onttrekken aan het betoog, dat hij zijn eigen goden mishandelt en afranselt.

Artistieke bekwaamheden van deze kategorie worden tegenwoordig niet hoog aangeslagen; zij heeten akademisch en hebben de reputatie door een middelmatig mensch te kunnen worden nagevolgd; en het is zeker waar, dat iemand met overleg zijn compositie kan samenstellen, en toch een droog

ding leveren. Doch ook akademisch werk kan met virtuositeit worden opgevat, en de Euthydemus is zeker wel het beste bewijs hoe men een droog onderwerp, logische strikvragen, akademisch kan komponeeren en toch een blijspel als uitkomst verkrijgen, dat luchtiger en vroolijker is dan een der komedies van Molière. Plato werkte nu eenmaal met de uiterste behoedzaamheid en vlijt; hij produceerde, volgens onzen druk, gemiddeld per jaar niet meer dan twee en een half vel van bescheiden formaat, en dan kan er wel iets voor den dag komen, dat in alle kwaliteiten in orde is, wanneer men bovendien Plato heet en het in zijn macht heeft de impressie onder het componeeren niet uit het oog te verliezen.

Doch er valt in den Euthydemus nog meer te roemen dan de genoemde akademische eigenschappen, ook al worden dezen van alle kwaad ontheven door ze als met virtuositeit behandeld te kwalificeeren, want er is nog één eigenschap, die door geen overleg en uitrekening kan worden aangebracht, en van den eersten rang is. Ik spreek niet over den veelzijdigen en al-omvattenden stijl; ik spreek ook niet over de oplossing van het geraffineerd-literaire vraagstuk om vele bladzijden den dualis vol te houden zonder eentonig te worden, ik spreek over die uiterst precieuse en hooge dramatische kwaliteit, waardoor de lezer zich ieder oogenblik bewust is niet tegenover een enkel mensch, doch tegenover een gezelschap van verscheidene personen te wezen. In geen ander dialoog heeft Plato zich in dit opzicht zulk een voornaam dramadichter betoond als in den Euthydemus. Men gevoelt als de eristici een reeks vragen openen, hoe die moet werken op Sokrates, op Kleinias, en op Ktesippos. Men wordt gewaar een ensemble van vijf partijen, en iedere partij is de stemming, waarin elke persoon van het drama op ieder oogenblik gebracht is.

Geen drama kan deze eigenschap geheel missen, en ook in de andere dialogen ontbreekt zij niet; doch er is verschil. In het Symposion is een gezelschap van zeven sprekende personen bijeen, maar ieder van hen houdt een lange

rede, en daardoor ontbreekt de levendige wisselwerking. In den Protagoras zijn het haast enkel de sofist en Sokrates, die praten. De Phaedo geeft verscheidene sprekers, en voorzeker komen zij uit, doch de weemoedige stemming van het werk gedoogt de snelle opvolging van gevoelens niet. De Euthydemus echter ontleent zijn vroolijkheid juist aan het luchtige spel der samenwerking van vele partijen, en toont daardoor de kunst van Plato van een nieuwe zijde.

Een Plato-geleerde beweert, dat Plato met den Euthydemus de stelling heeft willen illustreeren door hem zelven ergens in het voorbijgaan opgeworpen: van den zelfden dichter is het om een komedie en een treurspel te maken.

Zeker is het, dat geen der dialogen zooveel op een vroolijke klucht gelijkt als de Euthydemus, en zij die Aristofanes er bij halen, hebben het zoo mis niet: er is evenals bij dezen dichter een overgroote hoeveelheid onbezorgde vroolijkheid gemengd met veel ernst in deze luchtige en gemeende parodie van de eristiek. Plato's bewondering voor Aristofanes is bekend, en indien men mocht zeggen, dat hij iemand de kunst heeft afgekeken, dan is het Aristofanes geweest en geen ander, van wien hij zich zulk een waardigen leerling heeft betoond, dat hij meer nog dan zijn meester zijn werk van het begin tot het einde op dezelfde hoogte heeft weten te houden, en een onberispelijke komedie gedicht heeft.

Een luchtig-ernstig blijspel over dialektische subtiliteiten, een klucht over een hoofdstuk der logika, kan men het karakteristieke van Plato's natuur scherper uitgedrukt vinden dan in dit feit? Altijd diepzinnig, altijd logikus, altijd redeneerend en altijd poeet, zoo was zijn aard; denken en redeneeren, doch kunst maken van beiden, nu eens een tragedie, dan een apotheose, dan een dithyrambe, dan een threnode, en in den Euthydemus ook een komedie, dat was zijn lust.

VI.

Ik wil ook deze studie eindigen met een beschouwing over wat Grote zegt van den door mij behandelden dialoog.

Het hoofdstuk van Grote over den Euthydemus, is, als al zijn artikels, zeer leerzaam en onderhoudend; geleerd zonder droogheid; helder van blik zonder hyperkritiek; wel voorzien van toelichtende mededeelingen; vrij van vooroordeel of althans nagenoeg vrij van vooroordeel.

Nagenoeg vrij: want zijn juiste meening, dat men in Plato's figuren niet te zeer historische portretten moet zoeken en zien; dat alle personen gemaakt zijn voor den dialoog waarin zij optreden, deze meening is door hem zelf overdreven in de toepassing, dat de Sokrates van den Euthydemus niets heeft van den werkelijken, doch opzettelijk is vervaardigd voor deze gelegenheid, waar Plato behoefte had aan een beminlijke tegenstelling tegenover de hatelijke figuren van Euthydemos en Dionysodoros.

Een overdreven toepassing is dit van een juist beginsel, waartegen Grote zich had kunnen behoeden, indien hij niet te veel op den denker Plato, of laat ik liever zeggen, indien hij meer op den kunstenaar Plato had gelet. Want de behulpzame en beminnelijke houding van Sokrates, die ons treft als een zacht-ernstige melodie, zij is niet enkel in den Euthydemus te vinden, men treft haar aan in den Lysis, men treft haar aan in den Charmides. Die houding is de houding van Sokrates tegenover bescheiden jongelieden van goeden aanleg en goeden wil, welke men *protreptisch* moest toespreken, zóó dus, dat zij niet werden afgeschrikt, doch aangespoord tot onderzoek.

Inderdaad, indien men de kwestie belangrijk vindt, of de Sokrates van den Euthydemus voor die gelegenheid verzonnen is, of een natuurlijke uiting van zijn persoon en zijn streven, dan heeft het verwaarloozen van den artistieken indruk Grote veel kwaad gedaan. Want deze indruk brengt terstond verband tusschen den Euthydemus, den Lysis en den Charmides, en hij doet ons opletten, dat de beminnelijkheid van Sokrates niet alleen diende om de eristiek te bestrijden, doch dat zij altijd werd gebruikt tegenover bescheiden jonge mannen. Niet dus heeft Plato een Sokrates-variëteit voor den Euthydemus gemaakt, hij heeft uit de

veelzijdige omgangswijze van Sokrates ééne houding genomen, welke hij voor dien bijzonderen dialoog uitnemend gebruiken kon.

Men vindt de hier aangeduide fout in Grote's gansche beschouwing van den Euthydemus terug. Want deze dialoog is niet gemaakt om haar mondelinge discussie in discrediet te brengen, doch om de averechtsche toepassing in de eristiek te bestrijden. De parodie is gericht tegen de eristiek, niet tegen de Sokratische dialektiek; tegen Euthydemus *cum suis*, niet tegen Sokrates; zij is een verdediging van het ware onderzoek, daar zij het onechte onderzoek ridiculiseert. Wanneer Grote zegt dat Sokrates ook een eristikus was, en meer dan Protagoras en Hippias, dus verwart hij het schijnbare en het wezenlijke. Die Sokrates niet goed kenden, hielden hem voor een soort van Euthydemus, doch Plato liet juist zien, dat Sokrates niets met zulk slag lieden te maken had: de eristikus is iemand die afschrikt van onderzoek en nadenken, en die schijn-weten wil doen zegevieren, en niets was verder van Sokrates dan deze bedoelingen.

Wederom, als Grote zegt dat Sokrates eristikus moest wezen om te gehoorzamen aan het bevel van den God in Delphi, volgens zijn eigen bekentenis in de Apologie, stelt hij de beteekenis van de eristiek verkeerd voor. Aristoteles' definitie van den eristikus, dat hij iemand is die wil overwinnen in de redeneering, is volkomen juist, geheel in harmonie met den Euthydemus, en in 't minst niet van toepassing op Sokrates. Sokrates' roeping, zooals hij die opmaakte uit het antwoord van Delphischen God, was niet, gelijk Grote zegt, om de menschen van onwetendheid te overtuigen, doch om hen te toonen, dat zij niet wisten, *terwijl zij meenden en schenen wèl te weten;* om de erfzonde te bestrijden, die hij zelfs bij eenvoudigen zoo algemeen aantrof, den waan van meer te weten dan het geval was. Het volgen van deze roeping ging geenszins samen met het afschrikken van onderzoek, en kon zelfs af aan toe ook achterwege blijven, als de toegesproken persoon weinig of niet bevlekt was met de erfzonde; als hij jong was, van aanleg,

en bescheiden; als hij iemand was als Lysis, als Kleinias, als Charmides, of als de Euthydemos van Xenophon, toen hij eenmaal zijn fout gemerkt had.

Grote vindt dat de gezindheid van den spreker niets met de wijsbegeerte te maken heeft. Deze meening is zeker dáár onjuist, waar de wijsbegeerte zelf in de personen van Sokrates, Plato en Aristoteles de gezindheid er wel bij haalde. Want Plato geeft zeer duidelijk te kennen, dat de gezindheid de grondtrek is van den eristikus. Alle strikvragen van de broeders zijn geen kinderachtigheden; de fameuse paradoxen van Antisthenes en Protagoras worden in den Euthydemus uitvoerig voorgedragen, - waarom? om te toonen, dat Euthydemus en Dionysodoros onnoozele lieden waren? Geenszins, want Plato heeft zelf met den meesten vlijt aan die vraagstukken gewerkt. Doch de broeders brengen die kwesties te pas, waar het geen voeg geeft, om het onderzoek te belemmeren, om de tegenpartij dood te praten, om zelf overwinnaar te schijnen, en daarom zijn zij eristici, en de vijanden van onderzoek en wijsbegeerte. Doch, zegt Grote, de geneeskunde is dezelfde, met of zonder doktersrekening. Zeker, over de voorschriften der geneeskunst geldt alleen de vraag of zij juist zijn of onjuist. Doch de geneesheer - dat is iets anders. Ik voor mij heb niet te klagen over kostelooze en toereikende hulp van medische vrienden, doch velen hebben ervaren, dat het secuurder is een betaalden dan een onbetaalden dokter te hebben, en in die streken van ons land, waar het zede is dat de predikanten gratis geneeskundige hulp krijgen, is het bekend, dat die brave lieden er tegen opzien om den dokter te laten halen, niet uit bescheidenheid, doch wijl dokter dikwijls zoo knorrig is als hij komt. En zoo heeft ook met dat niet onbelangrijke deel van de geneeskunst, dat men haar toepassing noemt, de gezindheid van den deskundige wel degelijk wat te maken, al zijn er van die braven, die met even groote toewijding hun bekwaamheid toepassen, hetzij de betaling goed, hetzij zij slecht, hetzij zij niet is.

Volkomen onjuist is dan ook Grote's bewering, dat het

epiloog van den Euthydemus vergeet wat vooraf is gegaan. Het voorafgaande was niet een argument voor de bestrijders van de dialektiek, doch een verdediging van dat vak tegen haar karikatuur, de eristiek; Euthydemus en Sokrates werden door een oppervlakkig publiek tot één soort gebracht, en tegen die dwaling is Plato in zijn parodie te velde getrokken. Hij is niet meer dan enkel consequent wanneer hij in zijn epiloog, dialektiek en wijsbegeerte als voorwerpen van ernstige studie aanbeveelt, en indien Sokrates aan Kriton geen leermeester kan aanraden, hij blijft zich zelf, bescheiden over zijn bekwaamheid en zich bewust van zijn goede methode, en Kriton weet in allen geval dat er een verschil is tusschen eristiek en onderzoek, en welke methode een wijsgeerig mensch behoort te volgen.

Het zou mij niet verwonderen, als Plato zijn eigen methode bedoeld had. -

Om nog eens op de gezindheid en de wijsbegeerte terug te komen, ik ken van de moderne schrijvers er maar een, Dühring, die in zijn historie der filosofie, de wijsgeeren niet minder beoordeelt naar hun uitkomsten, dan naar hun moreele gezindheid, en hoewel ik niet gaarne alle gevolgtrekkingen van dien schuimbekkenden denker voor mijn rekening zou willen nemen, het komt mij voor, dat zijn beginsel veel waarde heeft. Al was het alleen maar daarom, dat de methode van hem, die zuiver wijsgeerig is, een grooter waarborg van betrouwbaarheid in zich draagt, dan van den ander, die een resultaat tracht te verkrijgen met bedoelingen buiten de wijsbegeerte gelegen. Indien men meent, dat de eristiek het onderzoek in den weg staat, heeft men tevens haar nadeel ingezien en de beteekenis van de gezindheid des zoekers voor de wijsbegeerte. Doch ook zonder voordeelen is zij niet geheel, want de zucht om te schitteren en te overwinnen doet vraagstukken vinden, waar de goede trouw niet zoo licht op stooten zou, en deze vraagstukken zijn dikwijls uiterst belangrijk. Met groot recht zegt Grote daarom, dat men de vraagstukken van Euthydemus niet geheel wegwerpen moet; zij zijn een onderzoek ten volle

waard, en Plato die ze in zulk een overvloed aanbracht, en Aristoteles die ze systematisch onderzocht en oploste, zij zijn niet beneden hun waardigheid gedaald, doch hebben een dienst bewezen aan de wijsbegeerte; vele vraagstukken van Euthydemos bevorderen door hun onderzoek en oplossing de opheldering des verstands, en ontelbaar is het aantal verwarringen door een ieder ter goeder trouw in het gesprek en het onderzoek begaan, wier wezen verwant is aan den logischen fout van de vraagstukken door Euthydemos en Dionysodoros met onwijsgeerige bedoeling aangeboden.

Jan. '93.

Aanteekening,

behoorende bij blz. 356 noot. Vergelijk de volgende uiting van E. Zeller.

Alle diese Hindeutungen auf die Philosophie seiner Zeit und ihre Litteratur waren nun ohne Zweifel den ersten Lesern der platonischen Schriften volkommen verständlich; und auch wir würden mit ungleich grösserer Sicherkeit über sie urtheilen können, wenn uns von jener Litteratur mehr erhalten wäre, als die wenigen Ueberreste derselben und die dürftigen Mittheilungen Dritter, auf die wir jetzt für ihre Kenntniss beschränkt sind. Wir würden dann gewiss auch noch viele weitere Beziehungen ähnlicher Art in platonischen Stellen entdecken, welche uns jetzt zwar vielleicht den Eindruck machen, dass sie bestimmte Zeiterscheinungen im Auge haben, deren geschichtliche Deutung uns aber desshalb unmöglich ist, weil es uns an den Mitteln fehlt, diese Erscheinungen nachzuweisen. Aber so nahe die Versuchung liegen mag, auch in solchen Fällen die Personen, Annahmen und Schriften ausmitteln zu wollen, auf die Plato anspielt, so schlüpfrig ist doch die Bahn, auf die man sich bei diesem

Versuche begibt, eben desshalb, weil wir mit den Umständen, unter denen Plato's Schriften verfasst wurden, viel zu unvollständig bekannt sind, um überall angeben zu können, welche Ansichten, welche Personen, welche Aeusserungen dieser Personen er im gegebenen Falle berücksichtigt; auch ephemere Erscheinungen, Vorfälle, deren geen Schriftsteller erwähnt, Worte, die in der Litteratur keine Spur zurück-gelassen haben, können Plato bald zu einem flüchtigen Seitenblick, bald zu einer eingehenderen Erörterung veranlasst haben; wer wäre da eingebildet genug, um zu meinen, dass es ihm gelingen werde, alle Andeutungen dieser Art aus unserer lücken- und trümmerhaften Kenntniss der Erscheinungen, auf die sie gehen, zu deuten? - Aber schon die-jenigen Fälle, in denen uns diese Deutung mit Sicherkeit oder wenigstens mit geschichtlicher Wahrscheinlichkeit möglich ist, reichen aus, um uns zu überzeugen, wie wenig sich Plato als Schriftsteller, und ebenso gewiss auch als Lehrer, auf die einsame Höhe seiner eigenen Spekulation zurückzog, wie er vielmehr mit der vielseitigsten Theilnahme mitten in der geistigen Bewegung seiner Zeit stand, und wie lebhaft e r selbst in ihre wissenschaftlichen Kämpfe als eine der streitenden Parteien eingriff.

Dit citaat is genomen uit een verhandeling van Zeller in het Archiv für Geschichte der Philosophie, 1892, V. 2. blz. 183.

Ik dank de bekendheid met dit opstel, alsmede met andere literatuur over den Euthydemus, aan de welwillendheid van Dr. H. Was, die mij ook met persoonlijke inlichting van dienst was.

Nederlandsche Politiek.
Indrukken van den dag.

Naarmate de conservatieve burgerij meer den tijd heeft gehad om over het voorgestelde kiesrecht zich beangst te maken, organiseert zich hare oppositie tegen het bescheiden voorstel. Uit de geleerde wereld kwamen de heeren Buys en Spruyt te voorschijn met vele wichtige bezwaren en versch opgerakelde ideeën, hoe een nieuw zeer beperkt kiesrecht er wel kan uitzien. Zij werden vergezeld door het Haagsche Dagblad, den Nieuwen Rotterdammer en de Tijd, om van de mindere goden der journalistiek te zwijgen. En vooruit was reeds lang, al tandakkende, geloopen de heer J. Versluys met eene brochure in iedere hand, en drie[1)] anonymi uit Burgerplicht als zijne schildknapen.

Een krijgsgedruisch van beteekenis.

En daarmeê houdt het niet op. De ridderschap van den buidel steekt in de Eerste Kamer de hoofden bijeen en klaagt in een verslag voor ze klagen màg.

En de laatste ban komt in 't geweer. De gepensioneerde hoofdambtenaren, generaals en admiraals in den Haag zijn bijeen en maken - zoo zeggen de kranten - een ‘beweging’, recht tegen Tak's kiesrecht in. Geen podagra houdt

1) Eene motie van den heer Versluys in Burgerplicht verwierf *vier* stemmen.

hen thuis; voor den Noordoostenwind zijn zij onvervaard; ze komen op de markt en roepen: wee, wee. De ombertafeltjes in de Besognekamer staan verlaten. 't Is nu geen tijd van gekken. Geen potspel meer; de laatste rooie is gestopt als een voorteeken hoe ze allen zullen verdwijnen door den welgemikten stoot der oude garde.

Zou nu de strijdmacht voltallig zijn? Of wachten we nog de ‘partij der orde’ van den Groninger notaris?

Wat zal de heer Versluys als hij even omkijkt, versteld staan over zooveel deftigheid van uniform en galarok in zijn gevolg. 't Voordansen voor zulk een troep van strijders wordt een groote eer. Maar ook groot gevaar. Zal de onstuimige man er 't politieke leven bij inschieten?

De Eerste Kamer ging wel buiten haar boekje met nu reeds in een voorloopig verslag de kiesrecht-ontwerpen te bespreken, en moest zich - zij de constitutioneele - eene vrij scherpe terechtwijzing over haren haast laten welgevallen, maar het loont toch de moeite na te gaan wat zij zegt. De werken van de genoemde publicisten hebben reeds thans nagenoeg alleen antiquarische waarde; wat er nog een poos van blijft zal te vinden zijn in het voorloopig verslag van de Tweede Kamer, waaraan men heet bezig te zijn. Maar de Eerste Kamer houdt er altijd den historischen draad in, en wat zij later zegt zal worden gebouwd op den nu gelegden grondslag, dien we dus wel even mogen bekijken.

Er komt een ‘waarschuwende stem’, niet alleen omdat de inzichten der regeering dezen waarschuwenden leden reden tot bekommering geven, maar ook omdat zij voor de regeering van belang achten, dat deze húnne inzichten kenne.

Alsof men zoo zeggen wou: zie, de wet komt ook nog bij ons terecht, zorg nu maar vooraf dat wij ze kunnen aannemen.

En dan volgt een zinnetje dat het gansche stuk afdoende kenmerkt.

‘Het volk, oordeelden (sommige leden), heeft behoefte aan zorg voor zijne stoffelijke belangen, niet aan uitoefening van kiesrecht.’

Dit zinnetje, uitgesproken in de koude dagen van Januari 1893, verdient historisch te worden. Het volk heeft behoefte aan zorg voor zijn stoffelijke belangen. Wel zoo, - stoffelijke belangen zegt u? Heeft het volk daar nu pas behoefte aan, of misschien al een paar maanden?

Het is volkomen waar, dat de behoorlijke verzorging der stoffelijke belangen voor het volk meer waarde heeft dan uitgebreid kiesrecht. Het is een waarheid als een koe. Want kiesrecht is maar weinigen doel, voor de groote menigte is het middel. En elk kiesrecht, dat kamers geeft, die de belangen van allen gelijkelijk en goed behartigen, is goed. Maar de ervaring leert dat de stoffelijke en ook andere belangen der niet vertegenwoordigden deerlijk worden verwaarloosd. Uit die ervaring is de beweging geboren die het algemeen kiesrecht zal veroveren. En om nu te spreken van de verzorging der stoffelijke belangen *tegenover* de uitbreiding van het kiesrecht, zie, dat klinkt, als het gezegd wordt in de kringen die sinds zoovele jaren bijna alles hebben nagelaten, als eene bespotting. Vooral omdat in hetzelfde verslag, zonder dat van tegenspraak blijkt, de regeering wordt aangespoord tot behoedzaamheid in de arbeidswetgeving, en men zich verbaasde dat er voornemens bestaan om den arbeiders die indirect in Rijksdienst zullen zijn, bij de bestekken een zeker loon en een maximum van arbeidstijd te waarborgen. Waar blijft de zorg voor de stoffelijke behoeften, als tegen de eenvoudigste maatregelen reeds dadelijk zoo sterk wordt gereageerd?

Eene tweede opmerking luidde, dat uitbreiding van het kiesrecht ‘op en om zich zelf’ verkeerd is.

Bedoeld is, zooals uit het vervolg blijkt: men mag het kiesrecht wel verbeteren, en komt dan tegelijk uitbreiding, ons wel; maar men moet niet eerst zeggen: ik wil meer kiezers hebben, nu ga ik een wetje maken om ze te krijgen. Want dat zou uitbreiding ‘op en om’ de uitbreiding zijn,

en voorzichtige staatslieden willen alleen uitbreiding ‘op en om’ de verbetering. En nu het kenmerk van geschiktheid geen geschiktheid bewijst en de welstandsbepaling in strijd is met de grondwet, is het voorstel geen verbetering, ‘op en om’ welke alleen uítbreiding mag gebeuren.

Wat een omhaal van woorden, om te zeggen: heer minister, gij stelt te veel kiezers voor; wij willen er minder, want het volk heeft aan kiesrecht geene behoefte, maar wel aan verzorging zijner stoffelijke belangen.

Zoo loopen we in een kringetje. De niet maatschappelijk bevoorrechten zagen hunne stoffelijke belangen jaar op jaar grovelijk verwaarloozen. Wie van hen zich van zijn toestand rekenschap geeft, vraagt kiesrecht. En de Eerste Kamer zegt: Nee jongen, wat heb je daar nou aan? Je stoffelijk belang, daar zit het 'm in.

Er is iets naiefs in die manier van doen. Iets waaruit blijkt dat deze oude heeren door hun land rondloopen zonder iets te zien van wat er in de menschen omgaat. Wie nu nog gelooft dat de arbeiders zich met zulke praatjes voor den vaak zullen laten afschepen, dat is een merkwaardig man. Men zou er een willen bewaren, altijd, als heugenis aan oude tijden, aan die deftige zelfgenoegzaamheid, waaronder zooveel hardvochtigheid zich verbergt.

Intusschen laat het afdeelingsverslag der Tweede Kamer zich veel langer dan noodig kan zijn, wachten. Men zal, nu het ontwerp der bedrijfs- en beroepsbelasting geheel moet overgemaakt worden, toch wel geen kans meer zien om die wet vóor 1 Mei in het Staatsblad te krijgen. Waarom dan nu niet de behandeling van het kiesrecht bevorderd en den heer Pierson wat tijd gelaten. Want al werd hij ook, tijdens den arbeid der afdeelingen, aldoor op de hoogte gehouden van de bezwaren, het voorloopig verslag is zoo vernietigend, dat de Kamer blijkbaar eene geheel nieuwe wet verwacht. 't Is net als indertijd met mijn Fransche thema's; als ze erg slecht waren, kwam er een dikke streep inkt door, en er onder: overmaken. Dat kostte tijd, en zoo zal het hier ook gaan, in een ommezientje

komt de heer Pierson niet klaar. Was nu het afdeelings-verslag over 't kiesrecht half Januari gekomen, dan kon vóor Paschen de discussie al zijn begonnen, en dan hield men den zomer voor den minister van financiën beschikbaar.

Maar, zoo schijnt het niet te mogen gaan.

De strijd is dus nog wat uitgesteld. 't Zal een merkwaardig gezicht zijn, menig tegenstander naar het onsterfelijk voorbeeld, zijn ‘draai’ te zien nemen, als de heer Tak van Poortvliet de voorgestelde uitbreiding handhaaft. En dat zal hij; er is alle reden om het te verwachten. Dan zullen de Kamers zich wel ernstig bedenken eer zij eene crisis uitlokken.

De heer Versluys - daar zie ik hem werkelijk weer - weet er wat op. Hij zegt: ‘De gevolgen van een verwerping der kieswet zijn m.i. duidelijk. De minister die de wet voorstelde, zal moeten vallen, maar niets wettigt, dat een geheel ministerie zou moeten aftreden.’

In die enkele woorden ligt een zeeën-diep begrip en eene pyramiden-hooge kennis van het wezen van den constitutioneelen staat. Zoo'n meer dan verdubbeling van het aantal kiezers, dat is zoo maar een grapje van den minister van binnenlandsche zaken. Misschien hebben de andere ministers het ding niet eens gelezen. Neen, als de Kamers Tak op de vingers tikken en zijn ontwerpje - 't is immers maar een wetje - verwerpen, nu dan gaat Tak weg; voor hem weer een ander.

Wel, meneer Versluys, meneer Versluys! Dat had ik toch niet van u gedacht. Ik had met zooveel plezier die beide boekjes gelezen. Kijk, dacht ik, hij geeft, uit oude gewoonte, lager onderwijs in de politiek aan achterhoeksche kindertjes, en hij praat er maar een beetje op los; vergt, als bekwaam paedagoog, van de hersentjes niet meer inspanning dan ze dragen kunnen. En wat blijft hij zich daarin gelijk, van pagina tot pagina.

Zoo lees ik voort tot pagina 55 van nommer twee, en toen sloeg ik om, en daar zag ik staan: NOTEN. Ik dacht: daar komt eindelijk wat voor groote menschen. En

daar las ik me dat zinnetje: minister Tak moet alleen aftreden, Kamers verwerp maar lustig, het kost je maar een minister van binnenlandsche zaken, en die krijg je wel weêr. De noten ook al voor kinderen, dat viel me tegen, daar dacht ik nu eens wat te kraken te krijgen. 't Bedierf mijn plezier van de boekjes, en ik spreek er dan ook niet meer over.

De crisis zou onvermijdelijk eene kamerontbinding ten gevolge hebben, want de kiesrechtontwerpen zijn natuurlijk in overleg met de kroon ingediend, en logisch zou deze hare medewerking aan een beroep op de nu-kiezers niet kunnen weigeren. Dit zou een uitstel beduiden, maar een uitstel dat zekere voordeelen zou meêbrengen.

Laten thans genoeg conservatieven zich overhalen om aan de ontwerpen eene meerderheid te bezorgen, dan komt het niet zoo gauw tot eene zuivere afscheiding der parlementaire partijen. Integendeel, dan is een nieuwe bond gesloten tusschen de verschillende bestanddeelen der liberale partij, berustende op de hemel weet wat voor compromis. Dan begint het oude leventje weer, ook onder het nieuwe kiesrecht. Wordt echter de kamer ontbonden, en moeten nieuwe verkiezingen, alleen met het oog op de kiesrecht-ontwerpen, plaats hebben, dan is er kans op de scheiding der ongelijksoortige elementen, en op een beetje gezond politiek leven. Het algemeen kiesrecht, ook al werd dit ingevoerd, zou ons noch van de liberalen, noch van de conservatieven in de Kamer berooven; maar zoo de kiesrecht-crisis kon teweegbrengen dat ze ieder hun eigen hoekje kozen tegenover elkaar, zooals 't eerlijken tegenstanders betaamt, dan zou dàt reeds een resultaat van zeker belang zijn.

Het zal een zware strijd worden. Maar, de heer Tak zal niet zonder steun zijn. De heer Van Houten, voor Pierson een trouwe schildknaap, zal den collega niet in den steek laten.

Mr. Van Houten behoort tot de politieke auteurs, die ik altijd nog gaarne eens opsla.

Toen in het voorjaar van 1881 de Tweede Kamer de

bekende motie van de heeren Van Delden, Idzerda en Van Rees had aangenomen, en wel met algemeene stemmen, heeft de heer Van Houten een artikel in de *Vragen des Tijds*[1] geschreven, dat nog altijd zeer lezenswaardig is. De motie noemde herziening van het kiesrecht wenschelijk.

Mr Van Houten betoogde toen, dat de census moest worden afgeschaft. Ook de toevoeging van capaciteiten, toen door menigeen verdedigd, zou het stelsel niet redden. Algemeen kiesrecht luidde de conclusie. 'Zoo de regeering' - schrijft de heer Van Houten (p. 28) - 'de invoering van het algemeen stemrecht, behoudens uitsluitingen wegens gegronde redenen, voorstelt, krijgt de zaak haar beslag.' En verder: '.... de sympathieën des volks zouden zich onweerstaanbaar uiten, indien de uitroeiing der kwaal (de census) zelve werd voorgesteld. Met en door het initiatief der uitvoerende macht is de noodige ingrijpende hervorming reeds nu bereikbaar. In zoover is de zaak dus voor beslissing rijp, en behoeft men niet nog verdere verschijnselen van des-organisatie van den staat af te wachten, om er toe te kunnen geraken.'

Nu, na elf jaren, heeft de uitvoerende macht initiatief genomen, en kan dus eindelijk de heer Van Houten tevreden zijn. Vooral tevreden omdat zijne positie in de Kamer thans veel sterker is dan in 1881, en hij voor de uitvoerende macht een krachtige steun kan zijn.

Ik zou veel uit deze brochure willen overschrijven. Liefst zag ik ze herdrukt, omdat zij stevige bestrijding bevat van menigen aanval, ook in dezen tijd tegen uitbreiding van kiesrecht gericht.

Tot enkele citaten zal ik mij bepalen.

(Pag. 7, 8.) 'Niemand kan toch zoo naief zijn te meenen, dat eene Kamer de herziening van het kiesrecht wenschelijk zou verklaren, en tevens die herziening langer zou verschuiven.'

1) Afl. van Sept. 1881. Ook als brochure verschenen. De aangehaalde pagineering is die der brochure.

(Pag. 14, 15.) '.... waar het de sociale quaestie bij uitnemendheid, de waardeering der wederzijdsche eischen van arbeid en kapitaal, geldt, is de census wel partijdig. Het kapitaal wordt daardoor *partij* en *rechter* tegelijk.

'*Wezen* en *doel* van den census is, de loontrekkenden uit te sluiten van de samenstelling der wetgevende macht, en hun elken anderen invloed, behalve de eerbiedige maar niet door kiesrecht van grondige en onpartijdige waardeering verzekerde petitie te ontzeggen. De census strekt, om de loonarbeiders aan het billijkheidsgevoel der wederpartij over te leveren. .... Een philanthropisch, bemoeiziek liberalisme, dat beter dan het volk zelf meent te weten wat het behoeft, laat de census toe. Ook een anti-bureaucratisch liberalisme, 't welk *tant soit peu* het beginsel in werking brengt, dat het volk niet is voor de ambtenaren, maar de ambtenaren zijn voor het volk. Eenigermate zelfs een goed -geefsch liberalisme, doch dit onder voorwaarde, *dat het steeds zorge, zoo min mogelijk succes te hebben*.[1)] Voor een democratisch en economisch liberalisme, dat voor aller recht en belang gelijkelijk wil waken, en bij de vorming zijner idealen niet naar de belangen der censuskiezers vraagt, is bij het tegenwoordig kiesstelsel geen plaats. Men waardeert het met woorden, maar steunt het niet met daden.'

Deze woorden zijn evengoed voor heden als voor het liberalisme van 1881 geschreven. Het is dat democratisch en economisch liberalisme, waarin de Liberale Unie thans blijkbaar de toekomst harer partij ziet. Kan dit in de partij zegevieren, en de behandeling van het kiesrecht zal het leeren, dan zou het dwaasheid zijn te ontkennen dat zij nog eene belangrijke rol heeft te vervullen. Ook dan zal zij niet zoo heel ver de grens van haar klassebelang overschrijden; maar er zullen elementen in de vertegenwoordiging komen, die haar aanvuren, en de weg zal gebaand zijn voor de sociale wetgeving, de economische hervorming op kleine

1) Deze cursiveering is niet van Mr. v. H.

schaal, die de onmisbare grondslag moet zijn voor de verdere ontwikkeling der maatschappij. Er zijn velen, die hetzij onder de radicalen zich hebben geschaard, hetzij sociaal-democraat zijn, of, zooals de schrijver van dit stukje, meenen zich buiten de politieke partijen van deze dagen te moeten houden, - die sneller ontwikkeling der dingen verwachten. Maar het meest uitgebreide kiesrecht vermag niets, wanneer de arbeider niet eene betrekkelijke economische zelfstandigheid heeft erlangd, en in de zeer gemengde Kamer, die na invoering van het nu voorgestelde kiesrecht is te verwachten, zal dat economisch liberalisme - men zou ook kunnen zeggen de partij der sociale politiek - hem aan die betrekkelijke zelfstandigheid moeten helpen. Het zal dan aan zijn eigen vernietiging meêwerken, want als eens de arbeiderspartij door kennis en zelfstandigheid de macht zal hebben verkregen, die het aantal alleen haar niet schenken kan, zal zij de dingen economisch heel anders bekijken. Maar men zal dien trap niet kunnen overslaan, en ook al mocht eene revolutie tijdelijk een grooten sprong doen, als de maatschappij na de koorts weer tot bewustzijn komt, zal zij den rustigen gang harer ontwikkeling hervatten op het punt, waar die door de geweldige uitbarsting is afgebroken. Maar dan, onder sterker impulsie, met rasscher schreden.

Wat *in* de liberale partij gebeurt, is wel degelijk voor de arbeiders van groot belang, want de tijd waarin men met haar niet meer te rekenen zal hebben, is nog niet nabij. Voor wie hare spoedige vernietiging voorspellen is de wensch vader der gedachte. De objectieve toeschouwer kan aan dat voorspellen niet meêdoen.

Dit is niet troostrijk voor hem die begaan is met de groote ellende dezer tijden, en minder nog voor hem die de ellende ondergaat. Maar zie eens wat een moeite het kost om dit eenvoudige kieswetje te krijgen, waarbij het overgroot aantal der meest belanghebbenden zich passief houdt. Men wordt wel gedrongen tot de conclusie, dat de klassenstrijd nog maar aan de voorpostengevechten is, en de arbeidersklasse nog van het oogenblik vèr verwijderd, waarop zij zich

tegen het Kapitalisme opgewassen zal mogen noemen. Het aantal doet zoo weinig af bij de bepaling der krachtsver houding. Organisatie is alles, en eene deugdelijke organisatie is slechts mogelijk als een aanzienlijk deel der individuen moreel en intellectueel krachtig is. En eer men dit van den arbeidersstand van Nederland zeggen kan, moeten er geslachten verrijzen, die andere geestelijke en lichamelijke voeding hebben genoten dan de omstandigheden van deze dagen voor hem bereikbaar maken.

Of deze verbetering al dan niet na eene geweldige uitbarsting van meer of minder omvang zal komen, zal - buitenlandsche invloeden nu eens niet gerekend - hoofdzakelijk afhangen van de plaats die de zich noemende sociaal-politieke partij in ons staatsleven zal innemen. De radicale partij zal bij haar worden ingelijfd, of althans in nauwe vriendschapsbetrekking tot haar moeten staan. Het is te hopen dat de herinnering aan sommige krasse uitingen van partijdrift aan dergelijke samenwerking niet mogen in den weg staan.

Er is trouwens juist terwijl ik dit schrijf, eene passieve toenadering merkbaar, die mij zeer heeft getroffen. Bij de verkiezing te Leeuwarden is de liberale tegencandidaat van den heer Gerritsen niet door liberale woordvoerders bijgestaan. De heeren Borgesius en De Kanter, voor de taak als aangewezen, bleven, ook toen Gerritsen gesteund werd door menschen van beteekenis uit zijn politieken kring, stil thuis, en de heer Troelstra moest zich vergenoegen met locale hulp, met - zou ik als het niet te oneerbiedig was, willen zeggen - plattelands-schutterij. Dit bewijst, dat voor den linkervleugel der liberale partij de aanneming van de kieswet thans van grooter belang is, dan de versterking van het partijgeheel zooals dat nu bestaat. Ware de kieswet niet aanhangig en nieuwe partijvorming niet in uitzicht geweest, dan zouden te Leeuwarden ook van liberalen kant zeer zeker geregelde troepen in 't vuur zijn gebracht.

Ook de sociaal-democratische partij gaat, dunkt mij, allengs eene andere toekomst tegemoet. Zij heeft op haar laatste congres verklaard, dat zij niet ‘gelooft’ aan ‘het geleidelijk ingroeien der bestaande maatschappij in eene socialistische’; maar dat zij integendeel beoogt ‘de omverwerping der bestaande maatschappelijke orde met alle haar ten dienste staande, wettelijke of onwettelijke, vredelievende of gewelddadige middelen’. Hierbij dient dadelijk te worden aangeteekend, dat ‘gemeene’ middelen door een der sprekers, onder instemming der vergadering, werden uitgesloten.

Het is karakteristiek dat de heer Domela Nieuwenhuis in de woorden zelf van deze motie zijne belijdenis kenschetst als die van een ‘geloof.’ De geheele motie is eer de uiting van toorn en haat, dan de uitspraak van eene op redeneering gegronde overtuiging. Zij is eene welsprekende uiting van de tactiek des leiders, die altijd meer gericht is op het bijeenhouden der massa van zijn volgelingen dan op het vormen van eene wèl beraden kern. *Recht voor Allen* bevat soms zeer goede artikelen, maar het grootste deel is vleierij van de minst wenschelijke qualiteiten der volgers. Elke vergadering is goed geslaagd, elke spreker is boeiend en helder, elke sociaal-democratische opinie staat muurvast voor alle tijden. Van de zoo noodige critiek in eigen kring nagenoeg geen spoor. Daarentegen is alles wat daarbuiten ligt, uit den booze. Alle bourgeois zijn boeven of daaromtrent. Alle streven naar partieele verbetering is lapmiddel of, erger nog, poging om de arbeiders er nog beter onder te houden. Dit alles is onzin.

De heer Nieuwenhuis ontgaat het lot niet van de volksleiders van professie, en meenende zijne partij te beheerschen, is hij de dienaar van de minst nadenkenden onder zijne volgelingen. Hij zal vroeg of laat bespeuren dat hij op niet zeer vasten bodem staat. Jammer dat hij uit de Kamer is, die op den duur eene opvoedende kracht op hem zou hebben doen gelden, welke hij in zijne omgeving niet vindt. Met jokkentjes en vleierij, en eene enkele klankrijke motie, maakt men geen politieke partij.

Dit zijn tijdelijke euvelen; waarop men in later dagen zal terugzien als op verklaarbare verschijnselen, eigen aan eene partij in hare kinderjaren.

Aan het socialisme doet dat alles geen kwaad. Het socialistisch sentiment breidt zich allengs sneller uit over de beschaafde wereld, en de omstandigheden, zoo treurig als ze zijn, worden bij den dag gunstiger voor zijn groei. Onder den invloed mede van dat sentiment, geenszins alleen onder dien der ontwikkeling van de materieele verhoudingen, zullen de middelen worden gezocht en gevonden om tot een beter en eerlijker samenleven der menschen te geraken. En - het is reeds dikwijls gezegd - we leven snel. Als ik naga hoe in de niet talrijke jaren sedert ik begonnen ben de verschijnselen, zooveel ik vermag, na te gaan, de denkbeelden over de samenleving zijn gewijzigd, dan zou ik geneigd zijn het vermoeden uittespreken, dat ernstige veranderingen zich niet zoo heel lang zullen laten wachten.

Met of zonder grooten schok?

Dat zal afhangen van het inzicht in de toestanden, dat in de regeerende kringen, zoo juist genoemd de kapitalistische, langzamer dan elders aan den dag komt. En indien dat inzicht verkregen is, zal het dan sterk genoeg zijn om in den strijd met de zelfzucht de zege te behalen?

Zoo niet, dan is de schok onvermijdelijk. En dan zal het niet zijn een operette-revolutie, bij plechtige motie met meerderheid van stemmen als geoorloofd en raadzaam verklaard, maar eene uitbarsting van vertwijfeling van een hongerend volk, eene uitbarsting welke slagboomen en afpalingen zal verbrijzelen en plaats zal maken voor nieuwe denkbeelden, die, belichaamd, snel de open ruimte zullen vullen. Als dit onweer moet losbarsten, zal het fel zijn en veel vernietigen, wat te behouden groote waarde heeft. Maar als de zon weer door de wolken breekt, en de volken na den roes der vernielzucht aan het opbouwen zullen gaan, dan zullen we elkander en de dingen in een ander licht zien, en wij zullen ook weer geen volmaakt, maar toch veel beter werk leveren.

Een dergelijk resultaat zou zeker ook langs de paden des vredes zijn te bereiken. Maar waarschijnlijk is dat niet.

Er rust een fatum op de regeerende klassen, die nagenoeg alles verkeerd aanpakken, en voor wat ze doen, de oogenblikken kiezen, waarop hunne maatregelen den bevredigenden indruk ten eenemale missen.

De Commissaris der provincie Groningen heeft aan de burgemeesters eene circulaire gezonden, waarin zeer goede opmerkingen en raadgevingen staan. En wanneer kwam dat stuk? Na een week of wat van plaatselijke oproertjes. Deze ambtenaar en zij met wie hij overlegt, hebben toch die meening niet zoo in eens opgedaan. Waarom is die circulaire niet uitgevaardigd, toen de winter begon? Men weet toch, dat het koude jaargetij alom de armoede vermeerdert en haar hier en daar ondragelijk maakt.

De Amsterdamsche Raad beantwoordt de vraag der werkeloozen met de grove Foezel-uitspraak: ‘ik doe het niet.’ En de burgemeester brengt haar over in termen die er werkelijk niet op berekend zijn den indruk te verzachten. Wat gebeuren moest, gebeurde; er kwamen oploopen en vechtpartijen met de politie. En *daarna* steken eenige ingezetenen de hoofden bijeen om wat voor de werkeloozen te beramen. Waarom niet vroeger?

Welke conclusie moet het volk hieruit trekken? Er helpt geen verbloemen aan, in het volk vestigt zich de overtuiging, dat het maar de tanden heeft te laten zien om wat gedaan te krijgen. Als die leer allengs meer ingang vindt en dergelijke onlusten zich herhalen, aan wien ligt dan de schuld?

Zoo de armenwet. Men wil van alles doen vóor het kiesrecht, maar het meest noodige niet. Particuliere en kerkelijke bedeel-corporaties zijn in verhouding tot hare taak doodarm, en de gemeenten zijn gebonden aan de ‘volstrekte onvermijdelijkheid’. Hier en daar wordt dat voorschrift wat meer menschelijk opgevat, maar het is toch voorgekomen dat bezuiniging op dezen post werd voorgespiegeld aan den Amsterdamschen Raad, zonder dat uit deze vergadering één kreet van woede en verontwaardiging zich deed hooren.

En hoe is de revolutie-motie van den den heer Nieuwenhuis begroet? Ook al met eene vrees, die wijs beraad uitsluit.

De Friesche schoolopzieners bedreigen elk onderwijzer die ‘middelijk of onmiddelijk’ den sociaal-democratischen bond steunt, met ontslag. Ten minste met eene voordracht tot ontslag, want niet zij, maar de Gemeenteraden en Gedeputeerde Staten hebben te beslissen.

Ik wil nu niet eens spreken van de poging die hierin ligt om een categorie van burgers tegen de bedoeling onzer staatsinstellingen in, te muilkorven.

Wat zijn die socialistische onderwijzers in Friesland en elders? Het zijn meest jongens uit het volk, die de ellende zooal niet ondervonden, dan toch van zeer nabij gezien hebben. En nog dagelijks zien, omdat ze waarnemen hoe hun leerlingen gevoed, gekleed en gehuisvest zijn. Elke schooltijd versterkt hunne overtuiging dat de stoffelijke ellende de geestelijke armoe moet bestendigen. Met den grootsten ijver voor hun mooie taak, zien zij hun inspanning bijna zonder resultaat blijven. Als ik hen dan in 't openbaar hoor zeggen, hoe deze dingen zijn, dan ben ik verheugd, omdat door niets krachtiger het geweten der natie kan worden gewekt dan door de stem die de mishandeling verkondigt van zooveel weerlooze kinderen.

Er wordt omtrent onze maatschappelijke toestanden geen getuigenis van meer waarde afgelegd, dan dat van deze onderwijzers, als ze betoogen dat gebrek aan voedsel de vatbaarheid voor leeren voor een goed deel vernietigt. Dat is het verband tusschen de armoede en de toekomst onzer samenleving onweersprekelijk aangetoond.

Dat nu elke hunner uitspraken boven bedenking verheven, elke door hen verkondigde theorie volkomen juist zou zijn, wie zal het beweren? Maar wat doet het er toe? Uit hun optreden blijkt dat zij hart voor hun werk hebben, dat zij niet tevreden zijn met de formeele plichtsbetrachting van enkele uren lesgeven, dat zij de kinderen beschouwen als aan hun toevertrouwd, om er de grondslagen van een wezen-

lijk menschwaardig leven in te leggen. Zij willen, als werkers met een hart, vruchten zien van hun arbeid, en als die vruchten uitblijven, sporen zij de oorzaken daarvan na.

Wijt het niet aan ons, zeggen zij, - ook uit instinct van zelfverdediging, - als er weer een geslacht opgroeit in onkunde en verdierlijking van velen.

En die menschen wil het Friesche schooltoezicht den mond snoeren. Dat is nu het laatste woord van deze toezieners en raadgevers. Zij, de meerderen in ontwikkeling en positie, hebben op hun invloed geen vertrouwen meer; zij slagen niet in 't overreden en roepen den sterken arm te hulp. Wat een erkentenis van onmacht, wat een val!

Zou men nu denken, dat men die wel eens wat wilde, maar toch heel genereuze jongens met zoo'n circulaire kan temmen? Er zullen zijn die zwijgen in 't openbaar om den wille van het brood, maar zij zullen in 't geheim te sterker propageeren. En van wie niet zwijgen, kan men er eenigen ontslaan, die het van revolutie droomende deel van het proletariaat zullen versterken met de kracht hunner kennis en intelligentie.

En wat is er dan gewonnen?

Zoo zij socialisten in de school waren, de kinderen les gaven in revolutie-maken, of zoo hun onderwijs slecht ware, had het toezicht andere middelen om hen te treffen; in de circulaire ligt de zijdelingsche erkenning, dat zij geen slechte onderwijzers zijn en dat zij geen politiek aan de kleuters doceeren.

Als nu zoo'n man ontslagen wordt, wie staat dan voor de rechtbank der moraliteit het stevigst in zijn schoenen, de weggezonden onderwijzer of het triomfeerende toezicht? De dingen waarop die onderwijzers de aandacht vestigen, behooren ook wel degelijk tot de taak van het toezicht, dat zwijgt.

Een ander verschijnsel zijn de vervolgingen tegen sprekers voor het volk, die zich een onvertogen woord over het gezag laten ontvallen. Er komen nu zooveel processen-verbaal, dat er ook in deze dwaasheid methode te ontdekken is.

Klein Pruisen, van 1878 tot 1889. In plaats van hoog te staan in besef van plichtsvervulling en de verwijten te beantwoorden met wetten en goede zorgen, straft men hen die wat hard zeggen waar het op staat, met gevangenis, dikwerf de spreekwijze van menschen uit het volk toetsende aan de eischen die men aan 't spreken stelt in de kringen der wèl onderwezenen.

Het is uit deze vervolgingen, dat ik de verwachting van eene betere toekomst voor de sociaal-democratische partij put. Als dat zoo voortgaat, zal zij de school des lijdens doormaken, die de partij in Duitschland zoo buitengemeen sterk heeft doen worden. Aan niemand heeft de Duitsche partij voor hare organisatie meer te danken dan aan Bismarck, wiens bekrompen inzicht meende dat hij twee sterke en hevige bewegingen van 's menschen geest en gemoed, socialisme en katholicisme, kon breidelen door middel van rechtbanken en politie. Hij moest het ervaren dat sentimenten en denkbeelden sterker zijn dan Fransche legers. En hij viel op zijn ouden dag van die hooge hoogte, niet door de eigenzinnigheid van een keizer, maar door de noodzakelijkheid die den staatsman ten val doemt, wiens jarenlang gehandhaafde politiek blijkt een kolossale bévue te zijn geweest.

In deze vervolgingen zal, als ze maar lang genoeg duren, ook de Nederlandsche sociaal-democratie zich louteren.

Op al die meetings, noodzakelijk geacht voor de propaganda, moeten de voorgangers om hun publiek te blijven boeien, telkens weer grooter woorden kiezen; ze praten hun denken vèr voorbij. In kleiner bijeenkomsten is ernstiger tegenwerping te duchten en heeft een spreker zich veel meer te ontzien. Ook vervalt daar de heillooze jacht op applaus. Worden dus, bij eene voortgezette socialistenvervolging, die groote meetings onmogelijk gemaakt, dan zal de partij, die nu hoofdzakelijk de uitbreiding van het aantal harer volgelingen schijnt zich ten doel te stellen, den tijd hebben eenige jaren te arbeiden aan de verbetering van haar gehalte.

En dat zouden - de Duitsche ervaringen leeren het ons - geen verloren jaren zijn.

De balans op te maken van onzen politieken toestand is nu moeielijker dan ooit.

Intusschen, het lieve vaderland kan gerust zijn. De Tweede Kamer, die gewoonlijk zes weken wintervacantie houdt, neemt er nu acht.

Zij meent, godbetert, er haar gemak van te kunnen nemen.

B u s s u m , Febr. '93.

P.L. TAK.

Rotterdamsche Vrouwtjes, door Delang.

Men noemde haar ‘juffrouw Heintje’ en haar zuster ‘juffrouw Mietje.’

Zij woonden samen op het bovenste bovenhuis al een dertig jaar lang en hadden de huishoudens-beneden zien komen en gaan, kinderen hooren geboren worden en er zien uitdragen in een kistje.

En al de afgeluisterde zaken van deze bezige, droeve, blije, grommende en liefkozende menschen waren in heur oude, niets-doende hoofden een voorraad oud-nieuws, waaraan ze zich dikwijls te goed deden.

Maar eens was aan het verhuizen-beneden een einde gekomen en het huishouden-van-nu - een weduwe met kinderen - bleef, als moest het de oude vrouwen zien sterven. Voor de kinderen waren de elken dag weerkeerende geluiden van het oude-wijfjes-gedoe bóven iets wat altijd geweest was en altijd zou blijven. Door hun verlangen naar wat anders vonden zij het bezoeken der juffrouwen, de trap op en aantikken, een heel pleizierig iets.

Dan kwamen zij op een muf voorkamertje met een paar oude, onbekrast-gehouden meubels en oud-gehoeste stoelen aan den wand. Tusschen twee vensters - op een houten voetje en onder een stolp met een neergeschoven rood-

chenille randje - een albasten pendule: twee pilaartjes, die het uurwerk torschten, geelgouden de versieringen. En in een smal-langen spiegel tusschen de raamkozijnen in zag men den slinger in het uurwerk grijpen - tik, tak; zonder ophouden.

Gordijnen, tekort genomen, één ruit hoogte onbedekt, als waren ze opgehaald. Op de kasten verzilverd-glazen, gemeene vaasjes, met erg-glanzende rondingen. Op den grond een gestreept, gespijkerd kleed, dat zacht liep door de stof er onder. En nergens een draadje of krummeltje; alles voor het oog netjes.

Als de kinderen konden, keken zij in de andere kamer of gingen er binnen. In de achterkamer hing een ernstige duisternis en zag men de wègduisterende meubelen slecht, oud-kleurig, en een donker, houten ledekant, waar, achter dichtgevallen bedgordijnen, de witte sprei weinig zichtbaar was. Hier sliep juffrouw Mietje; Heintje had er een bedstee met sissen gordijntjes.

De keuken der juffrouwen was een keuken met nooit gebruikte, mooi-gehouden, aan-kant-gezette dingetjes van glimmend, gedeukt koper en gereedschap van gewitboend hout. Aan den wand hing een rek met eieren, die elken dag gekeerd werden. Maar wat de kinderen vooral mooi vonden was de koperen haard. Net als in een poffertjes-kraam.

De twee vrouwtjes zaten altijd in de voorkamer. De eene oude scheen de jongste en de jongste zag er oud uit. Dat was juffrouw Heintje. Ze zat altijd te breien, de kluw in een bakje op tafel. Ze had altijd dezelfde zwarte japon aan en een zwarte muts op; daar-uit grijzig-geele haartjes in een goor nekje. En ze had groote, holle oogen. Juffrouw Mietje naaide aan een hoop wit goed, in haar schoot en er over hangende.

Ze waren voor de kinderen vriendelijk, omdat dit zoo hoort in een vrouw, niet door een innig gevoel van kinderen-liefhebben. Daarbij pasten zij erg op-de-kleintjes en waren dus zuinig met de versnaperingen, die ze in oude, degelijke

presenteertrommels bewaarden. En terwijl de kinderen wachtten tot ze de koekjes kregen en op de vragen der vrouwtjes antwoordden, hoorden zij de geluiden van de Jonkerfransstraat - die zij daareven zóó hoorden - nu bóven: zóó, meer vervloeid. En de arme daken van de Pannekoekstraat, die zij beneden niet zagen, waren nu heelemaal te zien. Dat is wel prettig: hetzelfde zoo in-eens héél anders.

De beide vrouwen en een zuster, Bet, waren afkomstig van een nietig kantoormannetje, dat bij zijn dood wat geld naliet. De jaren-door hadden Mietje en Heintje die som vermeerderd; in hun goeden tijd hielden zij naaischooltje. Bet was weduwe. Bedaagde nichten wachtten de erfenis. De nichten en de zusters; het was één.

Ze waren de fatsoenlijk-stijf grootgebrachte kinderen van opleggende, gereformeerd-droge huisvaders en nu zelven opleggend, *zooals dat in Holland gebruik is geweest*, maar het ergst waren de zusters. Zij wonnen uit tot op hun eten. Mietje soms, Heintje in den regel. Als Mietje op zulke dagen voor zich koken ging, was Heintje kwaad; zij kon de lucht niet verdragen, zei ze. Vleesch... ajakkes, terwijl zij grilde met haar hoofd en mondhoeken. En onderwijl at ze gemakkelijke groenten: sla, komkommers en biet, terwijl zij pannekoekjes en wentelteefjes snoepte en zich warmde met anisette en advokaat. Alles en alles was het nog goedkooper dan het geregelde leven van anderen: je brand den schoorsteen uit en de keuken overal.

Heintje was in haar zeggen hard en kort-af en in haar doen liefdeloos. Haar denken was een peinzen hoe te krijgen en hoe te houden; een heen-en-weer-rollen van dezelfde gedachte in haar hoofd en dit zonder ophouden zoolang ze gedacht had.

Ze was de zieke van de twee.

Altijd ging over haar de busdokter. Maar ze lag nooit in bed en bleef nooit thuis, omdat ze een ander haar boodschappen niet vertrouwde. Zonder overslaan liet ze haar pillen klaarmaken. Die hielden haar in leven en veel of

weinig medicijnen - in de Rotterdamsche Ziekenbus maakt dit zoo weinig verschil als in eenige andere.

De twee vrouwtjes hadden dikwijls woorden. Dan klonken in den doodstillen avond hun stemmen als in een leege doos. Aan het eind was het Mietje die huilen ging. Heintje vond dit heerlijk. Ze verkneuterde zich in haar zusters verdriet. Lekker! dacht ze.

Den volgenden dag kwam Mietje bij de weduwe-beneden haar nood klagen,

'Hebt u 't gehoord gister?'

En wat was het nu geweest? Niets, de moeite niet waard. Maar toegeven, dat deed Hein niet.

'Wil ik u eens iets zeggen', eindigde juffrouw Mietje:

'Toen ze een klein kind was, was ze een tiran voor een ander en ze is 't 'r leven-lang gebleven.'

En den heelen avond die kwam, zaten de zusters over elkaar zonder een mond open te doen.

Wat Mietje vooral boos maakte was haar zusters altijd-naar-den-dokter-loopen, net of zij ziek was. Mietje hield vol dat het maar was om de kennissen op de hand te krijgen; kunsten, waardoor ze met pillenslikken den kost uitwon. Lachte men....

'Geloof me; 't is zoo,' zei Mie.

'O,' vervolgde ze, 'ik ken 'r zoo. Eigenlijk kennen ze 'r allemaal. 'Wie bij 'r komen, doen 't om haar geld. Enfin, ze doen maar. En hoe zieker ze zich houdt, hoe meer ze krijgt. Zij neemt maar. Als ze weg zijn, eet ze 't alleen op, zoo'n schrok. Ze zullen 'n dure aan 'r hebben. Weet je wie doodgaat...?'

En ze wachtte even, opgewonden. Dan ging ze door:

'Ik. Maar dàt ziet niemand aankomen. Op een goeien morgen vinden ze me dood, zal je zien. En dan is 't háár schuld; ze maakt een beroerd mensch van je.'

Eens op een morgen vond men Mietje in haar bed, de trekken verwrongen, uit den mond grauw slijm, aan een beroerte dood.

Den heelen dag was het op de woning een gemurmel van stil-gedane zaken. Een paar nachten sliep Heintje bij een nicht. Maar den derden morgen wachtte ze al vroeg de bidders en had ze bij het afdragen van het lijk een drukte, dezelfde als bij het neerlaten van haar wasch-op-Leiden. Wat Mietje naliet viel meê; het was een heel sommetje, dat de gerechtigden deelden.

Bet was een erg-dikke zestiger met grijs haar, zeer netjes.

Ze was op-den-penning, maar vrekkig alleen bij buien. Want haar molligheid maakte haar een beetje genotziek, met opkomende behoefte aan praten en op visite gaan bij goede kennissen, avonden van behagelijke weekheid, waarop ze zich méér lichaam voelde, dat de streeling zocht van menschenstemmen en menschenblikken, een kloppen van andere harten in de nabijheid, dan een hoofd, waarin één gedachte omliep: geld.

Ze had haar zuster in geen jaren gezien. Haar overkomen uit Den Haag wachtte altijd op erge gebeurtenissen, zooals nu. Voor het overige zond de familie haar wel eens een briefkaart, waarop óók stond: ‘de tantes bevinden zich welvarende’.

Bet woonde met een juffrouw van haar leeftijd, met wie ze heel goed omging. Maar met den dood van Mietje had Heintje oogenblikkelijk aan een inwonen van Bet bij háár gedacht.

Want ze was reeds lang bang voor vreemde vriendschap, om Betjes geld. Bovendien ze wilde weten. En ze spande er nicht voor om het op te knappen.

En den heelen tijd, dat Bet òver was, vertelden nicht en Heintje van Heintjes kwaad en nicht had het over Heintjes doodgaan, dat elken dag méér naderde. Het was onverantwoordelijk Heintje alleen te laten.

Bet stelde voor haar bij nicht te doen of bij een ander. Maar - och god - *zij* in dat leven bij kinderen? Neen, dan konden ze wel hooren, dat Bet niet goed wist wat een zwak mensch was.

Toen beloofde ze haar boeltje over te brengen en bij haar zuster te gaan inwonen. Erg verdrietig nam ze ginder afscheid. En onderwijl dacht ze:

‘Zoodra ze dood is, kom ik terug’.

Den eersten dag schrikte ze door het gewaarworden van Heintjes geweldige vrekkigheid. Maar aan haar praatjes stoorde ze zich niet. Wilde ze niet eten, goed; maar zij. Betje, zou haar potje koken, al had de andere er nog zooveel op tegen.

En van nu af begon een stil vechten; stil, omdat ze nog te weinig aan elkaar gewend waren: Bet, die eten kookte en Heintje, woedend om de omgehaalde keuken en omdat ze haar vrekkigheid nu ontmaskerd voelde, aan het weeworden en: ‘Mensch, je maakt me ziek met je vetlucht; ik kan 't niet verdragen; ik word er akelig van.’

Na verloop van tijd was het Bet, die het koken deed in het geniep bijna en het middageten beperken ging tot het hoog-noodige, omdat de streken van de plaag vóór haar tegenstonden.

Heintje had zich de eerste dagen heel goed gehouden tegenover haar zuster, vrindelijk, als een zuster, erg vertrouwelijk. Toen echter joeg de vrees, dat die vrouw, altijd òm haar, iets genieten zou van wat haar toekwam, en zoodoende goedkooper leven, haar vrekkigheid naar buiten. Daarvoor waren dagen noodig, méér niet. Na dien tijd toonde ze zich zooals ze was met de brutaalheid van eene die geen behoefte aan menschen voelt en het dus niet schelen kan al draait men haar allen den rug toe. Dat was tusschen heur tweeén zwijgen. Van weggaan kwam bij Bet toch niet.

De dikke vrouw vermagerde: de nijd vrat haar op. Haar eenige troost was de juffrouw-beneden. En Betje kwam er toe dezelfde dingen te zeggen die Mietje gezegd had, langzamerhand hoe langer hoe méér dezelfde, tot de voorzegging van haar eigen dood toe. Alleen huilde zij meer dan Mie; de weeklagende droefheid van een dik vrouwtje over haar

eigen lieve gezondheid die wèggaat en haar mooie leventje ginder, dat wèg is voor altijd.

Zij was begonnen met het inhouden van haar verdriet tot Heintje een boodschap was, maar spoedig liet zij ook dit na.

En terwijl de dikke weende, heelemaal wèg in haar verdriet, het gelaat in den zakdoek, achter in het halfduister, zat vóór de magere Heintje met de starre oogen en onderwijl haar zenuwachtig-gauwe breien, lag het doordrijven op haar oude gelaat en dacht ze: Lekker, lekker!

Bet nauwelijks de deur uit of Heintje op den nakijk. En 's avonds bij Betjes thuiskomen had-je het leven gaande. Ze had Heintjes goed veronachtzaamd, haar eigen goed er ruw boven-op gezet. Een anderen keer was het erger. Waarvoor had ze nu weer Heintjes hoededoos gebruikt?

'En wat zou dat? Bederft-i daar soms van?'

'Bederven, bederven.... 't is mijn doos; 't is mijn goed, daar zal je afblijven, heb ik 'm niet zelf op de Botersloot gekocht bij Manusie,... afblijven zal je er van... 'k Ben gek, da-'k-'t-'r nog in heb laten zitten, je rommel.... gek ben ik. Er uit zal 't.'

Zij had het ding meêgesjouwd.

En beiden tegelijk op de doos toe, die open op tafel stond; Heintje: één hand, die de doos vasthield en één, die in het goed griste; en Bet, die de doos wilde wègtrekken onder Heintjes greep, de handen om den rand. Woedend, om de tafel heen stommelend, de papieren doos lang getrokken, hoorden ze het niet aankomen dat ze aan flarden ging met een geluid van bordpapier, waarin touw snijdt. Ze hielden elk een brok in handen; Heintje wat en Bet wat. Toen schenen ze tevreden.

Dien avond lag Bet langen tijd in bed wakker en snikte, snikte, in zich een jammer om het kalme oude-vrouwtjesgeluk, dat wèg was voor altijd.

Soms ook kwam Betje in geen tijden de deur uit. Dat waren de buien, dat nicht haar met het 'lieve tante' tegen Heintje had lam gemaakt van onmachtige kwaadheid, die je niet kon laten blijken, en de kennissen te veel van Heintjes

ziekte gesproken hadden. Dan werd ze net als Mietje, woedend.

En gedurende de tijden van Betjes thuisblijven was het tusschen de zusters een eeuwig twisten over het gebruiken van de lamp door de een langer dan de ander, over de koffie, de thee, dingen die zij om de goedkoopte met elkaar deelden. Dag aan dag geprikkeld, werden Betjes gierige neigingen een hartstocht, die als een vijand klaar lag en haar willooze lichaam bij elke ontbranding met één slag lam sloeg. De twisten werden menigvuldiger, nu aangestoken om niets, dan door de schuld van de een, dan door die van de ander. En terwijl Heintje hoe langer hoe meer in zich-zelve lachen moest door de pret, die ze in leed had, voelde Betje zich doodgaan beetje na beetje, haar heele ziel wèggehuild.

Ze woonde nu driekwart jaar bij Heintje. Haar dagen vergald, haar voeding hoe langer hoe meer ongeregeld, was ze leelijk-mager geworden, de armen mager en het gelaat, en het onderlijf waterachtig-dik gebleven. Het was alsoí haar wèl-uitzien naar beneden wegliep en daar pap werd in het vel. Daarbij ging ze hoesten. En op een goeien-dag was zij ziek.

Heintje liep haar zuster na zooals je dat altijd een zieke doet, terwijl ze het in haar praten maar-altijd wierp op het kouvatten. Onderwijl dacht zij allerlei rare dingen.

In haar hoofd was iets, dat leek op de verlangens van de jeugd naar vrijheid. Ze kreeg weer een toekomst als een kind die heeft, maar een met erven en opnieuw kunnen doen wat ze wilde; haar zuster dood en zij weer alleen. Want ze wist dat haar zuster niet zonder geld was. Meer was niet noodig.

En daarom kwam er nu iets, dat als een denkend god deed en dat de andere dood maakte. Dat was alles heerlijk pleizierig, zooals het wezen moest, alleen zei men zulke dingen niet.

Betje beterde. Nauwelijks hersteld of het twisten begon weer. En door haar tranen heen zag ze opnieuw de een-

tonige meelijlooze werkelijkheid en de leelijke Heerenstraat, alsof ze naar binnensloeg, en de wereld, haar doodende, nu na de eenige toegeeflijke dwaasheid in haar leven: het verlaten van haar lieve tehuis.

Ze ging uithuizig worden. Ze had een kennis gevonden, een oude juffrouw aan het Zwaanshals, die haar klagen graag aanhoorde met de leegvoelende nieuwsgierigheid van een afgeleefd mensch. Het was Februari, Maart; koude, natte, ellendige dagen.

Die tochten s'avonds terug langs de winderige Rotte-brug waren Betjes dood.

De weêuw beneden, met haar begaan, waarschuwde haar. Maar de oude vrouw was er niet aftebrengen.

'Laat ik doodgaan,' zei ze.

Wat was haar het leven na haar misstap, voelde ze sentimenteel-verdrietig. Kon ze nog terug, ze zou gaan. Maar haar oude omgeving had zich gewijzigd, en het offer een heele woning alleen te huren was voor haar zuinigheid te groot.

Wèl dreigde zij er mee. Ze zou het doen, zou je zien. Zóó leven was geen leven. Dat zei ze tegen elk.

Alleen, er kwam niet van. En met Mei was ze dood aan een tering.

Geleerd door de ondervinding bij het sterven van Mietje - een kist gaat zoo moeielijk de trappen af - zou men Betje begraven uit het huis; een werkplaats. En 's avonds vóór de begrafenis droeg de bidder de doode de trappen af, op den arm, in een laken, als een slapend kind. Ze was licht, zei hij.

Toen alles was afgeloopen, zei Heintje, van wie ieder wist, dat ze erg lijdende was, tegen den bidder:

'Nu krijg je mij ook gauw, Van der Meulen; dat zal wel geen jaar meer hoûen.'

Onderwijl dachte ze anders.

Ze gevoelde zich nu dag in dag uit, zoolang nog niet alles geregeld was, als een die eindelijk haar zin zou krijgen, in haar hoofd allerlei plannetjes. Ze had in eens lust gekregen in alleen te wonen. En dat ze dat zou blijven doen

stond zóó als een paal boven water, dat haar kennissen er haar met geen mogelijkheid konden afbrengen. Die toonden zich nu méér liefhebbend dan vroeger; toen waren het de twisten van Heintje met haar zusters, die hun voor mal spelen alsof ze zoo dol op haar waren wat tegen gingen, omdat men ook met de anderen rekenen moest en die, als Heintje er niet was, zoo tusschenbeide gelijk geven.

Ze troonde nu als aardig, bemind oude-vrouwtje, om haar zieken buiten kijf beklagenswaard, te midden van die haar bezochten. Ze voelde zich op haar gemak in een leunstoel op een voetstuk gezet; eentje, die altijd gelijk krijgt en dan zeggen gaat wat ze, losheen gedacht, denkt te willen zeggen. En na haar vele zich-kwaad-toonende zwijgen van vroeger, leuterde ze nu altijd-maar-door kwaad van afwezigen op het moppertoontje, waarmeê ze het leven van haar zusters vergald had, toen ze nog ruzie maakte. Wie haar aanhoorde, terwijl ze sprak over afwezige kennissen, dacht haar groote vertrouwen te hebben. Zóó beijverde zich elk méér haar van dienst te zijn.

Ze kreeg lekkerbeetje op lekkerbeetje. Zij, oud mensch, leefde van wat ze kreeg. Ze werd uit gevraagd en weigerde nooit.

Heintje ging ongeregeld worden als een jongen, die aan den rol raakt, in zich een zelfde gevoel, maar zwak; zij geen lust meer in breien en de weinige, andere dingen, die haar huishoudster deden lijken - zooals den jongen de bezigheden gaan tegenstaan, terwijl hij, onverschillig voor wat komt, zijn geld stukgooit; zijn heele wezen sprekend van zijn gevangen verstand.

In dien waan van genieten verlamden de drijfveeren van Heintjes doen onopgemerkt. Zij hield op gierig te zijn. Het uitgespaarde geld op haar goedkooper leven versnoepte ze. De groote vreugde van vroeger bij het uitwinnen van een stuiver was weg - en weg alsof ze haar nooit gekend had, de heete blijdschap van de lukkende gierigheid - juist, nu ze zoovéél stuivers ter zij had kunnen leggen. Alleen bleef haar vrekkigheid voor anderen.

Zoo bracht ze een jaar rond, van den ochtend tot den avond een denken van haar genietingen; de kleine kinderen-genietingen van kindsche vrouwtjes: het mommelen op zoetigheid en het drinken van zoet.

Zij at weinig meer. Zij gebruikte de gegeven eieren voor advokaat. Ze verviel.

Ze leefde in een roes en werd uitermate vroolijk. Was ze thuis, dan neuriede ze. Het was een in-eens naar boven gewerkt deuntje uit een verren tijd, toen ze nog jong was. Het wijsje murmelde in haar hoofd, zonder ophouden.

In October was haar verjaardag. Dat zou een feest zijn dit jaar, omdat men den vorigen keer een verdrietig gezicht had moeten zetten en de dag toen op een treurdag leek. Alle kennissen waren haar kamer komen vullen.

Om elf uur ging men aan de punch. En, het eerste glas omhoog, stonden toen allen op, de stoelen met lawaai weggeschoven, de lijven over de tafel, allen aan het wenschen tegelijk. Men klonk met elkaar, dwalende glazen, die andere zochten, voorzichtig om het storten te voorkomen. Maar bovenal zocht men Heintjes glas, het middelpunt, dat allen aantrok - Heintje, die voor haar vrienden zoo goed zorgde. Ze was aangedaan.

Den heelen winter nog bleef Heintje uitgaan en als ze thuis bleef, zingen in haar eentje. Maar op een voorjaarsmorgen hoorden de buren op haar woning een val en toen ze bij haar kwamen lag ze zóó raar te doen met haar mond en handen dat men den dokter haalde en om de nichten zond, omdat dit-nu wel sterven zou zijn.

Men bracht haar op bed en wiesch haar de slapen met azijn; zelf erg-zenuwachtig. Onderwijl bleef ze maar-al door happen en trekken met den mond en dit duurde tot hij na een uurtje op-eens stijf bleef, half open, de oogen strak.

Toen was ze dood.

Bidders brachten haar stil naar Crooswijk.

Sept. '89.

Verzen door Willem Kloos.

Fragment uit Sappho.
(Voor Sappho's huis met een beeld van Afrodite).

ANTHEIA.
O lieve, stille straal van 't eerste morgen-licht,
Antheia groet met lachjes, als voorheen, u niet,
Toen nog de dauw des levens op haar wangen lag,
In 't hart der hope zangerige vogel zat;
Maar sinds Alkaios als een droom bij dag verscheen
En 't lokkig hoofd voor Sappho naar zijn luite neeg
Werd Kupris Sappho's dienaresse een bleeke god.
O pijn!

Ik zag, ik zag hoe beider blik begeerig gleed
Langs 't welig ronden van der leden jongen bloei,
Tot elk dan de' andren treftend om het hoogste bad...
En 'k dacht aan dood, maar kon niet, want dat gods-gelaat
Scheen mij te schoon, dat aardsche hand het delgen zou.

Zoo droeg ik, leed ik, zwijgend, en toen de ure kwam,
Toen.... spreidde ik zelf de sponde die mijn jeugd verjoeg.
O nachten, half doorwaakte, half verdroomde, waar
De droomen wreeder dan het gloeiendst waken zijn,
En toch zoo dierbaar om dien enklen, ijdlen geur
Van zoete lippen, zoetre leden, zoetst van al
De ziel, die diep uit droomende oogen nederziet.
O wie de ziel háárs levens op haar leden drukt!
Maar àl míjn nachten zijn een keten vuurs gelijk,
Die hel door 't scheemrend kruipen mijner dagen vlamt,
Een gloênde hoofd-band zijn zij, die mijn slapen klemt,
Waar elke dag als koele drup op nedervalt.
En toch wat ween ik? Hoor ik 's nachts Alkaios niet,
Hem zelf, die weenend bij deez' zelfde zuilen zit
En ‘Sappho’ roept in 't donker, die in 't donker lacht
En vaster de armen om haar slanken Phaon slaat.
Maar HIJ waant, de arme Alkaios, dat der Muzen koor
Haar zoetste liedren sluimerende Sappho leert
En Phoibos zelf den zeven-stemmigen zang geleidt.

Wat baatte 'et zoo 'k den sluier van haar schande sloeg?
Want liever is hem Sappho dan der waarheid woord,
En hooger staat zij vóór hem dan der goden troon,
En smetteloozer dunkt ze 'em door der wereld waan.
Stil!
De tijd zal, talmend, treffen als de snelste slag,
En geen der vier ontvlieden aan der liefde vloek.

Nu brengen we onze beden met geheven hand,
En strenglen roos en mirten voor haar eeuwig hoofd,
Die lacht van verre en sterfelijke zielen doemt...
Helaas!

Der menschen Moeder kent der kindren harten niet,
En schuim-geborene, is ze een kind op goden-stoel,
Dat in het rechten niet met de andre goden zit.

SAPPHO (*van binnen uit het huis*).
Phaon! Phaon!

PHAON (*haastig uit het huis komende*).
Heil!
Heil, goudene uchtend! Nachtelijken gloed ontvloôn,
Val ik verlangend voor uw jonge reinheid neêr!

O dauw, in 't dommlen, zachter dan der myrrhe damp,
O geuren, zoeter dan der vlechten nardus-walm,
O licht der zonne, zuiver als geen vrouwenziel,
Natuur! ik zoek, o moeder, ú om redding aan!

ANTHEIA.
Ik groet, o schoone Phaon, uw gezaligd hoofd!
Maar waarom toeft ge en klaagt het licht uw minne-leed,
Daar reeds de god zijn rossen naar den middag ment?

PHAON.
Een vrouw! - o vrouw! en, komt gij, als uw zustren doen,
Met weeldrige oogen en der lusten dans in 't lijf,
Die 't merg der mannen drinken uit der zonden schaal.

ANTHEIA.
O, knaap! vergeet niet, dat ge een vrouw uw moeder noemt,
En de eerste weelde bij der vrouwen grootste vondt!

PHAON.
Der vrouwen grootste - zoo ge 't groote in gruwlen eert -
Zij zelf is de eerste, daar mijn jonge ziel voor deinst.

ANTHEIA.
Zij, Sappho? strafloos zag geen sterflijk oog de zon...

PHAON.
Blind wás ik... Die daar zeide 't zonneklaar mij aan...

ANTHEIA.
Wat toch? Dat dronken kinderen niet als mannen doen?

PHAON.

ANTHEIA.
Der vrouwen wegen schijnen mannen wonderbaar,
En 't hart ziet weenend door het luchtig woord soms heen...

PHAON.
Maar waarheid staat den vrouwen als den mannen schoon,
En Sappho, Sáppho liegt niet in haar heerlijkheid!

Hoor, hoe zij sprak. Wij lagen in bewusten droom
En droomden moede van den laatsten, langsten kus,
Toen eindlijk Sappho langs mijn warre lokken streek,
En sprak, me in de opene oogen ziende, en 'k voelde wel,
Hoe de andre hand zoo zachtk ens naar mijn harte zocht,
Terwijl haar aêm verlangend op mijn lippen viel:
'Uwe oogen, Phaon, zijn als van Alkaios blauw,
Wijl ook uw lokken donker, als de zijne, zijn!'
En kuste mij. Maar ik in halve sluimring vroeg:
'Mijn lief, wat meent ge en wat gaat mij Alkaios aan,
De kuische zanger mijmert aan der Muze voet,
Die telkens weer zijn marmer-koelen mond ontwijkt,
Daar ík de Muze, menschlijk, als een god, geniet!'
Nog was de scherts niet in den stillen nacht verruischt -
O wie de wissling dier ontboeide trekken zag

En wee, wie 't vonnis dier ontvlammende oogen trof,
Nog straks door 't waas van half-voldanen lust bedauwd!
Het was me als glom des luchters gloed in scheemring weg,
En of Meduza 't brandend-bleek gelaat verhief,
Toen Sappho, siddrend, me, als een adder, van zich stiet,
En opwaarts zag, en hooger rees, en grooter scheen,
Terwijl de storm verdelgend van haar lippen vloog:
‘O blind geslacht der aardschen, dat het duister viert
En niet het kleppen van der goden wieken kent
Uit gang en gratie en der lippen goden-taal!
O schande en smaad! Zoo waant gij, knaap, dat Sappho's ziel,
Op Sappho's schreden als een kromme slaaf zich rept
En úw bezoedling voor der heemlen hemel kiest?
Maar ìk, ik zeg u, dat gij Sappho nimmer zaagt,
Maar slechts haar sluier, die u met haar schoonheid dekt,
Doch waar geen schemer van haars harten hart door schijnt.
Gij, gij begeerdet, wat uw sterflijk oog verstond,
En gij bezaat den boezem, dien ik velen gaf,
En u de lippen, waar ik meê om vrouwen dong!
Want alle zonden heb ik in hun zoet gekend,
En veler menschen schoonheid aan dit hart gevoeld
En ook het aardsche nam ik met een goden-maat:
Daar logen alle liefde is in haar diepsten grond,
En eenzaam ieder als zijn eigen god en graf,
En dwaas wie de armen over de' eeuwgen afgrond strekt!
O nacht der wereld, gloênde nacht! Uw dwarrel dwingt,
En Sappho was geen droomende in der dartlen rei,
Maar nam den bloei des lichaams eer ze 't harte sloeg!
Slechts één, één enkele, o mijn ziel, voor éénen stond...
Doch hem ook stiet ik neder in mijn majesteit,
Die, als een breede vlammenstorm door 't leven ging.

De Moira zetelt midden in der Muzen koor,
En willig willoos, volg ik op des ééngen wil,
Die de' eengen glans des eeuwgen over de aarde spreidt.

Rei.

Heerlijk is de dag in het Oosten opgeblonken,
't Jeugdige licht overal
Zacht in breed-goudene vouwen neergezonken
Breidt zich in fonkelenden val.

Mij ook is het licht in de loome ziel gevallen,
Waar 'k in omhelzinge zoet
Zag den eersten straal, hoe hij schuivend door de hallen
Zuil-voet bevloeide na voet.

Sonnetten.

I.

‘Wee mij dat ik geen ziel op aarde vond,’
   - Kreet ik - ‘eer míjne ziel geheel verbloede,’
   Toen ijlings de eenig Schoone, Reine, Goede
Met kus op kus mij sloot den bleeken mond.

‘Zie op,’ zoo sprak zij teêr, en zie, Gij stondt
   Ter zijde, en lachtet mij, maar ik, in woede,
   Greep trillend naar de snerpendste addren-roede
En smoorde 't lachen snel, in wond op wond...

O eerste ziel, die mij de Muze zond,
   En éénge in eeuwigheid. zoo 'k recht bevroede,
Vergeef mij dat ik ooit Uw liefde schond, -

   Vergeef mij dat ik ooit, die liefde moede,
U haatte, daar Ge als ík niet wezen kondt,
   En bid de Muze, dat zij mij behoede.

II.

Ik wil niet zeggen dat ik sterven zal
   Uit bittre droefenis om úw verscheiden,
   Ik wil mij liever in den dag verblijden
Die is, niet denkend aan der dagen tal.

En 'k haat de lieden, die, met leêg geschal,
   Zich zelven, lang vooraf, ten grave wijden,
   En toch den slag des Lots, bij 't vallen, lijden,
En lachend leven durven ná den val:

Mijn ziel werd door úw ziel uit nacht geheven
   In 't licht, dat beiden tot één ziel versmolt,
En mag nu hoog in úwen luister zweven.

Zij valt, wanneer úw ziel u gaat begeven,
   Doch 't is haar één, of zij terugge-rolt
In nacht des doods of duistrer nacht van 't leven.

III.

O vrouwe, ik weet niet of de starren weenen,
't Licht hun gezicht in zilvren tranen baadt,
Of Liefde's lach is over 't klaar gelaat
Van wie zich zèlve alléén hun lust ontleenen:

Want hel als tranen ruischt de lach daarhenen, -
Maar sterre-nacht rijst, waar Gij stralend staat,
En diep in 't hart den gloed dier oogen slaat,
Die traan en lach en lust en leed vereenen. -

En 'k peins, wanneer die lange blikken stroomen,
Waarheen der mijmring beelden-stoet hen trekt, -
Die, beurtlings blijde en bleek, al vliedend komen,....

Tot iedre blik in mij de bede wekt:
Och, mochten ze eeuwig dus ònwetend droomen,
Of 't waas der vreugd of 't floers der smart hen dekt.

IV. Phoibos Apolloon.

Ik lag en weende om droomen, die vervlogen,
   Als kussen van een mond, nú koud en bleek,
   En dat de godheid mijner ziele bleek
Stof als ik zelf, en àl mijn liefde logen;

Toen 's Levens zware sluier scheurde en week, -
   En eindloos licht sloeg me in de ontluikende oogen,
   Waaruit Hij-Zelf mij daagde, die gebogen
Voor de' aâm der eeuwigheid als riet bezweek....

Maar liefde-vol, bij 't lof-geruisch der snaren,
   Hief mij Zijn hand in 't eeuwig-volgend koor,
En 'k zag dat allen als Zijn dienaars waren:

   Zij zijn bereid: Hij treedt hen heerlijk voor,
Die naar Zijn goden-gang bewondrend staren,
   En zingend schrijden in Zijn glanzend spoor.

V.

't Gewoel op 's levens heir-weg wierpt ge u tegen,
O God-geslagene, en in wilde smart
Weest gij de wereld op uw bloedend hart,
En klaagt, en schreit, ten halve neer-gezegen...

Men gaat voorbij; een enkle, die daar mart,
Voelt zich het hart door eigen pijn bewegen
En eigen vreugd; een ander tuurt en sart
En hoont u in 't gezicht. Eén heeft gezwegen:

Hij had der Liefde 't blinkend kleed getrokken
Van 't koud gelaat, en huivrend haar ontzegd,
Door stormen schrijdend als een kalme god, -

Maar weer geloovend zegent hij úw lot,
Nu hij de handen op uw blonde lokken
En begenadigd hoofd, herdenkend, legt.

VI.

Ik ween om bloemen in den knop gebroken
   En vóór den uchtend van haar bloei vergaan,
Ik ween om liefde die niet is ontloken,
   En om mijn harte dat niet werd verstaan.

Gij kwaamt, en 'k wist - gij zijt weer heengegaan...
   Ik heb het nauw gezien, geen woord gesproken:
Ik zat weer roerloos nà dien korten waan
   In de eeuwge schaduw van mijn smart gedoken:

Zoo als een vogel in den stillen nacht
   Op ééns ontwaakt, omdat de hemel gloeit,
   En denkt, 't is dag, en heft het kopje en fluit,

   Maar eer 't zijn vaakrige oogjes gansch ontsluit,
   Is het weer donker, en slechts droevig vloeit
Door 't sluimerend geblaarte een zwakke klacht.

VII.

Als een een-zelvig kind dat telken dag
Na moeders dood zijn kleine lief en leed
Op kinder-wijs beschrijft en nooit vergeet
Om 's avonds, - ach! niet als het weleer plach, -

Met bevend handje maar een zachten lach,
Een blad op 't graf te leggen, en wel weet,
Wanneer het wederkomt, wie of dat deed,
Dat blaadje nemen dat daar gister lag:

Zoo wilde ook ik zoo gaarne als zoete plicht
Voor u die verre zijt, mijns levens boek,
Eén blad na 't andre, zachtkens openslaan.

Maar, ach, rampzaalger dan 't onnoozel wicht,
Ik weet niet of ik vinde wat ik zoek,
Noch of gij alle bladen zult verstaan.

VIII.

Omdat mij andre en ouder banden binden,
Omdat een mindere arm zich om mij legt,
Omdat ik eens: ik min u, heb gezegd,
Toen flauwer oogen mijnen blik verblindden, -

Zou 'k ú niet grooter, schooner mogen vinden,
Het niet bekennen mogen? Ben ik slecht,
Daar 'k eerst violen om mijn lokken vlecht,
En nú ga rozen door violen winden?

Ik nader u dan niet, zoolang een mond,
Die mij niet zoet meer is, mijn lippen raken
En aan mijn ooren vleiend fluistren zal.

Maar, bij der rhythmen weelderigen val,
Mijn plicht met stille vreugde te verzaken,
Dát let mij niemand tot mijn laatsten stond.

IX.

't Was niet het op- en neerslaan uwer oogen,
    't Was niet het heldre lachen van uw mond -
    Ik weet niet, weet niet, wat mijn lippen bond,
Toen gij daar zaat, het teêre hoofd gebogen,

Dat hoofdjen, als een bloeme zacht bewogen
    Op iedren adem van de ziel: ik vond,
    Ik vónd geen woorden in dien éénen stond,
Dat ooit mijn oogen u aanschouwen mogen.

Was 't de gedachte, dat een enkel woord
    Een blos kon lokken op die bleeke trekken
    En om dien mond een nauw-verbeten spot?

Hoe zouden woorden, waar het hart niet hoort,
    Een wederklank op zúlke wenschen wekken?
    Ik zweeg, en zag u aan, en wist mijn lot....

X.

Ik hield u dierder dan mijzelf. Ik hàd
Geen dierbaar zelf meer, want ik wierp mijn trots,
Mijn donkren trots, mijn alles, wat ik had,
Vóór uwe voeten, als de voeten Gods.

Ja, gij waart God, maar God mij van veel spots,
Geen God van Liefde, - die mijn ziel vertradt
Totdat zij sterven wilde; - toen daar, plots,
Een lichte schaduw door mijn duister trad:

Ik zag dat bleek gelaat, de siddering
Dier lippen, - dàt waart *gij* - uw open hart
Bloedde en die oogen weenden van terzij...

Toen wist ik àlles en op eens verging
Al mijn verlangen en mijn wilde smart
In mijmering en eindloos medelij.

XI. Lente-droefenis.

De klare lente-dag is overal,
   Haar oogen lachen in het ver azuur,
   En 't breede kleed valt op haar voet in puur-
Goudene plooien met onhoorbren val.

Zie, bij der vooglen eersten zangen-schal
   Beweegt zich zacht de ontwakende natuur,
   En ieder knopje roept het andre: o gluur!
In stille hope dat het bloeien zal.

Mij, mij alleen daar alles speelt en lacht,
   Vaart als een rilling door de matte ziel
   Dat jonge leven en die lauwe lucht, -

Gelijk de dronkne, wien na wilden nacht
   De kille morgen op de leden viel,
   Weer wanklend naar den vollen beker vlucht.

XII.

Gelaat, lief als Lente, dat met veel spelen
Lacht en weêr droef-ziet in een staag schoon-schijnen, -
Zachte goud-mist van lokken als een fijne,
Reine aureool boven teeder-fluweelen

Oogen, die klaar uit-zien en weer verkwijnen, -
Wit hart van wijsheid, dat als één in vele
Dingen mag zijn van dingen om te stelen,
Hart vol van lichts en van liefs, wit-satijnen;

Eindlooze teêrheid is zoo stil geslopen
In dees mijn leege en uitgeweende ziele,
Teerheid om u, die me in hoog-teerheid lachte:

En 'k kan niet gelooven, ik durf niet hopen,
Dat eens úw schoon saam met mijn rijk schoon viele,
Maar 'k zal zoet-stil en heel geduldig wachten.

XIII.

O, de begeerte naar genieten machtig
Dreunt door mijn trotsche lichaam als een hamer,
Kloppende-òp uit haar donker-kille kamer
Wellust, die sliep, op 't wekkings-uur aandachtig.

O, - genieten, ineengestrengeld prachtig,
Droomend zoo schoon met aangenaam gestamer,
Even tusschen kus en kus, àl eenzamer
Nachten gesmacht, een bangen droom, gedachtig.

Droom-schoone dood en onsterfelijk verlangen,
Pracht van te vatte' en te voele' in vaste armen
Schoonheid, gedrukt aan 't luidbewogen harte, -

Pracht van elkaar al vlammende te omvangen,
Zaligheid doende in sprakeloos erbarmen,
Zaligheid zelve in de opvlucht aller smarte.

Boekbeoordeeling.

(Barrès, L'Ennemi de lois)

Wij Hollanders zijn grove menschen,[1] wij zeggen alles ronduit en als wij op een oogenblik niet in staat of bang zijn dit te doen, vervangt een wel aangebrachte vloek de fijnzinnige en logisch-kalme tirade, die Franschen of Engelschen aanwenden, wanneer zij aan hun medemenschen hun meening willen opdringen.

In den omgang zijn wij beleefd, nemen onzen hoed af met gracie op straat en als wij in een koffiehuis willen plaats nemen, vragen wij aan den naastzittenden bezoeker of de stoel niet bezet is. Maar voor onze schrijftafel moeten wij kranig zijn, dan gaat het niet aan doekjes er om te winden, of onze meening met handschoenen onder stoelen of banken te steken, pardi neen! onze tegenstanders zijn vlegels, idiooten en andere dergelijke menschen. Wij leggen elk soort van schaamtegevoel terzijde en wij zeggen niet meer, wij, maar ik: 'Ik zeg, ik beweer, ik vind, ik constateer. Ik zeg tot dien lamlendigen keizer van Duitschland Ik zeg tot de Hollandsche litteratuur. Ik spreek tot de Nieuwe Gïds: 'Jeuli opgedirkte bengels, wat meen jeuli wel?'

1) Wij veroorloven ons het hier niet met den heer Erens eens te zijn, voor zooverre deze appreciatie ook hem zelf zou kunnen treffen.
DE REDACTIE.

dat staat kranig en als wij elkander ontmoeten in de koffiehuizen vragen we: ‘Heb je dat geweldige stuk van A. gelezen, dat stuk dat met bijbelschen overmoed geschreven is?’

Geheel anders gaan de Franschen te werk, zij hebben begrepen dat de taal van zingende koffiehuizen of kleine kroegen niet noodig is om artistieke aspiraties weer te geven. Zij begrijpen meestal beter dat de aangeduide, verscholen gevoelens, ingehouden sentimenten krachtiger zijn en van langeren duur, dan de gesprongene luchtballons van onbezonnen opstijgende driften. Het dichtst bij de actie zijn de mannen met in toom gehouden passies en de indruk der daad is sterker dan de opwelling der solitaire drift.

Het is veel moeielijker door de palen der actie met het met woorden gebouwde schip der sensatie door te zeilen dan zich tot passieve speelbal over te laten in de ruime zee aan de waaiende winden.

Tot in de uiterste finesse van bedwongen passie gaat Maurice Barrès in zijn laatste boek ‘L'Ennemie des Lois’, waarin hij de hoop uitdrukt, dat de menschen de wetten eenmaal zullen weggooien als houten krukken die geen dienst meer doen aan den op gezonde en genezen beenen loopenden mensch.

Niet zoo onschuldig als het lijkt, is dit boek. Het is wel zoet en zacht van zinvloeing, maar daarom niet minder vijandig aan den bestaanden hedendaagschen maatschappelijken toestand.

Wetten! Wetten! dagelijks worden er wetten gefabriceerd. Wetsartikels evenveel als luciferdoosjes worden er gemaakt. Het is licht te begrijpen, dat de schrijver, die zelf lid van de Kamer is in Frankrijk, er genoeg van begint te krijgen en dat eens op een aangename manier zijn landgenooten aan het verstand brengt.

Zeer juist zegt hij ook, dat door de rijkdommen gelijkmatiger te verdeelen, wij nog niet veel verder zullen zijn. Het is onze natuur, die beter moet worden, dan komt dat andere wel van zelf, of zal ten minste gemakkelijker tot stand worden gebracht. Zich gelukkig voelen door het

geluk der medemenschen. Medelijden met het ongeluk. Medelijden en nog eens medelijden. Op die manier alléén zal de sociale toestand verbeterd worden.

Wat de schrijver ons zegt is den grond niets nieuws. Want het medelijden met den naaste is een der hoofdbeginselen van het Christendom. Maar de manier waarop hij het oude geneesmiddel overhandigt, is nieuw.

Doch, en hier wensch ik met mijne eigene meening voor den dag te komen, het komt mij voor dat juist het te veel 'sociable' zijn van de menschen in dezen tijd, de oorzaak is van ontevredenheid en quasi-gebrek. Voor de curiositeit heb ik me b.v. tamelijk wel op de hoogte gesteld van de behoeften van een friesch arbeidersgezin van een paar menschengeslachten vóór het onze en vernomen dat die menschen precies hetzelfde aan confortable hadden wat het tegenwoordige geslacht nu heeft. Zeker weinig. Toen klaagde men niet en nu wel. Waarom? De communicatiemiddelen hebben doen zien aan die menschen, dat andere menschen het beter hebben en daardoor de ontevredenheid opgewekt. Vroeger leefden die menschen eenzaam in hunne streken en zij vernamen niet wat er omging buiten hun dorp. Zij zagen de zon opgaan en ondergaan: ieder dag hetzelfde en van kindsaf aan waren zij tevreden met een stuk brood en wat aardappelen. En als zij eens een haas of konijn stroopten, dan was dat voor hen een koningsmaal en zij spraken daarover nog langen tijd.

Het beginsel van afzondering, alléén, of met vrouw en kind, vermindert de behoeftens, maakt den mensch krachtiger en vermeerdert de vrije ontwikkeling van ziel en lichaam. Het is niet alléén het Christendom, meer speciaal het Katholicisme, dat de afzondering heeft gepredikt, maar Rousseau zelf was van die meening en beschouwde het contrat social als een pis-aller.

Het kwaad naar het mij voorkomt zijn de sporen, de post en de telegraaf en niet het kapitaal op zich zelf. En ook hier geeft het Christendom het redmiddel aan, namelijk de abnegatie. Juist die abnegatie geeft de zielekracht. Kant,

Origenes, Thomas Aquinas, Pascal, Napoleon etc., waren sterk door abnegatie. Zij verzaakten de wereld of het vleesch, zooals is gebleken uit intieme bijzonderheden. Zelfs Spinoza deed afstand van veel.

Zooveel mogelijk afzondering, zooveel mogelijk anti-sociaal is het eenige redmiddel. Onbewust laat Barrès zijne personen uit 'L'Ennemi des lois' hetzelfde doen. Zij gaan leven in afzondering, geheel alléén buiten op het land.

Het gevolg van de sporen, post en telegraaf zijn de steden, die niet kunnen bestaan zonder sociaal- d.w.z. gemeenschap-leven.

Zoodra als dus de strooming der menschen van de steden zal zijn afgeleid en naar het land, de heide, de bosschen terug zal zijn gekeerd, zal het beter worden hier op aarde. Naar mijn bescheiden meening, eerder niet. De aarde is daar om de mensch te voeden en zij voorziet daarin volkomen. Maar zoodra die mensch meer wil dan het voedsel voor zijn lichaam en zijn geest, dan werpt hij zich op den evenmensch om ten zijnen koste eer en macht of genot te verkrijgen. En zoo ontstaat de strijd de onnatuurlijke belangen-strijd, de broederoorlog om relatief onnoodige dingen. Een strijd gevoerd met woorden en bedriegelijke middelen. Geen natie-versterkende oorlog van vroeger waar het bloed vloeide en waaruit de volkeren verjongd en verlicht te voorschijn kwamen, maar een ontzenuwend schermutsel met de slimme middeltjes van verzwakte individuën.

Door de aglomeratie in de steden is niet alléén de sociale questie maar ook de nevrose ontstaan. Daar er geen afleiding meer is door de daad, vroeger voornamelijk door den oorlog bewerkstelligd, lijdt het individu aan de verstopping der dadeloosheid. Zoo hebben we op het einde der negentiende eeuw de nevrose gekregen, een ziekte die alléén door de daad kan genezen worden volgens het oordeel van alle specialiteiten. Want zenuwachtigheid komt alléén door de onbevredigde behoefte aan de daad. In de eenzaamheid wordt de behoefte aan de daad slechts zelden geboren, en wanneer zij ontstaat, die behoefte, wordt zij gemakkelijker

bevredigd, omdat de nevenmensch er zich niet tegen verzet. Het aanhoudend willen handelen en er niet toe kunnen geraken door het verzet der anderen is de oorzaak der kwaal. Het opereeren op menschen die niets te doen hebben en die zich daarom die operatie niet laten welgevallen is de bron van een bewuste machteloosheid. Dat is het opereeren om het opereeren, een circulus vitiosus, waarin de krachten verslappen en geen uitweg vinden.

Het is in de stilte der dorpen, maar dan ook in afzondering dat de krachten der menschheid gezond blijven en rijpen.

FRANS ERENS.

Le Latin Mystique.

Het is niets meer of minder dan eene Renaisance der Christelijke Kunst wat de heer Remy de Gourmont beoogt met de uitgave van 'Le Latin Mystique'. Hoever het doen herleven der middeleeuwsche Katholieke Kunst mogelijk is, is mij nog niet duidelijk.

De Renaissance van de klassieke Grieken en Romeinen onder Paus Leo X, is een fiasco geweest niet alléén, maar verderfelijk voor litteratuur en kunst.

Er is volgens mij slechts ééne ware kunst, namelijk die, welke spontaan uit omstandigheden en natuur te voorschijn komt, zooals de zang der vogels zich doet hooren in de Lente. Sinds dat de litteratuur en andere kunst een wedstrijd is geworden. is het uit met de groote kunst. L'art pour l'art wil zeggen l'art contre l'art. De groote kunst is solitair, dat is die van Homerus, Dante enz.

Omdat nu eene Katholieke of Christelijke of Godsdienstige kunst alléén kan voortspruiten uit ware vroomheid en niet uit zucht naar ijdelheid met het doel om onder de menschen te schitteren, zoo is het zeer twijfelachtig of de heer Gourmont in zijn pogingen zal slagen. Men lette wel, hier zit de

moeilijkheid en volgens de Katholieke leer ligt er weinig verdienste voor den hemel in het maken van kunst uit ijdelheid.

Dat hij in een wijderen kring van menschen de hymnen der Katholieke kerk heeft bekend gemaakt, is zijn verdienste. Maar buiten die gedichten bestaat het Latijnsch proza der kerkvaders, dat voor de litteratuur meer waarde heeft en Huysmans betreurt zeer terecht in zijne voorrede de afwezigheid van dat gedeelte.

Daar is het geweldige proza van paus Leo de Groote. Misschien is er bij geen enkelen latijnschen schrijver zulk een zwaarte en forschheid van klank, de hoofdeigenschappen der Latijnsche taal. Hij is de eenige paus, die volkomen als paus heeft geschreven. Daar is het gepassionneerde proza van den heiligen Hieronimus. De zachte volzinnen van den heiligen Bernardus, de harde volzinnen van Tertullianus. enz. enz.

Maar het is geen gering werkje uit de paar honderd folianten der kerkvaders een mooie bloemlezing te maken. Het is te hopen dat de heer de Gourmont eenige helpers zal vinden.

En als dat dan klaar is verwachten we dat er anderen eenige christelijk Grieksche schrijvers uit het stof der bibliotheken te voorschijn halen, het werkje van Origenes bijv., over het Hooglied. waarvan de h. Hieronymus getuigde: ‘Origenes omnes vicit sed in hoc se ipsum vicit’. Iets van Chrysostomus, Basilius den Groote, Synesius of Gregorius van Nanzianze.

Als staaltje van werkelijk christelijke poêsie geef ik hier een gedicht van Franciscus Xaverius, dat in het boek van den heer de Gourmont niet voorkomt:

O Deus ego amo Te,
Nec amo Te, ut salves me,
Aut, quia non amantes Te
Aeterno punis igne.
Tu, Tu, mi Jesu totum me

Amplexus es in cruce,
Tuliste clavos, lanceam,
Multamque ignominiam,
Innumeros dolores,
Ac mortem. Et haec propter me,
Ac pro me peccatere!
  Cur igitur non amem Te
  O Jesu amantissime?
Non, ut in coelo salves me,
Aut, ne aeternum damnes me:
Nec praemii ullius spe;
Sed, sicut Tu amasti me,
Sic amo, et amabo Te:
Solum, quia Rex meus es
Et solum, quia Deus es.

Zoo iets maakt men niet met het eenige doel om kunst te maken. Dat is bijna klankloos van aandoening en daarom zoo vol klank.

FRANS ERENS.

Jules Renard, L'Ecornifleur.

Op het oogenblik zijn in Frankrijk onder de talrijke goede letterkundige artiesten er maar heel weinig eerste-rang prozaschrijvers. En toch dat is geen wonder. Het gevoel en de visie van het schoone is meer verspreid onder de menschen, dan het volkomen meesterschap over dat gevoel en het schoone, wanneer het zich gaat uiten in vormen, vormen in beeld of vormen in woorden.

Het ingrijpen van het intellect in den vlottenden chaos der door het menschelijk lichaam zich bewegende sensaties, het ingrijpen zeg ik, op het juiste moment en het neerzetten in beelden en woorden, dat is het geheim van den eersten-

rang-artiest. Wanneer het intellect te sterk is, verdwijnen voor zijn licht de nevels der schoonheidsaandoeningen. Wanneer van den anderen kant er te weinig intellect is, zullen de aandoeningen van schoonheid zonder orde blijven in den mensch, zal de productie moeilijk plaats grijpen en wanneer zij plaats grijpt, zal zij vormloos en verward zijn en zij zal niemand bevredigen, omdat de orde die een eigenschap van het intellect is, ontbreekt.

Jules Renard nu is een der weinige goede prozaisten van het tegenwoordige Frankrijk. Zijn volzin is van eene zeldzame volmaaktheid. Tegelijkertijd hard, vast en gepolijst, gedistingueerd en beschaafd, correct en lumineus als latijnsch proza van Cicero of Sallustius. Doch het komt mij voor dat Renard te angstig is om zijne woorden vrij te laten varen over de gladde wateren zijner sensatie. Voor elke moeilijkheid krimpt hij van angst in een, om daarna met een effort weer verder te gaan.

Wat nieuw is in het boek is de tegenwoordige tijd in plaats van den imparfait. Zoo begint hij zijn boek aldus: C'est un homme de quarante ans etc. in plaats van C'était un homme de quarante ans. De lezer voelt het immense verschil dat daaruit voortkomt.

Ook het inlasschen van den dialoog in het verhaal is tamelijk nieuw.

FRANS ERENS.

Verveling van Frans Coenen Jr. bij Jan Leendertz & Zn., Amsterdam.

't Is jammer dat de heer Coenen Jr. zijn novelle in de wereld heeft gestuurd. 't Was beter geweest als hij 't boekje bij zich had gehouden en 't beschouwd had als een oefening om later iets goeds te geven.

Toch vind ik 't de moeite wel waard iets over 't boekje te zeggen, vooral omdat 't zoo heelemaal zonder pretentie

is geschreven en niet, als de meesten in de laatsten tijd uitgekomen dingen, de nieuwe richting uithangt. Dat is één verdienste er van. Een andere verdienste is dat er goede dingen, al zijn ze ook schaars, in voorkomen.

Bijvoorbeeld de dag dien H. doorbrengt, terwijl 't haar onmogelijk is om te werken, met 't naar beneden loopen naar de huiskamer die wordt schoongemaakt; de avond dat zij een poging doet tot zelfmoord en de ontnuchtering bij 't klaar maken van alles; 't moeielijk opstaan en weêr inslapen op bldz. 66 en 67 zijn zeer goed, zelfs zóó goed dat zij de reden zijn waarom ik iets wilde zeggen over 't boekje.

Wat mij daarbij een boel over 't hoofd heeft doen zien van fouten en pueriliteit die er in voorkomen, is dat 't boekje waar is gevoeld en serieus, ernstig gemeend geschreven. Er is volstrekt niet in een met alle geweld vertoonen van bijzonderheden die gemaakt en niet gevoeld zijn, een enkele uitdrukking als ‘'t druppelen der dagen en 't zwatelen van karren’ daargelaten.

Ik geloof dat Coenen, wanneer hij hard werkt en veel studeert, wel eens in staat zal zijn een goede roman te leveren, vooral wanneer hij niet te gauw zijn werk uit wil geven en iemand bevoegds vindt die zijn werk wil hooren of lezen en hem wijzen kan op de vele pueriliteiten en onnoozelheden die er in voorkomen en die er uit moeten als daar zijn: beschrijvingen van personen die er niets op aan komen (Mevr. Planken en Mevr. v.d. Berg), 't zeggen van dingen die absoluut niets tot de stemming of de beschrijving der omgeving afdoen, en meer dergelijke.

Al is 't nu geen hooge kunst die Coenen heeft gegeven, 't boekje is beter dan vele die er geschreven worden en bewijst een ernstig willen. Dat is al mooi genoeg voor een eersteling.

A.A.

Studiën over Moderne Kunst, door Jan Veth.

I. Tentoonstelling van werken door Vincent van Gogh in de Amsterdamsche panoramazaal.

> Ik weet bij ondervinding hoe men een tegenzin kan hebben in het werk van iemand, of een onverschilligheid er voor, en die lang houden ook, totdat op een dag men iets onverwachts van hem ziet, nadenkt er over, en zich rappelleert het vroegere van hem, en zegt tot zichzelf: wacht eens, dat moet toch goed zijn - en dan krijgt men lust, men houdt het onwillekeurig vast en is er voor gewonnen.
> Vincent van Gogh, 1883.

> Il ne faut pas voir un unique tableau de M. Vincent van Gogh, il faut les voir tous, pour comprendre.
> Revue indépendante.

Het was een wijs vriend, die er mij eenmaal op gewezen heeft, hoe, bij het beoordeelen van wat in onzen tijd zich als kunst presenteert, men recht zal doen niet al dadelijk eenigen schoonheidsmaatstaf aan te leggen, en men veeleer dient te beginnen met de overweging of de nieuwe uiting zich als belangrijk voordoet. Want hoezeer ook men zich geneigd voele tot de overtuiging, dat bij absolute kunst juist de schoonheid als het hoogste zal worden gediend, - wij leven te zeer in dagen van een verstoord evenwicht van beschaving, er is in het geestelijk en maatschappelijk leven van onzen tijd te weinig sprake van eenige verheven harmonie, om bij wat door de berooide gemoederen wordt

uitgestooten en opgestuwd, te mogen rekenen op een effen weerglans van dat hoogste goed.

En datgene juist nog, wat tegenwoordig in onze erkenning zich meer bepaald met een paspoort van schoonheid wil binnensmokkelen, is doorgaands dan van die gladde onaanstootelijkheid, van dat karakterloos-aangename, van dat leeg-mooie, dat te zeer aan de wit-gepleisterde graven denken doet, en in zijn laffen schijn verder dan iets anders staat van zulk dieper leven, waaruit alleenlijk kunst getogen wordt. Daar zijn er zoovelen in deze dagen die wanen kunst te zullen maken met niet meer dan het werk van hunne handen, dat het wel van belang is er op een te kunnen wijzen, een koppigen en een naiëven, die met de vaardigheid zijner vingeren niets heeft uitgericht, maar die, door dieper, beter aanleg, in alles wat hij deed, getuigen kon iets van een ziener in zich te dragen.

Van Gogh, ofschoon een natuur van in wezen ongemeene zuiverheid, was geen man om de zuiverheid te smeden en te slijpen met fijn outil. Hij arbeidde met rebellische gejaagdheid: er was zooveel, elken dag, en het leven lag hem overal geopenbaard. Maar ook, hij leefde te zeer in opstand tegen het uiterlijke, hij voelde te ingeboren zich vijand van alle blinkingen en bekoring, hij was te stellig aangelegd om de dingen met bijna barbaarschen greep te vatten tot in de ingewanden, om iets in het minst van een cizeleur te hebben; - door heel zijn harde leven, door heel zijn werk gaat een energie van zwaar opstuwen, een polsslag van gedurig aangevlamde breed-hevige verrukkingen, verrukkingen eens nederigen mans. Indien het waar is wat ik dikwijls dacht, dat voor hen alleen het vermogen is weggelegd om in kunst tot eenige uitdrukking van grootheid te geraken, die leven in oneindig ontzach voor de verschijnselen van het heelal, dan was voor hem een groote eisch vervuld. Voor de natuur stond hij ontzet, haar aanschouwend met zeldzame onbevangenheid; hij zag om zich heen met een niets versmaden van wat op zijn weg kwam, en werkte met een deemoedige overgave, waarmee hij het meest onaan-

zienlijke belangrijk wist te maken. Dat gaf die grootheid aan bijna al wat hij geteekend of geschilderd heeft, en dat, gebrekkig vaak, maar nimmer klein of slap geweest is. Het is den beschouwer van zijn werk somtijds of hij bij hem te doen heeft met een onwillekeurig vervaarlijkings-proces. Schildert van Gogh met plompverloren nauwgezetheid een simpele keukenstoel, er komt een zetel op het doek die voor een reus schijnt neergezet, - plaatst hij zich voor een paar werkmansschoenen, het worden voorwerpen, waarbij men licht aan de zevenmijlslaarzen denkt, - een geel-aarden schotel met aardappelen lijkt onder zijn hand een koperen vat met keien: voedsel voor maanbewoners, - en zijn zolderkamertje wordt, als hij argeloos het portretteeren zal, een ding van wereldorde.

En wat wijdte geeft hij in zijn kaders aan het buiten, terwijl hij in de getourmenteerde lijnen van akkers en heuvelen, in de machtige stroomingen der zonnegolven, die tragische gloriën aanschouwt, waarvan het feesten der vreugde zooverre is. Menschen vluchten er voor wonderen van vlamboomen en donderrotsen, maaiers worstelen tegen op hen losstormende korenzeeën in, en hemzelven meent men op een zijner schilderijen te zien uitgaan om de natuur te bespieden, als een vastberaden rabouw, wijdstappend, gewapend tot de tanden.

Hij werkte alsof hij met geweld op de dingen een aanval deed, hij werkte met de energie der gelatenheid, die verwant aan de wanhoop is, - het was een hevig aan de natuur ontworstelen en in spanning neerkwakken op het geduldige doek. Met het violent doordringende, het verrassend-clair-voyante der groote zachtmoedigheid, zoekt hij den rauwen wortel der dingen en hem worden daarmeê die waarheden licht, die ook in kunst, zoo vaak den wijzen en verstandigen verborgen blijven, en bij genade den kinderkens worden geopenbaard. De kracht van het kind was in hem gebleven. Op den bodem van zijn vast dikwerf bitter voelen, lag een onaangetaste sereniteit. Op dien man vermocht het leven van hardheid en lijden niets af te slijten, en hij scheen in

zijn zien het verzoenende der eerste christenen te behouden.

Uit gelijken zin als zijn eerbied voor de verschijnselen in de natuur, sproot zijn gevoel voor het door de ellende veredelde, en de raffinementen der rijken waren hem tegen, maar in de zuiverheid geloofde hij van visschers en tollenaren en paria's, want armoede, zonde en ontbering leggen de sterkste levenskernen in ons bloot. Ik geloof niet dat het onsmakelijke bestaan heeft voor dezen man, die in het smakelijke zooveel leugen zag, en die door wanschapenheden, en vaak door het afstootende heen, met onvermoeide teekenaarsknuist der onverniste dingen innige grandeur heeft nagejaagd.

Niet geheel behoorend tot degenen, die in wat zij concreets zien, slechts den weerschijn vinden van het andere onzienbare, en naar het spiegelbeeld het ware zelf pogen te herleiden, was hij nog minder van hen die in alles in alleen picturale beteekenis de lijn- en kleur-verbindingen voelen. Dat wat onbezield genoemd wordt, vermenschelijkte hij. De natuurverschijnselen werden krachten van actief gemoedsleven. Zooals ik een jong man van hem hoorde opmerken: Het ik schrik van een boom was voor Van Gogh, die boom verschrikt mij.

Zeer wars van het zich overgeven aan losse picturale effekten, zoekend naar iets wijd-effens, iets welsprekend decoratief-stelligs, bleef hij, al wrong hij met groot conceptie-vermogen, het geziene in een koortsig welberaamd kader, van werk-formule een impressionist, - in zooverre hij niet zijn sterke indrukken nam als stoffe tot het creëeren van algemeene verbeeldingen, maar alleen zijn direkte hevige impressies zelve, door het abstrakte dat in hem leefde, vermocht van wijder zin te doen zijn. Wenschte men hem in een korte formule te vatten, men zou ongeveer moeten zeggen, dat hij een schilder was, die de indrukken der werkelijkheid synthethizeerde als levensopenbaringen van fellen pathos.

Daar waar, aan het einde van zijn droef afgebroken bestaan, hij vermeteler de werkelijkheid wilde loslaten, tastend

naar verbeeldingen van het dus gezegd bovennatuurlijke[1)], nadert hij den afgrond van impotentie. Het rauwe is er niet langer subliem, het is bijna vulgaar geworden.

Streng protestantsch van opvoeding en jeugdgeloof, gegroeid in een bijna practische levensbeschouwing, die opstandig was tegen het vatten van een tragische wereldorde in verheven symbolen, is in hem vurig de gedachte blijven voortwerken, in eenvoud de werkelijke wereld te doordringen van warmte, veerkracht en verband, door het prediken van verzoening, het geven van intiem-eenvoudige waarheid, het aantoonen van der dingen constructief zoo groot verband, het doen zien van licht, - en de stugge wringboom van zijn harde leven, zoo ruw van bast, zoo fijn van kern, heeft late bloesems mogen dragen van wonderlijke teerheid. Och, waarom moest er toen juist nog gif opdringen in de zoo levenskrachtige sappen.

Van Gogh had het voordeel in de temmende kunstscholen van jongs aan niets te hebben geleerd. Geïsoleerd in de wereld, en geïsoleerd met zijn willen in de kunst, zocht hij met groote hardnekkigheid naar een instrument dat zich leenen zou, de drager te zijn van zijn bedoelingen. Dat dit moeizaam zelfgeformeerde instrument er een was van eenvoudig bestel, droeg er toe bij, dat hij met iets zoo overweldigends van werking, het tot uiting bracht, - dat het een zoo gansch ander was dan de instrumenten, met de geluiden waarvan de kunstbeschaafden om hem heen zich hadden vertrouwd gemaakt, daarin vooral lag de reden waarom men zijn zeer eenvoudig woord zoo weinig heeft verstaan. Bovendien schijnt het tot onze schande geschreven, dat in deze wereld, schittering van gaven wel zal worden gekoesterd en geëerd, maar dat als een melaatsche worde uitgeworpen hij, die zonder de faciliteit van het talent iets van dat zwaardere in zich draagt van het genie.

1) Berceuse.

II. De drie bruiden.
Een teekening van Jan Toorop.

'De fabuleuze bevattelijkheid van Toorops rijken, rusteloozen aanleg, heeft in dezen aard van kunst zijn volkomen gading gevonden. Alles is hem goed wat middel van uitdrukking is. Het schilderij is hier geenszins de afbeelding van een brok werkelijkheid, - maar in overvloedige taal van plastiek, een orkest van stemmen, opgevangen uit leven en herinnering, en door den kunstenaar herschapen in een geconcentreerd geheel van dramatische macht.'

Zoo schreven wij hier een half jaar geleden over Jan Toorops rijpste orde van werk, - en nog meer dan in de *Rôdeurs* en de *Tuin der Weeën*, die hij toen had laten zien, en waarmede hij in een vernieuwd kader van nieuwe en indrukwekkende kunst zoo bepaald wist aan te geven, - zullen zij die van dezen verblindend begaafden virtuoos, vol belangstelling de verrassende creaties volgen, in zijn jongste teekening: *De drie bruiden*, die met nog breeder gedragenheid zich bij die twee andere aansluit[1)], een machtig orkestrale samenstelling weten te zien van volle dramatische werking.

Als een aanhef van zwellende vioolgeluiden, wellen van uit een doornen-doorkrieuwden grond, slanke slepende figuren van extatiesch in essence gestyleerde maagdevormen, - primaire schepselen uit een wordingsdroom, - in scherpe expressiën van zwijmel-verrukking teer-deinende Hindoenajaden, - zwevende rij van blanke zilver-serafijnen, naderend in offer-houdingen terzijde uit en tot elkander neigend, - verheven stemmen in wiegende golvingen: lijngolvingen die van der maagden reine lelie-lichamen, van hare lange lotosgewaden, van heur overvloedigen hairenval, opstuwen, opzwellen, dooreenwringen en zingen, gelijk opborrelende

1) Een hiertusschen liggende teekenìng *O, grave where is thy victory*, onlangs in den Haagschen Kunstkring geëxposeerd, en nu in het bezit van den heer Hidde Nijland, heb ik nog niet gezien.

bronwateren zoekend naar een stroomweg, tot zij in breede rhytmen te samen rijzen, en de volle klanken, ter linke en ter rechte omhoog, samenstormen in kolken van geluid, gevangen als zij worden in twee groote gewijde klokken, wier volle kelen ze weder neerluiden in verder geordende sferen van het al-vrouwelijke.

Want daar waar in het midden, de lijn-deiningen der serafijnen, de zachte melodiën die zij uit stiller klokken klingelen doen, - daar waar de ruischingen van haar gebed en de geuren harer offeranden saamritselen in vlinder-dessins, en in het kittelende lijnengekriew van een chrysanten-kroon, waarom heen heel een bloemenwereld opbloeit omhoog, - daar staat midden tusschen de opwolkende rozengeuren de jonge vrouw verrezen als een glorie, schuchter en trotsch tegelijk, wademend in de pracht van haar jeugdig rijpen: zelve een geurende pas-ontloken bloem, met onder haar teeren sluier, beide, de reine aroma van het teerste en het brandend gif van den zinnenroes.

Reine aroma van het geestelijk teere, en brandend gif van den lokkenden zinnenroes: - starende starheid der ziele-weëen, en tartende strafheid der lijfslusten, zij staan nevens haar gepersonifieerd in twee vrouwenfiguren, links en rechts van de bruid-vrouw: als de non en de hetaere.

De non, het deemoedige beeld van de religieuze met donker-warenden blik, louter vasten, bidden en boete doen, louter ziel, ziel van gruwzaam ascetisme, lichaamlooze vrouw, in het marmergrijze plooi-omhulsel van het hals-afsluitend, voorhoofd-afhuivend, arm-afdekkend kleed.

En de hetaere, een onverzadigde, niet te verzadigen sfinx, een sombere zinnen-Dolores, nijpend van blik, een troonende valschheid die voor zich uit tegen haar schoot, in een bekken door hare hand opgehouden met wreeden greep, het bloed der wereld opvangt.

En achter de kerk-bruid, strekt zich in rechte rij, met de droeve hoofden gebogen van de middenfiguur af, als een gerekte echo van de stroomingen der geestelijke wereld, als een koor van zielestemmen, een gelid van biddende

maagde-hoofden, uit wier mond geluiden opgaan in lijnen die wringen en krimpen, snikken en worstelen, die kronkelend uitbarsten, biddend saamknielen en vluchtend nederslaan, - terwijl naar de andere zijde heen achter de lijfsbruid het koor van priesteressen der zonde duivelachtig klare geluidslijnen uit hare kelen doen stijgen: gil-lijnen van hoogen schal, pang-lijnen van sonore vlucht, omhoog gaande achter de rechtsche gewijde klok, de strijdende klok, waarvan de klanken, neerslaand in worstelende botsing komen met het heir van stemmen, die van uit der hetaere domein, van uit de kelen der duivelen die het vat der wereld-zonde gebeurd houden, opkrijschen tegen de goddelijke klank-stroomingen in.

Maar achter dit vol-geïnstrumenteerd orkest van lijn-golvingen en rhytmen-stroomen, strekt koud en straf zich een ijzeren huizenrij, - daarboven in lijnen als liggende basgeluiden de nachtelijke duinen onder de maanlichte effenheid van de ledige zee.

En terwijl die precieus-ingewikkelde compositie, waarin menig beeld van geciseleerde fijnheid, terwijl heel die groepeering van zuiver-ideëele en meer personifieerende figuren, deftig dof-bleek gehouden is als oud-ivoor, rijk-teer als Satsuma-faïence, speksteen-sober in totaal-aspekt, - staat machtig boven die teere weelde, als een gedreun van paukenslag een fluweel donkere lucht, waarin distinct als zilvergrijze linten op een zwarte Japansche broderie de lijnen staan gezet der snikkende en schaterende geluiden, die rijzen uit de priesteressen-koren der twee hier zoo rijk-orkestraal door elkander heen-worstelende sferen van reinheid en lust.

III. Anangke.
Een lithografie, door R.N. Roland Holst.

Door de firma C.M. van Gogh te Amsterdam, wordt in een oplaag van dertig afdrukken, een omvangrijke, zeer belangwekkende lithografie van R.N. Roland Holst: *Anangke* in het licht gegeven.

Zij is van den willenden jongen schilder, een krachtige, gave uiting, - plotseling iets zeer kompleets, veelzeggends, na veel onrustig zoeken. Als stuk werk op steen alleen al is het een overwinning, zoo sterk en frisch een werking van zwart en wit er in werd verkregen, en zoo voortreffelijk het vaste inktwerk zich vereenigt met het rijpe krijt-modelé. Maar er is hier meer dan een proeve van fraai faire. De ondergehouden taal is hier wel zeer de drager van een treffende idee, die zij tot fascinante uitdrukking bracht.

Tegen een zwart brok rots, waarachter, onder een veld meedogenloos nachtelijk zwerk, met star wielende metaal-stralingen en drie kille sterren er in, een donkere zee aanwentelt, met breed tot ons oplekkenden stroom van blinkend lood, - tegen dat huiverig-zwarte brok rots, rijzen kop en romp van een angstwekkend man.

En de eene klauw nijpend in de verfomfaaiden kroon van den met ketenen gebondenen, nijpend met vreeselijke nagels, dat het stollend bloed hem donker over voorhoofd en slapen druipt, - de andere klauw vastgrijpend om een rotspunt, troont boven hem met machtig gespreidde arendsvlerken en drie fonkelend dreigende gierenkoppen, een monster van grauwe onheilspellende majesteit.

Maar de straf-gerekte, knookig-ontvleeschde, taai-souffrante kop van den gefolterden, blijft het brandpunt van uitdrukking.

De nachtmerrie-blik laat u niet los der brandende oogen van den tot voortleven driewerf gedoemden lijder, niet in het moede brein den druk van gruwbare chimères. Het is een gekruisigde groote uit spook-sferen voor Redon, - een moderne, van het titanische ontdane Prometheus-telg, onder

matte marteling geklonken aan een andere Scytische rots een rots van zwarte nevrose, - een kranke koning voelend het nijpend wicht van een wringende noodlots-klauw, - een machteloos worstelaar, genageld de handen, genepen de keel, en geknot de gedachtenvlucht, - gloeiend verwezen, in ongedoofde kwellingskoorts, starend met benarde helderziendheid voor zich uit, in het wrange, bange, dat eindeloos is.

[De Nieuwe Gids. Jaargang 8. Deel 2]

Feesten, door Jac. van Looy.

I.

- ‘Zeg, man,’...

Juffrouw Broense spookte in haar witte nachtgoed uit de lakens overeind. Over de beddeplank henen weifelden haar oogen, onverschillig onder de slappe muts, moe in het afgebeulde gezicht. 't Nachtpitje uit het glaasje op tafel bescheen een gelakt blad met kopjes in mekaar van onderscheiden grootte en kleur, en een kom afzonderlijk, ongewasschen, vuil van dik; open erbij de suikerpot, waar snoepachtig het lepeltje uitglom. De tafel tot het raam bijna, groot tusschen gewone stoelen; een armstoel aan tegen het raam, waarvoor overgordijnen in embrasses, slappe-koffiekleurige, over een neergelaten rietgordijn. Tegen de glazen peer van de hanglamp en over de dunne balken van de lage zoldering schimmerde de schijn van het pitje, dat ook de gesteldheid der kamer verschijnen deed, vaag en uit veel duister.

Het vrij ruime vertrek, wel een vijf meter diep, had links van het raam een geverfde deur naar het keukentje, en op het penant er tusschen eenige vierkante prenten en ovale portretjes achter glas. Naast die deur begon de hoeksche wand met

nog zulk een deur naar de bovenverdieping; wat verderop een vernisachtige kast met een plaat erboven, en daartusschen een als hoog opgetilde ouderwetsche hangklok met verguld beslag; een stoel, en weer hoekte de kamer. En de geheele wand daar, beginnend met de gangdeur naar de straat, was onbehangen; het schotwerk glansde geelwittig, vlak geverfd, door niets gebroken dan door de donkere inkijken van twee bedsteeën naast elkaar, met de deuren als kasten open. De vierde wand had in het midden een zwart vooruitspringenden schoorsteenmantel met snuisterijen, een kolomkachel met dooven pot ervoor, gehaakt met zijn lange pijp in het witte stuuk. Aan weerszijden van den schoorsteen op het donker, bloemerig behang bleekten twee steendrukken achter glas, groot, en aarzelig te zien: de Rots der Eeuwen en een Kruis met Rozen. De juffrouw boog even uit de bedstee in den hoek, zocht haar zak uit den doffen hoop goed op den stoel voor 't bed.

- ‘Zeg nou eres wat, man,’ fleemde ze.

Baas Broense, achterin, stroef, met strakke knieën behagelijk onder het dek, humde, schraapte zijn keel geweldig.

Zij, duwend haar zak het kussen onder, wentelde zich om op haar krakende plaats en vroeg toen, over het kind heen, dat tusschen henbeiden lag te slapen:

- ‘Toe zeg, wat zal je doen?’
- ‘Daar zal ìk voor zorgen!’

Zij hield haar mond, onderdanig voor de sterke stem; en het huis was vol van dikken slaap. In de andere bedstee sliepen de jongens, de drie kleinste, behalve het nakomertje, dat bij hen in bed lag; de drie grootste, heele kerels, de oudste al gediend, met groot verlof thuis, sliepen onder dak. Dan waren in de bovenachterkamer de drie meisjes geborgen; de bovenvoorkamer verhuurd aan menschen met éen kind.

En door de benauwde kamer-atmosfeer doortrokken met lucht van kwalijk opgedroogde verf en petroleum, ging de klok aan, als de adem uit een piepborst. De kamer leek toch wel groot. Van achter het raam sloeg het vlerkgeluid

van een duif, die zijn stok afdroomde; wat verder klakte de trage tel van een vallenden droppel, het lekkende keukenpompje in den gootsteen.

Maar zij, krieuwelig van nieuwsgierigheid, begon weer, smoezend, omdat het nacht was:

- ‘Zeg.... doe je het in Concordia?’

't Hooge woord was er uit. Dan, over den rand van de deken klonk de baasstem:

- ‘Waar denk je aan, waarom niet bij Pauw!’

Buiten griende door de stilte koppig kindergehuil aan van de buren; tusschen henbeiden zuchtte de warm-ademende bobbel van den kleinen jongen; en er haar hoop en vrees in eens uitflappend, zei ze:

- ‘Nou maar... waar dan?’

- ‘Waar dan, waar dan?’

Hij schraapte nog eens, zei, wel wat te forsch om 't heelemaal te meenen:

- ‘Waar anders dan hièr natuurlijk.’

- ‘Hièr!... God, hièr!’

- ‘Daar niet meer over, vrouw, eens en voor al.’

Zij zweeg gehoorzaam, maar ze wou wel huilen. Dat was de doodsteek; wèg was de zaal waar je wel dansen kon en de muziek - ze had er wel niet heelemaal op gerekend, maar 't toch aan de juftrouw boven en aan de kruieniersvrouw verteld; zij, die zoo gedacht had, hij zou wel een spaarpot hebben - en tegen die stem was niets in te brengen, dat wist ze nu al vijf-en-twintig jaar - vijf-en-twintig jaar, waar bleef de tijd - ja, ze wou wel huilen - had zìj maar geld, dan zou je eens wat zien - hij was ook zoo een Jantje-precies - nooit zou hij eens wat wagen - geld er voor opnemen, als ze er van spreken zou durven, dan vrat ie der op. Net of 't alle dagen gebeurde, vijf-en-twintig jaar getrouwd - hièr; maar dat was Gods-onmogelijk - al die rompslomp bij haar aan huis - hìj moest 't maar eens voelen, alles zelf doen met je moei lijf - lag ze maar in 't graf, oud hoopte ze toch niet te worden - nooit heeft een mensch gedaan, ja ze wou wel huilen, maar dat gaf toch niks. -

Ze wentelde zich weer naar de beddeplank, ze was heelemaal niet slaperig, al was ze dood-òp.

Ook baas Broense kon den slaap niet pakken. Wel was in zijn hoofd de fabriek nog aan den gang, dat bleef daar roezen, al de machines met hun raderen - maar dat was te zot, daar nog last van in je kop te hebben na veertig jaren - nee, dat wàs 't niet.

- ‘Wâ blief?’
- ‘Niks, man.’
- ‘'k Dacht je zei wat.’

't Was dat weergasche feest, dat hem door 't hoofd speelde - zeker, hij zou dien gedenkwaardigen dag graag grootsch hebben gevierd - geen kleinigheid, vijf-en-twintig volle jaren - lief en leed te saâm gedeeld - leed een massa - en diep in zijn borst hoorde hij 't woord zwaar, een massa - een heel drama - vijf-en-twintig jaren - mocht dat bootje varen - 't rijmpje kwam van zelve - had hij verleden jaar gezongen op een andermans zilveren feest - een lief lied - zelf gemaakt - een kwart eeuw - sakkerloot, als hij dat alles van te voren geweten had - maar wie weet dat - jong kent geen bezwaar - zijn vrouw - hij zou haar altijd de hand boven 't hoofd blijven houden; hij zou het woord gestand doen, 't woord eenmaal gesproken voor God en de Wet - dat was plicht - een man met een rug had hij kunnen zijn - hij wou er niet aan denken - een sloof was ze - geworden - een goeie moeder, zwak voor der kinderen, die hingen aan haar lijf, de oudste zoowel als de jongste, de jongste zoowel als de oudste - hij nooit thuis - van 's morgens zes tot 's avonds half elf - negen - vier dood - zoo moest men wel wat door de vingers zien - zedelijk verplicht - Concordia - hoe kwam ze er weer bij - voor geen cent nagedachte - o, zoo hij niet al gauw het roer zelf had in de hand genomen, was er geen spaan te recht gekomen van het huwlijksschip, geen spaan - Concordia - zich in de schuld steken voor 't plezier van haar familie, altijd op plezier uit - verrot volk, er deugde niet eèn van - lolmakers, vreten en zuipen -

en voor zoo'n zoodje zou hij zich in de nesten steken - hij zag liever -

Met hollige oogen lag juffrouw Broense in de kamer te kijken:

Tegen de onmogelijkheid kon geen mensch op - een feest bleef een feest - de drukte - tante Dientje, als ze die krijgen kon om een handje te helpen, dan kwam ze er wel door - 't was toch weer es wat anders - hièr - waar moesten ze in Godsheerennaam allemaal zitten, voor hàar part was 't al achter den rug - Margootje werd al een heele meid, most dan ook maar wat poot-an speulen - toch wel aardig zoo je huis vol menschen - klinken, toosten, zingen - voor de kinderen zoo'n pret, ja ze dee 't voor de kinderen, hadden er zoo'n schik in - al stiekem voor gespaard - Vader en Moeder mochten niks merken - op den dag van aanteekenen dan gingen de ouwe lu zoo kwasie op visite, bij oome Willem of zoo, en als je dan thuis kwam, was er mooi gemaakt - vlaggen met zilveren sterretjes - of ze 't niet gemorken had, de snippers dreven overal van de knipsels - ze dee maar een oog toe bij 't vegen - en dan groen, twee stoelen voor het Zilveren Paar - ze kreeg er de tranen van in haar oogen - nou een pretje dat mocht een mensch wel eens hebben, wat heeft een vrouw aan er leven - iedere keer mis - een beetje plezier was 't toch maar - tobben - en een man heeft er geen benul van wat zoo'n huishouden kost -

Zij woelde zich weer om, stak haar arm onder 't kussen.

- ‘Heb je wat vrouw?’

- ‘Hè, 'k dacht je sliep.’

- ‘'k Wou 't waar was.’

Het stille hoopje ademde tusschen hen, de kamer was zwoel.

In het hoofd van baas Broense gingen de machines. Arbeid slecht betaald tegenwoordig, al die buitenlandsche opzichters streken met de hooge loonen weg - al die monden - een sjouw - zijn renten gingen maar door, de hypotheek, de aflossing, 't leek heel wat zoo'n eigen huisje - tobben om een eerlijk man te blijven - de slechtste tijd

was achter den rug, de kinderen werden grooter - Dirk ging nu Maandag weer naar een baas - 't zegt je wat als je gedwongen bent zeventien maanden je koning te dienen - den koning dienen had hij ook moeten doen - beste kerel - weinig losse haren - maar niet sterk - Willem ging zich zelf ook al aardig bedruipen - netjes de kamer geschilderd had hij - maar bij geen van allen zat wat bij, weinig liethebberij - nooit eens een boek in de hand - boeken genoeg, een kast vol voòr - neen, dan was hij een andere kerel in zijn tijd - maar wat niet heeft, geeft niet.

In de kamer begon geregeld de adem van juffrouw Broense te gaan, uit de andere bedstee reutelde toen gesnork.

Een schoone tijd, de vrijgezelstijd - toen hij penningmeester was van de Typografische Vereeniging Melpomene en Thalia - verzen - voordragen zijn lust en zijn leven - zijn vrouw, zijn aanstaande, kon hij van uit de zaal hooren huilen - het Kerkportaal - aandoenlijk gedicht - geen oog bleef droog - grootsch van taal - maar zijn lievelingsstuk Abdel-kader - dreunen dee het, kou in je rug kreeg je ervan - witte das, witte handschoenen, de schoenen goed gepoetst, in 't zwart dat zoo deftig stond - zijn aanneemspak - hij zag zich nog staan voor 't souffleurshok - Gerrit van Gulik souffleerde - al dood - goeie souffleur was maar alles - '*Aumale is dit uw trouw?*' een van de moeilijke vallen - sapperloot, hij kende 't nog van buiten - '*Mohammed, gij laatste, gij grootste profeet, Weer leg ik den trots vau Uw vijand aan teug'len, En 'k dood hem met kogels, die 'k vang in mijn kleed*' - handgeklap - Broense, Broense - hoor de zaal bruist - Broense, Broense - waarachtig - '*Ziet gij den wintervorst daar op zijn troon gezeten?*' - was 't niet de St Paulusrots waarmee hij de prijs had gewonnen tegen Jan Paschier van Oefening baart Kunst? - om 't even, geen wonder zoo een mensch er wat van ontschoot - '*Een rukwind blies*' - moeilijk, spannend gedicht - '*Te laat, maar wee hem, hij zinkt ook, Van 't noodtij overplast - Neen, zie hij komt weer op, hij dook - En 't kind, hij heeft het vast*' - pakte altijd,

heerlijke gaaf, de dichtgaaf - de groote Bilderdijk, Bogaers - zoowaar zijn naam ook met een B. - Broense - malligheid, had wel aan wat anders te denken - och, och - wat een gaap - hij kon maar niet warm blijven, de slaap wou maar niet komen - '*Ik ken ze wel die slapelooze nachten*'. Verzen reciteeren wou anders wel eens helpen - doodstil blijven - hoor moeder eens slapen, de sloof was moe - daar straks sloeg 't eèn uur bij de buren - hun klok altijd na, altijd van slag - 't ding was op - nog een erfstuk - hij had geen klok noodig, werd wel wakker met 't hanengekraai - ieder sliep nu, Keesje naast hem, als een roos - '*Wat slaapt gij zacht op 't blauw satijnen kussen*' - nu ja, toch aan niets gebrek goddank - 't jongske zweet - sliknat is zijn hoofdje, ook al niet sterk - stil laten liggen maar - partijtje of gezellige bijeenkomst, altijd iets toepasselijks voor de gelegenheid - men rekende er op - wacht maar, straks komt de baas los - 't beteekende allemaal niets als men jong is, jong gaan zulke dingen vlug van de hand, maar de rechte sjeu was er af - de kop wordt oud - 't feest zou er zijn en goed ook - waar die kou toch van daan kwam, zeker had een van de jongens 't raampje van de pletie laten openstaan - als men niet alles zelf deed - maar hij ging er in geen geval uit, mocht moeder niet wakker maken - nu mocht een ander eens laten zien wat hij kon - oome Doris - 't mocht wat - juist daàrom zou alles fatsoenlijk gebeuren - geen beschonken lui in zijn huis - alles fatsoenlijk - zoo had niemand iets te reclameeren - wat...

In het teere duister van de bedstee hadden zijn halftoeë oogen beweging gevangen. Voorzichtig als in slaap zag hij den arm van zijn vrouw zoetjes onder het kussen van daan gaan en toen ja, hij die dacht dat ze sliep, zag hoe ze een koekje wegborg in haar mond, die lekker te mummelen begon.

'Bliksemsche snoepster,' maar 't woord bleef onder de dekens... och, wat hielp het... 't Was hem of hij een verlammenden klap op zijn hart had gekregen.

- ‘Zal U nog een koppie thee gebruiken, oome Piet?’

- ‘Thee? zoo laat nog eris, wel bedankt, hoor!’

- ‘Uwe, Oome Willem?’

- ‘Thee?.. nee hoor, ik hou het met mijn broêr, geef mijn portie maar aan de poes.’

- ‘Wat zal ik nou met die thee beginnen? och, juffrouw verlost U me van een koppie, ze benne met suiker.’

- ‘Geeft U maar hier, tante Dientje, mijn man wil ook nog wel een koppie.’

Tante Dientje, ijverig, rekte zich tusschen de twee dikke baardlooze schildersbazen over, die toen naar links en naar rechts uitweken om voor haar plaats te maken.

- ‘God wat is ze toch nog mollig,’ zei Oome Willem met een kostersgezicht. Hij was wel een half hoofd grooter dan Oome Piet.

- ‘Malle vent,’ zei tante Dientje.

Haar thee eindelijk kwijt, schoof zij, zich tillend op de teenen tusschen de nauwte der stoelen door met haar dorren schoot, den mond, waaruit twee tanden of ze waren weggeslagen, van de persing wat benauwd open, giegelend: ‘mag ik eventjes, 'k vraag ekskuus.’

- ‘Gaat het, Dien?’ Oome Piet, de tweede van de glazendeur op een tabouret-maar, wipte zooveel hij kon.

- ‘Best hoor, er kanne veel makke schapen in één hok.’

- ‘Maar wilde nog meer, verbeterde oome Willem, want die springen boven op mekander.’

- ‘Gos!’ lachte schrikkerig het juffrouwtje in de schuinte over hem en dat wèl een koppie thee gevraagd had; toen

tot haar stoeren man, wien het kleine kopje wat onhandig was, zei ze: ‘U mot blazen, hoor.’

- ‘Je houdt je goed, tante Dien!’ prees Baas Broense.

- ‘Kom, kom,’ zei de gedienstige vrouw, daar hiet ik Dien voor!’

- ‘Niet lastig zijn, kinderen.’

De Bruigom stond toe te zien of alles wel goed volgde. Hij knikte naar den bedstee-hoek, vroeg met zijn korte beveelstem:

- ‘Gaat het je goed, moeder?’

- ‘Bekommer je om mijn niet,’ zei de oude juffrouw, net een kuchbuitje uitvierend, ‘ik zit hier best.’

- ‘Een beetje bedaard toch, kinderen,’ herhaalde de Bruidegom.

- ‘Och, laat ze plezier hebben,’ zei de Bruid en dadelijk den kleinen jongen naast haar op zijn witten bol zoenend: ‘Hé, jong, smaakt 't lekker?’

- ‘Nou!’ zei Keesje.

- ‘Hij kan toch zoo lekker pruimen; een mensch is maar eens vijf-en-twintig jaar getrouwd, wat zegt u, nicht Betje?’

Zoo sprekend, hield zij haar hoofd alleen gekeerd naar een blonde, knappe meid, die bij haar in de buurt, aan de middelste en kleinste tafel zat. Betje, roô-wangig, 't haar in kleine golfjes wat dartel op het voorhoofd, had naast zich haar aanstaande, een spekslager, aan haar groene zij. Een roosje op de borst van haar damesachtig grijs wollen japon bloosde weg, toen ze keek naar tante.

- ‘'t Is het meeste plezier voor de kinderen,’ praatte ze alsof zij zelve niet van pret hield; tante evenwel keek niet langer. Betje zag niet veel meer dan het toetje dun haar, dat op de wrongetjes glom.

- ‘Is 't niet waar?’ En de Bruid, dadelijk weêr gastvrouwelijk, knikte tevreê terug en de kamer in. Zij miste twee tanden.

- ‘Zóo,’ herkende ze.

Een voor één was Baas Broense de hoofden gaan tellen:

- ‘Er mankeeren er nog twee,’ zei hij hardop. Gerrit en...’

- ‘Legt al bij zijn Daatje in bed,’ haastte oome Piet.

- ‘Spaart brand uit,’ schamperde oome Doris, de typograaf.

- ‘Maak je maar niet ongerust, hij zal wel komme,’ tuitte tante Dientje met een stem van de straat, ‘als er maar wat te bikken valt.’ Ze had het druk met leêge kopjes aan te geven door de keukendeur, ‘zet ze maar in mekaar, vrouw Stam.... is er nog iemand gediend van een koppie?.... eenmaal.... andermaal.... Uwe, juffrouw Nelissen?.... Uwe, juffrouw van Dort? nee?’

- ‘Of ie komt!’ had tante Mietje, oome Piets vrouw uitgeroepen, en ze zat, zelf verbaasd na zoo'n lange uithaal te pinken onder het licht, de oogjes zéer, het mondje secuur dicht, ‘ik weet wel maar ik zeg niks;’ naast haar drankvleezigen man een oud porcelein popje in zwarte jurk gelijkend, met dun plat kastanje haar, waarin de scheiding nijdig.

- ‘'t Is me een fijne,’ smaalde oome Doris.

- ‘Met stijve baleinen,’ rijmde oome Piet.

- ‘Kinderen, kinderen,’ waarschuwde de oude juffrouw.

- ‘Nou, moeder, jouw Gerritje spuugt er ook niet in, als het maar niet naar de krullen smaakt,’ riep oome Willem.

- ‘Och ziet u, juffrouw, ze plagen de oude vrouw maar een beetje.’ Ze moest hoesten, eens en nog eens achter haar zakdoek, toen volborstig een buitje uit, zij droogde haar uitgezakte oogen, welke toen treur-lichtloos keken; de knoestige aderhanden drukten den zakdoek op den schoot neêr.

- ‘'t Benne me een paar.’

Juffrouw Nelissen, bedeesd, stemmig, scheen wel wat te willen zeggen:

- ‘Och, ze zijn vroolijk.’

- ‘Ja, ja,’ knikkebolde de oude met de peersche lintmuts. ‘Zoo, zoo, en uwes strijkt voor de menschen... en hèt uw man nog al werk?’

Juffrouw Nelissen schuchterde in zich zelve terug:

- ‘Zoo'n gangetje.’

- ‘We zitten hier maar goed,’ vervolgde ze weinig praatachtig.

Het luchtige genoegen was op haar met veel zeep gewasschen wangen weêr. Zij had bruine oogen, vaag onder een sterk voorhoofd, een zachtmoedigen mond, die een weinig scheef ging, onder de zware vouwen langs den neus wel wat breed, het haar gescheiden; een zorgelijk gezicht.

- ‘Man, Grietje sliep toch, niet, toen je hier kwam?’ vroeg ze. Nelissen, de kunstdraaier rechts naast haar, mak, slecht gezond, knikte van ja.

- ‘Ik hoop maar, dat ik geen hoofdpijn krijg,’ praatte ze zachtjes.

- ‘Je moet je maar kalm houen,’ zei Nelissen. Doch zij schrok bijna:

- ‘Rooken de vrienden daar wel?’ had de Bruigom geroepen, ‘de sigaren zijn er.’

- ‘Wel ja, laat ik er ook de brand eens insteken,’ zei oome Willem, ‘wat kan me gebeuren, we zijn maar eens vijf en twintig jaar getrouwd.’

Over den lichthelm henen van de lamp op de derde tafel, 't verst van haar af, waarachter de verrukte gezichtjes van de neefjes bij elkaâr, de drie meisjes met witte boezelaars, had juffrouw Nelissen van uit haar hoek de kamer kunnen overzien, bevlaggedoekt langs om den zolder, van balk tot balk, door rood-wit-en-blauwe bochten en die bezilverd met veel vijfpuntige sterretjes van papier. 't Stond wel vroolijk.

- ‘Ze hebben het maar aardig opgeknapt,’ praatte de oude juffrouw, ‘'t kan best zoo met de menschen, wat zegt u, de middelste is de huistafel, ziet u.’

- ‘Dat is Anne van Doris,’ leuterde de grootmoeder verder.

De jonge juffrouw, die daar toekijkend zat, begreep, lachte.

- ‘God kind, wat ben je groot geworden,’ verwonderde zich juffrouw Nelissen, en terugknikkend langs oome Doris heen: ‘ik zou je niet meer kennen.’

- ‘Ik ga zoo weinig uit,’ verontschuldigde zij.

De tafel, waar zij aan de punt zat, ging van de glazen deur af, onder de hanglamp in één stuk door naar de bed-

steê. Het was een tafel op schragen onder witte lakens. Dat stond wezenlijk heel netjes.

- ‘Gunst, ik wist niet dat ze zooveel tafelgoed hadden,’ praatte ze zacht.

- ‘'t Zal wel geleend spul zijn,’ antwoordde Nelissen even zacht terug; maar, onthuis, keek hij met zijn grauwe gezicht dadelijk weêr voor zich uit door de kamer, met oplettende oogen.

Voor de derde tafel, geplaatst tusschen keuken en gangdeur, naast de Bruid, aan zijn linker zij, stond de Bruigom, ferm voor zijn stoel, beraden in den algemeenen schijn van de hanglamp. Hij stak uit; zijn knap, grijzend hoofd met een kruiig donker kneveltje, maar mooi vooral van neus had iets deftigs; twee plooien langs den neus, de familietrek; kort van nek in een smallen, staanden boord, onderkinmakend troonde het op zijn gedrongen zwart-laken schouders, boven de hooggedragen borst, waar het witte halfhemd tegenaan bobbelde of er wind in zat. ‘Slecht gestreken,’ moest jufvrouw Nelissen effentjes denken. Doch om dat donkere kijken, voelde ze ontzag voor haar broeder.

- ‘Pas maar op je ventje, Suus, hij doet strakkies wat in z'n broek.’

Het was oome Willem, die de luidjes onder de hanglamp aan den praat hield.

Tante Suus, oome Willems tweede vrouw, aan het tafeltje in het midden, naast Betjes vrijer met de tafelpunt tusschen henbeiden, wierp een gezond gezicht om, hoog van koonen, met nu-al glimmende oogen onder het donker, dikke haar gescheiden.

- ‘Och God, hij rookt, de lieverd,’ en zij schaterde haar bloeienden mond heelemaal weg van de botergele tanden, ‘pas maar op je borsie, ouwe.’

Oome Willem als een beginneling aan 't rooken, aaide achterover zijn vrouw langs de harde wang.

- ‘Hartlap,’ flikflooide hij, ‘wat zit je ver van me af.’

- ‘Leg toch niet te zaniken,’ stribbelde tante Suus tegen.

- ‘Ze is toch zoo lekker,’ snaakte haar man, proestende

in den rook; hij was wat benauwd van borst, zoodat tante Suus dadelijk zei:

- ‘Daar heb je het al, loontje komt om zijn boontje.’

- ‘Gunst,’ was 't overbuurtje, tante Mijntje, geschrokken; maar baas Kamp, die allang een sigaar had, schudde van de aardigheid, een stillen schater om zijn lange, grauw om-stoppelde lippen,

- ‘Ik vind haar van nacht wel,’ zei oome Willem pas weêr op adem.

Betje om een elleboogstoot van haar galant, werd zoo rood als een bellefleur.

- ‘Je moest je schamen,’ zei oome Piet diakenig, ‘bè-jij vader?’

- ‘Een lief kind.... hij!’

Oome Willem, die zijn sigaar maar niet in zijn mond scheen te kunnen houden, als waren zijn lippen te kort, bedoelde met zijn hoofd, dat een natgekamd kuifje Zondagsch maakte, broêr Piet. Hij maakte goed:

- ‘Is ze een kind, kijk eres wat een melkstandje... en allemaal natuur dàt... geen papiljotjes asjeblieft... nou meid... je pa is grootsch op je. Ja, juffrouw Dordrecht, zal ik maar zeggen, dat is nou mijn eigen vleesch en bloed.’

Juffrouw van Dort, tegenover hem aan de andere punt van de tafel, beschaafd, de ooren niet heelemaal buiten het haar, het hoofd rond, de wangen mat boven de wit beenen doekspeld, een loopenden hazewind, had even moeten kijken naar haar eigen volle borst, lachte netjes om de woordspeling op haar woonplaats.

- ‘Bedenk waar je bent,’ bestrafte oome Piet.

- ‘Kan jìj alle menschen uit mekaar houën,’ narde oome Willem, even kriegel.

- ‘Krijg nou niet het land,’ vergoelijkte de ander.

- ‘Och, hij is nog niet goed uitgeslapen,’ snaterde tante Suus van achterom.

- ‘'t Land? Nooit,’ verzekerde oome Willem al weêr goed, ‘nooit zonder de koetjes er bij.’

- ‘Wel nou dan,’ en zijn stem veranderend, hoog pratend over zijn dik buikje heen, oome Piet riep bijna:
- ‘Wel ziel van mijn, hoe gaat het jou?’
- ‘O, wat overkomt me?’ lispte tante Mietje.
- ‘Het is van avond feest, dierbre..... ik heb nog niks gehad.’
- ‘O! van middag.’

Een koud schellen aan de voordeur snerpte tot de kamer in.

- ‘Haast-je-maar-niet,’ schreeuwde oome Piet zijn vrouw kwijt.
- ‘Bedaard, bedaard,’ knorde de Bruidegom tot zijn o, o! joelende jongens.
- ‘Moeder, je Gerritje!’
- ‘Doris, Doris,’ lachte de oude, suf.

Van uit de bijna donkere gang stommelde stampen en vegen van voeten in het luisterstille van de kamer. Dirk kwam zeggen: 't was oome Gerrit.

- ‘Leg je mantel maar vòor Da, wì-je?’

De Bruid opgestaan trachtte in de gang te zien, maar de rug van haar stoel tegen het middelste tafeltje maakte dat moeielijk.

- ‘'t Is 't beste maar te blijven zitten,’ zei ze.
- ‘O jee, 't sneeuwt!’ jubelde Margootje achter de lamp.
- ‘Jonges, 't sneeuwt, het sneeuwt!’

In het hoera der kinderen was oome Gerrit, de timmermansbaas, binnen de deur verschenen; op de schouders van zijn duffel als een plank, kleefde nog sneeuw. En tegelijk door de keukendeur, kwam tante Dientje weêr terug met een wit-steenen chocolaketel.

- ‘Pons!’ schreeuwden de jongens.
- ‘Bonzwàar!’ had oome Gerrit de heele kamer gegroet.
- ‘Schrielhals, spreek je moêrs taal.’

Luid genoeg was dit door den typograaf gemopperd.

Oome Willem kantelde zich gewichtig naar oome Piet:

- ‘Ken jìj Fransch?’ vroeg hij.
- ‘Nou, van fiebelde forse krakepit.’

- ‘Hè-jìj op een Hooger-Burgerschool gegaan?’
- ‘In de Wijngaardsteeg.’
- ‘Parlemòdesa.’
- ‘O zoo.’
- ‘Ik ken Frans de Smid.’
- ‘Ik Frans de Mof.’
- ‘Ikke mijn Fransch zoo goed als mijn Duitsch.’
- ‘Altijd baas boven baas,’ pruttelde oome Piet.

Maar oome Willem, als een goochelaar met zijn handen werkend, reciteerde al, gaf de proef op de som:

‘Ein Mens zijn Leben is gelijk ein Swienenblaas,
Wordt met ein pipensteel ópgeblazen,
Steekt men een speld in de n'aars,
‘Huùp!’ zeit de wìes-waars.....
Weg is die Mens zijn Leben.....

- ‘Ze worre goed,’ verzekerde tante Suus.

De twee dikbuiken, over en weêr, lachten zwaar.

- ‘Wat heerlijk, toen de deur even open ging,’ zei juffrouw van Dort, ‘het zal hier puf worden.’
- ‘Ik zit best.’ Van Dort, een teêre man, droog-lijnig om de hoeken van zijn mond, met een kamerkleur, met lang orthodox haar en oogen, zoo groot van wit, dat het telkens was of de bleeke appels naar binnen wilden draaien, trok kouwelijk snel zijn schouders in, toen hij ‘ik’ zei.
- ‘Zoo aan weêrskanten een vuurtje, hè, ouwe heer, dat doet goed aan een mensch z'n boddie.’

Van Dort, smalletjes tusschen de beide zusters, lachte fijn en allen lachten onder de hanglamp, die over hen aan zijn rinkelende kettingloovers hing. De jongen tegen de raamdeur, aan het hoofdeinde van de tafel, deed het zoo lang en hard na, dat oome Willem weêr zei:

- ‘Leukerd, jij begrijpt me, geef jij me eens de hand, hoe oud bè-je?’
- ‘Tien,’ zei de jongen of ie slokte.
- ‘Wat tien?’
- ‘Tien jaar.’

De water-en-melkachtige jongensoogen keken bleu.

- ‘Netjes zitten, Ferdinandje,’ waarschuwde van Dort zachtzinnig.
- ‘Och!’ en 't zoontje rukte één elleboog weg.
- ‘Mijn broer is dol op kinderen,’ preekte oome Piet.

Tante Suus draaide bij:

- ‘Waar heeft hij 't nou weêr over?’ vroeg ze.
- ‘Suikere dot, ze komme je kerel aan z'n hart.’
- ‘Jìj een kerel, laat naar je kijken, je heb gaatjes in je ooren precies als een meissie.... waar zijn je ringetjes, vent?’

Even moest oome Willem aan zijn oorleIletje voelen.

- ‘'t Is net spek,’ zei oome Piet, glunder op zij kijkend.

Allen keken daar naar het oorlelletje, dat murw-rood, als beschaamd, was bloot gekomen.

- ‘Dat was tegen de klierstof op m'n oogen,’ zei de baas ernstig.... ‘Is dat nou om zoo te lachen, God, dat kind lacht ook al van de weêromstuit. Je geeft een mooi voorbeeld, jij!’

Zijn goed humeur echter was alweêr terug. Achter hem was Margootje komen staan, keurig, 't kraakwitte boezelaar nog in de strijkplooien.

- ‘Pas op!’ waarschuwde ze.

Ze trok het hoofdje terug. Ze wou niet in de wang geknepen zijn, weinig aanhalerig.

- ‘Tante vraagt of u wil dòorgeven?’ vroeg ze, glazen aanbiedend.
- ‘Wel ja, beste meid, laat 'k je eens helpen.’

En ieder was gedienstig met glaasjes doorgeven. Oome Doris, naast den leêgen stoel van tante Dien, hield er twee.

- ‘Dank je wel Margo; nog twee!’ riep hij, ‘voor de timmerman met zijn vrouw.’
- ‘Die snijboon valt nou toch altijd met zijn neus in de boter.’

Margootje zette de twee laatste glazen, groote, om melk of bier uit te drinken, zelf voor oome Willem neêr, aan haar stil handje blonk een ringetje van blauwe kraaltjes.

Zoo bleef ze even staan, spits, met het blonde haar los, uitdagerig.

Oome Willem pakte haar bij den blooten arm:

- 'Wat heb jìj een haartjes op je vleeschie. Margo! Margo! aan je oor!' pschtste hij.

Maar het kind met een joepje in haar lendetjes, had zich al losgerukt.

- 'Waar wil je ons hebben, Zus?' werd van uit den gangdeurhoek geroepen.

- 'Waar wil je ons hebben, Zus?' aapte oome Willem de neusstem na. 'Daar heb je hem met z'n. gezicht van ouwe krullen.'

- 'Geen haken en oogen asjeblieft,' verzocht tante Suus.

- 'Bruid zeggen! anders boete!' had Betje geroepen.

- 'Ja, Bruid zeggen! Bruid zeggen,' riep toen ook tante Suus.

- 'Bruid, Bruid!' riepen de twee bazen.

- 'Wat kan jìj onfatsoenlijk een strot opzetten,' schimpte oome Willem kwansuis.

- 'Vadertje, verbeeld jij je maar niks, hoor, jouw trommel is ook nog niet geborsten, nog lang niet,' zei oome Piet.

- 'Nat houën, maar,' zei oome Willem, 'dat is 't beste.'

De Bruid, triomfantelijk, met een zuigmondje, groette toen het leven uit was:

- 'Nou, jullie twee plaatsen zijn goed bewaard, hoor.'

- 'Naast zwager Nelissen,' bepaalde de Bruigom juister.

Oome Gerrit, een lange dertigjarige, een rulle man, dorre, verwaarloosde mijnheershanden uit de handschoenen bloot makend, had het water nog in zijn fletse oogen van de straatkou. Achter hem aan drong zijn vrouw in glimmerige japon, pimpelwangig met een wipneus. Een tamelijk zware armband glansde als goud boven haar boerinnig knuistje.

- 'Astrant,' vond tante Mijntje Kamp, tegen juffrouw van Dort.

Langs de knieën beenend van de oude vrouw, oome Gerrit groette:

- ‘Zoo, moeder!’

- ‘Jonge luidjes, ziet u, 't wordt een verreljaars, 't gaat ze gelukkig goed in de wereld.’

Het oude mensch rochelde nog wat, zag verteederd het paar voorbij Nelissen en zijn vrouw gaan.

- ‘Nee, dat gaat zóó niet,’ gierde tante Dientje. Ze hield den punchketel een oogenblik stil bij Betjes galant.

- ‘Je vrouw naast baas Kamp, anders is de bonte rij in de war.’

- ‘Een mooie grap, net of die niet allang in de war is,’ norschte de timmermansbaas, toch omwisselend.

- ‘'k Kan amper keeren,’ zei hij, voor den schoorsteen zijn plaats nemend. ‘Zie zoo, een knap mensch die me hier weer van daan krijgt.’

- ‘'t Is bij jou ook zoo grootscheepsch,’ mopperde oome Doris.

- ‘Goed, tante Dien,’ prees baas Broense.

- ‘Wat zou 't!’ En de vroolijke schenkster liet Betje's glas vol damp en borrel.

Achter haar man's stoel heupte zij zich om, vroeg as-je-blieft de glaasjes. Toen, den uit zijn tuit rookenden ketel tillend boven den baas, schoof ze weêr met den mond open en vol aardigheden de nauwte der stoelen in.

- ‘Geneer je maar niet,’ zei oome Piet.

- ‘Een kop er op, Dien,’ zei oome Willem.

- ‘Mag hij ook niet een slokkie?’ vroeg ze, de tuit tot schenken klaar boven Ferdinandje's kelkje. Slurpend met zijn oogen had de jongen de gele kookbelletjes zien dansen en stijgen in oome Willem's glas.

- ‘Eéntje.’

..... De goudachtig geworden punchglaasjes praalden op de tafel. Oome Willem had zijn glas al vast; de twee zusters zagen elkander vragend aan.

- ‘Niet drinken nog,’ fluisterde juffrouw van Dort, ‘de Bruidegom wil geloof ik, een woordje zeggen.’

En inderdaad baas Broense stond voor zijn stoel, zeggings-

klaar. Hij had zijn glas gevat, schraapte zijn keel, verhief zijn stem:

- 'Welkom hier, roepen wij u toe op dit feest. Welkom aan dezen disch. Dat de beker lustig rondga, gulle scherts en lach zij niet gespaard, nogmaals, vrienden, welkom hier!'

Een kleine onzekerheid van zijn hand bewoog de punch, toen hij het eerste dronk in de stilte.

Smakkend zette oome Willem het leêge glas op de tafel:

- 'Als mijn moeder zulk zog had, lag ik nog aan de borst.'

- 'Hoor, hoor, de stem des bloeds!' predikte oome Piet.

Tante Mijntje Kamp moest even kijken naar grootmoeder, maar juffrouw van Dort eenigszins gedwongen in het schuchtere gelach, draaide haar glas, half-vol nog, tusschen de gave vingertoppen, waarvan de nageltjes rein tot op het leven waren afgeknipt.

- 'Wel een aardig madera-glaasje,' vond ze,

- 'Zij zijn verschillend,' merkte haar man op en hij boog wat voorover, mat met zijn oogen: 'Mijnes is hooger dan de jouwe en kijk zwager Kamp er eens een bel hebben, gossie-mijne!'

- 'Groote menschen, groote glaasjes.' Baas Kamp schaterde stil-rumoerig.

Van Dort, dicht bij het oor van zijn vrouw, nam zijn kans waar:

- 'Die twee daar over ons zijn, geloof ik, een paar rare.'

- 'Niet smoezen daar,' deed oome Willem hem bijna schrikken, toen: 'je bent gortig, moeder.'

Grootje hoestte, de warmte maakte haar borst wat los, ze lachte och, och, en kon toen eindelijk haar gesprek met juffrouw Nelissen vervolgen:

- 'O, een heele boel presenten,' zei ze.

In de dooiige atmosfeer, scherp doorgeurd van punch, begonnen de menschen gemakkelijk te zitten. Warm gonsde de kamer; buurtje met buurtje geraakte aan het praten over dagelijksche zaakjes. In den bedsteêhoek zeurde de oude juffrouw haar verhaal als een breikous af, van hoe mooi er

de kamer wel had uitgezien een veertien dagen geleden; twee stoelen hadden daar bij het raam groengemaakt gestaan, prachtig, die waren nu weggenomen om ruimte te krijgen, evenals de kast, die stond provisineel vóor. De kachel was ook meê verhuisd, 't was warmpies genogt, was 't niet? en op den spiegel, dat cadeau van de broêrs en zusters onder mekaâr, was door Willem naderhand nog met mooie letters ‘Hulde’ geschreven, met behulp van een vetkaars; ja, hij leerde goed aan, hij had toch de kamer ook zoo netjes opgeknapt.

- ‘Had uwes 't nog niet gezien?’ zei ze.

Juffrouw Nelissen gaf zich veel moeite; maar van haar plaats kon ze van de letters niet veel meer begrijpen dan donkere strepen, omdat de lamp van den overkant te veel in den spiegel scheen.

- ‘Gos ja, hoe aardig!’ vond ze toch.
- ‘Des avonds is het beter van dáar te zien,’ onderrichtte de Bruigom.
- ‘Ja, ja, beuzelde grootmoeder voort, de kinderen hebben er alle eer van.’
- ‘En waarom hebt u er ook niet eentje meêgebracht?’ ondervroeg ze, ‘allemaal mochten ze één kind meêbrengen, alleen de oudste... daar hè-je Anne van Doris, Betje van Willem; daar hè-je Adriaan van Piet, die bij de kinderen zit, en.....’
- ‘Wij hebben het niet geweten,’ antwoordde juffrouw Nelissen, de oogen neêr; want het was binnen in haar een schaamte die ze niet zeggen wou, zij werden ook altijd achteraf gezet.
- ‘Kom, jongens,’ noodde laag-gemoedelijk des Bruigoms stem.

Bij de gangdeur om de frischte open, waren Dirk en Willem nog altijd half in het donker blijven staan.

- ‘Naast nichie Anne is er plaats genoeg, kom nou toch!’ soebatte de Bruid.
- ‘Als ie staat is ie grooter,’ meende de hoogbeenige Willem, van Dirk.

- ‘Of ik gelijk heb,’ sneed deze op. Nichtje Anna was een mager ding.
- ‘Och, hij hèt al een meid,’ riep een van de broertjes.
- ‘Als je me nou!’ dreigde Dirk.
- ‘Jan, stil, waarschuwde de Bruidegom. En ze bleven beiden maar staan.’

.... Doch toen de goudglans weêr in de glazen blonk en wasemde om de lampen, waren de menschen op nieuw stijf, of ze wat verwachten.

- ‘Een liedje,’ fluisterde Betje eindelijk tot haar vrijer, maar deze schudde van neen, ‘nog niet.’

Evenwel oome Piet in postuur, allebei zijn verfknuisten op den tafelrand, alsof hij dien van zich afduwen wilde, was reeds begonnen met een voorzangersstem, den breeden mond dwars, meer op te zeggen dan te zingen, op de wijze van: ‘de Bakker om de hoek.’

Mijn lieve krulle-Mie,
Ik heb in jou behagen,
Ik heb in jou sjenie,
En daarom wil ìk je vragen

Tot zoover gekomen, poedelde hij zijn hoofd naar tante Mietje en zijn handen smeekten:

Of jij,
Of jij,
Wel dansen wil met mij?

- ‘Hé wijf, wat zeg je er van?’

Tante Mietje lachte haar lippen alleen nog maar wat meer naar binnen.

- ‘Je kan er geen mes tusschen krijgen! Ze heeft geen asem voor geld,’ wendde oome Piet zich naar den anderen kant.

Oome Doris staakte voor zijn stoel.

- ‘In den binnenzak van mijn jas, Dirk!’ en hij vervolgde een beetje geheimzinnig:
- ‘Ja, we zullen wat hebben ter eere van Bruidegom en Bruid.’

Dirk kwam terug; een stapeltje liedjes hing over zijn hand.

- ‘Zal ik er maar wat van ronddeelen?’ Hij spleet den bundel, deelde al rond.

- ‘Mijn één, mijn één!’ riepen de stemmetjes van de derde tafel.

.... Toen allen, ook de kinderen, zaten met de liedjes als met een wit vlaggetje elk, was er een groote leesstilte.

- ‘Welkom aan tafel’ las oome Willem luid op; hij reikte het liedje zoo vér het kon van zich af.

- ‘Zoo vader! mot er het fokkie bij op?’ riep oome Piet naar baas Kamp, die schuin, licht zoekend op 't papier, een grooten bril op zijn neus had gezet. Oome Doris hielp op gang:

- ‘Wijze: Wien Neêrlandsch bloed.’

- ‘In een pannetje doet...’ zong oome Piet.

- ‘Ik zal alvast mijn wekker maar eens ophalen,’ meende oome Willem.

.....

‘Dan smaakt het, o, zoo zuur.’

Oome Willem had meêgebromd.

- ‘Ja juffrouw,’ zei hij, ‘ik zing de tweede stem.’

Het was van overal een klaar maken der stemmen. Grootmoeder snoot zoo hard, dat oome Willem nog even zeggen moest:

- ‘Moeder, moeder, pas toch op je dompert.’

- ‘Nou,’ verzocht eindelijk tante Suus, ‘wie geeft de toon an?’

Oome Doris, staand gebleven, sloeg de maat.

- ‘Klaar?... Eén... twee... drie...’ En de kamer zong:

Ja, plechtig klink' ons vroolijk lied
Hier in deez' schoone Za-aal.
Weêrhouden wij (allen keken op) voor 't Bruidspaar niet
De-e zuivere hartetaal.
Elk stem met ons verheugd van zin,
Ter Eer van 't Zilver Paar,
Het god-gevallig feestlied in:
Van vijf-èn-twintig jaar.

- ‘Bis!’ schreeuwde oome Doris, de regel nog niet verstorven.

‘Van vijf-en-twintig jaar,’ dreunde de kamer.

Baas Broense met zijn kin op zijn borst, kommandeerde zelve:

- ‘Tweede couplet!’

- ‘Eerst moet tante gaan zitten!’ riep Betje.

Tante Dien, hupsch, zat eindelijk op haar stoel, ze kreeg een liedje; toen zong weêr de kamer:

Treedt saâm vereend op 't Echtpad voort
Met Liefde, Heil en Vre-eê;
Smaakt Huwlijksmin gansch ongestoord,
Dat blijft ons aller beê.
Dient God met blijdschap en ontzag,
Stelt U in Zijnèn Macht,
Dan smaakt gij saâm na elkèn dag
Een kalmen goeden nacht.

‘Bis!’

En hoogop herhaalde de kamer:

Een kalleme goeden nacht.

- ‘Derde couplet,’ kommandeerde weêr de Bruigom.

- ‘Statig,’ verzocht oome Doris.

- ‘Ik vrees, ik vrees,’ fluisterde juffrouw Nelissen.

- ‘Ik zou me maar koest houden,’ mompelde de kunstdraaier langs zijn bakkebaard weg. ‘'t Is hier frissies, als je maar naar mijn hoofdje kijkt.’

En zij geloofde bijna te zitten in de kerk. Zwaar zongen de mannen. Oome Doris voorop. Baas Kamp, aandachtig, geraakte telkens in de war. Galmen deden Dirk, Willem en Betje's vrijer, en de Bruidegom hield elken regel een beetje te lang aan. Maar vooral de vrouwen deden of ze uit een kerkboek zongen, de Bruid zong zoo hèl op, zoo zorgeloos, en tante Dientje's geluid deed een mensch zeer aan zijn hoofd; maar aardig klonken de stemmen van de kleintjes, boven alles helder. En naar de kleurslingers der vlaggen

keek ze, wegsuizend boven het licht. O, dat hoofd, dat hoofd... ze hield anders wel van zingen, Zondags in 't schemeruurtje zong ze met de kinderen graag meê, maar hier in zoo een hitte, ze kon niet tegen die drukte...

Terwijl zong onder de lampen nog het derde couplet:

> En als de Heer U eens vergunt
> Te vieren 't Gouden feest;
> Dat gij dan saam getuigen kunt,
> Onze Echt is rein geweest.
> En als de Heer U eenmaal scheidt,
> U neemt in Zijnèn macht,
> Dat Gij dan saâm in d' Eeuwigheid
> Geniet 'tgeen gij hier verwacht.

- 'Bis!' In kruisende armzwaaien sloeg oome Doris de maat.

> 'Geniet, 'tgeen gij hier verwacht.'

eindigde de zang met protestantsche geloofsvastheid.

- 'Prachtig!' geestdrifte van Dort.
- 'Mooi màar, 't laatste ging wat moeielijk,' meende baas Kamp.
- 'Die laàtste regel is te lang,' merkte juffrouw van Dort zacht beslist aan.

Oome Willem zette zijn glas neêr:

- ''t Is of een engeltje op je tong...., hij hield zich in, alles was ernst.

Een schrille lach van Ferdinandje schoot uit, toen zat 't kind onder vaders oog, betrapt.

- 'Kom kerel!' keerde oome Willem zich naar zijn broêr, die een weinig aan 't suffen geraakt was. 'Kom, scheurt er de kop bij, nog tijd genoeg om aan je endje te denken.'

Oome Piet schaterde plotseling:

- 'Ik aan mijn endje denken... wat bè-jìj een zondig mensch.'

Proestend en neen-schuddend, schaterde nu ook oome Willem.

- ‘Suus, draai es bij,’ riep oome Piet, ‘je poelkie krijgt de begaves, klop hem eens op zijne rug.’

- ‘Wat nou weêr?... God, man, 't is veels te warm voor zoo'n drukkie.’

- ‘Ja, warm is het wel,’ zei nu ook tante Mijntje, die met het liedje heen en weer waaide, dat er de haartjes op haar voorhoofd van opstoven.

- ‘Daar is de pons niet vreemd aan,’ verzekerde baas Kamp.

- ‘Gos ja!’ en 't vrouwtje viel bijna tegen haar man's borst. ‘'t Gaat me in de beenen zitten.’

Naast haar staarde van Dort peinzend boven het punch-glaasje, dat hij voorzichtig belebberde:

- ‘'t Blijft toch altijd maar een mooie wijs,’ zei hij teêrhartig.

- ‘Ik vind het Oostenrijksche veel mooier,’ meende zijn vrouw.

- ‘Ja, lief... het Engelsche is oòk wel mooi.’ Tante Mijntje neuriede meteen... ‘vindt je niet? nee?’ Zij gaf, loszinnig lollig, een knik met haar hoofd, van ‘wat kan 't mijn ook schelen.’

Baas Kamp lette niet op zijn vrouw, die het roesje nog trekkerig kijken deed of ze telkens wat zag. Een blaasbeweging bibberde even zijn lippen uit. Van de derde tafel raasde het plezier der kinderen weêr geweldig.

- ‘Bedaard, bedaard!’ waarschuwde de Bruidegom.

- ‘'t Wordt hier smoek,’ zei juffrouw van Dort, die gelukkig haar zakdoek in haar japonzak vond, ‘staat de deur wel open? 'k Kan 't niet zien; die mannen lijken soms net ovens... Neen, tante Dien, slaat u mij nu maar eens over.’

Van Dort riep dapper de kamer in:

- ‘Bruigom ik vraag 't woord: mag de deur niet open? de dames krijgen het benauwd.’

Baas Broense kwam pal voor zijn stoel, bekeek het deurgat.

- ‘We zullen nog wat lucht maken.’ Hij beval: ‘Dirk och maak het raam vòor op een kier.’

- ‘Zou Hendrik niet liever het ruitje van de plee openzetten?’ vraagde de Bruid, ‘het raam is zoo aan de straat.’

- ‘Ja! je kan nooit weten met die presenten,’ gaf zij zich zelve antwoord...

- ‘Och neen, heusch niet, tante Dientje,’ herhaalde juffrouw van Dort.

- ‘Ik durf ook niet meer.’ Juffrouw Kamp haastte haar handje, ruw en wreed van huiswerk en koû, maar met wel zes ringen, boven op het glaasje.

- ‘Mag de jongeheer dan nog een halfie?’ vroeg tante Dien, den ketel stil houdend.

- ‘Zou 't magge, vrouw?’ schuchterde van Dort.

- ‘Kom, bè-je mal, op één been kan 't kind niet loopen.’

- ‘Nu, deze keer dan ook nog maar eens,’ en juffrouw van Dort schoof vriendelijk haar eigen glaasje naar den straal toe.

- ‘Een straffe, Dien!’ zei oome Piet.

- ‘Kereltje, kereltje,’ giegelde de schenkster, ‘wat is jouw maag een vergaarbak.’

- ‘Ja, ja, mensch, zegt u dat wel... 't is een last zoo een iemand zijn keel niet kan drooghouën;... daarom, geneer u niet juffrouw Dort, laat u maar gerust staan, als u er geen trek in hebt... wìj weten er hier wel raad meê,’ snaakte oome Willem goedhartig. ‘Stop eventjes Dien, ieder het zijne, daar zat nog een tikkie in... zóo... mijn lieve mensch, man, vriend’ praatte hij verder naar van Dort, u kijkt zoo diepzinnig, of u wat bedenkt, net of u de pik op mìj heeft, en och ik ben zoo'n goeierd, ik ben net als het schamele weeskind door zijn vader en moeder allebei vroegtijdig verlaten, niks niet kieschkeurig uitgevallen.’

Droomerig, de dikke oogleên neêr, had oome Piet toegeluisterd en of hij zijn hand nog wat aan z'n glas wou warmen, bleef hij het vasthouden, nu hij zei:

- ‘Ja, ja, hij heeft een hart van goud, je zou het hem zoo niet anzeggen, een ander zou het allang naar de lommerd hebben gebracht, hij niet; ja, hij is eigenlijk veel te goed voor deze wereld.’

Hij draaide op één bil wat om, zette een streng gezicht:

- ‘Zondelooze vleeschzak, bè-je wel ooit geboren?’
- ‘Branderige engel,’ antwoordde oome Willem dadelijk op de uitnoodiging weêr klaar, ‘ik geloof van nee, ik ben door een beer op een paal gepiest, dat geloof ik.’
- ‘Ik geloof’ zei oome Piet nadenkelijk, ‘het vleesch is beter dan de beenen.’
- ‘Een goed geloof en een kurken ziel, dan drijft een mensch altijd boven.’
- ‘Er zijn menschen, die drijven op hun vet.’
- ‘Vet smet.’
- ‘Smettelooze kindertjes worden doodgeboren.’
- ‘Geboren vóór je tijd, is nog een erger ding.’
- ‘Nou, da's mijn overkommen.’,....

Maar oome Willem gaf het nog niet op:

- ‘Mijn vaders vaders varkensvader, dat was een beer.’
- ‘Díe beer?’
- ‘Een beer.’
- ‘Broertje laat me je eens zien.’

De twee bazen stieten aan.

- ‘Op onze zuigelingen,’ zei oome Willem.
- ‘Dat we ze nog lang mogen lusten,’ zei oome Piet.

En ze dronken ad-fundum.

- ‘Een lekker avondmaalsdrankie,’ besloot daarna oome Willem.
- ‘Af en toe mag ik wel zoo'n kommetje huzaren kamille,’ zei oome Piet.
- ‘Groote grutten, wat een rare menschen,’ ginnegapte tante Mijntje en zij droogde zich 't voorhoofd wat af.
- ‘Ze vallen nog al in de smaak, merk ik,’ fluisterde van Dort.
- ‘Wat zijn ze weêr aan de gang!’ Grootje vergenoegd keek de tafel overlangs. Baas Kamp lachte wat stroef of hem kiespijn begon te kwellen.
- ‘Als hij 't maar niet *te* benauwd krijgt,’ zei tante Mijntje haar man angstvallig bekijkend.
- ‘'t Zal wel wennen,’ meende juffrouw van Dort, die zich stilletjes bewaaide.

- ‘Allemaal ouwe moppen,’ pruttelde oome Gerrit hardop genoeg.

- ‘God zal me!’... viel oome Willem zoo ruw uit, dat tante Mijntje, ‘wel foei’ schrok;... ‘daar heb je hem; zeg jij daar, sloome duikelaar, buk liever wat, je gooit met je kersepit dat bekertje anders nog van de schoorsteen. Zoo'n gladdekker!’ praatte hij weêr voor zich, ‘hij zit daar net of hij een end duivelat heeft ingeslikt en dat is, nog-al, god-help-me mijn bloedverwant.’

- ‘Nou’ vinnigde oome Gerrit, dat kòn, als ik zoo'n keel had als jij, daar is wel een heele schilderswinkel door-heengegaan met al zijn ap- en dippendensie.’

- ‘Die zit;’ grinnikte oome Doris.

- ‘Och vent, je mot nog an de borst.’

Maar oome Willem was van zijn stuk geraakt, hij moest bedenken, gelukkig voor hem, riep nu juist Betje's galant:

- ‘Me dunkt, we moesten nog eens een liedje hebben.’

En blond, blozend jongman, nieuw in den schijn van de lamp, beurde hij uit den achterzak van zijn kamgaren gekleede jas het bundeltje liedjes; gelijk kommetjes hingen de manchetten op zijn handen, frisch als versch vleesch.

- ‘Mag ik zoo vrij zijn?’ vervolgde hij, de dames, of nee de heeren te vragen met de dames van èen liedje te zingen, anders is er niet genoeg.’

Oome Doris was bereidwillig, deelde rond.

- ‘Draaiend lied!’ las luid de Bruigom.

- ‘Kijk jij maar bij je familie in, hoor!’ zei tante Suus.

- ‘Och!’ en oome Willem wou aaien.

- ‘Handen thuis,’ waarschuwde tante Suus.

.... Iedereen zat het wondere papiertje te bekijken.

- ‘'t Lijkt precies een doolhof uit de Enkhuizer almanak,’ oordeelde tante Mijntje.

- ‘Je kan er kop nog staart aan vast maken.’ Oome Gerrit wist het begin niet goed te vinden.

- ‘Draaien is jou anders zoo vreemd niet,’ mokte oome Willem, die den steek onder water nog maar niet vergeten kon.

- ‘Die is voor u bestemd,’ grinnikte oome Doris naar

den kunstdraaier, en toen: ‘krijgt je vrouw het te kwaad?’

- ‘Ik heb 't!’ riep het van uit de kinderen.
- Wijze: Henry's drinklied!’ onderrichtte de galant:

Bij het klinken der pokalen,
Bij het fonkelen van den wijn!....

- ‘Welbekend,’ had oome Willem gezegd; maar oome Piet had te gelijk gezongen:

‘Waar is Keesje, waar is Keesje,
Waar is Keesje met zijn meid.’

- ‘O ja, o ja!’ riepen er stemmen.

De galant aan 't staan, zette in; de liedjes begonnen in de handen te draaien; de kamer zong:

Bruid en Bruigom u ter eere
Zingen wij een draaiend lied,
Draaien doen toch alle dingen,
Draait de heele wereld niet!
Draai dan toe,
Wordt niet moe.
't Is geen lied van zwier of statie,
't Is maar voor de variatie,
Daarom draai maar om en om,
Voor de Bruid en de Bruidegom.

Juffrouw Nelissen zong nu heelemaal niet meer meê. Ze zou het niet hebben gekund, maar zonder dat zij er iets tegen deed, schoof het krakende briefje met zijn regels in cirkels gedrukt tusschen haar vingers rond. Het was haar aan te zien, ze begon een erge last te krijgen van haar hoofd. Telkens, onwillekeurig, kromp ze een beetje in mekaar, vooruit al, met de wijs meê, bij elken forschen uitval, dien ze wist dat kwam. Haar glaasje... dat had ze niet durven aanraken, om ze wist hoeveel niet. Het gezelschap zette het tweede couplet al in:

Draaien, draaien, almaar draaien,
Dat is wat het Leven biedt,

Want ons lot bestaat uit draaien.
. . . . . .
. . . . . .

Smelterig in den heeten schemer zaten de zangers en de zangeressen; bijna allen donker gekleed, de lollende gezichten zoo raar, zoo rood. De twee bazen zongen zich kringen van onderkinnen; of het een orgeltje was, wentelde oome Piet zijn versje rond. O, die draaiende liedjes, de kamer begon er van te draaien; zwager Kamp kreeg het ook te kwaad, voor zoo'n buitenman was het wel een temtasie, de onderste knoop van zijn vest was los, hij vocht met de warmte. Betje liet zich wat aan tegen de borst van haar vrijer, lustig draaide zij; hij zong overdreven, over haar schouder heen. Het draaide, het draaide.

- 'Och,' zei juffrouw van Dort, 'je krijgt er kringen van voor je oogen!'
- 'Daar heb je eer van, Kees!' riep tante Suus uitbundig tot haar aanstaanden schoonzoon.
- 'Alleraardigst,' betuigde de Bruigom, tevreden opgestaan weêr; want de taart zou rond gaan.
- 'Strak ga ìk wat zeggen,' zei van Dort stil tot zijn vrouw.

De liedjes frommelden nog. Er was een kleine spanning. Oome Doris tilde den tulband over het hoofd van tante Mietje, gedienstig zijn vrouw helpend.

- 'Och, snijd er eens eventjes een vierkantje in?' verzocht de typograaf.

Tante Mietje week wat op zij.

- 'Zwaarder dan mijn geld,' zuchtte oome Doris, het gebak néerzettend onder de hanglamp. Daar schonk zijn vrouw den kokenden drank weêr.
- 'Hij is mooi uitgevallen,' bewonderde tante Mijntje, 'mooi van korst en goed bros, hoop ik.'

..... De tulband maakte veel opgang. Ferdinandje met zijn mond open of hij slaperig was, at al met zijn oogen.

- 'Doorgeven! als 't u blieft.'

Stilletjes had Margootje een stapel theeschoteltjes gereed gezet.

- ‘Van ondere!’ riep oome Willem en hij deed of hij een schoteltje zou gooien gaan naar juffrouw van Dort, die wel even met de oogen moest knippen, maar daarna voornaam lachte. Zij zou den tulband aansnijden.
- ‘Draaien, draaien, pierewaaien,’ zong oome Piet nog.
- ‘'t Is een heele durf,’ aarzelde ze en klopte zachtkens met het mes op de korst.
- ‘Hij klinkt hol,’ schrok oome Willem met lagen toon.
- ‘Stil.... hoor!....’ luisterde aandachtig oome Piet.

Achter hem sprak de zware stem van den Bruigom:

- ‘Kom jongens, ga nu eens zitten.’
- ‘Laat ze maar staan, ze zullen hun natje en droogie wel krijgen,’ snaterde tante Dien.
- ‘Ik zit waar ik zit,’ filosofeerde oome Piet.

..... Juffrouw van Dort weifelde nog altijd boven de taart:

- ‘Zoo worden de parten te groot, vrees ik,’ zei ze.
- ‘Gaat u je gang maar, hoor, er is er nog een,’ deed de Bruid zich hooren.
- ‘Kom, man, tel jij de neuzen eens!’ snerkte tante Dien.

Oome Doris telde met zijn vinger over de tafel.

- ‘Gerrit zen dop telt dubbel.... Hu, wat een bobbekop om kinderen meê naar bed te jagen, als ie ze ooit krijgt!’... grimaste oome Willem. ‘Hu, wat een gezicht van een pietde-langpoot! Ga mijn aardappel maar voorbij, heilige Doris,’ riep hij, ‘ik lust die pap niet, ik houd meer van zoo iets hartigs.’
- ‘Niet in de war maken asjeblieft,’ verzocht tante Dien.
- ‘Ik pas ook.... Gortepap, gruttepap, andere pap.

Je pensje vol, maar je hartje slap!’ oome Piet veranderde van richting:

- ‘Hei daar buurman, wou je vechten!’
- ‘Gunst ja, ik dacht ook er kwamen daar nesten,’ tante Mijntje, geschrikt, had de hand onder de borst, want aan het andere tafeleind stond Nelissen heftig te bewegen.
- ‘Twee-en-dertig als ik wel heb,’ verklaarde de typograaf; met vrouw Stam meê.’

- ‘God man, wat ga je beginnen,’ klaagde zacht juffrouw Nelissen.
- ‘Wat jìj doet weet ik niet, maar ìk trek mijn jas uit.’
- ‘Zou je het wel doen,.... ze zien toch al zoo laag op ons neêr.’
- ‘Laat ze kijken, ik krijg het benauwd;’ mompelend hing Nelissen zijn jas voorzichtig over den stoelrug, zat toen in zijn witte mouwen:
- ‘Ieder mag ze zien, ze zijn goed schoon.’
- ‘Die man is dan toch ook altijd dwars.’

Juffrouw van Dort, de wangen warm, een zweetdoesje onkalm op 't effen voorhoofd, keek van den tulband naar de plotselinge opzichtigheid van die onfatsoenlijke armen. Keurig lag ze een ander stuk gebak in een schoteltje.

..... Toen iedereen was voorzien en zij haar vingertoppen had afgewischt, rees van Dort van zijn stoel:

- ‘Bruigom, ik vraag het woord.’
- ‘Sakkerjú wat heeft die man een kwaaie dronk, dat is de tweede maal al,’ zei oome Piet.

.... Iedereen wachtte.

- ‘Er gaat een dominee voorbij,’ snaakte oome Willem.

De Bruid en Bruidegom hadden zich toegewend. Van Dort staarde de lamp voorbij, door de stilte heen.

- ‘Wij hebben,’ begon hij met een zachtmoedige leerstem, klaar voor een lang woord, ‘in het begin van dezen avond gezongen van een godgevallig lied; en inderdaad, we weten het allen, en het staat niet voor niet geschreven, dat, waar menschen, al waren het er maar twee, in eendracht samen zijn, daar is God tegenwoordig, waar Liefde woont gebiedt Hij zijn zegen..... En.... want vraag ik eerstens, waarom zijn wij hier anders zoo vríendschappelijk bijeen?’...

Hij zweeg even, zocht met zijn oogen opwaarts.

- ‘Om te drinken;’ zoemde oome Willem, en hij keek meteen ook òp naar den zolder:
- ‘Zie jìj daar wat?’ vroeg hij.
- ‘Ssst....’ waarschuwde het.

- ‘Kerel, smoelhouen; hij doet misschien net als die dominee zijn preek in drieën.’

De beide bazen zaten ouderlingachtig, de kin op het hoog toegeknoopte vest van laken. De spreker begon als van voren af aan:

- ‘Want; is het niet een zegen, een groote zegen boven velen,...’ Van Dort gluurde, bukkend, naar de kinderen aandachtig onder de lamp; hij glimlachte zeker,....

- ‘Niet slapen gaan, ventje, groote jongen zijn,’ zei de Bruid, die ook omgekeken had, en zij beurde Keesje, die met zijn hoofdje op zijn arm begon te liggen, wat op.

- ‘... zulk een kroost om zich geschaard te zien, na vijf-en-twintig jaar te zijn verbonden geweest door die band der banden, de huwlijksband, 's menschen bestemming, waarvan de grijze dichter eenmaal zong:

> Tweeling is de mensch geboren,
> Maar toch ìn zijn tweeheid éen.

Van Dort raadpleegde zijn geheugen en met zijn witte hand beduidde hij de maat:

> . . . . . .
> Beid' elkanders vleesch en been.

Oome Willem, een grap, grof van voren op de lippen, zag oome Piet aan; maar deze onder den indruk zat bedenkelijk, knikte geleerd:

- ‘Houd hem er in, Willem,’ zei hij, met allebei zijn handen kaatsend, òp; ‘'t is waarachtig mooi gezeid.’

‘Doch, zoodra toen oome Willem begon te zingen: ‘da's mooi gezeid,’ gaf hij dadelijk toe en meê zong de kamer:

> Da's mooi gezeid,
> Da's mooi gezeid,
> Da's weêrlagsch mooi gezeid...

Kees, opgestaan, nam de leiding; zette met kracht door:

> Wat heeft die man een zeggingskracht,
> Wie had dat ooit van hem gedacht.

Zijn arm viel neêr, het koor viel in:

Da's mooi gezeid,
Da's mooi gezeid,
Jandoppie, 't was zoo mooi.

Van Dort had zich tusschen de twee vrouwen weêr neêrgelaten:
- ‘Ze laten me niet uitspreken,’ jeremiëerde hij.
- ‘Hiep, hiep, hoera!!’ daverde de kamer.
- ‘Dat zij leven!’
- ‘Wie?’ gilde tante Suus of zij om hulp riep.
- ‘De Bruid en de Bruigom!’ en de kamer schalde:

De Bruiden en de Bruigoms die gaan nooit verloren,
Falderalderìa, falderalderìa,
De Bruiden en de Bruigoms die gaan nooit verloren,
Fal, fal, rikkiedikkiedà.

- ‘Kerel,’ zei oome Willem, ‘spoel nou je goot eres door.’ Maar Kees, nog staande, hernam de wijs van Iö vivat, zong vóor het gezelschap:

Een mand vol visch,
Vong onlangs Kris,
Wel honderd naar ik gis.
Hij ging toen met zijn visch naar steê,
En hoeveel geld bracht Kris niet meê?
Raadt honderd keer,
Ja, raadt nog meer,
Je raadt 't nooit op mijn eer.
Hij kocht jenever voor zijn geld,
Een maand lang was hij ongesteld.
Maar welk een spijt
En zelfverwijt,
Hij was zijn duiten kwijt.

- ‘Goddank,’ zei juffrouw Nelissen, ‘dat vreeselijke zingen ten minste is weêr gedaan.’
- ‘Houd je maar doodstil,’ suste haar man.

- ‘Ik gaf wat als ik maar in mijn bed lag,’ fluisterde ze, want het praten deed zeer; of het slagen van lange stokken waren geweest, had ze den hortenden zang tegen haar voorhoofd ontvangen. Soms had ze geloofd dat de lage zolder kwam neêrdreunen op haar hoofd.

Rondom verschemerden de purperbochten van de vlaggen boven de schroeierige lampen weg, of ze druipen wilden gaan langs de wanden met hun stekende sterretjes. De glazen ruitjes voor de platen, daar leek de wand wel open om er het hoofd door heen te stoppen voor wat frissche lucht. Wat zat iedereen te zweeten; de zakdoeken flapten heen en weêr verkoelend, uit dien van de timmermansvrouw rook Eau de Cologne.... ‘daar een beetje van te hebben, dat zou heerlijk zijn.’

- ‘Wat een kerels!’ bewonderde Nelissen, ‘ik kan ze benijën.’

Onder de hanglamp diende oome Willem zich zelf, schonk nog maar eens in. Nelissen zag toe, zijn witte armen op tafel:

- ‘Kamp zit op heete kolen, strak vliegt hij uit mekaar; en de Bruîgom is ook niet voor z'n plezier uit,’ vertelde hij.

Baas Broense keek doorborend naar den jongen, die dat spektakel te maken stond... 't liedje liep af:

> Hij won met visschen zijn dagelijksch brood
> En bracht zijn kroost in eere groot.
> Ik weet er van
> De visscher Jan,
> Leefde als een burgerman.

- ‘Nou, jij laat je ook niet op je vessie spuugen, jìj net zoo min als ìk, jìj legt er ook de lap op... Hè!’ zei oome Piet, vreemd opkijkend.

Verrast door den zang, uit, eer hij het gedacht had, klonk zijn stem twisterig en veel te luid.

- ‘Ik?... och ik ben toch zoo weinig scheutig,’ roddelde oome Willem er dadelijk tegen in, ‘en ik heb haar toch zoo lief, net als die ouwe pierbroek, die op sterreve lag, zeg ik:’ oome Willem huilerig ging praten: ‘slaan dee ik je

nooit, dee ik wel? en als ik je dan nog eres sloeg, dan was het maar met m'n slaapmuts... maar dan zat er een groote kei in... hij apegaapte... en toen was ie dood, ja, 't is wat te zeggen.'

- 'Flauwerd,' zei tante Suus achterom.

Over hun hoofden ging de stem van den Bruidegom:

- 'Dat was een schoon vers, zwager van Dort, van Nikolaas Beets, niet waar?'
- 'Ten Kate, ik vraag ekskuus, het is van ten Kate, Bruigom.'
- 'Ja juist, van ten Kate.'

Ridderlijk boog baas Broense zich naar Betje's keurs toe, en als plotseling het roosje ontdekkend, vroeg hij:

- 'Ik zie, u zijt een minnares van Flora.'

Betje verlegen, tilde haar borst wat op, om het hem gemakkelijk te maken.

- 'Och u neemt me een beetje in het ootje,' zei ze.
- 'Waarachtig niet.'

Hij had echter geen tijd om uit te spreken, want bij de glazendeur begon het te rumoeren. Kamp stond breed voor zijn stoel en knoopte zijn vest toe.

- 'Stoelvast!' dreunde het.

Alle hoofden keken.

- 'Vrouw, 't is hier om te stikken,' verklaarde hij, ik ga een luchie scheppen.'

Tante Mijntje tuurde langs hem op.

- 'Och toe nou,' vleide zij, maar ze kreeg een ingeving:
- 'Jakob,' riep ze den Bruigom bij zijn voornaam aan, 'mogen we niet even spuien?'
- 'Ik heb er niets tegen,' oordeelde Broense, 'als de vrienden het wenschen: zet je dus neer, zwager Kamp.'
- 'Het zal tòch tochten,... Ferdinandje!'... van Dort was ongerust.
- 'Neem de jongen bij je, wat Zaterdag.'
- 'Hij wordt nooit een man,' leeraarde oome Willem.
- 'Och eventjes maar,' smeekte juffrouw Kamp.

- ‘Kom, sabel niet langer,’ en driest kreeg tante Dientje de klemmende deur eindelijk los.

- ‘Hé!’ ademde de kamer ontnuchterd.

.... De ijskoude nachtlucht had het waas weggescheurd van de lampen, waarvan de vlammen rilden.

- ‘Heerlijk!’ zuchtte juffrouw Nelissen en ze keek dankbaar de klaarder kamer in.

- ‘Ideaal’ lispelde juffrouw van Dort; ‘wat een verschil.’

- ‘De glaasjes slaan er van aan,’ ontwaakte tante Mietje, en zij knipte genotvol met de oogjes, rooder nog door het zitten in den rook.

- ‘Zie zoo, het gordijn er voor, dan heeft geen mensch last.’

- ‘Dien, Dien,’ bij haar rok hield oome Willem haar tegen, ‘ìs er nog wat?’

- ‘'k Zal es voor je kijken, nat-hals, slaat je tong nog niet dubbel genoeg?’

Tante Dien, dat gezegd hebbende, keek gulweg op naar den Bruigom. Baas Broense begreep, boog het hoofd toestemmend.

- ‘Rauwe’ zei ze, ‘anders is er niet; 'k mot water houen voor de koffie.’

- ‘Ik ben voor alles dankbaar, verstooteling die ik ben.’

Wezenlijk oome Willem begon nattig te praten.

- ‘Ik lus ze ook liever koud,’ teemde oome Piet met zijn knuist aan zijn mond.

- ‘Piet, heb je naai-nageltjes?... hoe is 't?... bevangt de kou je, ga je zitten suizebollen,... wat heb je vrind? krullen je de darmen? je kijkt zoo sip....’

- ‘Ja, ja,’ beuzelde de korte dikke, ‘de pit raakt er uit.’

- ‘Drink dan maar es, dat geeft merg in je pijpen.

> Mensch, sla 'm om, laat 't staartje niet verschàlen,
> Zal 'k wat bij Ka-in-de-laan late halen?
> Drink eres, anders krijg je de mot in je maag.’

Oom Willem had grondeloos veel plezier in zijn eentje.

- ‘Ja, juffrouw, zei hij, ik kan rijmen en dichten, zonder maar even mijn hempie... stop, ruitertje stop; je bent hier in goed gezel-schop.’ En hij lachte zwaar.

- ‘Het woord voor de jonge juffrouw Broense en de jonge juffrouw Blau’ klonk het over de hoofden.

Allen begeerig draaiden een halven slag op hun stoel rond om te kijken naar de deur.

En als een oud bestje vermomd, verscheen er nichtje Anna krom boven een stok; over haar heen kwam Margootje te zien, heelemaal in tule, verlegen niet durvend kijken. Ze gingen staan in het ruimtetje voor de middelste tafel, naast elkaâr zoo wat.

En nichtje Anna, schrompelig tot op den grond in den grijzen omslagdoek van haar moeder, ving aan met bevend gemaakt stemmetje een versje te reciteeren. Zij was de oude Tijd en ze moest pruttelen over al die veranderingen: gossiemijne, och och, och och.

Maar Margootje, wolkachtig, kort van rokjes, de lange beentjes strak in het zwart er onderuit, was de Nieuwe Tijd, die de veranderingen moest prijzen; want vroeger kon je dàt niet en dàt niet, dat zei zìj maar.

Voorheen was alles best, meende dan weêr het oudje; ze knikkebolde en zeurde rad haar liedje; goed rolvast was ze wel; de zeden gingen achteruit, de godsdienst ging achteruit en alles was veel duurder.

Ja ja, dat kon wel zijn zoo, souffleerde Dirk vrij luid, want Margootje haperde en sprak wat onverstaanbaar; maar thans was alles beter; zij hield het met vooruitgang, die oude sleur kwam altijd met de trekschuit.

Dan werd het oudje knorrig en roemde haar tijd en de kornetten en mopperde op de dienstmeisjes, die als mevrouwen willen gaan en op den ambachtsman, sigaren rookend in de week en met een knevel, je kan ze van hun baas niet onderscheiden.

- ‘Uitstekend,’ prees baas Broense.

De beurt was aan Margootje, doch het werd een andermaal onstuimig bij de glazen deur.

- ‘Och hoe jammer,’ klaagde de Bruid, ‘'t ging net zoo mooi.’ Margootje, sikkeneurig, wou niet verder voortgaan.

- ‘Dat valt, ja leèlijk in het water.’ Oome Doris, warempel,

zag vaal van boosheid; Anna sluik overend gekomen in den omslagdoek, wachtte verbaasd.

- ‘Nee, 't moet eerst stil zijn,’ hield Margootje beslist vol.

Juffrouw Kamp had woorden met haar zuster om de deurkou:

- ‘'t Hindert geen mensch,’ zei ze.
- ‘'t Is niet om uit te houden, mokte juffrouw van Dort, wel foei, hij liegt toch niet.’
- ‘De voeten bevriezen me, ijsklompen zijn het.’ Van Dort werd kwaad.
- ‘Drink es, papa, dat zal je goed doen, je bent wat teêr van complexie.’
- ‘Ik bedank er wel voor om ziek te worden.’
- ‘Pappen en nat-houën,’ raadde oome Willem weêr aan.

Tante Dientje, die de flesch bij de bazen had afgegeven, toen tegen den muur was te kijken gaan staan, maakte het uit:

- ‘Wat sinaasappel,’ vloekte ze, ‘dan gaat ie maar weêr dicht, anders staan we hier morgen ochtend nog.’ En met veel geweld werkte zij de deuren weêr in elkander.
- ‘Zie zoo.’
- ‘Heb je ook geen trek?’ klaagde juffrouw Nelissen bijna onverstaanbaar. Ze hield de hand aan haar voorhoofd, ‘die warmte gaat nou weêr beginnen.’
- ‘'t Is een lastige kwaal, lijmde de oude juffrouw, ik heb er toch ook zoo veel aan gesukkeld van me leven.’
- ‘Denk nou maar niet aan mij,’ bedaarde Nelissen, ‘ik neem dat meê voor Grietje... ik rook.’

Geen van beiden hadden ze hun tulband aangeraakt, de driehoeken lagen, geel als doôr van eieren op hun schoteltjes, vol rozijnen en sucade. Zij walgde, ze werd er bijna misselijk van.

- ‘Waar waren we ook weêr gebleven? aarzelde Margo, nog altijd uit haar humeur.
- ‘O ja, zei ze, want iedereen hielp haar op streek.’ Oome Gerrit het beste van allen, wist den regel nog.
- ‘Kijk hij!’ riep tante Suus toen, ‘waarachtig hij krijgt

de poes op zen gezicht. Zeg ouwe, heb je onder een vochtige kast gelegen?'

- 'Stilte, als 't u blieft!' verzocht de Bruigom ernstig.

- ''t Is snotdorie waar ook,' sarde nog oome Willem koppig tegen het sst sst roepen in, hij laat zijn knevel staan, ... 'br brr wat prikt me de snor, wat knellen me de laarzen.'

Oome Gerrit lachte wat, bukte wat, ofschoon iedereen wel zien kon, hoe zijn bovenlip ongeschoren was gebleven.

- ''t Blijft een vlag op een... mensch, bewaar je fatsoen.' Oome Willem aarzelde lodderig, 'dat zeg ik,' en kneep toen zijn proesterige lippen peinzend op elkander.

- 'Begin nog maar es van voren af aan,' noodde de Bruid, Margootje.

Doch daar hadden de meisjes geen zin in; de Nieuwe Tijd in haar luchtig kleedje, dribbelde van het eene been op het andere en raffelde tegen het kwade oudje in; och de aardigheid was er nu toch af. En de samenspraak was in eens uit, tot ieders verwondering.

Oome Doris klapte geweldig in zijn handen, maar niemand hielp. Baas Kamp stond voor zijn stoel.

- 'Wat hèt die kerel weinig zit in zijn.... achterhoofd!'

- 'Vrouw, hou me niet tegen.'

Baas Kamp had nu zulk een besloten gezicht, dat alles er stil voor bleef. Bangelijk kromp van Dort zijn knieën terug, toen hij langs schoof.

- ''k Zal je niet op je toonen trappen,' mopperde de buitenman.

Hij drilde de spanjolet om, schudde de deuren los, bukte onder het gordijn en verdween in den nacht van het tuintje. Het vlerken van een duif die zijn stok aftuimelde geruchtte uit de sneeuwstilte de kamer in.

- 'Ik ben er zelf verbouwereerd van,' lummelde oome Piet eindelijk.

- 'Hij wil zeker es aftappen,' geloofde oome Willem; 'nou een mensch zijn lust is een mensch zijn leven... Geef

mijn nog maar es zoo'n Havanah-Cuba-Manilla-Bokka- stinka.'

- 'Da's jouw schuld,' huilde half tante Mijntje.'

- ''t Is nièt waar,' verdedigde zich juffrouw van Dort.

- 'Ja wel, jouw man is ook altijd zoo maltentig!'

.... Boven het harrewarren uit zag juffrouw Nelissen den Bruigom, bijna barsch.

- ''t Komt wel weêr terecht,' oordeelde hij; 'och tante Dien, doet u de deur maar weêr dicht.'

- 'Knàp, zeit het glas!' schreeuwde Arie.

- 'Gauw, gauw!'

- 'Blaas uit, uitblazen!'

- 'Neêrdraaien eerst!'

Het was om de rookende lamp op de derde tafel schermutsel en geraas, ieder wou daar helpen; maar aanbuigend en toen met een heftigen blaas, doofde tante Dientje de vlam uit.

- 'Alweêr uit de wereld,' suste ze.

- 'In het donker is het net zoo goed zien als zonder licht,' leuterde oome Piet. Hij kon maar niet nalaten zijn hand over zijn haar te strijken.

- 'Heb je jeuk vadertje?' vroeg oome Willem.

- 'Er vallen allemaal stoffies van de zolder af, geloof ik,' bazelde oome Piet.

- 'Gaat het je schemeren, goeierd?' Tante Suus draaide bij, met helle oogen, bijna wild.

- 'Wèg!' zei ze naar de hand van oome Willem.

Met slappe hand sloeg oome Piet te gelijk in de ruimte.

- 'Daar gaat er weer een!' zei ie.

Baas Broense, strak voor het lichtlooze achterin, humde hevig, keek naar de glazen deur en toen:

- 'Een glas zal je wel niet hebben, vrouw?'

Tante Dientje, de handen op de heup, stond bij de keukendeur de doode lamp gewichtig te bekijken.

- 'Nee,' treurde de Bruid, 'wat motte we nou beginnen?'

- 'Als 't maar geen Zondag was', meende tante Dientje, 'dan waren ten minste de winkels niet toe.'

- ‘'t Is bijna middernacht,’ oordeelde de Bruigom lang zaam en met veel nadruk. Hij tuurde of hij wat zocht van de klok weg; pijnlijker trok het om zijn neus.

Tegenover hem glinsterde het ‘Hulde’ op den donkeren spiegelgrond, mat en koud of het vorstbloemen waren; hij zag er zichzelven onder in het glas, en hij vond zich bleek, draaide onwillekeurig de punten van zijn snorretje wat op.

- ‘Weet je wat!’ riep de Bruid opgelucht: ‘Willemien, ga jij even aan de juffrouw boven vragen, of we de lamp wat hebben mogen en ... nee wacht effe... vraag dan meteen of mijnheer en de juffrouw lust hebben een uurtje beneden te komme. Hè-je goed gehoord, meid?’

- ‘Ik mag het donker wel,’ schuchterde tante Daatje.

- ‘Begrijpt uwes, wat die man er aan heeft in de kou te blijven?’

Juffrouw Nelissen antwoordde maar niets aan het oude mensch. Ze zag er akelig uit. Ze had geen oogen meer om te zien. Ze wou ook wel wegloopen, foei, wat rook die lamp verschrikkelijk; maar hùn zou dat ten eeuwigen dage kwalijk worden genomen. O nu een zakdoek met water om je hoofd te hebben ...

Onder de enkele hanglamp zaten de bazen, ronder, niet te verwikken van hun plaats. Oome Willem had een sigaar lui tusschen zijn vingers, hij blies boven zijn gespannen vest, zoo vol was hij, zijn lippen glommen van de kleverige punch. Ooms Piet's haar vlokte dunnetjes tot op zijn streperige oogjes, hij kon niet goed recht meer zitten, hij zeulde wel eens wat overzij naar zijn vronw, die hoe langer hoe meer in der eigen ging zitten lachen. Nu die had ze in de mouw; Louise en tante Mijntje wouën mekaar nog niet zien. Nelissen voelde de trapdeur opengaan en zag Willem ientje in de kamer zakken of ze aan den deurknop hing.

- ‘'t Is goed,’ zei de kleine meid.

- ‘Vrouw Stam!’ riep de Bruid en daarna:

- ‘Laat 't schaap maar slapen.’

In den schemer konden de menschen het slapende Keesje door tante Dien van naast zijn moeder zien wegbeuren, en

met het vrachtje waarvan èen arm langs haar schouder hing de gangdeur naderen.

- ‘Och God, zei tante Daatje.’
- ‘'t Is dan ook meer dan kinderen-bedtijd’ knorde grootmoeder, ‘in mijn tijd ....’
- ‘Voor in de hoek maar, tante Dien.’
- ‘Ik heb er een paar kussens klaar gelegd, ziet u,’ wauwelde de Bruid naar Betje pratend.

Zoo bleef ze, de knokige hand over den rug van den stoel het gezelschap genieten, blij om haar vondst van de lamp, stil, of ze zat voor haar fotògrafie; gulzig in haar magerte, gaf zij zich als een klein kind weêr over aan 't plezier. Alleen haar oogen onder de scherpe slapen groenig en wee als van een uitgezoogde poes, schitterden wat overspannen. Ze had heelemaal geen borst meer, 't speldje school weg, zoo ruim was die japon haar,.. dertien kinderen gehad, elk kind nam wat... Naast haar verhief zich de Bruidegom ongenaakbaar, bij hem vertrok geen spier. Maar het deur-open van de trap schroeide vol licht, voor zich uit droeg vrouw Stam de lamp, kandelaarachtig naar binnen. Arie, Dorisje en Leendert verschenen bij elkaâr gekropen als lagen ze al in bed; Hendrik en Adriaan daarentegen knipoogden wel, maar hielden zich parmantig.

- ‘Gelukkig’ uitte de Bruid, ‘nu kenne we weêr zien wat we zeggen.’
- ‘Dank je wel, vrouw Stam, er wordt toch aan vrouw Stam gedacht, niet waar?’ ondervroeg de Bruigom.
- ‘Laat dat maar aan mijn over,’ giegelde tante Dien.
- ‘Best, dat behoort zoo; de arbeider is zijn loon waard.’ Met de oude lamp schoof vrouw Stam voorzichtig de keuken in.

....Toen daarna niemand wat zeggen wilde, maakte Betje zich bang:

- ‘Als het glas niet nu nòg maar es springt.’
- ‘Asjeblieft niet!’ en tante Suus, van achteren haar toetje opduwend, trok een haarspeld los:
- ‘Daàr, die over het glas, dan knapt het nooit.’
- ‘Mosterd na de maaltijd,’ snuggerde oome Gerrit.

Van Dort boog uit de vrouwen, allebei nog knorrig.

- ‘Krijg je nog geen slaap, vent?’ vroeg hij bezorgd. Maar Ferdinandje bleek en blauw om zijn lippen, schudde dapper van neen.

... Toen sloeg de klok twaalf lange slagen.....

- ‘Je kan een speld hooren vallen,’ waagde tante Daatje.

De Bruid keerde zich weêr om:

- ‘Toe, zeggen jullie daar es wat.’

- ‘Ze krijgen het te pakke, Bruidje,’ sneed oome Gerrits nog frissche stem naar haar toe. ‘Ze zijn onder èen hoedje te vangen nou met al hun praats.’

- ‘Verrèk jij daar, dooie diender!’ sidderde het geluid van oome Willem. De beide zusters, verzoend, schrikten beiden te gelijk.

- ‘Hé-hé,’ bestrafte tante Mijntje Kamp.

De Bruigom, overeind, vorschte naar de glazen deur.

- ‘Mag ik verzoeken,’ sprak zijn stem uit de hoogte.

- ‘Wà blief?’ de Bruid sprak naar hem op.

- ‘We zullen nog wachten tot zwager Kamp terug is,’ gaf hij gestreng antwoord.

- ‘Dat gaat te vèr, zeg ik,’ blufte oome Doris.

Oome Piet lodderoogde minnetjes naar zijn broer, hij wist wel hoe deze vooruit had moeten beloven niet te veel te zullen drinken.

- ‘Lammeling,’ zei hij tusschen zijn tanden.

Maar oome Doris verstond, en bleek van kwaadaardigheid rekte hij zijn hoofd vooruit of hij wou gaan bijten met zijn magere kaak.

.... Gelukkig was het Betje's galant, die het gezelschap over de spanning heen hielp:

- ‘Als 't goed is, wil ik wel een stukje zingen,’ zei hij.

- ‘Hè ja,’ smeekte de Bruid en ook de Bruigom knikte goedkeurend.

- ‘Meisjes en Bloemen heet het,’ vertelde de galant eerst nog.

Dan ferm, met de borst vooruit, begon hij staande weêr te zingen op een aangename wijs:

De bloem kan 't beeld ons van het Leven geven,
De wereld is een bloemhof in het groot.
. . . . . .

Boven het hoofd van Betje, die al dadelijk met roode oortjes zat, onder het ontwikkelen van zijn stem, zong hij goed geoefend, zijn vele coupletten het een na het ander. Hij vergeleek de leeftijden en de soorten van menschen bij wat er groeide in die groote bloemhof en het waren niet enkel bloemen: op dezen welbeplanten grond, zong hij, kon men zijn keur den teugel vieren; daar groeide het madelietje voor het kind, omdat het zoo onschuldig is; zoowel als de sparreboom voor den ouderdom; en de klimop wies er voor de vrouw, die zich vastklemt aan den man als aan een eik. Op het veld van den roem groeiden immortellen en laurieren, den dappere en den wijze waard; maar de eik mocht wel weêr het hoofd van burgeren sieren. Eenvoudig was er het lelietje-van-dalen; voor vriendschap het vergeetmij - niet; maar de goudsbloem wijdde hij aan den verkwister, en de distel aan den nijdigen vrek, en de tulp aan den ijdelen pronker. Doch, en het was ook in de zangwijs duidelijk, leliën en rozen waren de maagden en de meisjes; de lelie zoo smetteloos en rein op haren stengel en ach, de roos zoo ras ontbladerd. In het telkens terugkeerend refrein sleep hij de bedoeling fijner; teeder, tot in het aandoenlijke toe, zong hij, hoe het meisje schoon is boven alle bloemen:

't Aanvallig kind, dat dartelt door het leven,
Niets in 't heelal dan gouden bergen ziet,
't Verrukkelijk schoon, haar door Natuur gegeven,
Het is haar schoonst, haar eenigst sieraad niet.

.... En de galant zitten gaande, keek neêr in de erkentelijke oogen van zijn meisje; het gezelschap bleef sprakeloos, door bewondering geboeid.

- ‘'t Gaat wat beter, niet?’ Nelissen meende te hebben gezien, hoe ook zijn vrouw soms even geluisterd had.

- ‘Tu, tu, suste ze. ik geloof het wel.’

- ‘Kijk maar schuin, in mijn bloementuin
In mijn foksia, in mijn resida;
Kijk maar schuin.....’

Zwaar van hoofd, lummelde er oome Piet, zingend zoetjes in zijn eentje voort.’

- ‘Uitstekend!’ prees eindelijk de Bruidegom.

- ‘Nou Bet, daar kan je het tenminste meê stellen,’ judaste oome Doris. Hij verrimpelde, hij leek wel tien jaar ouder.

- ‘Jaloersch? of ie,’ zei tante Mijntje, en ze klaagde: hoe jammer dat mijn man het niet heeft mogen hooren.’

De galant, warmwangig, hield Betje dicht bij zich.

- ‘Ja, ja!’ pochte tante Suus, ‘hij is niet voor niks penningmeester van een zangvereeniging.’

- ‘Secretaris! met je permissie,’ plaste de stem van oome Willem; ‘secretaris; ouders, verzuip je kinderen niet, je kan nooit weten wat er van terecht komt.’

- ‘Ik ben geen secretaris meer,’ zei de galant, en hij lachte: ‘'k most er niks meer van hè-e.’

- ‘Eerst was ie secretaris,’ grommel-zong oome Piet.

‘En nou een slager die niet gaar is;
A boe, a boe,
A boe, a boe,
Waar leidt de liefde toe.’

. . . . . .

‘Kees, Kees, Kees, die het er water bij gedaan,
Ik heb hem met de emmer aan de pomp zien staan.’

Tante Suus, hitserig op haar stoel, blèrde geweldig.

..... En het gonsde en het lachte in den damp bijna woordenloos voort..... Nee, nee, juffrouw Nelissen was die hoofdpijn nog niet kwijt, daar begon het weêr te bonzen en te kloppen... Och, och, kon ze toch die menschen maar stil kijken; tante Suus draaide er als een tol, dan zag je haar van voren en dan van achteren; tante Dien ruimde

glaasjes en bordjes; best in haar humeur, kwam ze overal glad doorheen. De Bruid woelde op haar stoel, smoesde met de kinderen en dan rusteloos weêr anders om, gelukkig, omdat alles nu weêr goed ging. Toen Betje en Kees heel eventjes gauw hun lippen op elkander plekten, zei ze royaal:

- 'Geneer je maar niet hoor.'
- 'Wè ja, we zijn ook jong geweest.'

Maar tante Suus, hoe langer hoe uitgelatener, geen deel van 't mensch haar lichaam bleef stil, haar knieën schopten onder tegen de tafel aan, dat er de bordjes van rammelden, sprong op, greep tante Dien bij de smalle schouders, die dan giegelend meêdanste met de glazen tusschen de vingers, nu tante Suus haar bij de heupen ophoste en luidkeels zong:

> De Bruigom durft de rondte niet te zoenen,
> Falderalderìa, Falderalderìa.

. . . . . .

Baas Broense verhief eventjes het hoofd:

- 'Wel, tante Suus,' zei hij kalmeerend....

- 'Stil, stil,' riep Margootje, 'er komt wat.'

....In het tooneeltje voor de middelste tafel wachtte Dirk, propperig in een blauw infanterie-buis met een rij koperen knoopen. De stropdas slordig, zonder koppel om het lijf, had hij een politiemuts schuin staan op zijn strookleurig haar, wat dommetjes naar beneden gestreken. En een manslaars, rossig van schacht, hield hij om zijn linkerarm, klaar tot Willem hem een schoenborstel reikte. Buiten werd er tegen de glazen deur getrommeld.

- 'Daar is ie!'

Jubelend wipte tante Mijntje op, lollig in haar dikke rokken; doch zenuwachtig, kon ze den grendel niet zoo gauw los krijgen als ze wel wilde. De twee bazen keken toe.

- 'Als ie opstaat, valt ie,' kletste oome Willem, zijn broêr bedoelend; toen: 'laat jij je boertjes maar gaan, hoor!'

Oome Piet hikte.

- 'Jij bent me ook een hardlooper-van-luie-Kees!' Evenwel, zij staken beiden geen vinger uit. Ferdinandje van zijn

stoel, omdat hij in den weg zat anders, druilde hangerig bij oome Willem.

- ‘Ja, ja,’ riep tante Mijntje naar buiten.
- ‘Hij lijkt wat heet gebakerd,’ vergoelijkte oome Gerrit.
- ‘Vadertje!’ en oome Willem besnoof het knaapje naast hem, ‘heb ik het mis, of ruikt uwees een beetje naar de wieg?’

Ferdinandje was het huilen nader dan het lachen; van Dort wenkte naar de keukendeur:

- ‘Vraag maar es,’ zei hij.

Het bedrukte ventje schoof langs den muur voort.

- ‘Kom jij maar hier, mijn jongen,’ zei tante Dien barmhartig.

.....Door de gordijnen dook het hoofd van Kamp met zijn stekeligen halsbaard. De blauwe kou griezelde naar binnen.

- ‘Daar ben ik weer.’ En hij schoof meteen naar zijn plaats.
- ‘Pas op de tocht, vader, u hebt uwe onderdeur laten aanstaan,’ waarschuwde oome Willem.

Kamp bukte snel, en toen hij zag wat er te doen was, wreef hij zijn knuisten vol inwendig plezier:

- ‘'t Is buiten frissies.’

Dirk talmde nog tot allen keken, hij schuierde alvast over het voorstuk van de laars.

- ‘Wat e comedie!’ lachte tante Mijntje, en gerust dat ze haar man weêr bij zich had, lag ze kneuterig haar handje op zijn arm.
- ‘Hoe heb je 't nou?’

> ‘Van je hakken tot je toonen, van je toonen tot je haar
> Schuieren mot je maar, schuieren mot je maar!’

knor-zong de wiebelende oome Piet.

..... Dirk stak van wal en over het voorhoofd van oome Doris henen, averechts op zijn stoel als in de verkeerde wereld, zag juffrouw Nelissen niet veel meer dan den gelen kwast voorbij het vlammetje op de soldatenmuts, heen en weêr gaan.

‘Ik ben Haantje Pik, Napoleonkijntje,
Fuselier van compietje twee,
Oppasser van mijn kapiteintje,
Vrij van wacht en plaats-corvee.
Als de sersjant mij kommandeerde,
Poetste ik juist de laarzen glimmend zwart;
Ik zorgde wel dat er niets aan mankeerde,
Daarom draag ik de borstel steeds op mijn hart.
'k Ben de oppasser van mijn kapitein,
Oppasser van mijn kap-pie-teine,
Ik poets de laarzen glimmend-fijn,
Laat de glans op mijnheer verschijnen.
Ik ben de oppasser van mijn kap-pie-tein
Oppasser van mijn kap-piteine,
Ik ben de oppasser van mijn kap-pik-ki-tein,
Ik... bèn... de oppasser van... mijn kap-pie... tei... e... ne...

Het was een groot gejuich. Dirk, onnoozeler nog, begon het tweede couplet.

Mevrouw deed laatst eris een reisie
Naar haar ouders voor pleizier;
Mijnheer nam toen een ander meissie
Stil bij zich in het kwartier.
. . . . . .

En juffrouw Nelissen moest wel of ze wilde of niet. Hij blèrde het zoo vol uit de borst, dat hij de oppasser was van den kapitein, die alles wist, en alles zag... och God, och God, ze wist niet waar te kijken, het werd haar paars voor de oogen, foei,... wat moesten de menschen wel denken van al die smerige woorden.... dat was al te erg.... dat moest er nog bijkomen.... Dirk zong.... zij schaamde zich dood bijna... Heere... Heere... de geheele kazerne kwam er bij te pas... om je ooren toe te stoppen... waarom stak geen mensch daar een stokje voor....

Onder de starre lamp verhieven de bazen zich met boller oogen. En oome Doris reed op zijn stoel. Zoo kon ze den

dommen oppasser soms heelemaal zien, hoe hij den schuier als iets bizonder dierbaars tegen zijn buis aanklemde, en dan verwoed borstelde en blerde of het door de muren heen moest... hij, de oppasser van den kapitein, hij, met zijn onschuldige, van-de-prins-geen-kwaad wetende oogen, de fletse oogen die hij van zijn moeder had... foei, foei ... hoe had hij het hart hier, de jongen was bepaald schandalig dronken... Mijntje, Kamp, geen mensch begreep goed; van Dort waakte naar Ferdinandje zoo angstig, Louise kneep viesjes haar mond... ah bah... dat was beneden haar stand... foei.

En zij zag den Bruigom... spanning bleekte de wangen van baas Broense; pijnlijk fronsde het om zijn zwarte oogen, hij schraapte; de familietrek trok al dieper en dieper... ook hij begreep niet goed. Beduusd, alsof hij zijn oudste hoorde spreken voor de eerste maal van zijn leven, wachtte hij, wachtte hij...

..... In de verbijsterende stilte schrok de oude vrouw wakker, kwam de stem van den Bruigom gelaten bevelen:

- 'We moesten nu maar een stukje eten, vrouw.'

Maar oome Willem schaterde en sloeg oome Piet boven op zijn schouder, zoodat deze omkantelde bijna met stoel en al:

- 'God verdriedubbel me kerel, die kaas kèn ik... da's nou mìjn kaas... en jij?'

. . . . . .

.... En de tafels met hun strak gestreken lakens waren op nieuw feestelijk onder de frisch bijgevulde lampen. Schalen vol gesmeerde kadetjes, goed gemeubileerd door breede sneden vleesch en zoetemelksche kaas, bevrachtten de disschen; in het midden van elk pronkte een opstapeling van sinaasappels; schaaltjes vol augurken en uitjes die dreven in sap, schikten daar om heen als groene blaadjes goedkleurend bij een bloem. Mosterd was er in schoteltjes ordelijk neêrgezet; vork en mes blonk naast ieder bord; en om het andere praalde een zwarte flesch tot in den hals vol rooden wijn, waarvan de kurk al losjes, gelijk een hoedje dat schuin staat.

Baas Broense, gezien hebbend dat alles goed was zoo,

zette zich neder. De kleine tafel was nu ook bezet door de buurtjes en de trapdeur open, want mijnheer en de juffrouw hadden het gevraagd of die kon blijven aanstaan, voor het geval dat hun kleine eens mocht gaan huilen. Zoo trok meteen de ergste warmte weg.

Van hand tot hand gingen de kopjes koffie en rookten gezellig door alle hoeken van de kamer. De tafel was een pracht, meende grootje; sapperloot, wat had de Bruigom goed voor alles gezorgd. Ook juffrouw Nelissen genoot den vertrouwelijken geur van de koffie. Wie weet, zou haar dat niet goed doen. Zij verlangde er bepaald naar, maar de eerste wilde ze niet wezen, daarom wachtte zij.

Langs de tafel kijkend zag zij van Dort en Kamp allebei aarzelend met gevouwen handen. Tante Mijntje tuurde rond en vroeg dan naar haar man of er niet zou worden gebeden... eet smakelijk was reeds verscheiden malen gezegd... tast maar toe... ieder vindt zijn mondje wel... Oome Piet liet zich dan ook niet lang nooden, hapte uit de volle vuist weg. Oome Willem bedaarder, kledderde verbazend veel mosterd op zijn portie, lag het brood op zij en begon de sneden vleesch met zijn tanden te scheuren... bidden... nou in Gods naam dezen keer dan maar niet. Mijntje sneed of ze thuis was, eerst het broodje van haar man en toen het hare.

Juffrouw Nelissen, onmerkbaar bijna schommelend, sussend zoo haar pijn, dronk het kopje koffie slokje voor slokje, gelijk een drankje leêg. Telkens wachtte zij even en schommelde dan weêr om haar hoofd te verdooven. Iedereen at en dronk; de twee buurtjes, wat een bijgeloof toch, sloegen snel eerst een kruisje, één tikje tegen het voorhoofd, dan twee tegen de borst, en begonnen ook aan hun broodje. Tante Suus beet haastig weg boven haar bord om de kruimels, met zoo iets hatelijks in 't gezicht: ‘valsch volk die Roomsen.’

In een lenig gemompel ontspande zich de kamer. Iedereen, de grooten, zoowel als de kleinen maalden, kauwden; voor praten geen tijd, het stikte in de brokken.

Het een na het ander waren de broodjes weggegrepen; ‘we eten je blut, Bruidje,’ had oome Gerrit geroepen; nog een paar dan was alles òp; schrokkerig weggegrist de augurken, de laatste uitjes opgepikt door de vork van oome Piet. Niet èen zelfs had Nelissen er machtig kunnen worden, maar gelukkig hij at met smaak en een appel in zijn zak voor Grietje, dat had hij.

En de sinaasappels in kwarten gesneden, sapten om de monden, naar frischheid gretig, en het leven kwam terug. Telkens, met een stem als een schel, vroeg tante Dien, wie er nog koffie bliefde, maar de wijn was al aan den gang. Juffrouw Nelissen bedankte dus ook, het baatte toch niets.

Zonde van al dat goeië eten; als door een tooverslag leek de tafel geplunderd, overal dreven de stukken op de bordjes nog, want de eigenlijke honger was niet groot. Oome Piet had zich de vettigheden der aarde goed laten smaken, zei hij; het kabaal groeide, de bazen werden weêr de ziel van het gezelschap: men lachte zich slap onder de hanglamp. Juffrouw Nelissen voelde wel hoe zij soms be. keken werd met een scheel oog. Ze wist wel, dat zij er als een spelbreekster bij zat.

Haar maag, haar hart begon tegen haar keel op te kloppen; tot een schroeiende wolk vol steken pijn woelde het lawaai; een knellende band schrijnde haar om de slapen, als in een benauwden droom, met maar een gevoel van weg te willen en niet te kunnen, zat zij stil, schommelend op te letten naar het zwaar bonzen in haar hoofd; de armen reikten, de hoofden bogen en wuifden voor haar in den walm, waar de santées door krielden, het klinkklanken van de roode glazen; de flesschen liepen schuin leêg in de glazen, het rood bleef in de gezichten, dik van pret.

Onder de hanglamp glinsterde het felle genot; daar werd het een spel om al wat er maar over was, de schaaltjes zuur-nat, de stukken sinaasappel, de flarden vleesch, te stapelen op de borden van de bazen; de gladde flesschen kwamen, want iedereen had er aardigheid in; ook van de

andere tafels reikten de jongens de flesschen, Margo kwam er bij staan, Ferdinandje gierde het uit; al de kinderen knielden op hun stoelen, lachten zonder wat te zien, naar waar de bazen troonden en dronken en waggelden van de lol achter de zwarte flesschen.

Weg wou ze, weg, klein en ongezien, bang als voor den dood te zullen moeten spugen; weg door de frischte naar haar eigen kalm huisje. Besloten eindelijk, wou ze vragen aan haar man; maar Nelissen met zijn witte armen op tafel, lag toe te kijken, had blos van den schik... och, waarom zou ze hem dat plezier niet gunnen, hij had toch al niet veel... maar morgen zou hij het wel moeten bezuren. Zij zakte terug, het moest dan maar gaan zoo het ging, en ze zag in de heete oogen van de Bruid die genoot, genoot met haar graf-gezicht. Neen, kijken wilde ze niet langer.

Eenmaal al was van Dort vaardig weêr geworden, maar het ‘stoelvast’ dreunde en er kwam niets van.... maar hoor, tante Suus liet het er niet bij zitten, trappelde, daar gierde haar geluid boven de herrie uit van: ‘we gaan nog niet naar huis, nog lange niet, nog lange niet!’ O zij wist het wel, daar zou alles op uit draaien, ze hield haar hart al vast, ruimte of niet, de stoelen zouden terecht komen boven op de tafels, want dansen, dansen dat moesten ze toch...

Toen, en het leek haar een wonder, het was opeens muisstil; ze deed haar oogen open, welk een houding: daar stond de Bruigom, de kinderen schoolden saâm, de Bruid zette zich recht.

Baas Broense, als uit een gepeins ontwakend, de kin boven het bobbelige halfhemd, schraapte en schraapte nog eens overzag de gasten, verhief zijn stem:

> Feestvrienden al te gaâr, ik bid u, toeft een wijle,
> Ai, nijgt uw luist'rend oor naar 't zuiver hartewoord,
> Nu vijf en twintig jaren mochten heenenijlen,
> Voegt wel een woord van ernst, een dankbaar feestakkoord.

Ja, 't vierde van een eeuw... zie... snelde ons voorbij,
En wederom een ander werd door ons begonnen;
Nog staar ik weemoedsvol op 't wisselend getij...
En oog de went'ling na dier vijf en twintig zonnen.

Even wachtte de Bruidegom; een waterige bleekheid lichtte over zijn voorhoofd tot in het glinsterige zilver van zijn kort haar; zijn wangen leken slap, zijn neus leek fijner, en in de branderige randen trokken zijn zwarte oogen dieper achteruit in het starende waas.

Mijn vrouw...

En het klonk als een snik naar de hoogte en 't griefde juffrouw Nelissen door het hoofd henen:

Mijn vrouw... weêr ziet mijn hart den dag van ons vereenen.
Gij, bloode maagd,... weleer, zoo mij m' uw moeder schonk
Zie ik u weder... en dan wij stevenen henen
Naar 't onbekende land, dat aan de kimmen blonk.

Een nattig geluidje ergens ingeslikt, snikte door de kamer. Broense declameerde:
En 'k zie de huw'lijksboot de woeste golven breken,
Ik, stuurman, houd het roer in mijnen vasten klem,
Moedig met hooger hulp de levenszee doorsteken:
Geloof, Hoop, Liefde aan boord, en van den Plicht, de Stem.

Bijna zonder gebaren, soms even steunend op den rug van zijn stoel, zag juffrouw Nelissen den Bruigom spreken, met om zijn hoofd iets als een bleeke glorie. De kamer hield den adem in. Nadrukkelijk, hoog en laag, klonken zijn verheven woorden, plechtig, veraf; zoo haar dat vroeger Zondags in de kerk gebeurde; weêr, door al haar ellende heen, voelde zij het neêrdrukkende ontzag. Hij gewaagde van dat vijf maal een vijftal jaren, hoe het getij slecht was, hoe de stormen het hoofd opstaken;... de orkanen loeiden om het ranke vaartuig, met de bliksems schietend door het pijlloos zwarte zwerk. Hoor! hoe de masten kraken... Geslingerd en geschud werd het broze bootje tot in zijn ingewand; het onheil sperde wijd de kaken, de afgrond dreigde of eene

barre klip; en 't roer aan splinters schier geslagen werd in zijne vaste hand... Goddank, hij was niet vertsaagd; zij bleven gespaard, van nieuwe kracht doorgloeid, telkens het roer gekalefaterd, telkens door een nagel sterker, en iedere nagel, dat was een kind, dat waren de loten aan den stam ontbloeid... Ja, wèl was de boot bemand... En hij herdacht ook die dierbre panden, weggerukt in het prille van hun jeugd, en toen zag juffrouw Nelissen de groote oogen van de Bruid, heel haar gezicht geestachtig aan het huilen beginnen.

Hoe was het zoo, dat haar dit alles niet aandeed, woord voor woord hoorde zij opgaan uit 's Bruigoms mond, aaneengesloten met almaar meer nadrukkelijkheid. Zwaar als een muts van lood lag haar nu de pijn midden op het hoofd; kleiner, nietswaardiger had zij zich voelen worden, gedrukt op haar stoel, maar met verstorven voeten, of ze straks niet loopen zou kunnen hier vandaan. Was dat de stem van Jacob? van waar dat onbekende geluid telkens, dat daar klaagde in zijn voordracht, zoo hoog, zoo schril... strakkies, nog een kwartier... ja, ja, wel had ieder genoeg aan zijn eigen leed, strakkies... nog een eind loopen... hoe kwam ze nog thuis.

Bangelijk, nauwelijks beseffend al die woorden wel om te tellen, zat ze, allerlei natte geluidjes hoorend, waar aangedaan de kamer van te wiebelen begon. Zakdoeken werden voorzichtig uit hun vouwen genomen, want het water liep de menschen in den neus en in de keel.... strakkies.... oome Willem kon zich niet houën, zijn onderlip bibberde; hoe hij slikte, twee vette tranen gingen hem biggelen langs den neus. Oome Piet zakte in mekaâr of hem straf boven het hoofd hing.

Baas Broense aan het einde van zijn voordracht gekomen, fierder verrijzend met hoogmoedig voorhoofd, had jubel in zijn sterke stem, nu hij besloot:

Welaan de vlag in top!'... een traan, een lach in 't oog;
Komt, reisgenooten, komt, wij gaan den tocht hervatten.
Blijv' Liefde en Hoop ons bij.... wat er ook henenvloog,
Zij dit ons beste deel, meer waard dan aardsche schatten.

In de begrafenisstilte rikketikte de klok of ze nieuw was geworden. Baas Broense zette zich neder.

..... Ik kan 't Goddome niet verhelpen,' snotterde de schildersbaas en met zijn rooden zakdoek bezig, deed hij zijn best om nog te lachen: 'de tranen van gevoel, die loopen me langs m'n.... smoel.'

. . . . . .

Voor de open gangdeur stond juffrouw Nelissen. Ze had haar oranjeachtigen doorgewerkten doek al om, en het hoofd op zij houdend, strikte zij de linten van het zwarte hoedje vast om haar wangen klam en bleek. Nelissen werd vòor door Willem geholpen aan het zoeken naar zijn jas. Klaar bleef ze wachten in het ruimtetje, rheumatiekerig, klein van stuk, de oogjes pijnlijk glanzig, maar haar mond gedagzeggend naar Mijntje en Louise.

- 'Gaat u wat voordragen?' komiekte oome Gerrit.
- 'Nou 't beste hoor,' had al de Bruid gegroet....
- 'Me dunkt, we moesten dat eerste liedje nog eens hebben,' meende eindelijk van Dort.
- 'Hè ja!' beaâmde tante Suus, en met een vochtigen vinger knapte zij zich het haar wat op.
- 'Hè ja!' had ook Betje gezegd.

Om de ontredderde tafels zaten de gasten waardiger; de oude Juffrouw hoestte even en de liedjes frutselden, opgediept uit de zakken. Nelissen aangekleed, kwam zeggen dat hij gereed was....

- 'Veel genoegen nog met zijn allen,' wenschte hij.
- ''t Beste hoor,' riep tante Dien hen achterna.
- ''t Is een stumperd' hoorden ze den Bruigom zeggen toen.
- 'Wijze: "Wien Neêrlandsch bloed" onderrichtte oome Doris.
- 'Eerst mot tante gaan zitten.'.....

En als uit een kerk, was achter het weggegane paar het lang uitgerekte zingen, slaperig:

> Ja, nogmaals klink' ons vroolijk lied
> Hier in deez' schoone Za-aal....
> . . . . . .

De Crimineele Anthropologie en de strafwet. Door Dr. A. Aletrino.

Het derde congres voor crimineele anthropologie behoort reeds lang tot de geschiedenis. Mag men 't practisch resultaat van de meeste congressen betwijfelen, zeer zeker ligt 't practisch nut van dit congres nog verre. Niet alleen om een divergentie van denkbeelden zooals men bij geen enkel ander congres ooit zal vinden, maar ook (en voornamelijk daarom) wijl 't doel dat de voorstanders der crimineele anthropologie bëoogen, een geheele omkeer zal te weeg brengen in de sinds jaren gewoon geworden rechterlijke sleur en de sinds jaren erfelijk ingeplante gedachten die zonder verder denken worden nagepraat en naverkondigd.

Een groote fout van dit congres, wij vreezen dat dit op volgende congressen eveneens een fout zal zijn, is deze geweest, dat voor- en tegenstanders vrije woordvoering hadden. Dit moge paradoxaal klinken, inderdaad is dat zoo niet.

Dat op 't eerste congres te Rome in '85 zoowel vóór- als tegenstanders hunne opinies konden uiten, is te begrijpen en moet met eerbied worden beschouwd. Toen was 't om zoo te zeggen nog de vraag of de crimineele anthropologie een wetenschap was die in haar leerstellingen eenigen invloed

zou uitoefenen op de juridische wetenschap. Nu echter, bij 't derde congres, nu reeds door 't samenkomen ten derde male, nà de verhandelingen van 't eerste en 't tweede congres, 't bewijs geleverd is dat de crim. anthropologie als wetenschap bestaat, nu de vermeerdering van het aantal voorstanders bewijst, dat haar leerstellingen wijd en zijd propaganda hebben gemaakt, was de vergunning tot spreken, verleend aan de tegenstanders, een verhindering voor de werkzaamheden, een onzin die niet anders dan kwaad kon doen.

Zou men op een congres van gynaecologie iemand als spreker toelaten, tenzij als passe-temps, die nog vasthoudt aan de oude legende: uterus animal sperma desiderans; zou men op een congres van physiologie hem 't spreken veroorloven, die niet gelooft dat de slagaderen bloed vervoeren, doch overtuigd is van de oude leer dat die holle buizen lucht bevatten?

't Is duidelijk dat men alleen van een congres nut kan verwachten, wanneer alle sprekers 't eens zijn over 't werkelijke van de wetenschap, om welker behandeling 't congres is saamgekomen. De verschillende sprekers mogen 't niet eens zijn in onderdeelen, ze mogen verschillen in opvatting omtrent dit of dat vraagstuk dat behandeld zal worden op 't congres, doch op een congres van crim. anthropologie (en dat nog wel een derde congres) nogmaals aan te komen met de vraag of crimineele anthropologie een wetenschap is of een theorie, grenst aan 't belachelijke!

De crimineele anthropologie als wetenschap is en zal door een troepje ongeloovigen niet worden tegengehouden, slechts opgehouden worden in haar voortgang!

Een merkwaardigheid die ons bij dit congres duidelijk is opgevallen, een opmerking die wij reeds vroeger als vermoeden voor ons zelf hadden geuit, is dat een wetenschap die voornamelijk op juridisch gebied veranderingen zal teweeg brengen, voor 't grootste deel haar beoefenaars telt onder medici en philosofen, voor 't kleinste deel onder juristen.

De oorzaak daarvan is, dunkt ons, niet ver te zoeken.

Reeds uit den aard der zaak is de studie der medicijnen meer geschikt een ruimer blik te verschaffen, een ruimer opvatting te geven omtrent het ongeluk en de ellende in de maatschappij; reeds uit den aard der zaak heeft de medische studie een grooter aantal aanrakingspunteu met andere vakken: reeds van zelf zal de medicus door zijn studie een ruimer ontwikkeling kunnen krijgen dan de jurist.

De wording der crimineele anthropologie bewijst duidelijk dat 't een noodzakelijk gevolg moest zijn dat die wetenschap, opgevoerd voornamelijk door medici tot haar tegenwoordig standpunt, voortdurend gehouden in handen van medici, ook door medici moest voortgestuwd worden. 't Is daarbij geen wonder dat, waar om den grooten afstand tusschen de medische en juridische wetenschap, de medici de eerste aan de beurt waren om de practische toepassing der crimineele anthropologie in te zien; dat waar, om het groote verschil tusschen de medische en juridische studie, de medici veel meer aangewezen waren dan de juristen om zich met die wetenschap bezig te houden; dat, waar die wetenschap om zoo te zeggen direct samenhangend met de studie der medicijnen, een totaal vreemd en daardoor moeielijk te betreden gebied was voor den jurist, 't als van zelf sprak dat de jurist niet kòn, de medicus zich moest bezig houden met de nieuwere leer.

Wij verwijten 't daarom de oudere rechtskundigen, advocaten en juristen niet, dat zij door hun studie, door hun vak een conventioneeler standpunt innemen dan de medici. De jongere juristen echter verwijten wij 't wel.

De argumenten hierboven genoemd mogen slechts gelden tot den dag dat het eerste congres voor crim. anthropologie te Rome werd gehouden. Na dat congres, dat als een steenklomp in de antieke ruiten der juristerij viel, was 't de plicht geweest der jongeren (en ook der ouderen) zich op de hoogte te stellen van het doel en den arbeid der crim. anthropologen, al ging dat ook met groote moeielijkheden gepaard. 't Was immers hùn wetenschap die aangevallen werd!

De jongere juristen verwijten wij 't wel, dat zij 't den medicus en philosoof overlaten de wetenschap, die voor hen over eenigen tijd een levensquaestie zal zijn, die in hun bestaan, hun opvattingen, hun denken en hun doen een geheele omwenteling zal teweeg brengen binnenkort, op te voeren en der maatschappij te verkondigen, terwijl zij zelf met een treurigmakende achteloosheid die studie van hun vak veronachtzamen niet alleen, maar zelfs met een spottende minachting durven neêrzien op en spreken over den medicus en philosoof die zich met hart en ziel er op toeleggen hún arbeidsveld te zuiveren van distelen en onkruid.

Officieus is 't bekend, wij durven zeggen 't is een publiek geheim, dat de juristen-aanhangers der crim. anthropologie door hun collega's juristen met een medelijdenden glimlach als ‘dés-illuminés’ worden beschouwd. En waar dit niet bekend is wijzen wij op sommige boeken, door juristen geschreven tegen de crim. anthropologie en waarin niet alleen de medicus en philosoof die met den voorstander-jurist samenwerken, met minachting en beleedigende verachting worden bespottelijk gemaakt, maar waarin ook de jurist-voorstanders, die wèl de fout van de wet inzien, de misslagen er van betreuren en den goeden weg trachten aan te wijzen die gevolgd moet worden, met ironie gekritiseerd worden.

En nog iets dat ons beweren steunt: toen op 't laatste congres te Brussel, Magnan zijn redevoering hield over obsessies, een redevoering die, hoe zaakrijk ook, hoe merkwaardig ook, meer had van een populair wetenschappelijke voordracht dan van een diep-doorwrochte studie, verwonderde 't ons niet, dat de medici zich op bekend terrein voelden, doch wèl dat de juristen de feiten, door Magnan genoemd, feiten die zuiver gerechtelijk-geneeskundig waren en zoowel op medisch als juridisch gebied thuis behoorden, als iets nooit gehoords toejuichten en bespraken. En toen later op den tweeden ochtend Warnots en Houzé de oude argumenten tegen de school van Lombroso (argumenten die reeds op 't congres te Parijs en later door Tarde en anderen waren gebruikt en die een ter nauwernood begonnen bëoefenaar

der nieuwere wetenschap reeds bekend zijn) nog eens oprakelden, waren wij verbaasd te zien hoe 't grootste deel der juristen deze argumenten met aandacht volgde en met dankbaarheid en loftuitingen beredetwistte, terwijl medici hun bevreemding te kennen gaven, dat men met deze herhaling nogmaals beoefenaars der crim. anthropologie durfde lastig vallen.

Wij behoeven niet te zeggen dat er juristen zijn, die bewijzen geven en hebben gegeven, dat zij een uitzondering zijn op de menigte hunner collega's. 't Is genoeg de namen te noemen van Van Hamel, Ferri, Tarde, Garofalo, Drill, om te doen zien dat er vele juristen zijn, en niet de minsten in capaciteit, door wie 't nieuwe licht is gezien en onderhouden wordt.

De oorzaak nu dat de meeste juristen in de opvatting van hun wetenschap zoover zijn achter gebleven, is, gelooven wij, te vinden in hun opleiding. Wij hebben hier vooral 't oog op de opleiding der juristen in Nederland. Hoe de opleiding in andere landen is, weten wij niet en deze boezemt ons ook voor 't oogenblik geen belang in. Wat wij wel weten is, dat de opleiding der juristen in Nederland niet deugt.

Natuurlijk bedoelen wij daarmeê niet of de jurist 't Romeinsch recht zal leeren of niet, of hij zooveel of zoo weinig uren college per week zal hebben, of hij Latijn, Grieksch, of iets anders moet leeren, of hij zijn tijd moet besteden aan antiquiteiten of iets dergelijks. Wij bedoelen daarmeê dat hem niet geleerd, ja zelfs ontleerd worden de conventioneele begrippen en opvattingen waarmêe het recht is doorspekt, en dat hem worde geleerd, dat de conventie waarop onze wetten berusten, met de tegenwoordige hoogte der wetenschap een onding is geworden.

Dat nu gepromoveerden vóór het congres te Rome geen begrip hebben kunnen krijgen van de nieuwe richting in de leer van het Strafrecht, kunnen wij desnoods toegeven. Maar dat de latere, de jongere juristen gedwongen zijn in hun studie voort te gaan op den ouden, reeds lang platgetreden weg, daarop maken wij aanmerking.

In de tien jaar die nu bijna verloopen zijn tusschen dat eerste congres en nù, is er om zoo te zeggen academisch niets gedaan om de jonge juristen in te wijden in de nieuwere leer. Ja sterker nog, als vroeger is tot op den huidigen dag de gerechtelijke geneeskunde voor juristen een liefhebberijcollege, dat bij hooge uitzondering gegeven en uit nieuwsgierigheid bij hoogere uitzondering gedurende korten tijd gevolgd wordt. Wèl waagt Prof. v. Hamel een poging om zijn leerlingen de nieuwere leer duidelijk te maken, doch dat onderwijs, met hoeveel ijver en toewijding ook gegeven door hem, die een sieraad der crim. anthropologische school op juridisch gebied is, is en blijft om practische gronden, onvolledig en onvruchtbaar.

Niettegenstaande de motie aangenomen op 't tweede congres te Parijs, is het practisch onderwijs in de crim. anthropologie nog een vrome wensch.

De beletselen om de nieuwe leer ingang te doen vinden, gaan uit van de oudere juristen, zij die het onderwijs regelen, wetten maken enz. De oudere rechtskundigen kunnen en willen zich niet vereenigen met de nieuwere leer.

Dit nu bewijst wel nog niet veel, maar is genoeg om den voortgang er van tegen te houden.

Te vergeefs hebben wij ons afgevraagd wat de reden is van die tegenkanting, wat de oorzaak is van de verachting waarmeê ouderen spreken over ‘die medici die alle misdadigers maar krankzinnig willen hebben.’ In de tien jaren die verloopen zijn tusschen 't congres te Rome en nù, hebben zij toch tijd te over gehad om zich op de hoogte te stellen van wat de nienwere school wil, wat de nieuwe leer verkondigt. Zij hebben toch kunnen inzien, dat ‘dat krankzinnig verklaren van alle misdadigers’ misschien heel aardig is bij een soirée-praatje, maar dat dit geen wetenschappelijk argument is, zij hebben kunnen leeren dat de medici niet alleen verandering wilden, maar dat ook juristen, en niet juist die van het minste gehalte, hebben gewezen op de verkeerde toepassing en uitwerking der wetten en, al is 't in losse trekken nog hier en daar, de middelen aan de

hand hebben gegeven verbetering te brengen in den slechten toestand.

En zelís al zijn ze 't niet eens met dat alles, dan nog zou dat niet-eens-zijn, dat meer een gebrek aan logisch redeneeren dan een principe-kwestie is, geen reden mogen zijn dat ze zich verzetten tegen die nieuwe richting of door niets te doen de nieuwe leer beletten verkondigd te worden aan de jongeren, aan wie toch de kennis der nieuwe leer op zijn minst genomen een ruimer ontwikkeling zal geven.

Is 't een gevolg van de angst dat mettertijd misschien de medicus den eersten, de jurist den tweeden rang zal innemen bij een terechtzitting, is 't onwil, conservatieve conventie of bekrompenheid?

Wij weten zeer goed, dat waar 't de practische toepassing der nieuwe leer betreft, er nog ettelijke, te veel punten zijn, waarop nog geen antwoord is gegeven, dat er nog te veel punten zijn waarop de antwoorden tegenstrijdig zijn, dat er kwesties zijn waarover de aanhangers en beoefenaars der crim. anthropologie zelven nog in onmin verkeeren. Maar wij weten ook zeer goed, en zij konden 't ook weten, dat er reeds veel punten zijn waarop antwoord en goed antwoord is gegeven; dat reeds een groote verbetering tot stand zou zijn gebracht, wanneer men die weinige antwoorden toepaste en dat deze bewijs genoeg zijn dat de nieuwe leer van nut is, redenen genoeg waarom 't goed zou zijn de studeerende aanstaande juristen van die nieuwe leer op de hoogte te houden. Wij gaan nog niet eens zóó ver te vragen, waarom men niet al lang pogingen in het werk heeft gesteld sommige verkeerdheden uit de strafwet te doen verdwijnen.

Doch dit alles daargelaten willen wij slechts nagaan hoe 't komt dat zoowel oudere als jongere juristen zoo'n totaal verkeerd begrip hebben van de nieuwe wetenschap? Hoe komt 't dat de meeste alleen den groote, dommen dooddoener weten: ‘dan zou je niemand meer mogen straffen’, (zoowel dat verkeerde begrip als de dooddoener zijn reeds voor een groot deel bij 't publiek ingedrongen).

De eenige verklaring die wij er van kunnen geven is gebrek aan belangstelling en opgaan in de jaren lang gewoon ge worden sleur van rechtspraak en juristerij.

Toch lijkt 't ons niet van belang ontbloot na te gaan wat er in het betrekkelijk kort tijdsbestek van tien jaar reeds is tot stand gebracht en tot welk besluit men is gekomen omtrent verschillende strafwettelijke zaken, welke opinies er worden gëuit en welke de questions brûlantes van de crimineel-anthropologische school zijn.

Waarschijnlijk zal dit schrijven wanneer 't onder de oogen van een oud-jurist komt, met verachting worden ter zij gelegd, ‘een medicus moet niet over juridische dingen spreken.’ Mocht dit gebeuren, dan verwijzen wij naar 't werk van collega's juristen, Ferri[1)] en Proal[2)], het eerste om te doen zien wat een jurist over de juridische strafwetenschap schrijft, hoe hij de wetstoepassing en uitwerking afkeurt en welke verbeteringen hij wil, het tweede om 't bewijs te leveren hoe ín-conservatief en dom-onbekookt een jurist zich durft uitlaten over de nieuwe wetenschap.

Proal is om zijn boek met goud bekroond!

II.

Wanneer wij nagaan dat de geheele strafwet zoowel in ons land als in andere landen eigenlijk geheel berust op het aannemen als zeker bestaande van de vrijen wil, kunnen wij niet nalaten ons te verbazen hoe men een wet heeft durven maken die steunt op zulk een conventionneele, reeds lang bestreden en nooit bewezen opvatting.

Immers 't is niet een uitvloeisel van recente onderzoekingen en openbaringen, van nog pas verkondigde theorieën, van zooeven uitgevonden bewijsgronden dat de vrije wil gebleken is te zijn een willekeurig, onwetenschappelijk maaksel.

1) Ferri: Sociologie criminelle. Paris, Rousseau. 1893.
2) Proal: le Crime et la Peine. Felix Alcan, Paris 1892.

Lang vóór de zoogenaamde nieuwe richting, lang vóór de degeneratie-theorie van Morel was 't vraagstuk van den vrijen wil herhaaldelijk 't onderwerp van heftigen strijd zoowel op godsdienstig als op sociaal gebied. Hoe dus de wetgever op zulk een veelvuldig betwijfelde chimère een wet durfde gronden is een raadsel.

Zelfs aangenomen dat de afwezigheid van een vrijen wil niet bewezen is, dan nog had de wetgever geen recht op zíjn overtuiging een wet te baseeren, een overtuiging die door dezen gedeeld wordt, door genen wordt bestreden.

Juist die kwestie van den vrijen wíl is de basis waarop de nieuwere school staat tegenover de classieke school van het strafrecht.

Zoodra men 't bestaan van een vrijen wil aanneemt is men ook gerechtigd tot straffen. Immers men moet dan deze redeneering volgen: de mensch heeft een vrijen wil, een moreele vrijheid; hij kan kiezen tusschen kwaad en goed; verkiest hij dus 't kwade te doen en 't goede te laten, dan is hij daarvoor toerekenbaar en moet daarvoor gestraft worden. Al naar de grootere of mindere mate van vrijheid van wil, moet hij dus ook minder of zwaarder worden gestraft. Die grootere of mindere mate van wilsvrijheid dobbert tusschen geheel normaal zijn of geheel idioot. De eerste is geheel toereken baar, de laatste geheel ontoerekenbaar, en daartusschen liggen sommige willekeurig aangenomen redenen, die meer of minder ontoerekenbaar maken: een bepaalde leeftijd, gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis der verstandelijke vermogens enz.

Wij willen niet nogmaals releveeren wat wij in een vorig opstel over dat geheel normaal zijn hebben gezegd.[1)]

Met een weinig nadenken moet men tot het besluit komen, dat de normaliteit van een mensch niet is te omschrijven of te bepalen en dat, als men, al is 't wetenschappelijk, spreekt van een normaal individu, men afgaat en afgaan moet op een

1) Zie N.G. van Aug. '92: Het standpunt der crim. anthrop. enz.

vaag, onbepaald begrip, dat de persoon in kwestie is zooals 't meerendeel der andere menschen.

Een ieder zal moeten toestemmen dat in ieder mensch een eigen persoonlijkheid is, bestaande uit en zich openbarend in een onbepaalde hoeveelheid kleinere en grootere uitingen, eigenaardigheden, hebbelijkheden enz., en dat alleen de vergelijking kan gemaakt worden op 't oog af in groote, duidelijk zichtbare eigenschappen. De kleinere eigenschappen, of liever die eigenschappen, die slechts na een nauwkeurige beschouwing ontdekt worden, stempelen juist iemands persoonlijkheid.

Gesteld, de normaliteit van een mensch was zuiver en scherp te omschrijven, zelfs in getallen weêr te geven, te meten of op een andere wijze duidelijk te maken, dan nog zou dat niet bewijzen dat dat individu die normaliteit aan zich zelf te danken had, of willekeurig normaal of abnormaal kon zijn.

Reeds lang vóór onze jaartelling hebben geleerden gewezen op de erfelijkheid in sommige families; reeds in de Talmud wordt gewezen op den erfelijkheids-invloed der mannelijke familieden op de mannelijke afstammelingen, een bewijs dat 't niet de nieuwere strooming is die de erfelijkheid heeft uitgevonden.

Ieder mensch, behoudens eenige, betrekkelijk weinige uitzonderingen, wordt geboren met hetzelfde aantal ledematen, één neus, twee ooren enz. Dit zijn de groote trekken waaruit men de lichamelijke normaliteit van een mensch bepaalt, waaruit men afleidt dat iemand, die niet zóó ter wereld komt, maar met één oog, drie beenen of één oor, abnormaal is. Ware 't mogelijk 't aantal haren te tellen die een mensch op zijn lichaam en op zijn hoofd heeft, 't aantal poriën in zijn huid, 't aantal bloedlichaampjes in zijn aderen, dan zou men waarschijnlijk tot 't besluit komen, dat ieder mensch, hoewel in groote trekken gelijk en gelijkvormig met 't meerendeel zijner medemenschen, reeds individueel verschilt. En zelfs in die groote trekken is verschil, zoowel in grootte, vorm, kleur enz., als in stand, functie en diepere eigenaardigheden.

Waaraan dit verschil is toe te schrijven weet niemand, maar een ieder zal toegeven dat dit in de eerste plaats aan de ouders en voorouders moet geweten worden, in de tweede plaats aan de omstandigheden, waaronder 't individu is geboren en opgevoed. Niemand zal 't ooit een individu verwijten, 't wijten aan zijn vrijen wil, aan zijn eigen lust, dat hij zwart, blond of rood haar heeft, dat hij klein en misvormd is of grooter dan 't meerendeel der menschen. 't Is immers zijn schuld niet, doch een gevolg, dikwijls van onnaspeurbare oorzaken.

Van die duidelijk zichtbare, grof lichamelijke eigenschappen, overgaande op de zintuigen, zal men moeten toegeven, dat de afwijkingen daarin ook buiten de schuld van 't individu zijn, en eveneens een gevolg zoowel der opvoeding, omstandigheden en omgeving als van de ouders en voorouders. Niemand zal een bijziende of blinde willen verwijten dat 't door zijn eigen vrijen wil is, dat hij onbruikbare of minder bruikbare oogen tot zijn beschikking heeft; niemand zal een ander beschuldigen van met zijn vrijen wil een scherper gehoor te hebben gekregen dan zijn buurman.

Waar daarover nog twijfel mocht worden gekoesterd, kunnen wij wijzen op de tallooze voorbeelden, dat zoowel bepaalde lichamelijke als bepaalde zintuigelijke (die ook lichamelijk zijn) eigenschappen voorkwamen bij dezelfde families. Bekend is de groote gelijkenis der familieleden der Bourbons onderling, de grijze haarlok der Rohans; bekend is 't feit dat bijziendheid erfelijk is en zelfs erfelijk met overspringen van een generatie enz.

Nu komt echter 't moeielijke punt, namelijk de geestelijke en moreele eigenschappen!

Wij willen veronderstellen dat men niet met zekerheid kan zeggen of ons denkvermogen in onze hersenen zetelt, of 't zetelt in hersenen en ruggemerg, of 't een complex van aandoeningen is die door onze hersenen en ruggemerg moet heen gaan om tot ons bewustzijn te komen, of dat 't iets anders is. Wij willen zelfs zoover gaan, dat wij toegeven dat alle mogelijke verklaringen daarover nog niets

aan het licht hebben gebracht, en dat wij tot den huidigen dag nog niet weten welk gedeelte van ons lichaam daaraan schuldig is. Dit echter is zeker, dat, waardoor ons denkvermogen ook tot stand wordt gebracht, welk orgaan van ons lichaam, zelfs al zijn 't twee of drie tegelijk, ook de voortbrenger van ons denken is, dit orgaan een zuiver lichamelijk, materieel iets is. Dat, waar wij denken en voelen door onze zenuwen, onze hersenen en ons ruggemerg, zoowel ruggemerg, hersenen als zenuwen materieele dingen zijn.

Waar nu in de zichtbaar lichamelijke deelen verschillen voorkomen, komen ze ook voor in de onzichtbare; waar de functie van het zichtbare lichaamsdeel van het eene individu verschilt door zijn vorm van die van het lichaamsdeel van het andere individu, zal ook in de onzichtbare functies der onzichtbare organen en ook in de uitingen daarvan een verschil bestaan. Ons denken en voelen berust op, is een uiting van materieele dingen, verzamelingen van cellen, weefsels, enz. Een verandering, een afwijking in het samenstel van deze materie, zal een verandering in functie en uiting teweeg brengen.

Dit veranderd, voor ieder individu verschillend samenstel is een gevolg van allerlei oorzaken. Evenmin echter als men de uiterlijke verschillen van het eene individu met die van een ander aan hem zelf mag wijten, is men gerechtigd hem die innerlijke verschillen ten laste te leggen en evenmin is men gerechtigd hem te beschuldigen van de verschillende uiting dier samenstelling.

Waarom dus de geloovers aan den vrijen wil iemand wèl de keus tusschen het goede en het kwade toeschrijven, een keus die toch 't gevolg is van het denken en voelen in de eene of in de andere richting, terwijl zij toestemmen dat de lichamelijke eigenschappen geheel buiten zijn macht of wil liggen, is een raadsel. Immers 't denken en voelen in een richting, 't zij dan ten goede of ten kwade (een begrip dat even vaag is als 't begrip normaal; abstract bestaat er noch goed, noch kwaad en zijn beide begrippen verschillend, naar gelang omgeving, overeenkomst en afspraak), is even goed

een uiting van materiëele dingen, materiëele dingen die, om zoo te zeggen, inwendig zijn, doch waarover 't individu nog minder macht heeft dan over zijn uitwendige materie. Waarom een individu 't niet zou kunnen helpen dat hij een krommen rug, een langen neus of een horrelvoet heeft, en 't wel zou kunnen helpen dat hij in zijn geestelijk en moreel voelen van anderen afwijkt, begrijpen wij niet.

Hadde 't individu zich zelf gemaakt, ware hij ontstaan zonder ouders en voorouders, buiten alle omstandigheden die op hem inwerken, in een omgeving die zonder eenigen invloed op hem is, dan zou men misschien kunnen toegeven dat zijn eigenschappen een gevolg van zijn vrijen wil konden zijn. Zoolang echter een individu om zoo te zeggen het gevolg is van vorige individüen en de oorzaak van volgende, is er geen enkel motief waarom zijn eigenschappen in goede of in slechte richting, de eigenschappen van zijn voorouders, of die van zijn nakomelingen aan hen zelf zijn te wijten.

Zij zijn een gevolg van oorzaken buiten hen, oorzaken die gezocht moeten worden in de ouders die hen verwekt hebben en in de omstandigheden waaronder zij geleefd hebben.

Want niet alleen aan atavisme of herediteit heeft een individu zijn uiterlijk, zijn eigenschappen, zijn voelen, denken, in één woord zijn bestaan te danken, doch ook aan de omstandigheden.

Een ieder weet hoe in 't dagelijksch leven de omstandigheden haar invloed laten gelden op iemands uitingen. Warmte, koû, honger, dorst, een goede of een slechte spijsvertering en ettelijke andere duidelijk waarneembare invloeden zijn in staat een uiting, een doen en laten in een of andere richting te voorschijn te roepen. Niet alleen zal deze uiting worden te voorschijn geroepen, maar zij zal verschillen naar gelang van 't individu waarop de invloed werkt.

Wat wij opnoemden nu zijn gewone, alledaagsche, telkens terugkeerende omstandigheden. 't Is bekend dat een verschil in ras een verschillende uitwerking op 't individu heeft

dat de verschillende klimaten van invloed zijn op het temperament der menschen; even goed als 't bekend is dat de opvoeding die het individu heeft ontvangen zoowel als de omgeving waarin het heeft verkeerd en nog verkeert, een zekeren stempel op hem drukken, die hij, zoo niet zijn geheele leven, dan toch een groot deel van zijn leven met zich draagt. En wanneer de uitwerkselen van die eerste indrukken verdwijnen of vager worden, dan is dit altijd een gevolg van een andere opvoeding door middel van een andere omgeving die hij vroeger of later krijgt.

Een ieder zal inzien dat de vorming van het karakter van een kind dat geboren is en wordt opgevoed in een huisgezin waarvan de vader een dronkaard, de moeder iets beter of slechter is, en waar het niet anders dan tafereelen van ontucht en misdaad voor zich ziet, een geheel andere vorming zal zijn, dan die van een kind dat geboren is en geleefd heeft in een huisgezin van eerlijke lieden die voor hun brood werken, doch onbeschaafd en onontwikkeld zijn. En dit kind zal op zijn beurt weêr verschillen van het kind dat wordt grootgebracht in een rechtschapen omgeving, of een omgeving van weelde of van geleerdheid.

Natuurlijk zal die karaktervorm in de jeugd verkregen, blijven voortbestaan op later leeftijd, en zal natuurlijk ook weêr een verschillenden invloed uitoefenen al naar de aanleg van het kind is, zoodat dezelfde of ten naastebij dezelfde opvoeding een verschillende uitwerking zal hebben, al naar gelang 't individu verschillend is. En zoo hangt 't ook van het individu af, beter gezegd hangt 't er van af of 't individu al of niet den aanleg en de kracht heeft gekregen om zijn fouten en eigenaardigheden in te zien, of hij die later zal veranderen, verbeteren en dwingen in een richting die hem goed zal toeschijnen, of dat hij te zwak zal zijn, te klein van wil om te beletten dat zijn goede eigenschappen ondergaan door zijn neiging, zijn aanleg, zijn aangeboren eigenschap tot kwaad.

't Is daarbij zeer goed te begrijpen dat een individu geboren met een aanleg ten goede, minder gemakkelijk den

invloed zal ondergaan van een slechte omgeving dan omgekeerd, en ook dat 't moeielijker zal zijn een onder slechte omstandigheden geboren individu goed te maken door een goede omgeving, dan een onder goede omstandigheden geborene goed te houden. Want men moet niet vergeten dat de goed geborene door die geboorte uit goede ouders de enorme factor mist die de slecht geborene reeds bij zich draagt: de ontaarding. Zooals wij vroeger[1)] zagen heeft Morel daar 't eerst de aandacht op gevestigd en een theorie opgesteld genaamd de degeneratie-theorie, die in 't kort hierop neêrkomt: dat wanneer niet voor hem passende omstandigheden werken op een individu, dit individu lichamelijk en moreel zal achteruit gaan; dat hij dien achteruitgang zal overbrengen op de nakomelingen die hij verwekt, en dat deze, blijvende verkeeren in de zelfde niet voor hen passende omstandigheden, dien achteruitgang krachtiger zullen overplanten op het geheele volgende ras, totdat er individu's worden geboren die zóó zijn achteruitgegaan dat zij niet meer kunnen voortplanten en het geslacht dus uitsterft.

Deze ontaarding nu, een gevolg van erfelijkheid en omstandigheden (zij kon op zich zelf reeds een bewijs zijn voor de afwezigheid van den vrije wil) is een der groote oorzaken waarom 't eene individu zoo geheel anders den invloed van zijn omgeving voelt als een ander levend individu in die zelfde omgeving. En ook zal die ontaardingskiem de oorzaak zijn dat 't individu eenvoudig de kracht zal missen zich te schikken naar de eene, zich te verzetten tegen den invloed eener andere omgeving.

't Is daarom ook een dwaasheid dat men de algemeenheden nog eens en nog eens herhaalt waarmeê moralisten zoo dikwijls voor den dag komen, dat iemand zich tegen zijn slechte neigingen kan verzetten. Zooals wij zagen is het al of niet hebben van die kracht een gevolg der erfelijkheid en der omgeving, en zijn die beiden de oorzaak of er een nuance

1) Zie N.G. Aug. afl. '92. ‘Het standpunt’ enz.

is in den wil van het individu, een nuance die van zeer krachtig tot een totale willoosheid kan gaan.

't Wonderlijke is dat men toegeeft en niet anders kan dan toegeven, dat iemands neigingen onder den invloed van allerlei tastbare omstandigheden kunnen veranderen; dat alcohol, opium, koffie, een bepaalde voeding, een andere persoonlijkheid doen verschijnen dan zich tot nog toe had geopenbaard; dat het hypnotisme den wil van iemand kan versterken of veranderen. Dit alles wordt toegegeven, maar men blijft den invloed ontkennen van omstandigheden die niet zoo dadelijk zichtbaar zijn en niet zoo direct zijn aan te toonen.

Nog wonderlijker is dat diezelfde aanh angers van den vrijen wil een zekere schikking met dien wil maken en de eene eigenschap wel, de andere niet aan het individu verwijten. Domheid en drift zullen iemand nooit verweten, doch als verzachtende omstandigheden bij het bëoordeelen van een persoon gebruikt worden, luiheid daartegen zal men hem als een groot kwaad aanrekenen. Wij vragen vanwaar komt deze willekeur?

't Bovenstaande is dunkt ons genoeg om te bewijzen, dat de mensch niet met een vrijen wil wordt geboren. 't Zij men met abstracte, philosophische beschouwingen te werk gaat, 't zij men redeneeringen aanvoert, die laag bij den grond zijn, men moet logisch redeneerend tot dezelfde conclusie komen.

Niet eer dan dat men daarvan is overtuigd, kan men het streven der crimineel-anthropologen begrijpen en naar waarde schatten. Alleen het feit, dat er geen vrije wil bij den mensch bestaat, is de spil waarop de nieuwe strafwetenschap berust.

III.

't Zou verkeerd zijn wanneer men, na 't lezen van de conclusie dat de mensch niet met een vrijen wil wordt geboren, tot 't besluit zou komen, dat een ieder maar zijn neigingen den vrijen teugel moet vieren en niets meer moet doen om zich te vormen naar wat men het goede noemt.

Evenzoo zou de slotsom falen, wanneer men besloot dat, wanneer deze conclusie algemeen ingang mocht vinden, er niemand meer eenige moeite zou doen om dat goede te bereiken, en ondeugd en misdaad in de maatschappij zouden voortwoekeren tot een ongekende hoogte.

Bij deze bewering vergeet men, dat niemand een daad zal doen, die niet een uiting is van zijn voelen, en dat wanneer iemand iets kwaads of iets goeds doet, hij worde toerekenbaar of ontoerekenbaar gëacht, deze daad een uitvloeisel is van zijn natuur, zijn ikheid, zijn persoonlijkheid. Daarbij komt dat niemand iets kan doen waartoe hij niet de geschiktheid of de neiging voelt. Wij laten natuurlijk de kleinere dagelijksche dingen er buiten.

Wij kunnen dit met een voorbeeld duidelijk maken: iemand die de onweêrstaanbare neiging in zich voelt om te stelen, zal al of niet aan die neiging toegeven zonder zich af te vragen of hij toerekenbaar is of niet, terwijl iemand die den lust tot stelen voelt, doch wiens natuur niet van een steelsen aard is, niet zal stelen, al is hij ook overtuigd dat hij voor dat stelen ontoerekenbaar zou gëoordeeld worden.

En wat nu betreft dat iemand, overtuigd dat hij toch niet toerekenbaar is, geen moeite zal doen om zijn slechte neigingen aan banden te leggen, moeten wij doen opmerken dat zulk een persoon, levend in een omgeving waarin die slechte neigingen minder opgang maken dan goede eigenschappen, van zelf uit een nuttigheidsgevoel zooveel mogelijk zal trachten die neigingen te keeren en slechts in het geval dat hem de kracht daartoe ontbreekt, die moeite niet zal doen. Immers de drang der samenleving zal zijn invloed en een grooten invloed doen gelden, waar 't betreft zoo goed mogelijk in die samenleving te verkeeren. En waar dit niet niet genoeg zou zijn daar blijft de wet over, die door haar waarschuwing de zwakke krachten van het individu steunt.

Wat de maatschappij zou winnen bij 't verspreid worden van het idée dat de mensch niet geboren wordt met een oordeel des onderscheids, is, dat de medemensch minder, misschien in 't geheel niet, veracht en verafschuwd zal wor-

den, geprezen en hemelhoog zal verheven worden om zijn eigenschappen. Menig individu gaat te gronde, menig individu sleept een ellendig bestaan voort door die veroordeeling en de verafschuwing van zijn medemensch.

Wanneer een ieder tot de overtuiging zal zijn gekomen, dat noch de goede, noch de slechte eigenschappen iemand mogen worden aangerekend als lofwaardig of afkeurenswaardig, maar dat die eigenschappen de uitingen zijn van een persoonlijkheid die door de omstandigheden gedwongen is zich op deze of gene wijze te uiten, dan zal menige ongelukkige meer hulp vinden bij zijn zwak pogen om zich te gedragen naar de wetten die de samenleving heeft vastgesteld.

De gedachte nu dat men, wanneer de vrije wil van het individu algemeen ontkend wordt, niet meer zal mogen een wet in toepassing brengen of, met korte woorden, iemand zal mogen ‘straffen’, is onjuist. Niet echter straffen opgevat in den zin van wreken, vergelden of pijnigen.

Evengoed als ieder individu zich verzet, zal de geheele maatschappij reageeren en zich verdedigen tegen elken aanval, 't zij deze direct of indirect is. Daartoe heeft de maatschappij, de verzameling individuen die de maatschappij uitmaken, de wet gemaakt, in dit geval de strafwet, die zoowel dient ter verdediging als tot behoud. Immers in iedere straf die wordt toegepast, ligt niet alleen opgesloten de gedachte van wettige tegenweêr, maar ook die van een waarborg die de maatschappij zich tracht te verschaffen tegen toekomstige, mogelijke misdaden van hetzelfde individu of van anderen. De uitspraak: punitur non quia peccatum sed ne peccatur (men straft niet omdat er is misdreven, maar opdat er niet worde misdreven) is reeds oud.

Ieder individu dat zich verzet tegen de wetten der natuur, 'tzij hij dat bewust doet of onbewust, ontmoet in de natuur zelve de onvermijdelijke reactie daartegen: wie zich te ver waagt buiten een venster, al is 't met de beste bedoelingen, zal naar beneden vallen en zich kwetsen. Wie zich verzet tegen de wetten der natuurlijke levensvoorwaarden zal de

reactie daarvan voelen: wie te veel eet haalt zich een indigestie of een andere ziekte op den hals. En zoo ook zal iemand de reactie der maatschappij ondervinden, die zich verzet tegen of inbreuk maakt op de sociale voorwaarden van bestaan. Deze reactie der maatschappij strekt zich uit tusschen een bëoordeeling door de publieke opinie in lichte gevallen tot een veroordeeling door de wet, die gemaakt is door die maatschappij, in 't geval dat 't verzet of de inbreuk grooter is: de koetsier die zonder 't te kunnen helpen iemand overrijdt wordt veroordeeld tot gevangenisstraf of boete; iemand die van nature een onhandig mensch is zal bemerken dat zijn omgeving een minder vleiend oordeel over hem zal vellen en langzamerhand zich van hem gaat afzonderen. De oorzaak van deze maatschappelijke reactie ligt daarin, dat de menschen die in een vereeniging willen leven, een zekere gemiddelde gedragslijn noodig hebben, dat een ieder zekere persoonlijke eigenaardigheden moet opofferen die een bepaalde grens overschrijden. Wanneer iemand geboren wordt met zekere eigenaardigheden die hem zelf of anderen kunnen benadeelen, zullen die eigenaardigheden dezelfde uitwerking teweeg brengen als de uitwerking van zekere willekeur of baldadigheid. In beide gevallen zal de maatschappij reageeren, terug werken op de daad, zich verzetten tegen dat wat gebeurt, zich verdedigen wanneer de daad haar samenstel benadeelt. Zijn medemenschen hebben dus het recht hem te dwingen zich te vormen naar hun algemeenen gedragslijn of zijn eigenaardigheden weg te houden en zich te gedragen zooals zij dat 't best vinden. Doet hij dat niet, dan is dat tot zijn eigen schade, want de samenleving zal zich tegen zijn eigenaardigheden trachten te verdedigen en zal trachten zich te waarborgen tegen nieuwe uitbarstingen, trachten zich in stand te houden door te waken tegen nieuwe inbreuk op de eenmaal algemeen aangenomen gedragslijn. Deze verdediging, dit zoeken naar een waarborg ligt eigenlijk ten grondslag aan wat men straf noemt.

Deze verdediging of dit zoeken naar een waarborg zal

echter even krachtig zijn of de schade veroorzaakt door de persoon in kwestie 't gevolg is van zijn aangeboren eigenschappen, of dat zij een gevolg is van baldadigheid en willekeur. In beide gevallen moet en zal de maatschappij reageeren, zonder te vragen naar de vrije wil van het individu dat haar de schade heeft berokkend.

Een der bewijzen dat deze gedachte in de ‘straf’ ligt opgesloten, is dat de maatschappij ook hèm straft die door onvoorzichtigheid een misslag begaat en hèm tot schadeloosstelling dwingt, wiens ondergeschikten of wiens vee of huisdieren aan anderen schade hebben berokkend.

De vraag daargelaten of de vrije wil bestaat of niet, is de reactie der maatschappij tegenover iedere daad 't principe waarop 't recht tot straffen berust. Dit ontzenuwt 't argument van hen die beweren dat zoodra de moreele verantwoordelijkheid ophoudt te bestaan, 't recht tot straffen vervalt. Ja 't recht tot straffen in den ouden mystieken zin van 't woord, maar niet in dien zin als boven is aangetoond: de maatschappij zal altijd 't recht behouden zich te verdedigen. Voor de moreele verantwoordelijkheid van het individu zal de sociale verantwoordelijkheid in plaats treden!

't Grondidee dus van deze sociale verantwoordelijkheid ligt hierin dat ieder mensch bij iedere daad die hij volbrengt een zekere werking uitoefent op de samenleving en daarvan de reactie ondervindt; dat hìj de gevolgen van die daad zal bemerken, dat die gevolgen op hem zelf neêrkomen, dat hij zelf die gevolgen zal dragen, dat hìj aansprakelijk voor die gevolgen is. Daaruit volgt 't antwoord op de vraag waarom iemand verantwoordelijk is voor zijn misdaden: omdat hij in de maatschappij leeft.

Immers iemand die in een woestijn woont of op een onbewoond eiland is alleen verantwoording aan zich zelf schuldig, want er is niemand naast hem die evenveel recht van bestaan heeft als hij en tegenover wien hij rechten en plichten heeft. Dit heeft alleen hij die in een maatschappij leeft; zonder die maatschappij bestaat er recht noch plicht.

Wij zien dus hieruit dat waar de vrije wil ontkend wordt,

de maatschappij toch altijd 't recht zal behouden hem die zich tegen haar instellingen verzet, te straffen.

IV.

't Zij men de theorie van Lombroso aanhangt, 't zij men 't eens is met de opvattingen der Fransche school, 't zij men de opinies van andere crimineel-anthropologen tot de zijne maakt, zoodra men doorgedrongen is in het streven der nieuwe wetenschap zal men ook moeten toestemmen dat de misdadiger ontoerekenbaar is en dat de tegenwoordige wetten om de misdaad tegen te gaan, niet deugen.

Immers waar de oude leer alleen de misdaad op 't oog heeft, beschouwt de nieuwe wetenschap den misdadiger en stelt zich ten doel zoowel 't heil van de maatschappij, als 't heil van den misdadiger zelven.

Daargelaten dat de voortgang der wetenschap feiten aan het licht heeft gebracht die dwingen om te erkennen, dat iemand die een misdaad doet niet daarvoor gestraft mag worden, omdat hem ten eenemale de macht ontbreekt te beschikken over zijn neigingen, heeft de humanitaire strooming die onze eeuw kenmerkt, vooral er 't hare toe bijgedragen dat men niet meer den misdadiger als een afschuwwekkend wezen wil beschouwen, maar als iemand met wien men medelijden moet hebben en wien men moet trachten te verbeteren tot zijn eigen welzijn en ook, en dat niet voor 't kleinste deel, tot welzijn van de geheele samenleving. En men is gaan inzien dat waar die verbetering niet mogelijk is, men niet 't recht heeft zich te wreken op dien man, hem voor zijn daad vergelding te vragen, maar dat men alleen aangewezen is hem te beletten meer misdaden te begaan en aldus de maatschappij te behoeden voor verdere schade.

Al wordt deze zienswijze nog niet door een ieder gedeeld, maar zijn er betrekkelijk nog slechts weinigen die deze principes huldigen, wij zijn er van overtuigd dat vroeg of laat een ieder tot de overtuiging zal komen dat de inzichten

van de nieuwe school de ware zijn. Wanneer men nagaat hoe een eeuw geleden een krankzinnige beschouwd en behandeld werd, hoe zijn aanvallen aan kwaden wil en slechtheid werden toegeschreven, en hij dientengevolge mishandeld en gestraft werd; als wij de humaniseerende richting volgen die zoowel in de behandeling van en in de opinie omtrent krankzinnigen is in de plaats getreden, zoodat op 't oogenblik krankzinnigheid nog slechts beschouwd wordt als een ziekte waarvoor men zich schaamt en die men, als 't een zijner familieleden betreft, liever niet openbaart, maar waarmeê men medelijden heeft: - dan kunnen wij met gerustheid beweren dat 't geen eeuw meer zal duren of de nieuwe theorieën en opvattingen omtrent misdaad en ‘straf’ zullen haar weg hebben gemaakt.

Hoe verschillend de theorieën der nieuwere criminologen op dit oogenblik nog mogen zijn, er zal een tijd komen dat die theorieën, getoetst aan de practijk, tot één groote waarheid zullen zijn vervormd.

In een vorig opstel[1)] hebben wij reeds in korte woorden aangetoond hoe dit mogelijk is. Ofschoon de leer van Lombroso, dat er een ‘type criminel’ zou bestaan, en dat de misdadiger een epilepticus is, gebleken is niet waar te zijn, blijft toch van zijn leer dàt over: 't atavisme nl. (waaraan hij oorspronkelijk geheel en al 't ontstaan van den misdadiger toeschreef), wanneer men 't atavisme opvat als ‘erfelijkheid’.

Tegenover de leer van Lombroso, de Italiaansche school, staat die der Franschen, de school van Lacassagne die in 't sociaal milieu de oorzaak vindt van 't ontstaan van den misdadiger.

Vinden wij dus in de eene theorie den invloed der herediteit, in de andere vinden wij den invloed der omgeving en omstandigheden. Beide invloeden vereenigd vinden wij terug in de degeneratie-theorie van Morel.

Behalve echter de onwillekeurige toestemming der beide

1) Loc. cit.

theorieën dat de misdadiger een gedegenereerde persoonlijkheid is, vinden wij 't bewijs daarvoor in den misdadiger zelf.

Zonder dàt groote gewicht te hechten aan de ‘kenmerken van den misdadiger’, zooals Lombroso dat doet, moeten wij toch toestemmen, dat de afwijkingen (de abnormale vorm van den schedel, van het aangezicht, te groot ontwikkelde kaken, ongelijk groote oogen, afwijkende vorm van de oorschelp, een stijle vorm van het beenig verhemelte, verschillende ontwikkeling der beide lichaamshelften, enz.) die men bij habitueele misdadigers heeft gevonden, aanzienlijk meer bij hèn voorkomen dan bij normale menschen, zelfs al moeten wij toegeven dat bij habitueele misdadigers het voorkomen van deze afwijkingen niet constant is en nu eens de eene dan weêr de andere afwijking wordt gevonden. Wat de beteekenis dezer afwijkingen is, kan moeielijk worden gezegd.

Nu heeft men echter gezien dat deze afwijkingen, degeneratieteekenen genaamd, voorkomen bij sommige vormen van krankzinnigheid, voornamelijk bij de degeneratie-psychosen, terwijl zij hierbij eveneens niet constant zijn en verschillen vertoonen in aantal en vorm al naar gelang van 't individu.

't Zou nu een groot toeval zijn wanneer deze afwijkingen voorkwamen bij menschen die niets met elkaar gemeen hebben en daaruit juist kunnen wij afleiden dat er een nauwe verwantschap moet bestaan tusschen misdadigers en de lijders aan een degeneratie-psychose. Nu komt ook het verloop eener degeneratie-psychose merkwaardigerwijze overeen met den levensloop van een misdadiger en 't is niet zeldzaam dat een misdadiger na herhaaldelijk gestraft te zijn, na ettelijke recidives, eindelijk duidelijk blijkt een krankzinnige te zijn en zijn plaats in een krankzinnigengesticht vindt. Iedere psychiater kent de patienten die toevalligerwijs in een krankzinnigengesticht terecht zijn gekomen en die, wanneer hun dat geluk niet was te beurt gevallen, den een of anderen dag hun plaats in een gevangenis zouden hebben gevonden. Zooals Dr. Jelgersma op 't 2de congres te Brussel zeide: La seule différence entre ces deux personnes (le criminel et le fou moral c'est que la première a rencontré un juge sur

son chemin et l'autre un médecin, et parce que ces deux diffèrent tant par la manière dont ils envisagent la vie, l'une a été envoyé en prison et l'autre dans une maison de santé.

Gaan wij daarbij na dat zoowel in den stamboom van misdadigers, krankzinnigen en anderen abnormale personen voorkomen, terwijl kranzinnigen in hun stamboom dergelijke afwijkingen vertoonen, dan wordt de verwantschap tusschen beiden nog krachtiger bevestigd.

De degeneratie-teekenen nu kan men opvatten als correlatieve veranderingen dat is: zulke veranderingen die bij een gegeven primaire verandering in andere lichaamsdeelen schijnbaar geheel onafhankelijk van de eerste optreden. Dat deze onafhankelijkheid schijnbaar is, is een gevolg van onze gebrekkige kennis, want een verband tusschen de primaire en de correlatieve verandering moet bestaan. De primaire verandering nu is oorzaak; een gevolg hiervan of ten minste nauw er meê verbonden is bij krankzinnigen de psychische afwijking en daarbij bestaat er nog een wisselend aantal degeneratie-teekenen die tot nog toe schijnbaar onafhankelijk zijn, doch inderdaad er meê moeten samenhangen.

Deze zelfde samenhang, ofschoon de keten die hen beide verbindt, moeielijk en zelfs in 't geheel niet is na te gaan, vindt men bij andere ziekten. Zoo ziet men bij longontsteking een uitslag van blaasjes aan de lip optreden, bij buiktyphus roode vlekjes op den buik verschijnen. Een ieder weet dat na de operatie, eunuchen een verandering in hun stemgeluid krijgen.

Bij de krankzinnigen nu zijn de abnormaal gevormde hersenen oorzaak en als onmiddelijk gevolg daarvan is de psychische afwijking. Het degeneratie-teeken, de abnormaal gevormde schedel en andere afwijkingen in het lichaam zijn de samenhangende coëffecten.

Brengen wij dat over op den misdadiger die de degeneratie-teekenen met de krankzinnigen gemeen heeft, dan kunnen wij bij deze ook de abnormaal gevormde hersenen als primaire oorzaak aannemen en de degeneratie-teekenen als samenhangend coëffect; de oorzaak en 't coëffect zijn ge-

scheiden door de geheele organisatie van het lichaam waarvan wij betrekkelijk nog zeer weinig weten.[1)]

't Moeielijke nu van de nieuwe beschouwing omtrent misdadigers berust hierop. Men kan zich geen goede voorstelling maken van een krankzinnige. Wanneer de meesten zich een krankzinnige voor den geest halen, zien zij altijd een ‘fou à grand orchestre’ zooals Ferri 't noemt, een razende, een dolle. Men kan zich niet voorstellen dat iemand krank van hersenen kan zijn, abnormale hersenen kan hebben, zonder daarom als een razende te keer te gaan. En toch is dat zoo. 't Zou kinderachtig zijn om voorbeelden op te noemen van de krankzinnigen die in een gesticht zijn opgesloten, en die toch zoo kalm zijn als ieder gewoon mensch en aan wie men niets vreemds bemerkt, wanneer men hen in hun goeden tijd of oppervlakkig beschouwt. Er zijn krankzinnigen die *krankzinnig zijn*, maar er zijn er een menigte, wij durven zeggen de meeste, die kalm en rustig en zelfs zeer bedaard zijn, en die alleen in een bepaalde richting afwijkingen vertoonen.

Nu weten wij zeer goed de argumenten die tegen deze theorie worden aangevoerd, n.ml., dat waar dit krankzinnig-heidsvermoeden doorgaat voor groote misdadigers, men toch niet kan beweren dat kleine misdadigers, zakkenrollers enz. eveneens krankzinnig zijn. En ook dit argument wordt aangevoerd, dat de degeneratie-teekenen gevonden worden ook bij fatsoenlijke menschen, die nog nooit een misdaad hebben gepleegd.

Om ons 't eerst van dit tweede argument af te maken, willen wij doen opmerken dat 't niet bewezen is of iemand, die tot den huidigen dag nog geen misdaad heeft gedaan, er niet in 't vervolg toe zal komen. Een der argumenten tegen 't suggereeren van misdaden is immers de twijfel of men niet bij een individu, dat de kiem van misdaad bij zich heeft sluimeren, die misdaad heeft opgewekt en dat 't altijd de vraag blijft, of hij niet reeds voor de suggestie een mis-

1) Tijdschrift voor Strafrecht: Dr. Jelgersma, ‘de geboren misdadiger’.

daadsneiging in zich had! Zoo is 't ook met den fatsoenlijken man met degeneratie-teekenen behebt. Het moet bewezen worden, dat deze man ook nooit misdaden zal doen, wanneer de omstandigheden, waarin hij wordt geplaatst, van dien aard zijn, dat de misdaadskiem, die misschien in hem sluimert, gelegenheid zal hebben te ontwaken. En zelfs wanneer hij tot zijn dood toe nooit een misdaad heeft gedaan, is dit nog geen bewijs, wijl waarschijnlijk, of misschien, de omstandigheden, waarin hij verkeerde, niet van dien aard waren, dat hij de gelegenheid vond om een misdaad te doen.

Wat nu 't eerste argument betreft, dat men de krankzinnigheid niet op 't minder soort misdadigers kan toepassen, ook dit argument houdt geen steek. Nemen wij een ander voorbeeld. Iemand, die lijdend is aan tering, is een bepaalde zieke, een lichte verkoudheid daarentegen is niet een ziekte, doch normaal is de persoon niet die verkouden is. Zoo is een hartziekte een bepaalde ziekte, wat men niet kan zeggen van een aanval van kiespijn en toch is de kiespijnlijder niet normaal; zelfs zou men 't kleinste aandoeninkje kunnen tot voorbeeld nemen als een sneê in de vinger, dat geen ziekte is, doch wel een afwijking van het normale.

Brengt men dit over op misdadigers, dan kan men den grooten misdadiger, moordenaar of brandstichter, met een bepaald zieke vergelijken, in casu een zieke van geest, iemand die een groote afwijking in zijn hersenleven heeft, terwijl men den kleineren misdadiger, den zakkenroller of zoo, kan vergelijken met iemand, die, hoewel afwijkend van 't normale, toch niet een bepaalde zieke is. Wanneer wij 't klassieke voorbeeld nemen van den eeuwigen huisvader, die, uit gebrek gedwongen, dat eeuwige brood steelt om zijn huisgezin te voeden, dan is deze man nog een bewijs voor onze stelling. Immers, er zijn een menigte huisvaders, die in dergelijke omstandigheden verkeeren en die dit beroemde brood niet stelen!

Daaruit volgt dat de stelende huisvader afwijkt van de normaal, in zooverre, dat hij, hoewel niet bepaald ziek zijnde,

niet krachtig genoeg is om weerstand te bieden aan de omstandigheden.

Men heeft op die gelijkstelling van den misdadiger met een krankzinnige geantwoord, dat de eerste een afwijking in zijn moreel voelen, de tweede een tekort in zijn verstandelijke vermogens heeft en dat men die twee dus niet met elkaâr op één lijn mag stellen.

Sinds men echter meer en meer begint in te zien, dat de moreele eigenschappen van den mensch, zijn voelen even goed als zijn verstandelijke vermogens, alleen een gevolg zijn van oorzaken, die in hem-zelf, in zijn organisme zijn gelegen en dat de vrije wil, waaraan men vroeger die moreele gevoelens toeschreef, een onbewezen en onbestaanbare chimère is, begrijpt men dat de mensch met minder ontwikkelde moreele eigenschappen even goed een krankzinnige is als hij, die een gebrekkige, verstandelijke ontwikkeling heeft.

Trouwens, sinds Prichard 't eerst den fou moral beschreef en deze type, om zoo te zeggen, openbaarde, bestaat er onder de psychiaters geen twijfel meer of 't moreel defect iemand tot een krankzinnige stempelt. En wanneer men nu de onderzoekingen en uitkomsten nagaat, die sinds de beschrijving van Prichard 't licht hebben gezien, zoowel op het gebied van krankzinnigheid als op dat van misdaad, dan moet men bekennen dat beiden eigenlijk volkomen gelijk zijn, altijd met dien verstande, dat beiden een gebrek in hun moreele ontwikkeling vertoonen, een gebrek, dat bij de krankzinnigen dikwijls gepaard gaat met afwijkingen in zijn gedachtensfeer, die dadelijk zijn te herkennen, terwijl zij bij den misdadiger gepaard gaat met afwijkingen, die niet zoo dadelijk, doch eerst na herhaald en nauwkeurig onderzoek aan 't licht komen.

Welke verschillende namen de beroemdheden der nieuwere school ook aan de misdadigers geven, 't zij krankzinnigen in wording zooals Virchow ze noemt, 't zij neurasthenici als Benedikt, of erfelijke gedegenereerden als Bruce Thomson, of varieteiten van zenuwlijders als Maudsley ze bestempelt, 't zij

men ze met Lombroso epileptici noemt, daarin komen allen overeen dat er bij de misdadigers een abnormaliteit in denken en voelen en tengevolge daarvan in hun uitingen bestaat.

Nu moge de een de oorzaak van die afwijking in denken en voelen zoeken in het atavisme of de erfelijkheid, de ander in de omstandigheden waarin 't individu is geboren en opgevoed, dat is zeker dat zij een afwijking vertoonen. Er is dus nog maar een schrede te doen en de verschillende theorieën zijn tot één te vereenigen. De fou moral bestaat, de erfelijkheid bestaat, de degeneratie bestaat. Het feit dat er omstandigheden zijn, die degeneratie bij een individu doen geboren worden, is bekend. Dit alles bij elkaâr moet tot 't besluit leiden, dat de misdadiger evenals de krankzinnige een lijder is aan degeneratie-psychose.

Zooals wij eenige bladzijden te voren hebben besproken, is de invloed der erfelijkheid bewezen; 't is bewezen, hebben wij gezien, dat de misdadiger teekenen vertoont die overeenkomen mèt, en dezelfde zijn als de kenmerken die men bij krankzinnigen vindt. Reeds Morel heeft gewezen op de omstandigheden die van een normaal individu een gedegenereerd individu kunnen maken, welk gedegenereerd individu, wanneer de omstandigheden dezelfde blijven, kinderen zal voortbrengen die in hoogere mate afwijkingen zullen vertoonen dan hun vader. (Ja zelfs zijn de omstandigheden dermate van invloed, dat zij van ongunstig gunstig wordend, de degeneratie der nakomelingen kunnen tegenhouden en 't geslacht weêr kunnen doen rijzen naar 't normale.)

't Geheele proces is dus een cirkelgang: de omstandigheden die ongunstig zijn, werken degenereerend op een individu; door den invloed der erfelijkheid wordt de degeneratie overgeplant op de nakomelingen, die door hun degeneratie, wijl ze gedegenereerd zijn, in omstandigheden zullen blijven verkeeren die ongunstig blijven inwerken. Beide oorzaken dus: omstandigheden en erfelijkheid, staan gelijk en zijn beurtelings gevolg en oorzaak.

In welke richting men nu ook verbetering zal trachten te brengen, volgens de Fransche school die de maatschappij

zoodanig wil vervormen, dat 't onstaan van gedegenereerden niet of zoo goed als niet mogelijk is, of volgens de andere theorie die den gedegenereerde zelf wil zien te verbeteren en te vervormen, tot hij in omstandigheden kan verkeeren, die den voortgang van zijn degeneratie onmogelijk maken en waar dat niet kan hem 't onmogelijk maken zijn degeneratie voort te planten, beide richtingen loopen op één punt uit en beide werken eigenlijk samen.

't Is dadelijk in te zien, dat, wanneer men den misdadiger beschouwt uit een crimineel-anthropologisch oogpunt, de tegenwoordige strafwetten niet meer ter toepassing geschikt zijn. Zooals wij zagen berust het tegenwoordig strafstelsel op 't bestaan van een vrijen wil, die door de nieuwe school geheel ontkend wordt. Met de ontkenning of erkenning van den vrijen wil valt of staat het geheele tegenwoordige systeem van straffen. Immers 't is duidelijk dat men 't voor een dwaasheid houdt iemand te straffen voor iets wat hij heeft gedaan en dat geheel buiten zijn schuld is en waarvoor hij dus niet toerekenbaar is. Wel blijft volgens de nieuwe school een verantwoordelijkheid bestaan, doch in een geheel andere richting dan die welke de classieke rechtsschool, tot 't maken van straffen drong. Voort te gaan den misdadiger te straffen, niettegenstaande 't bewezen is, dat hij niet iets slechts heeft gedaan, maar alleen iets dat tegen de maatschappelijke wetten indruischt en waartoe zijn abnormale aanleg hem heeft gedrongen, een abnormaliteit die, men door willekeurig een vrijen wil aan te nemen, heeft toegeschreven aan boosheid, zou indruischen tegen de humaniteit en de beschaving.

De wijze waarop nu nog de strafwet wordt toegepast, is een overblijfsel van de vroegere leer der vergelding en der weerwraak. Met de hoogte die de wetenschap op den huidigen dag heeft bereikt, met den invloed die de menschelijkheid en het medelijden in onze dagen hebben verkregen, is 't noodig dat er verandering in de wijze van straffen wordt gebracht. En daarover zijn alle nieuweren 't eens. Ze mogen tot de Fransche of tot de Italiaansche school behooren, vol-

gelingen zijn van Lacassagne of Lombroso, de jongere beoefenaars der wetenschap van het strafrecht zijn 't op dat punt eens. Alleen de aanhangers der spiritualistische school houden nog vast aan de oude wijze van straffen, omdat zij aan het bestaan van den vrijen wil nog gelooven.

De tijd moge nog verre zijn, dat onze strafwetten zoo zullen gemaakt zijn, dat er rekening gehouden wordt met de jongste onderzoekingen en uitkomsten; de tijd dat men den misdadiger als moreel ontoerekenbaar zal beschouwen, moge nog in een ver verschiet liggen, eens zal en moet die nieuwe leer zegevieren, eens zal en moet men inzien, dat de behandeling van den misdadiger op rationeeler wijze moet geschieden dan nu 't geval is en dat een betere en andere behandeling, zoowel den misdadiger als der geheele maatschappij zal ten goede komen.

Natuurlijk kan dat niet in eens geschieden. 't Is onmogelijk om in eens een wet te maken die goed is in den zin als de nieuwe richting dat wil. Er zal nog veel dienen geschreven en gesproken te worden vóór 't ware is gevonden.

Geheele wetten zullen moeten vernietigd, nieuwe wetten worden gemaakt. Reeds nu zijn door verschillende geleerden veranderingen voorgesteld en verbeteringen aan de hand gedaan, zoowel door de crimineel-anthropologen als door oude classieke rechtskundigen, die inzien dat de wijze van straffen niet deugt, veranderingen die de geheele strafwet zullen hervormen, wanneer ze worden in toepassing gebracht.

In een volgend opstel hopen wij deze veranderingen en verbeteringen na te gaan.

Het Socialisme. Door J. Stoffel.

Het socialisme beschouw ik als een streven om een maatschappij in het leven te roepen, waarin, op den grondslag van het gemeenschappelijk eigendom van grond en arbeidsmiddelen, de arbeid geschiedt in den vorm van een door de overheid geordende samenwerking.

In het socialisme zijn twee richtingen. De eene is revolutionair, zooals die van de sociaal-democratische partij in Nederland, welke in Zwolle heeft vastgesteld ‘dat zij is een revolutionaire partij, omdat zij zich plaatst op het standpunt, dat alleen afschaffing van het privaatbezit een einde kan maken aan de bestaande wanverhoudingen.’

Haar tactiek is volgens datzelfde congres ‘een revolutionaire, omdat zij niet gelooft aan het geleidelijk ingroeien der bestaande maatschappij in een socialistische, maar de omverwerping der bestaande maatschappelijke orde beoogt met alle haar ten dienste staande (onwettelijke of wettelijke, vredelievende of gewelddadige) middelen.’

De andere richting is de evolutionaire; ook zij plaatst zich op het standpunt, dat het privaatbezit moet verdwijnen, maar zij wil haar doel bereiken door voortdurend meer het eigendomsrecht te beperken, de productie en ruiling te regelen en den staat verrichtingen op te dragen, die nu door privaatpersonen worden bezorgd.

In dien zin nu ben ik geen socialist, en mijn bedoeling is aan te toonen, dat die richting verderfelijk is en verkeerdelijk wordt verondersteld te zijn een noodzakelijk uitvloeisel van den ontwikkelingsgang der maatschappij.

Ik geloof niet in de deugdelijkheid der waarde-theorie van Karl Marx, die den gemiddelden arbeidstijd, noodig voor het vervaardigen van een ding, maakt tot een maatstaf voor het bepalen van de gebruikswaarde van dit ding. Hij zegt:

Es ist also nur das Quantum gesellschaftlich nothwendiger Arbeit, oder die zur Herstellung eines Gebrauchswerths gesellschaftlich nothwendige Arteitszeit, welche seine Werthgrösse bestimmt. Die einzelne Waare gilt hier überhaupt als Durchschnittsexemplar ihrer Art. Waaren, worin gleich grosse Arbeidsquanta enthalten sind, oder die in derselben Arbeitszeit hergestellt werden können, haben daher dieselbe Werthgrösse. Der Werth einer Waare verhält sich zum Werth jeder andren Waare, wie die zur Produktion der einen nothwendigen Arbeitszeit, zu der für die Produktion der andren nothwendigen Arbeitszeit.[1)]

Zoo iets kan alleen iemand schrijven, die een vooropgezette meening *à tort et à travers* als juist wil bewijzen. Marx wil nu eenmaal bewijzen, dat alle menschen, die even langen tijd werken, een gelijk aandeel moeten hebben in het gemeenschappelijk arbeidsproduct, en daarom gaat hij veronderstellen, dat alle menschelijke arbeid ten slotte dezelfde waarde heeft per uur gerekend.

1) Das Kapital. 4e Aufl. Pag. 6.
Het is dus de hoeveelheid maatschappelijk noodige arbeidstijd of de tot het vervaardigen van een gebruikswaarde vereischte arbeidstijd, die de hoogte der waarde daarvan bepaalt. De waar op zich zelf wordt hier als het gemiddelde exemplaar van haar soort beschouwd. Waren, waaraan een gelijke hoeveelheid arbeid is besteed, of die in denzelfden arbeidstijd vervaardigd kunnen worden, hebben daarom een gelijke waarde. De waarde van een waar verhoudt zich tot de waarde van iedere andere waar, als de voor de produktie daarvan vereischte arbeidstijd zich verhoudt tot den arbeidstijd tot de productie van de andere waar vereischt.

Dit is natuurlijk niet waar, want het werk van een Rembrand, een Stephenson, een Arkwright, een Pasteur of een Moleschott, is natuurlijk honderd- en duizend maal meer waard, dan dat van een opperman.

Ruilwaarde zonder gebruikswaarde bestaat niet, en de ruilwaarde van een ding hangt niet af van den arbeidstijd, die er aan besteed is; daardoor kan de waarde van een ding niet bepaald worden. Zij kan alleen bepaald worden door vraag en aanbod op een markt, waar vrije menschen - dat zijn menschen die beschikken over de productiemiddelen - als koopers en verkoopers optreden.

Het idee van Karl Marx, dat iemand voor zijn arbeid moet worden beloond met certificaten, waarop de door hem geleverde arbeidsuren staan uitgedrukt, die hij dan kan inruilen voor arbeidsproducten, is gebaseerd op een maatschappij die alle arbeidsmiddelen bezit en de geheele productie in handen heeft; anders kan de ruiling van diensten op die wijze niet geregeld plaats hebben. Hoe zal men echter in zulk een maatschappij de luien dwingen tot arbeid en de genieën tot uitvinden en scheppen?

'Is het niet onbillijk,' merkt Rienzi terecht op, 'om voor gelijken arbeidstijd gelijk loon te geven, terwijl, al is de duur van den arbeid gelijk, toch door bekwaamheid, gemoedstoestand enz., de gedane opoffering, de vereischte inspanning zeer verschillend kan zijn; want de arbeid moet gemeten worden, niet alleen naar zijn duur, maar ook naar zijn intensiviteit. Of men 's zomers of 's winters werkt, of men over een vlakken of een hellenden weg loopt, of men een mand aan den uitgestrekten arm, op den middenarm of op den elleboog draagt, dit alles zou wel is waar gelijke arbeidsopbrengst geven en gelijken arbeidstijd vereischen, doch dadelijk gepaard gaan met zeer verschillende arbeids-inspanning.'

Dit is volkomen waar, maar het systeem van Rienzi: *de arbeids-vergoeding moet evenredig zijn aan de arbeids-inspanning*, acht ik toch nog veel slechter, dan het terecht door hem gecritiseerde stelsel van Marx, en ik acht de ontwikke-

ling van Rienzi's stelsel van belooning de scherpste kritiek op den socialistischen staat, die nog is geschreven.

Al ware het mogelijk om een organisatie tot stand te brengen, waarin alles voor gemeenschappelijke rekening werd verricht, waarin de bekwamen en de genieën genoeg kracht zouden ontwikkelen om de maatschappij voor versteening en verstijving te behoeden, waarin een regeering met bijna bovenmenschelijke vermogens toegerust, er voor zorgde dat alle krachten nuttig werden aangewend en elke voortbrenger op zijn rechte plaats werd gesteld - dan zou het toch onmogelijk zijn om de krachtsinspanning bij den arbeid van ieder individu te bepalen en elke poging daartoe zou een onduldbaar despotisme in het leven roepen.

Ongetwijfeld is het communisme, als logisch uitvloeisel van de leer van Marx, beter door te voeren dan de belooning naar krachtsinspanning van Rienzi. Maar is het niet dwaas om te gaan onderstellen, dat alle menschen dezelfde behoeften hebben, en zou het niet onrechtvaardig zijn om hen, die weinig behoeften hebben, te laten werken, teneinde behoeften te vervullen van anderen, welke zij zelf als overbodig beschouwen? Zal daardoor niet het verkeerde beginsel, waarop tegenwoordig de maatschappij rust, dat de menschen moeten werken ten bate van anderen, behouden blijven? Zal dan niet het eenige verschil zijn, dat zij die thans moeten werken voor de kapitalisten, dan zullen werken voor menschen die meer behoeften hebben dan zij?

Zal het aan den anderen kant geen gruwelijke dwang zijn, wanneer hij die veel behoeften heeft, gedwongen wordt om daarvan afstand te doen, omdat het, naar het oordeel der overheid, geene ‘redelijk gevoelde’ behoeften zijn?

De behoeften van den mensch zijn oneindig; ‘hij is’, zooals Henry George zegt, ‘het dier dat nooit voldaan is. Hij is geen os, van wie men kan zeggen: zooveel gras, zooveel koren, zooveel water en een beetje zout, dan zal hij tevreden wezen. Integendeel hoe meer hij krijgt, zoo meer hij zal eischen. Wanneer hij genoeg voedsel heeft, dan zal hij beter voedsel wenschen. Wanneer hij een woning heeft gekregen,

dan verlangt hij een ruimer, gemakkelijker, met meer smaak ingericht huis. Wanneer zijn dierlijke behoeften zijn vervuld, dan ontstaan verstandelijke en geestelijke begeerten.

'Deze rustelooze onvoldaanheid ligt in de natuur des menschen - in die meer edele natuur, die den mensch zoo oneindig hoog boven het dier verheft, en aantoont, dat hij inderdaad geschapen is naar het beeld van God. Dien trek moogt gij hem niet misgunnen, want hij is de bewerker van allen vooruitgang. Hij is het, die de St. Pieterskerk heeft gebouwd en op het ruwe doode linnen het engelengelaat der Madonna deed gloeien; hij is het, die zonnen heeft gewogen en sterren ontleed en bladzij na bladzij heeft geopend van het wondervolle boek der werken van het scheppend menschelijk verstand; hij is het, die den Atlantischen Oceaan heeft vernauwd tot een overzet-veer en den bliksem heeft gedwongen onze boodschappen te brengen naar de verste landen; hij is het, die mogelijkheden opent, waarbij alle veroveringen onzer tegenwoordige beschaving ons klein zullen toeschijnen. En hij kan ook niet worden onderdrukt, dan alleen door de menschen tot slaven of tot dieren te verlagen; door Europa neer te drukken tot het beschavingspeil van Azië.'

Nu kan men wel zeggen met Rienzi, dat, al moge men de volmaaktheid niet hebben bereikt, het grootste deel der menschen het dan toch in de socialistische maatschappij beter zou hebben, dan in de tegenwoordige, en dat het aantal rechtmatig ontevredenen daarin misschien 5 pCt. zou bedragen, terwijl het in onze maatschappij 95 pCt. is; en men zou zich hierbij kunnen neerleggen, wanneer werkelijk ware uitgemaakt:

1°. Dat in een socialistische maatschappij de toestand van allen inderdaad beter zou zijn dan thans.

2°. Dat, zonder absolute gelijkheid van omstandigheden, dus zonder afschaffing van het privaatbezit en met behoud van de vrijheid van arbeid, geen verbetering in het lot van allen is te verkrijgen.

Deze onderstellingen zijn naar mijn meening beide ongegrond.

Het socialistisch communisme - op welke wijze ook tot stand gebracht, door revolutie of evolutie - zou de ontwikkeling der maatschappij tot stilstand brengen, omdat het den strijd om het bestaan, de zucht om door eigen inspanning zijn lot te verbeteren, den groote prikkel tot vooruitgang, zou vernietigen. Eigenbelang is voor verreweg de meeste menschen de drijfveer van hun krachtsinspanning. Wanneer iemand niet meer de goede en kwade gevolgen van zijn eigen werk ondervindt, wanneer de verantwoordelijkheid voor zijn daden is weggenomen, dan houdt ook de werkkracht en de streefkracht van de meeste menschen op. De voortbrengende kracht van den menschelijken arbeid zal dan niet grooter worden; naarmate het socialisme veld wint, zal er hoe langer hoe meer moeten 'geregeerd' worden, zal er hoe langer hoe meer tijd en kracht moeten worden verspild voor het toezicht houden op en het besturen van den arbeid.

Hoe langer zoo meer zal de regeering zich moeten gaan bemoeien met individueele aangelegenheden, die veel beter en goedkooper door het individu zelf kunnen bezorgd worden.

En hierbij komt nog, dat, wanneer de individueele verantwoordelijkheid was afgeschaft en alle kinderzorgen op de schouders der gemeenschap waren gelegd, ook elke hinderpaal zou zijn vervallen, die de vermeerdering der bevolking in den weg staat.

Ik ben volstrekt niet van meening, dat er te veel menschen zijn, of dat deze ramp ons ook nog in eenige duizenden jaren of misschien ooit zal kunnen bedreigen, wanneer de menschen maar verantwoordelijk blijven voor hunne eigen daden en de schatten der natuur en de veroveringen der wetenschap voor allen toegankelijk zijn; maar ik ben ook overtuigd, dat, in een stilstaande socialistische maatschappij, dit gevaar zich zeer spoedig zou vertoonen en tot de onzinnigste en tiranniekste maatregelen zou dwingen.

De verzwakking van het beginsel, dat een mensch vrij is en verantwoordelijk voor zijn eigen daden is een doodzonde, die zich gruwelijk wreekt.

Wat de tweede onderstelling betreft, dat zonder absolute

gelijkheid geen verbetering mogelijk zou zijn, moet ik verklaren - op gevaar af om door Van der Goes voor een uil te worden uitgemaakt - dat mijn brein het niet kan vatten, hoe men de verbetering van den maatschappelijken toestand afhankelijk kan stellen van het vervullen van der tegen de menschelijke natuur indruischenden eisch van Karl Marx, dat alle menschelijke arbeid even hoog zal betaald worden, welke eisch het door de gemeenschap in handen nemen van de productie en de verdeeling tot voorwaarde heeft.

Ik geloof, dat het samenkoppelen van den eisch tot sociale hervorming of van het streven naar sociale revolutie met dezen eisch van Karl Marx, die hervorming en die revolutie tegenhoudt.

Menschen, die zich op de hoogte gaan stellen van de uitingen van het socialisme en dan vernemen, dat zijn eisch bestaat in de ongerijmdheid, dat het privaatbezit en de concurrentie zullen worden afgeschaft en de geheele productie en verdeeling door den staat zullen worden uitgevoerd, wenden zich af van zulk een dwaasheid, zeggende: ‘als het niet anders kan, moeten wij in vredesnaam maar doorsukkelen met de in vele opzichten zoo verkeerde maatschappij. Zooals de socialisten het willen, kan er toch heelemaal niets van komen.’

Waarom klemmen zich toch de socialisten aan een dergelijke ongerijmdheid vast? Waarom brengen zij toch de wereld in rep en roer voor een hersenschim, die, wanneer men haar trachtte te verwezenlijken, niets anders dan reactie en nog grooter ellende zou ten gevolge hebben?

Is dit nu alleen omdat Karl Marx het heeft gezegd? Men zou het bijna gelooven, want de socialisten beroepen zich altijd op hem. Zelfs een man als Van der Goes zeide onlangs ‘dat iemand, die Karl Marx had gelezen, nu wist, dat het er niet meer om te doen was om de verdeeling der producten beter te maken, maar om de productie zelve in de handen der gemeenschap te brengen.’ 't Is om bang te worden voor zoo'n autoriteit.

Toch waag ik het te beweren, dat de socialisten veel meer

zouden bereiken voor het heil des volks, als zij zich bepaalden tot het stellen van uitvoerbare, met de menschelijke natuur overeenkomende eischen, in plaats van hunne tegenwoordige, die van alle zijden bloot liggen voor het zwaard der critiek hunner tegenstanders.

Het zou toch oneindig veel gemakkelijker en loonender zijn om te agiteeren voor duidelijke, voor alle menschen begrijpelijke hervormingen of voor een revolutie, die een toestand in het leven zou roepen, bestaanbaar met gewone menschen, dan der massa een geloof te willen opdringen, dat alleen in de verbeelding van eenige leiders bestaat.

De socialisten hebben hun theorie gebouwd op de stelling: Arbeid is de bron van alle waarde. Die stelling is valsch. Menschelijke arbeid op zich zelf brengt niets voort; hij wordt alleen voortbrengend, hij schept alleen waarde, als hij wordt toegepast op grondstoffen.

Onlangs verweet de heer Van Helsdingen mij in een debat, dat, wanneer de arbeider aan de gemeenschap grondrente moet betalen, hij ook niet in het bezit komt van zijn geheele arbeidsproduct, zooals ik had beweerd.

In dit verwijt ligt de geheele dwaling der socialistische theorie besloten.

Het betalen van grondrente is het betalen van een vergoeding voor het tijdelijk in gebruik nemen van grondstoffen. De pachtwaarde van die grondstoffen is niet een gevolg van individueelen arbeid, maar zij is een natuurgave of een gevolg van den maatschappelijken arbeid.

Wanneer de arbeider die grondrente niet betaalt, dan houdt hij iets in handen, wat hem niet toekomt, waardoor dus anderen worden beroofd.

Onze maatschappij kan dus zeer goed bestaan onder strenge handhaving van het beginsel, dat de arbeider in het bezit moet komen van zijn geheele arbeidsproduct, wanneer de grondstoffen het eigendom zijn van de gemeenschap en deze laatste de pacht daarvoor ontvangt ten einde die inkomsten ten bate van allen te besteden.

De arbeider krijgt dan alles wat hij zelf voortbrengt na

betaling van huur voor de grondstoffen (grondrente) aan de gemeenschap en - wanneer hij werktuigen moet leenen - van huur voor die werktuigen (interest) aan den kapitalist.

Naarmate de rijkdom in zulk een maatschappij toeneemt, en de wetenschap, om den grond productief te maken, vorderingen maakt, zal de huurwaarde van den grond stijgen - omdat grond een begrensde hoeveelheid is - en zal de kapitaalhuur dalen - omdat de voortbrenging van goederen onbegrensd is, waardoor zonder eenige inbreuk te maken op het recht van eigendom van ieder mensch op het product van zijn eigen arbeid, het gemeenschappelijk vermogen grooter wordt, naarmate de rijkdom en de beschaving toenemen, terwijl het privaat vermogen der menschen daartegenover voortdurend kleiner wordt. Met andere woorden, wanneer de gemeenschap den grond en de monopolies tot haar eigendom maakt, dan wordt de toeneming der beschaving een nadering tot grootere gelijkheid in de omstandigheden der menschen, zonder eenige belasting, zonder eenigen dwang, zonder eenige inbreuk op het ware eigendomsrecht.

De noodlottige dwaling van economisten en socialisten beiden, die hun heeft belet den waren weg tot sociale hervorming te vinden, bestaat hierin, dat zij beiden het begrip van eigendom hebben gehecht zoowel aan dingen, die door de menschen zijn gemaakt, als aan dingen, die door de natuur zijn geschonken, of door gemeenschappelijken arbeid zijn tot stand gebracht.

Wanneer men, zooals de economisten doen, beide soorten van eigendom als heilig erkent, dan wordt de arbeider beroofd door den privaten grondeigenaar en den monopolist. Wanneer men, zooals de socialisten doen, beide verwerpt, dan wordt de arbeider beroofd door de gemeenschap. De eenige rechtvaardige weg is, dat de arbeider het volledig eigendomsrecht krijgt op datgene wat hij zelf voortbrengt en de gemeenschap het eigendomsrecht krijgt op de waarde van de gaven der natuur en van het product van den gemeenschappelijken arbeid van het tegenwoordige en van

vroegere geslachten, welke haar uitdrukking vindt in de pachtwaarde van den grond.

Dit is de verzoening tusschen individualisme en communisme, de eenige ware oplossing van de sociale kwestie.

Terecht zeide de heer Van Helsdingen, ‘niemand wordt rijk door eigen arbeid, rijkdom is tegenwoordig alleen een gevolg van de exploitatie van eens anders arbeid.’ In dien zin zal niemand rijk kunnen worden wanneer hij niet meer in staat is beslag te leggen op natuurgaven en zijn kapitaal hem geen monopolie kan verschaffen. Er zullen dan geene rijken en geene armen meer zijn maar alle menschen zullen dan welvarend kunnen worden.

De beweringen, waarmede de socialisten de noodzakelijkheid hunner socialistische organisatie trachten te bewijzen, zijn alle dwalingen.

Zij beweren: ‘De werkgevers zuigen hunne arbeiders uit, zij betalen hun de ruilwaarde van hun arbeid en nemen zelf de gebruikswaarde. Daarom moet de productie en de ruiling door allen en voor allen verricht worden.’

Dit is niet waar. Zelfs in onze tegenwoordige maatschappij houdt de werkgever maar een heel klein gedeelte van het verschil tusschen de ruilwaarde en de gebruikswaarde der producten zijner werklieden in handen. Verreweg het grootste deel moet hij afgeven aan den kapitalist, die hem kapitaal, aan den grondeigenaar, die hem grond verschaft, aan den tusschenhandelaar, den agent, den reiziger die de produkten aan den man brengt en aan onkosten voor het maken van reclame, waaraan hij zich niet kan onttrekken.

Het verdwijnen van de geheele ondernemerswinst en het toekennen daarvan aan de arbeiders zou thans, zelfs in zeer goede en winstgevende zaken, het hongerloon der arbeiders met niet meer dan 30 pCt. verhoogen, hetgeen natuurlijk totaal onvoldoende is om aan die arbeiders een menschwaardig bestaan te verschaffen.

En nu zijn de ondernemers in onze maatschappij nog in een voor hen bijzonder gunstige positie, omdat zij een onbepaald aantal arbeiders voor een hongerloon te hunner be-

schikking hebben. Denk u nu echter een maatschappij, waarin de arbeiders zelven over grond en kapitaal konden beschikken en dus associaties zouden kunnen vormen, onafhankelijk van de werkgevers. Dan zou er immers van ondernemerswinst geen sprake kunnen zijn, maar alleen van ondernemersloon, (het loon voor het toezicht houden, het administreeren, de leiding van het werk) hetgeen niets anders is dan arbeidsloon.

Om de ondernemerswinst te doen verdwijnen behoeft men geen socialistische organisatie in het leven te roepen, en de betaalde leiders van den arbeid in een socialistischen staat zouden veel duurder zijn, dan de ondernemerswinst in een maatschappij van gelijk gerechtigde burgers ooit zou kunnen bedragen.

De socialisten beweren: 'De concurrentie moet worden afgeschaft; coöperatie moet daarvoor in de plaats komen.'

Het is waar, dat de vrije concurrentie tegenwoordig voor den kapitalist en grondbezitter het middel is om den arbeider het grootste deel van zijn arbeidsproduct af te nemen; dat zij, zooals de socialisten het uitdrukken, gelijk is aan een strijd tusschen een geharnasten ridder en een naakten, geboeiden slaat. Het is waar, dat de kapitalist tegenwoordig, door middel van de vrije concurrentie, de arbeiders onder elkaar laat uitmaken, wie van hen, voor het geringste loon, de grootste hoeveelheid goederen voor hem kan vervaardigen. Ik kan mij dus voorstellen, dat er menschen zijn die zeggen: Weg met die vrije concurrentie; de gemeenschap moet de productie in handen nemen, de menschen vreedzaam laten coöpereeren, door de statistiek laten bepalen, hoeveel er van ieder artikel noodig is, en de producten verdeelen naar behoeften, naar arbeidstijd of arbeidsinspanning.

Het is volkomen waar; wij vechten tegenwoordig om de brokken, die de kapitalisten ons toewerpen; wij onderkruipen, beliegen, verraden, bestelen elkander om toch wat mee te krijgen van de middelen om het levensonderhoud voor ons zelf en vrouw en kinderen te kunnen verdienen; maar het is niet waar, dat de concurrentie op zich zelf daarvan de oorzaak is. De oorzaak ligt hierin, dat de ridder-

kapitalist in onze maatschappij den grond en de arbeidsmiddelen, de voorwaarden voor allen productieven arbeid en zelfs voor het bestaan van den mensch, tot een monopolie heeft gemaakt voor zijn klasse. De moordende concurrentie, die de socialisten willen afschaffen, is een gevolg van een bestaand onrecht, dat moet worden opgeheven; en wanneer dat onrecht is opgeheven, dan wordt de concurrentie, de zucht om het beter te doen dan een ander, het kompas dat aanwijst in welke richting de productie moet geleid worden, een zegen, een onmisbare factor voor den vooruitgang der maatschappij.

Bij een wedstrijd kan er maar één den prijs behalen, maar allen kunnen hunne krachten ontwikkelen ten bate van zichzelf, maar ook ten voordeele van allen. Als allen gelijke rechten hebben op de grondstoffen van den arbeid, en allen in de gelegenheid zijn om zich arbeidsmiddelen te verschaffen, dan bestaat de geharnaste ridder niet meer, dan kan hij ons niet meer verdrukken en wordt ieder mensch de schepper van zijn eigen levenslot. Dan is de arbeider onafhankelijk van den kapitalist en van den staat.

Coöperatie door staatsdwang beteekent: onvrijheid, onderwerping van het individu aan de staatsmacht, een ambtenaarsheerschappij zonder voorbeeld in de geschiedenis, beteekent stilstand en achteruitgang van de productieve kracht van den menschelijken arbeid.

Concurrentie van menschen, die dezelfde rechten hebben, beteekent: vrijheid van arbeid, vrijheid voor het individu om zich zijn eigen werkkring en zijn eigen woonplaats te kiezen, vrijheid om te beschikken over zijn eigen arbeidsproducten, alleen beperkt door de gelijke vrijheid voor anderen, - beteekent de hoogste òntwikkeling van de productieve kracht van den arbeid, die allen tot voordeel strekt, is de voorwaarde voor de eenige mogelijke rechtvaardige verdeeling van het arbeidsproduct, hierin bestaande, *dat ieder het zijne krijgt*, om daarmede te doen wat hem behaagt.

Men versta mij wel, ik heb niets tegen vrijwillige coöperatie, die ik als den toekomstige vorm beschouw, waaronder

de productie zal plaats hebben zoodra de arbeiders hunne menschenrechten hebben gekregen, maar tegen de gedwongen coöperatie van staatswege.

Ik beschouw de coöperatie van vrije menschen als de toekomstige vorm, waaronder de productie zal plaats hebben, niet omdat de arbeiders dan de ondernemerswinst zullen genieten, - want ik heb aangetoond, dat deze in een maatschappij van gelijkgerechtigde burgers niet bestaat, dan alleen in gevallen, waarin zij rechtvaardig is, d.w.z. waarin zij een gevolg is van de grootere bekwaamheid, van het uitvindingsvermogen of het grooter organiseerend talent van den ondernemer waardoor deze in staat is ondernemer te blijven of m.a.w., waarin hij zijn arbeiders een hooger loon kan geven, dan zij, als lid van een arbeiders-associatie, zouden kunnen verdienen - maar omdat de arbeiders-associatie, waarin ieder arbeider zelf de vrucht geniet van zijn meerdere vlijt en inspanning, in het algemeen genomen, de productie goedkooper zal kunnen verrichten, dan een ondernemer met loontrekkende arbeiders.

De socialisten zeggen: ‘De handel moet worden afgeschaft. De tusschenhand neemt tegenwoordig veel meer voor zich, dan het geheele loon der voortbrengers bedraagt. Als zij zich niet tusschen voortbrengers en verbruikers plaatste en daardoor den prijs der waren verdubbelde, zou het loon wel dubbel zoo hoog kunnen worden, zonder dat de producten duurder werden. De gemeenschap moet dus de taak op zich nemen om de producten in de handen der verbruikers te brengen.’

Deze berekening is waarschijnlijk juist. Reeds Stuart Mill schatte 40 jaren geleden, dat 9/10 der Engelsche kooplieden en winkeliers maatschappelijke hommels waren, die geen productieven arbeid verrichtten, maar op kosten der voortbrengers moesten onderhouden worden, en dit aantal zal zeker sedert dien tijd nog ontzettend zijn toegenomen. 1/10 van de tegenwoordige kooplieden zouden zeker gemakkelijk het werk der ruiling en der verdeeling van de producten onder de verbruikers kunnen verrichten.

Maar wanneer wij dit toegeven, geven wij nog volstrekt niet toe, dat hieruit volgt, dat de staat de geheele verdeeling ter hand moet nemen.

Wij geven toe, dat de staat of gemeente, door het toelaten van vrijhandel, door het afschaffen van alle tollen op landen waterwegen en van elk privaat-monopolie (spoorwegen, waterwegen, mijnen, petroleumbronnen), door goedkoop vervoer door middel van spoorwegen en posterij, door het maken van inrichtingen tot keuring en beproeving van levensmiddelen en nijverheidsproducten, door het beschikbaar stellen van markten en verkoophallen, door het publiceeren van verbruiks- en productie-statistieken en van prijzen, het den verbruiker zoo gemakkelijk mogelijk moet maken om direct met den voortbrenger in verbinding te treden, maar ik geloof niet, dat de staat de verdeeling der producten zelve ter hand behoeft te nemen, al erken ik, dat de bezwaren daartegen niet zoo groot zijn als de bezwaren tegen den staat als eenigen producent.

Het monopoliseeren van den handel door den staat zoude voor een groot deel de werking van vraag en aanbod verlammen, en deze wijzen, in een staat van gelijkgerechtigde burgers, zonder dat de staat er zich in mengt, met bijna mathematische zekerheid aan, wat en hoeveel er van een of ander artikel zal geproduceerd worden; zij brengen evenwicht tusschen productie en verbruik van ieder bijzonder artikel.

Ik geloof, dat wij, langs den weg der vrijheid, de winst van de tusschenhand zóóveel kleiner kunnen maken, dat het voordeeliger zal zijn den handel aan privaatpersonen over te laten, dan hem door den staat te doen verrichten.

Die tusschenpersonen, waarvan er zeker 9/10 op kosten der voortbrengers onderhouden worden door de waren dubbel zoo duur te maken voor de verbruikers dan zij behoefden te zijn, doen dit niet voor hun plezier; hun positie is niet zoo schitterend, want hun debiet is veel te klein; zij moeten groote kosten maken voor den verkoop, door het inrichten van prachtige winkels, het maken van reclame,

het laten reizen enz., zoodat zij, ondanks de zeer hooge bruto-winst, maar een heele kleine netto-winst in handen houden en jaarlijks bij honderden bankroet gaan, waarbij zij hun geheele kapitaal verliezen. Zij verspillen hun tijd en hun geld, ten koste van de verbruikers, die ten slotte alles moeten betalen, maar voor zich zelven hebben zij er geen voordeel van; zij zouden liever goed betaalden productieven arbeid verrichten, wanneer die maar te krijgen was; maar juist het gebrek aan arbeidsgelegenheid drijft de menschen in den handels- en winkeliersstand en vergroot het aantal concurrenten, zonder den prijs der waren te verlagen. Integendeel, hoe meer kooplieden en winkeliers, hoe hooger de prijzen worden. In theorie schijnt dit onjuist, maar in de practijk blijkt het wel degelijk waar te zijn.

Iedere nieuwe concurrent, die door lagere prijzen zich eenmaal een clientèle heeft veroverd, verkleint het debiet der anderen en dwingt ten slotte allen om de prijzen te verhoogen, ten einde de schade in te halen.

In een staat echter van gelijkgerechtigde burgers, waarin grond en kapitaal toegankelijk zullen zijn voor allen, en dus de gelegenheid tot productieven arbeid gemakkelijk te krijgen is, zouden verreweg het grootste deel der onnutte tusschenpersonen zich uit den handel terugtrekken en beter betaalden en minder riskanten productieven arbeid gaan verrichten. De overblijvenden zouden veel grooter debiet hebben en geen geld behoeven uit te geven voor mooie winkels, voor reclame en voor handelsreizigers, zoodat zij de waren met veel minder winst zouden kunnen verkoopen, en zij zouden dit moeten doen, omdat er anders overal levensvatbare verbruiksvereenigingen zouden ontstaan.

Dat die verbruiksvereenigingen tegenwoordig alleen bij uitzondering levensvatbaar zijn, wordt veroorzaakt door den zeer talrijken stand van winkeliers, die gezamenlijk den gemeenschappelijken vijand, de coöperatie, bestrijden en vooral ook door het te kleine verbruik van den werkman en door het crediet, dat de winkeliers geven en dat de werkman helaas te veel noodig heeft.

Zoodra echter ieder arbeider goed betaalden arbeid kan krijgen, zijn verbruik dus grooter wordt, en hij gelegenheid heeft om zijn waren wat meer in het groot op te doen en contant te betalen, zal de verbruiksvereeniging overal den winkelier, die te veel winst wil maken, verdringen.

Langs natuurlijken weg zal, evenals de werkgever, in de toekomst ook de winkelier in de meeste gevallen verdwijnen en plaats maken voor de verbruiksvereeniging, die in directe verbinding staat met voortbrengers en verbruikers.

Waar thans de waren door den winkelier vaak met 50 tot 100 pCt. duurder worden gemaakt, zal de verbruiksvereeniging zich met 5 pCt. voor noodzakelijke kosten kunnen dekken, en de voortbrengers zullen de 45 pCt. tot 95 pCt. genieten, als producenten, door een daarmede overeenkomende verhooging van hun loon, of als consumenten door een verlaging van den prijs hunner verbruiks-artikelen.

De socialisten zeggen: ‘Het loonstelsel moet worden afgeschaft; dat is de laatste vorm der slavernij.’

De oorzaak van deze dwaling ligt hierin, dat de socialisten zich geen voorstelling kunnen maken van een ander stelsel dan het tegenwoordige, waarin - omdat er zich altijd honderden aanbieden om tegen ieder loon te werken - het loon gedaald is tot hongerpeil. Wanneer nu echter in een maatschappij, waarin de gelegenheid voor ieder openstaat om, onafhankelijk van iemand, zijn eigen brood te verdienen, iemand het gemakkelijker of voordeeliger vindt om bij een ander in dienst te gaan tegen een vast loon; waarom - als hij dit nu plezieriger vindt - zou men hem het verbieden?

Het loonstelsel is niet dáárom slecht, omdat daarbij een mensch in dienst van een ander gaat werken, maar omdat die mensch tegenwoordig gedwongen is om met ieder loon zich te vergenoegen, en dit komt voort uit oorzaken, die met het loonstelsel zelf niets te maken hebben.

De socialisten zeggen: ‘Het privaat bezit moet worden afgeschaft; met behoud van het privaat bezit is geen duur-

zame verbetering mogelijk; dat is eigenlijk de kern van het socialisme.'

Nu, als dit dan de kern is, dan is naar mijn meening die kern door en door verrot.

Moet men het gebruik van het water verbieden, omdat het door 's menschen zorg niet behoorlijk ingedamd, vaak overstroomingen veroorzaakt?

Moet men het vuur verbieden, omdat het, op een verkeerde plaats aangebracht, brand veroorzaakt en goederen en huizen in asch legt?

Moet de onmiskenbaar zegenrijke uitwerking van het privaat bezit worden opgeheven, omdat het onrechtmatig privaat bezit van natuurgaven, die aan allen behooren, aanleiding geeft tot onrecht en ellende?

Voor 99 pCt. der menschen is het eigenbelang, het verwerven van persoonlijk bezit om daarmede te doen wat hun behaagt, een noodzakelijke prikkel om zich in te spannen, te werken, te sparen en zich ontberingen op te leggen, waar dat in hun belang vereischt wordt. Schaf het privaat bezit af, onthef iemand van de gevolgen zijner eigen daden, en de slavenzweep zal misschien weêr noodzakelijk worden om de menschen tot werken te dwingen.

Het privaat bezit van arbeidsproducten op zichzelf is een zegen en, in plaats van het af te schaffen, moeten wij integendeel ieder in de gelegenheid stellen het te krijgen. De vermeerdering van arbeidsproducten in privaat bezit, doet den algemeenen rijkdom toenemen en verlaagt daardoor de rente, den huurprijs voor arbeidsproducten, gebruikt als werktuigen voor nieuwe productie. Het eenige wat wij te doen hebben, is, te zorgen dat het privaat bezit niet gebruikt wordt om andere menschen van hun arbeidsproduct te berooven; en dit laatste kunnen wij beletten, door den bezitter de macht te ontnemen grond en monopolies in beslag te nemen. Die macht is de hinderpaal, welke de massa belet privaat-bezit te krijgen.

'Maar het gemeenschapsgevoel' zeggen de socialisten 'zal ons voor de ellende, die gij schetst, bewaren. De menschen

zullen veel meer voor elkander over hebben. In plaats van het egoisme zal het altruïsme heerschen.'

Zeker, het gemeenschapsgevoel, het altruïsme is het cement eener maatschappij en als het niet bestond en niet eeuwig bestaan had onder de menschen, dan hadden wij het nooit zóóver gebracht als thans. Het zuivere egoisme zou ons, menschen met verstand begaafd, lager hebben doen zinken dan dieren. Wij zouden zonder dat gevoel, dat men altruïsme of gemeenschapsgevoel of christelijke liefde noemt, een horde barbaren zijn, en waarschijnlijk menscheneters. Maar dat gemeensc hapsgevoel heeft de eigenaardigheid, dat het zich niet laat commandeeren, evenmin als liefde en zelfverloochening, ook al weêr andere namen voor hetzelfde beginsel. Het moet vrijwillig gegeven worden. En als men beproeft om de menschen door de wet daartoe te dwingen, dan is, om een klassieke uitdrukking te gebruiken, 'het mooi er af' dan verdwijnt het geheel en al.

In een maatschappij echter, waarin allen gelijke rechten hebben en dus allen in de gelegenheid zijn om voldoend privaat bezit te krijgen, omdat zij in het bezit komen van hun eigen arbeidsproduct, - daar zal dat gemeenschapsgevoel zich reusachtig ontwikkelen en de maatschappij, zonder dwang, tot een hoogte voeren, die het ideaal der socialisten tot werkelijkheid maakt, een toestand, waarin de menschen vrijwillig werken naar hun aanleg en nemen naar hunne behoeften.

Dan zal de maatschappij - naar het prachtige beeld van Henry George, thans gelijk aan een kudde zwijnen, aan wie een emmer met spoeling is voorgezet, die, elkander bijtend, den emmer omwerpen, het voor het grootste deel te loor gaande voedsel vechtend en grommend uit den modder opvisschen en nog meer gedreven schijnen te worden door de zucht om anderen het hunne af te nemen, dan zelf genoeg te krijgen - vervormd worden tot een gezelschap van beschaafde mannen en vrouwen, die, aan een ruim voorziene middagstafel gezeten, elkander behulpzaam zijn in het aanreiken der spijzen en uit beleefdheid en vriendelijkheid hunne buurlieden de lekkerste beetjes gunnen.

Tot nu toe heeft mijn vriend D.A. van Eck uit Leiden hoofdschuddend mijn betoog gevolgd. ‘Ik kan mij niet begrijpen’, zegt hij op ernstig peinzenden toon, ‘wat Stoffel er toch aan heeft om zoo te keer te gaan tegen het socialisme. Het is immers uitgemaakt, dat de maatschappelijke ontwikkeling zich in die richting beweegt en, of Stoffel dat nu goedvindt of verkeerd, het socialisme komt toch; alle teekenen wijzen er op.

‘Let maar eens op de thans reeds bestaande rijks- en gemeente-instellingen tot leniging van den nood en tot bevordering van het gemak en het genoegen der burgers; op het beheer door de gemeenschap van posterij, telegraaf, spoorwegen, gasfabrieken, waterleidingen; op de *trust's*, de vereenigingen van fabrikanten om voor gezamenlijke rekening de artikelen te produceeren en te verkoopen, waardoor zij er een voorbeeld van geven, hoe de productie in de toekomst door en voor de gemeenschap zelve zal geschieden. In Duitschland heeft men nu al een staatsverzekering voor werklieden ingesteld tegen ziekte en ongevallen en een pensioenfonds voor ouden van dagen. Overal gaat de staat zich mengen in de verhouding tusschen patroons en arbeiders. Overal wordt de macht en de invloed van den eigendom beperkt. Onweerstaanbaar leidt de maatschappelijke ontwikkelingsgang naar de algeheele opheffing van den eigendom, naar het socialisme.’

En mijn vriend Van der Goes zegt op ietwat nederbuigenden gemoedelijk schertsenden toon: ‘Stoffel praat wel over den maatschappelijken groei, maar hij weet eigenlijk niet recht wat dit woord beduidt.

‘De bourgeois van 1789 heeft rechten geeischt en nu wil hij, als een echte bourgeois, dien eisch verder uitstrekken en de menschen gelukkig maken door hun zoogenaamde natuurlijke rechten te geven. Maar wij, moderne menschen, kennen zulke dingen niet. Wij, aanhangers van de materialistische wereldbeschouwing eischen de opheffing van het privaat-bezit, niet omdat dit rechtvaardig zou zijn, maar omdat de ontwikkelingsgang der maatschappij die opheffing

onverbiddelijk eischt. Met de gevolgen van die opheffing bemoeien wij ons niet.'

'Het spijt mij voor den man', zegt hij, 'ofschoon de vaste bodem van het revolutionaire denken hem ontbreekt, had ik toch wel hoop, nog eens een socialist van hem te maken, maar, na hetgeen ik nu van hem gelezen heb, vrees ik dat ik hem voor ongeneeselijk zal moeten verklaren'.

En mijn vriend mr. P.J. Troelstra zegt op fanatieken toon naar aanleiding van het Kerstcongres der sociaal-democraten te Zwolle:

'Even dwaas als hij zou zijn, die de wateren van den Rijn zou gebieden van bedding te veranderen, ten einde langs korter weg den oceaan te bereiken - even onzinnig als het zou zijn, indien hij weigerde op den Rijn te varen, omdat hij niet langs een door zijn brein als den kortsten erkenden weg het doel zijner reis bereikt, even onverstandig handelt die socialist, die aan de beweging meedoet, *mits* zij een door hem ontworpen weg volge en die weigert mede te gaan op een pad, dat nu eenmaal niet te vinden is op de fantasie-kaart, door hem in ledige uren op zijn studeervertrek ontworpen.

'Wie materialistisch denkt, hij bepaalt niet, hij ontwerpt niet, hij fatsoeneert of fabriceert niet - hij ziet, hij merkt op, hij let op de teekenen des tijds. Hij weet immers, dat niet hij de maatschappij, maar dat de maatschappij hem maakt - en aldus staat hij in zijne wijze van denken en werken èn tegenover liberalen en radicalen èn tegenover utopistische socialisten, communisten en anarchisten. Hij gaat gehoorzaam den donkeren weg, waarlangs orkanen loeien en bergstroomen bruisen - trekt onvermoeid mede op met dat steeds aangroeiend leger van mannen en vrouwen van den nieuwen tijd, onder de roode proletariërsvlag, onder den zwarten hemel, waardoor rollen de donders en lichten de bliksems.

'En of aan zijne zijde neervallen vrienden of magen - stukken van zijn leven - en of ook hem de ondergang bedreigt - en of zijn voet wankelt van vermoeidheid en

zijn hoofd duizelt bij al wat het treft.... voorwaarts, voorwaarts trekt hij op in die steeds grooter wordende gelederen, totdat hij òf neervalt en vertreden wordt onder den voet van hen die na hem komen, òf met de juichende scharen schreiend van geluk het Licht van den Nieuwen Tijd begroet.'

Troelstra is zóó overtuigd van het *vox populi vox dei*, dat hij alleen een medelijdend glimlachje heeft voor hen, die nog naar de waarheid zoeken. Het volk - natuurlijk alleen de 'bewuste' arbeiders, de socialisten - weet het; daardoor laat Troelstra zich leiden.

Is het zoo zeker, vriend van Eck, dat de tegenwoordige maatschappij *vrijwillig* zich beweegt in de richting van het socialisme? Zou het ook kunnen zijn, dat wij ons alleen dáárom in die richting bewegen omdat in onze maatschappij, die gebaseerd is op uitzuiging van den arbeider door den kapitalist, de nood zóó hoog is gestegen, dat wij, zoolang wij aan die uitzuigerij geen einde kunnen of willen maken, gedwongen worden socialistische maatregelen te gaan nemen, evenals koningin Elizabeth gedwongen werd om, tegen de ellende die in Engeland was ontstaan door de uitbreiding van de macht der grondbezitters, de Engelsche armenwet in het leven te roepen, de reusachtigste socialistische maatregel, waarvan de moderne geschiedenis gewaagt - die echter niet belette, dat de armen even arm bleven als vroeger. Omdat allen bedeeling konden krijgen, gaven de boeren hun arbeiders alleen *make-wages*, aanvullings-loonen.

Ik geloof dat gij den koortsachtigen polsslag van een zieke maatschappij gaat houden voor het teeken van den frisschen bloedstroom van een nieuw leven.

Zal het bij iemand opkomen om te eischen, dat de staat zich zal gaan bemoeien met de kwestie of de gegoede burger wel in een gezond huis woont, of hij goed eten en drinken krijgt, of hij ook te veel uren werkt, of hij zijn kinderen wel behoorlijk naar school stuurt, en of de kinderen 's morgens wel een boterham en 's middags wel eten krijgen?

Bemoeit zich de staat er mee, of hij zich wel verzekert tegen ziekte en ongevallen en er voor zorgt, dat hij,

wanneer hij te oud is geworden, genoeg heeft om zonder arbeid te kunnen leven, of dat hij, wanneer hij sterft, zijn vrouw en kinderen niet onverzorgd achterlaat?

Laten edele menschenvrienden ook drankvrije societeiten voor hem bouwen en tracteeren zij hem ook op rondreizende leeraars om hem te onderwijzen in alle maatschappelijke deugden?

Ik geloof, dat onze gegoede burger dien staat met zijn socialisme zou verwenschen naar het land waar de peper groeit. Toch vinden de socialisten het heel mooi als de staat dit tegenwoordig doet ten opzichte van de werklieden en zij vinden het heel leelijk als de staat in dit opzicht niet ver genoeg gaat.

Ik erken ook, dat het noodzakelijk is *in de gegeven omstandigheden*, d.w.z. in onze maatschappij, die op uitzuiging is gebaseerd, maar ik ben ook volkomen overtuigd, dat *wanneer* aan die uitzuiging een einde is gemaakt, wanneer ieder het zijne krijgt en daardoor alle menschen gegoede burgers zijn geworden, die bemoeialligheid van den staat een ellendige dwaasheid zou wezen.

In de maatschappij, waarin ieder het zijne krijgt, zullen geen patroons zijn, die door den staat *gemassregelt* en geen arbeiders, die door hem beschermd behoeven te worden.

Het kwaad ligt niet in *te weinig* socialisme maar in *te veel* uitzuiging. Deze laatste moet onmogelijk gemaakt worden.

Een sterk bewijs voor de oppervlakkigheid van het denken der socialisten is hun bewering, dat de *trust's* zouden heenwijzen naar een toekomstige socialistische organisatie der maatschappij - de *trust*, het boosaardig gezwel op het maatschappelijk lichaam, het uiterlijk teeken van het bloedbederf, dat dit lichaam sloopt, wordt door hen aangezien voor een frissche loot, waaruit een nieuwe maatschappij zal opgroeien.

Die afzetterij-bonden vallen onmiddelijk uiteen, zoodra de voorwaarde voor hun bestaan, het monopolie hun is ontnomen. Wanneer het groote kapitaal geene voordeelen meer geeft, on dat niemand gebrek heeft aan kapitaal, wanneer de *trust* geen grond of natuurkrachten meer in beslag kan

nemen en geen tolkantoren haar meer beschermen, dan valt zij, om nooit weer op te staan.

Een eigenaardige bevestiging van mijn bewering dat het socialisme een streng aristocratisch karakter draagt en onbestaanbaar is met de democratie, vind ik in een brief uit Stiermarken in het Hollandsch Volksblad van mijn vriend D. de Clercq. Hij schrijft:

'De richting, waarin zich de sociale beweging hier te lande beweegt, vat men veelal samen onder den naam van Staats-socialisme, ofschoon zij met het werkelijk d.i. Democratisch Socialisme al bitter weinig te maken heeft.

'Het is en blijft altijd een aristocratische beweging, waarbij van *recht* geen sprake is, maar alles wat in het belang der niet-bezittenden geschiedt, als een *genade* door de regeerende klasse wordt opgevat, waarvoor van de begenadigden een behoorlijke dosis "dankbaarheid" in ruil wordt verwacht. Een andere opvatting is trouwens in een staat, zoo door en door aristocratisch als de Oostenrijksche, niet wel denkbaar.

'De staat is hier de grootste werkhuurder, want tal van takken van bedrijf worden door hem uitsluitend of in hoofdzaak uitgeoefend. Ik zal er eenige noemen: Post, Spoorwegen (voor 't grootste deel), Telegraaf, Telefoon (sedert 1 Jan. '93, behalve Weenen), Tabak- en Sigarenfabrikatie, Zout, Kwikzilver en Vermillioen, Hout, Kolen, Zilver- en Goudmijnen enz. enz.'

De Clerq beklaagt er zich over, dat dit socialisme zoo aristocratisch is, en dat de staat zijne arbeiders niet beter behandelt dan de particuliere werkgevers, maar al was er nu in Oostenrijk algemeen kiesrecht, dan zouden deze industrieën toch op dezelfde wijze worden gedreven, omdat de staat daartoe door de belastingschuldigen zou genoodzaakt worden. In Frankrijk b.v., waar de staat het tabaks-monopolie heeft, wordt op dezelfde wijze gehandeld, ofschoon daar de regeering gekozen wordt door algemeen kiesrecht.

Het kan wel zijn, dat de sigaren in Oostenrijk goedkooper en beter zijn dan in andere landen, zooals de Clerq zegt, maar ik heb er toch nog nooit van gehoord, dat Oostenrijk sigaren

exporteert, wat toch zeker het geval zou wezen, als men daar een middel wist om goedkoopere en betere sigaren aan de markt te brengen dan in landen, waar de sigaren-fabricage vrij is. Verder hangt de kwaliteit van de sigaren natuurlijk af van de eerlijkheid der ambtenaren, die met den aankoop van de tabak zijn belast, en hoe weinig wij daarop kunnen rekenen, wordt bewezen door de knoeierijen van regeeringsmannen, door het algemeen kiesrecht gekozen, die door het Panama-schandaal aan het licht zijn gekomen. Verder vertelt de Clerq, dat het baantje van verkoopster gewoonlijk wordt gegeven aan weduwen van staatsbeambten, militairen enz. Is dit geen vruchtbare bron voor bevoorrechting, nepotisme, waarvan de regeering zich met vrucht bedienen kan om haar macht te handhaven tegenover de oppositie? De bekende statisticus Albert Toubeau te Parijs verklaarde mij eens, dat de regeering de ‘lastige’ personen plagt om te koopen met een baantje als tabakverkooper van de Regie.

Het socialisme is aristocratisch uit zijn natuur; het heeft een ‘sterke’ regeering tot voorwaarde.

Toch zal in een maatschappij van gelijkgerechtigde burgers de staat wel degelijk een uitgebreiden werkkring hebben, maar hij zal alleen zaken daarin opnemen, die onder contrôle staan van het geheele publiek. De staat zal in die maatschappij den grond bezitten en de voorwaarden bepalen en doen nakomen, waaronder die grond in gebruik wordt gegeven; hij zal geld munten, bankbiljetten uitgeven, de posterij en de telegraaf bedienen; spoorwegen en waterwegen laten bouwen en exploiteeren; hij zal den burgers tegen kostenden prijs licht, warmte en beweegkracht verschaffen, hij zal het verzekeringswezen op zich nemen en de middelaar zijn tusschen den crediet-gever en den credietnemer; hij zal, zonder voogdij uit te oefenen over de burgers en onder erkenning van het principe dat eigenbelang de beste drijfveer is voor de productie en onder handhaving van het beginsel, dat ieder in het bezit moet komen van zijn eigen arbeidsprodukt, alleen die zaken exploiteeren, die geen ruilwaarden maar alleen gebruikswaarden produceeren, d.w.z.

hij zal alleen diensten bewijzen voor het persoonlijk nut en genoegen van de burgers, welke diensten deze niet tot een handelsartikel kunnen maken.

In deze richting werkt reeds de tegenwoordige maatschappij met haar posterij, telegraaf, spoorwegen, banken, gemeentelijke gasfabrieken, waterleidingen, schouwburgen, bibliotheken enz.; en in de toekomst zal dit arbeidsveld voor de gemeenschap zich waarschijnlijk nog uitbreiden.

Ik kom nu tot den man van de materialistische wereldbeschouwing, mijn vriend Van der Goes, dien ik diep heb geërgerd met mijn vooropstellen van natuurlijke rechten.

Ik ben geen materialist; ik ben nog zoo ouderwetsch te gelooven, dat wij met een bedoeling op de wereld zijn geplaatst en dat de ontwikkeling der maatschappij beheerscht wordt door een bewuste gedachte; maar ik heb er toch niets tegen, om die materialistische wereldbeschouwing, eens te volgen, omdat ik het er voor houd, dat geest en stoften slotte één zijn en dat zij dus logisch gevolgd, moet leiden tot dezelfde uitkomst: dat gerechtigheid de grondslag moet zijn der menschelijke samenleving, de voorwaarde voor een beschaafde, zich ontwikkelende maatschappij.

De oude maatschappij, waaraan wij thans bezig zijn ons te ontworstelen, was gebaseerd op uitzuiging van de massa door een bevoorrechte klasse en moest daarop gebaseerd zijn; die uitzuiging was een voorwaarde voor haren vooruitgang.

Alléén omdat in het oude Griekenland voor ieder gezin van vrije Grieken gemiddeld tien slaven werkten, die de leden van dit gezin boven de noodzakelijkheid verhieven om voor hun brood te werken en hen daardoor in staat stelden zich bezig te houden met de wijsbegeerte en met kunsten en wetenschappen, kon Griekenland de beschaving bereiken, die ons thans nog met bewondering vervult en geesten als Socrates, Plato en Aristoteles in het leven riep.

De antieke slavernij was een noodzakelijkheid voor den vooruitgang, en zelfs voor het bestaan der maatschappij; zij werd ook algemeen als zoodanig erkend.

De meest vooruitstrevende volken der oudheid waren slavenhouders en in den strijd om het bestaan brachten zij de niet-georganiseerde vrije volken onder hun heerschappij. Zonder de instelling van een bevoorrechte klasse, die leefde van den roof van het arbeidsprodukt der groote massa, zouden wij de woeste horden zijn gebleven, die op leven en dood krijg met elkaar voerden in de wouden van Germanië. De uitzuigende klasse was de draagster der beschaving.

Negentien eeuwen geleden verkondigde de groote Nazarener het nieuwe beginsel, waarop de maatschappij der toekomst zal worden gebouwd: alle menschen hebben gelijke rechten, zijn kinderen van één Vader.

De slaven, de verdrukten, de proletariërs begroetten die blijde boodschap met geestdrift; zij stonden op om hunne ketenen te verbreken - zij werden vermoord, gekruisigd, verbrand; de tijd voor maatschappelijke gerechtigheid was nog niet gekomen.

De christen-kerk, die uit de nieuwe leer ontstond, kon het beginsel der gelijkheid niet handhaven, zij verdraaide de grootsche openbaring der waarheid totdat deze pasklaar was geworden voor de uitzuigers-maatschappij; zij werd zelfs gedwongen tot het uitspreken der Godslastering, dat slavernij en lijfeigenschap ordonnantiën Gods waren. De maatschappelijke ontwikkelingsgang eischte dit nog; de leer der liefde moest daarvoor bukken.

Vijftien eeuwen later ontstond in Europa een nieuwe beweging onder de uitgezogen volksmassa, die rechten eischte. De kerkhervorming leidde tot een vernieuwde studie van de christelijke beginselen, die vrijheid en gelijkheid vorderden. De boeren in Duitschland stonden op tegen hunne onderdrukkers. Maar de tijd was nog niet rijp voor het geven van sociale rechten aan de massa. De voortbrenging was nog veel te klein, de armoede van de menigte was nog een noodzakelijke voorwaarde voor den vooruitgang.

De voor hare voorrechten sidderende bezittende klasse verdelgde de boeren te vuur en te zwaard; de kreet om vrijheid en gelijkheid werd in bloed gesmoord.

Intusschen werd bij de meest beschaafde volken het streven naar gelijkheid sterker en nam een bepaalden vorm aan; de lijfeigenschap werd geleidelijk afgeschaft of minder drukkend gemaakt, de slavernij van burgers van hetzelfde land werd niet meer geduld, alleen die van een lager ras, de Afrikaansche negers, bleef nog bestaan. De ontwikkelingsgang der beschaving brak allengs de privileges der bevoorrechte standen en der gilden, en bereikte haar hoogtepunt in de Fransche revolutie, die alle menschen gelijk verklaarde voor de wet.

Het liberalisme was geboren, het schiep de verdeeling van arbeid, de vrije concurrentie, den wedstrijd van allen tegen allen; het was de oorzaak van de tallooze uitvindingen en toepassingen op technisch gebied, die onze maatschappij rijk hebben gemaakt - en daardoor is het de wegbereider geworden voor de maatschappij der toekomst, waarin geen uitzuiging meer zal zijn, waarin aan ieder het zijne kan en moet gegeven worden.

De stoom en de electriciteit met hare tallooze toepassingen, de verdeeling van arbeid, de stoomboot en de locomotief, zullen de menschheid bevrijden uit de boeien van een bevoorrechte uitzuigende klasse. Zij hebben de productieve kracht van den menschelijken arbeid zóó groot gemaakt, dat er geen uitzuigende en geen uitgezogen klasse meer noodig zijn, omdat allen rijk genoeg kunnen wezen en allen genoeg vrijen tijd kunnen hebben, om zelve dragers te worden van den vooruitgang.

Wij kunnen thans met den zelfden arbeid van vroeger tien maal meer produceeren; alle menschen kunnen tegenwoordig in den halven tijd genoeg voortbrengen, om een menschwaardig bestaan te leiden, om te kunnen genieten van de beschaving, om te leeren en te kunnen denken en zinnen op verderen vooruitgang.

Maar het liberalisme heeft zijn werk slechts ten halve gedaan; het heeft daardoor de moderne loonslavernij in het leven geroepen, waarbij, in een wereld waarin overvloed voor allen kon zijn, zoogenaamd vrije menschen worden

gedwongen om, ten bate der kapitalisten, met elkaar te concurreeren wie van hen den langsten tijd kan werken en zich wil vergenoegen met de slechtste woning, het ellendigste voedsel, de armzaligste kleeding, terwijl dan nog, ten gevolge van ‘overproductie’ en ‘werkgebrek’, een steeds stijgend aantal menschen werkeloos wordt en verhongert. Dit maakt dat de productie op onnatuurlijke wijze wordt beperkt, - omdat men, zooals van zelf spreekt, niet produceert, wanneer er geen koopers zijn voor de producten en de massa niet koopen kan, omdat haar loon zoo laag is, - en dat de arbeid op zulk een verkeerde wijze, en met zulke onvoldoende werktuigen wordt verricht, dat de werkelijke productie geen vijfde bedraagt van hetgeen zij zou kunnen bedragen.

Het liberalisme heeft de uitzuiging laten bestaan en wel in nog veel ergeren vorm dan ooit te voren; zij is nu, van een middel tot bevordering der beschaving wat zij vroeger was, de grootste hinderpaal geworden voor den vooruitgang, die rijken en armen verlaagt en verdierlijkt en de voortbrenging van rijkdom op reusachtige wijze tegenhoudt.

De maatschappelijke ontwikkelingsgang eischt thans gebiedend, dat die uitzuiging ophoude. Het werkzaamste middel daartoe bestaat in het geven van gelijke rechten aan alle menschen op de gaven der natuur. De idee der vrijheid en gelijkheid van alle menschen, 19 eeuwen geleden in Judea geboren, worde werkelijkheid; dit is de noodzakelijke voorwaarde voor verderen vooruitgang.

Ziedaar, nu zijn wij aan de hand der materialistische opvatting van de geschiedenis, die ook Van der Goes in hoofdzaak als juist zal erkennen, gekomen tot het resultaat: dat de maatschappelijke hervorming hierin moet bestaan, *dat aan alle menschen hunne natuurlijke rechten worden gegeven*.

Omdat de menschheid thans tot de overtuiging is gekomen, dat het een onrecht is en - hetgeen de doorslag geeft - een hinderpaal voor de maatschappelijke ontwikke-

ling, dat de enkelen genieten, hetgeen de velen voortbrengen, zijn de socialistische leiders tot het besluit gekomen, dat voortaan *allen* moeten genieten wat *allen* voortbrengen, en niet tot de zoo voor de hand liggende waarheid, *dat ieder mensch moet genieten, wat hij zelf voortbrengt*.

Ieder het zijne en vrije ruiling van diensten is het eenvoudig beginsel, welks toepassing in den tegenwoordigen tijd ons allen tot vrije en welvarende menschen kan maken, die de socialistische organisatie als een lastigen en schadelijken dwang zullen beschouwen.

Het socialisme zou geen vooruitgang zijn, maar een teruggang der maatschappij; het zou de groote massa weer in een toestand van dienstbaarheid brengen tegenover een ambtenaars-aristocratie. Het zou den vooruitgang van de maatschappij tot stilstand brengen.

Eigenbelang, vrije concurrentie, privaatbezit, verantwoordelijkheid voor zijn eigen daden, zijn onmisbare prikkels voor den mensch om zich in te spannen.

Een dwaas is hij, die meent ze te kunnen vervangen door regeeringstoezicht en voorgeschreven gemeenschapsgevoel; een dwaas die meent, dat er een regeering kan gekozen worden, die de individueele belangen beter kan behartigen dan het individu zelf.

Wanneer het socialisme door een revolutie wordt ingevoerd, zal het reactie brengen en een nieuwe barbaarschheid. Slaagt men er in het geleidelijk in te voeren, dan brengt het een nieuwe slavernij. Door een steeds meer uitgebreide arbeidswetgeving en door steeds meer takken van bedrijf in den staatsdienst op te nemen, vergroeit de maatschappij niet tot een democratisch socialisme, maar tot een aristocratisch staatssocialisme, dat zich ten koste van de vrijheid des volks, eeuwen zou kunnen handhaven. De socialisten zijn als de kikkers uit de fabel, die een koning wenschten en daarvoor van Jupiter een ooievaar kregen.

Ik hoop en verwacht van u, mijne socialistische vrienden,

wakkere strijders voor de bevrijding van het volk uit de boeien van het kapitalisme, dat gij niet zult onderstellen dat ik het bovenstaande heb geschreven uit zucht om te schrijven. Ik heb het gedaan omdat ik het mijn plicht achtte.

De maatschappelijke ontwikkelingsgang eischt, dat aan de uitzuiging der massa door een kleine minderheid een einde kome. De een strijdt voor de verwezenlijking daarvan op deze, de ander op gene wijze, maar gij, zoowel als ik, geeft een stuk van uw leven om de maatschappij dit doel nader bij te brengen.

Nu is het mijn vaste overtuiging, dat gij uwen aanval op de uitzuigende klasse richt op de verkeerde plaats en met onjuiste wapenen; dat gij daardoor uw doel niet zult bereiken, en dat de eenige stoot, die de uitzuigende klasse treffen en dooden kan, is: het haar ontnemen van de macht om natuurgaven en monopolies in beslag te nemen en het geven van gelijke vrijheid en gelijke rechten aan allen.

Het socialisme vindt zijn oorsprong in een diepgevoelden afkeer voor den afschuwlijken toestand van de maatschappij rondom ons, maar het is daardoor nog niet gerechtvaardigd. Het heeft de oorzaak van dien toestand niet doorgrond en slaat daarom verkeerde geneesmiddelen voor. Het wordt tegenwoordig algemeen aangenomen door sociaal-democraten, radicalen en zoogenaamde vooruitstrevende liberalen als de eenige richting waarin redding is te vinden, en ik acht het om die reden een hinderpaal, die de toepassing van het ware geneesmiddel: IEDER HET ZIJNE, tegenhoudt.

Daarom heb ik dit artikel geschreven.

Deventer, 8 Februari 1893.

Nederlandsche Bourgeoisie, door F. van der Goes.
II. Jan Stoffel: de leer.

I.

Het artikel van den Heer Stoffel bevat niets dat in de socialistische geschriften van de laatste jaren niet weerlegd is. Punt voor punt heeft men op deze bezwaren tegen het Socialisme gerepliceerd, en van de meeste is aangetoond dat ze ontleend waren, niet aan het socialisme zooals het is, maar zooals het door kwalijk ingelichte personen ondersteld wordt te zijn. Het Socialisme blijft ongedeerd, omdat het Socialisme niet wordt bestreden. Men zou het recht hebben met zijne verdediging te wachten totdat de leer-zelve die men is toegedaan, aangevallen werd; en op de kritieken die in waarheid slechts de beöordeelaars kritiseeren, enkel met zijn stilzwijgen te antwoorden. Maar deze quasi-kritieken zijn om deze reden van eenig belang, dat het andere, fantastische socialisme hetwelk zij bestrijden, de gedachtenwereld leert kennen waaruit het voortkomt. Indien de Heer Stoffel hier alleen zijne eigen misverstanden beleed, zouden zijne onwillekeurige bekentenissen van gewicht zijn voor zijne andere vrienden en mij, die acht geven op al het pierewaaien van zijn pen. De abuizen van den Heer Stoffel zijn intusschen wel waard om ook buiten den kring van zijne

familie en vrienden te worden besproken. Zij kenmerken niet enkel zijne van de banden der burgerlijke economie en levensbeschouwing volkomen ongeëmancipeerde denkwijze, ze zijn de typische uitingen van een nog op deze manier beklemden geest. - Het doet er niets toe dat de Heer Stoffel zeer ontevreden is over de gebreken van de tegenwoordige maatschappij en daar middeltjes tegen bedenkt, dat zijn en zoo doen de Radikalen ook. Het doet er evenmin iets toe, dat de gemoedswarmte van den Heer Stoffel zijne verontwaardiging en zijn erbarming beurtelings doet overkoken, als hij de snoodheid van de onderdrukkers, als hij de ellende der armen gedenkt; dat vindt men ook bij de volgelingen van Generaal Booth. - Wat men op dit oogenblik noodig heeft om zijne plaats in de rijen van het Europeesche internationale proletariaat waard te zijn, gaat dat medelijden en dien toorn te boven. Het is allereerst een bepaalde gezindheid des geestes, niet eene gevoeligheid van het gemoed. De onderdrukkers worden niet door haat overwonnen, noch worden de armen geholpen door liefde. De goede menschen hebben altijd de slaven beklaagd en de tyrannen gevloekt. Nu is het de tijd van het weten, de tijd ook van het willen, maar van het weten allereerst, opdat men niet averrechts wille. - En de Bourgeoisie, die vroeger ook wilde en wist, maar voor hare klasse alleen, en niet voor alle menschen, zij verstaat niets van het proletarische weten en zij begrijpt daarom het proletarische willen niet. Zooals voor honderd jaar de wetenschap, de staatsmanswijsheid, de toewijding aan de publieke zaak, behoorden aan burgers van stand of van overtuiging, zijn thans deze elementen van de beschaving alleen veilig in handen van de proletariërs, van keuze of van geboorte. De leer en het streven van de regeerende bourgeoisie, is in geen land ter wereld op dit oogenblik iets hoogers of iets anders als de theorie en de praktijk van onwetend en zelfzuchtig behoud. De tastbare bewustwording van de samenleving is de Socialistische staats- en levensbeschouwing. De welgemeende bestrijding van het Socialisme, om van de boosaardige niet

te spreken, is de conversatie van tamme barbaren. En, als de socialisten deze waardeering van hunne tegenstanders te kennen geven, wordt hun verwaandheid ten laste gelegd. De redacteur van het Sociaal Weekblad berichtte onlangs zijnen lezers van in een polemiek met den schrijver van dit artikel met een ‘reus’ te doen te hebben, omdat ik hem als econoom en socioloog een ‘dwerg’ had genoemd. Ten onrechte. Het is niet dat wij ons zelven zoo groot, het is dat wij de burgerlijke auteurs zoo klein achten. - Ik wilde wel, dat men mij althans van geen opzettelijke overdrijving beschuldigde. Het heeft mij niet gemankeerd aan een ernstige poging om van de kritiek van Von Schäffle, Leroy Beaulieu, Eugen Richter, tenminste iets te leeren.

Men slaat zich voor het hoofd van verbazing, zoo ver als het met de innerlijke beschaving van de bourgeoisie, naar deze voorname publicisten, moet gekomen zijn! - Het artikel van den Heer Stoffel is een minder pretentieuze maar in hare soort even merkwaardige bijdrage. De hoofdzaken van het Socialisme, die zich aan het ontwikkelde deel van de Europeesche en Amerikaansche arbeiders als onaangename feiten hebben voelbaar gemaakt, en op deze wijze in hun brein als onbetwistbare waarheden zijn opgenomen, worden hier eerst in een wanstaltigen vorm herboren en daarna afgemaakt. Zijn geschrift bevat het ongeveer volledige overzicht van wat het Socialisme *niet* is. Ik neem mij voor het te beantwoorden als een niet persoonlijke, maar typisch-burgerlijke opeenstapeling van verkeerdheden. - Wat het persoonlijke in zijn artikel betreft, moet ik enkel zeggen dat het gebrek aan ernst in de poging van Stoffel om zich met het Socialisme bekend te maken, hem door mij weinig minder als een schande wordt aangerekend. Eenige malen hebben wij gepolemiseerd met wederzijdsche waardeering. Nu moet ik bekennen dat mijn voorraad daarvan verbruikt is. Zijn opstel heeft mijn achting voor zijn publiek optreden uitgeput. Hij die zooveel voor het proletariaat voelt, moest ijveriger dan iemand trachten met het proletariaat te weten. Het bourgeois-cynisme is hem vreemd, hij zal daarom mij

niet uitlachen als ik hem dringend en met groote genegenheid voor zijn persoon den raad geef, zijn verstand te onderwerpen aan het strenge dieet van een studie van de verschijnselen, die zijn gemoed in beweging brengen. Hij compromitteert de zaak die hem lief is, maar die hij met een apenliefde bemint. Beter is het tot de vijanden van de volkszaak te worden gerekend, dan tot de vrienden die haar op deze wijze in opspraak brengen. En medeplichtig is wie dit misdrijf niet meedogenloos zoekt te wreken.

II.

Een repliek als deze kan daarom alleen agitatorische waarde hebben. - Een geheele jaargang van dit tijdschrift zou noodig zijn om alles wat de Heer Stoffel omhaalt, weer richtig op zijn beenen te zetten. De Heer Stoffel kan in een volzin meer verknoeien dan in tien bladzijden goed te maken is. Dit nu kan ter deze plaatse zelfs niet worden beproefd. In zoo verre eenige van Stoffels voornaamste dwaasheden de geheele burgerlijke denkwijze kenmerken, kunnen ze uitvoeriger worden besproken. Deze denkwijze nader te doen kennen, moet derhalve van dit artikel het hoofddoel zijn; de redding van de socialistische leer uit deze onbevoegde vingers is ditmaal bijzaak, zij trouwens redt zich zelve.

Evenmin als die voór hem hebben geprobeerd Marx te weerleggen, verstaat de Heer Stoffel de woorden van Marx, veel minder zijne theorie. ‘Ik geloof niet in de deugdelijkheid der waarde-theorie van Carl Marx’ - zegt Stoffel. De deugdelijkheid van hetgeen de Heer Stoffel als ‘de waarde-theorie van Carl Marx’ presenteert, is dan ook zeer gering. In de eerste plaats wel daarom, dat op twee achtereenvolgende bladzijden de hoofdzaak van die theorie op twee verschillende wijze wordt voorgesteld. De gemiddelde arbeidstijd zou op pag. 2 van zijn artikel de gebruiks-waarde bepalen, op pag. 3 is sprake van ‘de ruilwaarde van een ding.’ Hoe de Heer Stoffel dit bedoelt, is mij niet mogelijk te

begrijpen; men zegt wel dat Marx duister is, maar zijn burger-beöordeelaars zijn volkomen onnaspeurlijk. - De mededeeling van de theorie spreekt van gebruiks-waarde, de weerlegging van ruilwaarde. Wel poogt Stoffel het missende verband te redden door te zeggen: 'ruilwaarde zonder gebruikswaarde bestaat er niet', maar dit is geen verbetering al is het op zich zelf zeer juist en door Marx aangenomen als de grondslag van zijn onderzoek. Daarom kon toch de definitie van de gebruikswaarde goed zijn. Zij behooren bij elkaar, maar konden toch - zooals zij inderdaad hebben - een anderen oorsprong, een verschillende samenstelling bezitten. Om een in zich zelve sluitende redeneering te zijn, moesten in het betoog van deze twee bladzijden de termen ruilwaarde en gebruikswaarde van eensluidende beteekenis wezen, zoodat wat Stoffel hier zegt, niet eens de verdienste heeft van logisch te zijn. - Hoe komt dat? Het is de gewone onnauwkeurigheid van de anti-socialistische geschriften in hunne terminologie. Instinktmatig, schijnt het, deinst men terug voor de precieze definitie, alsof men op der dingen grond toch de waarheid van het socialisme vermoedde. Het fraaiste komt deze vrees aan den dag in de kapitalistische verhandeling, die een verhanseling is, over het begrip *kapitaal*. Kapitaal: opgelegde productie-middelen, en kapitaal: in den vorm van geld opgespaarde, uit den arbeid van de proletariërs gekweekte meer-waarde, wordt door Mr. N.G. Pierson[1)] willekeurig verwisseld. Hoe komt dat? De directe oorzaak is dat Leroy-Beaulieu deze fout maakt; de indirecte, dat zij te pas komt in de redeneering van de bezitters van de meer-waarde, die op den schijn gesteld zijn van de productie-middelen te koesteren. Wanneer de gelegenheid om meer-waarde te persen zal zijn afgeschaft, zal ook de mogelijkheid om voor de productie-middelen te zorgen, verdwenen zijn: dit is een van de bezwaren tegen het Socialisme, waarvan men niet behoeft te vragen *wie* er benauwd voor zijn. Zoo verschrompelt een wetenschap die enkel het uit-

1) Leerboek, *II*, 103 e.v.

buiters-belang van eene klasse op het oog en in de ziel heeft. Voor háre woord-voerders is begrijpelijker-wijze Marx niet helder genoeg of... te onwetenschappelijk.[1)]

Zoo is niet enkel de bewijsvoering van den Heer Stoffel, die begint met de gebruikswaarde, en eindigt met over de ruil-waarde te spreken, een typisch burgerlijk-economische redeneering; ook in bijzonderheden is dit abuis kenmerkend voor de manier waarop Marx van die zijde gekritiseerd wordt. Zij bestaat hierin: aan Marx worden tastbaar-dwaze economische ketterijen ondergeschoven, die door den kriticus dan gemakkelijk en zegevierend te weerleggen zijn; en zijne zeer strikte terminologie en strenge dialektiek worden overgevoerd in de dubbelzinnige woordenkeus en vage redeneering van de bourgeois spreek- en denkwijze: aan het onreine en lekke vat blijft nauwelijks de geur van den edelen wijn.

Reeds de eerste zin van den Heer Stoffel bevat een voorbeeld van de onjuiste toeschrijving, iets ongeloofelijks bijna, omdat zij berust op het grofste en malste van alle misverstanden, op een gebrekkige kennis van de woorden, laat staan van de bedoeling, van den beöordeelden auteur. Nu kan men den Heer Stoffel het passende antwoord geven op zijne verklaring die ik al geciteerd heb: ik geloof niet, etc. -: geen wonder, want gij kunt Marx niet eens lezen, aan het ‘gelooven’ zijt gij dus nog lang niet toe. - Volgens dien zin dan, zoude Marx ‘den gemiddelden arbeidstijd, noodig voor het vervaardigen van een ding (maken) tot den maatstaf van het bepalen van de gebruikswaarde van dit ding.’ Hoe komt de Heer Stoffel tot deze dwaasheid, die een opstapeling van dwaasheden is, maar die in het woord *gebruikswaarde* het andere overtreft? -

Ik heb naar het antwoord moeten zoeken op deze vraag, die allermeest aan een schrijffout deed denken: gebruiksvoor ruilwaarde. Maar neen, de vertaling in den noot van de in den tekst geciteerde passage uit Marx bewijst, dat de Heer Stoffel niet kan lezen wat hij meent te moeten bestrij-

1) N.G. Pierson, *Leerboek II*, 91.

den. - '.. Die zur Herstellung eines Gebrauchswerthes gesellschaftlich nothwendige Arbeitszeit, welche seine Werthgrösse bestimmt,' is een zin die volkomen onzin wordt wanneer men 'eines Gebrauchswerthes' vertaalt: van een gebruikswaarde. Onder het substantief Gebrauchswerth heeft men hier namelijk te verstaan een voorwerp dat gebruikswaarde bezit, een exemplaar van een warensoort. Gaat men dit Duitsche woord nu overzetten door *gebruikswaarde*, dan doet men óf de gebruikelijke grammatica, óf de beteekenis van den zin geweld aan. Het eerste is erg, want geen lezer zal het begrip dat Marx wil uitdrukken, in het Hollandsche woord 'een gebruikswaarde' terug vinden; maar men zou desnoods in onze taal aan de nieuwe economische begrippen, de nieuwe, aan Marx te ontleenen namen kunnen geven. Dit is evenwel de bedoeling van den Heer Stoffel niet, die zich schuldig maakt aan de tweede en erger fout van den zin te verkrachten. Immers, hij meent in de woorden: 'zur Herstellung eines Gebrauchswerthes' te moeten lezen: Het vervaardigen van een gebruikswaarde, namelijk het vervaardigen (of het voortbrengen, het leveren) van *een zekere hoeveelheid* gebruikswaarde. Marx wil zeggen: een *waar* in het algemeen, deze of gene, onverschillig welke gebruikswaarde bezittende stof, 'eines Gebrauchswerthes', en *daarvan* wordt de 'Werthgrösse' bepaald door de besteedde hoeveelheid of den maatschappelijk noodigen arbeidstijd. De Heer Stoffel leest dat de hoeveelheid gebruikswaarde door dezen maatstaf wordt vastgesteld; hij leest dat, blijkens zijne aanduiding van de theorie, waarin hij verklaart niet te gelooven, in het door hem vertaalde gedeelte. Zoodat, naar Stoffel, Marx ons leert dat de gebruikswaarde van 'een ding' afhangt van den tijd, die er gemiddeld aan ten koste is gelegd; zoodat, naar Stoffel, Marx van meening is, dat de voedingswaarde (gebruikswaarde) van brood, vleesch en vruchten *niet* aangegeven wordt door hunne chemische en fyzische eigenschappen maar door.... den tijdsduur die met de vervaardiging der spijzen gemoeid is.

Het andere element van de burgerlijke kritiek is bij den

Heer Stoffel niet minder sterk uitgedrukt. Behalve dat hij door gebrekkig lezen uit het boek van Marx rullen nonsens meent te kunnen scheppen, is in zijn bevattingsvermogen van deze dingen geen plaats voor de waardeering van de zorgvuldige en preciese benoeming. Het gaat boven zijn en zijner gelijken inzicht, dat Marx er de man niet naar is, dat dit hem onderscheidt van de burger-economen, om in het algemeen over ‘waarde’ van ‘de dingen’ te kletsen. Evenmin als twee andere ‘beoordeelaren’ van Marx, Mr. N.G. Pierson en Mr. Treub, heeft hij de grondleggende gedachte van Marx bespeurd, dat *de waarde* in den economischen zin van het woord, een historisch verschijnsel is, - een verschijnsel dat de arbeidsprodukten in een bepaald tijdvak vergezelt, dat hun niet eigen is geweest voór die periode, dat zij zullen ophouden te vertoonen wanneer een volgend stadium van de productie is ingetreden. De waarde in economische beteekenis is niet de gebruikswaarde van voorwerpen; de gebruikswaarde is van de voorwerpen een natuurlijke kwaliteit, is ten aanzien van de menschen een subjectieve eigenschap. Met de behandeling van deze eigenschap laat zich de economie niet in; zij onderstelt bij de goederen die in een zeker stadium het kunstmatige en bijzondere waarde-verschijnsel aan den dag leggen, het algemeene en natuurlijke vermogen om in eenige menschelijke behoefte te voorzien. Deze goederen zijn *de waren*, dit tijdvak is het tijdvak van de *warenproductie*. Marx spreekt niet van *de* waarde zooals zijne kritici, omdat *de* waarde niet bestaat. Marx spreekt ook niet van *de dingen*, omdat de dingen als zoodanig in de economie niet bestaan. Hij spreekt van de ruil-waarde, als eenige verschijningsvorm van het economische waarde-begrip, en van de ruil-waarde van waren. De waarde blijkt nu te zijn geen natuurlijke karaktertrek van de arbeids-produkten, de waardeverhouding van de arbeids-produkten in de periode waarin men ze waren noemt, is de in dat stadium bepaalde maatschappelijke verhouding van *de menschen*. Nu de menschen tegenwoordig bijna uitsluitend van warenproductie leven - afgezien van de streken waar de lieden hun eigen brood

bakken, hun eigen linnen weven en wol spinnen, etc. - nu de verdeeling van den arbeid zoo is toegenomen, dat ieder producent geen dag kan doorkomen zonder de hulp van dozijnen andere producenten, al welke producenten hunne arbeidsmiddelen in privaatbezit houden, nu is een voortdurende *ruil* een onmisbare maatschappelijke verrichting. Waar geen *ruil* is, kan ook van geen *waarde* sprake zijn. De in de primitief-kommunistische samenleving, in de Grieksche en Romeinsche slavernij-staten, in den middeleeuwsch-feudalen tijd voortgebrachte goederen, bezaten geen *waarde*. Alleen zoover in de middeleeuwen of de oudheid voor den handel werd geproduceerd, werd er waarde voortgebracht.

Dit nu is het allereerste wat bij het bestudeeren en het beöordeelen van Marx in het oog moet worden gehouden. Die hem beöordeelen zonder hem te bestudeeren, verdrinken, nog eer zij de wateren van zijn systeem hebben gezien, in de plassen van hun eigen vage algemeenheden. Het begrip *waarde* heeft bij hen geen vastere omtrekken dan in de conversatie van straat en kantoor. Bij hen is het aan plaats noch tijd gebonden. Zij citeeren Robinson Crusoë, de Indiërs en de Roodhuiden, gebeurtenissen uit de Middeleeuwen, uit den Bijbel; - en zij praten van ‘dingen’ en ‘voorwerpen.’ Het eerste arbeidsprodukt dat uit menschelijke handen kwam heeft ‘waarde’ gehad, het laatste zal ‘waarde’ hebben. - En dit is niet anders dan de volkomen begrijpelijke denkwijze van een publiek dat van een andere wereldorde dan de bestaande geen flauw idee heeft, en de leer van een wetenschap die het publiek naar de oogen kijkt. De wereldorde van koopen en verkoopen, van winstbejag en speculatie, is in de schatting van een goed koopman, niet alleen het begin, het zal ook het einde aller dingen zijn. De waarde is voor hem, voor den type-bourgeois, de deugdelijkheid van een artikel, welke het zij, van een of ander ding, als het maar onderhevig is aan de wisseling van vraag en aanbod, en er dus mede gehandeld kan worden. Ja, zelfs als men nog slechts vermoedt dat ergens uit den grond een steen of een metaal kan worden gepeuterd, waarmeê te

sjaggelen zal wezen, heeft het in zijne oogen al *waarde*. Een geluksvogel die een diamant vindt in den goot, 'bewijst' dat de besteedde arbeid geen maatstaf is, want hij heeft zich enkel maar even hoeven te bukken en een vuile hand gehaald, en toch een aardigen slag geslagen - terwijl een ander zijn heele leven heeft gekropen en in het slijk gewroet zonder een dubbeltje rijker te zijn dan toen hij begon. - 'De dingen hebben geen waarde, omdat zij arbeid kosten, maar arbeid wordt er aan ten koste gelegd, omdat zij waarde hebben.' Zoo spreekt Mr. N.G. Pierson, op blz. 64 van zijn Leerboek, eerste deel, en Mr. Treub citeert zijn uitspraak als het kort begrip van de hierbij betrokken waarheid.[1)] - Ziehier inderdaad een met klassieke correctheid geformuleerde burgermans-opvatting. De waarde is een natuurlijke eigenschap van de dingen, die zij al bezitten nog voor er arbeid aan besteed is en welke het de moeite waard maakt om ze te gaan bewerken. - Maar welke 'waarde' hier bedoeld wordt, is niet moeilijk te raden. De waarde namelijk die 'de dingen' hebben voor een koopman, als goederen waarmeê hij wat verdienen kan. De wol op den rug van de schapen, de erts in de mijnen, de visschen in de zee, de vruchten aan de boomen, het zijn alle reeds 'dingen van waarde' - voor hém. De omstandigheid dat er arbeid aan besteed moet worden om ze te maken tot *waren*, is een onbelangrijke bijzonderheid - voor hém. Op deze maatschappelijke verrichting is zijn aandacht niet gevestigd; komt er een baal koffie of een lading spoorstaven in zijn pakhuis, dan kan het hem ontzaggelijk weinig schelen wat er aan gedaan is, hij berekent alleen de winst die hij uit den omzet maken kan: zelfs als de rails gelapt zijn of de koffie vervalscht is, wanneer hij ze voordeelig kwijt kan raken, hebben ze hunne waarde - voor hém.

Ongelukkig voor de kruideniers-economie is deze taxatie van de wereldsche zaken tegen een nauwkeuriger onderzoek

1) De Radicalen tegenover de Sociaal-Democratische Partij etc.; Amsterdam, 1891. Blz. 17.

niet bestand. Wij stellen hier de klaarblijkelijke uitkomsten tegenover de leer, die de waarde-theorie bestudeert in de markt-berichten.

Dat de waarde een verhouding is van de menschen en niet een geheimzinnige, onnaspeurlijke qualiteit van de dingen, toont ons de eerste blik op de geschiedenis van de productie, - een blik evenwel dien de burger-economen nog moeten nemen, om van hun miserabelen waan te worden verlost dat het tegenwoordige tijdvak zoo oud is als de wereld. - Eenig technisch onderscheid verwaarloozende, is een brood dat gebakken wordt in een Veluwsch boerenhuishouden, geen andersoortig voorwerp als een brood afkomstig uit een van de groote Amsterdamsche fabrieken. Het eerste brood heeft geen waarde, het andere wel. Hier wordt het geval ondersteld van een afgelegen woonplaats van het boerengezin, waarvan de leden nauwelijks weten dat ergens ter wereld in brood gehandeld wordt. Zoo zullen zij als iemand hun kwam te vragen, Mr. N.G. Pierson of Jan Stoffel b.v., naar de waarde van hun brood, antwoorden met inlichtingen over de voedzaamheid, de verteerbaarheid - over de gebruikswaarde. - De depot-houder van de Céres of Wed. de Jonge, daarentegen, weet van de gebruikswaarde van zijn brood zooveel als een blinde van kleuren, hij weet alleen van het getal dat hij verkoopt en van de prijs waarvoor, dat is zijn levensvraag. Zelfs dit andere verschijnsel van de warenproductie: de stelselmatige verslechtering van het noodzakelijkste voedsel, de verdringing van het grovere zemelbrood door het min-krachtige, maar fraaier uitziende en dus als handelsartikel gewilder wittebrood, ook dit is voor hem een quaestie enkel van provisie. Het brood wordt in de fabriek gemaakt en in zijn depot opgeslagen - omdat het waarde heeft. Hij denkt er over als de Heer Pierson, maar hij geeft zich de moeite niet om zijn zienswijze als ‘wetenschap’ aan te smeren. Het zou trouwens niet kleven, *zijn* wetenschap, omdat het maar brood is dat hij verkoopt en geen bankbiljetten. De wereld van de waren-productie die aan ‘de dingen’ een almachtig en mysterieus geheel van eigenschap-

pen verleent, heeft aan de bankbiljetten het vermogen geschonken, van hunne vervaardigers te doen doorgaan voor zoo zuiver als het goud en zoo schitterend als het zilver waartegen ze ieder oogenblik van den dag kunnen worden geruild. - De socialistische wetenschap intusschen, die voor zich een eind heeft gemaakt aan de verwarring tusschen menschen en dingen - en daarom in hare politiek de vereering van het fraaie zilver en goud niet overdraagt op de menschen die het bezitten - de socialistische wetenschap vergelijkt de twee brooden en komt tot dit resultaat: als brooden zijn ze aan elkaar gelijk (dit willen wij voor de redeneering aannemen), dat het eene geen waarde bezit en het andere wel, bewijst twee waarheden: ten eerste, dat het fabrieksbrood *niet* wordt gemaakt voor de verkoop *omdat* het waarde heeft; ten tweede dat dit waarde-zijn slechts in schijn bij de brooden ligt, welke van elkaar haast niet te onderscheiden zijn, maar in werkelijkheid bij de omstandigheden van de personen, die het eene brood bakken om het te eten, en het andere om het voor geld van de hand te doen. Niet als maker van brood brengt iemand waarde voort, maar als bakker van beroep. Wanneer wij dus het wezen van de waarde willen bestudeeren, moeten wij niet naar de brooden kijken, hoe goed zij er ook mogen uitzien, maar naar de bakkers, al is dit somtijds niet zoo smakelijk. In welke omstandigheden werkt nu de bakker? Hij werkt voor den ruil. Hij brengt dus waarde voort, al arbeidende voor den ruil. Het waarde-zijn van de brooden blijkt dus eerst in den ruil, de ruil-waarde is dus de eenige verschijningsvorm van de waarde. - Maar de bakker werkt niet voor een toevalligen ruil. Hij behoeft niet te wachten tot hij dorst krijgt en in dien toestand iemand tegen het lijf loopt die een flesch bier te missen heeft, en juist trek voelt naar een stukje eten. Als dat zoo ware, dan zou in den ruilhandel die zou plaats grijpen, geen waarde-karakter van het bier en het brood blijken. Want dan zou het immers kunnen zijn, dat de geleschte dorst gelijk stond met den bevredigden honger. Dan zou een zekere gelijkheid van de ge-

bruiks-waarde aan den dag komen, zooals in de boerenfamilie een brood gegeven zou worden aan een reizend ketellapper die eenig keukengereedschap had hersteld. - Neen, de bakker werkt voor den volledig ontwikkelden ruil, voor den handel. De handel is daarom de volledig ontwikkelde ruil, omdat in dit stadium de ruil niet maar toevallig is of enkel bij wijze van uitzondering voorvalt, zooals in de eerste periode van de beschaving en bij een arbeid die nog zoo weinig is verdeeld dat de aanleiding om te ruilen gering is, zoo schaarsch van opbrengst dat er haast niets te ruilen overblijft. Geeft men acht op wat er in dit eerste tijdvak gebeurt, dan ziet men in dezen primitieven en directen ruil alleen de gebruikswaarde van de goederen de aandacht trekken. Het overschot van een voordeelige vischvangst of een grootere hoeveelheid in het wild groeiend gevonden vruchten dan meegevoerd kunnen worden, wordt overgedaan aan anderen die ongelukkig hebben gevischt of bij geen vruchtboomen zijn aangeland. Een andere *waarde* komt hier niet te voorschijn, doen de omstandigheden van overvloed en gebrek zich niet voor, dan ziet niemand naar de overtollige voorwerpen om, ze blijven onaangeroerd liggen om te bederven. - Anders wordt het, zoodra de verbeterde productie-middelen, met de verkeerswegen en de instrumenten van vervoer, én een grootere verdeeling van den arbeid én een ruimere opbrengst hebben mogelijk gemaakt. Dan wordt reeds eenigszins regelmatig geruild. En met deze wijziging in de omstandigheden van de menschen, gaat gepaard een althans schijnbare verandering in het karakter van de dingen. Een schijnbare verandering, want, indien men de technische ommekeer hier buiten rekening laat, kan men het een brood, een visch, een kleedingstuk niet aanzien of het bestemd is voor den ruil dan wel voor eigen consumtie, of het goed wordt geproduceerd voor een regelmatigen dan wel voor een toevalligen ruil. Wat men kan zeggen dat werkelijk verandert, is het economische karakter van de voorwerpen, indien men maar altijd in het oog houdt dat deze zegswijze de aanduiding is van het zichtbare

voor het onzichtbare; - de aanduiding van hetgeen men ziet dat met de díngen gebeurt, voor de wijziging in de verhouding van de ménschen volgens een achter hun rug plaatsgrijpend proces. En waarin bestaat deze verandering bij de goederen? Hierin, dat een voorwerp direct ruilbaar is voor vele andere soorten van voorwerpen. Nu is er niet meer sprake van een partijtje visch dat morgen verrot is, wanneer het vandaag geen liefhebbers vindt, of van een stapel vruchten die voor de vogels blijven als niet spoedig iemand in de buurt komt die lang vruchteloos heeft gezworven. Wat de precieze gebruikswaarde is, wordt onverschillig. Gebruikswaarde moeten de dingen hebben, dat spreekt van zelf, anders geeft niemand er iets voor. Maar de soort van de gebruikswaarde komt er niet meer op aan. De arbeids-produkten komen bij den ruil niet meer in aanmerking als ‘gebruiks-waarden’: de gewijzigde maatschappelijke toestanden zijn oorzaak dat een artikel voor vele andere soorten van artikelen ruilbaar is geworden. Welke de sociale wijzigingen zijn, behoeft hier niet nader te worden vermeld, bedoeld wordt het economische evolutie-proces. - De arbeids-produkten ontleenen dus hunne ruilbaarheid uitsluitend aan de omstandigheid dat zij arbeids-produkten zijn. Produkten namelijk van onverschillig welken arbeid, mits de arbeid nuttig zij, en b.v. niet besteed is aan het vullen van een schuit met grachtwater, met het aanvoeren van welk voorbeeld Mr. Treub in zijn genoemde brochure bewezen heeft het economische a.b.c. nog te moeten leeren. De gebruikswaarde is een eigenschap van de goederen, waarvan in het tijdvak dat hier bedoeld wordt en dat het tijdvak van den volledig ontwikkelden ruil nog niet is, geheel en al wordt afgezien. In de eerste periode zou de ‘gebruiks-waarde’ kleeding alleen geruild worden door iemand die zelf zoo ruim van kleeding voorzien was als hij maar wenschte; wat hij bereid zou zijn te ruilen, moest een toevallige overkompleetheid wezen. Nu echter, in het volgend stadium, behoeft dit niet alleen niet, maar zal het slechts zelden het geval zijn. Het zal daarentegen veelal gebeuren dat de gebruiks-

waarde van de waren voor hun bezitter gelijk nul is, wat in den tegenwoordigen tijd de regel moet heeten. - De goederen, dus, zijn ruilbaar *als* arbeidsprodukten, als voortbrengselen van algemeen maatschappelijken arbeid. Maar wat beteekent deze ruilbaarheid, wanneer van de gebruikswaarde afgezien is? Niet meer wat die vroegere, toevallige ruilbaarheid beduidde, die te kennen gaf, of waaruit althans op te maken viel, dat de een zoo veel dorst had als de ander honger, dat de gebruikswaarde van de geruilde zaken ong eveer gelijk was. Evenwel, iets gelijks moeten zij hebben, de waren, die immers door het feit-zelf van den ruil, met elkaar vergeleken, aan elkaar gelijk gesteld worden. *Dit gemeenschappelijke element, deze gelijkheid, moet dus zijn de algemeen-maatschappelijke arbeid die bij wijze van spreken in hen is opgehoopt, die aan de waren is besteed*. Zij zouden niet aan elkaar gelijk gesteld kunnen worden, wanneer zij niet een gemeenschappelijk element bezaten waartoe zij te reduceeren waren. De goederen worden bij het ruilen geschat naar de hoeveelheid welke zij van dit element bezitten, dus naar de hoeveelheid besteedden arbeid. Wanneer men zegt een tent is gelijk aan, of zooals men gewoonlijk zegt, heeft de waarde van een koe, of van een schuit, of van honderd vaten melk, of van tien speren, - dan bedoelt men dat van de gemeenschappelijke substantie die deze waren bezitten, de genoemde hoeveelheden een even groote quantiteit bevatten. Men bedoelt dus twee dingen: ten eerste, dat in alle deze waren een gemeenschappelijke substantie is opgehoopt, en ten tweede dat in de genoemde hoeveelheden, de verhoudingen hunner ruilbaarheid, een gelijke quantiteit daarvan aanwezig is. - De verandering in het economisch karakter van de goederen, nadat zij zijn overgegaan in arbeids-produkten die algemeen onder elkander ruilbaar zijn geworden, is, derhalve, dat zij waarde hebben gekregen. Van deze waarde-eigenschap is verder te zeggen dat zij blijkt bij het ruilen, en dat de hoegrootheid van de waarde bepaald wordt door de mate van algemeen-maatschappelijken arbeid die voor de vervaardiging van de waren noodig is.

Beschouwen wij nu nog de wijziging in de verhouding van de menschen welke achter dezen ommekeer in de dingen verscholen is. - In den eersten tijd staan zij tegenover of naast elkaar als voortbrengers van ‘gebruiks-waarden’. De arbeid is direct-maatschappelijk, er wordt voor de gemeenschap gewerkt, het begin van elke samenleving heeft een kommunistischen vorm gehad. Deze positie van de menschen bespeurt men, als in een spiegel, in de verhouding van de dingen. Zij zijn niet ruilbaar, de dingen, ze hebben geen waarde. Zij worden volgens eenig stelsel van verdeeling aan de leden van den stam, of van de oudvaderlijke familie uitgereikt, voor zoover het gebruik er van persoonlijk is, kleedingstukken enz., of gezamentlijk verteerd, levensmiddelen enz. De natuurlijke vormen van den arbeid, die verschillende ‘gebruiks-waarden’ produceert, het jagen, visschen, het hoeden van vee, het maken van kleedingstukken, zijn tevens zijne algemeen-maatschappelijke vorm. Dit zelfde is het kenmerk van de productie in de middeleeuwen. De arbeidsprodukten worden hoofdzakelijk als gedwongen heffingen voortgebracht; de natuurlijke vormen van den arbeid zijn niet te onderscheiden van zijn algemeen-maatschappelijken vorm, wijl en voor zoover de artikelen in natura aan de landheeren, de kloosters enz. geleverd worden, en dit stelsel de grondslag is van de feudale maatschappij. - Voor zoover toen reeds voor den ruil werd geproduceerd en naarmate later deze indirecte vorm den ouderen directen vorm kwam vervangen, en daardoor, bij de dingen, een splitsing ontstond tusschen hun wezen als gebruiks-waarde en hun wezen als dragers van waarde, vertoonde zich, bij de menschen, een onderscheid in hun werk als nuttige zaken, ‘gebruiks-waarden’ leverende inspanning en als waarde voortbrengenden, waren produceerenden arbeid. Een tent (om artikelen te noemen uit de allereerste periode van de waren-productie, het tijdvak dat bedoeld wordt in de hier voorgaande ontleding van den nog niet volkomen ontwikkelden waardevorm, waarin het algemeene equivalent, het geld, nog niet aanwezig is), een tent,

die ruilbaar is tegen tien speren, twee schapen enz., representeert twee soorten van arbeid: die van den tentmaker en die van den waren-leverancier. Zijn laatste hoedanigheid laat de andere in den schaduw, en treedt zelve verder op den voorgrond naarmate zijn produkt tegen meer soorten van voorwerpen ruilbaar, te weten, aan meer soorten van voorwerpen gelijk gesteld wordt. In de gelijkheid van de waren wordt zichtbaar gemaakt, de gelijkheid van de toch naar hunne natuurlijke vormen zeer verscheiden soorten van arbeid, welke de waren voortbrengt. Het waarde-karakter van de waren is dus voor ons het teeken, dat wij leven in een maatschappij, welke op den ruil berust, dien vrije en van elkaar onafhankelijke waren bezitters met elkaar drijven. Er wordt - dat lezen al wie hebben geleerd te lezen den stommen waren op het voorhoofd - in deze maatschappij niet of niet dan bij uitzondering direct geproduceerd, slechts langs een omweg wordt in onze duizendvoudige behoefte voorzien; en op dat wat zij gemeen hebben, wat hen onderling meetbaar maakt, op den van zijne bijzondere nuttigheid ontdanen arbeid, worden de arbeids-produkten herleid en gaan vervolgens van de eene hand in de andere. In de oud-kommunistische, in de middeleeuwsche en in de toekomstig-socialistische samenleving, waarin de goederen geen waarde hebben gehad of zullen hebben, bestond noch zal bestaan een waarde-voortbrengende arbeid. De arbeid is vroeger geweest en zal weer worden direct-maatschappelijk, de herleiding van de arbeids-produkten tot hunne waarde was en wordt overbodig; zij komen enkel als gebruiksvoorwerpen in het leven en blijven in die bescheiden rol tot zij als zoodanig hunne eerlijke bestemming hebben vervuld; zoo was het eertijds, zoo zal het weer geschieden. In den burgerlijken tijd spoken de produkten als waren in de stoffelijke wereld, als uiterst-mystieke schepselen in de breinen. In de hoofden van de ‘economen’ wordt niet minder met de waren gesold dan in den handel. - Zooals van despoten wordt verhaald dat zij strenge straffen stellen op het spreken van ziekte en dood, die aan hunne almacht een zeker en

mogelijk spoedig einde zal maken, zoo vreezen de van hare misbruiken lekker levende bourgeois, te hooren van het tijdelijke der kapitalistische orde. Dit is wel het geheim van eene halstarrigheid om de verschijnselen van dezen staat van zaken, te verklaren voor de eeuwige en onveranderbaaringeschapen trekken van dingen en van menschen. En deze hardnekkigheid, gevoegd bij een dwingende eeredienst van het *hoeveel*, verklaart deze tweevoudige dwaasheid van de burgerlijke economie: de waarde te beschouwen als een eigenschap, zoo onvervreemdbaar van de dingen als misschien hunne zwaarte of dichtheid; én, te miskennen wat de eerste rekenles aan ieder schoolkind zegt, dat elke quantitatieve gelijkheid een qualitatieve gelijkheid onderstelt: - immers de reden dat twee appelen en drie peren geen vijf appelen of vijf peren maar vijf vruchten zijn; zoo goed als het de reden is, dat indien twee appelen vier centen kosten, én de cent én de appel iets gemeen moeten bezitten wat hen vergelijkbaar maakt. Dit iets is de arbeid dien zij vertegenwoordigen, alleen als arbeids-produkten zijn zij vergelijkbaar; als een stukje koper en als eetwaar zijn ze zoo weinig te vergelijken als appelen en peren bij elkander geteld kunnen worden, - wat men vergeten schijnt, wanneer men de jaren heeft om in de ‘economie’ examens af te nemen of te doorstaan....

Wij willen, om dit onderwerp af te handelen, terug keeren naar het voorbeeld van de beide uit- en inwendig aan elkaar gelijke brooden, waarvan het een geen waarde bezat en het andere wel; welk laatste brood, derhalve, kon het den mond opendoen en spreken, van zijn vervaardiger zeggen zou: in mij is, behalve het zweet van den afgebeulden bakker, zijn speciale bakkers-inspanning en bakkers-bekwaamheid, waaraan mijn eetbaar- en voedzaamheid zijn toe te schrijven, - aanwezig een goede hoeveelheid algemeenmaatschappelijken arbeid, welk element van mijn samenstelling mij ruilbaar maakt tegen, mij gelijk doet zijn aan, alle andere produkten van arbeid. - Zoo zou het fabrieksbrood spreken, wijzer dan menig staathuishoudkundige, die

er zijn maal meê doet. - Dit voorbeeld brengt ons in het hier nog slechts aangeduide stadium van den volledig ontwikkelden ruil, van den handel, het uiterste tijdvak van de warenproductie. Het waarde-karakter van de arbeidsprodukten is thans wezenlijk niet anders dan in de vorige periode, alleen is het nog minder miskenbaar. Immers en zooals reeds is gezegd, hoe meer de ruil zich uitbreidt, hoe duidelijker datgene wat den ruil mogelijk maakt, wat de ruilbaarheid constitueert, voor den dag komt.

Zoolang nog de ruil een verkeer van goederen in natuurlijken staat is, zoolang de waarde geen anderen, verder ontwikkelden vorm aanneemt, dan kenbaar is in de omstandigheid dat een koe gelijk is aan twee schapen, of tien huiden of een tent; zoolang is een nauwkeurig onderzoek noodig om het element van deze veelvuldige gelijkheid op te sporen. De oppervlakkige studie van het waarde-verschijnsel zou zich tevreden kunnen stellen met in ieder geval een zekere gelijkheid van gebruiks-waarde aan te nemen. - Maar in de latere, in onze periode, wanneer niet meer deze schijnbare gelijkstelling van de gebruiks-waarde der goederen dagelijks voorkomt, zelfs bijna nooit meer uitdrukkelijk geschiedt, maar nu *alle* waren aan één waar worden gelijkgesteld, of hunne waarde in de hoeveelheid van één andere waar uitdrukken, nu, zou men meenen, is het onmogelijk geworden in de voor de hand liggende waarheid zoo mis te tasten als de burgerlijke auteurs voortdurend doen. Immers, nu het goud in de waren-wereld met de uitsluitende funktie van het belichamen van de waarde van alle andere waren is belast geworden, en als zoodanig den naam van *geld* heeft gekregen, en dus de gelijkheid in laatste instantie van alle goederen aan een zekere hoeveelheid van de goudwaar, tot de waarheden behoort die wij zoo spoedig ontdekken als in onze kinderlijke ziel de begeerte naar een of ander goed voelbaar wordt, - nu is in ieders handen de munt, die door het feit-zelf van zijne onmiddelijke ruilbaarheid voor *alle* goederen, in de ideeën-wereld de taak vervult van het waarde-karakter van de waren ons dagelijks in de

ooren te schreeuwen. - Dat nochthans de burgerlijke dwaling eerst met de burgerlijke orde van dingen uitgeroeid zal worden, daarvan kan een nadere beschouwing van deze dwaling, welke tevens naar het artikel van den Heer Stoffel terugvoert, afdoende overtuigen.

In deze twee stellingen is hierboven de waarde-theorie van Marx geformuleerd: de waarde van de waren maakt hen onderling ruilbaar: de hoegrootheid van de waarde, de verhouding waarin zij ruilbaar zijn, wordt bepaald door de hoeveelheid van den aan de waren besteedden arbeid. Daar wij hier te doen hebben niet met de arbeidsoorten welke verschillende ‘gebruikswaarden’ produceeren, maar met algemeen-maatschappelijken arbeid, van zijne bijzondere nuttigheid ontdaan, wordt onder de hoeveelheid besteedden arbeid niet verstaan de mate van inspanning, die aan elk exemplaar van een warensoort in bijzondere omstandigheden is ten koste gelegd, maar de quantiteit van werk die elke waar vordert in normale gevallen, in een gegeven maatschappelijken toestand.

De Heer Stoffel begaat op de derde bladzijde van zijn artikel al de fouten die hier als de verkeerdheden van de burgerlijke economie zijn aangestipt, en welke, in het licht van de hier ontwikkelde theorie, nu, naar ik hoop, hem zelf duidelijk zullen geworden zijn.

Ten eerste dan blijkt uit zijn gezegde, dat ‘het werk van een Rembrandt, een Stephenson, een Arkwright, een Pasteur of een Moleschott natuurlijk honderd en duizend maal meer waard (is) dan dat van een opperman’, dat hij, die van Marx niets begrijpt, het groote beginsel van Marx miskent, dat niet over arbeidsprodukten in het algemeen, maar van *waren* spreekt. In zooverre de genoemde personen waren hebben geproduceerd of produceeren, geldt van hun ‘werk’ hetzelfde als van het ‘werk’ van een opperman: de waarde er van wordt gemeten door den besteedden tijd [immers de hoeveelheid arbeid is de arbeidstijd]. In zoo verre zij geen waren hebben geproduceerd, is de waardeering van hunne arbeidsprodukten geen onderwerp van economische beschouwing.

En als waren zijn bijvoorbeeld zeer uitmuntende instrumenten, het werk van genieën, daarom zooveel meer waard dan andere, minder goede, omdat zij een zeer grooten *gemiddelden* arbeidsduur vereischen, veel grooter dan inderdaad de arbeidstijd is die hunne geniale vervaardigers hebben besteed. Indien ik er in slaag in één dag een voorwerp te maken waarover men in het algemeen drie dagen pleegt te werken, dan heeft mijn voorwerp een waarde als of er ook door mij drie dagen voor gebruikt was. Een gemiddelde fabriek levert per dag één lokomotief, die aan de gewone eischen voldoet; nu sticht men een fabriek enkel door hoogst-bekwame arbeiders gedreven, welke ook één lokomotief per dag fabriceert, maar een veel betere machine. Waarom zal de laatste lokomotief meer waard zijn dan de eerste? Omdat de waarde van normale lokomotieven bepaald wordt door den tijdsduur in gemiddelde omstandigheden vereischt; de gemiddelde werklieden zouden, om de betere lokomotief te maken, niet één, maar mogelijk wel twee dagen noodig hebben. En wanneer nu een nieuwe toepassing, de uitvinding van een buitengewoon talent, de waarde van het werktuig tienvoudig komt verhoogen? - Dan blijft dezelfde verklaring van kracht. De samengestelde hersenwerking van den uitvinder wordt steeds op algemeen-maatschappelijken, gemiddeld-noodigen arbeid gereduceerd. Een ander procédé kent de economie eenmaal niet. De uitvindingen etc. kunnen nog een historische, een sociale beteekenis hebben, in economischen zin is ook deze en de meest samengestelde arbeid niets dan een groote hoeveelheid enkelvoudige arbeid. Met de vermelding van deze sociale of historische beteekenis houdt de economie zich niet op, zij doet allerminst de ijdele poging om zuiver geestelijke verschijnselen met een stoffelijken maatstaf te tax eeren. Als de Heer Stoffel hier de voortbrengselen van kunstenaars en geleerden citeert, brengt hij overwegingen te pas die in een economische verhandeling niet op hunne plaats zijn. Zijn begrip van *waarde* in dezen volzin wordt door de economie niet gediscussieerd. Hij kon ongeveer

met hetzelfde recht vragen naar de waarde van het geweten van een rechter, de stem van een kiezer, de opinie van een volksvertegenwoordiger, al welke dingen in onzen tijd van koop en verkoop zoo marchandabel zijn geworden als een broodje bij den bakker, hunne schamele gebruiks-waarde latende voor wat zij is of niet mocht wezen; - en het antwoord zou om deze reden dubbel moeilijk zijn wijl hunne omzet vaak plaats grijpt zonder dat de verkooper weet dat hij iets van de hand doet, of de kooper dat hem iets wordt geleverd.

- 'Zij kan, zegt de Heer Stoffel verder van de waarde, alleen bepaald worden door vraag en aanbod op een markt, waar vrije menschen - dat zijn menschen die beschikken over de productiemiddelen - als koopers en verkoopers optreden.' Hier is de tweede groote vergissing van de vulgaire staathuishoudkunde, die de vaagheden van de dagelijksche conversatie, van de conversatie nog wel van winkeliers, in de wetenschap meent te mogen gebruiken. - Want gesteld al dat de waarde-grootte door den ruil werd bepaald - terwijl juist de waarde-grootte bepaalt in welke verhouding de waren ruilbaar zijn - dan zou nog de vraag naar het wezen van het waarde-karakter onbëantwoord blijven. Appelen en peren moeten tot hunne algemeene eigenschap van vruchten worden herleid, wil men ze kunnen optellen. Maar de aandacht van de menschen wordt dermate door het quantitatieve aspekt van de ruilverhouding in beslag genomen, dat de qualitatieve zijde buiten beschouwing blijft. - Wenden wij ons nu tot deze fameuze vraag-en-aanbod leer, die de burger breinen verbijstert.

Het goud is in onzen tijd geworden het algemeene equivalent van de waren. Alle waren drukken in eene hoeveelheid goud hunne waarde uit, de naam van bepaalde hoeveelheden goud is *het geld*, en de hoeveelheden geld waarin de waren hunne waarde bij het ruilen uitdrukken, is *de prijs*. De algemeene opinie is nu dat de prijs, de geld-naam dus van de waren-waarde, geregeld wordt door de verhouding tusschen vraag en aanbod, in verband met de bruikbaarheid.

Wij kunnen nu de quaestie van de deugdelijkheid laten rusten en ons alleen met het overige bezighouden.

Wanneer wij nu zeggen: de prijs is de geldnaam van de waarde, dan bedoelen wij dat de hoeveelheid geld die voor een waar betaald wordt, inderdaad gelijk is aan de waarde van de waar. Wij weten evenwel al te goed, dat in zeer vele gevallen de betaalde prijs *niet* overeenkomt met de waarde. Wanneer wij de platte zienswijze van de bourgeoisie waren toegedaan, die de waarde beschouwt als een eigenschap van ‘de dingen’, dan zou dit verschijnsel ons in verlegenheid brengen. Dan zouden wij verwonderd vragen hoe het kwam, dat een ‘ding’, 't welk zijn waarde zichtbaar draagt, ongeveer als zijn kleur, of op andere wijze zinnelijk waarneembaar, als zijn gewicht, zoo onbeschaamd kon wezen om boven, of zoo onnoozel om onder zijn prijs te gaan, toch ook een eigenschap van het ding en er gewoonlijk in cijfers op te lezen. - Maar wij die de waarde begrijpen als in het geheel niet eigen aan de waren, en slechts de schijn van wat werkelijk is bij de bezitters van de waar, wij begrijpen ook dat de omstandigheden waarin de bezitters verkeeren, hen niet altijd veroorloven boven, hen soms noodzaken onder de waarde-grootte te verkoopen. De waarde van een pond rijst gesteld op 15 centen, wil zeggen dat de hoeveelheid arbeid gemiddeld aan de productie van een pond rijst besteed, gelijk is aan den arbeid om 15 koperen centen te vervaardigen. Zijn de bezitters van het pond rijst en van de centen nu in de positie die door Stoffel zeer wel als vrijheid gekarakteriseerd is, dan zullen zij, wanneer de prijs van drie stuivers bedongen is, de waar voor haar volle waarde-grootte verkocht hebben. Maar er zijn een menigte omstandigheden te bedenken, die veroorzaken dat de prijs van de waarde-grootte aanmerkelijk verschilt. Ook de prijs is in laatste instantie de aanduiding van een persoonlijke, niet van een zakelijke verhouding. De prijs, die qualitatief nimmer, maar quantitatief schier altoos van de waarde-grootte afwijkt, geeft te kennen in welke relatie de warenbezitters als koopers en verkoopers tegenover elkander

staan. De verkoopers kunnen gedwongen worden de prijs ver onder de waarde-grootte te laten vallen. - De keus die de straatrover laat tusschen de beurs of het leven is een geval van fyzieken dwang, een uitgestrooid bericht van oorlogsgevaar of de verwachting van een overvloedigen oogst, een ander voorbeeld van dwang die de houders van waren noopt de prijs aanzienlijk te verlagen. Maar altijd is de beweging van de prijs van de waren een teeken, dat in de positie van hunnen bezitter een verandering is gekomen. De gevallen overigens zijn eindeloos, dat de prijs afwijkt van de waarde-grootte, waarde-grootte en prijs te verwarren is een typische koopmans-vergissing, die men niet zonder weerzin in de economische literatuur terugvindt. En het is een ander kenmerk van hare ondeugdelijkheid, dat zij de wijzigingen in de prijs van de waren aan de verhouding van vraag en aanbod toeschrijft. Ware dit zoo, dan zou de kans om voor zijne waren een zekere hoeveelheid andere waar te ontvangen, tenminste eenigermate redelijk genoemd kunnen worden. Het is evenwel een ongeoorloofde verfraaiing van de werkelijkheid, deze burgerlijke fictie. Er zijn tal van andere omstandigheden in dit stadium van onze kapitalistische samenleving die de prijs bepalen. Welke zou wel de markt-waarde zijn van de artikelen die in handen van een monopolie zijn geraakt? - Het bestaan van vraag-en-aanbod wordt hier niet ontkend, deze verhouding héeft eenigen invloed op de prijs, maar geenszins zoo of in die mate, als door de vleiende ideologen van de burgerpers wordt voorgesteld. De waarheid is, dat geen warenbezitter die verhouding *weet*, hoogstens kan invloed worden toegekend aan de meening, welke omtrent die verhouding ingang vindt. - De prijs is de grootste hoeveelheid geld die elk waren-bezitter voor zijn artikelen tracht te maken. Hij weet dit zelf niet; de wisselingen in zijn positie die hem veroorloven hooge of dwingen lage prijzen te stellen, doen zich aan hem voor als veranderingen van de waren, die hem beheerschen. Deze kortzichtigheid is in den warenbezitter te vergeven, niet in een school van auteurs, welke

zich op hare wetenschappelijkheid laat voorstaan. En hoe overigens deze wisselingen uitvallen, hoe groot de klove zij tusschen de werkelijke waarde-grootte en de prijs, steeds blijft de prijs de geldnaam van de waarde-grootte en derhalve eene waarde-grootte representeeren, ook dan, wanneer, zooals bijna altijd gebeurt, de voorstelling fictief is. Het is van den prijsvorm geen gebrek, dat hij van de waarde-grootte afwijkt, het is een noodzakelijke eigenschap van den prijsvorm in de maatschappij, zooals zij thans is ingericht. Wanneer ik van iemands onkunde gebruik maak en hem tien gulden afneem voor een kistje sigaren, dat maar drie gulden waard is, dan verschilt de prijs slechts qualitatief van de waarde-grootte: ik doe het namelijk voorkomen alsof inderdaad de waren-waarde van 10 gulden en van de sigaren gelijk is; het is een deugd van den prijsvorm, dat hij door zijne exorbitante hoogte de waarheid aan het licht brengt, waar menschen die pogen te bedekken. - Van deze laatste overwegingen is de slotsom, dat wij, na de verwarring van waarde-grootte en prijs te hebben hersteld, gaarne aan de penvoerders van de bourgeoisie toestemmen, dat de *prijs* van een waar slechts bij uitzondering door hare werkelijke waarde-grootte wordt gedekt. Wij verwerpen echter hunne klakkelooze en schoon-schijnende verzekering, dat de prijs door de verhouding van vraag en aanbod zou worden bepaald. En het behoort - zouden wij er willen bijvoegen - nauwelijks tot het gebied van de economie, naar alle elementen van de prijs een onderzoek in te stellen. Het grootboek en het journaal, het kasboek en de rekening-courant, dat is de ware literatuur van de prijs-quaestie. Geen schrijver zoo geleerd, of de eenvoudigste winkelier zou hem kunnen verbeteren en hem geheimen toevertrouwen waarvan hij niet had gedroomd. De ontvouwing van die mysteriëen kan een agitatorisch belang hebben, maar nauwelijks van wetenschappelijke beteekenis zijn.

Er blijven, in verband met het laatste onderwerp, eenige gevallen te bespreken, die schijnbaar de burgerlijke beschouwing van de waarde-thëorie bevestigen. De innerlijke ge-

neigdheid van den handelstand om de dingen van hun wereldje te proclameeren tot de grondleggende economische waarheden, wordt versterkt door de uiterlijke overeenkomst tusschen sommige bewegingen van vraag en aanbod en sommige wisselingen niet enkel van de prijs maar ook van de waarde-grootte.

Wanneer een werktuig wordt uitgevonden, waardoor de fabrieken van spijkers hunne productie kunnen verdubbelen, zal een dubbele voorraad spijkers aan de markt komen en zal de prijs, mogen wij aannemen, van de spijkers dalen tot op de helft. In dit geval heeft de ingevoerde machine den gemiddeld-noodigen arbeidstijd op de helft teruggebracht, en is dus de beweging van de prijs ook quantitief gelijk aan de beweging van de waarde-grootte. Maar dit is de regel niet, zooals men u gaarne wijsmaakt. Want indien nu de spijker-fabriekanten een rijksdaalder geven aan den werkman die op het betere procédé attent heeft gemaakt, en zij vormen een combinatie om den voorraad niet noemenswaard te vergrooten, maar ontslaan de helft van hun personeel, zoodat de vroegere hoeveelheid, dank zij de voordeeliger methode, nog maar de helft arbeid kost van vroeger, dan is de waarde-grootte van de spijkers verminderd zonder dat het aanbod is toegenomen of de geldnaam van de waarde-grootte, de prijs, is gedaald. Terwijl zelfs mogelijk is, dat van lieverlede de productie weer tot hare vorige hoogte wordt opgevoerd en de prijs gehandhaafd blijft; in dit geval is enkel de waarde-grootte afgenomen. Dit alles heeft niets onbegrijpelijks, het is de praktijk van elken dag, het streven van iederen ondernemer; - wonderlijk is alleen, hoe men in het aangezicht van zulke feiten de vraag-en-aanbod klets-praat kan blijven debiteeren.[1)]

Wanneer men paarlen vischt, en de schelpdieren die ze

1) Om den Heer J. Stoffel geen onrecht te doen, merk ik hier op dat hoewel ook hij waarde, waarde-grootte en prijs door elkaar stooft, zijne omschrijving van vrije menschen te kennen geeft dat hij voor toestanden als de hier vermeldde, niet blind is.

voortbrengen, zoo zeldzaam zijn en moeilijk te bemachtigen, dat elke parel een groote quantiteit arbeid vertegenwoordigt, dan heeft de parel natuurlijkerwijze een aanzienlijke waarde-grootte. En wanneer een visscher op den bodem van de zee dien hij betast, zou stuiten op uitgebreide velden van oesters, welke alle rijk aan paarlen waren, en de geheele industrie dientengevolge aanmerkelijk zou toenemen, zoodat de aanbod van paarlen enorm steeg, dan zou hunne waarde-grootte, misschien ook hun prijs, belangrijk vallen. Elke gevonden parel toch zou een kleinere hoeveelheid besteedden arbeid bevatten dan vroeger. Maar indien nu de vraag, bij voorbeeld onder invloed van de mode, weer zou verminderen, dan zou de prijs dalen en de waarde-grootte tevens. Immers: een gedeelte van den voorraad is dan overbodig, nutteloos geworden, en daarom bevat het geheel van den voorraad een grootere hoeveelheid arbeid dan noodig was om de verlangde waren te leveren. Voor den individueelen parelbezitter komt dit hierop neer, alsof hij langer dan noodig was aan zijn parel had gewerkt, anders, alsof hij meer paarlen in den zelfden tijd had kunnen visschen. Alleen dus in schijn bepaalt hier de vraag de waarde-grootte. Het feit dat de waarde-grootte thans afneemt, bewijst nogmaals dat de waarde-verhouding een relatie van personen is; aan de verdeeling van den maatschappelijken arbeid heeft in dit geval iets gehaperd: er is blijkbaar arbeid besteed, welke zich niet als een deel van het geheel van den gemeenschappelijken arbeid heeft kunnen gestand doen. En dit is wederom geen fout van den waardevorm, het is niet anders dan een van zijne noodzakelijke eigenschappen in een maatschappij, waar de verdeeling van den arbeid achter den rug van de producenten en zonder eenig overleg wordt voltrokken.

III.

Karl Marx heeft deze kritiek van de burgelijke waardeleer niet ondernomen om den nonsens te betoogen welken

de Heer Stoffel, die een monster is van lichtzinnig citeeren, aan hem meent te mogen onderschuiven. - ‘Marx, zegt hij, wil nu eenmaal bewijzen, dat alle menschen, die even langen tijd werken een gelijk aandeel moeten hebben in het gemeenschappelijke arbeidsproduct, enz.’ - Nu is het zeker niet vreemd dat de Heer Stoffel die de woorden van Marx niet begrijpt, zijne bedoelingen miskent. En alleen deze zinsnede zou genoeg wezen om den Heer Stoffel het recht van meêspreken te ontzeggen. Immers: deze gelijke verdeeling van het ‘gemeenschappelijk arbeidsproduct’ zou alleen in een socialistische samenleving, ik zeg niet uitvoerbaar, maar denkbaar zijn. Maar in een socialistische samenleving is van geen waarde-voortbrengenden arbeid sprake, er is enkel directe productie voor de gemeenschap. Alleen in een maatschappij waar de menschen als onafhankelijke waren-producenten tegenover elkaar staan, en hunne waren ruilen, vertoonen de arbeids-produkten het verschijnsel van *waarde*. Alleen in onze maatschappij wordt de waarde-grootte door den arbeidstijd bepaald, om de eenvoudige reden dat alleen onze maatschappij het waarde-karakter kent. Alleen van onze maatschappij zou men dus kunnen zeggen, dat zij die een zekeren tijd werken een gelijk aandeel van den opbrengst moeten hebben. Maar in onze maatschappij is weer geen sprake van een gemeenschappelijk arbeidsprodukt, zoodat de Heer Stoffel hier, nog wel namens Marx sprekende, voor de verdeeling in de socialistische samenleving een maatstaf aan de hand doet die alleen in eene kapitalistische bestaanbaar zou zijn. Wie in éen adem spreekt over waarde en over gemeenschappelijk arbeidsprodukt, geeft te kennen dat hij het wezen van de waarde niet beseft.

Neen, Marx heeft deze kritiek niet geschreven om eenig recht of onrecht te bewijzen. De economische malheden daargelaten, is nochthans de meening van Stoffel dat het werk van Marx de bedoeling heeft de billijkheid of de onbillijkheid van iets te betoogen, een grove miskenning van zijn hoogheid. De verdeeling in de kapitalistische maatschappij is zooals zij zijn moet, en in het socialisme zal de

verdeeling zijn zooals zij behoort te wezen. Daaraan is door geen beroep op onze ideeën het geringste te veranderen. Hoe zou dat ook kunnen? De orde die wij kennen is de strijd van klassen. De klasse die heerscht, geeft zooveel toe aan de andere klasse als de vrees haar afdwingt of het overleg in belang van de heerschappij wenschelijk doet schijnen. Wat wij door het gadeslaan van den ontwikkelingsgang aannemen als een noodzakelijke toekomst, bepaalt ons gevoel van recht. Maar in de werkelijkheid zal deze rechtsorde eerst kunnen treden, wanneer de strijd van de klassen is beslist. Wetenschappelijke beteekenis heeft daarom het betoog van eenig heerschend onrecht niet, het is gevolg en geen oorzaak. Voor de propaganda van een nieuw stelsel kan zulk betoog groote waarde hebben, en in zooverre het boek van Marx een strijdschrift is, heeft dit betoog een plaats gekregen. Maar de voornaamste bedoeling van Marx is de kennis van de oorzaken. Zijne analyze van de waarde is het eerste hoofdstuk van het onderzoek der kapitalistische productiewijze, de laatste periode van de waren-productie.

Boven alles onverdragelijk is eener regeerende klasse de gedachte, dat de tijd van haar noodzakelijk verval eenmaal zal aanbreken. De despoten, zeiden wij reeds, verbieden elke toespeling op de mogelijkheid van sterven. Dat al deze grootsche kategorieën van hare wetenschap, de *waarde*, het *kapitaal*, het *geld*, de *handel*, het *arbeidsloon*, de *rente*, de *Staat*, de *maatschappij* - namen zijn van verhoudingen tusschen *menschen*, welke verhoudingen in de *dingen* niet anders dan een zichtbare gestalte aannemen; maar geenszins eigenschappen voorstellen die in onafgebroken lengte van dagen den dingen als zoodanig zouden toebehooren, en welke verhoudingen buitendien aan voortdurende veranderingen, ja, volslagen ommekeer zijn blootgesteld, zoodat ze na verloop van tijd ook niet meer aan de dingen waarneembaar zullen zijn, gelijk ze vroeger niet door hen vertoond werden, - dit te erkennen, schijnt zoowel de materiëele vastheid als de moreele eerbiedwaardigheid van de burgerlijke instellingen ten zeerste te bedreigen. Vandaar de

afkeer van de studie van de revolutionnaire literatuur.[1)]

1) De tegenwoordige Radikalen zijn de opvolgers van de Kathedersocialisten die, in den fatsoenlijken zin des woords, tierden tusschen 1870 en 1880. *De Vragen des Tijds* was hun orgaan; het bevat vele lezenswaardige artikelen van Kerdijk, Goeman Borgesius, Van Marken, W. Heineken, Pekelharing, F. Domela Nieuwenhuis, Veegens, S. van Houten en anderen. - Op een of twee uitzonderingen na, hebben deze heeren slechts voor de leus oppositie gevoerd tegen de 'orthodoxe economie'. Zij misten de strengheid en de klaarheid van deze orthodoxie, waarvan Vissering en De Bruijn Kops de profeten waren, de jongere D'Aulnis de Bourouill de clown is. Het Eigenbelang zou, volgens de kathedersocialisten, ten onrechte door de ouderen als eenige drijfveer van 's menschen handelingen zijn aangemerkt; er moest ook op de motieven van naastenliefde, van gemeenschapszin en van rechtsgevoel worden gelet. Andere dan negatieve resultaten heeft deze 'leer' niet gehad, zij was de uiting van het jongere geslacht dat wel inzag hoe verkeerd zijne vaderen deden, maar zelf het betere niet kende, noch ernstig wilde. Toen al kon het goede dat uit de bourgeoisie voortkwam, alleen goed blijven door zich van de bourgeoisie los te maken. Op twee of een uitzondering na, werd de politieke eerzucht van de kathedersocialisten door een plaatsje in het liberale gelid meer dan bevredigd. Men heeft de behoefte niet gevoeld, noch den moed gehad, de dragers van de 'orthodoxe economie' anders dan met woorden te bestrijden. Een noemenswaardige invloed op de wetgeving heeft daarom het kathedersocialisme niet gehad. In hunne geschriften en in hunne daden is hetzelfde gebrek aan merg. Het is de oude theorie en de oude praktijk, in handen van menschen, die de bitterheid van de oude economische waarheden eenigszins socialistisch oversuikerden, zonder te begrijpen wat het Socialisme was en zonder de begeerte sociaal-democraat te worden. - In verband met het onderwerp van den tekst, citeer ik hier een korte kritiek van de verdedigde waarde-theorie door den Heer Borgesius, Vragen des Tijds, 1878, II, 242, noot.
Een groote factor, zegt ongeveer de niet-orthodoxe econoom, is buiten rekening gelaten, 'namelijk de nuttigheid, welke zeer variabel is en de ruilwaarde doet stijgen of dalen, ook al blijft de hoeveelheid arbeid geheel dezelfde.'
De arbeid *die waarde voortbrengt*, produceert van zelf ook 'nuttigheid'. Wordt veel arbeid besteed dan wordt ook veel 'nuttigheid' voortgebracht. Honderd hoeden zijn nuttiger en ook meer waard dan één hoed. Twee waren van zeer verschillende nuttigheid zijn, in zekere verhouding, gelijk van waarde. Een villa is 'nuttiger' dan een muizenval, willen wij aannemen; maar twintig-duizend vallen à *f* 1 per stuk hebben dezelfde waarde als twee villa's elk à *f* 10.000. In de ruil-verhouding valt juist alle gebruikswaarde buiten beschouwing. - Maar de kathedersocialist denkt als de winkelier in overschoenen, die in een drogen zomer de 'waarde' van zijn artikel sterk ziet dalen, terwijl er toch niet minder arbeid aan besteed is. - Als de regen voor goed uit de wereld ging, zou de waarde van alle overschoenen gelijk worden aan die van het grachtwater van Mr. Treub.

IV.

Indien ik, door den Heer Stoffel niet door dik en dun te volgen, den schijn op mij neem van eenige zijner beweringen te moeten toegeven, zal ik daarin berusten. Maar ik twijfel of men mij dezen schijn zal aanwrijven. Veeleer meen ik te mogen denken, dat de lezers die in het onderwerp belang stellen, zich zullen herinneren dat haast niets door Stoffel ter sprake wordt gebracht of het is, in dit tijdschrift, al vrij uitvoerig en in geheel anderen zin als nu door Stoffel gebeurt, voorgesteld.

Wat de *verdeeling* in de socialistische samenlevlng aangaat, daarover heb ik niet alleen tamelijk in het breede geschreven, maar er ook op gewezen dat mijne behandeling van het onderwerp veel overeenkomst heeft met hetgeen Marx er van zegt, ofschoon de inhoud van het betreffende artikel van Marx mij onbekend was toen ik het fragment schreef dat in de Nieuwe Gids is opgenomen. Het is dus dìt artikel van Marx, of minstens, als hij zoo hoog niet grijpen wil, mijn opstel wat de Heer Stoffel diende te weêrleggen. De eenigszins utopisch gekleurde speculatie van Rienzi is niet meer maatgevend voor de socialistische denkbeelden omtrent de Verdeeling.

Voortgaande met aanstippen, doe ik opmerken dat de beteekenis die de Heer Stoffel hecht aan uitdrukkingen als overheid en regeering, door de socialisten niet wordt gedeeld, zoodat een discussie op grondslag van die beteekenis niet mogelijk is. De ‘overheid’ zal niet kunnen doen waarvoor de Heer Stoffel bang is, omdat in een socialistische samenleving geen overheid zal wezen. In alle tijden is de ‘regeering’ geweest de uitvoerende macht van de bezittende klasse; valt het klassenverschil weg, dan is ook de Staat verdwenen, en het gezag tevens: zooals de pijn verdwijnt als de kwade tand getrokken is. Ik zal, om niet verder van huis te gaan of hoogere autoriteiten aan te halen dan noodig is, mijn opstel over de Koningschap noemen, als slechts een van de keeren dat in het tijdschrift waarvan de Heer Stoffel

een trouw medewerker is, deze quaestie is behandeld.

Niet minder, eerder meermalen is onze zienswijze van de Eigenbelang-theorie duidelijk gemaakt, maar nog niet duidelijk genoeg. De klassieke economen hadden gelijk met het aannemen van het eigenbelang als de uitsluitende drijfveer van menschelijke handelingen: alleen is in deze woorden een zuivere waarheid zeer onzuiver geformuleerd. Niet dit is waar, dat wij alleen door eigenbelang gedreven worden; maar waar is, dat de economie enkel met zoodanige handelingen te maken heeft, als waartoe ons eigenbelang drijft. Wanneer men nu nog eigenbelang vervangt door zucht tot zelfbehoud, dan is het gebied van de economie door deze omschrijving juist aangewezen. Wat wij doen als menschen die gaarne in hunne stoffelijke behoeften voorzien, valt onder economische discussie. Niet alle menschelijke daden, maar alleen die menschelijke daden welke ten doel hebben het fysieke leven te onderhouden, en die daden voor zoover zij niet louter persoonlijk zijn, behooren tot het economisch onderzoek. En nu hangt het van de toestanden der productie, in het algemeen van de maatschappelijke omstandigheden, af, hoe de zucht tot zelfbehoud zal werken. Gisteren als egoïsme, morgen als altruïsme; de zucht tot zelfbehoud voert nu tot haat, dan tot liefde. Het is een enorme vergissing van radikalen en katheder-socialisten, aan het gemeenschaps-gevoel zekeren invloed, als eerste oorzaak, toe te kennen. Zij zien werkelijk nu wat meer gemeenschapsgevoel dan vroeger en meenen dat de socialisten daar nu blindelings meê voorthollen, wanende het beloofde land onder dat vaandel te zullen veroveren. Daarvan is niets waar, men maakt ons ten onrechte medeplichtig van zijn eigen radikaal misverstand; en, hoe dikwijls wij het uitleggen, er komt altijd nog iemand meê aandragen -. De productie, die aan het particulier initiatief ontgroeit, vordert een gemeenschappelijke exploitatie, en de gemeenschappelijke exploitatie zal het gemeenschaps-gevoel ontwikkelen zooals het particulier initiatief de zelfzucht prikkelde. Dit is in twee woorden de socialistische zienswijze van de maatschappelijke moraal, daarnaar corrigeere

men alles wat de Heer Stoffel en de andere carricaturisten van het socialisme in het midden brengen over ons rekenen buiten de menschelijke natuur, over den prikkel van het egoïsme, van de menschen zooals ze zijn, etc.

De vrees voor overbevolking is al bijna 50 jaar geleden door Stuart Mill verklaard voor nergens zoo ongemotiveerd, als in wat hij noemde den kommunistischen Staat. Klaarblijkelijk zal, wanneer het noodig mocht wezen, de meening dat het onbetamelijk is meer eters te teelen dan spijs kunnen vinden, dán de kracht van een sterke pressie op ieder individu kunnen verkrijgen, als ieder individu het gelijk berechtigd lid van een gemeenschap van alle goederen is. Wie iets te verliezen heeft, beperkt zijn gezin; dat is nu de regel, en dat zal zoo blijven, maar later op de geheele gemeenschap worden toegepast.

Op bl. 10 van de vierde uitgave weerspreekt Marx de ketterij die de Heer Stoffel terecht noemt een valsche stelling en ten onrechte noemt den grondslag van de socialistische thëorie: nl., dat arbeid de bron is van alle waarde, hier namelijk als gebruikswaarde bedoeld.

Niet wij decreteeren de afschaffing van de concurrentie, wij zouden uit het kapitalisme niet gaarne de concurrentie zien verdwijnen. De concurrentie behoort bij het privaatbezit van de productiemiddelen, is met de ontwikkeling van het privaatbezit gekomen en toegenomen, is nu bezig in zijn tegendeel, in het monopolie zich om te zetten. Dit is onze historische beschouwing van de concurrentie, en onze agitatorische is, dat wij de zedelijke en stoffelijke nadeelen in het licht stellen. - Twintig keer is dit op allerlei manier door ons gezegd, blijkbaar zonder dat het Stoffel's aandacht éenmaal heeft getrokken.

De Heer Stoffel schijnt ook geen nota genomen te hebben van wat juist in den laatsten tijd over de verhouding tusschen de sociaal-democratie en het Staats-socialisme is gezegd en geschreven. Het citaat van D. de Clercq is in dit verband al zeer ongelukkig te pas gebracht. De Clercq beklaagt er zich niet over dat *het* socialisme zoo aristocratisch is,

maar dat de staats-exploitatie in Oostenrijk van allerlei bedrijven (natuurlijkerwijze) niet democratisch is ingericht. Het woord socialisme kan nimmer aan het woord Staat worden verbonden, het zijn begrippen die elkaar uitsluiten. Staats-socialisme is de zeer onjuiste benaming van de door den Staat in beslag genomen en ten voordeele van den Staat gedreven productie. De Staat is de regeerende klasse, de productie ten bate van de regeerende klasse ingericht, kan nooit socialistisch ingericht zijn. Overigens is het Staats-socialisme een verklaarbaar en heuchelijk verschijnsel. Verklaarbaar: want nu de voortbrenging in het laatste stadium van privaatbezit zich bevindt, treedt de georganiseerde productie allengs op, en het is niet vreemd dat de machtigste organisatie van menschen welke ooit bestaan heeft, nl. de kapitalistische bourgeois-staat zich van haar tracht meester te maken. Heuchelijk: in zooverre de ontwikkeling van het Staats-socialisme bewijst, dat deze omkeer in de voortbrengings-omstandigheden veld wint. Laat het Staats-socialisme maar bloeien, niet voor den Staat, maar voor de gemeenschap is deze boom geplant. Mits men niet de absurde gevolgtrekking make, dat verschijnselen welke zich nu onder het ‘Staats-socialisme’ voordoen, zich zullen herhalen in de socialistische gemeenschap.

En eindelijk blijke uit dit alles voor de duizendste keer, hoe verkeerd de voorstelling is van afschaffing van het loonstelsel en van het privaatbezit, als socialistische geneesmiddelen. De socialistische leer wijst aan beide verschijnselen hunne plaatsen in de economische geschiedenis. Het feit dat zij tot hunne ware historische gedaante worden teruggebracht, heft hun bestaan als vormen van een tegenwoordig noodzakelijke werkelijkheid niet op. De socialistische propaganda wijst op de gebreken van de werkelijkheid, om te eerder een betere toekomst te verwezenlijken. Wat tengevolge van die propaganda afgeschaft zal worden, is niet noemenswaard bij wat de noodzakelijke ontwikkeling zelve zal afschaffen en reeds afgeschaft heeft.

In de artikelen die onder het algemeene opschrift voort-

gezet zullen worden, zal gelegenheid zijn om nogmaals deze en andere aspekten van de burgerlijke economie in oogenschouw te nemen. Thans ben ik in de laatste bladzijden meer beleefdheidshalve den Heer Stoffel nageflodderd door het slijk van de gemeenplaatsen, dat hij goed gevonden heeft uit den sloot te baggeren, waar, naar men gemeend zou hebben, onze replieken het voor altijd hadden neergelegd. Dit is het telkens terugkeerende wonder van de anti-socialistische kritiek, dat zij er bij blijft opmerkingen te herhalen die weerlegd zijn, zonder zich de weerlegging in het minste aan te trekken.

Maart/April '93.

De Crimineele Anthropologie en de strafwet. Door Dr. A. Aletrino.

(Vervolg.)

Merkwaardig is het op te merken hoe, niettegenstaande het vele dat er reeds is geschreven en gedacht over de toepassing der crimineele anthropologie, waar 't betreft de verdediging der maatschappij tegen de misdaad, er nog vele wanbegrippen daarover bij het meerendeel der menschen heerschen.

Even merkwaardig is het te zien hoe, waar 't verbeteringen betreft in de toepassing en de redactie der wetten, men zich tracht te verzetten tegen die veranderingen alleen omdat zij door de aanhangers der nieuwe leer worden voorgesteld, terwijl vele dier veranderingen in 't geheel niet met de crimineele anthropologie sensu strictiori samenhangen of eerst bij een verder doorvoeren der verbeteringen met de nieuwe leer in aanraking zullen komen. Men bestrijdt deze voorgestelde veranderingen met argumenten die of hun kracht in een godsdienstig dogma of in het onvruchtbaar scherpzinnig vraagstuk van den vrijen wil zoeken, terwijl 't geheel onnoodig is aanhanger of tegenstander van 't een zoowel als van 't ander te zijn om die veranderingen te kunnen op waarde schatten.

Voor 't grootste deel kan men dit aan een parti pris toeschrijven, aan een zekere haat tegen alles wat nieuw is, aan een gëincarneerd conservatisme. De wanbegrippen daarentegen vinden hun oorzaak daarin, dat men, niet genoeg op de hoogte van de zaak, eenvoudig blijft napraten wat eenmaal als los daarheen gezegd woord onnadenkend is uitgesproken.

Wij vinden het daarom wel der moeite waard in 't kort na te gaan welke verbeteringen men heeft voorgesteld, in de hoop niet alleen daardoor de heerschende wanbegrippen te verminderen, maar ook om misschien andere op te wekken hun krachten te wijden aan de vooruitgang van een wetenschap die nog jong is en die de samenwerking noodig heeft van vele, om tot de hoogte te geraken waarop zij moet staan, wil zij dàt nut stichten dat men van haar mag verwachten.

Een der groote verschijnselen waarop de nieuwe wetenschap de aandacht heeft gevestigd, is het verschijnsel dat in de laatste jaren het aantal recidivisten niet alleen schrikbarend is toegenomen, maar om zoo te zeggen nog dagelijks toeneemt. De oorzaak daarvan heeft men gevonden zoowel in de wetten zelve als in de toepassing dier wetten.

Wanneer men nog eenige hoop mocht zijn blijven koesteren over den verbeterenden invloed der wetten, of verwacht hebben dat naast 't idee van een zekere wraak, die in de tegenwoordige wetten nog ligt opgesloten, er een moraliseerende invloed van die wetten zou uitgaan, dan bewijst 't aantal recidivisten genoeg dat men een te hooge verwachting heeft gekoesterd. Gaan wij een oogenblik na waaraan dit is toe te schrijven.

Iemand die een misdaad heeft begaan, valt in handen van 't gerecht. Wij willen voor een oogenblik aannemen dat hij wordt veroordeeld.

Deze veroordeeling geschiedt volgens een bepaald wetsartikel, waarbij het aan de competentie van den rechter is overgelaten de mate van straf te bepalen, den duur der straf, waarmêe de misdadiger de maatschappij moet voldoen. De

veroordeelde komt daarna en daardoor in de gevangenis of betaalt een zekere boete aan den Staat, en komt na betaling dier boete of nadat hij zijn tijd heeft uitgezeten, wêer terug in de samenleving, overtuigd dat hij zijn schuld aan de maatschappij heeft afbetaald. De omstandigheden die hem eertijds er toe gebracht hebben zijn misdaad te volvoeren, zijn òf dezelfde gebleven òf, en dat zal meestal plaats vinden, zijn door zijn veroordeeling dermate gewijzigd, dat hij binnen korter of langer tijd gedwongen is opnieuw een misdaad te doen. Immers zal hij, na zijn veroordeeling zeer moeielijk zich een plaats kunnen heroveren in de samenleving en zal al te spoedig het woord bewaarheid vinden, dat de straf eerst na de Straf komt. De gelegenheid om op de vroegere wijze of op een andere manier zijn brood te verdienen, is hem ontnomen, hij zal dus van zelf gedwongen zijn eerstdaags wêer een misdaad te doen. Is dit waar wanneer 't iemand geldt die zonder bepaald slecht te zijn een misdaad heeft begaan, veel meer waar zal dit zijn waar het iemand betreft, die zwak van moraliteit een tijdlang in de gevangenis verblijf heeft gehouden, te midden van allerlei slag misdadigers, wier invloed op hem heeft gewerkt en door wier omgang hij nog veel slechter is geworden. Om tot de overtuiging daarvan te geraken behoeven wij slechts de geschriften na te gaan van hen die, 'tzij als directeur van een gevangenis, 'tzij als gevangene zelf met gevangenen in aanraking zijn geweest. En nog sterker pleiten daarvoor de geschriften van sommige misdadigers, autobiographiën, waarin zij de bekentenis afleggen van hun eigen bederf ten gevolge van hun verblijf in de gevangenis, in gezelschap van medegevangenen. Zoowel het boek van Emile Gauthier: le monde de prisons, als de levensbeschrijving van Lacenaire door hem zelf te boek gesteld, en de woorden van den directeur van la petite Roquette, de gevangenis voor jeugdige boosdoeners te Parijs, bewijzen dit. 't Is niet moeielijk dit te begrijpen.

Immers de veroordeelde verkeert in de gevangenis met andere veroordeelden, waaronder zoowel betere als slechtere

zijn dan hij. De invloed dier slechtere nu zal zoowel op hem als op zijn medegevangenen inwerken, zoodat er van het beetje goeds dat er nog in hem was, zeer weinig zal overblijven. In een omgeving als deze, waar de grootte der misdaad als maatstaf wordt genomen ter bëoordeeling van het aanzien waarin het individu onder zijn makkers zal staan, zal van zelf de schaamte over een misdaad moeten plaats maken voor een valsche schaamte en een zich beroemen op den wandaad, ja zelfs een vergrooten en verergeren van wat door hem is misdreven. Daarbij komt de overtuiging die de gevangene heeft, dat hij, eenmaal teruggekeerd in de maatschappij, door die maatschappij zal beschouwd worden als een individu voor wien men zich moet wachten en aan wien men geen vertrouwen meer kan schenken. Hij weet reeds vooraf dat hij, teruggekomen in de maatschappij, zeer moeielijk een middel van bestaan zal vinden, dat het hem bijna onmogelijk zal zijn zoo niet zijn vroegere positie in de samenleving te heroveren, dan toch op een eerlijke manier zijn brood te verdienen.[1)] Daarbij komt nog, dat zijn medegevangenen hem zijn daad voorstellen als zou die niet zoo erg zijn als men er van gemaakt heeft, dat zij zijn berouw bespotten en dat zij op alle mogelijke manieren hun best doen hem tot dezelfde hoogte van bederf te brengen als waarop zij zelf staan. Oorzaken genoeg die een geheel bederf van hem die nog te redden was, misschien tot gevolg zullen hebben. Komt nu de misdadiger terug in de maatschappij, ondervind hij na korter of langer tijd, dat het hem niet dan met groote moeielijkheden kan gelukken wêer vasten voet te krijgen, dan zal onwillekeurig de invloed van zijn vorige omgeving zich doen voelen en zal hij zeer gauw de theoriën in toepassing gaan brengen, waarmee zijn geest een tijdlang is gevoed. En zelfs al is 't hem gelukt weêr een eerlijk bestaan te vinden, dan nog verkeert hij in voortdurend gevaar een zijner vroegere medegevangenen te ont-

1) Waar wij hier spreken van gevangenis, hebben wij natuurlijk niet die gevangenis op het oog, waar het cellulair-stelsel van kracht is.

moeten, die op alle mogelijke wijzen zullen trachten misbruik te maken van hun bekendheid met zijn vroeger leven, en hem, de gevallen zijn niet zeldzaam, dikwijls zijn met moeite verkregen positie dwingen te verlaten, zoodat hij zich spoedig aansluit bij het heir der misdadigers. Door de kennissen die hij heeft opgedaan in de gevangenis, zal het hem, als hij te zwak is om aan de verleiding wêerstand te bieden, des te gemakkelijker vallen nieuwe misdaden te doen, wijl hij door zijn kennissen een grooter veld ter bearbeiding heeft leeren kennen.

Mocht men over de waarheid van het gezegde twijfel koesteren, dan zijn de statistieken daar om dezen twijfel op te heffen. Immers leeren ons de statistieken, dat er maar weinige, zeer weinige zijn die wanneer zij eenmaal met de gevangenis kennis hebben gemaakt, niet meer daarin terugkeeren.

Om dit nu te voorkomen hebben de aanhangers der nieuwe wetenschap eenige verbeteringen voorgesteld, die wij in de volgende bladzijden zullen bespreken.

Om goed te begrijpen waarin de verbetering eigenlijk gelegen is die de aanhangers der nieuwe leer willen invoeren, moet men zich op het standpunt plaatsen dat deze innemen.

Volgens de oudere leer van het strafrecht, of liever volgens de bestaande wetten wordt alleen de orde van de maatschappij in het oog gehouden, terwijl de toestand van den misdadiger òf zeer weinig òf in 't geheel niet in aanmerking komt. Nog altijd zijn de strafwetten doorspekt met het zuurdesem der vrije wil, en is volgens de strafwet de misdadiger iemand die gestraft moet worden. Daargelaten de quaestie of er al dan niet een vrije wil bestaat, wijst de humaniseerende en economische richting onzer dagen er genoegzaam op, een verandering te zoeken voor het deels onpractisch, deels onmenschelijk werk dat gedaan wordt met den boosdoener te straffen zooals dat tegenwoordig gebeurt. Onpractisch omdat de resultaten bewijzen, dat er niet alleen geen verbetering wordt bereikt, onmenschelijk omdat de

beschaving zich zoo ver heeft uitgebreid, dat men is gaan voelen dat de oude wraakzucht is gaan plaats maken voor medelijden. Daardoor heeft dan ook de overtuiging veld gewonnen, dat men niet meer den misdadiger mag beschouwen als iemand, voor wien men verachting moet voelen, maar dat hij, een mensch evenals de deugdzame, het medelijden waard is dier deugdzamen, die evengoed als hij blootstaan aan gevaren. En die gevaren waardoor de misdadiger geworden is wat hij is, daaraan staan ook de deugdzamen bloot en het is niet hun schuld dat zij òf niet zoo ongelukkig ter wereld zijn gekomen als de misdadiger, òf dat zij bij hun leven in beter omstandigheden hebben verkeerd. En wat de economische zijde van het vraagstuk betreft, begrijpt men dat men met dezelfde uitgaven, zoo niet met mindere, veel betere uitkomsten kan verkrijgen dan nu het geval is. Immers waar men tracht den misdadiger te verbeteren zal men dìt voordeel behalen, dat 't aantal residieven vermindert, met andere woorden dat de Staat niet telkenmale geld behoeft uit te geven denzelfden persoon een tijdlang te onderhouden, telkenmale voor een langeren tijd.

De middelen nu om de misdaad zelf en ook den voortgang van de misdaad te bestrijden, kunnen wij verdeelen in drie groepen in praeservatiefmaatregelen of maatregelen om de misdaad te voorkomen, maatregelen die men moet nemen gedurende den straftijd van den gevangene, en maatregelen die na afloop van zijn straftijd den ontslagene moeten helpen een nieuw leven te beginnen en hem te verhinderen een nieuwe misdaad te doen.

Dat de eersten voornamelijk op sociaal gebied thuis behooren is gemakkelijk te begrijpen. Reeds dadelijk zal men inzien, dat in zeer veel gevallen de gebrekkige ontwikkeling van het zedelijk gevoel dat men bij het grootste deel der misdadigers vindt, een gevolg is zoowel van het slechte voorbeeld dat de meesten in hun jeugd voor zich zien, als van de overgeplantte slechte eigenschappen der ouders. Nu is het gebleken, dat de grootste geesel voor de zuivere ontwikkeling van het zedelijk gevoel, 'tzij direct of indirect,

het misbruik en zelfs het gebruik van alcohol is. Of nu het misbruik ontstaat door een slechte voeding van het individu of door slechte levensvoorwaarden, die het individu dwingen zijn troost en ook een zekeren prikkel te zoeken in het genot van alcohol, welk genot voor hem tevens een verdoovingsmiddel is voor zijn hongergevoel, willen wij niet uitmaken. Waarschijnlijk en bijna zeker is het, dat 't een met 't ander samenhangt en dat beide elkaars gevolg zijn. Daarbij komt nog dit bewezen feit, dat dronkenschap zich erfelijk voortplant en dat dus de dronkaard die een kind verwekt, kans loopt in zijn nakomelingschap zijn eigen fout te zien voortleven. Dit kind nu op rijperen leeftijd gekomen, zal, onder den invloed zijner erfelijke eigenschappen, zich eveneens aan drankmisbruik schuldig maken, 'twelk de oorzaak zal zijn van zijn verval zoowel in materieelen als in moreelen zin. En door dat hij de neigingen in zich heeft van een dronkaard, zal hij, zelfs voordat hij aan de alcohol is verslaafd, minder geschikt zijn geregelden arbeid te verrichten, want 't moreel gebrek dat hij bij zijn geboorte heeft meegekregen, openbaart zich ook daarin, en dit zal ten gevolge hebben, dat hij in slechte materieele omstandigheden zal verkeeren, een nieuwe reden voor hem om zich te verzetten door het genot van alcohol. Op deze wijze is dronkenschap oorzaak en gevolg.

Behalve echter door direct of indirect overplanten der erfelijke eigenschappen is de dronkaard een kwaad voor zijn omgeving en voor de maatschappij. Daar waar hij normale kinderen ter wereld brengt, is zijn voorbeeld genoeg om zijn kinderen den verkeerden weg te doen opgaan. 't Is natuurlijk dat waar de vader een dronkaard is, de kinderen niet met zooveel zorg zullen behandeld worden als noodig is om ze tot nuttige leden der maatschappij te maken, ten eerste omdat de vader door zijn langzamerhand te gronde gaand moreel gevoel geen neiging heeft zich met ze te bemoeien, en ten tweede omdat de materieele hulpmiddelen langzamerhand zullen gaan ontbreken, om ze een opvoeding te geven zooals die in hun stand de beste zou zijn. 't Ge-

brek thuis en de verwaarloosde omgeving, waarin de vader telkens tehuiskomt, een gevolg van zijn wangedrag, zal hem, en dikwijls ook zijn vrouw, aanzetten om wêer tot de kroeg terug te keeren. En zoo zullen de kinderen geleidelijk deel gaan uitmaken van het groote heir der verwaarloosden, dat in alle groote steden welig tiert en dat de gevangenissen bevolkt.

Zijn dit de directe nadeelen die de dronkenschap na zich sleept, de indirecte zijn niet minder. Wanneer wij de statistieken nagaan zien wij dat in zeer groot aantal gevallen krankzinnigheid haar oorzaak vindt in het alcoholmisbruik van het individu zelf en in dat van zijn voorouders, dat een groot aantal zelfmoorden een gevolg is van het gebruik van alcohol. De krankzinnigen nu die geboren worden uit dronkaards zijn wat de wetenschap heeft betiteld met den naam van gedegenereerden.

Juist deze zijn het waaruit de misdadigers voortkomen, zooals wij gezien heben. En behalve de bepaalde misdadigers, die uit dronkaards voortkomen, is het aantal zenuwlijders dat de oorzaak van hun ziekte in het alcoholisme van hun ouders vindt, legio. En deze zijn de ongelukkigen, die òf als lijders aan vallende ziekte òf als idioten hun leven voortslepen, en die met een gebrek in moreel gevoel een ziekelijk of een voor hun omgeving gevaarlijk bestaan voeren. Nu moge men daartegen aanvoeren, dat een massa dier ongelukkigen ouders en voorouders hebben gehad die zich nooit aan alcohol zijn te buiten gegaan, een feit blijft -: dat naast de vele die door andere oorzaken ongelukkig worden, er vele zijn die de gevolgen dragen van de uitwerkselen der alcohol.

En behalve deze feiten is het bekend dat er jaarlijks een aantal misdaden geschieden ten gevolge van dronkenschap, terwijl de daders in een roes verkeeren, en men behoeft slechts de couranten na te slaan om te zien dat 't hebben van een roes in het meerendeel der gevallen de oorzaak was dat een misdaad is gepleegd of een ontuchtigheid is gedaan. Reeds lang zijn daarom zoowel matigheids-genootschappen als

andere vereenigingen tot afschaffing van het gebruik van sterken drank bezig pogingen in het werk te stellen de voortgang van het alcohol gebruik te beperken. En ook de Staat heeft pogingen in het werk gesteld datzefde doel te bereiken door 't maken van een drankwet, het beperken van het aantal tapperijen, het veroordeelen van hem die in kennelijken staat van dronkenschap verkeert. De pogingen van den Staat leiden echter niet tot dat resultaat dat de wetgever zich had voorgesteld. Wel is reeds veel gedaan èn door de vereenigingen èn door de toepassing der wet, maar nog te veel woedt de alcohol voort, vooral onder de lagere klassen der maatschappij en ligt het gebied van alcoholmisbruik nog voor een groot gedeelte braak ter verbetering.

Trouwens de sociale positie waar in het individu verkeert, is de spil waarop het alcohol-gebruik draait. Hoe beter deze positie is des te minder zal het individu een prikkel noodig hebben om zich op de been te houden, des te minder aanleiding zal er voor hem bestaan zijn ellende of zijn leed te trachten te vergeten in den alles vermoeienden alcohol. En waar die sociale positie eenmaal verbeterd is, waar gebrek en kommer hebben plaats gemaakt voor overvloed en welvaart, daar zal naast het drankmisbruik tevens het gevolg verdwijnen: de verwaarloozing der kinderen, het voortwoekeren van den misdaad.

Men meene echter niet dat wij overtuigd zijn dat men aan het misbruik van alcohol alleen alle misdaden mag toeschrijven en dat wij aan de utopie vasthouden dat met het alcohol-misbruik tevens de misdaad zou zijn uitgeroeid. Te veel andere oorzaken zijn er die misdaad ten gevolge hebben.

Waar men bij het bestrijden der alcohol om zoo te zeggen den tegenwoordigen stand van het kwaad aantast, moet de bestrijding der misdaad op sociaal gebied dieper tasten en de kiem van het kwaad opzoeken. 't Dichtst ligt hier voor de hand te zorgen dat de kinderen die geboren worden gelegenheid hebben zich te ontwikkelen tot moreel gezonde individuën, dit is wat Joly noemt: ‘les enfants a preserver’.

Wanneer men nagaat hoe vele kinderen er worden gebo-

ren en worden opgevoed in een omgeving die verpest is met de dampen van zedeloosheid en ontucht, hoe er een menigte kinderen ter wereld komen en worden opgevoed in een omgeving waarin de moraliteit een onbekend iets is, hoeveel kinderen tot bijna op rijpen leeftijd verkeeren met hen die een kanker der maatschappij zijn, dan moet men zich verwonderen dat er niet nog veel meer misdadigers zijn, dat er niet nog veel grooter aantal misdaden geschieden.

Voor zulke misdeelden stelt Joly voor dat de Staat het recht zich aanmatige ze aan den invloed van de ouders te onttrekken en ze op Staatskosten op te voeden niet alleen, maar ze op te leiden tot een beroep waarmêe zij later hun brood op eerlijke wijze kunnen verdienen. In onze wetgeving is daaraan gedacht, misschien ook in andere landen, doch slechts in bepaalde gevallen mag de Staat tusschen beide treden. Ontzetting van de vaderlijke macht heeft plaats wanneer de ouders een misdrijf begaan met een aan hun gezag onderworpen minderjarige, in sommige gevallen van misdrijven tegen de burgerlijke stand, bij misdrijven tegen de zeden, bij verlating van hulpbehoevenden, misdrijven tegen de persoonlijke vrijheid, misdrijven tegen het leven en mishandeling. De Wet voorziet echter niet in gevallen dat de ouders een bedervend voorbeeld aan hun kinderen geven of, wijl zij niet in staat zijn, door immoraliteit of liefdeloosheid hun kinderen op te voeden tot nuttige leden der maatschappij, deze verwaarloozen. En juist op dat gebied zou de Staat niet alleen veel kunnen doen maar zij zou door zulk een maatregel in de wereld te roepen beletten dat zij later, met grooter kosten en zonder veel nut, deze individüen toch moet onderhouden in haar gevangenissen en inrichtingen voor vagebonden en landloopers. Onder ‘les enfants à preserver’ rangschikt Joly ook de kinderen die buiten echt worden geboren. En inderdaad zijn deze kinderen 't meest blootgesteld aan mishandeling en zijn deze oorzaak dat er veel misdaden geschieden die anders achterwege zouden blijven. Genoeg is 't bekend hoe groot de sterfte is van kinderen onder 't jaar, en wij zijn overtuigd dat het grootste contingent daarvan geleverd wordt door wat men

onechte kinderen noemt. Deze ongelukkige stumpers worden, wanneer de moeder ze niet reeds bij de geboorte doodt, uitbesteed bij een of andere vrouw die ze, omdat de moeder niet in staat is ze op te voeden wijl zij uit werken moet gaan of wijl zij 't kind niet bij zich kan houden uit vrees voor ontdekking, zoogenaamd verzorgt. Wij willen nog niet eens spreken van wat Tardieu ‘des faiseuses d'anges’ noemde, maar willen slechts er op wijzen dat in het meerendeel van de gevallen, het is ons eenige keeren in onze praktijk voorgekomen, deze zuigelingen quasi zonder opzet een voedsel krijgen dat alleen geschikt is voor een volwassene met een goed gezonde maag. Spoedig kwijnen die kinderen weg, vermageren en gaan aan dyspepsie te gronde, een langzame moord doch waar de justitie geen vat op heeft. En dat is voor de kinderen nog de gelukkigste oplossing van het levensvraagstuk, want veel goeds staat hen niet te wachten als zij in het leven blijven en worden grootgebracht in een omgeving die verre van moreel is en met het vooruitzicht hun geheele leven den vloek van hun onechtheid met zich te dragen. Helaas het zal nog wel lang duren voor, men verlicht genoeg is iemands ‘echte’ of ‘onechte’ geboorte niet meer op hem zelf te laten nêerkomen. Wij moeten bekennen dat niet in alle gevallen het bestaan der onechte kinderen met den dood eindigt; meestal komt het voor dat de moeder hen met opzet verlaat of ze te vondeling legt. Wij herinneren ons een geval uit den tijd toen wij nog adsistent waren in het gasthuis. 's Avonds werd een zuigeling ingebracht volgens zeggen van de moeder ernstig ziek en werd opgenomen waarbij de moeder zooals dat moest haar naam en woonplaats opgaf. Toen de tijd daar was dat het kind, gedurende den tijd dat het verpleegd werd, was de moeder geen enkele keer het komen bezoeken, ontslagen zou worden werd te vergeefs aan het opgegeven adres naar de moeder gezocht zoodat er niets anders overbleef dan het kind op stadskosten uit te besteden.

Om al zulke gevallen te voorkomen wil Joly dat, zooals in Parijs gebeurt, de stad zich beschikbaar stelt om de kinderen

te ontvangen en op te nemen die door de moeders worden afgestaan. Dit geschiedt terwijl de naam van de moeder een geheim blijft en terwijl toch de mogelijkheid blijft bestaan dat het kind, wanneer de ouders of de moeder alleen dat zou willen, kan erkend worden. Zooals Charles Girault zeide in de enquête van 1849, ‘acceptez l'abandon comme un fait matériel, mais ne l'organisez pas’, en daarom raadt hij ook ten sterkste het bestaan en oprichten van vondelingshuizen af zooals dat plaats had tot voor korten tijd. 't Zou ons te ver voeren het voor en tegen van deze maatregelen te bespreken, deze behooren meer thuis in een werk over armenzorg of staathuishoudkunde. Genoeg zij 't de richting aan te geven waarin men eenige verbetering wil vinden voor de bestaande toestanden.

Wij zien echter daaruit gereedelijk, dat een menigte misdaden het gevolg is van de sociale verhoudingen waarin de individu's die den misdaad begaan, verkeeren. Van daar ook dat Ferri in zijn ‘sociologie criminelle’ een ruimen plaats geeft aan wat hij noemt ‘les substitutifs pénaux.’

‘L'idee de ces substitutifs pénaux’, zegt hij, ‘se resume en cela: que le legislateur en observant les origines, les conditions, les effets de l' activité individuelle et collective, parvienne à en connaitre les lois psychologiques et sociologiques, par lesquelles il pourra maitriser une grande partie des facteurs du crime et surtout des facteurs sociaux, pour influer indirectement mais plus surement sur le mouvement de la criminalité.

C'est à dire que dans les dispositions législatives, polistiques, économiques, administratives, pénales, depuis les institutions les plus monumentales jusqu' aux détails les plus petits, on donne à l'organisme social un arrangement, par le quel l'activité humaine, au lieu d'être aussi continuellement qu' inutilement menacée de repression, soit guidée indirectement sur les voies non criminelles avec le libre épanouissement des énergies et la satisfaction des besoins individuels, à la condition de les heurter le moins possibleet de leur enlever les occasions et les tentations delictueuses.’

En iets verder: ‘Les substitutifs pénaux n'on pas pour but de rendre absolument impossible tout crime ou délit, mais seulement de les réduire au minimum, possible dans tel ou tel milieu physique et social.’

Deze straf-vervangende middelen verdeelt hij in zeven groepen: 1°. die op economisch gebied, 2°. die op politiek gebied, 3°. op wetenschappelijk gebied, 4°. op 't gebied van wetgeving en administratie, 5°. die welke de godsdienst betreffen, 6°. die betreffende het familieleven, 7°. die op 't gebied der opvoeding.

Wat het eerste gedeelte betreft, daarvoor haalt hij aan dat de smokkelhandel nooit heeft kunnen belet worden door de strengste straffen als het afkappen van de hand, zooals dat in Italië een tijdlang de gewoonte was, en dat, niet-tegenstaande de gevangenisstraf die er op gesteld is en het gevaar er aan verbonden, die handel altijd nog in vollen fleur is.

't Opheffen of verlagen der inkomende rechten zou van zelf maken dat niemand meer eenig voordeel in het smokkelen zag en dat de smokkelhandel langzamerhand zou uitsterven.

Wanneer de middelen tot emigratie gemakkelijker bereikbaar zijn voor een ieder, zal het aantal misdaden verminderen, vooral 't aantal diefstallen, omdat juist zij die in ellende verkeeren en die daarom zich eerder aan eens' andermans bezitting te buiten gaan, gemakkelijk er toe kunnen overgaan zich naar een ander land te begeven. Tot bewijs daarvan haalt hij het voorbeeld aan van Ierland, waar 't aantal recidivisten is verminderd, niet door de goede werking der wetten, maar doordat het aantal emigranten in de laatste jaren is gestegen tot 46 pCt. der ontslagen gevangenen.

Zoo zullen de vergrijpen tegen het eigendom, die vooral des winters, wanneer er gebrek is aan werk, plaats hebben, tot een minimum beperkt worden wanneer de Staat of de gemeente zorg draagt des winters groote werken te laten uitvoeren. Tot voorbeeld daarvoor diene dat in de jaren 1853, '54, '55, toen in Frankrijk groote hongersnood heerschte,

het aantal misdaden in die jaren niet dermate toenam als in 1847, toen eveneens hongersnood het land teisterde. Dit kwam alleen daardoor, dat de Staat gedurende den winter enorme werken liet uitvoeren.

Beter dan alle wetten op alcoholmisbruik en dronkenschap, zullen goed onderwijs en een goede opvoeding het alcoholmisbruik tegen gaan.. Zooals wij hebben gezien en zooals ieder weet, werken de drankwetten niet veel uit en neemt de dronkenschap en tengevolge daarvan de demoraliseering meer en meer toe. Even goed nu als indertijd, door de invoer en de verspreiding der koffie, de dronkenschap der edelen onder Lodewijk V tot een minimum werd gereduceerd, even goed zal naast een verbeterde opvoeding, en misschien meer nog dan deze, het invoeren en verspreiden van een goedkoope en gezonde volksdrank het alcoholmisbruik onder het volk tot een minimum beperken. En dit heeft men al lang ingezien en men heeft daarom volkskoffiehuizen en andere gelegenheden opgericht, waar de werkman na zijn werk kan uitrusten en zijn dorst kan lesschen met betere middelen dan met sterken drank en die in het bereik van zijn finantien vallen.

't Is bekend dat, sedert de invoer en de grootere verspreiding van gemunt geld, het aantal valsche munters is afgenomen, omdat het gemakkelijker is, zonder gevaar voor ontdekking een nagemaakt muntbillet dan een valsch geldstuk in omloop te brengen. Ten minste is de verhouding tusschen het aantal dergelijke misdaden in landen waar meer gemunt geld dan bankbilletten in omloop is, daarvoor bewijzend, tegenover de landen waar het omgekeerde het geval is. In Frankrijk, waar meer geld dan bankbilleten zijn, is het percentage der veroordeelden voor muntmisdrijven, uit het geheele aantal van alle mogelijke veroordeelingen, 0.09 pCt., in België, wat in denzelfden toestand verkeert, 0.04 pCt., terwijl in Italië, waar het omgekeerde plaats heeft, het aantal tot 0.4 pCt. is gestegen alleen door de groote verspreiding van bankbilletten.

Wanneer de salarissen der ambtenaren, zegt Ferri verder,

zullen verhoogd worden al naar gelang hunner levensbehoeften, zullen vanzelf de omkoopbaarheid en de knevelarijen van die lieden een eind vinden.

Evenzoo zal de uitbreiding van het spoorwegnet en der tramways een breidel stellen, zooals dat reeds is gebeurt door de veranderde middelen van vervoer, aan de aanrandingen op buitenwegen op het platteland, zoo goed als de aanbouw en verbouwing tot breede, ruime, goedverlichte straten in de groote steden de ontucht, en nachtelijke aanrandingen zullen doen verminderen.

Uit deze en nog vele andere voorbeelden besluit Ferri dat het aantal misdaden gevoelig moet verminderen wanneer een sociale wetgeving haar plaats zal vìnden naast de rechterlijke.

Onder de ‘substitutifs’ op politiek gebied noemt hij een goed ingerichte kieswet, als een der voornaamste. Het meerendeel der hervormingen die hij aangeeft zijn echter van dien aard dat zij meer op Italie dan op andere landen van toepassing zijn, en dat slechts een doorkneed politicus ze kan beoordeelen.

Wat nu de derde afdeeling betreft, het wetenschappelijk gedeelte, de volgende voorbeelden worden hier door hem aangegeven: 't is bekend dat in de laatste jaren, sinds de toestel door Marsh uitgevonden, de vergiftigingen met arsenicum tot een zeer klein aantal zijn beperkt geworden, om niet te zeggen geheel zijn verdwenen. Ja zelfs kan men volhouden dat 't aantal vergiftigingen, doordat de wetenschap zoo is vooruitgegaan dat zij de meeste vergiften kan ontdekken, tot nul is gereduceerd. De wetenschap, zegt hij, brengt, waar zij 't wapen voor den misdadiger uitvindt, als vuurwapenen, vergiften, dynamiet, enz. ook binnen korter of langer tijd het tegengif of de verdediging aan het licht. Zoo zijn de drukkunst, de anthropometrische photographie, de telegraaf, de spoorwegen even zoovele hulpmiddelen door de wetenschap gegeven om den misdadiger, die door en met de uitvinding der wetenschap zich tegen de maatschappij vergrijpt, op te sporen en te straffen. Met het uitoefenen der geneeskunst door vrouwen, beweert hij verder, zullen de vergrijpen tegen het huisgezin en de zeden minder worden.

Hoe meer de ideëen van het Níeuw-Malthusianisme ingang zullen vinden, des te meer zullen de kindermoorden, de gevallen van verlating van hulpbehoevenden, de misdaden van afdrijving der vrucht minder worden.

Zeeroof is tot de zeldzaamheden gaan behooren sinds de stoomvaart een grooten vlucht heeft genomen, en het in werking stellen der aan de persoon zelve betaalbare cheques heeft 't gemakkelijk gemaakt groote sommen gelds te verplaatsen en, beter dan alle wetten, diefstal verhinderd. De aanrandingen in den spoortrein tracht men onmogelijk te maken door een zoo goed mogelijk inrichten der alarmsignalen.

Op wettelijk en administratief gebied neemt hij Frankrijk tot voorbeeld waar ‘les poudres à succession’ tot de zeldzaamheden zijn gaan behooren sinds de verbeterde wetgeving op de successie en erfenissen. Een wet op het onderzoek naar het vaderschap met alle garantie dat er geen misbruik van kan gemaakt worden, zou volgens hem niet alleen de gevallen van kindermoord beperken maar beletten dat er door vele mannen geleefd wordt in concubinaat en in ongeoorloofde verhouding.

Zelfs haalt hij naar aanleiding van dat onderwerp de opinie aan van Bentham die beweert dat een concubinaat door de burgerlijke wet geregeld minder nadeel zou doen dan zooals het nu is nu de wetten den toestand weten en er niets aan kunnen doen.

Zoo zal een vereenvoudiging in de termen en de redactie der wetten maken dat er minder vergrijpen geschieden doordat de meeste menschen hoewel gecenseerd de wet te kennen, in 't geheel niet op de hoogte zijn der wetten en niet terecht kunnen in het doolhof van technische termen en duistere redactie.

Wat wij reeds hiervoor hebben aangehaald als opinie van Joly, als maatregel tegen het aantal kindermoorden nl. het oprichten van huizen waar de kinderen die door hun ouders niet langer kunnen verpleegd worden, noemt ook hij, er tevens bijvoegend dat daardoor ook het aantal pogingen

tot afdrijving der vrucht zal verminderd worden. Hij wijst er op dat, wanneer men de cellen in de gevangenissen niet zoo comfortable inrichtte en ze zelfs veel beter maakte dan de woningen waarin het meerendeel der boeren-arbeiders en werklieden wonen, men een grooten breidel zou stellen aan het aantal vergrijpen dat 's winters geschied en die alleen tot oorzaak hebbende zucht om onder dak te zijn en gedurende het barre jaargetij een goed leven te hebben. En ook wijst hij op de vereenigingen tot zedelijke verbetering van gevangenen die, wanneer zij zich meer bezig hielden met de ontslagen misdadigers een groote bijdrage zouden leveren om het aantal recidieven en ook het aantal misdaden te verminderen.

Wat betreft de ‘substitutifs pénaux’ op godsdienstig gebied, daarvoor geeft hij verschillende middelen aan, die echter meer van belang zijn voor Italië dan voor eenig ander land. Zoo meent hij, dat het verbod om processies te houden, vele twisten en vechtpartijen zal beletten, dat een afschaffing of een vermindering der luxe in de kerksieraden de gelegenheid tot diefstal voor een groot deel zal doen ophouden.

Wat hij over het huwelijk der priesters zegt, steunt te veel op losse gronden dan dat wij het noodig achten het hier te herhalen.

Onder de voorbehoedmaatregelen op het gebied van het familieleven neemt de quaestie der echtscheiding een eersten plaats in. Vergemakkelijking der gelegenheid om het aangegane huwelijk te ontbinden, zou zoowel overspel als moord door een der echtgenooten op den ander gepleegd, tegengaan. Inderdaad wordt dit bevestigd door de Fransche statistieken, waaruit men kan zien dat het aantal vergiftigingen en moorden door den man op de vrouw of omgekeerd, gepleegd, verminderd zijn sinds de invoering der wet op de echtscheidingen. En hetzelfde verschijnsel ziet men, wanneer men het aantal processen nagaat wegens overspel en buitenechtelijken omgang. Wat echter veel belangrijker is om de vermeerdering van het aantal misdaden tegen te gaan, is het voorstel dat hij

doet, om de huwelijken die de beide partijen willen sluiten, te onderwerpen aan zekere voorwaarden, waardoor zij, die niet geschikt zijn tot voortplanten om lichamelijke of moreele redenen, verhinderd worden een dergelijke verbintenis aan te gaan. Daaruit zou een direct gevolg zijn, dat ouders die lijdend zijn aan dronkenschap of een moreel defect, de gelegenheid zou worden ontnomen een nageslacht ter wereld te brengen dat het leger der misdadigers den een of anderen dag zal vergrooten.

't Is bewezen dat de uitbreiding van het onderwijs niet aan de verwachtingen bëantwoordt die men er van heeft gekoesterd, en dat men er mêe bereikt dat men eene klasse half ontwikkelden in de maatschappij brengt, die het geleerde of niet kunnen begrijpen of verkeerd gebruiken. Moge dit misschien niet geheel waar zijn, dit is zeker, dat daarover nog op lange na niet het laatste woord is gesproken en dat door de eene richting zoowel als door de andere argumenten te over worden aangevoerd om hun opinie te staven. Daarin zoekt Ferri dan ook niet een opvoedkundig praeservatief, wijl deze quaestie nog niet is uitgemaakt, maar breidt het idee ‘opvoeding’ verder uit en wil dat er van overheidswege maatregelen worden genomen, om ruwe en onbeschaafde volksfeesten tegen te gaan, dat er de hand aan worde gehouden, dat er geen onzedelijke stukken ten tooneele worden opgevoerd, dat de couranten geen sensatie-wekkende verslagen geven van gepleegde moorden en andere misdaden, dat er meer op de lichamelijke opvoeding der kinderen worde acht gegeven dan nu wel het geval is, dat er op de scholen een splitsing der leerlingen plaats heeft en zij een opleiding krijgen zooveel mogelijk geschikt in verband met hun psychischen en physischen aanleg.

Zoo kort als mogelijk hebben wij getracht weêr te geven wat Ferri bedoelt met zijn praeservatief-maatregelen, in welke richting hij wil dat de magistraatspersonen te werk gaan om de sociale hervorming tot stand te brengen door middel van maatregelen, die op den duur beter werken dan een strafwet. Hoewel wij, en wij zijn overtuigd ook vele andere,

het met dat streven eens zullen zijn, kunnen wij ons niet onthouden van de bekentenis, dat er in die ‘substitutifs pénaux’ veel dingen zijn waarmêe wij het niet zoo grif weg eens zijn. Om slechts enkele dingen te noemen, kunnen wij ons niet voorstellen, dat de nadeelen, die zullen volgen uit een wet op het onderzoek naar het vaderschap, niet zullen opwegen tegen de voordeelen door zulk een wet verkregen, en dat de misbruiken die daardoor in de samenleving zullen sluipen, niet veel meer gevaar voor onschuldigen zullen meêbrengen dan het voordeel voor de ongelukkigen zal zijn. Zoo is een der argumenten van de tegenstanders van het Nieuw-Malthusianisme, dat met de verspreiding der praeservatief-maatregelen op het gebied van het krijgen van kinderen waarschijnlijk de onzedelijkheid zich zal uitbreiden en de buitenechtelijke omgang der beide sexen zal doen toenemen, zij 't dan ook zonder vrees voor eventueele gevolgen. 't Is hier de plaats niet om in den breede over deze quaestie uit te wijden, genoeg zij 't er op te wijzen, dat alle maatregelen die Ferri noemt, niet zonder eenig protest zijn aan te nemen. Zoo is het eventueel beletten van sommige huwelijken gevaarlijk, omdat daardoor de prostitutie kans heeft te verergeren, en zou het opheffen van het ambtsgeheim voor doctoren, dat hij eveneens als middel noemt om het aantal kindermoorden en pogingen tot vruchtafdrijving te beperken, veel te groote nadeelen met zich voeren, nadeelen die niet zouden opwegen tegen de betrekkelijk zeldzame voordeelen door zulk een bepaling in het leven geroepen.

Voor hoeveel kritiek vele zijner voorbeelden ook vatbaar zijn, men zal moeten toestemmen, dat er zeer veel onder is dat der moeite overwaard is om in toepassing te worden gebracht. En 't voornaamste wat wij leeren uit zijn voorbeelden is, dat het beter is een misdaad te voorkomen dan te straffen, dat het beter is dat de overheid, de wetgever maatregelen berame om het ontstaan van den misdaad te beletten en dat de sociale verhoudingen er veel toe bijdragen dat het aantal misdaden zoo groot is als men uit de openbaar gemaakte statistieken leert.

Daaruit ziet men genoeg, dat de sociale hervormingen een eerste plaats onder de middelen tot verbetering innemen.

II.

Wij zijn nu genaderd tot het tweede deel onzer bespreking: de maatregelen die genomen moeten worden, wanneer de misdadiger door het gerecht is veroordeeld en hij zijn straf ondergaat. Vooraf echter willen wij een kleine uitweiding maken op het gebied der rechtspleging en nagaan welke veranderingen en verbeteringen op dat gebied noodig zijn, om zoowel den misdadiger als der maatschappij 't meeste nut te doen.

Een der grootste en meest noodige veranderingen die moet plaats vinden is die in de opleiding der rechtskundigen, en der rechters.

Wanneer wij nagaan welke vlucht de psyshiatrische wetenschap in de laatste jaren heeft genomen en welke feiten de onderzoekingen op het gebied der gerechtelijke geneeskunde aan het licht hebben gebracht, dan komen wij tot het besluit dat het niet wel denkbaar is dat een rechter goed zijn ambt uitoefene, een advocaat goed zijn verdediging voert zonder een voldoende kennis dier feiten. En moge 't in civiele zaken niet direct noodig zijn van die feiten afte weten, dikwijls zal echter ook daar de rechter moeten bewijzen genoegzaam kennis dier feiten te hebben, b.v. waar het betreft, het vertrouwen, en gebruik maken van inlichtingen en verklaringen door getuigen die aan een psychische abnormaliteit lijden zonder nog daardoor krankzinnig te zijn, dermate dat de wet verbiedt van hen getuigenis te hooren of inlichtingen te vragen, hystericae wier getuigenis dikwijls van nul of geener waarde is, en die dikwijls reeds door hun uiterlijk opvallen en herkenbaar zijn. De advocaat der tegenpartij die, zegt Ferri, den rechter er op zou wijzen dat de getuigenis van een getuige geen waarde heeft, om een dergelijke reden, zou veel kans hebben uitgelachen te worden. Even goed zou een rechter of advocaat, ervaren in zijn bijvakken, weten in

hoeverre hij de getuigenis van kinderen kon vertrouwen en zelfs hun inlichtingen moest gelooven. Immers is 't in de laatste jaren bekend geworden hoe vatbaar kinderen zijn voor suggestie zoowel door anderen als door hun eigen geest op hen uitgeoefend. Er zijn gevallen te over beschreven in de annalen der psychiatrie en der gerechtelijke geneeskunde omtrent dat onderwerp, gevallen waaruit men leert dat soms kinderen halstarrig volhouden iets gezien of gehoord te hebben waarvan later blijkt niets waar te zijn en welk verschijnsel niet mag worden toegeschreven aan een bijzondere lust om te liegen.

Op strafrechtelijk gebied nu is het volkomen op de hoogte zijn van beide takken van wetenschap een vereischte. Wat nu is het geval? Het meerendeel der rechters, geroepen om in een strafzaak recht te spreken, is in de verste verte niet op de hoogte noch van de gerechtelijke geneeskunde noch van eenig psychiatrisch feit. Nu is het niet te verwachten of te eischen natuurlijk dat iedere rechtskundige van die zaken op de hoogte zij als een specialiteit of zelfs een gewoon medicus, en daarom staat het de rechtbank vrij een expert te benoemen om zijn oordeel in de zaak in questie te zeggen. Dat nu zou goed zijn wanneer in iedere zaak zonder onderscheid een expert moest gehoord worden, maar nu wordt het aan de competentie van den rechter of aan de scherpzinnigheid van den advocaat overgelaten, om zulk een benoeming aan te vragen. Alleen nu in buitengewoon duidelijke gevallen is de rechter of de advocaat geschikt om te zien of dat noodig is en daardoor zal het dan ook dikwijls gebeuren, dat iemand veroordeeld wordt die in strafrechterlijken zin zelfs ontoerekenbaar is. Dit blijkt dan pas later wanneer de veroordeelde in de gevangenis onder observatie en behandeling van een medicus komt. En nu is men gekomen tot de abnormaliteit dat die abnormalen die het 't minst noodig hebben, nl. de apert krankzinnigen, veel eerder en gemakkelijker aan een expertise onderworpen worden dan zij wier krankzinnigheid later of slechts door een psychiater van beroep kan ontdekt worden. Ware de rechter in staat een vermoeden te koesteren of te

twijfelen aan de normaliteit van den delinquent dan zou hij er eerder toe overgaan een expertise aan te vragen. Nogmaals wij mogen niet van iedere rechtskundige verwachten dat hij een psychiater of gerechtelijk-geneeskundìge is, maar wij mogen wel van hem eischen dat hij op de hoogte van zijn beroep zij, dat door zijn onkunde geen onrecht geschiede. Want men moge beweren dat het hetzelfde is of iemand, en dat is een der argumenten die men weleens tegen de nieuwe richting heeft aangevoerd, in een gesticht of wel in een gevangenis wordt opgesloten, 't is een groot onderscheid of men iemand wegens krankzinnigheid in een gesticht opsluit of hem wegens een misslag een tijdlang in een verbeterhuis afzondert. En voor hem zelf èn voor zijn familie en nabestaanden is dat verschil van belang. Beide daders ondervinden de invloed der sociale verdediging, maar de een als straf en tot verbetering, de ander tot herstel van zijn gezondheid. Later zullen wij zien dat om die reden ook in de behandeling van beide een groot verschil is.

De meeste rechters en advocaten nu leeren of weten van deze beide takken van wetenschap om zoo te zeggen niets af en hebben daarvan niet 't minste begrip, zoodat 't door een toeval moet gebeuren, òf dat de advocaat 't er op waagt omdat hij geen andere grond ter verdediging weet òf omdat hij 't noodig vindt om het geding te rekken, dat een expert aan de beklaagde wordt toegewezen, waarbij nog komt dat in vele gevallen de uitspraak der experts met eenig meesmuilen wordt beschouwd. 't Is genoeg een enquête te houden bij die doctoren die wel eens als expert geroepen zijn in gevallen van krankzinnigheid of in gerechtelijk-geneeskundige gevallen om op de hoogte te komen hoe weinig rechters en advocaten van deze vakken weten.

De oorzaak daarvan nu is, dat de studenten in de rechten geen voldoend onderwijs in die vakken krijgen, en waar zij dat wel mochten krijgen, niet verplicht zijn examen in die vakken te doen. Dit laatste vooral is een belangrijk punt, want zoodra een leervak niet verplichtend is, zal de leerling zich ook geen bijzondere moeite geven, behoudens een en-

kele uitzondering, om er zich voldoende in te bekwamen. 't Is noodig: 1°. dat de toekomstige juristen geregeld onderwijs in die vakken krijgen en verplicht zijn daarin examen te doen, 2°. dat de keuze der rechters op andere wijze worde geregeld. Zooals het nu gaat zal iedere rechter op zijn beurt volgens een of ander rooster tot rechter van instructie of tot strafrechter worden benoemd, terwijl hij van de eigenaardigheden der strafrechtelijke wetenschap zooals wij dat bedoelen, misschien niet de minste notitie heeft. Daarin moet verandering gebracht worden en wel zoo, dat de opleiding voor toekomstige strafrechters en civiele rechters gescheiden worde, dat de strafrechters een opleiding krijgen die dienstig is voor de uitoefening van hun ambt, en dat de benoeming van een strafrechter niet meer aan het toeval worde overgelaten, maar berusten moet op degelijker grondslagen dan nu het geval is. Èn psychiatrie, èn gerechtelijke geneeskunde mogen den strafrechter niet meer vreemd zijn, en al behoeft 't nu niet dat hij daarin even bekwaam is als een specialiteit op medisch gebied, toch moet hij er zooveel van weten dat hij vooraf wete te bepalen of er een specialiteit ter raadpleging moet worden geroepen, en dat hij in staat is 't vermoeden te koesteren, dat in 't geval, dat aan zijn rechtskennis wordt onderworpen, misschien een abnormaliteit aanwezig is die op zijn uitspraak invloed kan uitoefenen. En zelfs zoover willen wij gaan, dat wij zouden willen dat niet meer ieder medicus, specialiteit of niet, tot expert in een gerechtelijk geval zal kunnen benoemd worden, maar dat wel degelijk vaste, bekwame specialiteiten worden benoemd om in alle gevallen, waar dit noodig mocht zijn, de rechtbank bij te staan met hun kennis. Wanneer men nagaat, dat de meeste medici betrekkelijk weinig van de gerechtelijke geneeskunde en dikwijls nog minder van de gewone, en nog 't allerminst van gerechtelijke psychiatrie af weten, dat, al mochten zij er nog zooveel van weten, zij door hun praktijk en door hun andere bezigheden na betrekkelijk korten tijd 't grootste deel van hun kennis verliezen, dan kan men gemakkelijk nagaan, dat een expertise aan

hen opgedragen, door hen zelf als een onaangename en angstige zaak wordt beschouwd, en dat op het oordeel van dergelijke deskundigen niet veel is te steunen.

Dat deze opleiding voor juristen zeer gewenscht is, blijkt uit een statistiek door Dr. Garnier op het laatste crimineel-anthropologisch congres te Brussel voorgelezen en waaruit men kan leeren, dat te Parijs, waar Dr. Garnier eerste geneeskundige bij de prefectuur van politie is en aan wiens onderzoek alle gevangenen die teekenen van geestesafwijking vertoonen, uit het departement van de Seine worden onderworpen, in 't jaar 1887 45 gevallen, in '88 49 gevallen, in '86 59, in '89 37, in '90 65 gevallen waren voorgekomen van gevangenen, die weinige dagen na hun veroordeeling als krankzinnig werden overgeplaatst naar een gesticht en van wien hij met goeden grond kon aannemen, dat zij reeds tijdens hun veroordeeling krankzinnig waren. In een tijdsverloop dus van vijf jaar een contingent van 50 gemiddeld per jaar, terwijl er waarschijnlijk nog ettelijke zijn wier krankzinnigheid later in de gevangenis is erkend geworden.

En ook hier te lande gebeurt 't zelfde. In de Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer door den Minister, betreffende Hoofdstuk 4 der Staatsbegrooting, werd door hem meêgedeeld, dat in 1891 bij 22 van de 25 als krankzinnig erkende gevangenen, de krankzinnigheid zich openbaarde of liever erkend werd in de gevangenis weinige dagen, weken of maanden nadat zij waren veroordeeld.

In het Tijdschrift voor Strafrecht, zegt Prof. van Hamel daarover het volgende: ‘De moeielijkheid ligt altijd hierin, dat de rechter van instructie als ook de rechtsprekende magistraten en mede de verdediger, dat wil zeggen de personen die den beklaagden zien en hooren, niet voldoende onderricht zijn om ziektevormen te onderkennen welke niet tot de allereenvoudigste en sterksprekende behooren. Opmerkelijk is daarbij en niet uit het oog te verliezen, dat juist wat de eigenaardigheid van zoo menigen ziektevorm uimaakt, de wijfelende houding, het moeielijk spreken, nu eens de naïve bekentenis, dan eens de verklaring van den

man, dat hij zich niets herinnert, alle omstandigheden zijn die in het rechtsgeding ten zijnen nadeele worden uìtgelegd.' Hij haalt het geval aan door Dr. Garnier op het congres te Brussel meegedeeld van een individu die wegens valschheid in geschrifte had terecht gestaan, die ter terechtzitting steeds was gewaarschuwd geworden, dat hij door zijne houding zijne zaak slechts bedierf, die dan ook tot eene gevangenisstraf van vijf jaren veroordeeld werd, doch drie of vier dagen later, door de gevangenis-administratie naar de 'infirmerie spéciale' gebracht, als lijder aan paralysie générale erkend werd en na korten tijd zelfs in zoo hevigen graad bleek te zijn aangedaan, dat hij door de meest overdrevene waanvoorstellingen vervolgd werd. Verder zegt Prof. van Hamel: 'de juristen moeten zich nooit verbeelden of kunnen verbeelden, zelven tot het nemen van beslissingen bevoegd te wezen, maar zij moeten zoowel door zekere algemeene voorbereiding als door eenig onderricht omtrent de verschijnselen van psycho-pathologische vormen, de twijfelachtige en de overgangsvormen vooral niet te vergeten, in staat gesteld zijn, om opmerkzaam te worden op omstandigheden die hen moeten nopen psychiatrische voorlichting te vragen.'

De feiten hierboven genoemd doen inzien hoe noodig het is, wat dan ook op het congres te Brussel met drang is betoogd, om het psychiatrisch onderzoek der aangeklaagden verplichtend te stellen. Naar aanleiding daarvan zegt Prof. v. Hamel: 'de wetgever zou zelf met name kunnen noemen de verschillende gevallen waarin het aanvragen van voorlichting verplichtend is, b.v. alle gevallen van opzettelijke levensberooving, alle gevallen van herhaalde recidieven, alle gevallen van recidieve bij jeugdige beklaagden.' Hoewel wij overtuigd zijn dat een verplicht onderzoek voor alle beklaagden met bijna onoverkomelijke bezwaren gepaard zou gaan, willen wij om der rechtvaardigheidswille daarop aandringen om de volgende redenen. Behalve in de gevallen van opzettelijke levensberooving, herhaalde recidieve of recidieve op jeugdigen leeftijd komen er ettelijke gevallen voor die niet in die termen vallen, die geen groot vergrijp betreffen, en

waarvan de bedrijver toch abnormaal is zooals bij 't eerste recidief zal blijken, misschien eerst na herhaalde recidieven, en welke abnormaliteit soms door den ervarenste specialiteit met moeite kan worden herkend. Hoe dikwijls komen niet in de krankzinnigengestichten lijders die, na herhaalde misdrijven, die dikwijls kleinigheden zijn, eindelijk voor krankzinnig worden herkend en wier krankzinnigheid bijna zeker dateert van voor hun eerste veroordeeling. Deze lieden te laten behandelen als misdadigers, terwijl zij even veel recht hebben als de aangeklaagden om de feiten, door Prof. v. Hamel hierboven genoemd, de behandeling in een gesticht is een grove onbillijkheid. Zeker zou een groot gedeelte der bezwaren worden opgeheven wanneer, zooals Ferri dat wil, ten alle tijde en permanent een college van experts den reehter werd toegevoegd dat niet anders te doen had dan zijn voorlichting te geven in dergelijke gevallen. En veel zou zulk een onderzoek vergemakkelijkt worden waneer het oordeel der experts gegrond op crimineel-anthropologische gegevens, op metingen en uitwendige teekenen, in een woord op teekenen zooals zij door den psychiater worden erkend, doch door den onervarene worden bespot, voor den rechter van waarde zou moeten zijn. Al is het vergrijp nog zoo klein, de grondoorzaak kan een diepe geestelijke stoornis tot basis hebben die men niet zoo spoedig kan inzien. Toen eenige jaren geleden een jonge man op het Trocadero te Parijs werd betrapt, terwijl hij aan het stelen was van haarvlechten die hij de wandelende meisjes van 't hoofd afsneed, vermoedde niemand in het begin dat daaraan een psychische afwijking schuld was en niet een gewone zucht om kwajongens streken uit te halen of een diefstal te doen. 't Bezwaar door sommige bij deze quaestie op het congres opgeworpen nml. dat er nooit ervaren psychiaters genoeg bij de rechtbank zijn, geschikt om op 't eerste gezicht te oordeelen of een beklaagde tot nader onderzoek moet worden afgezonderd, zou door de raad van Ferri vervallen. Desnoods zou men aan een of twee rechtbanken te zamen een college van experts kunnen toewijzen. Zeker is

't dat in die richting de regeling moet getroffen worden.

Voor echter zulk een regeling in de wereld komt, zulke veranderingen en verbeteringen hebben nog al tijd noodig, zou er reeds veel gewonnen en verbeterd zijn wanneer de motie, die op het 2e congres te Parijs is aangenomen, werd ten uitvoer gebracht. Reeds in een vorig opstel hebben wij over die motie gesproken, en op het nut ervan gewezen. ‘Le congres, cohérément à la tendance scientifique de l'anthropologie criminelle, exprime le voeu que l'administration des prisons, en adoptant les precautions nécessaires pour la discipline intérieure et pour la liberté individuelle des prisonniers condamnés, admette à l'étude clinique des criminels les professeurs et les étudiants de droit pénal et de médécine légale, sous la direction et responsabilité de leurs professeurs et préférablement sous forme de sociétés de patronage des prisonniers et des libérés des prisons.’

Nogmaals wanneer deze motie werd ten uitvoer gebracht dan zou zeer spoedig door den jurist zelf worden ingezien dat een verandering in de instructie der meeste misdadigers hoog noodig zou zijn en zou de wensch door Prof. v. Hamel uitgesproken in het Tijdschrift voor Strafrecht weldra worden vervuld.

Een tweede verbetering waarop de aanhangers der nieuwere leer de aandacht vestigen, zelfs door niet aanhangers der crimineele anthropologie is de instelling reeds dikwijls afgekeurd, is deze, dat zij wenschen de Jury te zien afgeschaft. Ofschoon deze quaestie voor ons land van minder belang is omdat wij alleen deze onpractische en onrechtvaardige instelling missen, willen wij toch om der volledigheidswille een enkel woord er over spreken.

‘De Jury is een deel der Rechtbank, bestaande uit burgers en belast het al of niet schuldig uit te spreken, niet volgens eenige wetenschappelijke regelen, maar alleen volgens haar opvatting. Zij vertegenwoordigt dus het gezonde oordeel der Burgerij en hiernaar past de magistraat volgens wetenschappelijke regelen de straf toe.’

Toen op 't einde der achttiende eeuw de ideeën van ge-

lijkheid en van volks-souvereiniteit de hoofden op hol en de gemoederen tot doorslaan hadden gebracht, vond men het dienstig tegenover de wetenschappelijke richting, die zich in de rechtspleging begon te vertoonen, de jury te stellen als een bewijs van de souvereiniteit des volks en ook omdat men bevreesd was voor de onafhankelijkheid der magistraatspersonen. Deze instelling nu was niets nieuws, 't was eer een navolging van de republikeinsche instellingen van Rome en Athene, en bestond reeds sinds lang in Engeland, waar zij was overgebleven uit de Middeleeuwen, toen zij een uitmuntende waarborg was tegen de te groote willekeur der aristocratie.

Overgebracht uit Engeland naar het vasteland, is zij in Frankrijk en Italië blijven bestaan of later ingevoerd, níettegenstaande de vele fouten en verkeerdheden die haar bestaan met zich meebrengt.

De voorstanders der Jury steunen hun voorliefde voor de instelling voornamelijk op de voordeelen er aan verbonden, uit een politiek oogpunt. Ten eerste, zeggen zij, is de Jury een bewijs van eerbied voor de souvereiniteit van het volk, ten tweede is zij een middel om de burgerlijke en politieke vrijheden te bewaren voor een te groote willekeur van de regeering, ten derde is zij een middel om de gelijkheid te bewaren der burgers onderling die ieder op hun beurt geroepen kunnen worden om te rechten over wien gisteren hun rechter was, ten vierde helpt zij mede om de kennis der wetten te verspreiden en levendig te houden onder de burgers en als gevolg daarvan het plichtsgevoel tegenover de wetten levend te houden.

Als eerste tegenwerping tegen deze nuttigheden staat reeds dadelijk dat door het telkens en telkens aanwezig zijn bij geruchtmakende processen, met de verspreiding der wetskennis ook tevens de besmetting der misdaad verspreid wordt en dat de kans dat een vatbaar individu gesuggereerd wordt door de atmospheer waarin hij herhaaldelijk verkeert zeer groot is.

Wat nu de politieke belangrijkheid betreft, deze is, niet-

tegenstaande de geest der wet omtrent de instelling der Jury, door allerlei bijvoegsels en restricties beperkt tot zeer weinig. Het vertrouwen in de alwetendheid des volks heeft niet kunnen beletten dat men er langzamerhand toe is gekomen de Jury uit te sluiten van meê te helpen in de instructie van het proces en dat de rol der Jury zich bepaalt, zelfs in Engeland, waar zij als een instelling te midden der moderne ideeën van even veel kracht is als vroeger, doch waar haar taak zich heeft beperkt tot het uitspreken van een oordeel in groote rechtsgedingen, terwijl haar oordeel in kleiner en civiele zaken niet gevraagd wordt, tot het geven van het eindoordeel en alleen het schuldig of niet schuldig uit te spreken. En wat nog verder bewijst 't onnoodige en 't verkeerde van het bestaan van een Jury voor de landen voor het vasteland is, dat zij een instelling is niet zooals in Engelaud, erfelijk vastgeworteld door alle mogelijke wisselingen der politieke partijen heen, maar niettegenstaande haar tijdelijk verdwijnen, (een bewijs dat haar bestaan onnoodig en levensonvatbaar was) toch met kunst en vliegwerk is weeropgezet. Bewijzen te over zijn er dat de Jury dikwijls meer schade dan goed heeft gedaan. Al was 't maar alleen daarom dat de leden der Jury zich onmogelijk los kunnen maken van den invloed der politieke stroomingen en van de pressie direct of indirect door de publieke opinie op hen uitgeoefend. En ofschoon het niet valt te ontkennen dat er voorbeelden zijn aan te brengen van juryleden die tegen hun eigenbelang in, niettegenstaande een invloed in een of andere richting op hen uitgeoefend, toch volhard hebben bij hun eens genomen, eerlijk bedoeld besluit, toch staat dat vast en is het door ondervinding en statistieken bewezen dat de Jury eerder vergrijpen tegen het privaatbezit, dan vergrijpen tegen het eigendom van de Staat zullen veroordeelen, om de eenvoudige reden dat zij zelf aan de eerste soort misdaden blootstaan en hun eigenbelang er mede is gemoeid. Zoo veroordeelt de Jury eerder iemand die een moord heeft gedaan uit hebzucht, dan den moordenaar die zijn wandaad heeft volbracht uit een persoonlijk wraakgevoel, omdat zij zelf aan 't eerste

feit blootstaan, terwijl het tweede geval geheel buiten hen omgaat en de kansen dat hen zoo iets gebeurt, zeer klein zijn. Toen in het jaar '83 te Dublin het proces aanhangig was tegen de moordenaars van Burcke en Cavendish, te Phoenixpark vermoord, had men alle moeite van de wereld een Jury saam te stellen, wijl ieder bevreesd was voor de wraak der geheime genootschappen.

En wat het meeste bewijst, dat de politieke vrijheid niet door de instelling van een Jury wordt gewaarborgd, is dat onder een bestuur, waar de instelling waarde zou hebben, zooals onder een despotische regeering het bestaan van een Jury niet wordt gëoorloofd en dat juist liberale regeerings-vormen, waar heel weinig kans is om inbreuk te zien maken op de vrijheden van het volk of misbruiken van den kant der magistraten kunnen plaats vinden, de instelling wordt veroorloofd. Het beste voorbeeld is Rusland, waar een Jury is voor civiele zaken, doch waar dezelfde instelling voor cimineele- en politieke misdrijven geweigerd wordt.

Maar eigenlijk is het idee van politiek geheel vreemd geworden aan het bestaan van een Jury, en de taak van de Jury is niet anders geworden dan om de uitspraak der rechters, die officieel zijn aangesteld en die met ijzere onvermijdelijkheid het geschreven woord toepassen, te verzachten en te wijzen op den invloed der moderne levensvoorwaarden niet alleen, maar ook om hun geweten, hun gevoel, hun kennis der moderne maatschappij te laten gelden waar de wet door de onmogelijkheid waarin de wetgever verkeert, telkenmale de wet te veranderen naar de veranderde omstandigheden, niet meer geschikt is om door verouderde formulen op gemoderniseerde toestanden te worden toegepast en waardoor zij dus te streng of te toegevend zou zijn.

En daarin ligt juist een der kwalen van deze instelling. Even goed als iedere functie, ieder ambacht in de samenleving door den daarvoor geschikte persoon moet en zal worden uitgëoefend, zooals dat 't beste met de belangen der samenleving strookt, zoo is het een dwaasheid te laten

recht spreken door personen, die ten eenemale nooit eenige opleiding in het recht spreken hebben ontvangen. En waar men eenmaal toegeeft, dat de geschreven wet ondergeschikt wordt gemaakt aan het persoonlijk oordeel van het individu, daar zal langzamerhand de geheele waarde van de eenmaal vastgestelde wetten verdwijnen en zal de gelijkheid der burgers voor de wet vernietigd worden. Want waar zou de grens der opvattingen zijn omtrent een zelfde feit, dat de eene dag door iemand bëoordeeld wordt die een geheel ander inzicht in zoo'n zaak heeft, dan hij die den volgenden dag zitting neemt om over hetzelfde geval te oordeelen?

Daarbij is 't een logische onmogelijkheid, dat een verzameling van een beperkt aantal personen, die gekozen zijn onder zekere vooraf bepaalde condities, als een bepaalden leeftijd, een zeker bewijs dat zij tot een bepaalde hoogte onderwijs hebben genoten, de uiting zouden kunnen zijn van de overtuiging van heel het volk. En gesteld dat zou wel kunnen zijn, dan nog vervalt 't idee waarom men de beste lieden kiest als leden der Jury, nl. om door een bijeenvoeging der verschillende oordeelvellingen door knappe lieden gedaan, een goed en deugdelijk eindoordeel te verkrijgen, om de eenvoudige reden dat 't al een van ouds bekende zaak is, dat waar ieder individu op zich zelf een zeer gezond oordeel kan uitbrengen, de verzameling dier knappe individu's een oordeel uitbrengt, niet gelijk aan de som dier bijzondere opinies, maar ver beneden de waarde van ieder in 't bijzonder. Reeds de Ouden zeiden: ‘Senatores boni viri, senatus autem mala bestia’.

Zijn dat evenzoovele argumenten tegen de instelling der Jury, die door de ouden classieken rechtschool zouden te berde kunnen worden gebracht, wanneer men de eischen der nieuwe strafwetenschap nagaat en ziet, dat deze van den rechter eischt een logisch aaneenschakelen der gëincimineerde feiten en een geleidelijk opklimmen tot de oorsprong van het kwaad bij het individu dat misdaan heeft, dan kan men dadelijk begrijpen, dat onder zulke eischen het bestaan van een Jury onmogelijk is. Immers waar van den rechter

gëeischt wordt een kennis en wetenschap, waarvoor hij een geheel andere opleiding moet krijgen dan hij tot nu toe heeft gehad, is het duidelijk in te zien, dat 't een onzin zou zijn een oordeel te vragen van lieden, die niet alleen niets van het recht weten, maar die zelfs niet eens zooveel weten van wat er noodig is om te oordeelen in de toekomst als de meeste rechters er op dit oogenblik van verstaan, iets dat men juist wil veranderd zien.

Hoe verder ook de nieuwe richting op strafrechterlijk gebied zich uitbreidt, hoe nader de instelling der Jury haar einde nadert en even goed als zij al eenmaal verdwenen is zal zij nogmaals verdwijnen en dan waarschijnlijk voor goed.

Maar er is nog een verandering waarop door de aanhangers der nieuwe richting wordt aangedrongen, een verandering die een verbetering voor alle landen zou zijn en dus ook voor 't onze. 't Geldt namelijk een instelling in 't leven te roepen tot geven van schadevergoeding aan de schade lijdende partij.

Zooals de zaken nu staan is 't geheele rechtsgeding een gebeurtenis die misschien aan de geheele maatschappij ten goede komt maar waarbij de beleedigde partij 't meest schade lijdt. Die quaestie van schadevergoeding kan uit drieërlei oogpunt beschouwd worden: 1e als vergoeding die de misdadiger zelf aan zijn slachtoffer moet geven, 2e als boete opgelegd door den rechter en betaalbaar aan de benadeelde persoon, 3e als vergoeding uitgaande van de Staat en uitbetaald aan de persoon die schade heeft geleden doordat de misdager niet is kunnen opgespoord worden of wanneer iemand door een fout van den rechter onbillijk is veroordeeld geworden. Gelukkig gebeurt 't laatste niet dikwijls en behoort een onrechtvaardige veroordeeling tot de hooge uitzonderingen. Toch echter zou 't niet meer dan billijk zijn in het geval dat zoo iets gebeurde den onschuldig veroordeelde niet naar huis te sturen met 't eenvoudig excuus dat men zich heeft vergist maar hem een vergoeding te geven niet alleen voor den tijd die hij onbillijk heeft geleden, maar tevens om hem in staat te stellen zijn verlies dat hij heeft geleden door 't

afbreken van zijn zaken en de schade aan zijn goede naam berokkend te vergoeden.

Maar zooals wij zeiden, deze gevallen zijn gelukkig zeldzaam en 't is niet zoo dringend daar een verandering in te brengen als wel in die gevallen waarin de persoon door een onontdekte misdaad schade lijdt. Want wat gebeurt er in dit geval?

De Staat heft haar belastingen om, onder vele andere dingen de burgers een veilig leven en een vreedzaam genot van hun eigendom te kunnen verzekeren. Met andere woorden: tegen betaling van een zekere som 's jaars heeft ieder burger het recht van de Staat te eischen, dat hij ongemoeid leve en geen gevaar loopt noch voor zijn bestaan noch voor zijn eigendom. En inderdaad worden er door de Staat jaarlijks honderden en honderden uitgegeven om dat doel te bereiken. Bij iederen misdaad die geschiedt, neemt de Staat, die hoewel zij er voor wordt betaald, niet heeft weten den burger, tegenover wien zij de verplichting van beschermen op zich heeft genomen, te vrijwaren, den misdadiger gevangen. Ten minste wanneer zij hem gevangen neemt, want 't gebeurt nog al vaak dat een misdaad onontdekt blijft, getuige ook in ons land eenige moorden van den laatsten tijd!

Is de delinquent wel gevangen, dan bemoeit verder de rechtbank zich niet met het slachtoffer van de wandaad, maar veroordeelt, en ook dat gebeurt vaak dat de misdadiger niet gestraft wordt, (in zoowat 70 pCt. van het aantal misdaden,) tot een boete aan den Staat of veroordeelt hem tot gevangenisstraf, waar hij werken moet tot zijn eigen profijt en dat van den Staat. De beleedigde persoon nu kan toekijken. Die boete aan de Staat dient om een tegemoetkoming te hebben in de onkosten voor het rechtsgeding, waarvoor de Staat reeds jaarlijks een massa geld aan belastingen int. De Staat dus, die de misdaad niet weet te voorkomen dan in een betrekkelijk klein gedeelte der gevallen, die ze niet dan in een nog kleiner gedeelte weet te straffen, die dus mankeert aan den eersten plicht waarvoor de burgers haar belasting betalen, laat zich voor deze verzuimen nog betalen toe! En, wordt de misdadiger wel veroordeeld tot gevangenis-

straf, dan nog laat de Staat de onkosten daarvan nog betalen door de burgers die zij niet heeft weten te beschermen en waaronder ook hij is, die het slachtoffer is geweest en die dus dubbel moet boeten voor iets, waarvoor hij garantie kon eischen. In de volgende bladzijden komen wij op deze quaestie nogmaals terug, wanneer wij genaderd zijn aan het gedeelte waarin wij de arbeid der gevangenen zullen bespreken.

Deze quaestie blijft dezelfde of 't civiele of crimineele zaken betreft. Vooral in kleine zaken, waarvoor nu door den rechter dikwijls een gevangenisstraf van eenige dagen slechts wordt opgelegd, zou dit systeem van boete, betaalbaar aan de schade lijdende persoon, van nut zijn niet alleen direct maar ook indirect als substitutief penal, wijl de persoon die kan betalen, eerder oplettend zal zijn geen schade te doen, omdat de liefde voor zijn geld een ieder is aangeboren, en wijl de persoon die kan betalen, weet dat hij dan zoolang gevangenisstraf zal ondergaan tot zijn schadevergoeding is afbetaald.

Deze ideen, uitgegaan van Ferri en vervolgd door Garofalo, hebben hun weg gemaakt met dat gevolg, dat op het eerste congres voor crimineele anthropologie te Rome gehouden, de volgende motie is aangenomen:

‘Le congrès, convaincu pu'il importe d'assurer la réparation civile des dommages, non seulement dans l'interêt immédiat de la partie lésée mais aussi dans l'interêt immédiat de la défense sociale préventive et répressive du délit, exprime 1e voeu, que les législations positives puissent au plus tôt mettre en pratique dans les procès les moyens les plus convenables contre les auteurs du dommage, les complices et les réceleurs, en considérant la réparation comme une fonction d'ordre social confiée d'office au ministère public pendant les débats, aux juges dans les condamnations, à l'administrations des prisons dans la récompense éventuelle du travail pénitentiaire et dans les propositions de libération conditionnelle.’

Op 't eerste congres te Rome lichtte Fioretti deze motie

toe en verdeelde de delinquenten al naardat zij konden betalen of niet, en wilde dat de delinquent die een vergrijp tegen het eigendom had begaan, door het betalen van een schadeloosstelling voor of na zijn veroordeeling zijn straf tot op de helft verminderd zou krijgen. Was 't vergrijp tegen den persoon gericht, dan zou betaling der schadeloosstelling kwijtschelding van slechts een derde der staf ten gevolge hebben. In beide gevallen zou op een gedeeltelijke afdoening der schuld een evenredige vermindering der straf volgen. In gevallen dat de beleedigde met den veroordeelde samenspant en afspreekt de schadeloosstelling te betalen, zal de veroordeelde toch zijn geheele straf moeten uitdienen, terwijl die straf met de helft verhoogd wordt, terwijl de beleedigde gedwongen zal worden aan den Staats-boetekas de schuld te betalen, in plaats van den veroordeelde. Is de schuldige niet bij machte te betalen, dan zal de Staat die plicht overnemen en den beleedigde tot een zeker bedrag voldoen, betaalbaar aan hem of zijn erven.

Tegen deze opvattingen nu kan men aanvoeren, dat de Staat niet is een persoon buiten de samenleving staande, doch dat juist de burgers alle te samen den Staat vormen. Waar dus de Staat, d.i. de verzameling van alle burgers, op zich neemt aan een burger een zekere schadeloosstelling te geven, daar gebeurt dit eigenlijk door alle andere burgers die niets om zoo te zeggen hebben uit te staan met het gebeurde. Gebeurt dit dikwijls. dan zal de Staat gedwongen worden om haar belastingen te verhoogen en komt de schadevergoeding eigenlijk ten laste van alle burgers. Zelfs 't oprichten van een boetenkas zou dat niet verhinderen, wijl ten eerste 't aantal boeten niet zooveel zou opleveren wanneer de veroordeelde eerst een gedeelte van de schadevergoeding aan zijn tegenpartij heeft moeten voldoen, om de eenvoudige reden dat de veroordeelde niet zou kunnen meer betalen, ten tweede omdat 't eerste oprichten van zoo'n kas niet uit niets zou kunnen gaan en dat daarvoor 't geld der gezamenlijke burgers zou worden genomen. Wel zou degeen die schade had geleden, een zekere vergoeding

krijgen, maar dit zou eigenlijk neêrkomen op de hoofden der andere burgers. Schijnbaar zou dit dus zeer mooi zijn, maar in werkelijkheid zou deze instelling een verhooging der belastingen met zich voeren, waardoor velen nadeel en weinigen voordeel zouden ondervinden.

Wij kunnen niet ontkennen, dat dit argument veel waars bevat en toch vinden wij dat er veel te zeggen valt voor die schadevergoeding van Staatswege of liever gedragen door alle burgers. Immers 't zijn niet slechts bepaalde enkele personen die aan een beleediging van lijf en goed blootstaan, maar een ieder loopt kans op zijn beurt dit te ondervinden. En even goed als de Staat voor sommige zaken geld uitgeeft, waar op het eerste gezicht slechts zeer weinige meê zijn gebaat, doch waarmeê op den langen duur zich alle burgers goed bevinden, zoo zal ook hierdoor een ieder zijn voordeel hebben. Op deze wijze redeneerend, zou men 't niet noodig kunnen vinden dat de Staat geld uitgeeft voor de justitie in 't algemeen, omdat er een menigte menschen sterven die nooit met de justitie in aanraking zijn geweest, noch als beschuldigde noch als aanklager! Zoo zou de bewoner der hooge streken van ons land 't niet noodig kunnen vinden, dat de Staat jaarlijks duizenden en duizenden uitgeeft, om het lage land te behoeden en te beschutten tegen de schade die door overstrooming kan worden berokkend! Zoodra men leeft in een samenleving, in een maatschappij, zijn de rechten zoowel als de plichten gemeen en is het belang van ieder in het bijzonder ook het belang van hen allen die in de samenleving leven. En mogen er nu menschen zijn, die tot hun dood toe nooit eenige schadevergoeding van den Staat zullen behoeven te vorderen, die tot hun dood toe niet zullen weten hoe een eerzaam rechter er uitziet, toch is 't genoeg dat hij de kans loopt in aanraking met het gerecht te komen, omdat hij zijn eigendom wil verdedigd zien, om meê te betalen in de gevallen, waar andere in de noodzakelijkheid zijn om van de rechtbank gebruik te maken. En zoo zal 't ook gesteld zijn met de Staats-kas tot uitkeering van schadevergoeding.

Iets anders is de vraag of 't wel mogelijk zal zijn, een veroordeelde, die wegens een grooten diefstal gevangen zit, te dwingen zijn slachtoffer een eenigszins belangrijke afbetaling te doen. Immers behoudens sommige diefstallen, zijn de daders meestal arm. Om deze lieden zoolang in de gevangenis te houden tot hun schuld is afgedaan, staat in vele gevallen gelijk met hen tot levenslang te veroordeelen. Voor dat zij met het weinige dat zij kunnen verdienen met gevangeniswerk, zooveel kunnen bijeenbrengen, is 't noodig dat zij om zoo te zeggen tot na hun dood blijven opgesloten. Ten eerste treedt in die gevallen, zooals wij gezien hebben, de Staat tusschen beide of liever wil men dat zij dat doet en de schuld van den misdadiger tegenover de beleedigde partij overneeme, ten tweede kan men niet 't onmogelijke eischen en verlangen, dat een gevangene die eenige stuivers per dag verdient, daarmee een som van eenige duizenden zal vergoeden. Dit zijn trouwens quaesties, die met het principe van de zaak zooveel te maken hebben, dat zij eerst behoeven besproken te worden bij een latere regeling. Als eerst de quaestie is afgehandeld of men zulk een instelling zal in 't leven roepen, dan kan men pas beginnen over de latere regeling te spreken. Zeker is 't dat voor kleine vergrijpen zulk een wetshervorming veel goeds zou te weeg brengen en dat de persoon, die schade heeft geleden, veel meer gebaat zou zijn door een, zij 't dan ook gedeeltelijke vergoeding, dan nu wanneer hij weet dat zijn vijand veroordeeld is tot eenige weken of maanden gevangenisstraf, wat hem nog geld op den koop toe kost, wijl hij de onkosten moet helpen dragen die diens verblijf in de gevangenis meebrengen. En voor hem, die maar weinig bezit en van dat weinige is beroofd, voor hem die hard moet werken voor zijn brood en zijn leven slijt in een voortdurende zorg, om zich en zijn gezin te onderhouden en een bestaan voortsleept van kommer en zorg, voor hem zal 't zeker een grooter troost zijn 't weinige dat hem is ontnomen, terug te krijgen, dan op een gure winternacht te bedenken, dat de man die hem zijn beetje bezit heeft ontnomen, goed gevoed

en goed verwarmd op een goed bed ligt te slapen, terwijl hij met zijn huisgezin 't lang zoo goed niet heeft. Dit wil niet zeggen dat men 't lot van den gevangenen moet verharden, maar wel dat men 't lot van den bestolene moet verzachten.

Wat echter nog vóór deze veranderingen moest geschieden is een zoodanige verbetering in de wijze van rechtspleging te maken, dat de loop van het recht sneller geschiede. Vooral bij kleinere vergrijpen is dat hoog noodig. Vele veroordeelingen zouden meer kracht hebben, zoowel tot verbetering als ter voorkoming van nieuwe vergrijpen, wanneer de veroordeeling sneller na het vergrijp zou geschieden dan nu gebeurt. Wanneer men nagaat dat 't soms maanden duurt voor dat iemand, die b.v. tegen de drankwet heeft gezondigd, voor den rechter wordt gedaagd en dat hij in dien tijd gelegenheid heeft gehad en daarvan ruimschoots heeft gebruik gemaakt om op nieuw tegen den drankwet te zondigen, dan begrijpt men dat een eventueele straf voor het eerste vergrijp zeer weinig effect zal hebben omdat de persoon die gezondigd heeft meestal al lang vergeten is dat hij dat gedaan heeft en dat in zijn oog 't straffen een aardigheid wordt wanneer hij, korten tijd nadat hij zijn straf voor 't eerste heeft ondergaan, opnieuw voor de tweede zonde moet boeten. En behalve daarin, voor zoogenaamde politiezaken duurt 't eveneens soms maanden voor de delinquent geroepen wordt om zich te verantwoorden. Behalve dat 't geheugen der getuigen in dien tijd wel een weinig zal geleden hebben betreffende de zaak waarvoor zij geroepen worden, zal het effect der straf nul zijn om de eenvoudige reden, dat de indruk die zij zal maken, verminderd is in 't tijdsverloop dat ligt tusschen het misdrijf en de straf. Daarbij komt dat 't dikwijs gebeurt dat de persoon in quaestie in dien tijd naar elders is verhuisd en dat hij dan bij verstek wordt veroordeeld wat nog onzinniger indruk maakt door de schijn van machteloosheid waarmeê de rechtspleging wordt overtogen.

Behalve in kleine zaken ware een snellere rechtspleging

echter gewenscht in grootere, in zaken van gewicht. Wat de oorzaak van deze langzame rechtspleging is is niet goed na te gaan. De waarschijnlijkste oorzaak is dat er te weinig gelegenheid is om recht te spreken en dat de Staat geen geld genoeg kan of wil uitgeven om meer rechtbanken en rechters aan te stellen. Zoodra de kleine vergrijpen zouden beoordeeld worden onmiddelijk na het plegen van de daad en daarvoor, zooals in Engeland het geval is, waar altijd een rechter aanwezig is om te oordeelen, zou de rol voor groote zaken veel ontlast worden wijl de rechter daarmee belast, zich niet meer zou behoeven te bemoeien met de kleinigheden waarmeê nu iedere rechtbank gedwongen is zich bezig te houden.

Wanneer iemand, die tot een schadevergoeding veroordeeld wordt, onmiddelijk na het plegen van zijn misdrijf, en bij onmacht of onwil om te betalen, ook onmiddelijk veroordeeld wordt om in de gevangenis te werken tot zijn schuld is afgelost, zal de uitvoering van die veroordeeling veel meer indruk maken en meer waarborg geven tegen een herhaling van hetzelfde feit, dan wanneer die veroordeeling maanden later geschied. Vooral bij politie-overtredingen zou men een groot voordeel bereiken en wel dat de eerbied voor de politie en het gevoel voor haar macht zich zouden uitbreiden.

Te dikwijls echter worden voor het gerecht de misdrijven behandeld zoolang na het gebeuren van het feit dat een ieder reeds lang het gebeurde heeft vergeten en zich soms met verwondering afvraagt of de rechter zich niet vergist en of de zaak niet allang is afgehandeld.

Dat ze als rechtskundige van de klassieke school dat inzien, blijkt uit de onlangs gehouden vergadering der vereeniging tot zedelijke verbetering van gevangenen. Daar immers is bij monde van Mr. Rethaan Macaré gewezen op de traag werkende rechtspraak in Nederland en op het te Engeland vigeerende stelsel gewezen, waar hij de voorbeelden van bepleitte.

Lang zal het echter duren, vreezen wij, voordat de ver-

beteringen in de rechtspleging en de opleiding der rechters en rechtskundigen, zooals ze hebben aangetoond dat de nieuwe school ze wil invoeren, plaats zullen vinden. Hoe ver wij nog er af zijn van wat de nieuwe school wil, bewijst dat wat de heer van Panhuijs onlangs voor het Hof te Leeuwarden zeide, sprekend over de quaestie van zware of lichte straffen door den rechter opgelegd: ‘de rechter moet vragen wat het belang is van de maatschappij, hij moet waken voor de handhaving der orde die voor ieder, ook voor hem van belang is.’

Van een misdadiger of diens belang wordt geen enkel woord gerept. Of de straf in zijn belang is of dat hij eenige verbetering ondervinde door zijn straf, wordt niet gevraagd. De misdadiger moet gestraft worden, om der maatschappij voldoening te verschaffen; of de man, die de misdaad heeft begaan, eenig nut van zijn strat heeft, doet, schijnt 't, niets ter zake; dat is de zorg van de vereeniging, die zich na zijn straftijd met hem zal bezighouden en alle moeite zal moeten doen om te verbeteren wat in hem bedorven is door de onoordeelkundige straf die hij heeft ondergaan. Of de straf wraakzucht zaait in het hart van hem die veroordeeld is en later bij 't eerstkomend recidief de gevolgen van die wraakzucht laat neerkomen op de maatschappij, daarop schijnt niet te worden gelet. De maatschappij moet voldoening hebben met een belachelijk hooghouden van het oude gevoel van weerwraak. De misdadiger is nu eenmaal iemand, die niet in de maatschappij thuis behoort en die moet lijden voor het kwaad dat hij heeft misdreven. Lang nog zal het duren, wij herhalen het, voor de humaniseerende denkbeelden der nieuwe school ingang zullen hebben gevonden en in toepassing zullen zijn gebracht.

Zonder de veranderingen die wij hebben aangetoond dat in de geheele rechtspleging en in de opleiding der rechtskundigen moet plaats hebben, kunnen geen verbeteringen tot stand worden gebracht. Hoe goed ons land ook is ingericht op het gebied van het gevangeniswezen, toch zijn er in de

behandeling der gevangenen verbeteringen aan te brengen, die niet slechts een klein gedeelte der behandeling uitmaken. Hoe boven aan de lijst der inrichting van het gevangeniswezen en der inrichtingen voor vagebonden, bedelaars en dergelijke ons land ook sta, zoo zelfs dat vreemde criminalisten op onze inrichtingen wijzen als modellen voor andere landen, toch is ook daarin nog verbetering aan te brengen. Echter samenhangend met een verbetering in de rechtspleging en een verandering in de opleiding en de vorming der denkbeelden der rechtskundigen. Eerst wanneer de conservatieve richting in het recht is verlaten, dan zal het mogelijk zijn een toestand te scheppen die direct den misdadiger, indirect de geheele maatschappij ten goede komt.

Hoe de inrichting nu is en hoe zij moet veranderd worden om tot dien toestand te geraken, zullen wij in een volgend hoofdstuk bespreken.

Dragamosus, door Arij Prins.

VI.

Het leger zeer verzwakt, en rusten lang, steeds onder blauwe lucht.

Weinig zonder wonden ook, en die met boog en twaalf pijlen uitgetrokken, geslonken tot een hoop de duizend niet te boven.

Reeds Dragamosus willen keeren, maar spreken veel met hem de Bisschop, die den strijd besliste. Gaan zij dan met korten stap, de hoofden neer in denken, boven om het heuvel-vlak, waarop het leger onder tenten. En het lange kleed, dat droeg de Koning, waarin veel goud geweven, strijken langs die stille-lagen in hun bloed, gestelpt door windsels. Witte handen beven dan omhoog, smeek-stemmen zacht uit monden koortsig-droog, maar Dragamosus gaan voorbij, en onbewogen - zijn zorg-om-macht was meer dan smart van lage menschen.

Staan de twee soms aan den wal, die om het leger was, en droeg de wakers; vrijen met een esse-lans, die uit in punt-geglinster. Wijzen dan de vrome man, die zaligheid door bloed begeerde, waar bergen verre-blauw in nevelen stonden. Daar-achter lag de stad, die zooveel rijkdom had,

en in de puure lucht zijn woord-verlangen luid, dat wel gestoord door hoog gekrijt van vogelen, die wiekten naar het veld, waar, bleek op zwart, Barbaren-in-ontbinding. De dag zoo stil om hen; door vleugelen en wind slechts leven bij de dooden, maar als de nacht ter aarde kroop, dan donker-springen in het licht dat aan de kim geborensc heen, het grauw van grage beesten, die vurig in de koppen waren. En om die nooit meer spreken zouden een wild gehuil, dat wakker maken hen, die hooger lagen. Soms mannen daardoor op, die van den heuvel af, en schoten pijlen naar de plek, waar bleek in duister lag, en booze luchten zweefden.

. . . . . .

De rust de lieden slechter maken. Zij luierden lang uit, en geeuwden naar de zon, of speelden veel, en twistten luid, tot dikwijls bloedig werd geslagen. Maar Dragamosus streng-en-goed, deed na een groot rumoer, waardoor hij in zijn slaap gestoord, de koppen van drie kerels vallen, en door deez' straf het leger onder tucht gebracht.

Met ongeduld werd uitgezien naar het land, dat in het Westen lag, van-waar veel volk komen zou met lange rij van volbeladen wagens, die vromen broeders hoorden, want vele wapens waren slecht, en ook het voedsel karig geworden.

Men moest nu paarden slachten, ook koken blaaren van het veld, en zelfs edelen, die met hun goud en steenen pralen, schamel aten uit hun kostbare schalen. Wel hadden zij nog wijn, bewaard in groote kruiken, en voor geen zieken afgestaan - en als het donker was, zij in een tent in kring, en stille dronken worden, tot geen meer loopen kon.

Ook het vrouwvolk na den slag bekomen, en als een schat naar boven meegenomen, deed het trage van den dag voor menig snel vergaan. Die zoo geroofd heel bleek geworden, en hadden smart in doode vreugd, als Franken bij haar zijn.

. . . . . .

Maar op den tienden dag, gerekend van den slag, was groote blijheid in het leger. Uit mist, die voor de zon verdween, rammelend groote karren kwamen, die laag op

breede wielen rolden, en opgevuld met krijgstuig waren. En voor- zoowel als achteraan, wat door den Koning het meest begeerd, veel ruitervolk met glans, door zon, van het schild, dat langs den schouder hing. Hun speren langzaam naderbij - donkerheid van wandelend hout, waardoor het licht in blanke gleuven. Een abt was aan de spits, en bracht den Koning vellen, waarvan het oude schrift was uitgewischt, en die op nieuw beschreven op het slot, dat stil-bewoond door Marcowefe omringd van hare vrouwen.

En Dragamosus, die niet kende, wat in de kloosters werd geleerd, moest door den Bisschop laten zeggen, wat neergeteekend door een knaap, die vroom en vlijtig was. Hij hoorde zwijgend toe, haar beeld in het oude hoofd, en kreeg een groot berouw, dat veel te ver gegaan. Niet dat hij onheil voedde, maar uit het diepe van zijn ziel kwam op een bleeke lust, die slechts de oudheid heeft naar het reine van een vrouw, die reeds bezoedeld is. Het was een hersenvreugd, die trillend steeg als teêren damp om naakt, dat fijn gesneden is uit blankheid hard en jong.

Nu wenschen gauw terug te keeren, en zeggen tot de hoogen, die lager dan hij waren, dat, voor de koude kwam, de strijd moest zijn beslist. Daarom het voetvolk achter blijven, en slechts die paarden hadden met hem gaan.

Een etmaal later met zeven honderd ruiters uitgetrokken, die allen pantsers droegen, en menig rusting duurder dan een kudde zijn.

Zij snelle voort, en toen den avond viel tot aan een veld, waar gras was hoog, en spriette op tot aan hun heupen. Zij maakten brand, en sliepen op de asch der vezels.

Voordat een vogel zong zij weer op marsch, en in het bange uur, dat is als donker vaagheid wordt, de ruiters slanke-schimmen snel in langgerekten troep met maanenglans van ronde schilden.

In het oude-jonge licht, dat wijfelend scheen, zij komen aan een bosch, waar tusschen maste-stammen paars met harde wiggen-blaâren, zacht graasden op het mos, dat blauwde groen door schijn, veel herten oud, want rijkdom

van gewei. Zij schrikten om, nog nooit voorheen gestoord, en 't zachte oog vol wondering zag bogen snel gespannen.

Eerst toen drie man twee vallen deden, de anderen op de vlucht, en kraken wat ter aarde lag door druk der slanke pooten.

Het bosch, dat vocht en koelte gaf, des middags al doorreden, en voor de ruiters, die nog frisch, een veld, waaraan geen einde scheen. Het drooge zand was bleek, verpulverd door de zon, en deed geen gras opgroeien. Zelfs distels waren schaarsch, vergrauwd door watermangel.

Het voortgaan van de paarden slecht, hun hoeven zonken weg door zwaarte van het metaal, dat ros-en-ruiter droeg. Hun koppen, vreemd maskeerd, omlaag, alsof zij water zochten, met schuimend wit, dat uit de bekken droop, en van hun huid, die donkerder door zweet, het nat in lange strepen liep, dat van den buik de aarde vochtig maakte.

De lucht was wit van hette, de zon als uitgevloeid, en zwijgend in het zaâl de hooge mannenschaar, die leek een karavaan-in-gloed.

In 't trillend ijle van de lucht geen vogel hing, de vleugelen gespreid, geen wit, dat van een wolk was, bracht schaduwen op aard, en in den stillen brand, die sloeg omlaag, de ruiters zaten kromgebogen, en zagen strak met rood ontstoken oogen naar het einde der woestijn, dat weggeschoven scheen. Hun tongen werden hard, hun hoofden zwaar en vol geklop, de harrenassen heet, en smartten op de ruggen nat - maar langzaam lager gaan de gloed, en op het zand, schaduwen van purper slaan, die groeiden traag, en met de menschen medegaan.

De avond bracht geen wind, de lucht door stilte dood, en grauw het zand, dat was tot-waar de oogen reikten. Fel het onheil-zonne-vuur, waarin gesmolten strepen lagen, daarachter brandde op, en teerde aan het blauw, waarin geflonker schuchter komen.

De rijdenden in laatste hemel-glorie staan, vuur hun rustingen belekken, en dalen zij ter aard, om op het heete zand in slaap te gaan.....

De nieuwe dag bracht hitte weêr. De mannen wankelden in het zaâl, paarden vielen neêr, en zelfs niet meer op te brengen door smart met zwaard en speer.

Het meest de zware krijgers lijden, wapenen werden weggeworpen, ook ruiters bleven staan, en spraken luid, het lijf geheven, dat voor hen water zijn in schoone dreven.

En schudden zij het hoofd, die nuchter in de zon. Er was slechts zand te zien, en dit dien dag niet anders worden. Het heir was ook geslonken, en sporen op zijn weg de ruiters neergezonken, die blonken stil in-een, en staarden droef het leger na, dat in veel stof verdween.

Maar toen de avond kwam, en weêr de lucht was rood, nu ook de sterksten blij, want verre weg een wazig rijzen, alsof de grond naar boven ging. Ook paarden sneller gaan, alsof zij water rooken, en als het nacht, want niemand nu aan slapen dacht, de bodem vaster worden, zoodat de stappen klonken.

En in het luister-licht der maan, die als een sikkel voor het stergeprikkel, hooge planten bevend staan. Zij lieten hun donkere blaaren hangen, als waren zij bange, en bij elk blad, een vrucht, die rood en nat.

De mannen staken die in hun mond, en hun tongen als van leêr werden vochtig weêr; maar toen men bergen donker zag, die veel gegeten op den grond met ijselijk geklaag. Hun koppen zwart van giftig bloed, en rukken zij met kromme handen aan het ijzer, dat hun buik omranden. En in het ochtend-bleek, dat van den hemel sloeg, zij sterven saamgekrompen, de tanden stijf opeen, als om het bloed niet door te laten, dat de slapen zwellen deed.

. . . . . .

Men was nu in een land, waar rotsen stonden hoog, en staken op hun grauwe somberheid, als brokkelend torenwerk, naar het blauw, dat donker was als zeeën in het Zuiden.

De paden soms te smal voor meer dan ééne man, en het leger dan in lange rij, die kronkelend voorwaarts gaan met blankheid van metaal - ook wel langs kloven, die helle-donker waren, en als een steen omlaag gesmeten, eerst na lang hooren dof geluid.

De grond, waarop men ging zoo glad, dat ruiters voor hun paarden liepen, want een, die trotsch omhoog gedragen, was door een wilden ruk in 't donker diep geslagen. 't Was glans van mensch-en-dier, die vloog omlaag in altijd-nacht, alsof ter hel gevaren. Hij zat-en-viel recht-op, de speer omhoog, met wapperende pluim, alsof niet bange, het paard met lagen kop en krom, de pooten stille-hangen. En die dit zagen, met oogen groot door schrik, voelen doodsgeril - uit de diepte, met donker belaân, kwam een gil, gesmoord, zooals geen mensch ooit had gehoord.

. . . . . .

De nacht werd op een bergvlak doorgebracht. De lucht was ijl, en als graniet zoo donker, met schamel geflonker van vijf sterren om de maan, die gloeide blank, en stille verder gaan.

De ruiters rilden in het ijzer. Zij hoorden hun paarden stampen, die stonden bij elkaâr, de koppen in asemdampen, en in de droeve stilte van den wind, die altijd waait in het hooge, kreten van zwarte vogels, die over vlogen.

Wachters om de beesten opgesteld, die zagen met hun moeë oogen, vreemden vormen verre staan; hoogten, die in het on aardsche licht der maan geleken zilver-grijze huizen met spitse daken of grauwe monsters met oopgesperde kaken. En soms omlaag op de rotsen, die door 't duister harde nevelen schenen, licht-strepen kwamen en weer verdwenen.

. . . . . .

Den ochtend daarop, de Franken weder dalen, en zij kwamen in een witten mist, zoo dik, dat het leger er in werd gegist.

De mannen reden tusschen bergwanden als kool zoo dof, en van de niet-te-ziene randen eensklaps steen-geplof, onzichtbaar in de lucht, wit als katoen, maar een ruiter, die droeg het blazoen, helm-en-hoofd door een scherpen steen gekloofd. Hij viel van zijn paard, en het veldteeken met hem ter aard. En in den witten, den nacht-dag nog menig man zoo omgebracht.

Men hoorde geen kreten der Barbaren, die de steenen

smeten, maar zij lachten hoog, in de lucht, die boven was droog - een blies hard op een hoorn, en de Franken bij dit geluid schreeuwen van toorn.

Pijlen naar boven in het wit tusschen zwart, en op eens een Barbaar met een schot in het hart door het luchte-doodslaken schoot.

Er vielen nu geen steenen meer, de mist weer ongerept.

De Koning op zijn zwaard, en de ruiters snelle-voort, tot door een rotse-poort, die hoog was als een kathedraal.

(*Wordt vervolgd*.)

Antwoord aan F. van der Goes. Door J. Stoffel.

Op de geduchte afstraffing, die ik van den heer Van der Goes heb ondergaan naar aanleiding van mijn laatste artikel in dit tijdschrift, past een antwoord, al zou het alleen zijn om te toonen dat ik nog niet geheel en al plat geslagen ben. In de eerste plaats beken ik schuld; ik had het opschrift socialisme tusschen aanhalingsteekens moeten zetten, ten einde hiermede te kennen te geven, dat ik het socialisme bedoelde, zooals het zich voor een gewoon mensch tegenwoordig vertoont en in redevoeringen en geschriften wordt gepredikt. Ik had mij dan het verwijt kunnen besparen van Van der Goes, dat ik van zijn verheven socialisme niets begrijp, en hem de moeite kunnen uitwinnen dit laatste nog eens wéér te verdedigen.

Het deed mij in mijn ziel leed, dat ik de aanleiding ben geweest, dat Van der Goes een oogenblik de olympische kalmte verloor, die hem zoo goed staat.

Naar aanleiding van zijn artikel heb ik zijn vroeger verschenen stukken over dit onderwerp nog eens herlezen en ik erken, dat Van der Goes gelijk heeft, wanneer hij zegt, dat *zijn* socialisme niet is aangevallen.

'In het socialisme', zegt hij, 'zal geen onderworpenheid

zijn, die zal worden achtergelaten in de kapitalistische periode. In het socialisme zal alleen *r e g e l* zijn, de regel, die het belang van ieder en allen dient.... De menschheid zal zich een organisatie hebben veroverd om te komen tot de nu nog ongevonden Vrijheid. Elke aanslag op die organisatie zal een aanslag op de vrijheid wezen. Ieder spoor van vroegeren dwang moet zijn gerukt uit het brein en vernietigd in de praktijk, vóordat de organisatie aangenaam is in de gedachte, uitvoerbaar in de werkelijkheid. Dan zal de liefde voor buitensporigheid van tegenwoordig, de tevredenheid met een bestaan, dat de lasten van anderen verzwaart, veranderen in de gehechtheid aan den regel, die ieders werk verlicht, in getrouwheid aan een stelsel, dat niemand te genieten geeft van eens anders ongeluk.... In het socialisme zal geen gevaar zijn voor den dwang van een meerderheid, zooals de burger-economen vreezen, die de woorden gebruiken van het afschuwelijk partijleven- en parlements-jargon van onze leelijke eeuw..... Want niet enkel dat dan op de aarde wonen zullen de rechtvaardigheid en de wijsheid en wij met hen zoo vertrouwd zullen worden als met onze goede vrienden, doen wat zij aanbevelen en wij erkennen als doelmatig en billijk; zij zullen niet enkel een papieren lichaam hebben, te verfrommelen, te bekladden en te scheuren, zooals ieders baldadigheid wil, en opgesloten blijven in de hoofden van enkele aparte menschen met eenige vrijheid van doellooze wandelingen in litteratuur, maar eindelijk en voor het eerst op de wereld neerdalen als een mensch geworden zoon van God, die niet zal worden gekruisigd, ja een levende Drieéen-heid onsterfelijk in het leven.'

Ik kan het niet zoo mooi uitdrukken als Van der Goes, maar ik geloof te mogen zeggen, dat hij zich de ontwikkeling der maatschappij tot het door hem beschreven ideaal zóó voorstelt, dat in de eerste plaats maatregelen worden genomen, die ten gevolge zullen hebben, dat de gemeenschap den grond en de produktiemiddelen in handen krijgt (verkorting van den arbeidsdag, arbeidswetgeving, vaststelling van een minimumloon). Zijn de arbeidsmiddelen in de handen

der gemeenschap, dan zal men in den eersten tijd het beginsel toepassen van ‘loon naar werk.’ ‘Wanneer dan’, zegt Van der Goes, ‘de organisatie volledіger wordt, traditiën van oude “rechten” verzwakken, het verschil in standen ook uit de herinnering van de menschen verdwijnt, geslachten geboren worden en opgroeien, die niets meer weten van een klasse, welke vroeger de arbeidsmiddelen bezat en den arbeid bestuurde.... dan worden de tijden rijp voor een andere regeling der distributie, die breken zal met den maatstaf van geleverde diensten.’

Ieder moet dan werken naar zijn krachten. ‘De verplichting tegenover de gemeenschap’, zegt Van der Goes, ‘is niet eer vervuld vóór ieders inspanning bereikt het uiteinde van zijn vermogen,’ Een stoffelijke maatstaf voor de berekening van de waarde van ieders diensten is dan vervallen en allen zullen een *gelijk* aandeel genieten van het gemeenschappelijk arbeidsproduct.

In het derde stadium zal het gemeenschapsgevoel zóózeer zijn ontwikkeld, dat een toestand mogelijk wordt, waar niet alleen ieder arbeidt naar krachten maar ook neemt naar behoeften. ‘Ieders behoefte, door geen opzettelijke inmenging van de gemeenschap beperkt en alleen gebonden aan den regel van eigen verantwoordelijkheid, zal dan de maatstaf van ieders consumptie zijn.’

‘Bij het voortdurend sterker worden van de organisatie zal het geheele denkbeeld van eigendom vervallen, zooals het afwezig is in een gezelschap van beschaafde lieden aan een overvloedige tafel.’

De wenschelijkheid van zulk een maatschappij heb ik niet betwist en niemand met gezonde hersens zal ontkennen, dat *wanneer* het socialisme en zijn hoogste ontwikkeling, het communisme, *vrijwillig* is, dit het hoogste maatschappelijk ideaal is, dat de mensch zich kan vormen; het is de verwezenlijking van het duizendjarig rijk van vrede en geluk, ‘waarin de leeuw bij het lam zal liggen en een kind hen zal leiden.’

In dat rijk zal geen behoefte zijn aan een overheid, aan een

staat, aan wetten; het altruïsme zal daar de plaats hebben ingenomen van het egoïsme. Zonder eenigen dwang zal daar productie en distributie op de denkbaar voordeeligste en gemakkelijkste wijze geschieden. Ieder zal zijn eigen belaug opofferen voor het algemeen belang; er zal zelfs geen eigenbelang meer bestaan.

Welk rechtgeaard mensch zou zich kunnen verzetten tegen het streven naar dit ideaal?

Ik heb mij aan die snoodheid niet schuldig gemaakt. Ik heb zelfs het eigen beeld van Van der Goes gebruikt van de toekomst-maatschappij, zooals ik mij die voorstel: dat van een overvloedige tafel, waar beschaafde mannen en vrouwen aanzitten, hetwelk ik aan Henry George heb ontleend.

Maar mijn grief tegen de socialisten en ook tegen Van der Goes, die hunne tactiek volgt en verdedigt, is, dat zij dat ideaal *langs een verkeerden weg willen bereiken*.

Van der Goes zegt, dat in het eerste stadium van het socialisme, zooals hij zich dat voorstelt, ‘loon naar werk’ zal worden gegeven. Er zal - dit erkent Van der Goes - een overheid moeten zijn, ‘die bepaalt wie de beste diensten hebben bewezen aan de gemeenschap en dus het grootste aandeel mogen genieten in de productie’.[1)]

Men zal dus de overheid of de Staat - die, volgens Van der Goes alleen door zulke dom-kwaadaardige menschen als ik ben, aan het begrip van socialisme verbonden worden, maar inderdaad door het socialisme worden uitgesloten - niet kunnen missen.

Is dan dit eerste stadium van Van der Goes niet het zuivere staatssocialisme, dat door mij is gecritiseerd, welke critiek door Van der Goes niet is weêrlegd?

Dat staatssocialisme, hetgeen Van der Goes in de hand tracht te werken door ‘verbeteringen in het loonstelsel krachtens wettelijke bepalingen op arbeid en loon’, en door de proletariërs op te wekken en aan te voeren tot den klassenstrijd, zal niet de voorwaarden vervullen voor het tot

1) De distributie, bladz. 409.

stand komen van het echte socialisme. Het zal niet strekken om den ‘hartstocht van het egoïsme’ te vervangen door den ‘hartstocht van het altruïsme’. Het staatssocialisme is niet de voorlooper, maar de tegenhanger van het ware socialisme, waarin de menschen vrijwillig zullen werken naar hun aanleg en nemen naar hunne behoeften.

Uw fout, Van der Goes, en die van uwe partijgenooten ligt hierin, dat gij meent het socialisme onmiddellijk te kunnen enten op het kapitalisme, terwijl het ware, vrijwillige socialisme alleen kan groeien op het vrije individualisme, dat thans niet bestaat en nog nergens ter wereld bestaan heeft, maar dat wij willen bereiken door het toepassen van sociale gerechtigheid, door de gaven der natuur te maken tot het eigendom der gemeenschap. Uit dat vrije individualisme: de toepassing van het beginsel: IEDER HET ZIJNE, zal zich het vrije socialisme ALLEN VOOR ALLEN ontwikkelen. Een andere weg bestaat niet.

Gij, die streeft naar versterking van het kapitalisme door te ijveren voor een bij de wet vastgestelden abnormaal korten arbeidsdag, met het doel daardoor de productie uitsluitend te brengen in de handen van groot-kapitalisten, die alleen in staat zijn de arbeidsbesparende machines te koopen, wier meerdere toepassing dan onvermijdelijk wordt. Gij, die het staatssocialisme toejuicht, dat de macht van de regeerende klasse - en dat zijn de bezitters ook waar algemeen kiesrecht bestaat - tot in het oneindige vergroot. Gij, die het vormen van *trust's* met vreugde begroet als een middel om de maatschappij rijp te maken voor een revolutie, die haar in het eerste stadium van het socialisme zou brengen. Gij, die het noodzakelijk ontwikkelingstijdperk, dat van het vrije individualisme, zoudt willen overspringen om direct te komen tot de toepassing van het beginsel *allen voor allen*, - zult niets anders bereiken dan een doellooze revolutie, waarop volgt reactie en een nieuwe barbaarschheid.

De socialisten willen alle menschen tot proletariërs maken.

Wij streven naar een maatschappij, waarin geene proletariërs meer zijn.

Zij willen den staat souverein maken - in het eerste stadium van het socialisme van Van der Goes, dat ons onoverkomelijk voorkomt.

Wij willen iederen burger souverein maken, niet athankelijk van iemand.

Zij willen, dat niemand iets zal bezitten dan alleen krachtens den wil der gemeenschap.

Wij willen, dat ieder mensch de vrijheid zal hebben om te arbeiden, te bezitten, te besparen, weg te schenken, wat hij door zijn eigen arbeid voortbrengt, alleen beperkt door het recht op gelijke vrijheid voor anderen.

Zij willen ieder burger maken tot een rad in de groote staatsmachine.

Wij willen den staat maken tot den gevolmachtigden ambtenaar der burgers, die ons gemeenschappelijk erfdeel, den grond, administreert.

Zij willen den Staat in alles laten regelen, bevelen, wetgeven.

Wij streven naar zoo min mogelijk dwang, regeling, wetgeving.

Zij streven naar despotisme (altijd weer ten opzichte van het eerste stadium van Van der Goes). Wij streven naar de grootst mogelijke individueele vrijheid.

Het hunne is een overwonnen standpunt, het is dat van de kindschheid van het socialisme, waarin de geestdrift om den toestand te verbeteren groot, maar de kennis der aan te wenden middelen gering is. Het onze is dat van den mannelijken leeftijd, waarin de wil om te verbeteren en de kennis der middelen hun hoogste punt hebben bereikt.

Zij willen een nieuwe maatschappij scheppen, waarin het altruïsme het egoïsme heeft vervangen met naastenliefde en zelfverloochening tot basis, en zij zijn daardoor noodzakelijk revolutionnair.

Wij willen geen nieuwe maatschappij scheppen, maar haar doen groeien; wij willen alleen bestaand onrecht opheffen, waarna de maatschappij zich van zelf zal ontwikkelen tot een hoogeren vorm, waarin geleidelijk het altruïsme het egoïsme zal vervangen. Wij zijn dus niet revolutionnair, maar

kunnen onze hervorming aanpassen aan bestaande toestanden en elke stap in onze richting zal beletten, dat die toestanden nog slechter worden, en integendeel den stroom der menschelijke ontwikkeling naar hooger leiden.

Hun leer is gedoemd tot onvruchtbaarheid en zal alleen in de historieboeken blijven leven als een merkwaardig voorbeeld van een wijd verspreide dwaling, ten opzichte van de oorzaak van den slechten maatschappelijken toestand en de middelen ter genezing.

De onze zal zegevieren en haar toepassing zal de maatschappij vervormen tot een gemeenschap van vrije burgers en burgeressen, waarin de geest van het socialisme hoe langer hoe meer zal doordringen, waarin de menschen rijp zullen worden voor het derde stadium van het socialisme van Van der Goes.

Ik heb gezien, dat de heer Van der Goes zijne beschouwingen als boek wil uitgeven. In dat boek zal dus in de afdeeling: DE LEER een hoofdstuk zijn getiteld: Jan Stoffel.

Zijn boek zal wijd verspreid en gelezen worden en *mijn* artikel ligt begraven in een oude aflevering van een tijdschrift, daarom geef ik te wille van de eerlijkheid en onpartijdigheid, hem in overweging om zijn noot op bl. 142 eenigszins uit te breiden.

Het komt mij toch voor dat de lezer, die het stuk des heeren Van der Goes leest en het mijne niet, den indruk zal krijgen, dat ik een geestverwant ben van Schäffle, Leroy Beaulieu, Eugen Richter, Mr. N.G. Pierson, Mr. Treub en de radicale partij, terwijl deze heeren zeer zeker in vele opzichten ook mijne tegenstanders zijn. Met een paar woorden mocht de heer Van der Goes toch wel eens omschrijven, wat de door hem zoo scherp gecritiseerde man dan eígenlijk wil, en ik verstout mij hier hem voor te stellen, de bedoelde noot als volgt uit te breiden:

> Om den heer Stoffel geen onrecht aan te doen merk ik hier op, dat, hoewel ook hij waarde, waarde-grootte en prijs door elkaar stooft, zijne omschrijving van vrije menschen te kennen geeft, dat hij voor toestanden als de hier boven vermelde, niet blind is.

Hij is namelijk zoo onnoozel te meenen, dat, wanneer volgens de door hem aangenomen theorie, de aarde is gebracht in het bezit der gemeenschap (als gevolmachtigde van alle burgers) en tegen betaling der grondrente (de hoogere gebruikswaarde die het eene stuk grond boven het andere bezit, bepaald door vraag en aanbod van vrije menschen) voor allen toegankelijk is en de monopolies door die gemeenschap in het belang van allen beheerd worden, waren van gelijke gebruikswaarde tegen elkaar geruild zullen worden, zoodat ruilwaarde en gebruikswaarde nagenoeg gelijk zullen zijn en de prijs in goud uitgedrukt beide zal aangeven. Hij meent, dat dit tegenwoordig alleen dáárom niet het geval is, omdat de eigenaar van grond en rente-eischende schuldbrieven in staat is waren op te eischen, waarvoor hij niets in de plaats geeft, en hij veronderstelt, dat met de private grondrente ook de kapitaalrente zal verdwijnen.
Hij is dus van oordeel, dat, wanneer de door hem beoogde hervorming is ingevoerd, het 'uitzweeten' van meerwaarden door de 'waren' geheel zal hebben opgehouden, dat dus de arbeider in het bezit zal komen van zijn geheele arbeidsprodukt en het dan niet noodig zal zijn om de geheele produktie en distributie te brengen in de handen der gemeenschap. Hij wil deze overlaten aan privaat-personen en gelooft, dat zij zonder eenigen dwang vanzelf binnen korten tijd coöperatief zullen worden gedreven, waardoor handelswinst en ondernemersloon tot een minimum zullen worden gereduceerd, en productieve arbeid de eenige bron zal worden voor inkomen en privaat bezit van arbeidsproducten.
Hij, die Marx heeft gelezen en *begrepen*, weet, dat de gemeenschap in het eerste stadium van het socialisme - als wij dat maar eens te boven waren - veel beter 'de samengestelde hersenwerking van den uitvinder op algemeen maatschappelijken, gemiddeld noodigen arbeidstijd kan reduceeren' en hem naar dien maatstaf kan beloonen, dan dat die uitvinder, zooals Stoffel wil, zijn vinding aanbiedt op een markt, waar vrije menschen hunne waren tegen elkaar ruilen.
Het bepalen 'wie de beste diensten aan de gemeenschap hebben bewezen' is voor Marx en mij maar een kleinigheid, en - dit behoeven wij dan nog maar alleen te doen in 'het eerste stadium'; later is de man tevreden met het loon dat ieder ander verdient.

Tot mijn spijt moet ik ten slotte den heer Van der Goes verklaren, dat hij mij door zijne beschouwingen en zijn critiek niet heeft kunnen bekeeren. Ik blijf het socialisme beschouwen als een streven, dat alleen een agitatorisch nut heeft door te wijzen op een noodzakelijke hervorming onzer doodkranke maatschappij, maar dat, uit het tijdperk van agiteeren overgaande in dat van handelen, niets goeds tot stand zal brengen en wezenlijke hervorming zal tegenhouden.

Mei 1893.

Zondagavond. Door A. Aletrino.

Aan Mevrouw Anna Lopes Suasso.

In de dof-zware Zondag-avondstilte van zijn kamer zat hij te werken, strak voorover gebogen boven de tafel waar de boeken en papieren hel-wit glansden onder het neêr-staande kringlicht van de lamp.

Om hem hing een zachte, teêre schemer onmerkbaar dichtend in de verre hoeken, een grijze drooming stoffend over de meubelen, donker loomend in de diepe gordijnplooien, die log hingen van het weeklichte plafond. Door de hooge, wijd wijkende doezeling van de kamer trok de geel-puntende gasvlam een dun-rekkende lijn, eindeloos zingend een lang wevende webbe van suizende rust.

Buiten zoelde de ruime lentenacht langs 't gëopende venster, zachtgeurend de donze koelte in wolkende zuchten, strijkend door den luidloozen schemer de ruischende schuiveling der boomtakken.

In de egaal vloeiende stilte werkte hij voort, stijfritselend 't blad dat hij omsloeg, nu en dan dof brekend een kort geluid als hij moeielijk veranderde zijn lichaam dat beweegloos had gesteund een langen tijd.

Naast hem achter den zwijgenden opstand van den muur

rondden plotseling de tonen van een orgel, gedempt galmend in een vage zang.

Een tijdlang bleef hij doorwerken, even opkijkend om zich heen.

Toen opstrekkend boven de tafel schoof hij zacht zijn boek voor zich weg, achterover leunend in zijn stoel, luisterend naar de weeke weening van klanken die geheimzinnig zwollen naar hem heen, uitklagend in breede vloeiingen van droef geluid, wijdend een duistere treuring van moêvoelend leed, nàdroomend een dragende wanhoop van stilschreiend weê.

En starend in den gazenden lichtschijn van zijn kamer was 't of 't jaren was geleden toen hij ook zóó zat, luisterend 'tzelfde geluid, langzaam voelend de brekende stijging van smart die opbrokte in zijn borst.

't Waren de Zondagavonden toen hij pas student was. Hij woonde op kamers in een buitenbuurt, alleen, ver weg van zijn huis. In de eenzame melancholie van zijn alleen-zijn zat hij Zondags-avonds op zijn kamer in de loome stilte van de doodsche straat.

Om hem heen dommelde het huis in een zware rust, hoog slapend in luìdlooze moêheid. Nu en dan klopten voorbijgaande stappen onder zijn raam, hol poppelend in den wijden nacht, een hond blafte met korte stooten luid scheurend door de strakke lucht en dan was alles weêr onbewegelijk, een looden droom. En hij zat te lezen uren achtereen onder 't rosse kringetje van zijn kleine lamp, suf moewend door de suizende geluidelоosheid rondom, zacht, teêr bewegend in de angstige dofheid van zijn kamer. Dan, op eens, begon vèr beneden hem 't orgel van de buren, zacht, met pijnlijke tonen opdroevend naar boven, zangend in brekende galmen, weggedekt klankend de weeke golvingen van een voltoonig kerklied. En in de treurende verlatenheid waarin hij zat, voelde hij snikken in zijn keel 't kinderlijk verlangen weg te zijn naar huis, wèg uit zijn alleen-zijn onder vreemden, een smartende behoefte meê te leven in de warme gezelligheid van zijn oudlievend huisgezin.

Later waren die Zondagavonden veranderd.

Hij had een lotgenoot gevonden, een vriend, eenzaam als hij, moêdragend 't alleen-zijn in de groote stad. Na 't eten ging hij met hem, langzaam stappend door de donkere straten, zacht opziende naar de lichtende vensters waarachter hij de menschen wist in tevreden zamenzijn. In de zondagswoeling van de duister schimmende menschendrukte op straat liepen zij zwijgend voort, dicht naast elkaâr, weg voelend uit het vreemde gaan langs hen heen. En op de kamer van zijn vriend zat hij in de warme huiselijkheid van het ernstig licht, wegdroomend in het spinnend gesnor van de kachel, luisterend de mooizeggende woorden die de andere hem voorlas, zangend met diepe stem de golvende rythmus der zinnen.

Nu, na al de lange jaren die waren heengeleefd over zijn hoofd, nà al 't vele dat hij had meêgezien en gevoeld had in zijn veranderd denken, man geworden uit de verre studententijd die achter hem was in een onduidelijk, waasgrijzend verleden, nu zag hij weêr opkomen voor zijn oogen de visioenen van die avonden opgezongen door de volle stemklank van hem, die langen tijd zijn groote troost, zijn hulp was geweest in zijn jong treurend alleen-zijn.

Maar ook hij was weggegaan, meêgeworsteld in den nooit rustenden gang van het pijnende leven, weggegaan als zoovele die hij had gekend en van wie hij had gehouden in de ruim gevende liefde van zijn jeugd, dankbaar voelend den grooten lichtglans die ze geschenen hadden in den klankloozen voortgang der jaren van toen.

En terugpeinzend langs den langen weg die hij zag wijken, wegsomberend naar dien tijd, voelde hij Zondagavondenrouwen in zijn herinnering, avonden buiten waar zijn ouders woonden, avonden die hij leefde in een zacht-stille intimiteit, voortstaand als of ze eindeloos zouden zijn van lieven weemoed.

Dan brak op eens 't hoogslaand geluid van den torenklok, breed, met snelle galmen achter elkaâr in de wijde stilte en hij ging, wegdralend uit de innige binnenleving van zijn huis, snel-stappend in den donkeren nacht, 't vreemde,

onverschillige leven tegemoet waaruit hij een korten dag was heen geweest.

Buiten langs den stationsweg lagen de velden wijd wijkend in een schemerende rust, wegduisterend naar den donkeren horizont, onbewegelijk zwartend naar de hooge lucht de vormlooze klomping der boomgroepen. Vèr tegen den zwarten opstand van den nacht staarde een kort lichtje scherp borend in starre eenzaamheid. In de ruime welving der stilte sleepten week onvoelbare geluiden fluisterend over hem heen, ijl nevelend naar den onzichtbaren hemel waar langzaam de lichtlooze wolken langs gleden in zwijgenden voortgang. Kleinloopend in de ruime nacht bleef hij nadenken aan zijn thuis telkens terugkijkend de vage inkleining der dorpshuizen in de diepe verte, benauwd voelend de opwoeling van een onduidelijken angst, rouwend de innige bescherming van hen die hij achterliet, hulpeloos verlangend hun meêzijn in de dreigende koming der nieuwe dagen. En opkroppend naar zijn keel voelde hij de ver geleden wanhoop wrangen omhoog voor den volgenden dag, vastgeschroeid uit zijn eersten schoolgang, vele jaren weggedekt achter de veranderde woeling van zijn bestaan.

Als hij terug was in de stad, alleen loopend tusschen de rustelooze jachting der menschen, was 't hem of hij dagen was heen geweest. En opkomend in zijn kamer keek hij rond in de eenzame koû der beweeglooze, strakgewone omgeving, wonderend dat alles 'tzelfde was gebleven in den langen tijd die hem leek dat weggehaast was tusschen van morgen en nu.

De volgende dagen deed hij weêr zijn werk, luisterend de zachte weemoed die klaagde in zijn borst, troostend de weêrzinnende dwang alleen te zijn onder vreemden, nàvoelend de heffende moediging van hen die hij wist dat aan hem dachten zijn leven volgend met lievend belang.

Dan grijsden weken na weken heen, eentoonig kleurend de gelijke drooming der dagen, vèr lichtend in een langzame nadering den dag die hij weêr zou gaan naar huis, den avond die hij weêr zou rustigen in de luw omzwevende dekking van zijn oudgevoelde omgeving.

Zijn ouders waren teruggekomen naar de stad.

Als wijduit juichende, hel kleurende vlammen sloeg de herinnering op der Zondagavonden die hij met ze samen was in het lichtende huis waarin die avonden braken met luide roezing van stemmen, hoog zwatelend in rumoerige vreugd. Nadat hij den geheelen dag alleen had gezeten op zijn kamer, ernstig werkend in de loome stilte van de verlaten straat, ging hij naar huis zachtneuriend de stille voldoening van zijn werk. meê soezend de lang gelezen woorden die nàspraken in zijn hoofd. En in den plotselingen overgang uit de dommelende stilte waarin hij was geweest, bleef hij een tijdlang vreemd uit de drukke roezing om zich heen, moeilijk meêlevend uit zijn vastgerichtte denken. Maar langzaam waakte hij weg uit den eenzamen dagdroom die gezweefd had om zijn hoofd, opschuddend zijn wakkerende gedachten, luidend zijn stem in de hooge woeling van klanken rondom. En bij het teruggaan naar zijn kamer, in het late uur van den avond, nam hij met zich meê 't rustige, diepe gevoel van een beschermende veiligheid die hij altijd dáár kon vinden, het troostend geluk dat zijn moeilijk leven in de stuggende warreling der menschen langs hem heen dáár zou gezien worden met meêlijdende liefde.

Toen knauwend in de egaal streelende gelijkvormigheid der weken, brak plotseling bonkend een groote verandering, schroeiend een schrijnende smart in de snelle omkeer van alles, omwroetend zijn èven gelukkige dagen met ver napijnend berouw.

En in de zwaar hangende sleur van de nieuw wennende dagen loomde zijn bestaan verder - donker drukkend zijn gemoed, wild somberend zijn opgeleefd voelen.

Hij herinnerde zich Zondagavonden daarnà, avonden die hij als vroeger ook wegging, van buiten, angstig loopend door de stille, donker-lichtende straten van het kleine dorp waar zijn moeder was gaan wonen. 't Was nu een andere vrees die zenuwde door hem heen, snel bonkend zijn hart in jachtende stikking.

Achter hem lag zijn studententijd, meêbrekend zijn vreug-

delooze jeugd, hem teruglatend in de groote werkelijkheid, die hij lood voelde drukken om zich heen, moegeslagen door de rauwe geesseling die gestriemd had door zijn jonge ziel.

Al lang had hij geweten dat zijn moeder ziek was, al lang had hij gezien de langzame verandering ongemerkt voortgevreten in haar mattend lichaam, al lang had hij ingebeten de vlijmende smart dat ze zou voortzieken moewer en moewer, vroolijk troostend haar smekende klachten, luchtend haar ernstig lijden met vage beloften van beterschap en herstel. Wanneer hij een heelen dag met haar was geweest en 's avonds wegging naar de doffe rust van zijn kamer, leefde hij de doorgesproken uren terug, nàsuffend de dingen die hij gezegd had in een moeielijke spanning van zijn denken. Dan in de fulpe duisternis van den stillen nacht zag hij weêr haar zacht-lijdend gezicht met de matte oogen, smekend naar beterschap en wreed somberend, smoorde de angst in zijn keel dat ze zou sterven terwijl hij weg was, dat dit de laatste avond zou kunnen zijn die hij gehoord had de innige stemklank van haar die hem liefhad als nooit iemand kon doen.

En somber plekkend week na week, vlekten de Zondagavonden donker borend in zijn leven, telkens huiverend de huilende wanhoop van telkens denzelfden angst.

En toen de Zondagavond dat zij dood
was. . . . . .

In de moeilijke ongeregeldheid der dagen na haar dood, maanden na maanden treurend in de plotselinge afbreking van zijn gewoonte, schoven de Zondagavonden die hij doorbracht in het Ziekenhuis, als vroeger eenzaam zittend op zijn kamer.

Hoog om hem heen sloot de klompende, logge opstand van de afdeeling een loom deinende dofheid, mathangend over het taaie heensluipen der uren, dompig drijvend de klanklooze geluiden die week bogen in de slapende stilte.

Als waren er geen jaren heengewarreld tusschen vroeger

en die avonden, zoo zat hij te lezen onder 't wijde kringlicht van zijn laag hangende lamp, sufmoewend in de luidlooze dommeling rondom, voorzichtig, schuw bewegend in de wattende dichtheid van zijn zwijgende omgeving. Soms leunde hij achterover in zijn stoel, gedachteloos soezend naar de wezenlooze staring der meubelen, zacht luisterend het vaag zuchtend geluid van het verre stadsleven dat week suisde door de lucht.

Langzaam was 't of de groote misère om hem heen nauwer en nauwer somberde op zijn denken, moedeloos lammend den dwang om te bestaan, nêerdrukkend in zijn binnenste het verlangen uit alles weg te zijn, mooiend voor zijn moewe geest zijn stervensuur, het uur dat hij zou nêerliggen in een nooit eindigende rust, dood uit het leugenlicht van het leven.

Tijden achtereen had hij doorgeleefd in diezelfde hoopelooze ellende, eindeloos voelend de eentoonige verveling der dagen.

En wêer was zijn leven veranderd.

Er kwamen Zondag-avonden bij zijn zuster, nieuwgloeiend de oude warmte van zijn vroeger thuis, telkens opstaand in de egaal-strijkende vloeiing der weken een nieuw vreugdend licht, wêerzangend in zijn gemoed, dat wegschuwde van vreemden, de langgedroomde verwachting voort te leven in een nooit eindigende omzwevìng van steunende liefde.

In de rouwende weemoed waarmêe hij verlangde naar wat was geweest, werd het huis van zijn zuster langzamerhand voor hem wat het huis van zijn moeder was geweest, de eenige plaats waar hij zijn moedelooze buien kon uitbarsten uit zijn gekropte ziel, 't hoogkleurend licht dat een troostende rust kon schijnen in zijn altijd schokkend bestaan. En lievend in haar de herinnering van vroeger, was 't hem of hij zijn moeder had wêergevonden, jonger teruggeworden in de pijnlijk gevoelde wisseling der dagen, opengevend haar lang gekend mêegevoel voor zijn somber opweifelende smart.

En lange jaren waren heengewaand over zijn hoofd met dezelfde zachtstreelende gelijkheid, eindeloos lijkend in hun onbewogen gang.

Zijn leven was gedrongen naar de stootende worsteling van de maatschappij, dwingend zijn altijd alleen gewoond doen tot een vreemd-wonderend omgaan met anderen. In zijn onervaren opstaan onder de menschen niet wetend hun gedachten, weggezwegen achter hun anders-zeggende woorden, voelde hij telkens boren door zijn ziel de hatende dwang altijd te moeten gaan onder hen, inhoudend zijn lief-gekoesterd voelen met angstig wantrouwen. Dan was 't hem dikwijls of hij zou nêerbuigen onder 't eindeloos wee dat hij voelde somberen over zich heen, vreezend te gaan in de wegstuggende woeling der menschen, en rouwend weende in hem op de herinnering aan vroeger, den tijd toen hij leefde, alleen, ver van den omgang met vreemden, den tijd toen hij zag inniggen door zijn bestaan de warmkleurende klank van een têerlievende omgeving.

Dan trooste door zijn dagen het vlammende vooruitzicht van den Zondagavond die hem zou vergoeden al 't gevoelde leed, de mooie uren die hem zouden oprichten uit de moeilijken druk waarin hij had geleden, schuwgaande zijn onwetenden gang tusschen de eigenzuchtige woeling om hem heen. En 's avonds terugkomend in zijn huis was 't hem of het opmoedigend begrijpen van hen alle dâár hem bleef omzweven, hem krachtigend in den wêerkomende botsing van het leven.

Zoo was 't langen tijd geweest.

Toen plotseling scheurde een groote, nooit-mêer te herstellen verandering door zijn stif-gehouden geloof dat alles zoo zou blijven tot 't eind zijner dagen, wreed brokkelend de lachlichtende verbeelding die hij zich had voorgeneuried van zijn toekomst, ruw-schokkend zijn lang-voorzichtig gedroomde illusie nooit meer weg te zijn uit 't altijd verlangde mêegevoel van een te huis waar hij veilig kon uitzeggen wat woelde in zijn gemoed, niet vreezend de spottende hating van vreemden.

Zijn zuster was weggegaan, dood achterlatend haar zachtgezellig huis, mêenemend de laatste groote illusie van zijn denken, wreedsnijdend een nooit heelende klove tusschen hun beider bestaan.

Zij kwamen wêerweenen voor zijn gedachten de laatste maanden vóór haar vertrek, de maanden toen hij nog veilig voelde den langen tijd die nog moest verloopen tusschen nu en den grooten dag. Hij had alle moeite gedaan niet te denken aan den tijd die komen moest in onvermijdelijke beroerdheid, ver houdend van zijn gedachten 't uur dat hij zou langs gaan voorbij haar huis, waar andere zouden wonen, niet wetend den grooten steun die dat huis geweest was voor zijn mattenden gang door het leven.

En de maanden waren geworden tot weken, de weken waren ingesneld tot dagen,.....eindelijk was 't laatste uur gekomen, opstaand in onverschillige gewoonheid, weg-knauwend de stille vreugd waarmêe de latere jaren de sombere dagen van zijn jeugd hadden heengezongen, ver achter hem.

Daarna waren de Zondagavonden wêer geworden wat zij jaren geleden waren geweest; 't was wêer of de tijd niet gegrijsd had over de mooi verlangde dagen van zijn leven, weggevaagd in grauwe zonneloosheid.

Naast hem klaagde het orgel zijn weenenden zang, uitrondend in den lentenacht den snikkenden weemoed van tonen.

In de klankzangende stilte was 't hem of er geen jaren waren heengetrokken over zijn hoofd, of hij terug was in dezelfde somberheid van weleer, of dezelfde kleurlooze dagen van vroeger weêrhingen, in looddoffe drukking, op zijn oud gemoed. Wanneer hij nadacht over de verandering die de tijd geleidelijk had geschoven in zijn leven, was 't of alleen de jaren waren weggevloeid ongevoeld, ongezien in egaal-trekkenden gang en of dezelfde matte onlust, dezelfde moeslaande hopeloosheid waren gebleven, zijn leven kleurloos latend onder de wisseling van smart. Zijn dagen waren gegaan in een telkens weêrspreidende dichting van duistervoelen van zijn leven, de moedelooze weeklacht van zijn ziel, vastgeïnnigd uit de ongeweten uren van zijn onbewust bestaan, uitgroeiend tot een nooit terugkleinende levens-smart. En zoo zouden zijn dagen verder gaan, altijd sleepend de lichtlooze belofte der toekomst, eindeloos wisselend de eentoonige moedeloosheid van zijn denken.

Buiten droomden zacht de weeke lentezuchten, stilvloeiend een teeder geruisch door den ruimen nacht, murmelend een zuchtenden zang van nameloos wee, fluisterend een narouwenden toon van smartende herinnering.

En neêrzakkend met zijn hoofd voorover op de tafel, weende hij luidloos, zacht snikkend de scherpschrijnende smart van het Leven.

April '93.

Trouw-partij,[1] door Cyriel Buysse.

XI.

Den veertienden October, juist den Zaterdag vóór Braekelkermis, greep het huwelijk plaats.

Te zeven uur 's morgens bevond men zich beneden, in de groote herbergzaal van het gemeentehuis. Balduk had geen vader meer; zijn moeder, een reeds bejaard, gebogen en half onnoozel vrouwtje, dat slechts met moeite voor de moeder van zulk een ruwen, struischen kerel als Reus kon doorgaan, vertegenwoordigde alleen de familie van genen kant. Beert en zijn vrouw, van hunne zijde, hadden Maria vergezeld; en Slimke Snoeck en Maaie Troet, waren wederzijds als trouwvaârke en trouwmoêrke aangesteld geworden. Maria, steeds goedhartig en genegen om het tegenover haar gepleegde onrecht te vergeten, had eerst Witte Manse willen vragen, maar Reus zelf, thans woedend op de twee vrouwen uit den ‘Gelapten Shako’, die, naar zijn bewering, de oorzaak hunner vroeger oneenigheid waren, had zich op de krachtigste wijze daartegen verzet.

De wettelijke echtverbintenis werd ras voltrokken. De burgemeester en dienstdoende ambtenaar des burgerstands, een oude, rijke boer, die begon kindsch te worden, had

1) Uit een roman die eerlang zal verschijnen bij W. Versluys te Amsterdam.

zich, midden in de herbergzaal, met zijn secretaris aan een tafeltje gezet en was, in tegenwoordigheid van vier getuigen: een smid, een timmerman, een kleermaker en een bakker, - gewoonlijk voor zulke huwelijken op het laatste oogenblik van hun werk gehaald, zoodat ze steeds in werkcostuum te voorschijn kwamen, - de verschillende acten en getuigschriften beginnen af te lezen. Hij was zeer lang van gestalte en mager, met een beenderig, hooggekleurd gelaat en verwilderde oogen; en zijn uitspraak had iets zeer verwards en belachelijks, daar hij elken volzin en schier ieder woord met een zonderlingen bijklank, met een slepend ‘oeoeoe’ begon of eindigde. Deze zeldzame manier van spreken, die legendair was te Braekel en in de omliggende gemeenten, verwekte de gedempte lachlust van bruiloftsgasten en getuigen, terwijl de secretaris, een soort van Hercuul met gespikkelden baard en haar, van tijd tot tijd en zonder dat zijn ernstig aangezicht van uitdrukking veranderde, naar den eene of den andere der aanwezigen knipoogde, als om te zeggen: ‘dat gaat er hier zonderling toe, hè?’ Alleen het meisje van den herbergier, een mager zwartje, met een puistig aangezicht en twee veekoopers, die druppels dronken aan den toog, kerels met lange, blauwe kielen aan en bruine knobbelige stokken in de hand, waren daar als publiek aanwezig, terwijl buiten, vóór de vensters, met Luizema aan 't hoofd, een nieuwsgierige, luidruchtige bende jonge knapen en meisjes wemelde.

De burgemeester had zijn lezing gestaakt om naar de moeder van Reus op te kijken.

‘Oevrouwoe Baldukoe, stemt gij toeoe in 't huwelijkoe van uwen zoenoe Kamieloe met Maria oeBeertoe?’

Het oud, half onnoozel vrouwtje zag op en schudde 't hoofd, alsof het niet begrepen had. De secretaris moest de vraag herhalen en dan knikte het toestemmend, met doffe, heesche stem zeggend:

‘O, bah ja ik, meneere; dat is mij gelijk, meneere.’

‘oeBeertoe’, herbegon de burgemeester, zich tot Beert omwendend, en dezelfde vraag om toestemming werd uitgesproken.

Maar een schandaal greep plaats: Maaie Troet, die sinds ettelijke oogenblikken vruchtelooze pogingen aanwendde om een overweldigende lachlust te beteugelen, barste eensklaps luidop los. Zij wrong zich om op haar stoel, zij hield de beide vuisten aan den mond, als om er in te bijten, terwijl Luizema, van buiten, met haar grove jongensstem riep:

'Kijkt 'nen keer! wat krijgt de die!'

Gebelgd, gëergerd, had zich de burgemeester omgekeerd.

'Oe als geoe wilt lachenoe, moogt ge buiten gaanoe, zuldoe[1)].....

Maaie Troet, verstikkend, hield zich in, de wangen purper, de oogen uitgepuild en weenend, de beide handen aan den mond. Toen herhaalde de burgemeester, met een schuinschen, nog woedenden blik op Maaie, aan Beert zijne vraag.

'O, dat ze doen wat ze willen, dat kan mij niet schelen', antwoordde deze lustig.

'Ja maaroe, stemt ge toe, ja of neenoe?' vroeg de andere opschietend.

'O, bah ja ik, ze mogen zij zoowel gefopt zijn als eenieder', schertste Beert opnieuw.

En als vrouw Beert ook hare toestemming gegeven had, werd de plechtigheid gëabregeerd. De beestenkoopers aan de schenktafel hadden, kwinkslagen wisselend, versche glazen genever besteld en de Hercuul van secretaris was met een onduidelijke, toonlooze stem de huwelijksacte begonnen voor te lezen. Na enkele minuten onderbrak hij zijn lectuur, wachtend op zijn acte starend. En de burgemeester, dadelijk het oog naar Reus opslaande, vroeg:

'Oe Theofiel Baldukoe,..... verklaart gij voor wettige huisvrouw te nemen oeMaria Beertoe?'

Een plechtige stilte was schielijk in de herbergzaal ontstaan. Allen keken ernstig en gewichtig naar de trouwers, zelfs de vier getuigen en de beestenkoopers aan den toog, terwijl Luizema en haar bende, met klimmende nieuwsgierigheid, het door de handen ingelijste hoofd tegen de

1) Hoor je.

buitenvensters drukten, zoodat zij een gekke rij van wandrochtelijk schijnende aangezichten, met platte, tegen de ruiten ingedrukte neuzen en monden vertoonden.

'Ja ik, meneer', antwoordde kalm, Balduk.

'Oe Maria Beertoe', hernam de burgemeester, zich tot het meisje wendend, verklaart gij voor wettigen echtgenoot te nemen Kamiel Balduk?

'Ja ik, meneer den burgemeester', antwoordde Maria, blozend het oog ten gronde slaande.

'Eiweloe..... in name der Wetoe..... verklaar ik u beiden door den huwelijksband vereenigdoe.....

'Proficiat! proficiat!' herhaalden halfluid de getuigen. En een van hen maakte een ruwe zinspeling op Maria's zwangeren toestand.

Een glimlach kwam op de gelaaten, de trouwers dankten en de secretaris, de lezing der acte voortzettend, hernam met zijn toonlooze, verwarde uitspraak:

..... 'welk huwelijk openbaarlijk is voltrokken ten gemeentehuize; waarvan wij deze acte hebben opgesteld in tegenwoordigheid van Desiderius Bourgeois, oud vier en veertig jaren, hoefsmid; Alexander van de Walle, oud zes en dertig jaren, timmerman; Leo Verdonck, oud dertig jaren, kleermaker en Isidoor Verginst, oud twee en vijftig jaren, bakker, alle vier wonende te Braekel, hiertoe aanzochte getuigen, welke na voorlezing met ons deze acte hebben geteekend'.

Op een teeken van Reus had het meisje in den toog versche glazen volgeschonken, jenever voor de mannen, anijs of munt voor de vrouwen.

'Kunt ge naamteekenen'? vroeg de secretaris aan Balduk, toen de lezing geëindigd was.

Hij schudde 't hoofd en ook niemand van de bruiloftsgasten kon, uitgenomen Maria, die ontroerd, met trage, licht bevende hand, haar naam onder de acte zette. Toen stonden zij langzaam op, en, nadat Reus aan de schenktafel de vertering betaald had, verlieten zij 't gemeentehuis om zich ter kerk te begeven.

De vrouwen gingen vooraan, door Luizema en haar bende gevolgd, de mannen kwamen een twintigtal passen achter. Deze laatsten hadden, vóór het uit 't gemeentehuis vertrekken, hunne pijpen aangestoken en het speet hun, als zij aan den ingang van het kerkhof komende, die reeds moesten uitkloppen. De geestelijke plechtigheid werd nog vlugger voltrokken dan de wereldlijke. Meneer Verraert, de onderpastoor, zag er zeer misnoegd uit, en mompelde met weêrzin zijn latijn, zonder zelfs een-maal het oog op de trouwers te vestigen. Alleen de nonnekens uit het klooster en een tiental hoestende en kuchende kwezels en kwezelaars, bestendige bijwoners aller kerkelijke plechtigheden, waren in de kerk aanwezig, en al de bruiloftsgasten vonden het er zóó stikkend en benauwend, vooral toen de blauwwalmende wierook onder de gewelven begon te stijgen, dat zij, zoodra de mis gedaan, luid zuchtend van verlossing buiten kwamen en al spoedig, in den ‘Dubbelen Arend’, op de markt, een verversching gingen nemen. Zij vertoefden er echter slechts eenige oogenblikken; zij trokken al gauw, uitgehonderd, naar het huis van Beert, om te ontbijten.

Schier al het volk stond in de Zijstraat op de dorpels uit. Proficiat, zilde[1]! proficiat!’ klonk het van deur tot deur de stoet in het voorbijgaan tegen, Vóór de deur van 't ‘Stinkerken’ en vóór die van den ‘Gloeienden Koteraar’ werden de trouwers ‘gestropt’[2] en moest Reus trakteeren. Donder de Beul en eenige andere kerels van de rooversbende lieten zeer gewaagde kwinkslagen hooren; anderen lachten het echtpaar uit, maar alles ging toch in het fatsoenlijke, behalve vóór den ‘Gelapten Shako’, waar Stoute Threse, die in 't deurgat stond, op een uitdagenden toon, terwijl de bruiloft bij Beert binnentrok, tot een buurvrouw van daarover riep, dat haar man zaliger, toen hij haar huwde, eerst in de herbergen zijn schulden gaan betalen was. Dit was een zinspeling op Reus, aan wien zij, met of zonder recht,

1) Hoore je.
2) Met een dwars over de straat gespannen touw den weg versperren.

nog eenige centen in betaling van drank te eischen wist. Maar die beleediging werd door de bruiloftsgasten niet gehoord of niet begrepen en Witte Manse trok terstond haar moeder binnen, op de uitscheldendste wijze in de straat roepend: 'Toe, toe, toe, houd u met dat smerig volk niet bezig; wij moeten immers naar het geld dat zij ons schuldig zijn niet wachten om er brood mede te koopen!'

XII.

Een bruiloftsdag, voor werklieden, is toch een verloren dag en, na overweging, hadden Reus en Maria besloten, dat zij dien te Gent zouden gaan doorbrengen, liever dan te Braekel in en uit de herbergen te loopen.

De traditie vereischte dat zij het trouwvaârke en het trouwmoêrke met zich mede vroegen en, na het ontbijten, vertrokken zij alle vier, langs Lauwegem, met den trein van tien uur, naar de Vlaamsche hoofdstad. Luizema en haar bende liepen tot over halfwege meê.

Beweren dat zij er zich uiterst best vermaakten ware overdreven. Zij waren het aldra beu van langzaam door de straten te slenteren, hun oogen schemerden van naar de schitterende uitstallingen der winkels te kijken en bovenal *het op de steenen gaan* was voor hunne aan den zachten grond gewone voeten echt pijnlijk, terwijl het hun gansche lichaam met een overgroote vermoeienis overlaadde. Wat hun ook ergerde was, dat ze geen middagmaal vonden. Zij dorsten in de groote *hoteils* niet gaan, het koste er veel te duur en ook, het was daar hunne plaats niet; en in de twee of drie kleinere herbergjes, waar zij een noenmaal gingen vragen, werd hun geäntwoord, dat men er niet te eten gaf. Zij vergenoegden zich dus met in een bakkerij krentenbroodjes en taartjes te koopen, die zij daarna in eene herberg met een glas bier gingen gebruiken. Dit stilde hun honger, maar gaf hun het *zeu,*[1] zoo bevestigden zij allen,

1) Zure oprispingen uit de maag.

en zij herhaalden onophoudend de opmerking: ‘dat er toch niets verkiesbaar was boven pap en aardappels, den gewonen, goeden, dagelijkschen kost’ Zij zegden ook dat zij voor niets ter wereld in de stad met al haar gewoel zouden willen wonen, en een zóó hevig gevoel van heimwee greep hen weldra aan, dat Slimke Snoeck, bepaald treurig, te drie uren voorstelde met den trein terug te keeren. Reus, althans, bestreed terstond dit voorstel. Zij werden maar met den laatsten trein verwacht; men zou te veel met hun gelachen hebben, moesten zij vroeger in Braekel verschijnen. En liever stelde hij de beide vrouwen voor, gezamenlijk eens de aardewerken aan de Schelde, waar hij en Slim en nog vele anderen van Braekel arbeidden, te bezoeken.

Met gretigheid werd dit voorstel aanvaard, 't gevoel van heimwee was verdwenen. Zij trokken 't stationsgebouw voorbij, gingen dwars over een breed plein, volgden een rechte en lange, met boomen beplante laan, die naast de spoorbaan liep; en, na ruim een half uur gaans, kwamen zij eindelijk aan den zoom van een gapenden, hier en daar door een planken-afsluiting omzetten afgrond: een droog getrokken arm der Schelde, waar de werken uitgevoerd werden.

Het was hun niet toegelaten ter plaatse zelve neêr te dalen, maar van op de looze, houten brug, die hoog boven de diepte lag, toonden Reus en Slim aan de twee meisjes welke bezigheid zij dagelijks verrichtten, en wezen zij haar met den vinger de kennissen en makkers aan, die aan den arbeid waren.

‘Zie, daar is Papelus, van uit de Zijstraat, en Nijper Dries, van langs de meerschen. Daarnevens hebt ge Mon[1)] den Beurzensnijder, den broêr van Witte Manse, die te Lauwegem getrouwd is, en Cloet, van Wilde, den vechter, die weêrom nog maar pas uit het gevang gekomen is. Ginds verder ziet ge Kurasken, van Baaigem, als naar gewoonte dronken, 'k durf het wedden, en Peper Maes, van Axpoele, die, sinds hij Muimme Taey verlaten heeft, te Gent met eene hoer vrijt....’

1) Edmond.

Verzen, van Henriëtte van der Schalk.

Nu heeft de morgen voor goed afgedaan
zijn vrees-aanjagende stroeve gezicht,
en als een hooge grotzaal die met licht
blank gemaakt wordt, komt hij feestelijk aan.

En ik sta, rechtlachend zie ik hem gaan
en komen en gedenk, hoe 'k een gewicht
hem achtte en klaagde, dat ik opgericht
hem niet kòn drage' en kromp voor zijn kille aan-

raking en weende, dat ik weder sliep.

En hoe hij nu geworde' is als een vriend
die niet verschrikken kan, schoon hij ook riep
en wekte in nachtdiept', wijl hij zoo veel maal
bode van vreugd was, dat zijn stem verdient
te heeten fanfare van zegepraal.

Schemering is het doodgaan en vertrekkend
begeven van dingen die zijn gegleden
mee met den dag, en steunde' als vertrouwdheden,
en ware' als scheidingen, wegen behekkend.

Plekkend beschenen witte heerlijkheden
van dag den morge', en onbevreesd zich trekkend
was daaraan op, 't hart dat nu is zich rekkend
uit wanhopig naar de vreemde leegheden

van den avond en zijn gemaskerd gezicht, -
maar de dingen die hem zullen behooren
houden hun oogen nog zoo vragend gericht;
en de verledenheên hebben verloren
hun glans, en liggen van al hun bekooren
leeggeloopen, met een verdrietig gezicht.

't Hoogleven der momenten geeft het niet,
en niet heugnis van weidsche aardlichtingen,
maar d' onverschillige verrichtingen
en liefheden van het vrouwe-gebied

te maken tot een rei van stichtingen
- barmhartigheden, die géén sterv'ling ziet -
dat is de groote lichtschepping, die giet
de konstante gelaats-verlichtingen

over die jonge' en oude' en maakt hun praten
en de kadens van hun bezorgde handen
't hart rustigend als d' oogen flauwe glooi-ing,

en 't bij hun zijn en toekijken, vermooi-ing
van voele', als gaan uit ratelende straten
waar stille schepen slapen, die daags landden.

En toen begon een stem zacht uit te schijnen,
dat was als oop'ning van verborgenheden
en als op waters bloemen glijden, gleden
de hartedingen mede, zonder schrijnen

tegen die wanden, waar in verwoedheden
mensche' aan rameie', en die toch nooit verdwijnen
geheel, en sluite' in cirkelende lijnen
arme menschen, arme afzonderlijkheden.

En 't was verwonderlijk goed, d' atmosfeer
te voelen van dat gouden uitgaand spreken
telkens opdagend als een verwijd verschiet,

als een, dat men nu eerst met oogen ziet
maar waarop vèèl droomen zijn neergestreken,
en weer vindt schoon als droomend, maar nog meer.

Samenkomen van oogen is gebroken
muziek, hun roeringen zijn wonderbare;
en verschuiving van wanden onzichtbare
die weerend bouwden ziele' om zich. - 't Gesproken

wordt dan geweten 't onbeholpen zware
van poginge' ontoereikende, en verstoken
met schaamt. - Denkstralen schieten op als spoken,
beangstigend door 't onverwacht; vervaren-

brengend rijst volle erkentenis, en zeeën
ziel liggen open, sprakeloos ontbloot.

Dan, niet een lang verdragen van te groot
genot is dit, en als vermoeide armeeën
scheiden ze ontdaan en zich niet onder-winden
samen te komen en dit weer te vinden.

Liefste van dingen zijn de binnen-eigen
die zoo lang 't bevriendelooze leden,
dat zij de monden pijnlijk toededen
verrukt te voele' opleve' in nieuw niet-zwijgen.

Oogen gespeend van uiterlijkheden
worde ooren die naar hooren stilte neigen,
en schatte' uit die mijnen van aandacht stijgen
voor de gelijken en de òpheden.

Van die staan de' eenen met handreiking wachten,
ééne beweging: mijne zijn gekomen
in warmenden, voelen er veilig thuis.

Maar d' andren, zij als mast-toppe' in gebruisch
van rondom golve', en waar moge' overnachten
vér-willende vogels, van vleugels loome.

Sonnetten, door G.K. van den Bosch.

I.

Zooals een roode roos, moe van het zomergloeien,
Op 't allerlaatst zich toont in fietsten fleur,
Wijd spreidt het eêlst van d' eêdlen rozengeur,
Dan klachtloos blad na blad droef laat verbloeien,

De tuin is gansch vervuld van 't geurvervloeien,
Elk vallend blad, om 't schoonzijn, zelf getreur,
Beeft, stervend op den wind, met dieper kleur,
Maar blijft voor 't ondergaan een wijl nog stoeien.

Zoo was uw ziel, een bloem die 't schoonst zich gaf,
In stervenswee; met 't eigen leven boetend,
Den rijksten roem van 't rijke levenshart.

Elk vers een bloemblad, dalend naar zijn graf,
Maar in het bevend sterven lieflijk groetend,
Uw heerlijkst lied groeid' uit uw diepste smart.

II.

O, blanke verzen, die als slanke zwanen zijt,
Geluid'loos drijvend over 't rib'lend meer,
Door avondwind bewogen suist het teer,
Nauw breekt de ongerepte eenzaamheid.

Ze steev'nen kalm, de vlèrken hoog gespreid,
Het wieken van een pauwstaart, goudgeveer,
Dat prachtbewust, breed waaiert op en neer,
Uw vaart is zelfgekende majesteit.

Hoog rond de zuilen murmelt machtig leven,
Dat zijn uw klanken, rustig verskoraal,
Gij welgeweten zang van 't eigen leed.

Te forscher ruischt 't geluid bij elk pedaal,
Als heffend' armen zie 'k uw klanken streven,
'k Hervind in u, wat m i j n ziel beven deed.

III.

Langs wintervelden, ver en wolkenblank,
Gaan ranke arren, vluchtend voortbewogen,
Het belgerinkel is als glans in oogen,
Die plots bij 't lachen schieten lichtgesprank.

Doorklaterd is de lucht van koperklank,
Hoog vlokt de sneeuw op langs de stalen bogen,
Ze glijden zoo egaal alsof ze vlogen,
De rossen voelen 't striemen in de flank.

Zoo juichte uw eerste lied, o jonge minnaar,
Toen gij uw ziel, een sneeuwveld in den winter,
En 't harte offerd' wie u 't dierste was.

Maar als hij vreugdebevend waant zich winnaar,
De oogen hopend heft, ach ziet, hij vindt er
Haar trots, ervaart wie beider 't fierste was.

IV.

Een stille vrouw, het donk're hoofd gebogen,
Zwaar 't haar omsluierd, treedt langs 't kiezelpad,
De lippen preev'len wea ze lange bad,
Betreurend, die niet naast haar leven mogen.

O, blijde tijden, nu voor mij vervlogen,
Gij zoete dagen, dat ik naast hem zat,
En hief den roemer met het goudgeel nat,
Waarin 'k den glans hervond van zijne oogen.

Zoo klaagt de weeuw, om wie haar is ontvallen,
Ze ziet de grijze zerken op den grond,
En snikt en krijt om al dat lief-verloren.

Ja, vrouwe treur, zoo schreien we eens allen,
Elk die er ooit iets liefs te minnen vond,
Hij wenschte zich, het waar hem niet geboren.

V.

Zoo lang was ik een mensch, die altijd zocht,
In and'ren 't klein dat in hem zelf laag leefde,
Begreep den mensch niet, die naar eed'ler streefde,
Was door het eigen slecht vol achterdocht.

Al wie er om een hooger adel vocht,
Mij sprak van 't brandend schoon dat in hem beefde,
Bespotte ik. Wat in mijn ziel niet leefde,
Meend' ik, in and'ren ook niet wezen mocht.

Totdat uw ziel, mij duisterling verklaarde,
Wat ik, in mijne arremoed niet had.

Tot elk van uwe daden voor mij baarde,
Wat, zoo ik dacht, geen menschziel ooit bezat.

Zeer zorgvol ik toen ieders schoonheid spaarde,
En den verhoonden om vergif'nis bad.

VI.

Ik beits mijn verzen stout met breede houwen,
Niet lettend wat er splintert van terzij,
Aanschouw mijn somb're schepping trotsch en blij,
Elk vers een smart vermarmerd, donker, grauwe.

En heel de stoet van slanke wereldvrouwen,
Met heup en borsten trillend, fèl gevlei,
Zijn schaduwen, gaan spoorloos mij voorbij,
Ik heb genoeg te minnen aan mijn rouwe.

Want verzen zijn een liefde, eeuwig bloeiend,
Zij kunnen vleien, troosten en verwarmen,
Zooals geen menschlijk lief dat ooit vermag.

Ze zijn mijn zoete weedom, warmer gloeiend,
En heftiger zich drukkend in mijn armen,
Als ik wel weifelend naar and'ren zag.

VII.

O, droomen van mijn hart, vol vreemd verlangen,
Gij onvermoeide zoekers nieuw'rer lusten,
Waardoor ik menig wee zoo hoopvol suste,
U, zal ik schild'ren in mijn zoetste zangen.

En al de bloembladgloed der vrouwenwangen,
Die ik vol teed're hartstocht kuste en kuste
En al de blonde hoofden die er rustten,
Aan mijne borst, mij vleiend om wat prangen.

Ze zijn een zoet gespeel bij 't werk van u,
Die duurzaam mij met vreugden kunt verblijden,
Geneuchten scheppend, die mijn ziel niet kon.

Want zie, het lieve koozen is van nu,
En vrouwenmin is vaak gevolgd door lijden,
Maar uwer lusten eind blijft zoo 't begon.

VIII.

Zooals ge een zomermiddag lang kunt turen,
In 't hoog der diepe lucht van innig blauw,
Een roze wolkje vlucht er, dat nog flauw,
Aan eene kimme, rozer gaat vervuren.

Gij wenscht u dat het lange zoo mag duren,
En voelt het ander leven rond u nauw,
Geen smart die er uw ruste breken wou,
Gij kent alleen het droomgeluk der uren.

Zoo kan ik lange zien naar uw bewegen,
't Buigen uws lijfs, het trip'len van uw voeten,
Het stil en rustig hijgen van uw borsten.

Dan lachend glanst uw blonde blik mij tegen,
Schroomvol zie 'k halfverlege' uw blikken groeten,
Maar zeggend meer toch dan ooit woorden dorsten.

IX.

Een jongen in een achterbuurt geboren,
Draagt onbewust in 't hart een verzenschat,
Hij kent niet dan dien hoek der wereldstad,
Waar al wat frisch is eeuwig moet vergoren.

Maar eens wou men zijn hartewensch verhooren,
Voert hem naar 't duin, en hij die altijd mat,
Vol onvervulde wenschen nederzat,
Ziet nu de wondren van zijn droomen gloren.

Hoe kwijndet gij, mijn ziel, in 't droefe land,
Waar geen begreep wat schatten in u rustten
Tot ik op 't laatst mijn rhytmen-rijkdom vond.

Ik strooid' in vreugd met al te milde hand.
Mijn nieuw-verworven schat rond, naar 't mij lustte,
En rasch ik, armer dan weleer, weer stond.

Verzen door Herman Gorter.

I.

In het grof duister zit mij eene vrouw
en tast de toetsen als in gemonde kan,
stroomen, ze stroomen mij toe, ik een man,
word door de sombre muziek als een vrouw.

En in een kromme lijn, als van een touw,
drijven mijn ziel uit liederen, de ban
van droefheid drijft ze uit me, ze zijn van
droefenis strak, worden als zeenat flauw.

Altijd wanneer ik hare vormen zie
en haren greep, hoog en majestueus,
dan wordt mijn ziel zoo welk en harmonieus -
hard en hoekig als rots - zij is het die
mijn hart tot in haar hart heft en haar keus
mist mij nooit, wen ik ook afkeerend vlie.

II.

Ik was nog jong toen ik op eenen dag
de Kunst zag tot den grond, die ik wou maken,
zij zag mij aan met dezen langen lach,
die van de spijlen van de zon komt blaken.

Ik dacht: het is de tijd nu voor den dag,
dat schittert door de Nederlandsche sprake
dat, wat ik met mijn beide oogen zag,
als door een boog der zonne zilvren spaken.

Mijn hart beeft en mijn oogen zien den bal,
waarin 't vol schiet van boomen, waters stroomen,
en waarin haar lachen weerklinken zal.

Want altijd ben ik na dien tijd geweest
uitziende naar die wereld die zal komen -
zooals het licht alleen, is mijne geest.

III.

De morgen-frischte komt van uit de zee,
het natte veld is groen kristal en zonnig
en zacht bestoven van het schuim, dat wonnig
rolt over 't grasgroen kristal; en de snee
der scherpe lucht dringt in het huis, dat bree
zijn vensters op het duin opent, en honnig
de roode wolken, druipende van honig,
mijn mond langs gaan waar 'k zit in mijne stee.

En liefde murmel ik diep in de koelte,
en liefde stroomt het huis uit langs het duin,
een stroom die 't land in tweetal armen vat.

Ik ben de bron en uit mij stroomt het nat,
hier is het bronoord, stille kamertuin,
hier hangt mijn hart, des springbrons hoog gestoelte.

IV.

God kleedt de lente aan in witte kleeren,
God maakt het begrip in mijn hoofd zoo helder,
God maakt de wereld schoon en wil het wel der
menschen, die dralen om 't gebruik te leeren
der Rede, waarmee zij hun geluk vermeeren,
totdat het wordt als hemel, zonder tel der
wolken, want elk ding is de vermelder
van God, die is eindeloos aantal keeren.

God is geheel en wij zijn zijne deelen,
laat ons dan ook aan God een lofzang zingen,
want terwijl wij het doen, prijzen wij 't eêle
bestaan van ons zelve en alle dingen,
en laat ons ook lofzingende opspringen,
en neerdalen, het lied in onze keelen.

Verzen door AL.

I. Vloek.

Zware dikke avond. -
De priesters vloeken den tempelschenner.
Roode gewaden laten vuurstrepen achter in de trage lucht.

De priesters vloeken den tempelschenner.
Hel-rood staan de boomen met roode stammen.

In dien kring van fakkellicht de Erinyen,
Alektoo en de andren nooit-rustenden.
Met bloed-rood gewaad, met zwart haar rood van weerschijn.

De priesters vloeken den tempelschenner.

Met wit gelaat - eeuwig smartenwit de Erinyen;
Scherp tegenover de rood-grijze lucht.

De wolken vloekend rood en de boomen en de aarde
Trillend rood vol toorn.

De priesters vloeken den tempelschenner.

II. Zee.

Mist - en in de verte druipt lucht neer op zee,
Langzaam, met neerglijdinge zwaar.

En de lucht sereen grijs, de luchte
En zachtmoe zee tegen duinen breed, zacht.... moe.

De schepen traag er op, met breede zeilen, wijd,
Stil drijvend voort en de duinen breed, zacht.... moe.

Het helm met spichtig halmpje rieselend,
En de lucht sereen grijs, - de luchte....

Lauw-moe op de duinen breed en stille....
En de zee met langzaam, neerdeininge droef....

III. Nacht.

Rieselen zacht de stille boomen,
Denken zacht de huizen kalm,
En de sterren schijnen stil
En de maan is kalm en wit.

In de vert' in zwart op rijzen,
Een rij van wezens met zwart gewaad,
Met haar zwart, met oogen zwart,
Stil en kalm in den heldren nacht.

Zij zingen zacht een liedeken stil,
Het liedeken komt met brokken over de rustende stad;
Waar licht in rooden glans van fabrieken
Matelooz' ellend.

‘Eens droomden wij op een meer, stil-blauwe,
Dat 't leven was mooi, als de lucht kalm-parelend grijs,
Als de zee 't rustig was en sterk,
Als 't gezang van lucht en golven, groot.

Maar 't is zoo droevig, zoo weemoedsvolle,
Als 't gezucht uit spokeboomen aan afgronden met stilhoonlachend water,
't Is zoo droef....
't Is zoo droef, als de weenende wolken, zwaar van regen....
't Is zoo droef....
't Is zoo droef als der menschen geroep om God.' -
. . . . . .

Stille de boomen rieselen zacht,
Denken zacht de kalme huizen,
En de sterren schijnen stil.....
En de maan is kalm en wit.
. . . . . .

IV. Grafdroefenis.

In den nacht, in den nacht
Is mijn liefste ten grave gebracht.

Vooraan gingen in lange rij'n
Spoken bleek in den maneschijn.

Zacht gingen de spoken vooruit en ze zongen stillekens, een hymne heesch, die de lucht vreemd deed trillen over de kist en de dragers gingen vooruit met lichten pas. 't Was niet zwaar.
Een van de dragers zette zijn kraag op; 't was wat koud.
Stil gingen de spoken vooraan, de aarde even strijkend met hun voeten.
Aan 't graf waren we gekomen.
De kist werd er in gelaten. Ik wierp er op een kluit aarde, die snikte op de kist.
De spoken met grooten boog legden neer er op palmtakken en dan zongen ze weer 't oude zeurige lied.
Zoo zijn we ook naar huis gegaan. De spoken voorop, altijd zeurig-zingend en dan de dragers en dan ik. En thuis heb ik het nog altijd gehoord dien snik uit de kist en de nacht in mijn huis snikte hem na, snikte hard-schril hem na.

Om mijn bed hebben de spoken dien nacht hun zeurig, eindeloos gezang gezongen. En toch door het zeurend ruischen een hard iets, een stuk aarde, snikkend op een kist.

De Radja's. Door Stella Violantilla.

P e r s o n e n :
De RADJA.
De RHANI, zijne gemalin.
De vreemde RADJA, zijn vriend.
De voedster der Rahni.
Een grijsaard.
Jongelieden.
Bedienden.

Eerste tooneel.

Eene groote marmeren galerij met rustbanken, bloemversieringen, enz. Een grijsaard met eenige jonge lieden om een rijk beladen disch gezeten.

GRIJSAARD.
Laat lustig gaan den beker in 't rond,
De wijn maakt los den zwijgenden mond.
Vertel mij de feesten uit de stad,
Vertel mij alles, wat plaats heeft gehad.
Te oud ik was daarhenen te tijgen;
De molmende boom gaat naar 't graf zich neigen.

EERSTE JONKMAN.
Blijde zijn wij door onze verhalen
U een weinig te kunnen vergelden uw gastvrij onthalen.
Dat ieder eenen indruk mededeele,
Gloedrijk verteld, dat 't zijne zinnen streele.

TWEEDE JONKMAN.
Ik was tusschen 't kleurrijk menschengewoel
Aan de schoone breede golf. Een luid gejoel
Steeg op. De radja stak af met zijn schoone gemalin,
Te gemoet te varen zijn ouden vriend,
Oud als vriend, jong als hij in jaren.
Goudlichtend de blauwe baren,
In kalm breed geval en licht geschuim,
Blauw en zilver: de zee in vroolijken luim;
Witgezeilde schepen, bont getooid,
Als lichte bloemen over 't blauw gestrooid,
Aanvoeren in zacht gedein,
Rank van vorm en schoon van lijn.
Aan land kwam de gansche stoet.
Een groot gejuich, een luid gegroet.
Zij stegen op witte olifanten,
Daarachter kornakken met bonte tulbanden.
De dekkleeden van keurig fluweel,
Versierd met steen, rood, blauw en geel.
De Rahni, de schoone, in goudkleurig gewaad,
Haar slanke gestalte in goudlicht gebaad,
Paarlen om den hals en in de zwarte haren,
Die neergolfden als zwarte baren,
Diamanten schitterden in hel gepraal.
Naast haar de Radjah's in purper gedaal
Der losse mantels, die plooiden breed
Over 't goudgeborduurde, olijfgroene kleed;
Aan 't dolkgevest hel juweelen tintellicht;
Fraai en open hun manlijk gezicht.
Achter hen kwamen gereden
Edelen, de klingen in de scheden;
Schoone vrouwen in fleurig gekrioel,
Afstekend door hun pracht tegen 't bonte gewoel:
  Groote kleurenpracht,
  Alles lacht.
Flikkerlichten dansen
In 't gouden zonneglanzen

Vrouwen-mooi,
Bont getooi,
Mannen prachtig,
De menigte deint krachtig.

GRIJSAARD.
Gij hebt verkwikt mijn moede oogen
Met al die kleur- en schitterbogen.

DERDE JONKMAN.
Lampions verspreiden zachten gloed,
Blauw, lila en gele; als bloed
De roode, kleurige lichtslingers,
Waaruit vlammen lekken als roodgele vingers,
Lichtbloemen en 't donkere groen,
Een blond glansfestoen.
Op 't zachte mos zwart fluweel,
Daarop bajadèren dansen, veel.
Blanke gestalten in witte gewaden.
Zij wuiven de sluiers en baden
In 't verschillende kleurenschijnen,
Als amathisten en robijnen,
Als safiren en topazen,
Fluiten blazen.
Veel schoons schijnt door 't gaas,
Verblindend den armen dwaas.
Hartstochtelijke gedachten
Vertolkt in dolle jachten,
Een woest kronkelen,
Een wild oogfonkelen,
Oogen, zwart als de nacht,
Vol gloeiende klacht.
Sombere, schelle wanklanken
Aanvuren als bedwelmende dranken.
Dan zoete tonen,
Een teeder droomen,
Een zacht deinen,
Een licht kwijnen
Der gratielijven,

Die luchtig drijven.
In machtige lijn
Zij voorwaarts glij'n,
De dansende reien,
Tot zij zich nedervleien:
Een fantastisch verlichte marmergroep.
De fluit schrikt hen weer op met schril geroep.

GRIJSAARD.
Mijn gansche ziel hebt gij bekoord
Door uw verleidelijk levendig woord.
Weer zwelgde ik in woest genot der zinnen,
Doch reeds is men bezig mijn doodshemd te spinnen.

VIERDE JONKMAN.
Door gekleurde ruiten, in spitse bogen gevat,
Vreemd getemperd lichtgeval, mat.
Rossige fakkelglans
In aarzelig gedans.
De Radja's en de Rahni waren ten tempel gegaan,
In den tempel, waar de lichtgoden staan,
Omhangen met kostbare gewaden,
Met sieraden rijk beladen.
Voor dezen zij nedervielen
In lang, ootmoedig knielen,
Af te smeeken den zegen der goden
Op liefde en trouw; zij boden
Hun offers, schitterende gaven,
Welke aandroegen in zijde gekleede slaven.
De priester in vol ornaat,
Wit tegen 't vurig granaat
Van 't goudgestikte altaarkleed,
Met krachtige stem, die machtig deed
In de hooge, ruime cathedraal,
Sprak uit in schoone, aangrijpende taal
Den zegen over 't vorstelijk paar
En den geliefden vriend, allen geknield voor 't altaar.
Uit wierookvaten bedwelmende wolken waaiden,
Lichtgekleede knapen flambouwen zwaaiden.

Rossige weerschijnlichten
Op zuilen en stille gezichten.
Bloedgevlek op het hooge altaar,
Juweelgeschitter in halfverlichte goudpilaar.
Opstijgende mysterieuze zang
Van gedempt harmonieuzen klang.
Licht snaargetril,
Zacht luchtgeril,
Hoog zilver fluiten,
Getokkel op luiten
Een dof opgedoem
Van laag basgezoem
Zich verheft hiertegen:
Twee klankenwegen,
Die zwellend indruischen,
Donderend lang bruischen
Tegen hoog, hel kristal,
Jubelend, hoogschetterend geschal,
Tot ze samenvloeien
In een vurig machtgloeien.
Dan kwijnen de geluiden
En zacht zij verluiden.

GRIJSAARD.
Ik zag mij weer den tempel betreên aan mijn moeders hand,
Reeds wenkt zij mij naar 't onbekende land.
Laat is 't, dat wij opstaan;
Moede ben ik, dat wij slapen gaan.

(Allen af.)

Tweede tooneel.

Binnenvertrek van het vorstelijk paleis. Radja en Rahni.

RADJA.
Liefste wat ziet gij zoo bleek,
Waarom de blos van uw wangen week?

Waarom uw oogen staren zoo droef;
Vanwaar om den mond die pijnlijke groef?
Zingen 's nachts niet teer de nachtegalen?
Overal toch nog schoone bloemen pralen.
Zonneglanzend zich uitstrekt 't wijde egaal;
Schitterlichtend 't blauw der zee in kalm gedaal
En gerijs, windegeruisch
En 't eeuwig golfgedruisch.
Toen mijn vriend hier tot mij kwam,
Die triestheid ontstond, steeds meer toenam.
Doch neen, 't zijn booze machten,
Die mij ingaven kwade gedachten.
Wilt gij wonderverhalen,
Schoon als hooge cathedralen;
Of bevallig bajadèrengewieg,
Langs de blanke schouders wild lokkengevlieg;
Wilt gij zangen, witte vlinderen,
Fladderend omhoog, vroolijke luchtekinderen,
Kleurige zeepbellen, schitterend in den zonneschijn,
Klanken, opstijgend in teerbuigende zilverlijn?
Zal ik zacht grijpen in de snaren,
Of met wild gebaren
Ze woeste klanken ontlokken,
Die klinken als klokken,
Geluid in een duivelshuis
Met dreigend wild gedruisch?
Liefste, nog steeds ziet gij bleek -
Waarom de blos van uw wangen week?

RAHNI.
Eene schoone vertelling te hooren
Kan mij het meeste bekoren.

RADJA.

(Legende.)

Een stil oud woud
Met hoog opstrevend hout.
Witte lotussen er groeien.
Roode rozen er bloeien.

Als door 't zwarte geboomt' de mane schijnt,
De lotus in 't zilverlicht zacht openkwijnt,
Uit de gouden harten treden blanke maagdelijn
Zacht langs den grond zij scheren, licht, op lelievoetjes fijn.

In wit gesluier zij om de bloemen dansen, licht geveder.
Oogen als donker fluweel, liefelijk, teeder.
Een stil witleven,
Onhoorbaar zweven.

Als 't woud in volle zonne baadt,
De vurige roode roze opengaat,
Uit bloedige kelken goudwezentjes rijzen,
Zij dansen vroolijk op luchtige wijzen.

De witte lijven in schijnende gouden kanten,
Oogen, die schitteren als zwarte diamanten,
Verblindend goudgestoei,
Bloedig roodgegloei.

Doch in zwarte nachten, als de wolken jagen,
Als zuchtend de boomen en de bloemen klagen,
In 't woud sombere gestalten waren
Met woest dreigend gebaren.

In donkre kleederen als vleermuizen
Zij gierend door de luchten suizen,
Een wild, spokig, krijschend woeden,
In de hand met zwart bloed bevlekte roeden.

In dit wonderland even de zielen der ongeborenen wijlen,
Als windevleugjes zij ritselend er doorheen zeilen.
Zij, die er toeven in ziveren maneschijn,
Hebben harten, licht en rein.

Zij, die in 't schittergoud der zonne wachten,
In zich bergen hartstochtelijke gedachten.
Vroolijke harten met rood begeeren,
Zinnedriften haar regeeren.

Doch zij, die er waren in zwarte nachten,
Worden beheerscht door booze gedachten,
In 't leven zij donkre schâuwen verspreiden;
De witten en de rooden haar schuw vermijden.

Doch liefste nog steeds uw oogen staren zoo droef,
Om uw mond nog steeds die pijnlijke groef.

(Dienaar komt op.)

DIENAAR.
Daarbuiten wachten vreemdelingen,
U te spreken zij hierhenen gingen.

RADJA.
De Radja komt.

(Dienaar af.)

Ik moet gaan,
De plicht roept mij hier vandaan,
Doch spoedig zal ik weder bij u zijn,
Liederen te zingen met teer refrein.

(Af)

RAHNI.
Zijn vriend heeft mijn zielerust verstoord,
Zijn vurig wezen heeft mijn hart bekoord,
In mijn ziele twee machten strijden,
De roode en de witte beiden,
Kiezen moet ik tusschen 't vurige kleurrijke
En 't glanslooze eentoniglijke.
Zal ik mij niet aan aan 't roode geven,
't Purperen hartstochtelijke leven?
Minnend kweelen de nachtegalen,
Fladderend de vlinders om hun liefsten dwalen,
Gouden zon in brandende kussen de aarde doet gloeien,
In geopende bloemkelken windekens stoeien.
Volgen zij niet allen hun hartedrang;
Houdt een van hen den hartstocht in bedwang?
Doch neen, 't witte is 't eenige ware, 't eenige goede.
Dat mijn harte dan uit duizende wonden bloede...
Daaruit op zal streven een hoog cathedraal,

Daarin diamantengeschitter en wit gepraal,
Lichtblinkend verheffen zich marmeren zuilen,
Een altaarkleed van wit fluweel met lelietuilen,
Van melkig glas de vensterglazen zijn,
Bogen zich welven in krachtige lijn.
Een schoon wit beeld machtig oprijst,
In 't stille gedruischlooze wit haar vinger wijst,
Lotussen in een krans om haar vredig hoofd bloeien,
Aan haar voet dezelfde reine bloemen groeien.

(Klapt in de handen.)

(Haar voedster komt op.)

Zeg den vreemden Radja, dat de hooge Rahni hem ontbiedt.

(Voedster af.)

Bezweren zal ik hem, dat hij ijlings henen vliedt,
Doch ach, hoe beven mijne arme leden.
Zijn die machten in mij dan niet uitgestreden?

(Veemde Radja komt op.)

VREEMDE RADJA.
Liefste, vol vurig verblijden ik tot u kom,
Mijn gloeiende liefde dan eindelijk overwon.
In wild begeeren strek ik de armen uit,
Dat ik kusse u teedere huid.

RAHNI.
Spreek niet zulke vurige taal,
Temper uw brandend oogengestraal,
Verre, verre van mij moet gij gaan,
Een rein zieleverbond tusschen ons zal bestaan.

VREEMDE RADJA.
Liefste lief, geen witten band ik verlang,
Naar een gloeiend rooden ik hang,
Gij zijt een purpere roze,
Die ik vurig wil lievekoozen,
Waarvan ik in wil zuigen de geuren,
Waarvan ik bewonderen wil de kleuren,
Die ik vast drukken zal aan mijn hart,
Dat voor u klopt in woeste smart,

(Wil de Rahni omhelzen).

Waarom weert gij mij af?
Waarom staat uw gezicht zoo straf?
Dat gloeiende woorden uit mij ruischen,
Als vuurpijlen zij in de luchte suizen,
Als passiebloemen zij bloeien
In wild, rood opgroeien.
Dat zij u omstrikken de zinnen,
Vurige uitingen heviger minne.
Met kussen wil ik u bedekken,
Bloeddroppels, die uit mijn hartewonde lekken.

(Kust de Rahni).

Liefste, nu zijt gij toch mijn,
Mijn lippen op de uwe zijn
Voor zult gij komen
In lieflijke droomen:
Een heerlijke gestalte in rosgeel
Om haar gouden vlinderen, veel,
Om den blanken hals robijnen pralen,
Granaat in 't zwarte haar dalen.
Aan 't azuur een roode lichtebron,
De vurige, opkomende zon;
Om u passiebloemen
In purper opdoemen;
Voor u een bloedroode stroom,
Klaprozen en papavers aan zijn zoom,
Verleidelijke zangen er uit opzuiven,
Lauwe zoelten haar toewuiven;
Hij lokt met groote macht.
Voor haar uit gaat de gouden vlindervracht,
En zij volgen moet
In bedwelming, zoet.
Zij bukt zich te spiegelen haar gelaat,
Dat naar haar opkijkt in purper gebaad.
Zij wil kussen de volle lippen,
Roode druppels in haar glippen,
En haar zacht bedwelmen in teer bekoren;
Zoete geuren, ruischende zangen in haar boren.

Zij laat zich glijden in den vloed:
Hooger roodt in de lucht de gloed,
Vuriger papavers en rozen bloeien,
Hooger de passiebloemen groeien;
Woeste zangen hoog opluiden.
Streelende geuren de luchte kruiden,
De golven bruischen
In donker druischen,
Haar kleed is in rood gedrenkt,
Om haar de vlinderschaar zwenkt,
Zij zwelgt in 't heden,
Denkt aan toekomst noch verleden.

(Voedster komt op.)

VOEDSTER.
Spoedig zal komen weer
De Radja, mijn genadige heer.

(Voedster af).

RAHNI.
Mijn eenig lief, wij moeten scheiden,
Hier mag hij niet vinden ons beiden,
In zijn woeste drift zou hij ons dooden.
Ga dus - ras gevloden.

VREEMDE RADJA.
Ik kan nu niet gaan
Van mijn lief vandaan.

RAHNI.
Verlaat mij, verlaat mij, ik smeek,
Ik gebied. Vol angst ik verbleek.

VREEMDE RADJA.
Liefste, gehoorzamen zal ik aan uw bevelen,
Dat eerst nog mijn mond uwe wangen streele.

(Kust de Rahni).

Vaarwel.

RAHNI.
Vaarwel.

(Vreemde Radja af.)

Uit vage gevoelens mijn hartstocht kwam tot stand,

Zij aanwakkerden tot een wilden brand.
Roode vlammen hoog opslaan,
Vurige passiebloemen opengaan.
Staat dan de hemel niet in gloed,
Lekken van den wand dan niet stralen bloed;
Bloeien niet alle bloemen rood,
Is mijn passie toch zoo groot;
Heeft zij mijn lichaam niet verteerd;
Is 't heelal niet in vlammen verkeerd;
Is alles dan niet één vuur;
Verheft zich dan geen vonkenmuur;
Stijgen geen rossige wolkwezens;
Dalen dan geen gouden regens;
Is alles dan niet één goudgeknetter,
Één vurig, bloedig roodgeschetter?
In mij verterend woest gloeien.
Slaken wil ik de laatste boeien!

(Klapt in de handen).

(Voedster komt op)

Zeg mijn geliefde te komen dezen nacht.

(Voedster af).

In mij bruischt een wilde macht.

Derde tooneel.

Het vorige vertrek. De Rahni alleen.

(De Voedster komt op met ontsteld gelaat).

RAHNI.
Wat staat uw gezicht zoo ontsteld;
Welk onheil gij mij meldt?

VOEDSTER.
De blijde tijding had ik overgebracht.
Doch wie buiten 't paleis mij wacht?
De Radja. Hij had mij zien binnen gaan;
In zijn blikken donkerde de zwarte argwaan,
Plotseling om mijn hals een knellende vingerengreep,
Dolle drift uit zijn brandende oogen keek;

Woest dreigend zijn somber gezicht:
‘Ellendige, wat hebt gij daar binnen verricht?’
Geen reddende gedachte flitste in mijn brein,
Een oogenblik nog en verstikt zou ik zijn.
Vergeef, alles heb ik verteld,
Toen ben ik tot u gesneld.

RAHNI.
Wie zal mijn liefste beschermen?
Wie zal zich mijner ontfermen?

(Geluid van voetstappen, beiden vluchten).

(Radja treedt op).

RADJA.
Van mij zij vlucht.
Mijn wraak zij ducht.
Haha - liefde en trouw!
Mijn hart is gehuld in rouw.
Daarin slechts licht mijn haat, helgeel,
Pijnlijk, valsch oranjegespeel.
Bij haar zwarte lokken zal ik haar slepen langs den grond,
Naakt, dat bloeddruppels spatten in 't rond.
Aan den martelpaal wil ik hem slaan,
Smartelijke folteringen te doorstaan,
Mijn hart een zwart land; zonnebloemen er groeien,
Gele irissen en narcissen er bloeien.
Schel oranjelicht
Verblindt 't gezicht,
Steeds hooger gelen de bloembladen,
In immer feller licht zij baden;
Dan knetterend stijgen zij in de lucht,
Een dolle, roode vlammenvlucht.
't Oranjelicht ros straalt,
Dan alles plotseling vaalt.
Nu al 't geel is verteerd,
't Zwart onbeperkt regeert:
Daar kunnen niet meer ontluiken schoone kelken,
In 't lichtlooze zwart zij moeten verwelken.

(Klapt in de handen).

(Dienaar komt op).

Zeg de Rahni, dat ik haar hier ontbied.
Zeg den Radja, dat ik hem roepen liet.

(Dienaar af).

(Rahni treedt binnen).

Ha, gij beeft over al uw leden,
Wankelend zijn uw aarzelende schreden.

(Vreemde Radja komt op).

Liefje, waarom gij waart zoo bleek,
Waarom de blos van uw wangen week?

Trouwe vriend, dezen nacht wildet gij ze weer rood kussen,
Haar weelderig, jeugdig lichaam in uw armen sussen.
Lachjes wildet gij weder om haar triesten mond doen spelen,
Daarom uw lippen vurig teer de hare zouden streelen.
Uw gloeiende blikken weer zouden doen schitteren haar oogen,
Geslaagd zoudt gij zijn in uw welmeenend pogen.
Moet ik niet dankbaar kussen uw hand,
Van uw kostbaar kleed den hellen rand?
Hahaha! o gij, mijn felle, felle haat,
Dat gij diepe wonden in hun harten slaat.
Zal ik u in een vochtig donker hol doen verkwijnen;
Zal ik u doen sterven onder folterende pijnen;
Zal ik u in één slag nedervellen,
Of u langzaam ten doode kwellen?

(Even pauze).

De hooge machtige Radja zal genadig wezen.
Van avond zij de Rahni voor immer een ander toegewezen.

(Tot Vreemden Radja).

Naar haar gaan zult gij dezen nacht,
Te bewonderen haar blanke pracht.

Hahaha! van avond zal zij voor immer een ander zijn toegewezen!

(Af).

RAHNI.
Hoe hij dat zegt; hebt gij dan geen boozen triumf in zijn blik gelezen!

Angstige voorgevoelens over mij komen als donkere machten.
Waarom zoo valsch zijn woorden klonken, waarom zoo vreemd en schel hij lachte?

VREEMDE RADJA.
Immer uw gemaal zijn woord getrouw was.
Weg dus die sombere gedachten, ras.
Vaarwel dan liefste tot dezen nacht.

(Verwijdert zich.)

RAHNI.
Vol teer verlangen ik u dan wacht.

(Vreemde Radja af).

Vierde tooneel.

Slaapvertrek. De Rahni ligt op een rustbed. Het maanlicht valt op haar. Haar geliefde komt binnen en treedt naar haar toe.

VREEMDE RADJA.
Liefste! ik kom vol vurig verlangen,
Dat mijn begeerige armen u omvangen.
Waarom blijft stom uw mond,
Waarom gij mij niet verwelkomt?
Liefste, hoe koud uw lichaam voelt!
De nachtwind suizend naar binnen zoelt.
Hoort gij niet 't zingen der nachtegalen;
Ziet gij niet zilveren schijnsels op u dalen;
Merkt gij niet de zoete geuren, die binnen langen;
Voelt gij niet hoe ik streel uw bleeke wangen?

Heeft dan de dood mijn roode bloem in zijn kille hand?
Heeft hij haar dan gebracht naar 't verre, verre land?
Onmogelijk, straks rustte zij nog warm
In mijn krachtigen, machtigen arm,
Nog moet in rijk jeugdig zijn zij bloeien,
Nog moet snel bloed in haar aderen vloeien.
Haar vol, warm leven kan niet zoo plotseling zijn afgebroken.

(Even pauze).

Haar lichaam voelt koud, haar oogen blijven geloken.

Mijn liefste, mijn liefste is dan toch dood.
Naar 't verre land zij henen vlood.

(Snikkend verbergt hij zijn hoofd tusschen zijne handen, neergeknield voor het bed).

In een zilveren kist, op fluweel van donker violet
Mijn liefste lief zal liggen, zacht gebed.
Gehuld in lichtlila kant,
Zilverdoorweefd, transparant.
Met amathisten snoeren haar lokken getooid,
Met losse rouwviolen kwistig, rijk bestrooid.
Over haar graf geuren seringen in lilatrossen,
Accasia's er wuiven, in 't wit zij zich dossen.
Windekens door de takken streelen,
De nachtegalen er treurig kweelen.
In zwarte, in zilveren nachten
Weerklinken er mijn droeve klachten.

(Radja komt op.)

RADJA.
Hahaha! zijt gij reeds gekomen,
Waarom haar niet in uw armen genomen!

VREEMDE RADJA.
Liefste, mijn liefste, zijt gij dan dood!

RADJA.
Waarom uw lippen niet zijn op haar mond;
Waarom 't begeerig purper elkaar niet vond?

VREEMDE RADJA.
Hoort gij dan niet de nachtegalen?

RADJA.
Waarom onder brandende kussen haar huid niet schroeit;
Waarom onder vurige omhelzingen zij niet gloeit?

VREEMDE RADJA.
Ziet gij dan niet de zilveren manestralen?

RADJA.
Waarom uw hand niet streelend door haar lokken glijdt;
Waarom gij versmaadt haar rijke, blanke weelderigheid?

VREEMDE RADJA.
Mijn liefste, mijn liefste is dan dood!

(Tot den Radja.)

Van avond zou zij voor immer een ander zijn toegewezen,
Ha, den bleeken dood! doch ook gij zult spoedig in zijn macht wezen.

(Beide Radja's trekken de klingen; kort gevecht; de Vreemde Radja valt.)

RADJA.
Genadig ben ik geweest, rasch zijt gij met haar vereend,
Je liefste lief, die verlangend naar je weent.
In 't lichte land, dat straalt in hellen luister,
Ik blijf hier achter in 't troostlooze duister.

(Vreemde Radja sterft.)

Daar ligt dood mijn haat, mijn felle, gele haat.
Zwarte nacht in mijn hart zij achterlaat.
't Leven een groote ellende,
Een ellende, zeg ik. Ellende.

(Breekt zijn kling en smijt de stukken van zich af.)

Goden gevloekt!
Menschdom gevloekt!
Gevloekt, gevloekt, gevloekt!

Den Haag, Juni 1893.

Herfsttinten, door Stella Violantilla.

I. Roodgoud.

Schuin lichtte nog de gaande najaarszon
Goudrood in 't binnenst van het klein boudoir.
Opguldden kantig lijsten, hel uit duistren achtergrond,
Waarop nog rondden plekken, blinkend, blond.
Vurig roodde op 't rood van stoelen en tapijt,
Waarin verdween de voetstap, spoorloos, zacht,
Als in dik wollig sneeuw, zoo zacht,
En achterin portières vielen, rood, in dikke plooien.
't Licht viel langs den schoorsteen.
Optintend de vazen met zilvren judas,
Nu als goud; verguldend deelen rank, slank ornament.
Opkantend 't hoekig, oprondend weeke vormen.
Schuin scheerde 't licht langs de Venetiaansche kroon,
Gloeiende enkele der veelkleurig schoongevormde kelken,
Die schitterden rood en geel in 't duister

Als mystische bloemen in de schaduw van een Indisch woud.
't Licht viel; 't viel op eene meisjesgestalte
Rustend op de sopha - rood.
't Blonde haar - nu goudrood,
Als eene gulden stralenkrans omgevend 't blank van 't lief gelaat,
Waaruit zacht oppurperde
De kleine mond, half geopend.
Gesloten waren de oogen, de lange wimpers zwart op wit ivoor.
Als zij daar lag - zoet lachend in zacht gedroom,
Gehuld in gouden glans der haren,
Licht tegen donkren achtergrond,
Geleek zij eene bloem, stil geurend,
Eene mystische bloeme schoon, roodgoud,
Gestoken in 't haar van duistre nachtgodin.
Zij droomde van hem, die slechts bestond in haar.
Zij droomde zich aan 't hart van hem, die was uit haar,
Zacht trilde 't goudhaar en de zoete mond
Door innerlijke verrukking; haar schoon gelaat verheerlijkt door d'uitstralenden glans
Vast sloten zich de wimpers, zij wilde den droom niet laten glippen,
Haar droom, goudrood als zij en 't licht van het vertrek,
Eene bloem, verrezen uit 't duister, opbloeiende schoon.
Daar was hij voor haar en sprak met zoet geluid.
Zij beefde met verrukking.....
De zonne zonk, 't goudrood licht verdween.
Zacht opende zij haar oogen,
Haar gouddroom, rood, was heen.
En om haar heen was alles zwaar gehuld in mystisch duister
Haar gansche ziele - o zoo droef mee-deelde vol daarin

II. Grijs.

Zij zit voor 't venster - gansch alleen,
En staart naar buiten, luistert naar 't droef geween
Van schoon vrouw aarde, droef, mooi, lief,
Verlangend naar den liefdegloed van zonne - ver.

Grijs ligt 't nattig dof op 't veld,
Grijs is de lucht en grijs de horizon in vochtig waas,
Opgrijst de toren van dicht' stad in lichten sluier,
Wegwaast de vorm, hoekig zeer, van bijna naakten boom.
Als spooken glijden grijs voorbij de menschen zacht in lichte mist,
Als moesten zij naar stil begrafenis, hun stemme klinkt zoo mat,
In nevels licht gedempt, droefgrijs als 't klokgelui,
Komende doffig van ver.

Grijs aard, gelijkende zoo zeer de vlinder, nat doorregend,
Van kleuren-schoon beroofd, wegstervend hoopje grijs,
Wel zijt gij treurig, weemoedvol, vol droefenis.

Zij zit voor 't venster, gansch alleen
En ziet grijs aard zoo droef, hoort slechts
Dof flauw geluid en zacht getik der gaande goot.
Droef grijs dringt door in haar gemoed.
Weemoedig veel haar ziele voelt.
Droef, groot verlangen in haar treurt,
En weenen zij moet lang en zacht.

Zes Christus-verzen, door J.H. Leopold.

I.

Stammen vragen naar een vreemd ding,
steektakken in wringverwildering
in een akelig scherp afpijnen
op dingen die dood verloren schijnen;
een alpogen van dat strakke winterwoud
wringend op in een sterk vragen stout,
in een niet weten en al de boomen
waren in warre verschrikking gekomen.

Daaronder weggeworpen versmeten
aan den weg iemand vergeten
weg - en om hem was wild gewas
opstaande waarin windkou was;
en in het donkere omzijn der kleeren
een dun aangezicht zich om ging keeren
en lag dan in wachten op wat zou zijn
en oogen waren in dit bleek aanschijn

van zoo een blinkend wezen, dat zij geleken
op donker water, op twee verre beken
twee zomerbeken, waarin overvloed,
een diepe weelde opwellen doet;
uit het donkere onder is vol opbloeien
van vocht en dan een uitgaan een lang vervloeien
in een strak gebogen glans vlietend uit
en daar is geen wind bewegen, geen geluid. -
Zoo dit oogleven, het stille, vele
in rond het doode het eene, geheele
denkleven, eêle rijkdom van een ziel gouden
in blanken arbeid, klein ingehouden
een streelend peinsbegeeren op een ding gericht
een trillend willen, dat huivert achter dit aangezicht.
Wel een vreemde, zoo een angstige hemelling
daar de rustende, de zeer vereerlijke
de klam zweetende, de nu deerlijke
die onder lag, de verworpeling? -
Hemeling?

II.

Er is in donkerte een flauw afschijnen
van een gezicht mat-zijen, zacht-zijen
en daarin vochte oogen zoet kwijnen
in een gezicht mat-zijen, zacht-zijen.

In lauwe donkerte is woordenklank
in talmen, in een kalm teemen
lief-langzaam in een tragen zang
klagend, in een kalm teemen.

III.

‘Daar was weening in mijn beî oogen
en in mijn ziel een bleek verwelken
en in de leegte hing getogen
treuren, een droefheid....
Welke, welke?

Het zal wel wezen het zelfde weenen
dat heeft geknakt al de blij zijn kelken
bangheid om een verloren ééne
dier ziels lievelingen.
Welke, welke?’

IV.

O, wat als loten
van welig blij zijn
in denken u bij zijn
was uitgeschoten,

trok in tot klauwen,
die smartend grepen,
van wild benepen
bloedend berouwen.

V. (Kerstliedje).

In de donkere dagen van Kersttijd
is een kind van licht gekomen
de maan stond helder over den dijk
en ijzel hing aan de boomen.

Onder de doeken in de krib
daar lag dat lief Jezus kindekijn
en spelearmde en van zijn hoofd
ging af een zuivere lichtschijn.

Maria die was bleek en zwak
op de knieën neergezegen
en zag blij naar het kindeke;
en Jozef lachte verlegen.

En buiten in de bittere kou
en de stille Kerstnacht laat
de heilige driekoningen kwamen van ver
door de diepe sneeuw gewaad.

De heilige driekoningen hoesten en doen
en rood zijn bei hun ooren
een druppel hangt er aan hun neus
en hun baard is wit bevroren.

De heilige driekoningen in den stal
verwonderd zijn binnen getogen
het licht dat van het kind afging
schijnt in hun groote oogen.

De heilige driekoningen staren het aan
en weten zich niet te bezinnen
en het kind ligt al te kijken maar
en tuurt in een denkbeginnen.

VI. Is het waar, dat gij het waart?

Toen,....
toen er een licht verschijnen
tusschen de heesters kwam, door de jasmijnen
en de bloeistruiken door en de roode rozelaren
en de geuren die als vlinders waren
wuivende, struivende over de glinsterblaren
en buiten de zon aanminnig
en van wind een streelgeaêm kus-innig.
Toen, als er een door de stamrijen ging
in een blanke lentmijmering
in een denken zeer sterk en ingetogen
en heeft het stille hoofd nimmer afgebogen
en scheen lezende met alle verstand
in een boekske open in zijne hand
zoo stil een zinnen, een wezen zoo louter, fijn
licht vloot af van de haren, de wangen zijn
en edel muziek, een omspelen van klanken
in het ruizelen van zijn kleed, het goudblanke
in zijn gaan door de bloemen, de bloesemranken.

En zoo groote ingekeerdheid was in dezen
hij mocht wel zelf zoo een plant wezen
zulk een bloem vredig staande op haren stengel
in half wezen verloren, gewiegd
door windewil, windewil, die loom wiegt
de tengere met heiligheid, de gewijde
met het volle denkhoofd, het gebenedijde
in een enkel en hoog eenzijn
in zich zelven geheel heen zijn
in zich pijnende, kwijnende, bloemmensch alleen zijn.

Christus na 't verraad. door Willem Kloos.

Voor P. Tideman.

O, Judas-kus! verdoembre Judas-kus!
Gij, week-zoet op mijn lippen, als een fijn
Venijn, dat druipt fel op het week satijn
Van mijnen rooden mond... Ai! bittre kus,

Judas, uws monds, die spuwt den gruwbren wijn
Uws haats, - dien ge ingedronken hebt met lust -
Met gier'gen lust - o, God, kan dat zoo zijn! -
Op m i j n arm hart, schrei-schietende uit zijn rust.

Bevend op 't bloed, zoet hart, wat bonst gij bang....
Künt gij nog schreien vóór uw klaagbren val,
Nu ge u voelt vloeien in dien nacht zoo lang

Van droef-beschreibren dood? - O Satan, Slang,
Gij zijt mijn Aartsverrader, maar ik zal
U zeegnen van 't Hoog Hout, waar 'k straks aan hang...

Gedichten in Proza. door F. Roosdorp.

I. Een bloem.

Ze tripte op haar hooge schoentjes door den tuin. In 't hel geschitter van de zon, vlug hipte ze en wipte ze, zooals een vlindertje van bloem tot bloem. Ze plukte een bouquet van lichte-blauwe bloempjes, waar ze veel van hield: vergeet-mij-niet en madeliefjes weer 't meest. Haar blauw bouquetje keek ze telkens even aan, draaide 't dan naar alle kanten om en schikte soms een bloempje naar een andre plaats; dit alles vlug en handig met haar slanke kindervingertjes. Ze was zoo recht nu in haar schik en begon zacht neuriënd een vroolijk liedje in te zetten. Haar witte, gladde boezelaar verkreukte in de sterke vlagen van den morgenwind en klapperde in wilde plooien heen en weer. De blonde harenpracht blonk in 't zonnelicht alsof een gouden golf langs heur rugje hing. Woest waaiden nu en dan de lange haren in 't teer gezicht, zich dan verwarrend daar als dunne wol. Ze lachte luid wanneer een bries de haren in de oogen slierde en zij moest slaan dan met een ruk van 't hoofdje en een vlug gestrijk van 't handje, de blonde sprieten weer naar achteren. Het liedje dat ze luid nu zong, klonk met haar hoog en helder kinderstemmetje als zuiver

goud-geklank in 't morgenblauw. Ze hupte en ze tripte op dat melodietje voort, soms in gedachte even turend naar de huizen van de buren of oogend naar de vlinders, die in bonte kleuren zweefden om haar heen. Haar blauw bouquetje keek ze dikwijls aan en bedacht dan vlug welke kleuren 't beste en 't mooiste bij al dat blauw wel zouden staan. Welke bloemen zou ze tusschen die vergeet-mij-nietjes steken?... Wacht, dat kransje ginds!... Daar wipte ze weer op haar kleine kindervoetjes weg, en ging nu als een bloempje tusschen al die bloemen heen. Zacht stierf toen haar goudgeluidje weg en ze verdween.....

Nederlandsche Politiek.
Indrukken van den dag.

Er is voor de voorstanders van het kiesrecht-ontwerp nu niet veel meer te zeggen. Buiten de Kamer is men uitgepraat. Wie spreken moeten in de kranten, vallen in herhaling, of bepalen zich, wat beter is, tot opwekking in dezen en in genen zin. Geheel overbodig is dat niet, want wij zijn, na de groote hitte, eenigszins mat geworden, en de politieke partij die door alle seizoenen heen even luidruchtig is, de sociaaldemocratische, behandelt de vraag van het kiesrecht met zonderlinge geringschatting. Zij schijnt niet ten volle te beseffen welk eene ontzachlijke kracht voor hare propaganda in uitgebreid kiesrecht is gelegen. Niet alleen in de toepassing van dat recht, maar ook in den strijd om het te verkrijgen. Al wat aan dezen kant van het door hen gestelde eindpunt ligt - althans bijna alles - laat haar koud. Toch moeten ook de hardste loopers den heelen weg afleggen. Geen kapelletje wordt hun gespaard.

Zich een oogenblik met volle kracht te wijden aan het naastbijliggende, dat is hun leiders te klein werk. En toch zal dat uitgebreide kiesrecht hun zoo te stade komen. Geen middel is er, dat sneller de groote, slapende massa des volks zal betrekkcn in den maatschappelijken strijd. Geen schooner gelegenheid om de moeilijk te genaken plattelands-

bevolking tot de bewustheid van haar belang te brengen, als een verkiezingsstrijd met zijn tal van openbare vergaderingen.

Maar het paardje dezer politieke actie loopt slecht in 't span met den Pegasus der revolutie.

De Nederlandsche sociaal-democraten staan thans aan den uitersten linkervleugel van het internationale corps der arbeidersbeweging. Te Zürich zullen zij in Augustus verdedigen, dat het optreden van sociaal-democraten in het Parlement alleen mag zijn middel van agitatie en propaganda, en dat verbetering der toestanden waaronder het volk leeft, niet raadzaam is voor de partij. Achter deze politiek ligt niets dan de omverwerping van de hedendaagsche maatschappij, wat haar eentonig en spoedig uitgepraat maakt - beide geen geringe nadeelen -, en wat de partij onverschillig stemt voor het strijdmiddel, dat haar op den duur groote uitbreiding en, als ík het zeggen mag, beter inzicht in de dingen zal geven. Is het uitgebreid kiesrecht er gekomen, dan zal de leuze ‘revolutie zonder meer’ bij het grootste deel der partij allengs hare kracht verliezen. De natuur wordt dan sterker dan de leer, en de sociaal-democratische afgevaardigden zullen niet nalaten het voorbeeld te volgen van den heer Domela Nieuwenhuis, die op het Binnenhof niet versmaadde aan den arbeid deel te nemen, en zelfs eene wet voorstelde. De sociaal-democratische kiezers, die een der hunnen in de Kamer brengen, zullen op den duur van hen wat anders willen hooren dan de scherpe critiek en de algemeene voorstellingen omtrent de toekomst, die hen in de meetings bevredigden. Want de behoeften nijpen hard hier en daar. En indien b.v. de Friesche sociaal-democraten iemand afvaardigden die, zonder door practische middelen te pogen in den nood dier geteisterde provincie leniging te brengen, zijn lidmaatschap alleen gebruikte voor agitatie en propaganda, zou het mij zeer verwonderen, indien zij op den duur met zulk een lid tevreden waren. Houdt de heer Domela Nieuwenhuis met zijne naaste vrienden vol, dan is, nu ook in het gunstigste

geval nog zoovelen van het kiesrecht blijven uitgesloten, die beweging nog wel wat gaande te houden. Maar dan zal hij toch allengs naast zich eene fractie zien ontstaan, die in het parlement iets anders zal zien dan agitatiemiddel, of liever die door ernstig deelnemen aan den parlementairen arbeid eene andersoortige, maar niet minder degelijke propaganda zal maken.

Zijn deze vooruitzichten juist, dan kunnen de predikers der revolutie in uitbreiding van kiesrecht zeker geen doel zien dat de inspanning hunner krachten waardig is.

Deze uitbreiding is eenvoudig onmisbaar. Niet licht zal iemand ontkennen dat in het economisch leven der volken een en ander aan 't keeren is. En de wettenmakers, die, op straffe van botsingen, moeten pogen de veranderingen met hun voorschriften bij te houden, zullen slecht berekend zijn voor hun taak, als zij hun mandaat ontleenen aan hen, die boven de groote massa, welke zich gelden doet, meer of minder zijn bevoorrecht. Blind is wie, nu de massa zich hare kracht bewust wordt en aanspraken maakt op een beter materieel leven, zou willen pogen haar toestand te wijzigen zonder hare medewerking. Zelfs de zorgzaamste en welmeenendste voogd boezemt den sterken knaap geen ontzag meer in.

Er is nog wel wat meer en wat beters te zeggen voor de democratie dan deze ook voor niet-democraten geldende nuttigheidsredenen; daartoe had ik vroeger wel eens de gelegenheid.

De kansen op de verwezenlijking van het nu voorgestelde kiesrecht zijn, dunkt mij, niet gering. Een krachtig minister wordt gesteund door een goed deel zijner partij in de Kamer en door de groote meerderheid der kiesvereenigingen. Dit laatste is in de Liberale Unie duidelijk gebleken.

Wat eene verandering in de Unie! Ruim zeven jaren geleden gruwde zij nog van een kiesrecht als thans hare geestdrift wekt. Toen kwam zij nog niet verder dan huurwaarde-census en capaciteiten, en het verschil tusschen hare rechter- en linkerzijde was enkel te vinden in het maximum-cijfer van dien census.

Zeg nu eens dat het niet waait, als zulke stammen in beweging komen.

De heer Farncombe Sanders zei eens in eene openbare vergadering: die kieswet ligt op de tafel, niet alleen op die van de Kamer, maar op de tafel van het land, en krijg ze er nu maar eens af. Nu ligt er nog een stuk naast: de memorie van antwoord van den heer Tak van Poortvliet. Dat stuk laat in beslistheid van uitdrukking niets te wenschen over. Wat de heer Tak ook moge toegeven in bijzaken, in den strijd over de hoofdbeginselen heeft hij zijn schepen verbrand. Met zijn kenteekenen van geschiktheid en welstand staat of valt hij. Dat stuk zal menig weifelend liberaal aan het nadenken hebben gebracht, want bij de politieke wedergeboorte, waarop de liberale partij nu vol moed schijnt te vertrouwen, kan zij hare krachtigste figuur niet missen. De val van dit ministerie zou voor haar eene débâcle zijn. Zij wordt door de zorg voor het zelfbehoud gedreven, waar ze eigenlijk uit volle overtuiging nog niet thuis behoort.

Er zijn dissidenten, ja. Maar stel dat zij met eene conservatieve combinatie dezen slag wonnen, wat zouden zij met de victorie kunnen doen? - Met die kieswet op de tafel van het land en tegenover zich een liberale partij, teleurgesteld in hare verjongingsplannen, en daardoor noodwendig nog meer links gedreven, om in nieuwe lagen des volks steun te zoeken? Een ministerie Karnebeek-Vermeulen? Ja, dan werd het tijd om aan den heer Heemskerk het presidium aan te bieden.

Aan die dingen is nu niet te denken, althans niet aan een langen duur van zulke combinaties. Dan zou het lieve leventje in het land eerst beginnen. Dan zou het argument dat de Kamer het vertrouwen des volks niet heeft, nu al

zoo deugdelijk, in zijn volle kracht zich doen gelden.

Maar de heer Van Houten.

Deze onberekenbare man heeft zich met een artikel in het Maartnommer van de *Vragen des Tijds* schrap gezet tegenover de kathetersocialisten (ik hoop dat het woord nog gangbaar is) onder zijne partijgenooten, en nu in de laatste weken heeft hij een scherpen aanval gedaan op de kiesrechtontwerpen.

In de *Middelburgsche Courant* verscheen eene serie artikelen van zijne hand, waarvan de laatste drie aan het kiesrecht waren gewijd.

Het eerste legt den heer Tak ten laste, dat deze door het eischen van beide kenmerken, dat van geschiktheid en welstand te zamen, de Grondwet verkracht, die de aanwezigheid van één kenmerk als voldoende voorschrijft. Daarna wordt betoogd dat de bepalingen omtrent de uitsluiting der bedeelden onvoldoende zijn om doel te treffen. En eindelijk dat niet deze uitsluiting, maar de positieve eisch dat de kiezer in het onderhoud van zich en de zijnen voorziet, de toekenning van het kiesrecht moet bepalen.

Zoo is de heer Van Houten aangeland bij den ‘in zijn stand gezeten werkman’, de formule van den heer Gleich-man en van de Liberale Unie in haar kinderjaren.

Over de kenmerken waardoor die werklieden zullen te onderscheiden zijn, laat hij zich nog niet uit, maar na dit artikel is van hem zeker een amendement te wachten, en is het waarschijnlijk dat de strijd door hem met den heer Tak zal worden uitgevochten.

Het dunkt mij niet twijfelachtig waar de zege zal blijven. In de verkiezingen te Leeuwarden, Gouda en Beverwijk liggen duidelijke aanwijzingen, dat het ontwerp in het land met ingenomenheid is ontvangen. De lessen der onlusten hier en daar zijn voor de burgerij niet verloren gegaan. Zij gevoelt den indruk dat er onder de misdeelden een beweging aan 't groeien is, waartegen zij niet is opgewassen. En zij zoekt daarom hare macht te vestigen op breeder grondslag. Want om 't regeeren blijft het haar, evenals

iedere partij, te doen, en zich vleiende met de hoop, dat het uitgebreid stemrecht haar tot zijn vertrouwde zal uitverkiezen, zal zij de ontwerpen aannemen, 't zij dadelijk, 't zij na eene Kamerontbinding.

En dat zal dan niet ten gevolge hebben dat wij dadelijk of spoedig zooveel gelukkiger gaan leven in Nederland, maar er zal iets gedaan zijn, wat in de tegenwoordige omstandigheden niet ongedaan mag blijven, en waarvan het verzuimen den strijd der klassen meer dan onvermijdelijk is, scherp en hevig zou maken.

Juni '93.

P.L. TAK.

Frans Erens over Maurice Barrès.[1] door Delang.

Aan Frans Erens.

De abnegatie is als een ster aan den hemel, of als de hemel zelf, metafyzisch zich voorgesteld. Ja, de abnegatie is als een ster, ze is als een vuurbaak en óók als een vuur binnen-in, want een gevonden idee is ze, dat de eindigheid van ons wezen rust geeft. Er is eigenlijk niets, wat niet met abnegeeren eindigt, en de groote abnegatie is de Dood. De menschen zijn als heiligen; midden-in is de Aarde; als kinderen hebben ze er rondom gedanst, volwassen hebben ze haar liefgehad; dood, liggen ze met de voeten er heen en de handen gevouwen, het liefhebben is voorbij. Men voelt de afmetingen van dit tafereel. Het is de ernst van het begrensde. En de abnegatie is ook de Hemel. De Aarde is grauw en klein. Rondom de geknielden, steenen bidengelen. Het is de Dood, aanschouwelijk voorgesteld.

De terugkeer tot een utilitair ascetisme - abnegatie-vorm - is aan de orde van den dag. *Redmiddel*. Zoo heeft elke tijd zijn plannetjes en elke tijdkwaal haar onfeilbare middelen. Maar de menschen gaan, zooals het wereldverloop

1) Zie De Nieuwe Gids van Februari 1893.

wil, dat ze gaan zullen, en het is nog niet zeker of ook maar één zich onttrekken kan aan dien wil. Zóó worden de wereldsteden niet meer verlaten - en het land opnieuw bevolkt, want er is meer *stad*-begrip dan *land*-begrip, meer snelheid-van-leven dan traag-leven, meer snelle kleinheid dan traag zich-opbouwende hoogheid *in het algemeen*. Er is minder kontemplatieve geest dan er is *verbrandings*-lust, meer behoefte zich te laten gaan dan wensch den gang der dingen te beheerschen; mannen en vrouwen, hebben ze van koertizanen meer dan van vorsten. Ook werken op den duur ‘de stilte der dorpen’ en ‘de afzondering’ zonder de rampen van den oorlog en het gevaar voor roof even verlammend als elke andere *blijvende* regeling op den tot rust geneigden mensch *in het algemeen*.

Het is wel goed te zien in de toekomst voor eigene levensrichting en het schijnt *neutraal-niet-kwaad* er over te schrijven, als het abstrakt-geziene tevreden stemt. Want anders, als de kultuur (die niet terug kan) moet ondergaan en verzieken, helpt geen raad, maar moeten daden helpen, en niet daden van menschen, maar van reuzen, en van een reus niet meer, maar van een god-mensch, *zooals er zijn in deze dagen*. Van dezulken is hun daad hun leven, en als ze dood zijn en hun tijdvak afgesloten, heeft een volk zich ietwat gebeterd naar *hun* levensgroei, *ook de volkeren die niet wisten, dat ze groote mannen bezaten, binnen de grenspalen hunner nationaliteit*. (De vergetelheid reeds tijdens het leven, nu de levenen der grooten niet meer gewelddadig worden gebroken, is een kenmerk van den modernen tijd,)

Hij is vriendelijk en *goed*, die zórgzaam wil zijn voor de menschen, en hen zeggen wat goed is voor hun lieve heil. Maar, vragen we met schroom, is het niet *te* zorgzaam? De ideeën, als ze koerant worden, zijn ze onszelven niet later als nachtspoken, komen ze ons niet later terug, *afschuwelijk*, zonder iets te hebben uitgericht, tenzij dat

ze voeding waren voor journalisme en pedantisme! Hoe is het, op ander gebied, met de *gepopularizeerde* schilderkritiek gegaan? Zou men ‘de afzondering’ niet wenschen en de ‘stilte der dorpen?’

Het is het begin der differentieeringen nu. Het is het beslag-krijgen van den zedelijken vorm. Het parlementaire leven, het intellektueel symbool, barende in het tesamenzijn de symboliek van het gemoedsleven. De Mensch is het wezen, dat alle gradaties van het god-gevoelen doorloopen heeft. Hij heeft god niet als de bewustheid gevonden buiten zich en over zich, en als hij god niet vond zou hij niet kunnen leven; hij kan zijne dwaling bewust zijn, maar hij kan niet leven buiten de voortdurende erkenning van den god aan de dingen òm zich. Zoo heeft hij zich gesloten in het pantser der hooge vormen, als ware gods-geest het buitene, menschen en dingen. Zie, hij feest-offert voortdurend. Ter wille van al wat leeft, schaamt hij zich zijne smarten, en uit zijn publieke leven is de Dood gebannen; op deze hoogte der maatschappelijke organizatie zijn Smart en Dood, Armoede en Impetuoziteiten zijne heiligschennende misdaden. Deze mensch, die eeuwen gegeven heeft om de Opperste Rechtvaardigheid en het Behoud buiten-zich, vindt den *Schijn* en heeft dien behouden. Hij *weet* nu, dat de *uitstorting* der Liefde en de *overgieting* der Barmhartigheid ijdele dingen waren, want de Ziel kan de materie niet doen gedijën en dáárdoor leven, zooals de Liefde zich niet kan weggeven en Verlangen blijven, of de Barmhartigheid Impuls en zich voldoen. En toch zijn van de Ziele-krachten de spanningen verlangens en impulzen. Daarom zal de Ziel, abnegeerende, mensch breken van mensch, en die Háár lijden en Háár god-gevoelen, zullen zich-zelven hebben en de lichtende verheffingen kennen der zich-bezittende geslotenheid. Alleen de groveren blijven, wat zij behooren - poppen - vormen doende.

Het is deze notie der dingen (die voor ons gemoedsleven

is, alsof de Mensch diep in zich gekeerd ware) welke wij wenschen te zetten tegen beducht-gevoelige bedenkselen, omdat elke schrede wel een *nieuwe* abnegatie, maar een hoogere moet zijn, en een leege akker minder verlaten is van Liefde dan een stad-van-volkeren, zooals de mensch die nooit heeft gesproken het In-zich meer bewaart dan wie zich ooit gaf aan eenigen mensch - en we het niet achten kunnen onzen vergeten lichamen te willen misgunnen de vorderingen van den tijd, en onzer arme materie, wat de Materie haar geven kan.

Volkeren kunnen verzwakken, maar de Menschheid kan zoo min ondergaan als de zee verdrogen. Wellicht zijn deze menschen krank. Maar ze leven van geuren en klanken. Wij, die in rhythmen onze vingeren strekken naar het Eeuwige, wat zijn ons in waarheid die dingen, waarover hoofdschuddend en vingermanend, slechts diegenen praten met reden, voor wie de menschen zijn wezenen, gelimiteerd, en de Menschheid een geleerdelijk-verhandelbare uit-en-naelkaar-groeiing van alléénlijk-lichamelijken is.

Mei-Juni '93.

Een Bladzijdje. Door J.C.M.

Rachilde, Théâtre.*)

Het Leven; den sterke werpt het weg, den zwakke werpt het weg; het werpt allen weg,
U, mij; ù-en-mij.
De alleenspraken van onzen ondergang zijn Zijne beeltenissen,
Beeltenissen van elke gelijkenis, zoovele als wij zijn,
Reflekties.
Als de bloemen, schoon, zijn de geslagene menschen -
Het Leven is god: sterk-machtig.

In de Vendeur-de-Soleil is dat zoo mooi. Alle menschen gaan op een brug; ze moeten er wel zijn; zeker moeten ze er zijn. Maar ze zijn als de menschen op straat; we weten niet *wie* het zijn.

In Madame-la-Mort is dit minder. We wilden minder het bewegen der menschen. Wat doet dat er toe, relatief. Wat doet het eindige der banaliteit er toe. De vriend, de maitres, de dokter, de knecht. Er moest niets zijn dan de cerebrale reflektie van het Eene.

In la-Voix-du-Sang is dit weer zuiverder. Die twee bourgeois, dat is te samen één reflektie. Ze hebben er niets van begrepen, van het Leven; het is heelemaal over hen heen-

*) Parijs, Savine.

gegaan; ze zijn beiden hun lichamen gebleven .... plotseling, daar was het.

Le-Vendeur is precies het omgekeerde van la-Voix; in het eerste bloeit het Leven uit, in het tweede slaat het in.

En in Madame-la-Mort zijn mooie dingen, in dis-harmonie met elkaar, de geest-van-het-moderne gehinderd door de lichamen.

Het moderne is de reflektie van het niet-te-zeggen almachtig Leven, zooals het mystieke de te-beelden gevoels-reflektie is van het goddelijke Lijden en het klassieke de reflektie van den goddelijken Wil.

Het moderne beweegt niet meer; er is geen daad meer te mengen in de dingen. Als twee modern-gevoeligen bijeen-raken, ondergaan beiden het Leven, aanbiddelijk.

Het moderne is als het uitbloeien-zich uit de velden; kleine menschen allen, grooten en kleinen.

Nov. '92.

Literaire Kroniek.

Als er wat te zeggen is, heusch wat te zeggen is, komt dankbaar en bescheiden, maar ernstig en nadrukkelijk de literaire kroniek.

De ontwikkeling der tijden gaat rustig, onhoorbaar, maar onverbiddelijk haar gang. De opeenvolging der verschillende literaire perioden van deze eeuw der eeuwen in dit overrijk land is als de reeks der door vorm-schoon en kleurschoon verrassende, maar onontkoombaar logische en mathematisch berekenbare beelden van den kaleidoskoop. Schoonheids-kijker, want de Schoonheid is de god, die dit alles heeft gemaakt.

Generatie na generatie is òp komen dagen uit het breinzelf des volks, des Nederlandschen volks, en elke had hare beteekenis en elke had hare plaats. Eerst het foeileelijke, maar rots-harde kolossus-beeld van Meester Willem Bilderdijk, den man, dien wij respecteeren als werker groot-machtig, als willer schier-eindeloos, maar dien wij *niet* kunnen liefhebben, omdat hij *niet* is wat hij wezen wou, omdat hij *niet* was wat hij scheen. Bilderdijk staat, zelf achttiende-eeuwer, als een arm-zwaai geweldig, als een zwaai van zich af, àf die achttiende eeuw, die zoo lief en gezellig, die zoo deftig-ouheerig, die zoo lam was geweest. Maar de achttiende eeuw was te log voor zijn slagen, zat te dik in haar vleesch, in haar wel-doorvoed vleesch. Bilderdijk kon deuken, maar kon niet verslaan. Want de achttiende eeuw in haar vette voldaanheid greep zich vast aan zijn kleêren met vuile lieftalligheid, en Bilderdijk moest wel, hij móest met haar mee. Bilderdijk was groot als rhythmisch denker in mannelijk proza en veel van wat hij zeide staat thans nog omhoog. Maar zijn verzen zijn een chaos, een kolossale chaos, van zich zelf niet begrijpenden, zich in zich zelf vergissenden, reusachtigen levens-wil. Zeer respectabel, maar zeer zelden schoon. Bilderdijk was groot, maar hij was geen dichter, Bilderdijk was zelden, onnaspeurlijk haast zelden, met àl zijn willen en àl zijn kunnen, verdoembaar zelden, wat men noemt een artiest. Bilderdijk was geen voorganger, Bilderdijk was een slot, een heel eerwaardig slot. Maar een slot zoo geweldig, imposant-hoog-geweldig dat de galm er van zou nadreunen door den corridor der tijden en da Costa zou zwaar zijn van den dreunval des Meesters, en dronken van den wijn der nieuwere ideeën zou slingeren zijn anathemen in strofen superbe van krachtigen zins-bouw, maar met iets van den droesem, den pruikigen droesem van het valsch klassicisme, dat zoo lang onze kunst had veretterd en verdord.

Over de andere leerlingen van dit glorieus misverstand spreekt men niet meer.

Maar daar-voor en daar-tusschen, tusschen en voor die gigantische gevaarten, die kanonnen der rhetoriek, nauw hoorbaar, nauw zichtbaar, maar frischjes en vroolijkjes, maar liefjes en aardigjes floten en piepten en neurieden al hippelend met drukke kleine bekjes luid de vogeltjes der natuur.

Bellamy en Loosjes, en Feith voor zijn beste deel, met nog zoo vele anderen, waren, bescheidenlijk en gracelijk, zonder het zich bewust te zijn, de blijde, kleine, de teedere herautjes van o n s groot licht. Of neen, het waren slechts piepjes en kreuntjes, en deuntjes en gilletjes in het doffe rumoer der omheen-zijnde tijden; de heusche heraut met den hechten trompet-stoot, den klaren hel-klinkenden, den zilveren, bedaarden, is Tollens geweest. Tollens was niet groot en Tollens was niet prachtig, maar Tollens kon van tijd tot tijd, o zoo natuurlijk en o zoo eenvoudig zijn. Tollens en Staring, die zonderlinge Staring, staan, broederlijk vereenigd, met groote, open oogen, van kinderen verwonderd, zonder te begrijpen, te kijken in het licht, het rijzende licht.

Dan komt de generatie van '40 aan 't woord. Maar over deze generatie heb ik vroeger meer-málen het mijne gezegd.

En de generatie van '80, zij staat thans dáár, gekomen tot haar vollen, mannelijken wasdom, als een breede schaar van rustige willers en kunnende werkers die, ieder voor zich, naar zijn eigene kracht, het hunne hebben gedaan. Zij zijn nog niet oud en in geen eeuwigheid verouderd, maar reeds komt het jongste geslacht hun achter-op, een geslacht, dat misschien doet, waar *wij* van droomden, maar in allen gevalle een geslacht dat er mag zijn.

De Hollandsche kunst is nog niet aan 't verwelken, is nog steeds aan het bloeien, àldoor aan 't bloeien en wij w e t e n nu dat de toekomst een schoone zal zijn.

En ook dìt weten wij, - die hier spreken, omdat wij het

moeten, uit aandrang onwendbaar - dat een land, dat zóó sterk is in zijn fijnste organismen, niet verloren kan gaan. Het is nog altijd het land van Bredero en Vondel, het is nog altijd het Holland, dat het altijd is geweest. Helmers en consorten, zij bluften op hunne natie, met ijdelen praal van woorden heel leelijk, maar het geweten des volks, des Hollandschen volks, leefde óók in hèn. - Rustig en onverstoorbaar gaan wij vertrouwensvol voorwaarts naar de twintigste eeuw, die machtig zal zijn, machtig en heerlijk en boven alle groot.

Mystique Militante par Le Vicomte de Montjoyard.

> Germes humains, sortez verticalement de vos capitons de bureaux de change, fleurissez, que la terre, comme un jardin globule se roulant à-travers l'espace, luise des myriades de vos pétales.

Dédicace.

Aux moutons-criards chevauchés en pincenant sur des moulins-à-vent, aux lézards marinés, aux femelles à ventres et fesses pendantes comme des loups d'éléphants blancs, aux froids foetus du diable, qu'il faut dorloter trois années, pour qu'ils se chauffent jusqu'à la température d'une mamelle de chienne-de-mer, aux inallaitables avortons de succubatisme qui ne têtent que la stérilité de biscuits et d'anchois au-lait-à-1'eau, aux petits valets-de-chambre de leurs pères stupéfaits et de leurs mères mortes-au-lit, aux chaude-petisses de babichons, aux vraiment minimes gentlemen pour un enfer-par-terre tout-à-fait *nouveau*, aux tombola-surprises à deux centimes de la kermesse des anges, aux pseudo-mystiques, c'est aux practico-romantistiques, aux artistiques

blafards Vanédenïens, aux petits-fils du Grand-Singe de Darwin-daguerréotype, qui se nomment étudiants par grâce d'une académie pédantesque, aux jeunes notaires moroses de ce fin-de-siècle....: est dédié l'article qui suive, dans lequel enseigné leur sera:

Comment on est fou.

I. Au contra-point horizontal.

C'est triste que la plupart de vous soient damnés par ce *siècle:* à être *dans le mouvement*. Et pourtant c'est ainsi.

Après l'infection qui date de Babel, du moment ou les hommes voulurent jurer *haut* et parler *loin*, et qui nous donna finalement ce siècle saugrenu-ci, il n'y a après tout que le vieux *Positivisme* lui *seul* pour nous préserver du vertige définitif de L'ENFER.

L'art est comme *une chance*, mais l'art, qui d'abord a dû être simple comme Dieu, s'est attristé, s'est enfoncé *en-arrière* dans l'infinitésimalité de la Matière (la Matière enivrée des Romantiques, la Matière suante de Zola, la Matière diamantée des Parnassiens et des Modernes).

L'art a précédé comme toujours et cette période finale, courbée sous nos corps, encore osseux et bouffis d'eau rouge, a suivi pour se perdre dans les ténèbres, et là notre chair a bien peur, pressentant que notre âme va périr, et nous allons toujours en-bas, en-bas, et bientôt le positivisme là-haut semble laid comme la réalité et préférons-nous l'embrouillement de notre plongeon, tandis qu'il bourdonne mystiquement dans nos oreilles, à l'air fraiche du champ *monotone*, où la simplicité règne, silencieuse comme en extase intérieure vers les cieux.

C'est (pour la première fois peut-être au monde) l'enfer - *selon la volonté humaine* (:) ce siècle.

II. A la ligne Verticale.

Alors (l'année 1880)..... Un mouvement par saccades parmi les hommes, un effort: pour *reformer le cordon de la liberté*.

La liberté (perdue), pour la deuxième fois?, *c'est fatalement impossible*.... et l'effort se brise et se renouvèlent les plaintes des morsures intérieures, et de nouveau la conscience des peines intestines.

Seulement..... *la liberté existe*, et non pour les intelligences de mérite, et non pour les coeurs de dévouement à quelle chimère que ce soit et *non pour les poètes siéclistes* d'un siècle qui n'existe pas lui-même, parce qu'il n'existe pas libre, mais elle est seulement pour quelques enfants, dont les pères sont morts et dont les mères se taisent de leurs lèvres tristement, sempiternellement closes *par le Secret de Dieu*

Être dans le mouvement horizontalement contra-punctuel?

l'Enfant ne veut pas, et son père qui est mort et sa mère ne peuvent vouloir pour lui, et il ne *peut* plus lui-même, car en prêtant l'oreille à l'entourage, héréditairement terrestre, celui-ci sousouille comme une tempête mise en petites bouteilles par mille petites pièces et ses mouvements, l'Enfant ne peut pas les y prêter, qui n'existent que comme: Ensemble, monadesque et indivisible.

La Liberté: comme un vent sans température et sans force à-travers un immense ciel absolument blanc, n'éclorera peut-être horizontalement, qu'au moment que la terre aura parcouru son cours universel.....

En attendant ce moment suprême, dans lequel les bonhommes députés, critiques psychologues, dynamo-socialistes, sociologues-théologiens, tiqueurs juridiques, boutiquiers littéraires, charitables ambitieux, seront bien *forcés* de calmer leurs transports ridicules et de s'asseoir sur eux-mêmes.... *Il n'y a que la ligne Verticale, la Poésie classique et le vin chaud*.

Chartres 28 Mars 1893.

Balder, (fragmenten) door Herman Gorter.

Avond.

Maar toen verschenen, d' een boven den and',
de sterren aan hun steil gestegen wand,
geschakeerde, en gansch die kap in stengels
droeg zilveren schittringen in gemengels.
En hij zette zich voor die hooge kap
als minnaar die een berg ziet of landschap,
bewoog zijn lippen met zijne gedachten,
terwijl de volle nacht zijn wangen zwachtte,
naar buiten getreden in 't koele doodsche,
een zachte wind, langs muren gaand, betloot ze.
En hij stierf heen bij vliezen en bij vliezen,
of hij den muur introk en zich verliezen
ging in de schaduw. De nacht was àl oogen,

alsof 't van den grond opsteeg naar den hooge
met koeoogen en met breede luchtkijkers.
En aan de lucht lieten de hemelsche bijkers
hun bloemen achter zich, die teeder hingen
en diep uit het veel diepre kwamen springen.
O zachte welving en o ronde oven,
die op den grond stond, eindloos eindloos boven
den grond, waarin bouwen hun haren staken,
hoe zwart waart ge, hoe helle was uw waken.
Diep, diep en dieper was het boven 't hoofd
van hem, toen hij als eene van het ooft,
die door te groote zwaarte zich omvalt,
het hoofd liet vallen en zag naar 't gewald
donker boven hem, waar de zachte koren
starren zich toesprake' als toppen van koren.
Maar toen liet hij zijn zachte blikken zeilen
recht voor zich uit door 't fulpen vuur der nacht,
en door zich zelve tot het doel gebracht
in kortsten tijd, stonden om hen de geele
en witte sterren. Zooals onder vele
menschen twee immigranten zich gevoelen,
stonden zijn oogen daar ver in het koele.
En zijne wenschen als lokomotieven
stoomden de luchten door, zooals de lieve
dauwen doen die na eenen warmen dag
drijven in eene langgerekte schach.
Maar starren kroonden de heldre kolommen
der luchten, die zelf zonder stofje glommen,
de lucht bestond uit ééne atmosfeere
die roerloos stond en nergens met een veere.
En zacht bewegend zijne gladde wangen

keek hij van rechts naar links en het verlangen
van onder tot bove' in hem was gevuld,
zooals een vat dat geenen drop meer duldt.
Zoo wachtte hij zittend den schoonen uchtend
in zwarte kolommen en staven luchtend.

Middag.

Zooals wanneer, midden in regenbuiën,
een vrouw op zachten morgen de geluiden
open speelt op klinkende piano,
wijl 't groen, hoog hangende in boomen, o!
zoo druischt van regen, zoo was daar om hem
van 't blauw om het groen heengaande de stem,
waarvan de blauwe stralen kwamen breken
zachtkens tot op hem, zooals vloeden leeken.
Zooals 't heelal kan schijnen ééne juffer
van lieflijkheid en als een duif een' doffer,
zoo scheen hem in de klaar verlichte oogen
met 't warme groen het warme blauwe hooge.
Want in één wijde en blauwe omperking,
rees, heilig, heerlijk, zijne groene kerking,
waar de uiterste gebladerde pilaren
verwaterden in 't wit licht hunne blaren,
en als op nevel van wit licht gedragen,
toonde het woud zijn hoogste zuivre krage,
door de lange glasheld're lucht. Daar spanden
in klaarheid geuren zich, daar hingen koorden
van loover en ranken, en in die handen
stegen daar stammen die den glans doorboorden.

En 't was niet mooglijk dat er groot're blijheid
te vinden was, dan deez' gebonden vrijheid,
gebonden te wezen in dat licht blauwe,
en 't teeder groen, dat zoo hoog luikte als zoue
het van den ondergrond zich onderwinden
dien met het lachend blauwe te verbinden.
Het lachte en in dien lach was het zóó stil,
dat Balder blij was, naar meer zonder wil.
Zooals een klein kind, zuigend zonder wille,
met de oogen open op het zachte lillen
van moeder's borst ziet, zag hij naar 't geblauwde
dat achter het droomende groene flauwde.
Zijn gezicht was vol van de kleine stralen
omringd, die boven 't helder groen verdwalen.

Avond.

Maar toen was Balder als die Jupiter,
die verrijst uit zijn zitting in het ver,
voor duizend menschen, krom zijn opstand vragend,
in zijne hand den hoogen scepter dragend,
wier vlam in schijn der breede wolken klimt.
Hij komt naar waar het van zijn bidders schimt,
vervullende de lucht met vriend'lijkheid,
in een vleeschwording van zijn majesteit,
zijn hoofd in haren, 't lijf in kleederdracht,
verzet hij zijne breede voeten zacht.
En nògmaals was 't onsterfelijke ucht
om Balder, rozengeuren was de lucht,
zooals wanneer uit morgenschaduwen
verspreidt stijgend zich rij van zwaluwen.
Zooals de ucht was d' avond rood en flus.
En hij geleek den blonde' Oceanus,
wanneer hij aan het strand op de aarde wandelt,
waar meer van schelpen 't blauwe meer verhandelt.
Zoo liep hij door den witten avonddauw,
onder het hemeldak, koel, diep en blauw.
Zooals een schaap kan zwerven, ruig en wit,
in witten dauw langs bosschen, uit 't gebit
stootend soms 't weinig rookende geklaag,
zoo lag daar van den dauw de witte blaag,
waarvan tongen opstegen langs de bosschen,

maar naar het blauw bewoog het met stil klotsen.
Zooals een groene juffer in een wade,
die stijf verbreedend om haar staat, gaat baden
in 't hooge grijze licht dat in de lucht
verbreedend, boven haar zoetlijk uitzucht,
zoo steeg de maan verlatende de landen,
die nat waren van dauw, naar stiller landen,
terwijl de witte vleugels van de dauwen
trilden schemerende zooals wenkbrauwen,
en 't witte zoete licht dat haar ontving,
lachte van eene reine schemering.
Zooals een groene juffer, zacht en droevig,
dacht zij aan zonbrillant als die, veelhoevig,
en breed ompiekt met roode waterstralen,
het liggend hoofd, dat duizend glanze' ommalen
die zelfde lucht, die nu zoo groenig was,
doet schijnen als een stuk ruw ijzig glas.
En Balder stond en overzag de dauwen,
de stille sterren schitteren van 't blauwen,
en aamloos houdt de glans den dauw gevangen.
En uit de boomen die stijgen en hangen,
daalt liefde in de trossen en afdalen
komt 't licht dat het loof schildert, en te dwalen
golft dauwdons. 't Is als een wit bed gespreid -
op 't neev'lig water gaat beweeglijkheid,
de stilte slikt, en het beeld van de boomen
houdt ingetogen des lichts donkre zoomen.
De duizend sterren die het blauw bekransen,
doodt het maanlicht, en die gestorven glanzen
komen gekwijnd ter aarde en getwijnd
in 't maanlicht zóó, dat dood en leven schijnt.

Middag.

Het land was wit om 't woud, van madelieven,
waarin hij doold'; als oogen zich verhieven,
zag hij de boomen vol van schemers hangen,
gouden, en stralende - als dichters hangen
naar woorden, zoo zag hij naar 't hooge stralen,
terwijl hij wandelde langs groene palen.
'O broos geluk van schaduw, o gij geur,'
zoo sprak hij, 'die in 't woud hangt, en o beur
van licht en warmte, rijkbestamde grond.'
Aan alle kanten hem de grond opzond
hekken van goud tusschen het rijk gebladert.
En hij, zooals een wezen, rijk geäderd
van takken bloed, dat de gevoelens draagt,
ging stil en zooals een die is ontwaakt.
De groene bladeren, donker en licht,
omgaven 't warme en goudene licht,
en zijn hoofd zwom van droomen en zijn oogen
wijlden in 't goud omhoog. Zooals in hooge
gedachten van den dichter, als op transen
van bergen, de gedachten liggen - glanzen
lagen aldus in bovenste verdieping
van 't groen. En evenals met zachte zwieping

wandelt, die zich een groot geluk voelt komen,
waarvan de stralen hem in 't gelaat stroomen,
zoo liep hij daar beneê onder die bogen,
die, telkens weer vernieuwd, naar achter boogen.
Zoo kwam hij aan de stralend witte wei. -
Klaar straalde wei en de lucht was ook licht.
De aard was open voor zon's zachte schicht,
het straald' boven de blaad'ren die bewogen,
met den wang aan den stam liet hij, bewogen,
een traan in 't oog komen. In de saffieren
wei, klaar en groen van water, lagen dieren
naar hem te zien. Toen zoog hij uit de volle
lucht geuren, die daar in haar blankheid stollen.
En er was door de blaad'ren een muziek
waarnaar het weiland luisterde, een bliek
zou zoo stil liggen in het hooge riet,
als hij stond. En aan hem, wien is geschied
een groot leed, zal het zeker duid'lijk zijn
hoe, strijkend hem over 't hardbord, de pijn
verminderden de zacht-gladde koralen.
Hij aâmde en zijn aâm was musicale.
De wei was wit als de bloesems van appels,
en het licht stroomde door 't loof van de pappels,
hij ging om 't bosch - tillende zijne vèrzen,
zooals een dichter gaat om zijne verzen.
En de zon liet haar zachte gouden stralen
rondom zich eerst gaan en dan lager dalen
zoo zacht, dat het allerhoogst in de lucht
mengelde, en dan bijna zonder bocht,
neerdaalde als franjes aan een paraplu.
Daaronder zong een gouden hallelu

stuwende wind met hoog en zacht verspreiën.
Hij zag de zeebare' als naar Calabrië,
getreden aan de zee, gaan, en de vonken,
die voor zijn oogen als graankorrels blonken
in de lucht, bewoei verguldende wind.
Zijn adem viel van hem, als een die vind
een godlijk schoon, met lippen die niet spraken
in 't geel verguld gelaat, waarop als baken
de zon zich éénigde, kwam hij naar 't westen,
blauw van de zon, en van zee witgetreste.
‘Om met een zachte en zilveren liefde,
als een vernieuwde en pas pas verliefde,
uit 't land als uit een open geele roos
te komen en voor uw zilveren hoos
te staan, maakt u als tot mijne geliefde,
zee, wie tusschen uw zilvren voegen griefde
nooit iets, hemel. die rondend zilver zijt,
tot waar de gouden zonne mij verblijdt.’
Zoo zong hij dien het zacht gerond spektakel
boeid', dat over het zilveren mirakel
der zee in licht vloeide: ‘Nu zijn de vlammen
achter mij van de aarde en hun kammen
zie ik nog geel in uwe zilvers likken,
en 't laatste wuivend groen waait in 't verstikken
van zand en lucht - en ik wind mijne trombe
dus omhoog in uw zilveren triomfe,
waarmeê gij mij waaierend overstraalt.’
Zooals een dichter voor wat ongetaald
nog ligt in 't hoofd, staat, stond hij voor de zee,
den akker van het licht, en voor wie deê
het licht, de hooge schoof, de zon, de fakkel.

En met het licht kwam ook het zoet gewakkel
des winds, en zooals honing kwamen tranen
om zijn oogen gelicht, hij voelde aan en
van zich af het zelfde witte klaar. -
En hij zag de golven zóó van zich vlieden,
als wie in klaren tijd de andre lieden
ziet gaan naar aller dingen harmonie,
zelf staat in wit gewasschen poëzie.

Middag.

Zooals wanneer het heilig morgenlicht
den dichter heeft gewekt, die beidend ligt,
en in het jonge hangend blad der boomen,
en in het luide klinken uit de gloomen,
terwijl het licht giet over de arborellen,
en over van het gras gebogen vellen,
hij dan het licht voor zich uit heeft en achter,
dat dalend droomt en stroomend dalend lacher
is - zoo zag Balder het stralende licht.
En even als het sap zich door de schicht
des booms opdringt en de toppen vol vult,
zoo steeg op naar zijn hoofd diezelfde onschuld,
die in den zachten zanger wordt geboren
en in hem bloeien doet gewijde kooren.
Zoo hing de hand uit Juliette's raam,
het daglicht, nadat Romeo bij haar kwaam,
zooals zijn hand hing, week en zich vergeten,
bij het aanschouwen van het gloeiend heete
en 't hooren van die hooge vogelkooren,
terwijl het zeesche, zilvernatte, koren
zwalpte voorbij hem, met het zachte zwalpen
van die witte en groengevlekte alpen.

O, ongemeten is de maat van liefde,
daarom zijn maat of kan geen woord van liefde,
hoewel ze diep genoeg zijn voor die liefde,
die in het hart des schalzangers is liefde.
En met die liefde brandde daar zijn hart,
en wanneer 't open oog het blauwe tartt',
dat lichtte gelukzalig, vlamd' het hart
met parallelle vlies van gloed, het hart
was zooals bolle roode fairylamp.
Zijn electrische ooglicht ving den stamp
van 't teeder doorschenen eindeloos blauwe,
en, zooals, bol aan bol, diep in de blauwe
nacht, twee bollen, gekoord, diep wit uit-schittren,
zoo respondeerd' op dat kaarsige twitt'ren
van 't oog, de vlam die zich onder ontstak,
in 't hart - één vlam méér, die met d'andren sprak.

Middag.

Zooals de dichter die het goede doet,
dit weet, en in zijn zachten meiegloed,
bij elken dag zich zijne macht vermeert,
en - evenals de wind, van waar hij keert,
in zijn macht groeit en zijn bolheid versterkt -
zóó, telkens zeek'rer en zekerer, klerkt
dat, wat de Godheid die diep in hem woont,
in hem doet groeien en in vingren toont.
Zoo was Balder.
‘O vaak heb ik verlangd in maar één woord,
alle liefde, al was het nooit gehoord,
te zeggen, die ik in me heb gevoeld,
maar 't was een natte zee aan zon gekoeld,
en ik bleef even vol.’ Zoo zong daar hij,
waar, diep in zon en zeeë-melodij,
hij trachtte uit te gieten zich en bleef,
met liefde, zooals iemand met iets leef'.
‘Ten and'ren tijde heb ik vaak verlangd,
wanneer de bleek-stemmige avond hangt,
te blijven in lang gerekt zinnig woord,
tusschen het Oost en West, het Zuid en Noord,
en ik heb vaak zinnend gemurmureerd,

woord als een beek, die 't kristal buiten keert,
woord als een vaart onder de donk're beuken.
Maar 't was één adem in de avondreuken. -
O, van de schoonheid kan ik oft niet slapen;
niet anders ben 'k, dan zij, die met een knape
voor het eerst slaapt, en stoot een langer ‘oef.’
De benauwdheid en het lange getoef
maken mij als Jezus, die wachtend hing,
tot 't eeuwig licht den druk des nachts verving.
Zoo zong daar hij, stil staande in het blauwe,
en met het lijf in het veel fijn're blauwe,
en boven zich het jonge klare blauwe,
als op den scheppingsdag. - Zooals de flauwe
landman avond's tusschen de heuvelen
gaat, loopende over de vleugelen
der aarde, tusschen de oppervlakten koren -
zoo was hij, en de lang gerande kooren
der baren stortten zich tegen zijn beenen,
van 't goud was hij boven ganschlijk omschenen.

Avond.

En gaande ging hij, zooals hij die gaat
in stilte, wien de vreugd te lezen staat
op het lachend gezicht, als op een uurwerk.
Zijn handen hield hij voor zich, en het vuurwerk
van zijn gelaat naar de zilveren zanden,
die als bloemen liggen op de zee-landen.
De roode aarde toonde op zijn torenen
aan zon, met boomtrossen tusschen die horenen.
En op een plek die alreê donker werd,
't was van die lichte plaats ver in de vert,
kwam hij, terwijl hij zijne handen rusten
deed op bedauwde blaân, die hem zacht kusten,
groene eikeblaân met een donzen bespreêd
van dauw, geen druppels, maar een donsdrup-kleed.
En 't geurde overal over de boschjes,
zooals de aarde geurt, wanneer de vosjes
met hun brandende staart het blauw beloopen,
en groote maan aan hemel loopt te koopen.
De groote boomen breidden hier bouquetten,
en zacht geurde de hemel zonder smetten,
de donkre heggen waren somb're wallen,
waar geuren langs gingen bij duizendtallen.

De bloemen lieten hunne hoofden hangen,
als wezens die denkende niets verlangen,
de koeiën stonden aan de boomen, lieten
hun afbeeldingen in de held're vlieten.
De vlieten bleven even helder loopen,
die klokkend hun grazige oevers stroopen.
Het was een algemeen en laag gemurmel
brandende zuiverkens naar het gewurmel,
der lucht, die meer en meer verzilverde
door 't blauw, dat effende van 't schilverde.
De maan vervulde met haar zoet geraas
de lucht boven in, de boomen geblaas
somtijds droegen tusschen hun groene bladen.
De popels en de populieren hadden
driekante blaadjes stil om 't luchtig bad,
maar van de eike' en beuken stroomde een bad
zoo donker, dat een heet en minnend man
zich 't hoofd zou baden in hun donkre kan.
En hij, als een man die zijn plicht gedaan
heeft, lag daar neer, en onder 't hoofd lag aan
de wang, als een rustkussen, een bouquet
van licht - zooals hij, die den dage met
een schaar van lichte vrienden heeft gehad,
te bed ligt met het hoofd op lichte schat
van kleuren en van licht. En in zijn oogen
kwam, zooals in de bij komt, wat gezogen
wordt aan dauw, van dat licht een dageraad;
die lichtte bij wat door neusgaten gaat.
Hij legde zich met het hoofd op den arm,
hij lag als jongen ligt, die met den scharm
des elboogs den grond weert de zachte blozen

op zijnen wang, 't lijf van den nacht omhozen.
En hij kroop meer en meer weg in den slaap,
zooals men ziet een schuilspelenden knaap
trachten te kruipen binnen in een hol.
Zooals de slaap klaar is voor hem, die vol
de stad gedacht heeft met zijn zang, en klaar
spant de waaier van den hemel nu daar
zich uit, zoo klaar was hem doorzicht'ge nacht.
Na 'n tijd kwam droom naar binnen zijn aandacht.
Hij droomde, en zag in droom verklaard het werk,
waartoe dit zijn zal, als tot park een perk.

Ontologica van Paul Zeidit.

Lezen is als bidden, de letter-teekens onze dichte oogen.

Goede manieren zijn kunst-middelen om het lichaam minder te voelen.

Smart is de breuk door het afscheidnemen van iets. Verdriet is het kalmer beschouwen der geheelde wond.

De Fataliteit, is in de leegte van alle Verbeelding.

Dichters worden misschien daarom zoo sterk aangedaan door de dingen, omdat zij niet zien hoe iets is, maar naar welke zijde een gang in het verschillend gaande is: nàar God of vàn God.

Sommigen meenen ‘denken’ uit boeken te kunnen leeren, elk leere dit uit eigen kindertijd.

Een mensch is, wat hij begrijpt of liefheeft.

Elke publieke vrouw is het wandelend bewijs dat in 't woordenboek der mannen: de Schoonheid een ‘bêtise’ is.

Ook het niet-te-wetene, noch het onzichtbare is mystiek voor die fundament in hunne oogen hebben.

Recht is ekonomie van de volks-kracht.
Elke definitie, die niet zichzelve in de staart bijt, een cirkel makende, is onjuist.

Dichters geven Stijl aan het herinneringsleven der menschen.

Als menschen zich konden losmaken van iets, hoe klein ook, uit hen gemaakt, zou geen voortbrengsel langer dan één moment in wezen blijven.

Wat ons lichaam in stand houdt, is d'aanwezigheid van menschen: in absolute eenzaamheid zouden wij verdampen of tot pulver worden.

Het Woord is de beeldhouwer van ons geslacht.

‘Angst’ is het bewustzijn: op het moment onharmonisch te kunnen sterven.

Misschien zien wij onszelf alleen met de duistere plek van ons oog.

Aan d'Akademie.

Tusschen memorie-denken en natuurlijk denken ligt het heele leven en z'n reflexie.

Het geloof is geen aktie.

De journalistiek is de ten top gevoerde arrogantie van woorden zonder koning.

De menschen zouden blozen als ze *bewijzen* konden, dat God bestaat.

Menschen zijn alleen in zoo-groote mate als zij de Heiligheid van het mensch-zijn manifesteeren.

Aan elk wordt gegeven, naar mate der overgave van zich-zelven, zooals een vat alleen ontvangen kan, indien het open staat en voorzooverre het leeg is.

Lijden is het gevolg van en is zelf: *verkeerd leven*. Medelijden (i.d. letterl. zin) is een mis-daad. Lijden: smart-hebben, als begeerte is tot Liefde.

De kalmte geeft tijd aan het beste binnen, om heerscher te zijn van den bewusten toestand.

Menschen zijn wonderlijke dingen, voor zooverre zij bij Kunst altijd vragen naar de *achterzijde*: wanneer is dat schilderij gemaakt, waarom is die titel zoo, hoe kon die emotie toen-juist uiting vinden, welke vrouw was de inspiratieve, etc. Zij hebben ongelijk, want de achterzijde van de Kunst is in den Hemel en niet op aarde.

Gewoonte is een der vormen van wat men Dood noemt.

Als er *werkelijk* een *Dood* was, zou God niet bestaan. Er is alleen *mate* en *gedaante* van Leven.

Gelukkig-zijn is de eenige *goede* daad, die wij doen kunnen.

Menschen zijn menschen, die alleen liefhebben: het bezit.
Dichters zijn menschen die kunnen liefhebben, zonder te bezitten.

Menschen maken niet van de dingen *met liefde* iets moois, maar het doel is: *het sneller kunnen overzièn van het bezit:* rechte straten, snelle verkeersmiddelen, concertgebouwen, wandschilderingen.

Met het sentiment begint organisch leven.

De Duivel heeft meèr reden zijn vervloekte handen te vouwen dan de goddelijke mensch.

Het Goede is als een wijd Oog. Het Kwade steekt als een flits, als een scherpe balk, voelt geen wanden, breekt, wordt tot poeder en verloren.

Zelfkennis is de reflectie van het *gedaan-worden*, niet van het *zijn* en het *doen*.

Zelf-overwinningen zijn niet àktief, maar het *niet-plaatsen* van schuttingen, waarmede de bewuste wil het wezen (een verzameling van ontvangers, condensators en distributoren) wil afsluiten van den eenig en absoluut goeden invloed van het onbewuste.

Haat is sterkte, nooit liefde.

De Idee is de inhoud der Emotie. Idee en emotie zijn één.

Het *gevoel* pas-klaar gemaakt voor school-gebruik en daartoe ontdaan van kleur, klank en rythme, d.i. van waarheid, geeft het *begrip*.

Het gevoel is als het rythmisch vermoeden van eene hoogere bewustheid in het onbewuste.

Stemmings-alleëen. Door P. Tideman.

I.

Geen zeven jaar en geen jaar en geen uur
is ellek uur, maar een ruimte van leven,
waar wij weer anders minnende bewegen,
dan door het voorge van anderen duur.

't Wijde Leve' is als een klok met zijn ijzers
van wijzers wentelend wankelend voort -
daavrend een galm-slag door 't klokke-hart boort,
...zacht kreunt het heele uur weg door het ijzer.

- Wij zijn wel willende... hebben.... verliezen,
heffen dan handen, wringen ze als klemmen,
... geen zal de vaart in het raderwerk remmen.

Als aan rivierkant door water een bieze
'n mensch zoo gebroken, door liefde gekliefde.

Gòd blijft alleen, in goùd-vloeijende Liefde.

II.

Het is mij soms 's nachts was ik moordenaar,
en stond in 't donker 'n schijn stil naast mijn hoofd,
een lijk, grijze oogen van hun licht beroofd,
't hart brandend in de hand als kandelaar.

Als hief al wat ik menschen eens misdeed
om eigen zielsheil, tot één ziel gestorven,
huivrende Lamp, die mij leven verweet,
klagend om dood-zijn, waar 't moeizaam moet zwerven.

Mijn ziel houdt angstiglyk heur adem in,
sidderend bij de nader nadering
van 't grijs gelaat en bleeker brandend Hart,
- valt eindlyk bevend-weenend op 't gezicht,
waar langzaam, langzaam, 't gruwelyk gericht
in 't geele morgen-schijnsel henen-wijkt.

III.

Ik ben zoo moe, en door mijn warre hoofd
gaan schreijend zooveel wankele gedachten
aan andren, wie' myn liefde was beloofd,
die nàmen en het in zich ommebrachten:

Ik ben het kind van zooveel zelfgeschreide tranen,
waarin 'k mij baad als in een zee van wee,
wyl andren, die mijn Minnen hoogmoed wanen,
wandelen lachende langs die zee:

Dat 'k in mijzèlf my dompelen wilde en vergaan,
in stille diepte dood-zijn stil te zoeken,
zooals een visch om niet weer op te keeren zinkt,
waar bodemplanten, tastend, voedsel zoeken:

Als niet een hand mij houdend gebood gaan,
wyl zweepslag op slag kringelend om mij klinkt.

IV.

Aan Bianca.

Voor Delang.

Wij weenen niet meer om ons beider leed,
een schaduw gaat om elkeen onzer daden,
een ouder-paar zoo 't doode kind vergeet
en zit in doovend droef'nis-waas omwaden.

Wij voelen niet den gang in 't dage-uur,
en hooren niet de Nacht haar vleuglen binden...
onze oogenkelke' in eindeloòs getuur
geloove' hun bodemloosheid 't al verslinden.

't Leven is wit in ons, twee doode bloemen
Prijke onze hoofden, wat muggekens zoemen...
Vluchten terug als van giftige bloemen.

Liefste, ik hoor 't rollen van doodswaagnen komen,
Paarden en manne' als in aaklige droomen,
Hoort ge ze, liefste, zwaatlende komen?

V.

Aan Stella Violantilla.

Een kind is stil, en heft gaarne de beide handen naar moeder, die het kozen wil.

Een moeder voor dit kind zij 't Leven zelve, als witte elven, zend o! moeder, zend, van liefde en liefheid om dit wezen heen, dat hoog-geprezen als Gòds kind, op d'aarde warend' is van licht en stemme-klanken zoo benadigd, dat nooit een mannenoog aan haar verzadigd kan weze', in reinste lust van zien alleen.

De oogen luiken bij dit bijna àl te teere en weelderige kleur'ge, en zware stemmen worden bleek als neurieënde glazen, waar-langs een vocht'ge vinger aaiend streek, en stappen sterk van wil, gaan nu behoedzaam als door najaarstuinen, waar goud bij goud gestrooid ligt over groen -.

Mijn handen hangen stil, als waren ze bevreesd met wijzen iets te breken, en oogen die in 't leve als vonken-magazijnen keken, kijken nu zacht getemperd door een wolk van schromen.

't Zijn droomen die alleen zoo zacht en lieflijk kunnen wezen... een zomer-regen in een droom, die al het harde aan d'aardbast smelt, die alle stilte en vreugd in tranen kan verkeeren, - o! wolk van zomerregen-droomen! zoo zoet, en dan gelijk zoo vurig van een goud-beschenen rood, en zoo hoòg

varend als dit jonge kindje met de spele-ving'ren varend langs het Leven. Een harp met kinderen-liederen trinkelt uit dit naief geluid naar buiten.

Stella Violantilla... een viool in licht en rood... en rondom baadt in ongekende brand van zon een zee goudflikkerende toortsen... één donker hartje blijft, in licht en rood, een bloem, Stella Violantilla.

VI.

Aan Alfons Diepenbrock.

Hier is het leve' het bevende festijn der dingen, het gaat wel zwaar bewegende maar dat is schijn, het is als vederkens zoo weinig wegende, en waait op den òmwellenden wind.

Als lange lepelaars, met dubblen vleugelslag na slag de lucht door-maaijen, hijgend naar hoog nest, dat donker wiegelt tusschen schors'ge takken... waar de rest van 't dage licht in verte wegbleekt, vluchtend voor de nacht, zoo gaan gedachten van een mensch ter rust. En bij de blijkende klaarheid van den morgen, kleppéren gedachtevogels weder op, en in een nieuwe zee van goud'-lucht-baren kiezen vogelschepen 't gouden sop te klieven.

Maar zoo zijn menschen zelve niet. De mensch is als een ziel en leeft van niet dan ziele-zijn.

Een zucht gaat door den mond, zoo vaart een mensch den Kamer van zijn leven door, de wanden wèten niet wat hoorbaar is voor meer dan muren-oor, de lucht zelf weèt niet wat doet zòò geducht zijn tempel trillen, álles trìlt..... en bibberende teekenen zich sporen aan de kanten, waar het verleden-leven stolt in houten binten -.

VII.

Waar zonnewagen glanzen schiet,
en 't licht, na nachtelijke reis,
uit gouden vaat-werk neder-vliet,
staat: Schoonheid, als een ijs-paleis....

Wij, winterkoningen gelijkende,
in hermelein van sneeuw'ge deugd,
tronen op zetels van bevroren vreugd,
als klinkend zilv'r in 't ijshuis prijkende.

Een strevend volk aan onze voeten,
met roode hande' en donker haar,
wil 't leven uit zijn kòningen verzoeten...
Ik zie ze wenken met gebaar
van schuchtere benadering....

O, het poëten-leven wonder-ling!

VIII.

Ik kàn mijn woorden niet in rythmen-vast,
als palen in den kleigrond in-rammeien,
of bloemfestoenen- en kanteelen-last,
waar ik me, een burg, mij bouwende, vermeie,

doen bloeien: hièr en dàar, in zichtbre maat
van steenen barend steen: èèn bloem-gevaart...
- òmdat ik haat het metrum en de regelmaat,
en door geèn wet gestuit wìl weze' in vaart.

Maar, wonder! wat? Ik hoor toch regelmaat'ge slagen
van woord op klinkend woord... en schragen
voel ik de Stutten eener Orde ook dit on-ord'lyk Vers?

Dan is er gòddelijke gang in àlle dingen
en meegaand' mag mijn ziel lòs-bandig zingen ...:
Het Lèven-zelf is 't rythme van een Vers.

IX.

Voor Willem Kloos.

Mijn welig leven werd met rozen rood begoten,
waarover zacht mijn ziel ging als tapijt van liefde,
o! rozen, die ik boven mooijer bloemen liefde
uit welk' genade is mìj uw gratie-rood ontsloten?

Gij waart een bloot plaveidsel voor mijn bloode treden,
mijn ziel bond liefelyk zich zame, als z' u begaan
zou, en zoo kinderlyk met innerlyk verstaan
ging kussen uwe bloed-doortintelde oogeleden.

Gij leefdet heèl teer levende, onuitsprekelyk
veel lievende keken uw geurige gezichten,
de lichte en roode uit pokel-porcelein gerichte,

- dat uw herinnering is onverbrekelyk
in mij, en gij in dwalmend kleed van geur blijft dolen,
Waar andre Heug'nis rust, in donkre nis verholen.

Minneliedje door J.H. v. Wedelove.

Ik ben zoo wonderlyk verheugd in mijne ziel,
als uwe ooge' in mijne zien,
in mij fonteint òp frissche vreugd,
wen 'k uwe lippen mij zie biên
die bloedroode kelk,
o! wonderlyk welk
als onverwelkbare blaren,
die in uw gezicht,
rood-bedauwd, is gericht,
als een roode roos in blonde haren..

Nu weet ik een deugd,
dat dit lichaam 't geneucht
van uw kussen bij kussen vergare.

Sonnetten, door H.J. Boeken.

Een ets.

Gelijk de droom eens kinds is, dat een dag
Van wandelen en spelen buiten stad
In zwoele zomer-hette heeft gehad:
Een uchtend dat het landschap zonnig zag;

Een middag, dat de lucht gestapeld lag
Vol donkre donderwolken, en 't kind mat
En drensend voort moest over 't zandig pad
Met in zijn oogjes stof en spinnerag;

En in de spoortrein met zijn moeiheid vocht
En de oogjes dichtkneep voor het schelle licht; -
Dan thuis komt en naar bed gaat en dan droomt

Van stekelige takken aan 't geboomt,
Een varke' op 't miststrooi als een groot gedrocht, -

Zoo is dit warrig boom- en schuur-gezicht.

Maart.

Des daags scheen 't helle licht uit donker blauw
En flikkerde op het water, en de steenen
Van huize' en straten waren wit beschenen,
En grijs bestrepeld met der takken schaûw,

En in de gansche stad waren dooréénen
De warmte en schaduw, 't zonnelicht en kou,
En waar de warmt' lag in de luwte lauw,
Woei felle wind om huizen-hoeken henen.

Wit scheen de maan uit donker-blauwe nachten
Over de stad, die lag met wijde grachten
Waar noorden-wind kwam over-heen-geblazen,

Dat 't zilver krinkelde over 't water blauw
Tusschen de huizenblokke' in donkre schaûw
En witten muur met glinsterende glazen.

Een tweeling. I.

In schemering des nachts, waarin de dingen
Zijn van den dag, bekend, maar overdofd
Van schaûw en donkerte, en iets komt als trof't
U onverwacht in nauw-nabijheid, - gingen.

Ik en een jonkvrouw langs de wemelingen
Der golven-rijen, zelf op 't strand, bestofd,
Op 't natte en droge zand, wijl naast ons ploft
Telkens de golf groen-zilver-schitteringen.

En wijl ik 't lichten van de golven zag,
En 't kleine golfje vallen op het zand,
Van zilver zoompjen tellekens omrand,

Zag ik ook haar, - die 'k van den lichten dag
Kende zoo goed, - als donkere beweging,
Die, denkende 't onkenbre denken, meêging.

II.

Wij gingen langs de zee, en zagen 't zand
Als grauwe donkerte onder vóór ons henen,
Zóó dat we als op geen grond te treden schenen,
Ik en een jonkvrouw mij ter linkerhand.

En tot den verren horizont van 't strand,
Onder de wolken-lucht van maan doorschenen,
Lichtten de golven witter en verdwenen,
Lichtendst en zilverst ons ter rechterhand.

En beurtlings keek ik naar het gaande meisje,
Donkre gestalte en hoofdje, flauw-omlijnde
Denkend haar denken waarvan ik niet wist,

En naar het water waar een zilvren lijstje,
Dat zoomend lichtte of doovend weer wegdeinde,
Dicht aan ons treden zachtjes nedersist'.

Teek'nen van zege over alles bestreden,
Blijvende resten van vroegeren buit,
Leven de menschen het stervende Heden,
Spelen ze de oude bewegingen uit,

En lichtende groeien jongere leden
Tot nog ongekende opbloeiïngen uit,
Nieuwe verwikkeling van 't reeds geleden,
Of weer ganschlijk nieuwe lijf- en ziel-buit.

Want het geslacht van de levenden is
Een komende-òp in begeerte en in daad,
Bouwende zelf zich zijn woningen uit,
En niets van al denkende zielkracht is,
Niets van al levende lichaams-stand staat,
Die niet was begeert' door machten gestuit.

Rome.

't Romeinsch gezag, het pracht-gebouw van 't Rijk,
De stad, die strijdend kwam tot de oppermacht
Op 't aardrijk, - 't volk, dat groeide zacht en zacht,
Soms uitgemoord, opteelend, - 't heerelijk

Patriciër-broedsel, - 't hong'rig kinderrijk
Luid-levend plebs-krioel, - 't al in de kracht
Van taal-pracht, statig toornend, - op de wacht
Van leger-kamp bevelend, scherp klankrijk,

En luid opjoelend in het volks-rumoer,
Dat òp-golft, redenaar en redenaar, -
Volk Roomsch en van de al-overwonnen aard, -

Dat al getemd door één man, - hem weervoer
't Schipbreuklingslot op volkszee: de ordenaar
Handiglijk volgend heerschte op de aard' bedaard.

Augustus.

Hij nu genoot de volheid: als de bijen
Vloog 't af en aan, 't gonst zwaar daar in de tuinen,
In 't gonzen stemmen, en de buige-kruinen
Zij vallen beurtlings schijnbaar naar al zijen;

De maajers werken; in het al-vermeijen
Kijkende de oogen; als de fell' bazuinen
Schalt 't in de fladder-berken, van de kruinen
Der bergen valt 't op vlakten. Dit verblijen

Vond één man, slank wang-bleekig; - en een mann'tje
Kaal-kruinig, breed, krom-armig, die 't rumoerig
Leven wel kend', stad, beemd, luidende volheid, -
En nog een ander mann'tje, liefdspraak, - en dan 't manne'tje
Die 't al liet leven, en liet staan 't uitvoerig
Levens-lijk-denkmaal van zijn volte en holheid.

Dante.

Die in zijn jeugd zag schoonsten jeugde-droom,
Liefst ziele-lijfjen in scharlaken-rood,
Toen wit-glimp-wolkjen, - want Haar nam de dood,
Op in het luchtruim, - zingende in zijn droom

Verre englen-stemmen stijgend, - ùit den droom
't Ontwaken: Haar dood, al wat 't leven bood
Hèm sombre dood en klacht en angst en nood,
En toorn op Roomsche Rijk, Itaalje en Room-

-sche Kerk, - en dan die schoonste ziel, die zingt,
En zingt door al zijn leven, dichtst bij God,
Jezus, Maria, en dáár-om het lot

Van duizenden, door hem om God gekringd,
Die boven de' afgrond, waarin jammer woont,
En louterende zielen lichtend troont.

Sonnetten, door Jac. van Looy.

I. Fabrieksrook.

Een vale slang sluipt uit die hellepoort,
Zij zwelt haar flanken op met dof gesteen,
Zij schuift haar gore kronkels langzaam voort,
Wijl nieuwe kronkels baart die mond van steen.
Met duizend tongen speelt zij om zich heen,
Die lekken 't blauw azuur, dat zwijgend gloort,
En de arme sterre, die zoo kort nog scheen,
Wordt in den zwadder van haar aêm gesmoord.
En alles om mij heen wordt dof en grauw....
Toch blijf ik droevig nog een wijle staan,
Hopende dat die ster weer schijnen zou.
Zoo zie ik wat mij hoog en heilig is,
Omwarreld door der Leugen duisternis,
En 'k moet bij eigen licht door 't leven gaan.
1884.

Lente.

De Lente komt! - reeds zucht haar aêm langs 't veld,
En nauw heeft 't vooglen-heir die zucht vernomen,
Of 't warme nest bleef eenzaam in de boomen
En luidkeels zingend zijn zij toegesneld.

Met duizend liederen wordt haar komst gemeld,
Zich reiend voor haar uit als voorjaarsdroomen,
Zoo gaan ze vóór, of dwarlen in de stroomen
Van 't zonnegoud, dat om haar voorhoofd smelt.

Zie! hoe zij voort-schrijdt met fluweelen tred,
Zie! hoe zij 't hoofd zich tooit met eerstelingen
En lachend nijgt naar wie haar zingend loven,
Zie! de aarde zwijmt waar zij haar voeten zet,
En bloem bij bloem beurt in verlangend dringen
Bij elken tred het blanke kopje boven.
1884.

Op het kerkhof.

Zij liggen rij aan rij de grijze zerken,
Omwonden met een band van dorrend loover.
Gevangen in des winters doffen toover
Slapen de bloemen en de bleeke berken.

En op den kouden wind is het als stoof er
Hij mij voorbij met zijn getakte vlerken,
En zoekend waart hij om die droeve merken,
Tellend hun tal, de strenge Levensroover.

De doode blaren stuiven om de zode,
Waar bloemen groeiden eens en donzen klaver,
Geboren op een graf en daar gestorven.
Een spade dragend, het gelaat doorkorven
Met rimpels, schrijdt een stille doodengraver,
Teeken van leven, door den hof der dooden.
1885.

Na het lezen van Zola.

Als 't zwoele hijgen van den moede' orkaan,
Als de echo van een stervend reuzenkoor,
Eén lange klacht, zóó, menigmalen, hoor
'K den strijd des levens langs mij henen gaan.

Ik hoor dat mokkend klaaglied somber aan,
Dat immer 't zelfde klonk al de eeuwen door,
Waarin zich elke stem als niets verloor,
En elke lach gesmoord werd in een traan.

Dan voel 'k een last mij op de schouders slaan,
En al mijn hoop en al wat in mij lacht,
Ik zie het deizen in dien zwarten nacht....

't Is of Natuur haar luchtig tooisel torscht,
Of smachten blijft der menschen kennis-dorst,
Nu alles om mij heen roept: ‘wij vergaan’.
1884.

Mijn leven zal een deeltje leven wezen,
   En wetten worden mij door Het gegeven,
   Nooit heeft een menschen-hand nog neergeschreven
Hoogere wetten dan de ‘Hooge-Deze.’

Wat praat Gij dan, gij, die begint te leven,
   Gij, die niet voelt wat er al menschen vreezen,
   Gij, die niet ziet dan 't uit u zelf gelezen,
Gij die niet weet dan voor uw lijf te beven.

Wat prat gij op dien man, die nooit zoo raasde,
   Die in zijn bang-zijn klaagde, één lang geween:
‘Niet voelen en niet zien meer, zijn van steen.’

O als een mug, die op de vlam vaart aan,
   Bromt Gij: ‘Van 't Leven.’ Trotsche verdwaasde,
Buig 't hoofd heel laag, het Leven gaat U slaan.
   1888.

Gedichten in Proza, door T. Roosdorp.

II. Mietje.

Een klein, rond tafeltje vol poppengoed en kinderprulletjes, stond in 't kleine tuintje achter 't huis. Een rieten stoeltje stond er bij, dat scheef gebogen was en stuk. Daarop zat Mie te spelen met haar pop. Ze kleedde hem en paste onophoudelijk jurrekjes en boezeltjes van ouwe lappen en van kant, die ze handig uitzocht en versneed. Ze zette lappenhoedjes, met bleek roode veeren en met franje, op de rosse haren van 't harde hoofd en brauwde in gedachte somtijds losse zinnen zonder samenhang of toon, terwijl haar hand niet ophield om te woelen in de vodden en te wringen aan 't lijf. De schaar was weg. Ze smeet de lappen en de rommel uit elkaar en woelde driftig met de dikke vingers er door heen. Daar zag zij hem, diep verborgen onder een stuk kant. Vol aandacht knipte ze een groot stuk van een gore sleepjapon en trok de naden met de dichtgeknepen vuisten uit-elkaar. De doek sprong krakend los en fijne stofjes sidderden omhoog. Van de slappe lappen maakte ze toen allerlei figuren, die leken op een mouw en poppenboezelaar. Met vlug en kleine knipjes sneed ze uit.

Toen nam ze snel de naald en draad, die tusschen hare dichtgeknepen lippen stak en zette een verroeste vingerhoed stijf op de hand. De knoopen die ze van de tafel bij-elkander zocht en afsneed van een ouwe mannenjas, die werden handig ergens aan gezet, heel netjes volgend na-elkaar. Toen ging ze passen, wringen, persen op 't levenloos en stijve poppenlijf en praatte in gedachte toonloos door, niet wetend hoe haar zinnen stonden na elkaar:

'Zie-zoo, nou bê-je bijna klaar, hoor Mie.... Je sjiemezet en dan je boezelaar nog maar alleen.... Kom hier, ik zel 'm effe passe, hè? Wat zeg je daar? Wou je een beetje uit?... Nog niet hoor snoet.... eerst mot je mooie pakkie af.... Heel stil nou zitte blijve hoor! dan heb moe gauw gedaan.... as Miepie dan heel zoet is, dan krijgt ze strak een cent, hè, hoe vindt ze dat? Wou je liever slape?.... Née, hè snoet? Je gaat met móetje mee.... Zoo, nou effe gauw een knoopie an d'r jak en dan gane we, hè, lekker dier?..

Ze neemt de aangekleede pop nu bij zijn lange armen op en laat hem hoog-op zweven door de lucht. Ze zoent 'm op zijn goor en hard gezicht en geeft hem eindelijk kleine klappen op zijn rug, terwijl ze lachend zegt, dat 't maar gekheid is. De lange draden worden nog eens afgeknipt, de rokken goed geschikt; 't linnen pakje glad gestreken en geplooid, de haren uitgekamd en platgedrukt, en Mietje neemt 't logge ding hoog op de dikke arm en gaat heel langzaam er mee wand'len door de tuin. Haar vuil en vinnig achterbuurtsgezichtje, - met een kleinen neus, die strak op 't bruine huidje legt - krijgt zachtjes-aan een tint van teederheid, die langzaam komt in hare kattenoogjes ook, die zacht en vredig kijken voor zich op.

't Is een arm en vuil tuintje waar ze gaat. Haast zonder licht of zon. Drie groene houten muren staan er om, die rot gemolmd zijn en krom. In 't midden staat een perk vertrapt, met een paar dorre bloemen, die hangen kil en stom. De mulle aarde ligt vol steen en scherf, dat fijn en plat getrapt ligt in den grond. Een groote grashoop

ligt te drogen in een hoek, gesmeten tegen een der groene muren aan.

Mie loopt met haren pop 't tuintje langzaam door en laat hem ruiken aan een dorre rozenstruik en angelier, die rijzen in 't afgetrapte perk droevig op. Ze vraagt of hij 't lekker vindt en laat zijn steenen kop dan knikken hard van ja. Dan gaat zij nog wat rond en laat het hoofd van 't leeren ding eens over eenen schutting zien, om het te laten zeggen wat ze bij de buren doen. Ze vraagt 't en ze geeft 't antwoord zelf. Haar pop heeft rust noch duur, want telkens moet hij kijken naar de dingen die Mie noemt en zeggen wat hij er van denkt. - Dan gaan ze zitten eindlijk op de hoop die uitgespreid ligt op den grond en Mie wiegt met haar pop daar zacht op heen en weer. ‘Zoo Miep, nou gaan we zitte kijke, of we Annetje ook zien... Nou, zit je lekker zoo?... Je mag ook wel wat slape, hoor!’

Ze zingt een wiegeliedje dan, en haalt de woorden rek'rig uit. 't Klinkt nog stil en als geneuried. En wiegend met het dikke lichaam heen en weer, de pop vast in de korte armpjes gekneld, begint ze 't liedje telkens weer opnieuw en kijkt niet anders meer dan naar de groote oogen van 't stomme ding...

Een paar minuten later is ze stil en zit te sluim'ren in de grashoop op den vuilen grond. Haar eene kort en dikke arrempje, lag loom langs 't blauwe boezelaar en rustte juist nog op den grond. 't Andere was langzaam afgezakt en lag in scheeve plooiing mollig op haar knie. 't Kort geknipte bloote hoofdje leunde naar beneden op de borst, alsof de toeë oogen nog altijd kijken wilden naar de leeren pop, die uit haar arm was gegleden, en krom gestrekt lag in haar schoot....

Mie leunde met haar dikken rug scheef tegen 't tuinbeschot en was met vlug en zacht gehijg weldra in diepe rust...

III. Een muziek-extaze.

Toen vlocht zich door 't viool-geruisch van vér, een simpel en droef stervend wijsje, dat zachtjes weende door de melodiëen heen. Een innig en stil klagend liedje van verlangen; een teere melodie uit sombre avondzangen. En dat muziek-gewieg, héel puur doordrilt van 't hoog vioolgezang. drong tot heur lijdensbed in fijn en kwijnend klangeruisch, gedempt en als van vérre door. Ze lag te luistren onbewust en stil, niet wetend hoe ze dikwijls staarde naar veel licht, dat langzaam kwam en weer verdween; niet hoorend hoe dat stervend lied zijn ware klank voor haar somtijds verloor.... Stil lag ze nog in sluimering en zwak gedroom, in ziek'ijk waken, mat en loom....

Plóts scheen die zachte melodie haar als fluweel, waarop ze rustend sliep en deinde op een zee van wind, die hoog en licht haar mét zich droeg. Rein ging ze heen door schitter-licht en blauw en wit en gouden lucht. En zèlf droomend ging ze door die droomen heen, zachtsluim'rend op 't zoele windfluweel! En éven strekten zich haar armen vleiend naar omhoog en zocht haar droomend oog in verten eindeloos.... Toen werd ze zwevend varend op een melo-

dieënreeks daarhénen weer gezweefd, in wit en blauw, in licht en goud gekleed. En droomend ging 't verder op de klanken van die tril-muziek en droomend ging 't hooger op dat zacht en àltijd stijgend windgewiek. Toen kwamen stralen schittren uit heur wijde en reine ziel.... en fijne tonen zong een hooge kinderstem, metwelke ze in gedachte neureënd medezong.... Toen lei ze zachtjes hijgend weer 't moede kopje neer en duiz'lend vloog haar licht-extaze plotseling voorbij.... Haar schitterend geluk vloeide ook toen kwijnend weg en kreunend lag ze weer in grauwe duisternis, na schitter-lichte dag van pracht. Slechts weenen kon ze om een mooie droom, die heerlijk kwam, maar wreed verdween.....

Verzen, door Willem Kloos.

Okeanos. (Een Fragment.)

Voor den broozen, maar grandiosen en onkreukbaren Alfons Diepenbrock.

Eerste Zang.

Okeanos, de wondre Okeanos,
Hij, de eerst-geborene van donkere Aard
En heldren Hemel, ouder dan de Nacht,
Maar jong als 't Licht, en als de Scheemring schoon, -
Met blonde lokken als de Dageraad,
Wanneer het eerste zonlicht zonder zon
Het eerste geele wolkje gouden zoomt,
En oogen, blauwende in dien glans en dauw
Zoo zacht, waar 't matte paarlemoer meê speelt, -

De laatste Titan lag aan Othrys' helling,
En zag in mijm'ring naar de hooge zon
En Hyperion, troonende in den gloed.

Want heel het hoog-opstormende geslacht
Der donkere Oeranionen was gevallen,
Uit-één-gebliksemd door de hand van Zeus.

De Goden zaten op hun tronen, de één
Zoo ver van de' ander, in een halven kring,
Als hier op aarde, in 't laatste licht der zon,
Alom-gezien, de steigerende toppen
Der Alpen zich verheffen heinde en veer,
Een ieder heerscher in zijn eigen rijk
En omtrek, oppermachtig en alleen,
Groot met den diadeem van eigen licht
En eigen duister, maar toch allen saam
Eén volk, één grootheid, ééne heerschappij.
Zoo ook de goden in hun hoogen raad,
En schoon de ruimte tusschen troon en troon
Den sterfling zou verscheem'ren in 't verschiet,
Toch kon een ieder zonder dat hij rees
Den beker reiken, aan wie 't naast hem zat.

En over heel den wijden omme-trek
Dier eindelooze hallen gloeide en hing
Hun innerlijkste godheid, diep en stil,
Als over de aarde een zonnig lente-weder.

Maar de Titans stonden

En staarden zwijgend naar Olympos' kruin
En klaren dag, waar Zeus in 't licht gezeten
Van jonge majesteit, zijne oogen sloeg
De wereld dóór en dacht - of hij de hand
In gloed moest heffen naar dien dollen nacht,
Heen-dwarlende in den schok, of zorgeloos,
Met heel het heir der licht-geschoeide goden,
Opwieken zou naar hooger heemlen vreê;
Want zoeter Hem één eeuwig-lichte dag,
Door geene heugenis van wee beschaduwd,
Dan honderd nachten als een sluier scheurend,
Voor de' enklen opslag van Zijn aangezicht.
Zoo Zeus, en om Zijn gouden troon weerklonk
Een heldre lach, uit open lippen, dauwend
Van nektar-droppen en den laatsten kus.
Want in de scheemring op Zijn hel gelaat
Las Kupris 't peinzen van Zijn ziel, en zoo
Waar' nu de dartle stoet in zachte zwiering
Omhoog-gewiegeld als een zomer-droom,
Ver weg voor de oogen van dat log geslacht, -
En de aarde, domm'lend onder Kronos' druk
En langzaam zinkende in haar laatsten slaap,
Zou lang reeds, dolend in den andren drom
Der doode zonnen, door den al-nacht wanken.

Zij stonden allen, dekkende Othrys' rug,
Met dichte drommen en de gansche teelt
Van honderd eeuwen, dreigende in den nacht
Min zwart: zooals een woud en zwarte klomp
Van zware zuilen, reikende in het ruim
Zóó hoog, dat Othrys' allerhoogste top

Neerdook en zonk; maar plotsling boven allen
Hief wentelend het dof geloei zich op
Uit duizend boezems, dat naar flauwer verten
De starren deinsden in het hol heelal.

De uit hoog-gehouden vuist geklonken rosse,
Reuzige slang doorslingerde de lucht
Ver-heen, tot waar hij Koios kliefde in 't hoofd,
Dat ruggelings de God met breeden zwaai
Heenkantelde in het ijle.

Een donkre rotsen-regen, blok bij blok,
Vloog door de wijde lucht, in logge dwarr'ling
Neer-ploffend voor Zeus' voet, en waar 't gebergte
Zijn harde hellingen in de' afgrond zond,
Bonsden zij op en neer met doffen dreun,
Van diep in diep tot de ongepeilde krochten,
Waar nooit een straal van 't godlijk licht in drong,
Dat de echoo's eindeloos op rots en wand
Weer-dondrend rilden door Olympos' romp,
Van schicht op schicht, en klimmend tot de kammen,
Zeus' eeuwgen zetel op zijn grondvest schokten.

Toen werd het stiller in der goden stoet,
Want de altijd-snappende Afrodite zweeg:
Zij zag zich-zelf in 't goud haars bekers bleek
En borg, beschaamd, in de opgeheven sluier
Haar nooit bewolkt gelaat en vale trekken.
Toen, als een vliet die van de rotsen stort,
Zóó ging een ruischen door de rijen der
Lach-lievende Kroniden, klaar en luid.

Tweede Zang.

Het zachte lichten van hun glimlach vloeit
Als heldere muziek door al de lucht
En klaart de diepten van den afgrond op
Boven hun hoofden waar de Chaos gaapt,
Wanneer zij van des bekers rand slechts even
't Gelaat verheffend naar den schenker zien.
De blonde schenker, Ganymedes, hij,
Schoon als een dageraad en even jong,
Hel in het zonlicht van zijn lokken-val.
Zeus' wijd-gewiekte vogel, telkenacht,
Droeg 't sluimerende kind, met krachtgen klauw
Van de aarde omhoog door 't starrelicht azuur,
Boven de sterren en het licht der maan,
Tot waar de jonge Goden-stoet haar stoel
Gevest had, na der Oeraniden val.

Hij was een kind der menschen, opgevoed
Bij menschen, en als menschen sterfelijk.

Bij vroegen uchtend ging hij uit, wen nauw
Der bergen toppen in de scheemring grauwden,
En wen het vlottend rood des hemels straks
In bloed'ge vlokken viel op 't vale weiland,
Dat verder naar het West in mist verliep,
Voerde hij reeds, met vluggen tred, en dreef,
Op velerhande wijzen zijner fluit,
Zijn willig-volgend vee langs 't bochtig pad,
Dat zachtjes hellend naar het hoog-land leidde.
En als de zon dan op het hoogste stond,
En heel de stralend-helle middag-lucht
Gloeiende neerhing over 't stille veld,
En 't wijd-uitgrazend vee zich, langzaam,
De een na de ander had ter-neer-gevleid in 't gras
Tot niets zich meer bewoog, dan zocht ook hij,
Met achteloozen tred, in 't naaste lommer,
Een ongestoorde rust - en lag, en sliep,
En als soms, bij geval, een sluwe Faun
Of wilde Sater, op dat zelfde pad
Geraakt, behoedzaam met de hand de takken
Uit-één-schoof, en twee fonklende oogen gluurden
Door 't donker-groen geblaart', dan dacht die wel,
Verrast door de' aanblik van dat schoon gelaat,
Dat in die schemering als daglicht gloorde,
Een jongen God te zien, een zoon van Zeus,
Hermes of Phoibos-zelf, en tripte verder.

Maar sliep hij langer dan 't zijn vee geviel,
Zijn speelgenooten in de groene weide,
Dan kwam met zachten tred zijn lievlings-lam
En lekte hem de handen waar hij lag;

Tot hij, ontwaakt, met éénen vluggen sprong
Zich hief, en stond, en door de struiken stoof
In 't volle zonlicht: daar liep alles dan,
Op 't luide roepen van zijn heldre stem,
Van heinde en verre naar den meester saam,
In dolleren galop of staat'gen tred.
Dan was het feest-tij in het open veld.
Het jonge broedsel huppelde aan zijn zij
Of joegen op zijn spoor in wilde vaart,
En vloden voor hem heen en keerden weer.
Dan zette hij de vingers aan de lippen
Op 't smalle fluitje, dat hij zelf in 't riet
Met vlugge hand zich sneed, zoo Pan verzon,
En danste vóór op 't mollige tapijt,
Naar de effen maat van eigene muziek,
En heel dat jonge volkje met hem mee,
Vroolijke kalvren en het blonde lam.
Of wel, hij zat ter-neer in de onbewogen
En effen schaduw van een eenzame' eik, -
Maar alles daar-om-heen was zonne-licht -
En blies hun aller-hande liedjes voor,
En zong daarbij van blijden zomer-tijd,
Van, lange dagen, in het geurend gras,
Roerloos te droomen onder blauwe lucht;
En hoe de God, die door de weiden gaat,
Wanneer het middag is en alles rust,
Iedere kudde met haar leidsman kent,
En ook een God is voor het makke vee.

Dan leek de weide een vasten-avonds-klucht,
Vol grappen en grimassen van door-een

Buitlende kalvren met het logge schaap,
Drok-galoppeerend, onder zacht geblaat,
Terwijl een rei van witte geitjes danste
Een wulpsche menuet in de avond-zon.

Maar de oude koeien, wien de wufte zin
Voor hooge sprongen en on-nut gehol
Reeds lang verging voor 't zuivere genot
Van 't kalm en lang herkauwen in de zon -
Zij stonden met aandachtig oor van ver,
Of lagen, luistrend, om hem heen, heel stil,
En wie het naaste lag, die legde soms
Zijn grooten, trouwen kop op zijne knie,
En keek... met half-geloken oog... en sliep
Zoo, zachtjes, bij die zoete tonen in.

Zoo liepen de uren, tot het groote licht,
Met zachte zwiering vallende op de kim,
Als roerloos poosde en, éénen oogenblik,
De rijzende avond in haar wijde wade
En raggen sluier, dien zij voor zich breidde,
Met donker-gloeiend aan-zicht tegenzag.

Dan liep hij reeds met lichte stappen aan
Achter zijn zachtjes-dravend vee, en dreef
Ze 't ver-uit-glooiende geheuvelte af,
Recht op het Westen en dien wijden gloed,
En zag die schoft'ge flanken in hun zwaai
En logge schomm'ling, en de halve maan
Der hoorns, zich teekenend met scherpen trek
Tegen dien verren achtergrond van goud,
Als donkre schimmen in een zee van licht.

Zoo sleet hij zijne dagen bij het vee,
En was, als onder kinderen, een kind....

En zoo zag Zeus hem.
De Vader aller goden zat alleen,
Omhoog op zijnen troon en wierp zijn blikken,
Zijn lustelooze blikken door 't heelal.
Het eerst, wijl 't allernaast, naar de aarde, dansend
Door 't zonnig lucht-ruim, op de blijde maat
Van 't eigen vroolijk harte, en overal,
Op bergen en in dalen, was er licht.
Verbaasd en droevig sprak de Vader dus:
'Wee mij, de dansen van dien aardschen knaap
Zijn bitter. 't Is mij of die rassche voet
Met iedren val mij op het harte trapt...
Wee, hebben menschen dan een goden-ziel
En kunnen goden slechts rampzalig zijn?
Wij treuren op het eeuwig feest-getij
En slepen dees onsterfelijken last
Der leden, moeizaam, door de dagen voort,
Wijl stervelingen, uit het stof der aard
Omhoog-gewassen tot een schim, zich tooien
En hupp'len neuriend over de' eigen grond,
Die heel hun toekomst in haar schoot besluit,
De stomme graven en hun diep geheim.
O, om-te-weenen wonder-blij geslacht,
Met dood rond-om zich, in zich, onder zich,
Die toch den dag, die opkomt in het Oost,
Toe-roepen: 'Wees gegroet, o heil'ge dag!'
En als hij, bleeker van zijn langen tocht,
In 't West verzinkt, zacht zeggen: 'Gij waart schoon.'

Derde Zang.

En toen hij stond op de allerhoogste treê
Des hoogsten troons, waarop Zeus-zelf gezeten,
Hoog boven allen, over allen zag,
En over allen heen, door alle heem'len
Naar de aarde, ontwakend uit haar ouden droom
Tot eerste jeugd en schoonheid, en den vluggen
Rhythmischen rei-dans in bebloemde stool,
Tot waar zijn blik zich in het diep verloor
Des aethers en de blauwe wereld-einden, -
Toen daar dan Ganymedes schuchter stond,
Bevend van eerbied voor dien hoogsten God,
Hoog boven allen tot Gods knieën reikend,
En hij hem dan, met half-gebogen hoofd,
Den gouden beker in de hand gaf, golfden
Zijn zware blonde lokken langs het kleed,
Dat purper-plooiend op Zeus' voeten viel.
En deze lachte zacht, en, wijl hij dronk,
Rustte zijn rechter op dat teêre hoofd,
Zijn rosse rechter, die den bliksem vatte

Toen hij God Koios heen sloeg in het ijle:
‘O Schoonheid, Schoonheid, waar ik zelf van leef,
Gij, die geen God zijt maar der Goden Kroon,
Ook stervelingen gaaft ge een schijn om 't hoofd!’
Zoo Zeus, en dronk gelijk der Goden God.

Maar Hera hield niet van der schoonheid roem
Als Zeus die prees. Zoo wachtte zij zijn komst
En nam hem norsch, met half-gewend gelaat,
Den beker uit de handen, snel en ruw,
En liet hem vallen met een heldren slag
Op 't voetstuk van haar zetel, goud op goud,
Dat wild op eens een donker-roode stroom
Langs alle treden schoot, totdat hij lag
Op de allerlaatste, en daar allengs vervloeide
In tal van druppen, spattende op den vloer.
En alle goden zagen angstig op....
Maar zij zag verre naar een wreeden droom,
En dacht rood bloed te zien, en zei zeer zacht:
‘O, mocht uw hoofd, uw teeder, lokkig hoofd
Zoo luid eens vallen op dit hard metaal
Voor mijne voeten als dat gouden vat!’
En lachend hief zij zich, en in hare oogen,
Haar groot-klare oogen gloeide een donkre vreugd,
Terwijl zij achterwaarts-gewend haar hand
Bewoog, en riep met helle stem: ‘Mijn Hebe,
Gij jongste mijner dienaressen, kom,
En reik me een nieuwen beker, boordevol,
Want in mij rijst een wondervreemde vreugd:
Dien eersten plengden wij te zamen, Ik,
En Ganymedes, beiden met een beê.

Hij, sterfling, smeekte van zijn liefsten God,
Wie 't zij, vervulling van zijn diersten wensch,
Maar Ik, de Hoogste Godheid, arme! Ik heb
Geen enkle godheid, die mijn beden hoort.
Ja, één, de Moira, Haar bad I k . Zij ziet
Naar plengingen van tranen, noch van wijn,
Zij doet slechts wijl het moet, en alles wat
Geschiedt, het moet geschieden wijl Zij wil.
Zij is onwrikbaar en Zij hoort mijn woord,
Want Zij schrijft nimmer in Haar Eeuwge Wet
De dwaze wenschen van dees ijdlen knaap,
Al waar de godheid die hem lieft, Zeus zelf.'

En zegevierend zag zij op naar Zeus.
Zeus dacht aan 't ordnen van der aarde staat.

Maar Ganymedes, al dien tijd, stond stil
Ter zelfder plek, aan Hera's fieren voet,
En dacht aan de aarde en 't verre vaderhuis,
En zei voor zich alleen: 'Is dit een droom,
O bange droom, zoo kan ik immers wel,
Wanneer ik wil, met éénen forschen zwaai
Ontwaken en mijn oogen opslaan, en
Rondom mij zien of alles nog zoo is
Als gisteravond toen ik slapen ging.
Of, zoo het donker is en alles stil
Dan toch wel voelen naar mijn trouwen hond,
Die alle nachten naast mij ligt, terwijl
Zijn warme, ruige kop mijn wangen raakt.
Maar ach, ik kan niet.
    En hij weende zacht.

. . . . . .
. . . . . .
En Hebe stond en toefde, een bevend beeld,
Noch hief naar Zeus het bukkende gelaat,
Bleekend en blozend in dat wondre licht,
Den glimlach van dien eeuwig-milden mond.

Het was die zelfde lach, maar zachter schier,
Die half verheeld, toch zooveel zaligs spelde,
Een verre wereld van onnoembre weelde,
Een dageraad van on-uitsprekelijk heil,
Waarmee hij Hera won, en op zijn sponde
Haar kalme ledenpracht tot dartlen dwong,
Waarmee hij de aardsche vrouwen, de een na de ander,
Omwikkelde, en ze bannend aan de plek
Langzaam haar oogen optoog tot de zijne,
Totdat zij, bleek en op haar voeten wanklend,
In ademloos bedwelmen de armen strekten
En in Zijn armen om verniet'ging vloden,
Het hoofd' verbergend aan zijn goden-borst.
. . . . . .

Gelijk een bloem bij avond nauw beweegt,
Maar in de wind-looze atmosfeer zich heft,
Klaar-schijnend op het kristallijn der lucht,
Rees Afrodite vóór 't onmeet'lijk ruim
Van licht, dat om haar was, één reine eindloosheid,
En danste zacht, maar danste niet, bewogen
Maar even door het beven van haar ziel,
En wat daar schoonst in school. Zoo staat een kindje
Des ochtends in den zon-schijn en 't blond hoofdje,
Nog droomrig, weet niet wat dat vreemds beduidt,
Dat heel zoo anders is als al wat 's nachts was.

Lyrische verzen, door Willem Kloos.

Medusa.

De jongling staart met beden in zijn blikken,
Op 't klare beeld der godheid, die hem boeit,
En weent om ziels-zucht, die vergeefs vervloeit,
Maar traan en leed kon nimmer steen verwrikken.

Daar voelt hij, bleek, bedwelming hem omstrikken,
En slaat en striemt, of striemen steen ontgloeit,
Tot 't eeuwig koel, waarop nooit lach ontbloeit,
Hem zelven slaat tot steen in stom verschrikken.

O, marmeren Medusa, zonder ziel,
Omdat gij zuiver ziel zijt uit die streken,
Waar nooit een traan om menschen-jammren viel...

Schoon voor geen sterflijk oog uw sluiers weken,
Zie eindlijk neer op mij, die voor u kniel,
En laat uw diepste Ziel tot mijne spreken...

Licht.

Er stroomt door mijn gemoed in stormend klateren
Een wilde zee, waarop ik rijs en daal, -
Een drup... een englen-blik, maar elke straal
Danst als het springen van bezeten sateren.

Ik hoor demonen uit de diepten schateren,
Schel door der serafijnen rein koraal,
En hel-geloei dooreen met hemel-taal
Mengt zich in 't ziedende geklots der wateren.

O, lust! daar over mij de branding slaat,
Bij 't doffe bruischen der ontroerde baren,
Te zien hoe 't Leven om mij heen vergaat, -

Maar Liefde niet, en midden in het staren
Op 't rustig stralen van uw klaar gelaat,
Vereend met u, ter eeuwigheid te varen.....

Lethe.

Die stomme, bleeke schaduw aan mijn zijde,
  Dat bitter-lieflijk beeld van 't Lief-verloren,
  Wil met zijn peillooze oogen mij doorboren,
In onbeweeglijk staren te allen tijde;

En staart te strakker, wen ik 't snerpendst lijde,
  En, on-ont-vliedbaar, komt mijn stap te voren
  Ten stillen stroom, wiens bleeke waatren gloren
Van verre, kruipend door de vale weide.

O, doodlijk-wreede, die met lach en lonken
  Ten doode doemt, wie de oogen naar u hieven,
En zelf-verbrijzelend zich-zelf u schonken,

  In 't smarten sterk, maar eindloos zwak in 't lieven,
Die diep in 't zelf-verkozen graf geklonken
  Nog de armen strekt, mijn hulploos hart te klieven.

Daar ge onverbidbaar waart voor tranen, klachten,
   En spot, die scherper dan de smarte wondt, -
   Daar deze ziel, die gij niet gansch verstondt,
Vergeefs zich wrong in wrokkend zelf-verachten

Voor u, wier harte niet, maar lippen lachten: -
   O, daar ge in lange, diepe stooten kondt
   M i j n ziel en U w e ziel, en die hen bond,
De Liefde, om 's werelds koele lonken slachten: -

Zoo zal ik langer niet mijn wonden keeren
   Naar 't Lot en U, die 'k als mijn Lot erken, -

Maar, tusschen Graf en Waanzin wanklend, leeren,
   Of men zich lachend aan de wanhoop wenn', -

En, met den dood in 't bloedend hart, bezweren,
   Dat ik gelukkig - zéér gelukkig ben....

Wen ooit uw oog zich weg van 't mijne wendt,
In koelheid of in toornend ziels-verachten,
En gij vergeefs mij op den straal laat wachten,
Den weer-straal op den straal, dien 't mijne u zendt -

Wen ooit uw ziel zich aan de mijne ontwent,
En ooit die lippen, die mij tegenlachten,
Tot bitter-wreeden trek zich plooiend trachten
Het woord te spreken dat mijn Leven schendt, -

Ik zal u niets verwijten, niet verachten,
Want wie het Leven en het Noodlot kent,
Weet dat zij scheiden wat zij samenbrachten.

'k Wijs slechts uw eigen woord u, snood ontkend,
En zwijgend daal ik in den nacht der nachten,
Wen dan uw oog zich weg van 't mijne wendt.

Een spietsje.

Voor Jac. van Looy.

Inhoud en vorm, in kunst als in natuur,
Zijn Een. Je twijfelt? Ken je zelf toch, Vethje, -
De hand op 't hart, - ben jij niet een secuur
Broekje, o Jan Veth, ben jij geen binnen-vetje?

Zeg, ligt je jonge ziel niet in 't azuur
Zoetlijk te droomen op een rozen-bedje,
En verwt die soes je wangen niet als vuur?...
Maar wee, daar kermt mijn half-gebaard Sonnetje.

De Muze zegt: Da' 's geen Sonnet.... een mopje...
En weent om 't wicht, dat ligt gemarteld snood,
Op 't rhythmisch rad, bleek als een wassen popje.

Geen sterf'ling tilt het op, 't is zwaar als lood
En koud. Zie 't kleine kopje - o Vethje, ik fop je -
't Kopje en beî de armpjes hangen slap.... 't Is dood.

Liefde.

O, Liefde, 's menschen moeder, bruid, en bronne
Van lied en dood, - die lijf en ziel te dwingen
Weet tot Uw wil: - o, kolk van duizelingen,
O, kuische Kupris, dartele Madonne!

De wereld wacht Uw dagen, 's werelds zonne!
En géén gemoed der matte stervelingen,
Dat niet naar U zich wendt, in droomend dringen,
Of 't éénen purpren dronk des Levens wonne!

De bleeke rijen zien U troonend dalen,
Die trillend voor uw goddlijk gloeien nijgen,
Wijl oogen weenen, harten stormend kloppen.

En waar Uw geur'ge vlammen-wieken droppen,
Verzwijmelt blik in blik, in zalig zwijgen,
Hoe smet'loos sterfelijke zielen stralen.

Lilith triumphatrix.

O, met dat marm'ren wimper-paar, waartusschen
Geen tranen ooit op ons ter-neder vielen,
O, roerloos eeuwig-fel gelaat, wij knielen
Met deizend hoofd, waarlangs uw vlammen gudsen.
Gij ziet ons stervensziek uw kluisters kussen,
Vorstin, die 't wee der weeke, wankle zielen
Door één meêdoogend wentlen uwer wielen
Voor eeuwig kunt in droomloos sluimren sussen.
Welzalig, wien uw heilge handen mengen
Den koelen dronk des doods, en liefdrijk reikend
Den donkren kelk tot aan de lippen voeren, -
Zij voelen 't aanschijn door uw aêm beroeren
Zoo zacht, die met een stillen lach bezwijkend
Den laatsten drup als stervensgroet U plengen.

De sterfling zoekt - in 't éénzaam-zoekend zwerven
Naar 't licht, dat hel uit min'lijke oogen schiet,
Den zilv'ren toon, die van twee lippen vliet, -
Een schijn der eeuwge schoonheid te verwerven.

Wee, wie die snel-gewiekte schaduw derven,
Geen menschlijk woord, dat troost in 't hart hun giet,
Heil wie haar wint, die weenen langer niet,
Maar wenschen één genade en dan te sterven.

O, Vrouwe, ik wiegel stil op 't klare stroomen
Der diepe ziel, die uit uw oogen smacht,
De speelziek-schalkschen, dan weer peinzens-loomen.

En 't is mij of na langen lijdens-nacht
De zoete schim, Madonna mijner droomen,
Haar zonnig hoofd tot aan mijn boezem bracht.

Moisa.

O, Vrouwe, o Ziel, o zachte, bleeke bloeme,
Geknakt vóór dat uw geur een outer vond,
O starende oogen, veel-gekuste mond,
Die kussen zendt voor 't woord dat mij verdoeme,

Vergeef, maar neen, want weet dat ik mij roeme
Om vloek en leed, en 't leven dat ik schond,
Nu 'k zag hoe me aan uw strekkende arm ontwond
Zij zelf, wier zoeten naam ik nijgend noeme:

De goud-gelokte Muze, die mijn ziel
Voor eeuwig stiert aan 't snoer dier stralende oogen,
En met een lach ter-neder slaat en heft,
Gedoogt het niet dat aardsche minne treft
Wie eens, niet blikkend waar zijn droomen vlogen,
In stormend weenen aan haar voeten viel.

Tweede-gezicht.

Het melancholisch Bodegraven gaapt
   En ligt gelijk een graf ten bodem open:
   En 'k zie een blooden knaap al traagjes loopen,
Zijn ziel is *niet* meer en zijn lichaam slaapt.

Kijk, hoe hij van den vloer een strootje opraapt,
   En tuurt naar 't weêr, en telkens telt zijn knoopen,
   Of voor een dubbeltje wat koek gaat koopen,
Terwijl hij, achter 't handje, zoetjes gaapt.

‘Ach, Amsterdam’, zucht hij, ‘dáár is beschaving,
   Caves, Bodéga, Beerebijt en Pschorr,
Dáár krijgt mijn jeugdig begeerend hart laving, -

   Hier word 'k van binnen zoo afgedonderdsch dor;
Hier, met het Bodegravensch tien-uurs-klokje,
Hòu, moet ik naar mijn bedje, zonder grogje....’

Ga niet voorbij, maar blijf bij mij, en voel,
   Wat Ik voel in het diepst van dit mijn wezen
   Dat niets dan Gij mij nog iets liefs kan wezen
En alles òm u - zonder u - zoo koel,

Zoo leeg, zoo vreemd dat ik mijzelf niet voel,
   Wen ver van u, - en 'k wensch om weg te wezen,
   Weg van mij zelf, in 't land des doods, doods vreezen
Vergetend om de vrees voor 't donker koel

   En doodsch gewoel des levens, dat in kringen
Rond-draait geduriglijk, en Ik draai mee,
   Ach, ik, een klein arm ding in duizend dingen,
   Met u geslingerd in één zelfde dringen,
Wijl onze klare stemmen kalm als twee
   Koralen uit het duister hoog-op zingen.

Liefde is een macht van lief-zijn en 't begeeren
Om zelf een beetje lief-gedaan te wezen,
't Is vaak elkander aanzien en veel lezen
In 's Lijfs schoon leven om de Ziel te leeren.

Zoo wás het, maar zoo zal het niet meer wezen,
Nooit meer voor mij, die lig in droef afweren
Van al de slagen, die mij zéér bezeeren
Van mijn vreemd leven, dat ik zóó leer vreezen.

Want alle liefheid, ach, en elk gevoel
Dat voor die menschen in mijn ziel opsteeg
Werd voor mijzelf en dit arm hart een straf,

Die 'k niet verdiend had. Maar ik werd nù koel,
Koel, en tot loon, tot heerlijk loon verkreeg
'k Spijt om de schoonheid die 'k aan andren gaf.

O, laat mij tot uw voeten komen,
Omdat gij niet uw boezem biedt,
En, zachtjes lachend, zalig droomen
Van al mijn heen-gegaan verdriet.
O, laat mij tot uw voeten komen,
Omdat gij niet uw boezem biedt.

O laat mij met uw woorden spelen,
Omdat gij mij uw mond ontzegt,
En 't lieve dat uw mond mij zegt
Als kussen van uw lippen stelen,
Als kussen die uw ziel mij zegt,
O laat mij met uw woorden spelen.

O mocht ik mijne handen breiden
Op uw geliefd, geheiligd hoofd,
En stil gedenken, zonder lijden,
Aan 't schoone dat gij mij belooft,
O mocht ik mijne handen breiden
Op uw geliefd, geheiligd hoofd.

Das Sonnett.

Wenn ich mich still auf deinen Wellen wiege,
Die kehren wie die Blumen eines Kranzes,
Da scheint's, ob wieder nun ein wahrhaft Ganzes
Dem Meere deiner Melodien entstiege;

Da ist es, ob ein Engel sanft mich trüge
Durch alle Wirbel des Planeten-tanzes,
Bis sich das Auge, müde dieses Glanzes,
In Träumen schlieszt, und ich verzaubert liege.

Es mögen Weis'ren deine Leerheit schelten,
Und all mein Thun als eitles Spiel verhöhnen,
Da sie durch Lehren längst die Welt erhellten, -

Doch wem die Seele klingt vor süszen Tönen,
Und holde Musen mehr als Menschen gelten,
Der schaut in dir den Abglanz alles Schönen.

Ewiges Leben.

Ich höre leise meine Secle singen
In Tönen, die alsbald zum Jubel steigen:
‘Ich möchte nicht das Haupt geduldig beugen
Dem schnöden Tod, der alles will bezwingen.’

‘Und jag' ich auch nach unerreichbren Dingen,
Und soll ich müde mich zur Erde neigen, -
Wenn lange schon die blassen Lippen schweigen,
Wird doch im Liede stets mein Schatten ringen:

O dürft' ich jeder Fessel frei mich heben,
Und höher, höher, immer höher schweben,
Hinweg aus Thränen und aus Staubgedanken,

Wo Schönheit, Freiheit unverwelklich blühen,
Mich flammen-ähnlich, in sehnsücht'gem Glühen,
Am ew'gen Gotte selbst empor zu ranken!’

Trost.

Es hat die Welt viel liebliche Gestalten,
Die mir so wundernah vorüber schweben, -
Ich seh' sie lächeln, küssen, Tänze weben
Und kann mich kaum der Thränen mehr enthalten.

Ach, Keine, weisz ich, darf ich bei mir halten,
Und doch so gerne möcht' ich Einer geben
Mein Herz, mein Denken, und das tiefste Leben
Der armen Seele, die vor Weh gespalten.

Zu lieben stets und nie geliebt zu werden,
Doch jedes Leid und irdisches Verlangen
Verewigt schau'n im Rhythmus meiner Klagen.

Das lehrten mich die Dichter Alle tragen
Die einst entsagend um den Lorbeer rangen,
Und Meines ist ein schönes Loos auf Erden. -

Unsterblicher Ruhm.

Was soll mir noch Ihr schmeichlerisches Singen
O Schmerz der Schönheit, eitler Liebe Sehnen.
Hinweg aus diesem bittren Meer von Thränen,
Sirenen ihr! lang' ich nach höh'ren Dingen:

Zu baden mich auf kühnen Aetherschwingen,
In meiner sel'gen Seele süszen Tönen,
Mit Rosen mir das trunk'ne Haupt zu krönen,
Mir Lorbern um den frühen Sarg zu schlingen.

Doch wehe Dir! wohin, o Thor der Thoren?
Denn nur wer willig jedem Glück entsagen,
Hat sich die Welt zur ew'gen Schau erkoren:

Und erst sollst Du dich hier gehörig plagen, -
O schönes Loos im Himmel wie auf Erden! -
Um dann, unsterblich, angegafft zu werden!

Rechtfertigung.

O, zürnt nur nicht, Ihr Christen und Asceten,
Wenn ich, im heil'gen Rhythmenrausch befangen,
Und irdischen Wahnes frei, mich unterfangen,
Enthüllten Stolzes vor der Welt zu treten:

Hat doch der Fromme Seinen Gott zum Beten,
Und jeder Mensch sein Hoffen und sein Bangen
Um Liebe, Ruhm und leichteres Verlangen, -
Mich aber schuf die Muse zum Poeten:

Mir gab die Einzige, die mir gewogen,
Mein armes Sein melodisch aus zu klagen,
Und meines Busens tiefgeheimstes Leben.
So steig' und fall' ich mit der Seele Wogen,
Die mich verstummend an den Boden schlagen,
Und wieder jubelnd bis zum Himmel heben!

Ad inimicos.

Ik hield den spiegel van uw Zonden op
   Vóór uw bezoedeld aanschijn, rijp van Zonde,
   Ik, die de rijpt' van uwer Zonden knop
Steeds verafschuwde en toch nooit inzien konde,

Dat alles, wat gij deedt en doet, een wonde
   Te meer was in uw wonden-vollen kop,
   Doods-kop van schijnbaar leven in een pop!
Gij sloegt u zelf zooveel ge u zelf slaan konde.

M i j n slagen vallen op uw hoofd als mokers,
   Mijn handen rusten niet van weeldrig slaan,
Dan weder raken ze u heel even aan
   Met twee scherpe elzen, als twee tande-stokers,

Die diep door 't vleesch tot op de zenuw gaan.
. . . . . .
Door M i j n verachting zult gij traag vergaan.

Ik, ik, die heerlijk door dees tijd koom zweven,
Licht aan de zoomen van mijn kleed vergulde,
Diep van de glorie van een droom vervulde,
Wonder mijzelven in dit wondere leven,

Ik, die deze aard nat-maakte met geween
En heel de lucht van mijn geschrei vervulde,
Sterf thans in koude, schoone droomen heen,
Licht-loos, in kleederen van licht gehulde.

Rhodopis. Dramatisch fragment, door Willem Kloos.

PERSONEN.
RHODOPIS, Grieksche hetaere.
MYRRHA, vriendin en eene der gezellinnen van R.
Koor van de gezellinnen van R.
MYLITTA, zoogzuster van Rhodopis.
CHARAXES, minnaar van R. en aanvoerder van het Grieksche huurleger van Psammetichus.
PSAMMETICHUS, koning van Egypte.
Een Grieksch krijgsman, bode van Charaxes.
Een Priester.
Volk van Saïs, Grieksche krijgslieden, enz.

De handeling heeft plaats te Saïs. Tijd 658 v. C.

Een voorhof in de woning van Rhodopis.

RHODOPIS, MYRRHA, MYLITTA, Koor.

(R. aan de linkerhand, voorgrond op rustbank. Koor, aan de rechterhand, in een halven cirkel, beginnende aan den rechterhoek van den voorgrond, en vervolgens geleidelijk naar achteren wijkende. MYRRHA onder het Koor. MYLITTA, op den linker-achtergrond achter RHODOPIS).

RHODOPIS.
Myrrha, mij dorst! - schenk mij wat water, Myrrha....
Schenk het uit gindsche bron. -

MYRRHA, *(uit het koor tredende)*.
Gij schertst, Rhodopis!
Wie dronk ooit water, daar hij wijn kon plengen,
Als ware water wijn? Maar ik verheug mij,
Dat gij die woorden van u wierpt.... uit scherts, -
Want schertsen op uw lippen zijn thans zeldzaam,
En wie nog schertsen kan, voorwaar, ik zeg u,
Hij heeft het leven nog niet gansch verloren.

MYLITTA, *(ter zijde)*.
Of wèl, den dood geheel voor zich gewonnen.

MYRRHA.
Wat duidt gij dus met deze duistre beeld-spraak?
Verlangt ge purper, glanzig-gloeiend purper,
Geteeld met Chios' zon-gestoofde vrucht,
Dat duizend-tintig licht in gulden bekers,
Of....

RHODOPIS.
Neen, ik zeg u, geef mij water! water!
Mij dorst! -

MYRRHA.
Wat wensch! o gij zijt dwaas, Rhodopis!
Neen, toch niet dwaas, slechts vreemd, zóó wonder-vreemd,
Dat Myrrha, die eenmaal uw ander ik was,
Niet langer thans zichzelf in u herkent,
En - vruchtloos speurend, of een schijn van 't oude,
Van 't lang-verglommen licht in gindsche trekken
Weer op mocht vlammen uit der neevlen nacht -
Verschrikt zich afvraagt: Was dit eens Rhodopis?
O liefste, mij nog dierbaar, schoon gij ook
Met wreede hand de klove hebt gedolven,
Die scheiden moet, wat de natuur verbond,
En aan wier rand ik troostloos omme-dwaal,
En de armen strek naar u, naar u, verloorne!
Zuster! voor 't laatst roep ik u toe: Laat af!
Laat af, om dus een wereld te verstoren,
De wereld van geluk en liefde, die
Ons beiden harten eens geschapen hebben,
Zichzelven tot een eeuwig-vaste wijkplaats!
Vaag weg van uw gelaat die droeve wolken,
Die mij beletten in uw ziel te lezen. -
Van waar die ernst? hij past u niet, noch mij:
Hij is de schaduw, die uw beeld verduistert
Voor mijnen blik; hij is het vale spooksel,
Dat grijnzend tusschen u en mij zich stelt;
De kille nachtmeer is hij, die zich zwijgend
Op onze levens-warme vriendschap wentelt
En dreigt haar te verstikken. -

O, Rhodopis!
Ik bid u, lach en speel weer als weleer,
En laat den ernst, waar hij behoort, bij dooden. -

RHODOPIS ***(zich halverwege oprichtende).***
Noem mij niet ernstig, want naar ernst versmacht ik! -
Spreek niet van dingen, die gij niet verstaat; -
O, Myrrha, de ernst is 't erf-deel niet der schimmen,
Die doelloos zwervend, zonder lust of licht,
En niet meer wetend, waartoe zij daar zijn,
De macht zelfs missen, die dat zijn vernietigt.
Neen, de ernst behoort niet aan den dood, want dood is niets;
En ernst is al wat schoon, en goed, en krachtig is;
Hij is de steun, de ziel van heel het rijke leven,
Die woorden grift, die daden wrocht en duurzaam maakt,
Die doel en orde geeft aan al wat is, en 't eerst
Aan 't eerste, schoonste, hoogste van wat is: den mensch!
Ach! had ook mij natuur dien geest gegeven,
Of liever, had zij mijnen weg aldus geleid,
Dat hij mijn eigen waar geworden! Doch.....
Mij dorst! mij dorst! geef water, water, Myrrha!

MYRRHA.
Rhodopis! ik versta u niet, uw woorden niet,
Noch uw gelaat ... Helaas! maar al te duidlijk
Zie ik den sluier, dien ge in wreede grilzucht
Op beiden hebt gespreid: -
't Gelaat des menschen
Moet als de hemel zijn, zoo wolkloos klaar;
Een nevel stoort het recht genot van beiden, -
En als het duister is daarboven, dan.....
Dan wend ik mijnen blik omlaag, of sluit hem: -

Want tegen 't blinde noodlot strijdt men niet,
Maar wel met menschen duizendvoudig wisslend: -
Daarom, Rhodopis! richt u op en zie,
Of niet de hemel blauwer blinkt dan immer,
Of niet de wereld lonkt en lacht en kust,
Of niet de wellust zoet is al te voren!
O, kom! nog hebt ge jeugd, nog zijt ge schoon,
En 't leven biedt u nog een reeks van jaren,
Gelijk de lente geur'ge bloemen biedt!

RHODOPIS.
Eer zou ik wenschen willen hen te volgen,
Voor wie geen leven is, dan weêr....
Maar ach!
Mij dorst! geef mij toch water ... goede ... Myrrha,
En zwijg!....

MYRRHA.
't Is wèl, ik ga, maar o, verdwaasde,
Wanneer gij eenmaal, uit uw waan ontwaakt,
't Verleden ongedaan zult durven wenschen,
En vol te laat berouw, een zeker iets
Zult willen zoeken op de aloude plaats, -
Bedenk u dan, dat niet de schuld aan mij,
Aan Myrrha ligt, indien ge vruchtloos zoekt,
En dat diezelfde Myrrha dit voorzegd heeft!

(Zij verwijdert zich naar den achtergrond.)

RHODOPIS.
Heb ik dan werklijk iets voor haar gevoeld?
Zoo ooit, dan moet het lang geleden zijn -
En lang vergeten ook!....

HET KOOR.
Wel wonder-droevig wil ons lot zich wenden,
Nu ons geluk een droeve God gaat schenden,
Een God van wee, dien wij niet kenden...
Wie zal hem noemen?

Zijn hand is zwaar en drukt de ziel tot stikken,
Zijn blik is grauw, en schiet uit menschen-blikken
Een straal, om menschen te verschrikken.

O, doffe straal, die doffer dan de nachten,
Waarin geen goden-blikken glanzen brachten,
Gij gingt den glans eens lieven bliks verkrachten!

Rhodope! ach, moest ge dan een duizend lusten kluisteren,
Om naar eens enklen wreeden lust te luisteren,
Die lust en licht en leven durft verduisteren!

Wee ons! wij treuren niet, wen treurden dooden?
Maar voor dien éénen weken alle goden,
En onze zielen zijn met hen gevloden!

RHODOPIS.
Laat vlieden, wat de moeite niet zou loonen,
Dat men het ving!

(Myrrha brengt den beker.)

O wonder-reine glans,
Die in dees drupplen speelt met stille stralen!
Gij zijt van al wat klaar en lieflijk is,
Van al wat godlijk is, zijt gij het beeld!
En wen mijn oog, gedompeld in uw schijn,
Wellustig zich vermeit in frisscher sfeeren,
Meen ik te staren in dien diepen blik,
Den spiegel eener engel-kalme ziel,
Die somtijds, midden in het woest gewoel

Der wisselende wereld op mij daalde,
Als koele dauw op 't heet-geblakerd veld,
En dien ik gretig in mijn blik deed smelten,
Om dan, atkeerig van dien warrel, mij
Naar de eenzaamheid te wenden en te peinzen,
Of dàt dan leven was, wat ik geleefd had, -
Totdat mij, moede van vergeefschen arbeid,
De groote golf weer opnam in haar schoot,
En mijn bewustheid mij begaf: -
  O woest gedenken
Aan dagen van verwoesting mijner ziel!
Hoe doet gij thans nog mij door de adren bruischen
Het uit-gebruischte bloed! Hoe scherp en schel
Verrijst daar nogmaals voor mijn starend oog
Dat talloos heir van lokkingen en lusten,
Die 'k allen immers tot verdelging doemde,
Ontwakend uit mijn roes?

  Maar hoe? is dan
De lang-gedoofde brand tòch niet gedoofd?
Of zouden 't vonken zijn, die stervend spatten,
De laatste vonken van gestorven gloed?

Doch ik wil alles, wat nog overglimt
Van mijn verleden, thans voor eeuwig blusschen
In uw kristallen vloed, o stralend vocht!
Dat mij van nu af als symbool zult lichten
Aan 't einde van mijn nieuw-gekozen baan: -
Welaan! ik smacht mij aan uw koel te laven,
En, nieuw-geboren rijzende uit dit bad,
Den voet te zetten in een andre wereld,
Dan die 'k met dezen dronk voor eeuwig afzweer!

(Zij zet den beker aan de lippen, maar laat hem zachtkens op de maat van den eersten regel van het koor zinken.)

Ach mij!....

HET KOOR.
Heil ons! de hand zinkt, de heilig-schennende hand zinkt! -
   En de sombere, lach-looze God
Wendt zich van zijn vervallend altáár: -
   Wijl de lust, de lichtende lust,
   Nimmer gekluisterd,
Offers ontvangt van ont-kluisterde zielen!

RHODOPIS (*opstaande met den beker in de hand*.)
Bij mijner moeder liefde, zoo het niet
Te groot een gruwel is, dien naam te noemen
In deze wereld, 't hol, dat uws gelijken
Bezoedlen met hun vunzen padden-zwabber,
En met hun addren-adem giftig vullen!
Meent gij, ellendigen! dan inderdaad,
Dat adelaars zich moeien met uw afval,
En kruipen kiezen boven aether-vlucht? -

Zult gij dan nimmer, o vervloekt geslacht!
Den geilen romp eerbiedig leeren krommen
Voor eene god-gelijke menschenziel,
Die, door 't zichzelf geschapen leed gelouterd,
Uit levens-moeheid zich ten hemel heft?

O, ik veracht u allen als het slijk,
Dat, als ik treed, zich aan mijn voetstap kleeft,
Maar dat mij niet kan deren!

   En tot blijk,
Drink ik u allen hoon! Op uw verdelging!

(Zij drinkt en werpt den beker in stukken.) (ter zijde.)

O vlijmend ziele-wee!
Gij allen, geesten, die in aarde of hemel wonen,
Wie uwer brengt hier licht, waar 't duister steeds mocht tronen?

HET KOOR.
Wèl zijn haar blikken woest, haar woorden wreed,
O, lieflijk-wenkende Kypris!
Maar toch is deze drank, schoon goden-drank,
Geen nektar, nimmermeer nektar!

RHODOPIS, (*ter zijde*.)
O bange twijfel, daar geen enkle star
Der ziele vóór-licht in der raadslen nacht,
Waarin zij vruchtloos tastend zich verliest!

HET KOOR.
Neen, nimmermeer laat gij, o lokkende Kypris,
Den eenmaal-geketenden mensch uit uw macht!
Maar vaster boeien
De banden van rozen,
Wie, willens te wijken, onwillig daar worstlen,
Om lichaam en ziel!
Heil, heilige moeder!
Gij druppelt uw dochtren in smachtende harten
Met geurende hand,
Bedwelmende laafnis,
Tot eeuwige lokking voor eeuwigen lust,
O mede-geboorne der Lotos!

RHODOPIS (*de hand van voor haar oogen wegtrekkende, zacht:*)
Ach mij, maar wilde ik henen?

(Dan luider en het hoofd verheffende, maar bij den derden regel op hare rustbank zinkende:)

Wie heeft hier macht, dat hij een ziel zal redden,
Die eenzaam-zwalkend op de wijde zee
Van nacht en twijfel, zinkt... en zinkt... en zinkt...

(Haar blik richtende op den kleinen dolk, die haar terzijde hangt:)

Geen antwoord dan van u, o trouwste vriend,

(Hem uithalende.)

Dien 'k toch om die vertrouwdheid zelve haat?....
Geen enkel antwoord?...
Wie zou antwoord geven,
Dan gij, o mijne laatste toevlucht! Kom,
Laat... mij... van... dezen... nacht.... in... genen... storten...!
Maar die is dieper.... dieper.....

(Zij heft den dolk op, maar op het geluid van voetstappen richt zij het hoofd omhoog.)

Ha!

Een Grieksch Krijgsman.
Zijt gij, o bleeke vrouw! Rhodopis-Dionysa,
Die, weleer uit haar Thracisch vaderland geweken,
Thans in triomf de ronde doet door 's werelds landen,
En koningen met Kypris' gordel willoos kluistrend,
En aan haar voeten schoonheids-dronken volkren schouwend,
Geen sterfling schijnt, maar Aphrodite neêrgedaald,
Het aardsche te genieten met een goden-maat,
En meerder lof, dan menschen goden schuldig zijn?
Ik vraag u nogmaals, wonder-lieflijk menschen-beeld -
O, dat een stem zich uit dit marmer los mocht wringen!
Zijt gij die zaligste aller stervelingen?

RHODOPIS.

(R. heeft het hoofd weder laten zinken, maar bij de herhaalde vraag van den krijgsman, blikt zij hem aan en spreekt.)

O vreemdeling, ik was die vrouw: - Doch weet, de mensch,
Kort-stondig kind des tijds, heeft drie minuten levens:
Een halve daarvan is hij niets, een halve, god - dan droomt hij -
En bij 't ontwaken, ach, te vroeg ontwaken, eerst
Vindt hij zich zelf terug als schepsel, als geschapen
Tot lijden en verdriet: - de vreugde hield de Schepper.

Maar wat verlangt gij, of wat brengt gij mij?
Wat kunt gij brengen, vreemdling, dat mij niet
Als ijdle klank verruischen zal in de ooren?
Want wijsheid zijn mij thans en dwaasheid één,
Nu mij de grootste dwaasheid, wijsheid bleek,
En alle wijsheid, dwaasheid.
Kom dan, spreek!

En snel! want is uw tijding slecht, zoo kan
Zij toch zoo zwaar niet op de matte ziel
Haar wicht doen drukken, als dat grootre leed,
Waarvoor geen naam is. Is zij echter goed,
Is iedere minuut vertoef een felle vlijm,
Die mij mijn noodlot nimmer wis had toegedacht.

GRIEKSCH KRIJGSMAN.
Mijn ingewand ontroert zich bij uw taal! Maar hoor,
Wat mij mijn veldheer op de lippen legde:
‘Charaxes van het eiland Samos, thans...,..

RHODOPIS (*opstaande*).
Wien zegt gij.....

Charaxes Samios?... Waar is hij?... Spreek! Geen mond
Vraagt hier, - een menschen-ziel heeft zich daarin gezeteld,
En hijgt naar antwoord, antwoord, om zich dan
Voor eeuwig in het ijdel lucht-ruim te verliezen,
Of jublend neer-gedreven in het trillend vat,
Dat ik mijn lichaam noem, tot schooner leven
Weer op te vlammen met een schooner gloed!

O mensch, of godheid, 'k zeg u, spreek! want zijt ge een mensch,
Zoo is 't niet menschlijk, willig broeder-moord te doen,
En zijt ge een godheid, zoo kan 't nimmer godlijk wezen,
Zich te bezoedlen met wat menschen misdaad is!

GR. KRIJGSMAN.
O vrouw, wat zijt gij wonder-schoon te zien! Mijn veld-heer,
Gij kent den naam, zendt mij tot u met dit bericht:
De vijand van Egypte en van Egyptens koning,
Van mij dan en van allen, die daar met mij zijn,
Ook van de goden, zoo de mensch hen recht verstaat,
Rust zich ten strijd met groot geweld, bijeen-gebracht
Uit alle deelen van dit rijk, zooveel daar zijn,
En uit de volkren, die daar buiten wonen, want
Nadat Athena treffend, in haar eigen huis,
Psammetichus als wett'gen heerscher toonde, staat
Een elf-man-schap verwaten tegen 't gods-bevel,
En meent bezitting meerder recht, dan 't godlijk recht,
En wil dat dit hùn recht is, voor deez' oop'ne stad
Bewijzen met een snijdend zwaard; daarom zendt mij
De Samiër tot u, en spreekt door mijnen mond:
'Rhodopis, eens mijn minnares, mijn godheid thans!
Charaxes zegt u, maak u op voor snelle vlucht,

Indien des vijands wapen scherper blijken mocht,
Want deze stad is weer-baar slechts door ònze weer,
En schoon der goden meening met ons is, hun hand
Stelt zelve vaak den schuldigen een hoogren stoel,
Om hem daarna met diepren val terneêr te slaan.'

RHODOPIS.
Uw lange redenen, o man! zijn mij een damp,
Waarvan ik 't einde niet kan zien, noch het begin,
Maar door de neevlen heen, waarmede uw duistre mond
Mijn arme ziel verbijstert, speur ik schooner kust,
Dan 'k in mijn stoutste droomen ooit bestijgen mocht,
En van uw ganschen woorden-vloed, trof dit alleen:
'Charaxes leeft, en leeft voor ù.

O, voer mij heen!
Strekk' gij mij ten piloot aan deze kust te landen,
Of, zoó de storm mij zweep, in stervens-nood te stranden!
O, spoed u! Hoe gij aarzelt? Wilt gij goud, gij mensch?

(Zij ontdoet zich van haar sieraden.)

En nogmaals goud? En meer dan goud? 'k Geef alles, alles! -
Want voor dat alles, ha! verwerf ik mij het Al,
Voor dood erlang ik leven, en voor flauwen glans
Blinkt mij het groote licht, waarvan een ieglijk licht
Slechts verre weêr-schijn is!

GR. KRIJGSMAN.
Niet om dees schoonen schat,
Maar om uw schoonheid, vreemde vrouw, en om uw stem,
Die meer dan elke zoete vooglen-klank mij treft,
Zal ik u leiden, schoon 'k niet weet wat hiervan komt.

RHODOPIS.
Heb dank! Zoo zal ten laatste zich de twijfel klaren,
En 't zijn nog vragen slechts, wat eens geheimen waren.

(Beiden af.)

MYLITTA (*op den voorgrond tredende*.)
Verblinde, ga! en dat het eigen licht,
Waarvoor gij zinloos thans uw oogen sluit,
Dat oog doorbore met zijn felsten straal,
Want gij zijt uitverkoren om te zien!
Tot dan beklaag ik u - Beklagen? Wat?
Ben ik dan zoo gelukkig, ik? o God,
Gij zelf in heel de volheid van uw almacht,
Alwetendheid en albesturend werken,
Kunt niet zoo zalig wezen als die steen,
Die niets kan, niets doet, maar die ook niets weet!
Niet weten! niet gevoelen! o dat mij
Een zelfde lot als u waar toegevallen,
Of liever, dat ik nimmer door een gril,
Een raadselige gril, onttogen waar
Aan 't zoete Niet! O gindsche sluimering,
Wie zegt mij, waarom men mij haar ontnam?
Waarom juist ik, juist ik, gestempeld werd,
Met 't doemend teeken dat men leven noemt,
En niet een ander?
Maar daarvóór, daarvóór,
Toen was ik niet, toen was die andre niet,
En ik bèn nu en lijd - en lijd! Ha! Ha!
Mysterie van het zijn, ik vloek u, vloek u,
Omdat gij, sterke, met mij, zwakke, spot,
En 'k zie u spotten, 'k zie en toch gedoemd ben,

U steeds tot meerder spotten stof te geven!
Wee! hoe ik rukke en trekke aan dezen sluier,
Waarmede ge u 't Gorgonon-hoofd onthuldet,
Geen enkle van uw trekken wordt mij zichtbaar, -
Maar iedre ruk is als een druppel gif,
Als brandend gif - zich vretend in mijn ziel,
En ik mag nimmer rusten! Wee mij, wee!
Gelijk een andre Tantalos, zoo smacht ik,
En hijg, en val terug, en hijg dan weder,
O gruw'lijk spooksel! tot het u behage,
Het woord te spreken, dat den droom besluit!
Het leven is een droom, en elk atoom
Wordt eenmaal uit zijn zoeten slaap gewekt,
Dien droom te droomen. O, welzalig wie
In vrede droomt en nimmer daarnaar tracht,
Tot volle kennis van zichzelf te ontwaken,
Wie nimmer grijpt, dan naar het naaste slechts,
Wie nimmer wenscht, dan wat hij krijgen kan,
Wie nimmer weten wil, wat niemand weet!
Wat niemand weet: - Neen, want ook ik weet niets,
Dan dat ik lijd, omdat ik weten wil,
Wat zij beweren, dat een ieder weet,
Maar dat niet wordt geweten!
  Neen, o neen!
En nogmaals neen! ook ik weet niets, dan dat,
Wat zij bewijzen, toch geen waarheid is,
Wat zij genieten, geen genieting is,
Ach! dat hun leven mij geen leven is!

MYRRHA (*glimlachend tot haar tredende*)
Wie van de goden, arme! zal uw klacht verstaan?

MYLITTA.
Niet één ook, dwaze! want úw goden hooren niet. -

MYRRHA.
Daarom zijt gij verstooten, wijl gij hén verstiet. -

MYLITTA.
Ik heb mijn ziel, mijn rijke ziel, en gij een ijdlen waan! -

MYRRHA.
Toch steent die ziel met doffen zucht en klaagtoon die niet rust. -

MYLITTA.
Ook uit des lijdens diepsten roes bloeit weeldrig mij de lust.

MYRRHA.
Maar dieper dunkt de roes mij toch, die alle lijden sust,
En - zelfs een ziel heeft eens daarin haar hellen gloed gebluscht.

MYLITTA.
O, schrale dronk uit 't kostlijkst vat, wier eerste geur vergaat,
'k Heb eenmaal in uw troebel vocht mijn heete lip gebaad,
Maar daar mij wrang die eerste scheen, een tweeden teug versmaad!

MYRRHA.
En voor genieting pijn geruild, - o vraag, wat het u baat?

MYLITTA.
De geest is eindloos, u ten spijt, en walgt van warlend stof,

MYRRHA.
Dat dartelt in der zonne licht, en zingt der zonne lof,

MYLITTA.
En heft zich hoog uit aardschen drang tot eeuwig-klaren lust,

MYRRHA.
Maar jaagt een ijdel droombeeld na, dat vliedt en nimmer rust.

MYLITTA (*aftredende*).
U faalt de geest....

MYRRHA.
En u het leven, 's levens rijkste schat....

HET KOOR: (*allengskens overgaande tot dans, die gestadig in hartstocht toeneemt*).
O zalig de gloed, die daar op-vlamt in de aderen,
Als menschen tot menschen met lieflijkheid naderen,
En lachend zich strenglend in weeldrige keten,
De wereld rondom in zich zelven vergeten.

Gelijk uit de stralen weer stralen ontgloeien,
Zoo rijzen uit 't hemelsche spelen en stoeien,
Weer nieuwe geschaapnen tot nieuwer geneucht,
En vieren de Godheid met frisschere jeugd.

O, laat dan de Goden in blinkende zalen,
Olympisch-verheven, als heerschenden pralen!
Wij hebben een Godheid, vóór allen ons waard,
Die leeft en vergaan zal met menschen op aard!

Zij heeft aan de menschen de menschen gegeven,
En 't bruischende leven verbonden met 't leven,
Zij slingert van wereld- tot wereld-kust,
Een keten van nimmer-verzadigde lust.

En wentlend en wandlend op eindlooze wegen,
Roept juichend de wereld den hemelen tegen:
Gij praalt op uw goden in eeuwige pracht,
Maar ìk draag een zalig-verstervend geslacht!

(Verschrikten loopen over den achtergrond heen en weder. Gejammer. Meer volk verzamelt zich tusschen de achterste zuilen en treedt eindelijk vooruit).

HET VOLK.
Wee! Wee!
De wereld gevloekt!
De goden verdwenen!

(Eenigen uit het koor ophoudende met dansen, roepen:)

Wee! Wee!

HET KOOOR: ***(voortgaande) (bij monde van de rei-voerster).***
En is de wereld ook gevloekt, zoo willen wij toch vroolijk zijn,
Want zoeter is gevloekte lust, dan ongevloekt-geleden pijn!
En o, gij dwazen, die om vloeken klaagt!
Wij hebben hier een hemel ha! waarin men slechts naar lust en wijn,
En niet naar ongevloektheid vraagt!

GEHEELE KOOR TE ZAMEN.
O zalig wie, o zalig wie,
Met onbeschroomden tred daar in te treden waagt!

HET VOLK ***(meêgesleept en zich mengend in den dans, die steeds geweldiger en toomeloozer wordt).***
De goden zijn verdwenen,
Een gek is die ze zoekt!

(Algemeen bacchanaal).

HET KOOR: ***(Reivoerster).***
De wellust is een waanzin, die zoet in bloed en ziel ons sloop,
En bliksem-hel naar buiten breekt, in nooit gedoofden vlammen-doop

Het gistend bloed verkeert tot wijn, -
De ziel, die zwelgt in stervens-zoet, verteert tot zaal'gen sintel-hoop!

HET GEHEELE KOOR.
O, 's levens zoet verloop!
O gift der goôn! o goddlijk gif!
Wie wou niet zóó waanzinnig zijn?

MYRRHA.
Neem dan de gunsten, die goden u geven,
Goden ook vinden vernietiging zoet!
Blaas dan de glimmende vonken van 't leven
Aan tot een teugelloos-lichtenden gloed!

Io! de vlammen! o zonnen der zielen,
Wentelt in wellusten eeuwiglijk!
Mogen de menschen verblind voor hen knielen,
Wij zijn in glanzen den goden gelijk!

(Een priester treedt op).

REIVOERSTER.
En ziet, ziet!
Nauw is het woord aan de lippen ontvloôn,
Treedt reeds een dienaar der goden tot goôn.

GEHEELE KOOR.
Wijden wij hem in ons goddlijk vermaak,
Hemelsche goedheid staat hemelschen schoon,
En opdat niemand ons voornemen laak,
Menschen en goden vermengden zich vaak.

REIVOERSTER: (*tot den priester tredende*).
Vreedzame sterfling!

PRIESTER.
Weet gij, verdwaasden, dat gij op uw graven danst,
Wijl fel, gelijk een tijger, die zijn prooi belaagt,
Het goddlijk zwaard der wraak uw schuldig voorhoofd dreigt?

REIVOERSTER.
O schennende priester! die goden dorst honen,
Vernaamt gij, hoe goden beleediging loonen?

GEHEELE KOOR: (*hem aangrijpende en dwingende tot dansen*).
Zij storten den zondaar in gistenden gloed,
Zij slepen hem mede met warlenden spoed,
Zij zwaaien en gieren, en draaien en zwieren,
En doen hem de feesten der goden meê vieren!

DE PRIESTER, (*met verstikte stem*).
Laat af, laat af van 't god-geheiligd hoofd!

REIVOERSTER.
O vlechten wij, zusters, de dartlende reien!
De wereld zal zuchten, daar wij ons vermeien,
Maar wat gaan ons zuchtende werelden aan?
De goden zien lachend een wereld vergaan.

DE PRIESTER: (*zich trachtende los te wringen*).
O deze wereld zàl vergaan! Ik vloek u.....

REIVOERSTER.
Ik neem dien vloek met lachen! Nu heel de wereld is gevloekt,
Wordt een gevloekte God ook licht bij 't andere vloekental geboekt,
En dan gij domme, meê-gevloekte dienaar, zeg!
Wat toch zijn vloeken voor een God, die zelf zijn vreugd in vloeken zoekt?

GEHEELE KOOR.
Neen! met den mensch zich-zelven vloekt,
Want zonder wereld is geen delgend God,
En goden deelen willoos 's werelds lot.

REIVOERSTER.
Moge de dood dan geen goden verschoonen,
Kunnen wij godlijk de dooden toch honen!

KOOR. VOLK.
Van slechten en braven, van vrijen en slaven,
Wij dansen wellustig op molmende graven;
Wij dansen op graven met schimpenden tred,
En dalen al dansend,
En dalen gevoelloos in 't eeuwige bed!

(Gedurende de laatste strophen is het langzamerhand donkerder geworden. Thans donder en bliksem.)

HET KOOR: (*ontzet ophoudende*.)
O! o!

DE PRIESTER.
Ha!

HET KOOR.
Machtige Zeus!
O, wend van ons
Uw delgenden bliksem!

Koor en Volk (*allen te zamen geknield*.)
Wij knielen! wij knielen!

De Priester (*die snel losgelaten is*.)
O deze vloek zal al-geweldig wezen,
Dien ik u slingren ga in 't bleek gelaat,
Dat marmer-kleur tot kleurloos marmer stolt,

En stom-geslagen lippen vruchtloos trachten,
Een naam te staamlen voor een naamloos leed!

ALLEN TE ZAMEN.
Wee ons! wee ons!

DE PRIESTER.
Want niet te binden is de toorn des Hemels,
Die in zijn dienaar Zich geschonden ziet,
En rampen regent hij op 't heilloos hoofd,
Van die zich aan zijn zienlijk deel vergrijpen!
Hoor dan, hoe u door mij de Godheid doemt!
En zoo gij zonder lust, of licht, of hoop,
Het lijf gekweld door ongeneesbre kwalen,
De ziel verlaten, uitgedoofd, verplet, -
Voor u de graf-kuil slechts, die schriklijk wenkt,
Een poort tot nieuwen eindeloozen jammer -
Indien gij, zóó geslagen, toch nog meent,
Dat goden-dienaars spot der menschen zijn.....
Neem nog mìjn vloek, zoo menschen-vloeken baten,
Ik vloek u allen.....

ALLEN: (*in de rede vallende.*)
Wee! wee!

REIVOERSTER.
Verpletter mij nu met Uw bliksems, Heer!
Laat op mijn hoofd Uw donder-wolken los!

GEHEELE KOOR.
Stort, Almacht! uit Uw toorn op ons, onmachtgen!

ALLEN.
Wee! wee!

DE PRIESTER.
Ik vloek....

HET KOOR.
O wend dat woord!

(bliksem en donder).

Want de vervulling gaat den vloek vooraf.

(Donder en bliksem.)

ALLEN, VOLK EN KOOR.
Wij kruipen! wij kruipen!

(Een oogenblik stilte; het onweder trekt rommelende af.)

HET KOOR: (*evenals al de anderen, behalve de Priester, geknield*.)
God der gruwlen, God van wraken,
Zijt Gij voor wie U verzaken,
Voor Uw aardsche macht niet blaken,
U geen zielen-offers biên!

Plettend wie U durven tarten,
Dompelt Gij een duizend harten,
O mijn God! in felle smarten,
Die geen sterfling mag ontvliên.

HET VOLK.
Maar wie met bebloede zielen,
Waar Uw slagen slechts op vielen,
Voor U, Nooit-Geziene, knielen,
Zullen Uw genade zien!

HET KOOR.
Allen, die zich zelf verbrijzen,
Zullen eenmaal bij U wonen,
Allen, die Uw goedheid prijzen,
Schoon Gij hen met haat woudt loonen,
God! zij zijn de ware wijzen!

HET VOLK.
Want Uw macht is niet te meten,
En Uw weg is niet te weten,
En wij zijn in Uwe hand!
En een vonk in onweêrs-vlagen
Her-en-derwaarts heen-gedragen,
Is het ijdele verstand,
Dat niet naar Uw wil komt vragen!

Koor En Volk (*allen te zamen*.)
Heil ons dan, dat wij gelooven,
Eigen wil en geest-kracht dooven,
U tot ononthoudbren lof!
Heil ons dat wij willig boeten,
Door Uw hand geslagen, wroeten,
Dank nog staamlend, in het stof!

(Eenige oogenblikken eerbetooning).

KOOR: *bij de derde strophe opstaande, gevolgd door de anderen*).
Uit alle deze zielen is menig bange zucht,
O, God van duizend ooren, gestegen in de lucht!
En menig rauwe krete heeft in dees droeven stond,
Tot U zich opgewrongen uit menig bleeken mond.

Maar mogen ook Uw ooren van wellust zijn vervuld,
Zal Uwe hand wel wisschen de nooit-gewischte schuld?
O God van duizend handen, geen enkle, die daar wischt,
Schoon ik met rijke gaven die allen vullen wist!

Den grondeloozen afgrond, wie delgt hem, daar hij gaapt,
En wie zal U verzaden, die eindloos offers raapt?

Maar werpen wij getroost toch den druppel in de zee,
O God van duizend oogen, Gij telt ook drupplen meê

(Allen opgestaan zijnde en zich geördend hebbende met den priester aan het hoofd, verwijderen zich met de volgende woorden).

Wij treden den weg, dien zij allen betreden,
Wie vrouwlijke schoot in het leven hier liet;
Wij bidden de Machten, met fluistrende beden,
'O weiger ons offer, ons weinige, niet!'

Uit banden van 't duister, tot duister geschapen,
O schenk ons de ruste, die 't duister nog biedt;
Het dolen vermoeit ons, en sterven en slapen
Vermindren de matheid der levenden niet.

Gezegende nachten! o rustlooze dagen!
De goden zijn stormen, de mensch is het riet;
En droefnis der menschen is goddlijk behagen,
En smarten verteederen smartloozen niet.

(Uit de verte.)

Wij treden den weg, dien zij allen betreden,
Wie vrouwlijke schoot in het leven hier liet;
Wij bidden de Machten met fluistrende beden:
'O weiger ons offer, ons weinige, niet!'

Verzen, door G.K. van den Bosch.

I.

O, kwijnend leven van dien winterdag,
Vol droeve pracht van uitgestreken velden,
Waarover lutt'le zwarte vogels snelden,
Die krijschten zéér mijn hoofd met schril geklag.

Ik schreide niet, toen ik dan daar zoo lag,
Doch wist niet waarom nu geen tranen welden,
En willoos de oogen maar de ruiten telden,
Wijl ik niets dan het wintersomber zag.

Maar, zooals in een woud waar takken hangen
Vol starre loomheid, op een zomernoen
Eén rits'ling 't loover plots'ling doet bewegen,

Zoo was het mij, toen gij uw wang hield tegen
De mijn', dan gloeien liet uw fèl verlangen,
En even drukte ik op uw mond een zoen.

II.

Ik voel mij jong'ling trotsch op 't heerlijk zijn,
Het stamelen en struikelen te boven.
Nu gevend, wat zoolang ik moest beloven,
Te trotscher na 't trotseeren van veel pijn.

En wie er sloeg de ziel van 't kindekijn,
Niet wilde in mijn komend Heil gelooven,
De velen, die de bloesems wilden rooven,
Die waren rond de vruchtkern kransen-rein,

Ik doe ze nu mijn hooge blikken voelen,
Werp fier ze van mij af, ontken hun groeten,
In smart was ik alleen, - nu ook in vreugd.

Roemrijk en rustig na het kindsch krioelen,
Doe 'k, door mijn prachtig-zijn alleen, hen boeten,
Zoo kroon ik zelf mijn onbekroonde jeugd.

III.

Een dorper, die de burchtzaal binnentreedt
Der edelvrouw, durft nauwlijks zich bewegen;
De dame minnend hem, lacht zacht hem tegen,
Maar hij gaat angstig op het murw tapeet.

Hij kent zijn schoon postuur niet en hij weet
Niet dat de vrouwe hem heeft lief gekregen,
Verwonderd neemt hij aan den page-degen,
Tot hij zijn schoonheid ziet in 't page-kleed.

Was ik niet zooals dees, toen ik u zag,
Dien eersten maal en gij met stil gebaar,
Mij noodde tot omstreng'ling, tot wat liefde?

Ik was van 't eigen schoon onwetend, heel den dag,
Maar in den nacht werd ik mijn macht gewaar,
En van dien tijd, deedt gij, zoo ik beliefde.

IV.

Geluiden, o, breeden, van zwelling machtig,
Vervloeiingen van golven op een vlak,
Niet brekende aleer het rotsstrand brak,
Geluiden, klok-ontklonken, luidend prachtig.

Wees nu den Vader, die uw schiep gedachtig,
Hij, die u uit zijn goud-klaroenen stak,
En volgt hem willig, als een hengst die mak
Zijn temmer volgt, hem wetende te krachtig.

Want om wat liefs te zeggen, noodt men niet,
Dan teer wat woordjes tot een vers te gieten,
De sylben, vischjes, zilv'rend in een kom.

Maar om te haten, die in 't hart mij stieten,
Door 't schamper lachen om mijn sober lied,
Tijg òp, mijn zware, forsche woordendrom!

V.

O uren, moe doorleefden, zacht doordroomden,
Als bloemen op een kalmen vijver drijvend,
Wel wiegelend, maar in 't bewegen blijvend,
Ik wilde u gedenken, maar ik schroomde.

Want turende naar u, die zoet'lijk doomden,
Sneed door de rust, een scherpe stemme, kijvend,
En dat geluid, zich plots voor mij belijvend,
Verkondde mij dat 't oude leed weer stroomde.

Doorleefde uren, vlak als groene landen,
Ik zie mij weder rustig nederliggend,
En zij, blond meisje, voor mij in haar stoel.

Zoo nijver gaan bei kleine, witte handen,
De haakpenpunt in 't wollen oogje wiggend,
Ik uitend blij, de teerheid die ik voel.

VI.

In 't droomenland schrijd ik door donkre lanen,
't Geklater der fonteinen, die er bronden,
Is vol geheimenis, niet te doorgronden,
Ze spuiten voort, uit nooit gesloten kranen.

Maar één ding is standvastig in mijn wanen,
Dat is uw aanschijn, vrouwe, stille, blonde,
Daar zijn mijn fantasiën aan ontwonden,
Mijn smarten zijn de weerpijn van uw tranen.

Daar is geen zielesmart die elders welde,
En elke fantasie spruit uit het leven,
De kern van elke dichtersdroom is waarheid.

Door schoone beeldspraak wordt dat Schoone klaarheid,
En staat het zichtbaar voor elkeen geheven,
Ja, wèl was het doorleefd, wat ik vertelde.

Zieleleven. Door Stella Violantilla.

Eene herinnering, als lichten in duisternis,
Als alles daaromheen is zwart,
En ik niet weet, wanneer of waar,
Noch weet mijzelf daarin,
Als kleurig licht-geschitter in donkere nacht,
Flonkerend edelgesteente uit onzienbaar diep,
Helder geschetter in 't geluidlooze,
Streelende geur-essences, opstijgend:
Licht, of de wind haar droeg,
Zij tot mij kwam, zacht gegleên;
Hoog en rank uit zilvren maneschijn,
Een breede, lichtende vloed de lokken,
Gouden bundels rosse zonnestralen;
Los-vallend 't blauwe kleed,
Uit-schitterend hemel-azuur;
Gevat in 't blank geschijn der handen

Een korf, fonkelend gesternte;
Daar zwarte steenen in en diamanten.
Op mij scheen haar oogen diep gedonkerte;
Geluiden tot mij ruischten, melodisch geklang,
Als teeder gekweel van nachtegaal in zoele lentenacht,
Als meerlgefluit, gejubel van leeuwerik
Op zonnigen zomermorgen,
Als murmelen der beek,
Als boomengeruisch:
‘Nemen zult gij één uit deze steenen,
Veel blank geschitter gij ziet en weinig zwart,
Die gij ziet kleur- en lichtloos, zwaar
Zijn en meerderen steeds,
Als minderen, die u zijn als schìtterend
Diamant en wegen licht.
Gereed zal ik zijn, als al 't geflikker is verzwart’.
Zij lachte, en 't was als regenboog-gelicht:
‘Neem!’ Begeerig zocht mijn hand
't Glinsterende, als voor mijn oogen kwam
Licht witgewolk en ik niet greep.
‘Neem!’ zij sprak, en ik nam.
Weg 't genevel trok; in mijne hand ik keek,
Doch niets ik zag daarin en weer zij lachte:
‘Gezegend gij zijt, dat gij verkregen hebt 't schoonste,
Nog niet is daar de tijd van het bezitten welbewust.’
Op mijn hart zij mij kuste,
Daar-op even rustte 't morgenrood,
De wind kwam en licht zij verruischte.

De wereld was mij rood en goud,
En zilver en vroolijk blauw,

Als luid gejuich en heerlijkheid.
Vol groote blijheid ik genoot, als bijen
Honig-zuigend gaan van bloem tot bloem;
Als muggen luchtig dansen over hei, bruin-rood;
Als vlinders wit, blauw-purper-goud fladderen lustig
Boven zon-gestoofde, warmblonde duinenrij;
Als vogelen jubelen, scheren over 't watervlak;
Als beekjes klaterend storten naar beneên;
Als golven lachend buit'len in hel zilverlicht;
Als vroolijk wolkjes drijven aan 't glans-azuur.

Doch eerst zelden en immer meer
Pijnlijk zeer de plek deed,
Waar gekust zij mij had,
Licht wazig alles werd,
Tot ik weer lachte 't weg.
Steeds meer genevel en minder zonneschijn,
Tot mij was, of wegviel 't goudene
Gedoek, dat versluierde mijn gezicht;
Alles grijs, wanhopig grijs, droef geschemer,
Waarin niets lachte, doch alles weende;
Triest weegeklaag der zee in doffig
Aangerol en gegaan, gestadig geschrei;
Smartelijk windegesteen in hoog geboomt;
Angstig geschreeuw van 't vervolgde, bloedende hert;
Wanhopig gekrijt van vogels, die vonden beroofd hun nest;
Nachtelijke lijkzangen uit bleeke vrouwe-monden.
En ik dacht, dat ik genomen had
Den zwaren steen, die was zwart.

Als nu slechts de liefde tot mij kwam,

Dan alles weer zou worden hel en licht.
De liefde toch is een gouden kind,
Dat uitstraalt goud en alles
Hult in gulden waas.
Zij bespeelt een diamanten luit,
Die tonen lacht: glanzigste paarlen
Sierend de lokken van schoone
Zeeëvorstin in kleurig-gemoerde schelp;
Edelsteenen, heider-schijnend en schitterend,
Als draagt de koning der dwergen
In gouden schepter en kroon.
't Roode mondje melodieën luidt:
Zacht glans-satijn, mollig fluweel,
Hemelsche orgel-zangen, als fluiten
Van God-begenadigden, spelend in hoogste extase;
Bevalliger dan de elven zij danst,
Als zij zweven hun schoonsten rei
Voor Titania en Oberon;
Als zonnestralen spelen licht;
Als zephirs zacht, onhoorbaar gaan.

De liefde, de liefde, zij kwam:
Schooner ik de wereld zag dan ooit te voren;
Gouder de zonne scheen en heller 't blauw,
Schitterender de zee, blanker de maan,
Kleuriger de bloemen en vroolijker 't vogelgejubel,
Inniger 't gekweel der nachtegalen, reiner de atmospheer,
Groot, blij geluk, goud-gesprenkel,
Diamant-poeder over alles gestrooid.

De twijfel aansloop; mijn hart heeft hij verscheurd,
Rustloos ik dwaalde uit zonneschijn in donkere nacht,

En weer van 't zwart in helder licht,
Tot eindelijk viel de zware slag,
Die dreunde dof in mijn hoofd
En zwaar sloeg in mijn hart.
Een zorgeloos kind nog steeds had hij mij gedacht;
Niet wist hij, dat den zwaren steen ik meegekregen had.
De liefde toch heeft weggerukt
Den laatsten sluier van 't goud-gedoek:
Nu alles is diep-duistere nacht,
Gezien heb ik den steen.
En hij was zwart;
Gevloekt heb ik hem
En benijd, die hadden
Welke wegen licht.

Wolken, dreigende reuzen-gevaarten, jaagt, jaagt;
Winden giert, huilt, zweept ze voort;
Stormen geeselt, geeselt de boomen, dat zij vallen,
Dat zij buigen en kreunen en kraken;
Donder, ratel, rol, bulder door 't wijde ruim;
Bliksemlicht, kronkel-slinger rood-blauw-goud,
Slag na slag, schicht na schicht,
Breng onheil, verniel, sla neer;
Vuur, heersch, dat purperen bloedtongen lekken,
Vlammen-zeeën; wind, wakker ze aan.
Sterren, schitter-schiet door-een in hooge lucht;
Zonne spat uiteen, glinsterend goud-gebrok;
Hemel, scheur open. Demonen, booze geesten,
Zwiert, zwiert door de' ether; heksen, komt gereden,
Rivieren, zwelt, golft over, bedekt, verzwelgt.
Lawinen, dondert neer, begraaft, sleept meê.

Zee, hef bergen, donker dreigend,
Sla, beuk, beuk de rotsen, spoel weg,
Schuim, rol, gil, huil, lach, lach den duivelslach,
Laat niets zijn, vernietig, vernietig.
Gegaan ben ik over steenige vlakten, waar wit-gloeide de zon,
Over sneeuw- en ijs-velden, waar 't eenzaam was en doodsch.
Noch heeft mij gewild 't zengende, noch 't verstijvende,
Zeeën heb ik doorkruist, woest loeide de storm;
Op bergen ben ik gegaan, langs afgronden donker-gapend.
Noch heeft mij gewild de zee, noch de aarde.
Geweend heb ik bloedige tranen,
Dat brandend mijn oogen zijn en droog,
En ik niet meer schreien kan.
Geloopen heb ik, dat mijn voeten
Zijn gewond, met blaren bedekt,
En mijn lichaam is gekwetst
Aan doornen en schrammende takken,
Dat rood ik nu lek;
Geklaagd, dat mijn keel fel smart,
Mijn stem mat is en klankloos,
Dat opgedroogd is de bron mijner klacht.
Toch steeds heb ik gevoeld de wond in mijn hart,
Waardoor weg is gevloeid al mijn geluk.
O leegte, leegte, die niets vullen kan!
Nu, nu ik niet meer kan schreiën,
Noch klagen, noch zwervend gaan....
O, wond, klop niet zoo pijnlijk,
Leegte - voel niet zoo groot.

Een roode wel is gesprongen uit mijn hart,
En heeft een deel van den steen bespat.

Een stem klonk tot mij, doch niemand ik zag,
De stem des eersten vereerders Gods zij was:
Geslagen was ik door groote droefheid;
‘Vader, vader!’ ik kreet, ‘als gij zijt
Een God des vredes en geluks,
Waarom laat gij dan lijden uw kind?
Vader, Vader, wees mij genadig!
Zie, hoe ik gebroken ben en wanhopig krijt!
Gij, die zoo verheven, gelukkig zijt,
Kunt gij hooren klagen en weenen!
Waarom hebt gij mij zoo geslagen?
Ben ik beter dan velen die lachen,
Heb ik nooit gezondigd groot.
Zijt Gij dan een wreede God,
Die geeselt en gelukkig zijt?
Vader, Vader, zie hoe ik kruip in 't stof,
Hoe mijn hart bloedt en ik ben wond!
God schenk licht in 't duister mijner ziele,
Dat ik dragen kan den bittren lijdenslast.
Waarom dit al, waarom?
Almachtige! red mij, help uw kind.
. . . . . .
Vader, Vader, nu ik begrijp:
Een God der smarten gij zijt.
Geweend heb ik en geklaagd, toen ik moest juichen,
Ja, juichen, want uw goddelijk aangezicht
Hebt Gij getoond door mij te geven lijden.
Is mijn droefheid teer windgezucht
Bij de eeuwigheid uwer smart.
Vader, hoe gelukkig en licht mij is,
Wijden wil ik U mijn gansche zijn, U aanbidden,

Trachten waardig te zijn uwe begenadiging.’
Tempels heb ik gesticht, hoog en schoon,
Waar moeden en lijdenden konden rusten,
Waar zij sterkten en laafden hunnen geest.
Plechtige melodieën er streelden,
Voorwerpen hoogster kunst er verhieven,
Alles wat nader voert tot den God.
Mysterieus 't licht, zacht getemperd. -

Blank lichtte de steen, waar gelekt had 't bloed.

Weer welde een purperen straal omhoog
En stroomde over een deel van 't zwart, dat nog was.
Diep geluid, 't geluid van den eersten monnik:
Ik wist, dat de God een God der smarten was.
De plechtige gelofte heb ik gedaan, te verontheiligen nooit
De stonde van hoogste extase, waarin ik tot de waarheid kwam.
Geestelijk slechts wilde ik leven,
Te blijven nader den God.
Ik had lief en mijn liefde was rein,
Doch zij sprak: ‘Zie om U de natuur.
Worden niet alle bloemen bevrucht,
Dat nieuwe ontwikkelen zouden.
Geeft niet zonne haar warmte,
Regen zijne vruchtbaarheid.
Telen niet alle dieren verder,
Kan voeden de vee haar jong.
Alles, toch, alles moet planten voort.’
Verre van haar ben ik gegaan,
Niet te bezoedelen mijn ideaal,
Na veel strijden en geween

Mijn hart is gekomen tot rust.
Uit de wereld ben ik gevlucht;
Tot mij gekomen zijn velen,
Te leven 't hooge leven,
Nabij te blijven den Vader.
In 't vorige zijn wij keerden slechts weer,
Als daar te lenigen viel lijden.

Nogmaals spoot 't op, bespoelend 't laatste zwart.
Zilver-tonend teer geklang, geklang der eerste non:
Drie zusters wij waren, zwart en bruin, ik blond.
Vroolijke harten tot minne ze kuste wond.
De liefde der oudste een schroeiende,
Een machtig schuimende, overvloeiende:
Zwaardonkere, kostbre, oude wijn,
Waarin hel vlekt vuur-tintelend robijn:
Rossig lichtend, bloedig alpen-gloeien;
Der zwarte roze nachtlijk purper-bloeien;
Diepend fluweel, schaduwig karmijn;
Glinsterend, vurig, vermillioen satijn.
  Geheel gewijd
  Der zinnelijkheid.
Die mijner zuster met bruin lokken-woud:
Lichte wolkjes, bleek-roode, gerand mat-goud,
Der purperen druiven wazig dof;
Warm perzik-gedons, trillend zonne-stof.
Als een offer zij bracht,
Wat der eerste genot dacht.
Mijn liefde: zilver-spieglend, kalm watervlak,
Zoet-geurend, sneeuwig-wit, teer bloesem-getak;
Heldere schijnsels der blanke maan;

Blauwig geveder van statigen zwaan.
Een hoog-reine, eedle was zij;
't Zinnelijke verre van mij.
Ook mij is des monniks leed geschied,
Daarom als hij ik de wereld verliet.
Nu zag ik den steen, hel-schitterend diamant,
Dien ik eerst gedacht had zwart.
En de lichte steenen mij waren
Nu als onooglijk gedonker.

Waarom dit smartlijk bestaan wij voeren,
Waarom 't zinnelijke niet mag zijn?
Gevraagd heb ik 't de zonne en de maan,
Aan de sterren, de zee en de hooge bergen.
Geantwoord zij hebben èn zonne èn maan
Èn zee èn sterren èn hooge bergen:
Als gewasschen is een diamant in 't
Bloedgepurper van die hem droeg,
Ook afgewasschen is een deel.
Van 't lijden van den God.
Komen zal de tijd, hij zal komen,
Dat allen dragen 't diamant,
En offeren het hun hartebloed.
Dan alle lijden heeft een eind,
En de Godheid, de Godheid verlost!

Litteraire Filozofieën, door Delang.

Hoe de mensch zich beter bereidt uit zijn eerst-grover leven - het is nòch om hemzelven, nòch om de anderen, het is nòch om hemzelven zóó, alsof later een zegen op hem zoude terugvallen; het is om der Vreugde-wil: hoe het Zelf-begrip ontluikt en het Al-begrip ontwaakt in éénen mensch.

Want de Vreugde is altijd de zichtbare ontmoeting van twee begrippen, één naar ons en één uit ons: wederkeerig en gelijktijdiglijk.

De mensch is als een, zich eene zuil oprichtende. Zuil, loodrecht gehouden, en wat men levenskalmte noemt; zuil-van-het-eigen-ik, tot wier opbouw geen vreemde bestanddeelen gediend hebben, en ook geen onechte bestanddeelen (want het stil bewustzijn weet meer dan de lallende menigte - zuil-van-het-geheele-ik-geworden, zuil van bevreemding (want niemand heeft gehoopt dit nu te zien met eigen oog: geheel zich en daaraan geene vreemdheid) - zuil, denken wij, van blijdschap. Want dit is het wat de mensch kan bereiken, gescheiden te hebben het echte en het onechte (en het

onechte weggeworpen als zonder waarde), maar het echte gestapeld en tot eene zuil gezet, ja, tot zuilen-rijen, leidende naar het innigst-binnene, tempel-intrede. Daarbinnen rust de erkenning, van dat waarvoor wij zijn en ons leven hebben klaar-gemaakt en schoon-gewasschen: de levens-vonk der godheid. Daar is god, levende zich in het binnene, maar uitende zich naar het buitene, zooals het wezen is, zich gelijk met de dingen: tijdeloos, wezen-loos, vrij. Zoo is de mensch, *zich*, schoon - *niet-zich*, goed.

De geest-des-kwaads nu is het hebben van gevoels-abstrakties voor gevoeld der niet-gevoelde dingen. Zèlf is de mensch goed en het leven waardig. Als hij alles heeft uitgeworpen, de generalizaties van het gevoelen, de ongevoeld-begrepen kosmogonieën en de ongevoelde dingen met het buitene, die alle de ongevoelde dingen met zich-zelven zijn, blijven de gevoeld-begrepen dingen en met die alleen is hij goed. De mensch wordt bij voortduring verdorven door vreemde (ongevoelde) gevoels-begrippen. Hij grijpt niet (op de wordingsmomenten dier dingen) de gevoels-dingen òm hem; hij heeft vreemde noties en voelt niet meer. Nu komt zijne destruktieve aard. (Pessimisme). Want als de dingen den mensch niet overstorten met hun macht van doen gevoelen, wil hij zich neerstorten in de brute macht van de materieële dingen, zich en de dingen.

Het is niet noodig véél te begrijpen met het gevoel. Maar het is noodig één ding minstens te hebben begrepen. Er was een man die het lijden van zijn stervenden hond begreep, en óók was het hem of de hond hèm gevoelde. En een ander die de mieren gevoelde en hoe zij deden rond zijne woning, en hij weende om de schoonheid dezer dingen.....

Wat de mensch is blijkt niet uit de dingen die hij uit zich bereidde afzonderlijk, want ook het talent heeft dingen

bereid, en sluit toch het klein-menschelijke niet uit. Het talent is als een bron-van-geven, en wij nemen, omdat het goede dingen zijn, zware meloenen en wichtige druiventrossen. Maar, wat uit de Rust der grooten komt, is in ons leven om van te spreken, ons leven door, zooals wij spreken van één mensch in ons leven, ernstig en vol emotie.

Het vernuft is het pessimisme van de zich-willenden de groote Rust, de groote Daad, de groote Zuil, god-in-zich-en-uit-zich, maar het niet gekund zoo groot, zoo immens, zoo heerlijk, als de verstandelijke eenheid zich wel zou wenschen te zijn Baals-beeld der menigte: god gewild om den mensch te vergrooten. En god is om den mensch te verkleinen.

Maar alle pessimisme braakt het Leven, dat het niet bevatten kon *naar de mate zijner bevatting*, uit, zoekt wapenen en doodt zich. Want het zou wenschen, dit gevallene kind, te dooden het Leven, maar dit kan niet.

Maar de dood om het Leven is de erkenning van het Leven, de bevestiging der dingen, die opbouwende bevestigd in blijheid, bevestigd nu worden ontkennender wijze.

Zoo zijn de verworpenen, om de smarten hunner onmacht en hunnen zich-verliezenden dood, goddelijke bewijs-teekenen van de zich àfwendende godheid.

(*Wordt vervolgd*.)

Nederlandsche Politiek.
Indrukken van den dag.

Aan bijna driehonderd kolommen druks ontwerpen, toelichting, verslag en antwoord, zijn in de vorige week toegevoegd honderdenvijftig kolom redevoeringen van zeventien leden. Gisteren Rutgers, Schaepman en Heldt. Heden Vermeulen, Ruijs, Sanders, Van der Kaaij.

Is het nu niet genoeg?

Als de discussie zich bepaald had tot argumenten voor en tegen de groote uitbreiding van het kiesrecht, men zou er vrede meê kunnen hebben, al bleef het wat uitvoerig na de uitgebreide schriftelijke gedachtenwisseling. Dat zulke dingen gezegd worden als de heer Rutgers gisteren debiteerde, toen hij de ‘drommen’, gezonden door de ‘volksmenners’, stelde tegenover de ‘fatsoenlijke menschen’, dat heeft zijn nut, vooral voor de propaganda onder die ‘drommen’, die over zichzelven een ander oordeel hebben dan de heer Rutgers over hen uitspreekt.

De uitvoerbaarheid, de practische waarde van de hoofdbepalingen - hare behandeling is in dit debat volkomen op haar plaats.

Zoo ook de vraag of het voorstel niet gaat buiten de bedoeling der grondwetsbepaling. Dit is een punt van groot gewicht, en verbood werkelijk de grondwet zoover te gaan

als het ontwerp wil, dan zouden de warmste voorstanders, zoo ze thans uitbreiding willen, zich met het geringere moeten tevreden stellen. Vooral de volksbeweging mag dit niet uit het oog verliezen. Pleit zij zelve schennis der grondwet in dit opzicht, dan geeft zij haar recht prijs om op andere bepalingen zich te beroepen.

Maar de raadpleging van de grondwet dient binnen de grenzen van het redelijke te blijven. Nergens beter dan in de Kamer weet men dat art. 80, zooals het aangenomen is, was eene verlegenheidsformule. Men wilde dìt niet, men wilde dàt niet, maar wat men wèl wilde was in die dagen een raadsel, dat ook binnen de muren der Kamers niet is opgelost. Eén ding slechts stond vast: dat men absoluut algemeen kiesrecht wilde uitsluiten, en dat daarom in het artikel zelf eenige beperkingen werden opgenomen.

Deze zijn de grens welke niet mag overschreden worden. Binnen die grens heeft de wetgever volle ruimte van handelen. Vergrijp is er eerst, wanneer hij den voet er buiten zet.

Maar het zonderlinge artikel bindt den wetgever nog door een voorschrift. De kiezer moet te onderscheiden zijn aan ‘kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand.’

Daarop is de oppositie met gretigheid gevallen.

De Regeering stelt als deze kenteekenen de kennis van lezen en schrijven en het voorzien in eigen onderhoud en in dat van het huisgezin. Het bezit van het eerste kenteeken wordt bewezen geacht door het schrijven van eene eigenhandige aanvraag. Bewijs van het tweede kenteeken is dat men op de bevolkingsregisters is ingeschreven en in het laatste jaar geen bedeeling heeft genoten van eene instelling van liefdadigheid of van een gemeentebestuur.

Dit laatste is den juridisch-subtielen mr Levy te kras. Gij stelt, zegt hij, dezelfde uitsluiting van bedeelden als de grondwet deed, en deze wilde dat gij, binnen de lijn der door haar gewilde uitsluitingen, een eigen, nieuw kenteeken zoudt aangeven.

Stellen wij ons de scheidingslijn der grondwet als een cirkel

voor. Nu mag, volgens mr Levy, de scheidingslijn der kieswet niet samenvallen met de cirkellijn. De wetgever moet in den cirkel een naar vaste gegevens getrokken figuur beschrijven. Al is het ook een 96-hoek, de wegvallende segmenten mogen klein zijn, want tegen uitgebreid kiesrecht ziet mr Levy niet op: de figuur echter moet er zijn.

Slechts bij wijze van onderstelling worden hier de lijnen van de grondwet, en die van het nog niet bekende amendement Levy bij regelmatige figuren vergeleken.

De heer Levy zegt: de grondwet stelt een grens, maar verbiedt u door formeele voorschriften, tot die grens te komen. Een zoo krachtig voorstander van de uitbreiding als mr Levy, moet nu den Minister helpen, en hem in dezen drukken tijd geen raadseltjes opgeven, maar voor den dag komen met de formule naar welke zijne figuur moet geconstrueerd worden. En vindt hij geen bruikbare formule, eer de figuur zoo beperkt wordt, dat zeer groote segmenten afvallen, zal dan letterknechterij het winnen van zijne overtuiging wat het belang van land en volk is?

Denkt hij dat den maker van het ontwerp dit bezwaar is ontsnapt, en dat de heer Tak, als er een middel te vinden ware om dergelijke oppositie te ontgaan, het niet zou hebben aangewend? Maar de heer Tak zat voor art. 80, het soeperige artikel, tot stand gekomen na eene woordenwisseling, voor welker gehalte zeker de heer Levy niet diep zich buigen zal. En zoo goed en zoo kwaad het ging, heeft hij binnen de bedoelingen van dat artikel zijn kiezerscorps omschreven. Wie het beter kan doen, en tot dezelfde uitbreiding komen, die wijze hem den weg. Is echter die weg niet te vinden, dan moet het materieele, het levende dat verlangd wordt, niet worden achtergesteld bij den dooden vorm. Moet deze de toekomst van ons volk beheerschen? 't Is de dufheid zelve in een critiek oogenblik, waarin alleen van bezieling der besten uitkomst is te wachten.

Levy op zijn smalst!

Van de heeren Roëll en De Beaufort kwamen die grondwetsbezwaren niet zoo vreemd voor. Zij zijn overtuigde

tegenstanders van de voorgestelde uitbreiding om de uitbreiding zelve. En het moge ridderlijker en forscher zijn recht aan te trekken op de hoofdstelling van den vijand: à la guerre comme à la guerre, men kan de heeren niet verwijten dat zij geen wapen ongebruikt lieten, en al hun kennis in 't vuur brachten. Er zijn altijd genoeg kamerleden die dan met open monden zitten te luisteren, in volle vreugde de collega's te zijn van een zoo geleerd man.

Ja, van den heer Roëll, dat was nog eens een ouderwetsche speech, vol doode menschen, die in hun leven een of ander hadden gezegd, dat met meer of minder moeite bij dit kiesrechtvoorstel was te halen. Daar kwam Fox bij te pas, en Buys, en Voorduyn, en Thorbecke, en onder de levenden Janson, De Louter, Van Gilse en de *Nieuwe Rotterdammer*. Dat waren de truffels, die wat smaak moesten brengen in het droge gerecht.

Aan 't slot kwam iets zeer persoonlijks. De heer Roëll zeide zich als den dag van gister te herinneren, hoe hij in 1879 door zijne oppositie tegen de Kanaalwet, Tak had doen vallen, en hoe deze toen geen spier van zijn gelaat had vertrokken en dus een man van karakter was.

Dit laatste verband tusschen onbewegelijkheid van gelaatsspieren en karakter is niet duidelijk. Maar wèl duidelijk was de bedoeling: Mijn waarde minister, ik heb je met mijn provinciale combinaties eens in een critiek oogenblik van je politiek leven omvergeduwd; eens heb je de zwaarte van mijn hand gevoeld, en ik zal er nu niet tegen opzien met mijn conservatieven van rechts en links hetzelfde te doen. Pas dus op je tellen: onderwerpen of vallen.

Toch zijn de omstandigheden niet gelijk. In 1879 was het een val. De heer Tak kon voor het Geldersche-valleikanaal geen volksopinie achter zich hebben. Maar de zaken staan nu anders, en wat de heer Kerdijk zei, is de overweging waard ook van hen die dit ministerie zouden willen vervangen. Vallen de ontwerpen - zei hij aan het slot eener zeer merkwaardig volledige rede - ‘dan zou de geschiedenis te boekstaven hebben, dat deze minister een parle-

mentairen triomf heeft moeten derven, maar om daarvoor beloond te worden met een triomf, hem verschaft door de natie.' Het kan den heer Roëll nog wel eens blijken, dat deze woorden geen ijdel vuurwerk zijn tot slot van de rede, maar de uitdrukking eener gegronde overtuiging.

Kerdijk's rede moet op weifelaars in de Kamer, als ze er nog zijn, indruk hebben gemaakt. Niet alleen om de volledigheid en zorgvuldige rangschikking der argumenten, en de zonder twijtel warme voordracht, maar vooral om andere redenen. Kerdijk heeft, ik geloof dit te mogen zeggen, meer en langer de voorwaarden van den arbeid en het leven der volksklasse nagegaan dan eenig ander lid der Kamer. Onder die studiën bleef hij vele jaren lang een tegenstander van algemeen kiesrecht. Zijne natuur is eene die de bezwaren niet licht telt. Eindelijk was ook bij hem de maat vol. Hij had gezien, 'dat de voogden met grooter liefde voor hun eigen belangen waken, dan voor die der massa, welke onder hunne hoede staat'. En daarmeê was de voogdij veroordeeld.

Deze overtuiging na langen strijd verkregen, draagt den stempel van echtheid en moet suggestief werken.

Verder gaf het debat niets merkwaardigs dan eene rede vóór van den heer Farncombe Sanders, zakelijk en frisch als altijd, voorts den heer Schaepman, vol lof, maar zich toch aan de lucht vasthoudend, en den heer Rutgers van Rozenburg. Deze scheen al sprekend niet best te beseffen waar hij was. 't Was of hij zoo, na een dag jagens, met zijn jachtgezellen rond den haard gezeten, aan 't praten was over 't kiesrecht en 't volk. Men weet, dan komt het er op een woordje meer of minder niet aan. Een oud buisje, bemodderde laarzen, de pijp in den mond, en 't discours naar evenredigheid.

Deze rede is bij uitstek geschikt voor verspreiding onder het volk.

En waar moet het nu heen?

Een amendement is door den heer De Beaufort aangekondigd. Waarschijnlijk de census-Van Houten, die van deze fractie de voorvechter was in de pers. Dan afdeelingsonderzoek van het amendement en uitstel.

Hetgeen nu nog kan gezegd worden, is de belangstelling niet waard, eer de minister Tak aan het woord komt en doet blijken, dat hij zal volhouden en op zijn collega's rekenen kan.

Dan, - hebben de conservatieven de meerderheid, de vraag: ontbinding of niet?

Zullen dan de heer Roëll en zijne vrienden de ontbinding durven afraden en de Regentes stellen tegenover den volkseisch? Een volkseisch, niet afkomstig uit eene meeting, maar belichaamd in een wetsontwerp van eene regeering van zeer bezadigde menschen?

Dat zou hoog spel zijn, en gevaarlijk spel, omdat het zou worden verloren. Het is mogelijk en waarschijnlijk zelfs, dat, zooals de heer Rutgers zei, hier geen opstootjes zullen zijn van beteekenis. Maar ernstiger en vooral duurzamer dan eene enkele uitbarsting is de verbittering die zou worden aangewakkerd in de gemoederen der arbeiders.

En dat is de troost bij al dit langdurige praten, dat de heeren Roëll en Bool, De Beaufort en Van Houten, Rutgers en Travaglino, en al hun vrienden, toch maar stroowischjes zijn, vergeleken bij de macht die tegen hen gaat opdringen.

2 Aug '93.

P.L. TAK.

Amsterdamsche Kroniek, door Victor Lescailjé.

Vreemdelingen in Holland.

Langzaam-aan wordt dit land in eigen kinderjaren, langzaam-aan wakker. Het komt als een jonge beer grommend uit zijn hol.

En de beide onzichtbare vorken, die het beest dwingen uit te komen: kunst en socialisme.

De diepere lagen van het lichaam-zelf van het volk, zijn fundament in den letterlijken zin van meest inert en vasten ondergrond, is in meer-dan-trilling gebracht, zal straks wellicht in daverende beweging komen op het woord van enkelen ten onrechte volks-leiders genaamd, inderdaad volksporders, die mèt de kunstenaars ook iets gevoeld hebben van het stroomen der noordelijke levensgolf nu en straks-meer en hoog en breed boven onze Hollandsche hoofden - op het woord van die zwakjes maar bedachtiglijk, maar gemeend want met voortdùrenden dus echten drang, weergeven van af redevoer-gestoelten en tijdschrift-bladzijden wat in tunnels van toekomst-visioenen staat boven en over ons aller dagelijksch leven: Holland jong, Holland nieuw, Holland: het bewijs der *mogelijkheid* van een met nieuwe

samenlevings-sentimenten en -begrippen levend volk, en misschien het eerst zulk een volk zelf.

'*Holland*.' Want het getuigt van gebrek aan waarachtige levenskracht, die alleen uit den bodem zelf van het land en uit de lands-atmosfeer kan bewust-worden in een door natuurlijke omstandigheden van alle andere natieën vervreemd volk, het getuigt van onmondigheid van land-aard - en velen der tegenwoordig socialist genaamde rederijkers doen zoo - om de abstrakte schijn: 'internationaal' te willen voorspiegelen, waar een schitterende werkelijke nationaliteit bestaat, zooals den werk-luiden dagelijks gepredikt wordt, wat goed was in den tijd van Huet: niet het land zelf, waar de onwil is, maar in het buitenland, daàr zijn uwe helpers. Ons volk, zoo spreken ze, zal zich-zelf d.i. zijn geluk niet kunnen hervinden dan onder de stalaktiet-grotten van buitenlandsche berg-monsters, alsof daar iets kon leven dan van de moe naar onder hangende steen-punten het kille zweet, samen-stroomende als tot de Styx zelf, en alsof niet elk volk machteloos om alleen en sterk te bestaan als zulk een mensch, dood-moet, absoluut dood, omdat het leven iets ànders is dan een trein voor ratelende leege goederen-wagens achter zijn voort-brommenden romp.

Het Leven in zichzelf is volmaakt, en wie niet mee-kan valt, maar zijn val is goed, want hij kan dan leeren op te staan en te voet verder gaan.... zie, hij struikelt weer, en hij sterft, en ook dat is goed, want van dat sterven uit een zwak leven, maken de boomen en de in aarde kruipende beesten en de bewustheden van menschen, een sterker leven in sterker lichamen, en verwonderlijk-hooger-wassende bloei.

Er valt niets weg om te verworden, of het heeft de wordings- en stervings-geschiedenis gehad van: kind-zijn (voor een samenleving: barbarisme), jonkheid (: beginnen en voltooien der organisatie), rijpheid (: beschaving), ouderdom (: dekadentie).

Ons volk is de barbaarsche periode nog niet te boven, maar flauw-zichtbaar als watermerken teekenen zich al lijnen over den grond, waarlangs het volgend leven noodwendig zal moèten gaan. De organisatie der volkskrachten is aan de dageraad.

Ons volk ìs levend en wie 't niet hooren wil moet het zien leeren, en wie blind is zette zijne ooren open, en het wordt zòò warm van-binnen, het komt zòò op, van zwak tot sterk, van moeite tot kracht, van onmachtig volk tot kunnende menschen, dat wij het alleen betreuren kunnen, hoevelen van de oudere generatiën dan de onze, die een zeer jonge is, in den houten stoel eener bijna benijdenswaardig rechtlijnig gestyleerde onverschilligheid zitten te zien (sommigen door 't zwart lorgnet van een niet onintellektueel staand fransch-pessimisme) naar wat ze gaarne de bliksem-treinen van den vreemde noemen, om elkander zuchtend te bekennen, dat zij zelf eigenlijk meer een museum zijn dan een levende realiteit. Maar een mummie, die nog spreken kan, ìs er geen en ons land heeft evenmin de afgeleefdheid van een museum als een kinderkamer, waar wel een bejaarde baker en een juffrouw van 52 op leunstoelen zitten, doch waar de kinderen kribbig of woedend, grenzend of gillend, zeurend of hikkend, maar in echt kindergekrakeelen elkander met de beschuittrommel en de koekplakken om de ooren gooien, dat zelfs de oudste juffrouw niet nalaten kan te zeggen, dat het erg is.

Ons volk leeft, en de kunst zal wekken in dit kind: de Liefde voor de dingen uit de benauwdheid van een puffig huislijk leven, het socialisme:[1)] de spierkracht en den wil tot natuurlijk handelen.

De Kunst heeft haar tijd van op-staan en van wat-vechten

1) Wanneer 't geöorloofd is in dien naam samen te vatten: alle soort streven naar desnoods gewelddadige verandering van direkt-materiëele mis-standen.

gehad, zij zit nu rustig en arbeidt met kontinu-houwende slagen aan de fundamenten van het gebouw, dat ons volk hoog zal doen blijken in de volgende eeuw. Het socialisme is de periode van vechten nog op lange na niet te boven, er is nauwelijks eenige opstand in den lande.

Kunst en socialisme of liever kunstenaars en socialisten (want de beide eersten hebben hun zetelen in zoo geheel onverwante hersen-gedeelten der menschheid), kunstenaars en socialisten moeten elkander goed verstaan. Zij zijn geen vijanden, ze zijn geen vrienden. Zij beiden doen het werk der vernieuwing en verheerlijking hunner eigen verbeeldingen. De een voelt ze in zich bloeien tot plastiek in schikkingen van geluiden en gedachten, de ander wil werpen over het platte vlak der staatsinstellingen de projektie van zijn hooggehouden Begrip en of deze nu een groot aantal vagebonden en boeven en burgers en verstandige burgers en geleerden en verstandige geleerden uitnoodigt te leven naar deze *zijne* verbeeldingen en de ander hetzelfde verzoek spreekt in een cenaculum van vrienden, die zijn stijl zich zelf kiest, beiden zoeken in hun werk het geluk van zichzelven te verwezenlijken en noch de kunstenaar, die armoede lijdt uit deze zoodanige liefde voor het beste in zichzelven, noch de socialist, die zich tegen de geheele wetgevende macht als tegen een haag van automatische politie-agenten te berde gooit, is altruïstisch (onzinnig woord) omdat één hunner *verbeeldingen* is, dat de menschen zooals zij ze zien wilden, tegen elkander over en met elkander levend, objektief, werkelijk ook het gelukkigste zouden zijn. Een mensch loopt zijne verbeeldingen achterna en men zou die altruïstisch kunnen noemen, nimmer het in daad omzetten vàn eene verbeelding, omdat dit is eene handeling die op grond van - ter zelf-verdediging, en ter onderhouding van elk menschelijk organisme noodwendig geschieden moet en geschiedt ten gevolge van den Onbewusten Wil, die als in een netwerk van millioenen maal vertakte bloedvaten zijn kracht stuwt door het groote Samen-stel der Dingen.

En die ook voor eigen eerzucht een spel zou spelen met

dien Wil, de Dingen zullen hem met heel hun natuurlijke, geen pardon kennende zwaarte het hoofd tegen de keien bersten, en het merk van dit bloed stellen tot teeken voor meerderen, die ook zich vergissen zouden door *bewust iets te gaan willen,* wat door het onbewuste niet wordt gewild.

Want noch de wereld van menschen, al kan diè zich bijwijlen goediglijk voordoen, noch de wereld van eenige andere faktoren van het leven op deze planeet laat met zich spelen of zich beheerschen, zoo het niet de tijd is van spel of gehoorzaamheid, en die in werkelijkheid zich eens volksleider zal mogen noemen, heeft de bijna gemakkelijk schijnende taak, slechts te zien naar de onbewuste bewegingen van ons volk, *en daarnaar zijne bewustheid in te richten*. Al het andere ìs niet voor een jong-levend volk, *dat niet wenscht te begrijpen maar zijn komend geluk te voelen*, maar is school-geleerdheid of kathederij, die tot de reflexie der werkelijkheid staat, als een kathechiseer-meester tot den gezalfden priester, die zijn roeping voelt als een Passie.

De onbewuste wil in dit volk *heèft* zich geuit in de Kunst die na '80 aan het opkomen en een bloeien, onafzienbaar in toekomst, nu staat als een mensch tusschen de sprakelooze embryonen, die wij onze staats-instellingen noemen, en het is daàr, hièr, en niet bij buitenlandsche kathederisten of volkstumulten, dat het geslacht aan het woord komend in de praktijk van het leven, een geslacht dat evenmin als het onze van kunstenaars, iets gemeen heeft met het vorige, te leeren heeft in welke rythmen van woorden of daden onze nationaliteit zich nu krachtiger dan ooit wìl uiten.

En vreemdelingen in Holland zijn, behalve de vele ouderen, die wij gaarne als touristen zien rond-gaan door dit hun land, waar ze niets van begrijpen, en behalve de Duitscher-barbaren, die met open mond steeds droomen van een knuizige annexatie, en die wij rustig zich kunnen zien open af-winden als orchestria in de bierkroegen hunner buiksprekende verbazing, niet de Joden, de stimulantes voor de Hollandsche eerzucht, maar zijn de Hollanders, wier land-aard is voos als het lichaam van een teringlijder en die even

dogmatisch de vreugde van een internationaal arbeiders- of staten-verbond prediken, als de Natuur zelve halstarrigst blijft volhouden schuttingen te stellen op de grenzen door haar aangegeven.

Schemeringen,[1] door Alphons Diepenbrock.

Nog eenmaal moge vóórdat de oude occidentale, de oude Latijnsche wereld, het wrak van het oude heilige Roomsche rijk wegsomberen zal in de matelooze kloof der oneindige tijden, nog eenmaal moge vóór gindsche schemering de oude wereld luisterrijk staan in roerenden glans van guldene luchten op de hoogvlakte der verledene eeuwen.

Van het tijd-spel in de stilte der eeuwigheid zal dat zijn als van een Fuga de Coda, waarin zich verdringen koortsig-bewegelijk de ter doods-zee verlangende krachten.

Het zal een schoon spel zijn van edelen rhythmus als de gang der ter-dood-gewijde Spartanen. Een lichte zalige klaarte zal er gespreid zijn over de dingen, het late van berouw gelouterde Weten zal stil-verrukte zangen mijmeren.

Wij staan, zoo schijnt het, aan de poort dier schemering.

De wijsten reeds kenden de voorgevoeling van de zalige vernietiging der levens-bewustheid, het verlangen naar de verlossing uit de tyrannie van Wil en Hartstocht, en uit het smartelijke Weten-des-levens.

Ook is er nu wonend als in de Sphinx in alle leven de wil ten einde, zijns raadsels oplossing en zijn eigen stort in den afgrond, de verlossing uit de actieve levens-bewustheid, de Virtus, die eenmaal in jeugdiger tijden de welbron was

1) Slot van ‘Melodie en Gedachte’, Nieuwe Gids Dec. 1891; Febr. 1892, Aug. 1892.

van het levens-geluk in eeuwig-nieuwe wedergeboorte. En niet enkel het verlangen naar deze verlossing, en de verkwijning der werkelijke daad-kracht, de omzetting der dadelijke Daad in abstractie, - ook het verlangen naar de verlossing uit de passieve levens-bewustheid, de vrees der Verveling bij het zwaluwen der uren over het effene slapende vlak der geestes-inertie, de zelf-bewustheid, die als een rechtstandige zuil, tusschen Vroeger en Later, voelend van beiden de waaijerende vleugelen, trilloos, zweefloos, neigingloos, staat op het tijds-oppervlak, in de bewustheid der verdorde verlangens, het gelijktijdig bewustzijn der eigen tijdeloos-stilstandigheid en van den eeuwigen rit der rustelooze uren, - zóó groot deze vrees dat zelfs de inertie hier krachten kweekt, en liefde opbloeit uit liefdes-leegheid. Want ziele-smart noch lichaams-pijn zijn de eigenlijke antinomieën van het genot-gevend levens-gevoel, en voor vele rusteloos zwervende bedelende zielen is wat zij noemen hun leed, hunne sponde-van-rust, en daar alle kracht in de kracht drijft tot breking der kracht, en midden tusschen de gevoels-sfeeren van Verleden en Toekomst het hoogste geluk en de hoogste smart zijn gelegen, is de levens-bewustheid te verliezen nù bewuster dan ooit, een principe des levens. Want overal waar de kiem van iets edels is en fijner de kleur des verlangens, woont afkeer, walging, haat en verachting. Alleen God is de kracht, waarin niet woont het eigenbrekend levensbeginsel, die niet kent het weten van Ik en Niet-Ik, van Nu en Voorheen, van Rede en Gevoel, en alles waaraan wij nu bitterder schijnen te lijden dan er ooit vroegere tijden leden.

Daar nu alles wat tot ons bewustzijn gekomen is aan wie wetend het Platonische hol bewonen, toeschijnt de mysterietaal der goddelijke wijsheid, dunkt ons de eigenlijke aard der geestelijke verschijnselen niet anders waarneembaar dan wij het bloed zien, schemerend door de oppervlakte der huid, en zijn de enkele verschijnselen als de roode bloed-lichaampjes, die wij zien in het overige voor de oogen ondoordringbare oppervlak. En zooals in de luchten, in wolkenverkleuring en nevelen-speling weidsch staan geschreven de

zinne-beelden van de verheerlijkte of van de versomberde menschen-levens, zoo zijn voor het begenadigde schouwen-uit-wijsheid, dit is uit de groote, alle tegenstellingen omvattende liefde, de bewustwordingen van onzen geest, afspiegelingen van wat in ongenaakbare tijdeloosheid geschreven staat aan het hemel-gewelf der goddelijke wijsheid.

Op- en neergaand, staande en stroomend, gevelend en strekkend de lijnen des levens, en de kruising van het verticale en horizontale, het levens-symbool het symbool van den strijd van het staande en stroomende, van Rede en Gevoel, van hoogste gods-glorie en naaktste menschen-ellende, het kruis-geworden Vleesch van Gods Zoon, waaraan deel te hebben het hoogste verlangen eenmaal gebood in 'de duizend jaren waarin het menschdom het meest bemind heeft'[1)], het Vleesch te kruisigen en in steen te verharden het ziele-gezicht, het hoogste aardsche gedenken van erbarmen en liefde, de godmensch met handen en voeten genageld aan het schandhout der Heidenen, in steenen hymnen van kruisende lijnen, en dit hoogste geluk het voorrecht der Heiligen door de hun geworden Genade die boven den *strijd* is van Rede en Gevoel en boven het *verdrag*: het moeilijk verkregene evenwicht en de gelijke draagkracht van beide die zuilen, op welke steeds als de architraaf alle waarlijk levensver-meerderend vermogen berustte van Beeld en Toon en Gedachte, - dit is van alle groote kunst en philosophie.

II.

Twee vlammen gelijk, slaan omhoog de begeerte der stof en de begeerte des Geestes. Ook het Vleesch is Woord geworden en gaat rond als een vermomde tyran edel en tenger van geestelijkheid. Als de ontbondene winden stoeien de woorden met de zwervende schepen der mensche-verlangens, die drijven eenzaam en ver van elkander op mateloos wijde wateren in de schemering van den laten avond der eeuwen. Twee vlammen gelijk, slaan omhoog de begeerte

1) Leon Bloy.

der stof en de begeerte des Geestes, twee vlammen in wilde en wulpsche buigingen omhelzend en vliedend de een den ander, opkrinkend om eenmaal den brand te steken in de door twintig eeuwen verzamelde brandstof van weten en twijfel, vloek en aanbidding, lijden en wanhoop, en het gruwbare spel met koele oogen aan te schouwen, in den dubbelen troebel van dit ons leven zich te vermeijen, is de jongste, en delicaatste Satansgenieting.

Een breede stroom scheidt de landen van Nu en Voorheen, van Gevoel en Rede, Daad en Gedachte, Schijn en Zijn, God en Mensch. Ieder volgend geslacht beproefde de bruggen te bouwen die beide oevers verbinden zouden. Want de vroegere bruggen zijn alle gebroken. Maar de stroom is te machtig en onder de bouwers verwarring van spraak en begrippen.

'Als het water balken heeft, als brug en leuning over den stroom springen, waarlijk dan vindt niemand geloof, die zou zeggen: "Alles is in strooming." Maar zelfs de dwazen spreken hem tegen. "Hoe," zeggen de dwazen, "zou alles in strooming zijn? Balken en leuning zijn toch boven den stroom." "Boven den stroom is alles vast, alle waarde der dingen, de brug, de begrippen van Goed en Kwaad, dit alles is vast."

Maar als de harde winter komt, die het stroomdier temt, dan leeren ook zelfs de slimsten wantrouwen, en waarlijk niet alleen de dwazen spreken dan: "zou niet alles stil staan? In den grond staat alles stil". Dat is een echte leer van den winter, een goed ding voor onvruchtbare tijden, een goede troost voor winterslapers en zitters bij vuren.

"Op den *grond* staat alles stil", zoo predikt daartegen de dooi-wind. De dooi-wind, die geen ploegende stier is, een woedende stier, een verdelger, die ijs breekt met toornige hoornen. Maar ijs breekt bruggen. O mijne broeders, is nu niet alles in strooming, zijn niet leuning en brug in het water gevallen? Wie zou zich nog vast kunnen houden aan Goed of aan Kwaad? Wee ons, heil ons, de dooi-wind waait!'[1)]

1) Nietzsche, Also sprach Zarathustra.

Zulk een dooi-wind en bruggen-breker was Nietzsche. ‘Zarathustra’ zich wanend vervuller van alle verleden. Want de schimmen van Parmenides en Heraclitus gaan door de eeuwen in durende metempschychose, strijdend den onsterfelijken strijd van Zijn en Worden, de vraag naar de onvergankelijkheid der dingen, in hoeverre wij omgaan met Schijn of met Zijn. Het Worden nu vierde in dezen tijd zijne grootste triomphen, naar de visie van het wordende leven en van het Leven als het eeuwige Worden, heeft zij het verst haar verlangen gestrekt, en daar de menschheid steeds een kracht maakt van hare zwakte en een god van haar menschheid, door den dwang van haar eigen innerlijk mysterie, en ieder volgend geslacht de menschheids-essentie bespeurt in de godheid van hunne vaderen, was geen afgoderij met het door de zinnen gewezene zóó groot, dat zij ophield naar de verborgenheid achter den schijn te zoeken; en wie geen andere ervaring erkenden dan die der zintuigelijke waarneming, die steeds het veranderlijke leert, die maakten de Beweging tot hunnen god.

En ook het verleden aanschouwde sinds de heerschappij van Hegels philosophie, deze eeuw van uit de categorie van het Worden, de Historie niet als een geheimzinnig, niet ontcijferbaar teekenschrift der goddelijke wijsheid, maar als ‘het zichzelf-verwezenlijkende Begrip’ en liet zich door hare historieschrijvers weven het blinkende kleed van den waan, alsof de tocht van het menschdom uit de onbewustheid naar het bewuste een onverbiddelijk rechte weg, alsof hare decadence het eind-doel en de bestemming der menschheid ware geweest.

Uit de categorie van het Worden heeft zich de menigte de leuzen geschapen en begrippen gevormd der zegepralende democratie, de leuzen van Vooruitgang en Verlichting, totdat zij eindelijk hare orgieën vierde, toen een der grootste moderne sophisten als resultaat zijner philosophie een toekomst voorspelde, waarin de menschheid door volkomen-bewuste overgave aan de wereld-evolutie met bewustzijn haar toekomst zou bouwen.

In Nietzsche woedde de strijd zoo fel dat het weefsel

scheurde vaneen van zijn geest, die was als de zichzelf verterende slang van den boom der kennis. Geen proefde bitterder de vruchten van dezen boom, alle ziekten van ziel en geest hebben in hem het felst gewoed, een strijd van godhaat en dichterliefde, van kritische rede en dweepzieke hartstochtelijkheid, van wetensbegeerte en wetensverachting, van hooge priesterlijkheid en vlijmend cynisme.

In de droomen van zijn smartelijk volle jeugd had hij zijn leermeesters in Wagner en Schopenhauer gevonden, en het docht hem dat hij uit hun stem vernam de mystische wijsheid des gods, die voor zijn verzaligde oogen verschenen was, niet de met doornen gekroonde, maar de god der blind-willende bruischend-zwellende al-natuur, zooals hij hem zag als den wereldbedwelmer, den doorbreker van alle familieen statenverband, den brenger der bacchische extase, Apollo's vijand, Semele's zoon, Dionusos,[1] waar hij rondom zich den mensch zag verdorren aan het verwelkte weten van vroeger met grauw bewegelijken blik, als levens-onmachtige spoken van wulpsche verachtelijke levens-verliefdheid.

Toen docht hem als Plato het doel des levens de voortbrenging van den wijsgeer, kunstenaar en heilige, en eerde hij zijne meesters in ‘paraenetische’ geschriften van voornamen rhythmus in zekere dialektiek.[2]

En hij verbeidde de komst eener nieuwe mythisch-muzikale cultuur in een herleving van het tragisch-pessimisme der oude Helleensche mystiek, door de kunst van Wagner. Van Hem, die in ‘Siegfried’ het ideaal van het Wordende Leven verheerlijkt had, zooals hij het zag als droom-uit-verlangen en allen het zagen, die uit kracht van hun nood en verlangen dichters werden der toekomst, van den uit den ban des tijds verlosten mensch in zijn ‘eersten natuurlijken staat’, het legendarische leven van vóór de Historie en

1) Die Geburt der Tragödie (1872).
2) Unzeitgemässe Betrachtungen. II. Schopenhauer als Erzieher. III. Ueber den Nutzen und Nachtheil der Historie fur das Leben. IV. Riet., Wagner in Bayreuth.

vóór het uit verdragen en verbintenissen opgebouwde maatschappelijke leven. In Siegfried nu had de visie van het Wordende Leven, die de essentie was van Wagner's wezen - de oorsprong van zijn prozawerk evenzeer als van zijn onwrikbaar geloof in de Revolutie - haar hoogst geluk genoten, tot op Siegfried schijnt Wagner's werk literair en muzikaal een voorbereiding en een zwerftocht te zijn, om dit type te vinden van opperste en tegelijk bewustlooze vrijheid[1].

Totdat Nietzsche 'den grootsten en dappersten'[2] wijken zag naar het sombere rijk der askese, de verkondiging vernam der groote occidentale moeheid en van het Weten-uit-Medelijden - toen brak hij zijn hart, ging ver weg naar het zuidelijke land, naar nevel- en rimpellooze luchten, ging hij te graven diep in zich zelven, borend te zoeken de onveranderlijke kern onder de immer verkleurende huid der dingen, met ascetische gestrengheid zoekend het onveranderlijke in de eeuwig wisselende enkele dingen[3], de ziele-geheimenissen, een chemie der gevoelens. En met den microscoop zijner rede en observatie ontdekkend in duizenden gevoelens, aandoeningen en meeningen, als in een voor het bloote oog nog heldere waterdroppel, de ontelbare microben van illusie en dwaling, leek hem het leven ten slotte in 't groot geene andere waarheid te bevatten, dan dat het zich eeuwiglijk zelf weder baarde en weder vernietigde als de zee in eeuwige golving en daling, en dat het voor hem, den denker, de waarde had van een object des onderzoeks.

Nimmer vindend een zin des levens, die met zijn eigene wijze van leven strookte, bereidde hij zich voor tot de ziekelijke adoratie der absolute levenskracht waartoe hij later vervallen zou.

En het lijden ontheiligde hij, vertrappend onder den toorn zijner voeten al wat ooit vroegere zieners als wet boven de

1) Wagner, Ges. Schriften IV, p. 100.
2) Nietzsche, Morgenröthe.
3) Nietzsche, Menschliches, Alzumenschliches. Morgenröthe. Die fröhliche Wissenschaft.

menschen hadden gesteld. Zoo werd hij de zaligspreker des Levens en van het oneindige Leven, de leeraar der eeuwige wedergeboorte, en wat hij ooit vroeger als doel des levens gezien had, dat docht hem nu nietig, verganklijk en ijdel, gemeten bij het Leven-zelve. En alle waarde van Goed en Kwaad scheen hem slechts naam naar oorsprong en wezen, van de stijgende of dalende lijn des levens.[1)] En eindelijk zag hij ook de waarheid gezeten buiten het Leven[2)], als den vermomden afgod van het vroegere levensvijandig gelooven, het zoeken naar waarheid zag hij als teeken van het dalende levensvermogen. Alle oordeel bleek hem mensche-gedicht, want de begrippen ‘gevolg en oorzaak’ waren niets dan scheppingen van den dichtenden geest der menschheid.[3)]

Toen hoonde hij den God, die zijne jeugd had verblijd,[4)] smartte de macht hem van zijne doodelijk treffende gedachtepijlen in de bittere eenzaamheid zijner liefde[5)], totdat de waanzin erbarmend haar mantel sloeg om zijn gefolterde hoofd.

III.

Diep onder alle geestesbewegen van dezen tijd schijnt sluimerend te zijn de essens van Kant's kriticisme, de leer dat wij slechts tot de relatieve kennis der empirische wereld in ruimte, tijd en causaliteit, vermogen te naderen, en nimmer tot de kennis van het absolute.

Als een aardbeving schijnt deze leer, die de nieuw verrezene tempels des geestes deed daveren, zoo dat van den eenen de zuil der Rede, van den anderen die des Gevoels van zijn draagkracht verloor, hìer een kapiteel, gìndsch een basement te wankelen en te verbrokkelen begon, en als wij een eeuw terug zien, verschijnen ons, wetend dat in iedere kracht een tegenkracht huist, ook de verlangens van toen

1) Nietzsche, Jenseits von Gut und Böse. Genealogie der Moral.
2) l.l. 3te Abhandl. über ascetische Ideale.
3) Götzendämmerung.
4) Der Fall Wagner.
5) Also sprach Zarathustra, IV Theil Anhang Dionysos-Dithyramben.

van de mystici en theosophen in Duitschland en van hunne leerlingen, de poëten en theoristen der romantische school, van hen allen die het Gevoel stelden boven de kritische Rede, als openbarende macht van wat door de Rede niet kan worden genaderd, als de reactie van Kant's criticisme. Het is de oude strijd in een nieuw strijdperk gestreden met andere wapenen, maar nimmer wellicht was de strijd zoò fel en de lucht der tijden zoò vol van de wraak- en zegekreten der ongelijke kinderen van éénen Vader, en nimmer scheen de vijandschap zóó groot tusschen Wijsheid en Weten, Weten en Liefde, Gelooven en Weten, en de overwinning der critische rede op de mystieke wereldbeschouwing en het dogmatisme, dat er uit haar nog in de philosophie was gebleven, zóó roemrijk, als toen zij eenmaal in de onbewustheid van den tijdgeest opgegaan was, de empirie ook de historische wetenschappen beheerschte, het Feit en het Fatum der feiten tot God had verheven en alle wetensbegeerte omtrent het onstoflijke als ijdele nietige neiging scheen.

Maar wie toen armelijk en leeg zich gevoelden aan schoonheid, en verwelkt hun wil door de sceptische droogte, vluchtten naar het in tijd en ruimte verre, en leefden verlangend om te verlangen, verkeerend met de phantomen van eertijds. Toen bloeide in kleuren, tonen en woorden de Natuur op in een nieuwen verheerlijkten luister uit de liefde der dingen, het verre exotische en het nabije, het overoude en dagelijks gewone, de landen en luchten met hunne liederen van water en wolken, de geesten des dageraads en der schemering, de stede-behuizingen met hunne volten van levensbegeerende, zich zelf-verbrandende menschelijkheid en stormend boven hun hoofden de Eene blind-willende, onbegrijpelijke, nimmer-omvatbare, breideloos-razende kracht van het Leven.

En weldra begon de idolatrie met het Leven. De biologische wetenschap had de metaphysiek verslagen, beloofde de waarheid over het leven, de verklaring van het wezen des Zijnden, de technische wetenschappen het materiëele levensgeluk, het vlakke egale geluk der democratie. Een naief de dingen slechts aan de oppervlakte betasten, en een

hechten aan het uitwendige, een absoluut naarbuiten gerichte blik, een practisch optimisme als van menschen zonder verleden, geheel van toekomst.

De litteratuur in Frankrijk vierde deze meeningen, het laatst en machtigst in Zola's werk, het lyriek gewordene grootst gemeene veelvoud van ziening en meening, de woordverheffing van het levensgezicht der bourgeoisie-naar-den-geest, innerlijk het epos des Wordens, naar zijn uiterlijken zin, de verheerlijking van de elementaire levenskracht en van de activiteit van den arbeid, een jubelende vlag van den overwinnaar, in de veroverde stad van het spiritualisme.

Al zochten reeds anderen vóór hem in de dingen het bijzondere en afwijkende, en stichtten zoo in de woorden een kunst van moeilijke, pijnlijke keuze, streelend en kweekend het zeldzame, en de zeldzame aandoeningen die hun het zeldzame gaf, - het stoffelijke, zinlijk-waarneembare beheerschte ook zóózeer hun geheele wezen, dat zij niet anders denkers waren, dan in het denken over den aard en de oorzaak hunner zinne-bekoringen en -beroeringen.

Het is de geest van Baudelaire die in allerlei verkleuringen in de Fransche litteratuur der na hem gekomenen zich openbaart, het pessimistiesch epicurisme van wie oververzadigd van het zien en hooren, van het betasten en proeven, van het gansche vibrato van Geest en Materie, het bitter weten bezitten een late vrucht van den boom der cultuur, van schoone ziekelijkheid te zijn met een oneindig verleden en zonder oneindige toekomst, de wrok van Huysmans tegen zijn tijd, de erkende onwaarde van alle activiteit, de sympathie, die nu in Frankrijk de uiterst verfijnden verbindt met hen, wien het dynamiet de eenige sleutel der toekomst is,[1)] de zelf-exaltatie van den eenling tegenover de leelijke maatschappij, het heimwee waarmede sommigen verlangend staren naar de verre tijden, toen het leven des daags, oòk de liefde en de arbeid kon zijn van denkers en dichters, en de droom

1) Zie Remy de Gourmont, l'Idéalisme, 1893, en het artikel van Pièrre Quillard in de Mercure de France (Sept. 1892).

niet uit het dagleven gebannen was, een illusie. Want op alle tijden, volken en enkelen is rustend de taak het accoord tusschen het Ik, het 'binnen-eige' en het Niet-Ik te vinden. Maar een troost is het voor wie het tijdsbewustzijn bezitten zich te verdiepen in de kunst en litteratuur der Christelijke Mystiek, om te midden van de anarchie der gedachten en neigingen, te midden van de bedwelming der woorden op stille avonden stil te staren in ingekeerdheid naar de visioenen van hen, die eenmaal de genade bezaten van hun arme Ik in de oneindigheid der goddelijke liefde en de overweging der eeuwige dingen op te doen gaan.[1)]

Maar nu is het raadzaam voor iederen Odysseus, die uitvaart een nieuwe colonie van schoonheid te zoeken, de woordtyrannen te breidelen, de dolle windvlagen der woorden te binden, opdat zij niet woedende tegen elkander het schip doen verzinken.

Mogen mijne vrienden het mij vergeven dat ik mij vermeet in hùn kunst de waarde der woorden te bepalen. Deze regelen zijn ook voor hen niet geschreven, maar voor wie nog zoekende waar hun schat en hun hart is, zorgvol en onzeker rondgaan.

Er is een lang niet genoeg erkend verschil in essentie tusschen de kunst, die men wel eens gemeenschaps-kunst heeft genoemd en de symbolistische schilderkunst. Tusschen beiden bestaat slechts *negatief* de overeenkomst dat er de mensch niet naar de woorden van Baco onmiddelbaar bij de natuur is gevoegd, of *positief*, dat tusschen object en subject, tusschen de natuur en den mensch bij de vertegenwoordigers van beide richtingen werkzaam is een verbindingselement.

Dat is de reflectie die de herinnering der primitieve aandoening vervormt. Maar van lijnrecht tegengestelden aard

1) Noot voor den Heer Erens. Het dunkt mij dat *dit* de waarde en de beteekenis is van het werk van den Heer Remy de Gourmont, Le Latin Mystique, en niet de door u in de Nieuwe Gids van April bestredene.
De meeningen van Prof. Dr. Chantepie de la Saussaye over dit punt, in zijn boekje 'Zekerheid en twijfel', zijn nog niet rijp genoeg om voor ernstige beschouwing in aanmerking te komen.

is de oorsprong en de natuur der beide reflecties, daar deze is individualistiesch, gene monumentaal-politiesch; deze van de natuur der lyriek, subjectief-solitair, gene van de natuur van het epos: objectief-communaal. Het symbolisme is een uiterste in de kunst der lyrische zelf-exaltatie, analoog aan het anarchistiesch beginsel in het maatschappelijke rijk[1)], en aan het 'dilettantisme' in het rijk der ideeën. Het middeneeuwsche gemeenschapsleven, het religieuse en het maatschappelijke, waarin het Geloof, dit is de harmonie-uit-zelf-verloochening tusschen Daad en Gedachte, Gevoel en Rede, het leven in zijn geheel en in zijne kleinste deelen overstralend verheerlijkte, daarvan leefde een verre conscientie een 'herinnering' in Platonischen zin in de ziel van Alberdingk Thijm en maakte hem rijk met een Liefde-uit-Weten. Zulke verlangens, versterkt door impulsies van Wagner's werken en meeningen, zijn conceptie van een volk als een menschheid door gemeenschap van geestelijke verlangens gegroeid tot een éenheid, als voorwaarde, als ontvangster van 't kunstwerk[2)]: dit is de oorsprong van het werk dat de kunstenaar zelf aanduidde met den naam: gemeenschapskunst.

Een dergelijke verwarring heerscht in de Fransche litteratuur omtrent de betrekkingen van het neo-idealisme met de oude mystiek. De auteur van het werk 'Le Latin mystique' gaf onlangs een boekje uit getiteld 'l' Idéalisme'. Dit 'Idéalisme' is een exces van zelfexaltatie in den meest antipathieken vorm. De inhoud der begrippen verandert, de woorden blijven dezelfde, telkens weer andere tyrannen vermommen zich met denzelfden mantel. Dezelfde menschen eeren de mystieke zielstoestanden in al hare uitingen, bovenal die der Middeneeuwsch-christelijke mystiek, die in schouwen meer bestaat dan in activiteit en wie niets vreemder is dan de ambitie, het ijdele literatuur-idee, dit wil zeggen: de door de woorden gepleegde gevoelsvergiftiging, -

1) Althans zooals dat door artisten geformuleerd wordt, bijv. in l'Idéalisme van Remy de Gourmont.
2) Wagner, Ges. Schrift, III. p. 58.

wie niets vreemder is dan het egoïsme - hùn egoïsme, dat niet is een egoïsme uit kracht maar een egoïsme uit zwakheid, een monsterlijk ding met een monsterlijken naam ‘egotisme’ genoemd, de psychotherapie van het Ik. En dit alles gebeurt in den tijd en het land van Paul Verlaine! Maar ook wij die nìet moe en flets van cultuur zijn, wij hebben te midden van ons een waarschuwend voorbeeld waartoe een man van goede wijding geraken kan, die zich bedwelmt aan den wijn der woorden, aan de ook onder Nero's regeering heerschende ‘intemperantia litterarum’.[1)]

En daartusschen ruischt de vrees der verveling, de wanhoop van nieuwe levensprikkels te vinden, niet enkel het weten van ‘alles was reeds’[2)], en het in zich voelen doodvloeijen van de begeerten der vroegere geslachten, maar de fijne intellectueele verveling[3)], het spelen met de gevoels-verkleuringen, zooals de Romeinen met fijn-wreede aandacht de in heet water stervend-verkleurende visschen beschouwden. Dan de eindelijke zegepraal dezer psychische athletiek, die de hoogste vorm van verfijnd egoïsme is, het bereikte ideaal van scepticisme: het dilettantisme een der werkelijke décadence-symptomen, datgene wat eens iemand genoemd heeft ‘de namen der dingen zijn thans aan de dingen zelve gelijk.’ En daar zijn Barrès en Renard als de twee meest kenmerkelijke vertegenwoordigers van dit zonderlinge geestelijk hermaphroditisme.[4)] De zonder wetten levende maatschappij waarvan Barrès droomt,[5)] is niet een vrije boven alle wet gehevene menschheid, waarin ieder zichzelf wet is zonder de wet van een ander te schaden, maar zij is door de opvoeding der wetten gedurende eeuwen gekomen tot dien staat van onschadelijkheid, dat zij niet meer den band der

1) Seneca, Ep. 106, 12.
2) Teod. de Wyzewa, Mercure de France. Julliet 1893. Hetzelfde zegt Seneca, Ep. 24, 26.
3) Verg. Remy de Gourmont, Sixtine pag. 32.
4) Verg. over l'Écornifleur van Renard, Het stuk van M. Schwob, Perversité (Mercure de France, Mars 1892).
5) L'Ennemi des Lois.

wetten behoeft. Maar deze redeneering met zich zelf strijdig (daar zij een petitio principii bevat) moet slechts dienen als pretext tot het verhaal van eenige interessante en vooral voor den schrijver belangrijke mededeelingen omtrent de meest aangename en pikante wijze van verschillende dingen te doen, en waarlijk wie niet Alexander was, zou wel Barrès willen wezen. Hij heeft zich over het leven, noch over zichzelf te beklagen, de een heeft den ander woord gehouden. Dit is benijdbaar en bewonderenswaardig, maar het is van het uiterste dilettantisme om in deze dingen dilettantisme te toonen.

Zacht gonzend als een bij in de zonnewarmte van zijn zelfbehagen, als een poes genietend de wellust van zijn bezonnenheid, loopt hij op de bijna onnaspeurlijke limite tusschen twee strijdige meeningen. Barrès is een nieuw, maar wijl kracht- en liefdeloozer, sterieler verschijning van het schoone type van den contemplatieven epicurist, zooals bij de Romeinen Horatius en Virgilius waren, bij de Grieken Epicurus, bij de Orientalen Hafis, in onzen tijd Goethe, een leven waarin ieder moment kan opbloeien als een bloem van sereniteit, van het zich omgeven met het liefste en schoonste, waarin alle relaties met het niet-Ik streven om een gevoel te worden, en alle gevoelens voor het bewustzijn, op het gebod van den intellect-wil kunnen verschijnen, als symphonische slaven rijk aan huns heeren ziele streelende zangen. Barrès is niet meer dichter, niet meer philosooph, niet meer moralist, niet meer kunstenaar dan noodig is om met gereguleerde beweging, levens-artiest te zijn en slechts voor gelijken of eenigzins zieleverwanten verstaanbaar. Maar zijn weten is noch de materie van schoonheid, noch ook de wijn die daden voortbrengt. Hij is een bekorende ziekelijkheid, een reeds welkende nabloei van het vroegere analytische weten. Week en slap en flets van schil is deze late vrucht van den boom der kennis. Het is niet de geest die zichzelf verteert, maar die speelt met zichzelf, dit is de toekomstlooze.

Hij heeft door het intellect-verlangen naar wat hij in

passiviteit nièt is, soms bevingen en kleuringen aan de opperhuid zijner zinnen, die men zou houden voor de natrilling van een diep zielebewegen. Maar nimmer ontgaat hem in zijne bedachtzame bezonnenheid het besef van de geheimzinnige grens tusschen werkelijkheid en gedachte, illusie en realiteit, het besef dat zijn denken niets is als een spel voor hem zelf met zijn eigen verbeeldingen. Hij mist niet alleen wat Hello noemt 'le zèle qui fait mourir tout ce qui lui est contraire', hij mist ook alle geloof en liefde, hij heeft niet de liefde der toekomst.[1)] Boven al deze weldra vergankelijke dingen jammert hooguit de zielszieke lach van dien raadselachtigsten aller, den vroeg ontslapenen Jules Laforgue, den peinzenden Hamlet, wandelend langs het strand van Elseneur, te zoeken het criterium der menschelijke zekerheid, met zijn boek de Moralités légendaires, dat bitterder is dan het boek Job en de Prediker - voor wie het begrijpen.

En dèze dingen beschouwende, wordt het ons zichtbaar in ons kleine vergetene land, dat zoo wonderbaar uit den langjarigen slaap der ziel en des geestes ontwaakt is, en slechts met passieve bewondering of vreemde ontsteltenis zag naar het groote geestesbeweeg in Europa. - Nu wordt het ons helder, waarom de Muziek die met Beethoven begon de visie des wordenden levens te zeggen in tonen, de roem te zijn in den klank van den weemoed van Zijn en Niet-Zijn, of van de gelijktijdigheid van droom en bewustzijn, en door Wagner vervuld werd in haar bestemming tot de synthese van alle groote ziels- en gedachtenbewegingen van dezen tijd, in de alharmonie van beeld en toon, zoo groote wonderen gewrocht heeft, zij die is boven de verschijningen en boven den strijd van Gevoel en Rede.

Want de muziek is niet vóór maar nà de dingen.

1) L'Ennemi des lois 'Le sceptique, que je loue n'est pas l'homme frivole qui effleure toutes choses et n'en jouit que pour se dispenser de les pénétrer, mais celui qui considerant avec clairvoyançe l'ordinaire de la vie, n'en a que du dédain, parce que visisiblement elle est faite de choses trop misérables auprès d'un ou deux rêves, qu'il cultive.
Hij is een lamp in een mode-magazijn.

Het woord is in den modus van het tegenwoordige, de toon is de ziele-echo der dingen, ‘de mijmering over het ding’, die ‘teerder’ is naar het woord van den dichter. In de eenheid van teerheid en intensiteit heeft de toonkunst *voor het eerst* in Wagner's werk alles omvat, wat behoort tot de drie rijken van het ontastbare, de zinne-aandoening, de ziele-aandoening, de geestesaandoening. Daardoor is zijn werk in engeren-muzikalen zin, de synthese en de vervulling van alle toonkunst van vroeger.

Dit is het geheim van zijn macht over Europa.

Als nu waarlijk volgens het woord van den duisteren Heraclitus de strijd de Vader der dingen is, en uit al deze krachten in werking een eenheid zal worden geboren, dan zal ook de toonkunst niet vreemd zijn aan de komende architectonisch-muzikale cultuur, een monumentale levens-interpretatie van wijden, ruimen, gedragenen rhythmus, wellicht de laatste stervende glans van een beschavings-einde.

Wellicht zal dan het leven als abstractie minder hartstochtelijk bemind, het concrete leven - wijl schooner - minder hartstochtelijk door de eenlingen worden gehaat, een verdrag tusschen Rede en Gevoel gesloten, en het Weten teruggekeerd zijn van zijn overmoed, en nederig zich buigend voor de wijsheid, een hooger-menschzijn kunnen kweeken dan het decomposeerende weten van nu.

De toonkunst zal dan worden begrepen, wellicht zoo niet in nog wijderen zin dan Beethoven en Wagner haar dachten: in monumentaal-politischen zin, als profetische interpretatie des levens, dan toch als de zingende athmospheer om de tweede ideale wereld van diaphanen goudglans een magische cirkel, doorstraald van alle aardsche en hemelsche dingen.

Een lente is reeds gegaan over ons!

Wellicht zal òok eenmaal de zomer komen!

30 Juli-4 Aug. '93.